

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
CUMHURİYET TARİHİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

ASKERİ İHTİLÂLLERİN(1960-1980) SİYASAL VE
TOPLUMSAL YANSIMALARI

HAZIRLAYAN: Müslüm İNCE

TEZ DANIŞMANI : Yrd. Doç. Dr. R. Yaşar BÜYÜKOĞLU

GAZİANTEP/2012

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

ASKERİ İHTİLÂLLERİN SİYASAL VE TOPLUMSAL
YANSIMALARI

Müslüm İNCE

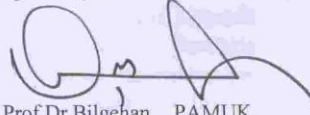
Tez Savunma Tarihi: 13.04.2012

Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı

Yrd.Doç.Dr. Ahmet AĞIR

SBE Müdürü

Bu tezin Yüksek Lisans/Doktora tezi olarak gerekli şartları sağladığını onaylarım.

Prof.Dr.Bilgehan PAMUK

Enstitü ABD Başkanı

Bu tez tarafımca (tarafımızca) okunmuş, kapsamı ve niteliği açısından bir Yüksek Lisans/Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Yrd.Doç.Dr. Yaşar BÜYÜKOĞLU
Tez Danışmanı

(Unvanı, Adı ve SOYADI)
İkinci Tez Danışmanı (varsa)

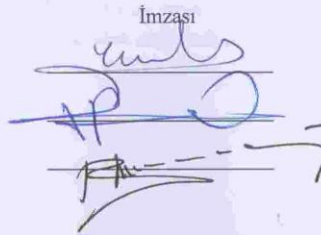
Bu tez tarafımızca okunmuş, kapsam ve niteliği açısından bir Yüksek Lisans/Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri:

Yrd.Doç.Dr. Yaşar BÜYÜKOĞLU

Yrd.Doç.Dr. Celal PEKDOĞAN

Yrd.Doç.Dr. Behiye KÖKSEL

İmzası

ÖZET

ASKERİ İHTİLÂLLERİN(1960-1980) SİYASAL VE TOPLUMSAL YANSIMALARI

İNCE, Müslüm

Yüksek Lisans Tezi, Tarih Ana Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. R. Yaşar BÜYÜKOĞLU

Mayıs 2012, 300 sayfa

Türk siyasî hayatında yaşadığımız ihtilâller çok boyutlu olarak gelişim süreciyle incelenmiş ve toplumsal, siyasal yansımaları üzerine tezimiz yoğunlaşmıştır. Öncelikle konuyu muhteva olarak daha sağlam bir şekilde algılamamız için destekleyici kavramlara yer verilmiş sonrasında ise ihtilâllerin gelişim süreci ele alınmış ve nedenleri üzerine değinilmiştir. Daha sonraki süreçte ihtilâllerin toplumsal ve siyasal yansımaları karşılaştırmalı olarak tasnif edilmiştir. Cumhuriyet dönemi siyasi tarih belgeleri, kaynaklarına bağlı kalınarak yazılmaya çalışılmış ve kaynaklarda ilk el tercihi önemslenmiştir. İkincil kaynaklara pek fazla yer verilmemiş, ideolojik, fıkırsel, düşünsel yakınlıklardan kaçınılarak her toplumsal-siyasal bakış açısına eşit mesafede yaklaşılmıştır. Tarihi gerçekleri objektif, nesnel, hakiki bir şekilde ele alma güdüsüyle yazılmış bir tez olup tamamen Cumhuriyet Döneminin ideolojik, fıkırsel, doktriner oluşumları üzerine değerlendirmeler yapılmış ve ihtilâllere giden süreçte sağlıklı yorumlar ve yapılar açığa çıkarılmaya çalışılmıştır. İhtilâller iç ve dış boyutuyla ve nedenleriyle açıklanmış gerek dar bölge gerek ise uluslararası gelişim ve beklentiler yönünden daha bir derine inilerek yüzeysel olmaktan çıkarılıp konumu, coğrafyası, politik ve stratejik yönüyle ihtilâller ve destekçileri çok boyutlu bir şekilde ele alınmıştır. Özellikle Soğuk Savaş döneminde ABD-Türkiye ilişkisi Türk Dış Politikası başlığı altında ayrıca değerlendirme gereği duyulmuş ve ihtilâllerin daha derinlikli anlaşılabilmesi için son kale, model ortak, stratejik ortak kavramları günümüzle karşılaştırılmaya çalışılmış ve pek fazla bir şey değişmediği üzerine değinilmiştir. Kendi haline bırakılmayan bir Türkiye'den ve konjonktürel etkilerin darbeler üzerine örtülü ve doğrudan ilişkisinden bahsedilmiştir.

ABSTRACT**POLİTİK AND SOCIAL REFLECTION OF MILİTARY REVOLATIONS
(1960-1980)**

İNCE, Müslüm

M.A. Thesis, Department of History

Supervisor: Yrd. Doç. Dr. R.Yaşar BÜYÜKOĞLU

May 2012, 300 pages

Revolutions that we had in our Turkish politique were examined eloborately and our thesis was focused on the social and politique reflections of it. Firstly, supportive concepts were given to understand the subject better and then was mentioned about development of process of revolution and its causes. Historical and politique documents of Republic Term were written exactly itself and paid attention to be the first hand in sources. Second hand sources were mentioned briefly and avoided from the conflicts of ideological and spiritual approachments. This thesis was written with objective motivation and completely evaluated about ideological doctrines of Republic Term. Revolutions and its causes were explained eloborately and mentioned deeply about international development and expectation with its geographic, politique and strategic directions. Firstly, it was needed to mention about the relationship between Turkey and United States of America under the topic of Turkey Foreign Political Policy in the Cold War time. We tried to compare the concepts of last castle, model partner, stratejik partner and realized that nothing is so different. We mentioned about the direct and indirect relations of Turkey and its effects on strokes.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT	ii
İÇİNDEKİLER	
.....	iii
ÖNSÖZ.....	viii
KISALTMALAR	ix
BİRİNCİ	
BÖLÜM.....	1
1.1.GİRİŞ	1
 İKİNCİ BÖLÜM	 8
DESTEKLEYİCİ TEMEL KAVRAMLAR	8
2.1. SİYASET.....	8
2.2. SİYASAL İKTİDAR	8
2.3. DEVLET	9
2.3.1. Toplumsal Sözleşme Teorisi	9
2.3.2. Marksist (Çatışmacı) Teori	9
2.3.3. Oppenheimer'in Kuvvete Dayandırdığı Devlet	10
2.4. SİYASAL REJİMLER.....	10
2.4.1. Otokratik Rejim	10
2.4.2. Demokratik Rejim.....	11
2.4.3. Karma-Oligarşik Rejim.....	11
2.5. İHTİLÂL	12
2.6. ASKERİ İHTİLÂL.....	13
2.7. MUHTIRA	13
2.8. SOSYAL DEĞİŞME	14

2.9. SOSYAL SINIF	18
2.10. SOSYAL ÇÖZÜLME	20
2.11. EVRİM	22
2.12. İDEOLOJİ	23
2.13. MODERNLEŞME.....	27
2.14. SİYASAL PARTİLER	30
2.14.1. Siyasal Parti Sistemleri.....	30
2.14.1.1. Tek Partili Sistem	31
2.14.1.2. Çift Partili Sistem	31
2.14.1.3. Çok Partili Sistem.....	31
2.14.2. Oluşumları Açısından Siyasal Partiler.....	31
2.14.2.1. Kadro Partileri	31
2.14.2.2. Kitle Partileri	31
2.15. SİYASİ PROPAGANDA	32
2.16. SEÇİM SİSTEMİ VE TÜRLERİ	32
2.16.1. Seçim Sistemi Tanımı.....	32
2.16.2. Seçim Sistemi Türleri	32
2.16.2.1. Çoğunluk Esasına Dayanan Seçim Sistemleri.....	33
2.16.2.2. Nispi Temsil Esasına Dayanan Seçim sistemleri	34
2.16.2.3. Karma Sistemler	34
2.16.3. Türkiye’de Uygulanan Seçim Sistemleri.....	35
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	37
CUMHURİYET DÖNEMİ VE ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ	37
3.1. TEK PARTİ DÖNEMİ.....	38
3.1.1. Cumhuriyet Halk Fırkası	38
3.1.2. CHP-Devlet Bütünleşmesi.....	39
3.2. ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ DENEMELERİ	40
3.2.1. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası	40
3.2.2. Serbest Cumhuriyet Fırkası	41
3.3. ÇOK PARTİLİ DÜZENE GEÇİŞ	43
3.3.1. İç Etkenler	43
3.3.2. Dış Etkenler	44

3.3.2.1. İkinci Dünya Savaşı.....	44
3.3.3. Geçiş Süreci.....	45
3.4. DEMOKRAT PARTİ.....	46
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	51
27 MAYIS 1960 İHTİLÂLİNİN SİYASAL VE TOPLUMSAL	
YANSIMALARI.....	51
4.1. İHTİLÂLİN NEDENLERİ.....	51
4.2. TÜRK DIŞ POLİTİKASI VE ABD’NİN ROLÜ (RUSYA İLE YAKINLAŞMA).....	55
4.3. İHTİLÂL SÜRECİ (İÇ NEDENLER)	70
4.3.1. Uşak Olayları.....	70
4.3.2. Kayseri Olayları.....	70
4.3.3. Meclis Tahkikat Komisyonu’nun Kurulması	71
4.3.4. Üniversite Olayları	73
4.3.5. 555 K Gösterileri	75
4.3.6. Harbiyelilerin Ayaklanması.....	76
4.3.7. Başbakan Menderes'in Eskişehir Havaalanında Subaylar Tarafından Protesto Edilmesi (25 Mayıs 1960)	76
4.4. HÜKÜMETİN DÜŞÜRÜLMESİ	77
4.5. 27 MAYIS İHTİLÂLİNİN SİYASAL YANSIMALARI	79
4.5.1. Millî Birlik Komitesi	85
4.5.2. 1961 Anayasası.....	94
4.6. 27 MAYIS İHTİLÂLİNİN TOPLUMSAL YANSIMALARI	99
BEŞİNCİ BÖLÜM	107
12 MART 1971 MUHTIRASININ SİYASAL VE TOPLUMSAL	
YANSIMALARI.....	107
5.1. 12 MART ÖNCESİ GELİŞMELER(1961-1971)	107
5.2. ÖĞRENCİ OLAYLARI	118
5.3. 12 MART 1971 MUHTIRA SÜRECİ.....	119
5.4. 12 MART 1971 MUHTIRA BİLDİRİSİ.....	123
5.5. 12 MART İHTİLÂLİNİN SİYASAL YANSIMALARI	123
5.6.12 MART İHTİLÂLİNİN TOPLUMSAL YANSIMALARI	131

ALTINCI BÖLÜM	144
12 EYLÜL 1980 İHTİLÂLİNİN SİYASAL VE TOPLUMSAL YANSIMALARI.....	144
6.1. 12 EYLÜL ÖNCESİ GELİŞMELER(1973-1980).....	144
6.2. 12 EYLÜL 1980 İHTİLÂLİNİN NEDENLERİ	155
6.2.1. Ekonomik Nedenler	157
6.2.2. Toplumsal şiddet ve Terör	161
6.2.2.1. 12 Eylül Öncesi Gazete Haberleri	163
6.2.3. Türk Dış Politikası.....	164
6.2.4. Cumhurbaşkanlığı Seçimi	168
6.2.5. MSP ve Kudüs Mitingi	169
6.3. İHTİLÂL SÜRECİ	170
6.4. 12 EYLÜL 1980 İHTİLÂLİ.....	180
6.5. İÇ VE DIŞ BASINDA 12 EYLÜL 1980 MÜDAHALESİ	181
6.6. 12 EYLÜL 1980 İHTİLÂLİNİN SİYASAL YANSIMALARI	185
6.6.1. 12 Eylül Askeri rejimi	186
6.6.2. Kurucu Meclis	191
6.6.3. Yeni Anayasa Çalışmaları	192
6.6.4. 12 Eylül Rejimin Basına Siyasi Etkileri	195
6.6.5. Siyasal Partili Hayata Güdümlü Dönüş ve 1983 Seçimleri.....	205
6.6.6. Eski Siyasilerin Siyaset Sahnesi Dönmesi ve 12 Eylül'ün Varisi Özal'la Çekişmeleri.....	211
6.7. 12 EYLÜL 1980 İHTİLÂLİNİN TOPLUMSAL YANSIMALARI.....	214
6.7.1. 12 Eylülün Toplumunu Magazınlaştırması	223
YEDİNCİ BÖLÜM	234
KARŞILAŞTIRMA VE DEĞERLENDİRME	234
7.1. SİVİL-ASKER İLİŞKİLERİNE YÖNELİK KURAMLAR.....	234
7.2. SİVİL DENETİM	238
7.3. SİVİL-ASKER İLİŞKİLERİ VE SİVİL DENETİM KONUSUNDA BİR KAÇ ÖRNEK	243

7.3.1. ABD.....	243
7.3.2. Doğu Avrupa	245
7.3.3. İsrail.....	246
7.3.4. Türkiye	247
7.4. SİYASETE MÜDAHALE BİÇİMLERİ, AMAÇLARI VE SİYASET SAHNESİNDE KALIŞ SÜRELERİNE GÖRE PRETORYENİZMİN SINIFLANDIRILMASI.....	253
7.5. MÜDAHALEYİ KOLAYLAŞTIRAN ETMENLER	255
7.5.1. Siyasal Yönetimin Başarısızlığı ve Ekonomik Bozulma.....	255
7.5.2. Meşruiyetin Kaybedilmesi.....	256
7.6. İHTİLALLERİN KARŞILAŞTIRILMASI.....	256
SONUÇ.....	273
KAYNAKLAR	282

ÖNSÖZ

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin 88 yıllık tarihinde Türk siyasetini ve toplumunu etkileyen antidemokratik çok önemli olaylar meydana gelmiştir. 27 Mayıs 1960, Mart 1971 Muhtırası ve 12 Eylül 1980 Darbeleri Cumhuriyet tarihimizin en önemli siyasal olayları olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu üç siyasal olayda da millet iradesi yok sayılmış yani demokrasi kesintiye uğramıştır. Bu tezimiz de ihtilâllerin Türk siyasetini ve toplumunu olumlu ve olumsuz nasıl etkilediğini aktarmaya çalıştık. İhtilâllerin siyasete ve topluma neler getirip, neler götürdüğünü nesnel, objektif bir şekilde tezimize yansıttık.

Bu çalışmada Cumhuriyet Dönemi sonrası meydana gelen darbeler hiçbir ideolojik bakış açısı ve duygular yansıtılmadan ve sadece gerçekleri ortaya koyabilmek için objektif, nesnel bir biçimde ele alınmıştır. Çalışmada o dönemler için yazılmış ilk el kaynakları inceledim. Çalışmada benden emeğini esirgemeyen saygıdeğer danışmanım Doç. Dr. Yaşar BÜYÜKOĞLU hocama ve yararlandığım tüm kaynaklarda emeği geçenlere teşekkürü bir borç bilirim.

MÜSLÜM İNCE

GAZİANTEP-2012

KISALTMALAR

ABD: Amerika Birleşik Devletleri
ANAP: Anavatan Partisi
AP: Adalet Partisi
ASALA: Armenian Secret Army For The Liberation Of Armenia; (Ermenistan'ın Özgürlüğü İçin Gizli Ermeni Ordusu)
CENTO (Central Treaty Organization - Merkezi Antlaşma Teşkilatı)
CGP: Cumhuriyetçi Güven Partisi
CHP: Cumhuriyet Halk Partisi
CKMP: Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
DGM: Devlet Güvenlik Mahkemesi
DİSK: Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
DM: Danışma Meclisi
DP: Demokrat Partisi
DPT: Devlet Planlama Teşkilatı
DTP: Demokrat Türkiye Partisi
DYP: Doğru Yol Partisi
EMİNSU: Emekli İnkılâp Subayları Derneği
EOKA: Ethniki Organosis Kypriou Agoniston; (Kıbrıslıların Milli Mücadele Örgütü)
FP: Fazilet Partisi
GSMH: Gayri Safi Milli Hasıla
IMF: International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)
İTÜ: İstanbul Teknik Üniversitesi
KHK: Kanun Hükmünde Kararname
KİT: Kamu İktisadi Teşebbüsü
MBK: Milli Birlik Komitesi
MC: Milliyetçi Cephe
MDP: Milliyetçi Demokrasi Partisi
MGK: Milli Güvenlik Konseyi
MGK: Milli Güvenlik Kurulu
M.Ö: Milattan Önce
MİSK: Milliyetçi İşçi Sendikaları Kurulu

MHP: Milliyetçi Hareket Partisi
MNP: Milli Nizam Partisi
MSP: Milli Selamet Partisi
NATO: North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü)
TRT: Türkiye Radyo Ve Televizyon Kurumu
OECD: Organization For Economic Cooperation and Development (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü)
OYAK: Ordu Yardımlaşma Kurumu
PPK: Politik Partiler Kanunu
SHP: Sosyal Demokrat Halkçı Parti
SKB: Silahlı Kuvvetler Birliği
SODEP: Sosyal Demokrasi Partisi
SSK: Sosyal Sigortalar Kurumu
TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TC: Türkiye Cumhuriyeti
TCK: Türk Ceza Kanunu
TCMB: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası
THKP – C: Türkiye Halk Kurtuluş Partisi Cephesi
TİKKO: Türkiye İşçi Köylü Kurtuluş Ordusu
TİP: Türkiye İşçi Partisi
TÜRK-İŞ: Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu
TRT: Türkiye Radyo Televizyon Kurumu
TSK: Türk Silahlı Kuvvetleri
TÜSİAD: Türkiye Sanayi Ve İş Adamları Derneği
YÖK: Yükseköğretim Kurulu
YTP: Yeni Türkiye Partisi

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

1.1.GİRİŞ

İhtilâl veya darbe genel anlamda köklü değişiklikleri ifade ederken bir rejimin sosyal yapısında derin, devamlı ve uzun süreler içinde gerçekleşebilecek değişiklikleri hedef alan sadece mevcut iktidarın tasfiyesiyle, anayasa ve bazı temel kanunların değiştirilmesiyle yetinilen hareketinde adıdır. Bu değişikliklerin gerçekleşmesinden sonra rejim, kendi yapısı içinde devam eder. Anayasa ile Parlamantonun yer aldığı çok partili düzenlerde ise seçimlere gidilir.¹

Darbenin akış ve gelişmelerinde, toplum yapısı, bütünü ve zaman içerisinde değişimi ifade eder. Darbelerde hem kadro değişir, hem de rejim, anayasa ve temel kanunlar, baştan başa değiştirilebilir. Toplumun yapısı, başka bir toplumun yapısına dönüşür. Hatta denilebilir ki darbeler başlar; ama bitmezler. Çünkü, zaman içinde darbenin akışı, hatta ilk kadrolar toprağa karıştıktan sonra da pek çok zorlu aşamalardan geçer ve önceden her dönemi düşünülmeyen bir süreç içinde devam eder gider.²

Müdahalede bir yapı değişikliği de olmaz. Hatta bazen, iktidar da değişmez. Parlamento devam eder. Müdahale sadece; gidişattan memnun olmayan müdahaleci güçlerin, gidişatta gerekli gördükleri bazı davranış değişikliklerini dikte etmelerinden

¹ YILMAZ, Hakan, (2008), Tarih Boyunca İhtilâller ve Darbeler, Timaş Yayınları, İstanbul, s.13.

² YILMAZ, Hakan, (2008), ..a.g.e.....s.13.

ibarettir. Bu müdahaleci güç ise, tabii ordu olabilir. Çünkü temsil ettiği silahlar ki bu diktasını destekleyebilir.

Türk siyasî yaşamında askeri darbeler önemli bir yer tutmaktadır. Darbelerin çeşitli sebepleri olsa da ortak sonuçları itibariyle siyasal krizlerin sonucunda oluşmuşlardır. Yine bir diğer ortak özellikleri de halkın bu darbeleri desteklemiş olmasıdır. Bu da göstermektedir ki siyasî krizlerden canı yanan Türk halkı Türk Silahlı Kuvvetleri'ne bir can simidi gibi sarılmıştır. Bu da Türk Silahlı Kuvvetleri'nin, Türk halkı için ne kadar önemli olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır.

Milattan Önce 3'üncü binin başlarına kadar uzanan serüvenleriyle tarihinin kaydettiği en köklü milletlerden biri olan Türkler, göz bebeği olarak gördükleri, "Peygamber Ocağı" olarak nitelendirdikleri ordularına büyük bir sevgi, saygı ve güvenle bağlıdır. Bu sarsılmaz bağın bir ifadesi olarak "ordu-millet" olarak anılan Türkler, dünyanın en kritik ve riskli coğrafyasında yaşamalarına rağmen bu vasıfları sayesinde ayakta kalmayı başardılar. Türkiye Cumhuriyeti'nde geriye doğru gidildiğinde ; birbirinden kopmaz halkalar şeklinde bağlanan Osmanlı, Selçuklu, Timur, Cengiz, Nayman, Karahitay, Karahanlı, Uygur, Dokuz Oğuz, Göktürk, Apar, Siyenpi, Hun ve Saka sülâlerinin egemenliği altında tek bir devlet olarak varlıklarını sürdüren Türkler'in hemen her atılımında ordunun rolü vardır.³

Türkler eskiden beri devlet yapısına ve orduya özel önem vermiş ve Türklerde siyasî hayat, orduyla birlikte doğmuş ve gelişmiştir. Ordu-millet bütünlüğü, tarihin her devrinde değişmeyen bir gelenektir. Türk tarihinin bu geleneği, Orta Asya'daki ana yurtlarında ve göçlerden sonra dünya tarihinde önemli roller oynamıştır. Bir ideal için savaşan Türk orduları, tarih boyunca Asya, Afrika ve Avrupa'da bayrak ve sancaklarını dalgalandırmışlar, inanç, örf ve âdetlerinin o beldelerde yerleşmesinde öncülük etmişlerdir. Bu idealin Allah tarafından kendilerine verildiğine inanan Türkler, tarih boyunca bunu hiç kaybetmemişlerdir.⁴ İslam'daki cihat anlayışıyla Darül İslam için Darül Harp etmişler ve Nizam-ı alemi, Kızıl Elma'yı kendilerine idea etmiş ve Türk ordularını kıtadan kıtaya dolaştıran hep bu ideal olmuştur. İslam'ın kılıcı olmuş, savaşçılığı destanlara konu olmuş ve peygamber efendimizin 'Şu dağın arkasındaki kavim' diye bahsettiği ve müjdesine nail olmuş bir millettir. Bu nedenle bu millet orduya hep özel önem vermiş, hiçbir zaman gelişi güzel yapılmayan savaşlarda, milyonlarca Türk evlâdının kanı, katî surette boş yere dökülmemiş olarak görmüştür. Millet yoksulluk çekse de ordusunu yokluk içinde bırakmamak için elinden geleni yapmış ve tüm özverileri göstermiştir.

Orta Asya'daki Türk uluslarından başlayarak, her Türk savaşçı durumunda olduğundan askerliğe özel meslek gözü ile bakılmıştır. Ordu millet bütünleşmesi olmuş ve eskiden beri Türk ordusu hep bu milletle oluşmuş ve ayırım yapılmamış, her birey asker sayılmıştır. Göktürk kitabelerinde Allah vergisi askerlik misyonundan bahsedilmiş ve yine Kutadgu Bilig'de Balasagunlu Yusuf 'un "Yurdu tutan som altın ile kılıçtır, orduyu daima memnun etmeli." sözü felsefe olmuştur.

Toplumsal savaşçı yapısının yanında hem konumu hem sahip olduğu değerler bakımından model olmuş millet her zaman düşman tehdidi altında bulunmuş ve bulunduğu coğrafya, yaşam şartları, zenginlikleri ve inancı her zaman savaşçı bir millet olması gerektiğini hatırlatmıştır.

³ TEK, Hayati, (2006), Darbeler ve Türk Basını, Divit Basımevi, İstanbul, s.6.

⁴ <http://www.msxlab.org/forum/soru-cevap/217198-turk-ordusunun-ozellikleri-nelerdir.html#ixzz1kOuGxZVe>.

Tabi bu önemi sadakat, deneyim, kurumlaşma, disiplin ve bilgeliğine borçlu olan ordu zamanla disiplinden kopmuş ve milletle olan bağlarını yitirmeye başlamıştır. Merkezi otoriteye bağlılığı azalmış ve halkın tercihleri ve inancı ikinci plana atılmaya, hedef ve ideallerini yitirmeye başlamış başka amaçlar edinmiş ve kendi elinde ki millettten aldığı yetkiyi millete karşı kullanmıştır. Demokrasi bazen kesintiye uğramıştır.

Partiler demokrasinin olmazsa olmaz unsurlarıdır. Demokratik ülkelerde halk kendisini yönetecek kişileri seçerek demokratik bir tutum sergiler. Ülkemizde Cumhuriyet ilan edildikten sonra demokratikleşme yolunda önemli adımlar atılmış ve Cumhuriyet yönetimi tam olarak uygulanmaya çalışılmış ancak bu uygulamaları hazmedemeyen kesimlerce bu uygulamalar zaman zaman baltalanmıştır.

Türkiye'de demokrasiyi sık sık kesintiye uğratmak, uğraş verilmesi aslında bizim kötü bir alışkanlığımız. Osmanlı'da askerî isyanlar ve darbeleri, Fatih Sultan Mehmed'in ilk hükümdarlığına kadar götürmek mümkün. 1446'da Buçuktepe İsyanı ile başlayan bu alışkanlık 1913'teki Bâbüali baskınıyla sona erer. 36 Osmanlı padişahından 12'sinin isyan ve darbeyle tahtını kaybettiği göz önüne alındığında durumun vahameti daha iyi anlaşılır.⁵

Bazı Osmanlı padişahları taht kavgaları ve kolluk kuvvetlerin veliahtlar arasında kullanılmasıyla, bazıları sosyal ve siyâsî talepler bahane olsa da, bazıları ise askerlerin ekonomik taleplerinden ve savaşlardaki başarısız sonuçlardan dolayı tarihte yerini alsın da aslında askerinin bu kadar müdahale de bulunmasında en büyük nedenlerden biri merkezi otoritenin zayıflaması ve yetki karmaşasının yaşanmasıdır. Osmanlı Devleti'nde ne kadar yerel-taşra yönetim bölgelerinin yetkisi geniş ise de bu genişlik hizmetin daha hızlı ulaşması ve kullanılması için merkezin otoritesini gasp etmeyecek konularda verilmiştir. Devlet bütünlüğünü bozacak isyancı, ayrılıkçı, dış müdahalelere meydan verecek ve merkezi otoriteyi sarsacak yetkilere yer verilmemiştir. Duraklama dönemiyle başlayan ve daha sonra gerilemeye geçen ve bunun savaşlarda yenilgileri getirmesiyle ganimetleri kaybeden ve sanayi devrimini kaçıran devlet zayıflamaya başlayınca zaten devlet düzeni sarsılmaya başlamış ve merkezi otorite zayıflamıştır. Bunun yanında bir neden ise Osmanlı Devleti'nde dış etkenlerin merkezi otoritenin sivrulmasında ve askerinin başına buyruk davranmasında en büyük etken olmuş ve 17.Yüzyıldan itibaren etnik, dinsel ve toplumsal alt yapıyı oymaya çalışan, misyoner faaliyetleri sürdüren Batılı devletler örtülü, psikolojik, bölücü faaliyetlerini artırarak merkezi otoritenin taşra üzerindeki etkisini zayıflatmış ve buda karmaşanın önünü açmış ve daha sonraki süreçte merkez-taşra koordinasyonu-denetimin kaybolmasına neden olmuştur. Bu karmaşa ve yönetim yapısında ki aksamalar daha sonra askerinin yetki gaspına neden olarak askeri müdahalelerin önünü açmıştır.

Askeri ayaklanmalarda genellikle Yeniçeri Ocağı baş aktör olsa da 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın ortadan kaldırılmasıyla 'Yeniçeri Ağalığı' tarihe karışmış, yerine de 1826'da "Seraskerlik Kurumu" kurulmuştu. Başlangıçta seraskerlik makamı, Mansure Ordusu'nun komutanı olarak teşkil edilmekle birlikte, kısa sürede bütün

⁵ AFYONCU Erhan; DEMİR Uğur; ÖNAL Ahmet, 'Osmanlı'da İsyanlar ve Darbeler', Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2010, s.5.

kara ordularının komutanı hâline geldi. Askeri sistemdeki değişim ve dönüşüm süreci seraskerliğin statüsünü ve önemini artırdı. 1836'daki teşrifat, yani protokol düzenlemesiyle serasker, protokol bakımından şeyhülislam ve sadrazamla denk hale geldi. Bu durum askeri sınıfı, idari ve siyasî yapının temel dayanakları birisi yaptığı gibi ordunun Türk Devlet yapısında ağırlığını göstermektedir.

Fransız İhtilâlıyla aristokrasi-burjuvazi döneminden ideolojiler dönemine geçilmiş orduda bu savrulmadan payına düşeni almış ve ideolojilerden, siyasîleşmeden kendisini kurtaramamıştır. Artık askeri taleplere ve müdahalelere ideolojiler ön ayak olmuş ve farklı ideolojilerin bastırılması, dünya görüşünün ve yaşam şeklinin hayat bulması en büyük silahlı kurum olan ordudan geçmeye başlamıştır..Bu nedenle Yeniçeri Ocağı'nın ortadan kaldırılmasından sonra yeni kurulan ordu, kuruluşunun 50. yılında ilk darbesini yaptı. 1876'da Sultan Abdülaziz, bir darbe ile tahttan indirilip daha sonra öldürüldü. I. Meşrutiyet ilan edildi ve daha sonra II. Abdülhamid'i tahttan indirip muhaliflerini ortadan kaldırarak iktidara gelen İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1908-1918 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğun son dönemlerine hükmetti.

Millî mücadele zamanında ordu komutanlarının hem milletvekili olması hem de ordudaki görevlerini sürdürmüşler. Düşman yurttan atılıp tam bağımsızlık Cumhuriyet'in kurulmasıyla birlikte sağlanınca yeni bir devlet kurulmuş, Millî Mücadeleye önderlik eden M. Kemal ilk Cumhurbaşkanı olmuştur. M. Kemal daha sonra Cumhuriyet Halk Fırka'sını kurmuş ve orduyla siyaset arasındaki ayrımı netleştirmiştir. Millî Mücadeleyi yapan komutanlara net bir şekilde ya siyaset ya ordu telkin tercihine zorlamıştır. Komutanların büyük bir kısmı siyaseti tercih etmiş, yollarına siyasî kulvarda devam etmişlerdir.

Osmanlı'dan modern Türkiye'ye giden yoldaki radikal düzenlemelerin planlayıcısı ve uygulayıcısı durumundaki Türk Ordusu, Tanzimat, Birinci Meşrutiyet, İkinci Meşrutiyet ve Cumhuriyet gibi reformların da muharrik gücüdür. Elinde bulundurduğu güç ve kazandığı itibar sayesinde taleplerini hep üst perdeden dile getiren Türk ordusunu bu alışkanlığı 1800'lü yıllardan itibaren çeşitli gailelere yol açtı. Özellikle İttihat ve Terakki'nin etkin olduğu dönemde boğazına kadar politikaya batan ordu ile çeşitli toplum kesimleri arasında sıkıntılar baş gösterdi. Balkan ve Trablusgarp savaşlarında ve 1908'deki İkinci Meşrutiyet Darbesi'nden sonra yaşanan olumsuzlukların başlıca sebebinin de oluşturan bu gerçeğin farkında olan Mustafa Kemal Atatürk, askerin politikadan uzak durmasını Cumhuriyet'in geleneksel ana ilkelerinden biri olarak gördü. İstiklal Harbi sırasında dönemin en güçlü ordularına karşı verdiği emsalsiz mücadeleden yüzünün akıyla çıkan Türk Ordusu, Atatürk hayatta olduğu müddetçe siyasetten uzak kaldı.⁶

⁶ TEK, Hayati, (2006), ...a.g.e.....s.7.

Millî Lider olması nedeniyle M. Kemal Atatürk zamanında merkezi otorite çok güçlü bir şekilde devam etmiş, Atatürk yeni devleti kalkındırmak için sanayi hamlesi başlatmış ve kafasındaki toplumu kendi düşünce ve fikirleri doğrultusunda biçimlendirmek için inkılaplar yapmıştır. M. Kemal döneminde kabul gören ideolojilerden, fikirlerden etkilenmiş ve Osmanlı Devleti'nin yıkılma sürecinde halkın çektiği acıyı ve yıllarca bir arada yaşadığı azınlık unsurlardan nankörlüğü yakından gördüğü için ulus-devlete dayalı bir devlet yapısına gitmiştir. Zaten içinde bulunduğu dönemde ulus-devletlerin olduğu ve Sanayi Devriminin ürünü kapitalizmle sınırların daha belirginleştiği bir dönemdi. Bilimde ve teknolojiye Batı'nın ilerde olmasıyla Batı'lı bir kalkınmayı tercih etmiştir. Daha sonra yine asker kökenli İsmet İnönü Cumhurbaşkanı olmuş ve bu dönemde CHP-Devlet bütünleşmiş. Atatürk'ün döneme uygun uyguladığı politikaları Umdeler halinde devletin ideolojisi yapmıştır. İnönü'nün uyguladığı sert politikalar halk üzerinde yılgınlık yapmış ve II. Dünya Savaşının etkisiyle de ekonomi iyice darboğaza girince bu durumdan halkın etkilendiği kadar memurlar, bürokratlar ve orduda etkilenmiştir. Ordu da ilk kıpırdanmalar bu dönemde yaşanmış ve DP'nin iktidara gelme süreci desteklenmiş ve artık yeni bir yönetimin gelmesi sinyalinin vermişlerdir.

Çok partili hayata geçtikten sonra siyasî ve toplumsal ayrılıklar derinleşmeye başlayınca orduda siyasîleşmeye başlamış ve Millî Mücadelenin kazanılmasında ve Cumhuriyet'in ilan edilmesinde en büyük hizmeti veren kurum olarak kendini görmüş, kendine rejimin ve Cumhuriyet'in korunması görevini üstlenmiştir. Halkın iradesiyle rejim arasında denge kurulamamış, 'halkın iradesi mi rejim mi' tercihinde ordu yönünü rejimden yana kullanmıştır. Askeri müdahalelere neden olarak rejim ön plana sürülmüştür. 'Devleti kuran parti' ünvanı taşıyan CHP'nin muhalefete düşmesi çeşitli cuntaların oluşması için gerekçe oluşturdu. Demokrat Parti'nin iktidara gelişi ile birlikte kurulmaya başlayan cuntalar 27 Mayıs 1960'ta Cumhuriyet tarihimizin ilk askeri darbesinin yaptılar. 1946 yılında geçilen çok partili hayatla ülkede uygulanmaya başlanan demokratik yaşam, bir demokrasi ayıbı olan 1960 Darbesi ile son bulmuştur. 1960 Askeri Darbesi Cumhuriyet tarihini ilk askeri darbesi olarak tarih kayıtlarına geçmiştir.

Cumhuriyet tarihimizin ilk darbesi olan 27 Mayıs 1960 öncesinde ülkenin buhrana sürüklendiğini varsayan gruplar ordu içinde cuntalaşmaya başladılar. Bunlar arasında yer alanlar ve kendilerini Millî Birlik Komitesi adını veren çeşitli rütbelere 38 subay Menderes Hükümeti'ni iktidardan uzaklaştırarak yönetime el koydular. Böylece, 1946'da el sıkışıp 1950'de kucaklaştığımız demokrasiden ayrılmak zorunda kalınmıştır. 27 Mayıs 1960 Darbesi Cumhuriyet döneminin ilk darbesi olması, ardından gelen diğer darbelere örnek teşkil etmesi, Mustafa Kemal Atatürk tarafından 1924 Anayasası'yla oluşturulan devlet düzenini tamamen değiştirerek getirdiği 1961 Anayasası'yla yeni bir devlet düzeni oluşturması, siyasal iktidarın kullanılmasını yeni esaslara bağlaması, yeni yapı ve kurumları sisteme dahil etmesi açısından önemini ve tesirini hala devam ettiren bir olay olmuştur. 14 Mayıs 1950 genel seçimlerinde seçmenlerin oylarıyla barışçı yolla iktidara gelen kadro, 10 yıl sonra, Silahlı Kuvvetler içerisinde bir grup subayın gerçekleştirdiği bir darbeye uzaklaştırılmış henüz yeşermekte olan demokrasi büyük bir yara almıştır. Bazı

partilerin ve toplum kesimlerinin darbecilerle beraber hareket etmeleri olayı asıl önemli kılan gelişme olmuştur.⁷

Oysa demokrasinin özünü oluşturan millî iradenin yönetim kademelerine taşınması çeşitli toplum kesimlerinin temsilcisi konumundaki siyasî partiler aracılığı ile gerçekleştirilir. Ülke yönetiminin hangi kadrolarca yürütüleceği, şekli ve süresi kanunla belirlenmiş hür seçimlerle belirlenir. Seçilen kadroların icraatları muhalefet partileri, yüksek yargı organları ve kamuoyu tarafından denetlenir. Seçimle işbaşına gelen ve milletin iradesini temsil eden iktidarı, sivil toplum örgütleri ve baskı grupları aracılığıyla kanunların çizdiği çerçevede denetleyen kamuoyunun yönetimi ödüllendirme ya da cezalandırma yeri ise seçim sandığıdır.⁸

Türkiye Cumhuriyeti 1960 yılında meydana gelen askeri darbe şokunu atlatamadan ordu tarafından 12 Mart 1971’de Muhtıra verilmiş, hiçbir işe yaramamış hatta siyasî kamplaşmanın, ayrışmanın daha da derinleşmesine neden olmuş ve 12 Mart’tan sonra siyasîler bir birini suçlamalarına sahne olunca 12 Eylül’e giden yolda hizmet etmiştir.

Gençlik hareketlerinin ve parlamento dışı siyasî mücadelenin sabotaj, soygun ve cinayet boyutlarına ulaşması üzerine 12 Mart 1971 günü Genel Kurmay Başkanı ve ordu komutanlarının vermiş oldukları bir muhtıra ile Adalet Partisi Hükümeti istifa etti ve çok partili siyasî hayat askıya alındı. 12 Mart Muhtırası’ndan 1973 seçimlerine kadar, ülkeyi askerlerin denetimindeki sivil yönetimler yönetti. Bu dönemde siyasî rejim ordunun hazırladığı biçimde yeniden düzenlendi. Anayasa’da geniş kapsamlı değişiklikler yapıldı.⁹

12 Eylül 1980 darbesi göstere göstere gelmiş, her darbede olduğu gibi siyasîler bu süreçte Türk siyasî yaşamını iyi yönetemedikleri gibi çok yanlışlar yapmış, terör ve anarşi ortamına lakayt, uzlaşmaz tavırlarıyla zemin hazırlayınca darbeler kaçınılmaz olmuştur. 12 Eylül 1980 darbesi diğer darbelere göre siyasî ve toplumsal sonuçlarıyla daha ağır olmuş ve halk anarşi ve terörün sonuçlanmasından dolayı darbeyi sevinçle karşılamıştır.

12 Eylül 1980 Darbesi 1961 Anayasası’nın ve onun kurduğu siyasî sistemi ortadan kaldırmıştır. 1924 Anayasası’nın kurduğu Birinci Cumhuriyet’e 27 Mayıs Darbesi son verirken 1960 Anayasası’yla kurulan ve 12 Mart 1971 Darbesi’yle restore edilen İkinci Cumhuriyet’e 12 Eylül Darbesi sona erdirerek 1982 Anayasası ile Üçüncü Cumhuriyet’in kuruluşunu gerçekleştirmiştir.¹⁰

12 Eylül hem bir sonuç, hem de bir ve başlangıçtır. 12 Eylül sonrasındaki gelişmeler ve Üçüncü Cumhuriyet olarak kavramlaştırılan yeni yapılanmanın önünü açması nedeni ile bir başlangıçtır. Ancak 12 Eylül aynı zamanda 70’li yıllarda sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasî kaosun bir sonucudur. 70’li yılların Türk siyasî hayatına egemen olan bölünmüşlük partiler arasında gerçekleştirilemeyen işbirliği ve

⁷ DURSUN, Davut, (2001), 27 Mayıs Darbesi, (Hatıralar/Gözlemler/ Düşünceler), Şehir Yayıncılık, İstanbul, s.7.

⁸ TEK, Hayati, (2006), ...a.g.e.... s.7.

⁹ KARATEPE, Şükrü, (1993), Darbeler, Anayasalar ve Modernleşme, İz Yayıncılık, İstanbul, s.241.

¹⁰ DURSUN, Davut, (2005), 12 Eylül Darbesi, (Hatıralar/Gözlemler/ Düşünceler), Şehir Yayıncılık, İstanbul,s.7.

diyalog noksanlığı, sosyal ve ekonomik gelişmelerin siyasî sistem üzerinde yarattığı baskılar ve karşılanamayan taleplerin sebep olduğu arayışlar sorun çözemeyen siyasî kurumlar, uluslar arasında gözlemlenen bölgesel güvenlik sorunları Türk siyasî liderliğinin bölgesel güvenlik sorunlarının dünya sistemi için taşıdığı önemi yeteri derecede değerlendirememesi ve buna uygun davranışta bulunamaması gibi hususlar 12 Eylül'ün arka planını süsleyen gelişmeler arasında ön plana çıkar.¹¹

Askeri müdahalede en büyük etkenlerden biri olarak Birleşmiş Milletlere üye ve Nato'ya bağlı Türkiye'nin iç politik gelişimden ziyade dış politik unsurların daha etkili olduğu karar mekanizmalarının askeri ihtilâller üzerinde ki etkisi kaçınılmazdır. Darbeler dönemin diplomatik, politik, stratejik ve konjonktürel boyutlarına göre içsel nedenlerden değil de küresel sisteme uyumlu bir Türkiye'nin önünü açacak dış nedenlerden dolayı meydana gelmiştir.

Askeri müdahalelere bakınca aslında değişimin ya da dönüşümün dış nedenler ve küresel sermayeyle barışık ülke seçkinlerinin istekleri yönünde olduğunu, çizilen yoldan çıkıldığı zaman müdahaleden kaçınılamayacağı gerçeğini, toplumsal olayların tek nedenli olamayacağını ve nedenlerin birbiriyle iç içe geçmiş halde bulunduğunu, bunun da toplumun uyumunu etkilediği noktasında çok önemli olduğunu belirtmektir. Askeri ihtilâllerin siyasal ve toplumsal sonuçlarına bakınca esas ele aldığı nokta toplum bireylerinin doğrudan etkilenme alanı olan siyasî, sosyo-kültürel ve ekonomik boyutudur. Bu boyutlar, toplumsal dinamizmi ve yapıyı belirleyici faktörlerin en belirleyicileridir. Bunun yanında, genelde ihtilâllerin, özellikle askeri ihtilâllerin, toplumu doğal, evrimsel değişim akışı içinde değil de dışarıdan ve ani bir müdahale yoluyla belirli yöne yönlendirmesi, toplumun siyasî, ekonomik ve sosyo-kültürel yapısını ve sonuç olarak da toplumun her ferdinin yaşam alanını etkilemektedir. Dönemi inceleyince askeri ihtilâl olgusu hakkında bilgi vermekten ziyade, Türkiye'de gerçekleşmiş olan askeri ihtilâllerin benzerlik ve farklılıklarını sosyal-kültürel, siyasal, ekonomik dinamikleri ve sonuçlarına bakarak, bir karşılaştırmalı olay incelemesi ile pek fazla bir şey değişmediğini görüyoruz.

İhtilâllerin toplumsal yapının değişimi açısından sadece ihtilâlleri yaratan koşulları değil, toplumun yapı ve kurumlarına olan etkilerini de görülmüştür. Türkiye'nin 1960 ve 1980 yılları arasında geçirdiği sosyal ve siyasal değişimleri asker, devlet ve halk açısından ele almakla da önem arz etmektedir.

¹¹ DURSUN, Davut, (2005),.....a.g.e.....,s.7.

İKİNCİ BÖLÜM

DESTEKLEYİCİ TEMEL KAVRAMLAR

2.1. SİYASET

Siyaset (politika), sözcük anlamı itibari ile Yunanca “polis” (kent-şehir) kavramından türemiş olup, “site-devlet yönetimi” karşılığı olarak kullanıla gelmiştir. Günümüzde siyaset veya politikaya farklı tanımlar yapılmakla beraber en genel şekli ile politikayı şöyle açıklayabiliriz; insanlar yaratılışları, sosyo-ekonomik yapıları, kültürleri ve düşünsel-ideolojik durumları gereği farklı çıkarlara sahiptir. Bu farklı çıkar durumu toplumun diğer toplumlara karşı sahip olma ya da korunma durumlarını meydana getirmiştir. Çatışmanın sebebi olarak görülen bu karmaşık yapı siyaseti zorunlu bir öge olarak ortaya çıkarmıştır. Aynı zamanda bireyin özel çıkarları ile toplumun genel çıkarlarını otoriteye dayatarak maddi ve manevi değerlerinin dağıtılması siyaset ile mümkün hale gelmiştir.¹²

2.2.SİYASAL İKTİDAR

Toplum içinde ya da toplumsal sistemlerde kurumsallaşmış ve meşru bir hal almış güç kullanımına iktidar (otorite) denir. İktidar bir bireyin ideolojisini veya toplumun belirli niteliklerde ortaya koyduğu eylemler ve bunun herkesçe kabul görmesini ve etkilemesini belirtir. Sosyoloji de otorite kavramını en fazla kullanan sosyolog Max Weber’dir. Weber iktidarın tabakalaşmanın temel kavramı olarak görmektedir. Dolayısıyla Weber’de iktidar genel anlamda kişilerin, grupların başkaları karşı çıktığında bile istedikleri şeyleri kabul ettirmesidir.Meşru otoritesinin üç tipini belirten Weber de yasal otorite, emir verme gücü herkes için geçerli olan

¹² ÖZTEKİN, Ali (Tarihsiz) ‘Siyaset Bilimine Giriş’ Malatya;Malatya Gazetesi Ofset Tesisleri Basımı, s.14.

rasyonel kurallardan; geleneksel otorite ise hem emreden hem de emredilen için hüküm bildiren geleneksel kurallardan güç almaktadır. Bunlara ek olarak karizmatik otorite, Weber'in toplumsal değişme anlayışının bulunduğu, toplumun belirli dönemlerinde ortaya çıkan insanüstü nitele sahip gibi görünen bireyin gerçekleştirdiği otoritedir. Bu anlamda Weber'de yasal ve geleneksel otorite süreklilik arz ederken, karizmatik otorite toplumda bunalımlı dönemde ortaya çıkıp çabuk sönmektedir.¹³

Genel anlamda, 'Devlet hizmetlerini düzenlemek ve yürütmek sanatı olan siyaset: bu görevini, her ülkenin kendi anayasası ve yasaları çerçevesinde siyasetçiler aracılığıyla yerine getirir. Dolayısıyla siyasetçi de devleti yöneten veya yönetmeye aday kişidir.¹⁴

Yönetimdeki siyasetçi (iktidar partisi) ile yönetmeye aday siyasetçi (muhalafet partileri), anayasa ve kanunlarla belirlenmiş şartlar (seçim zamanı da süreler) içinde, propaganda faaliyetlerinde bulunarak yarışır.¹⁵

Siyasî partiyi de; yaygın ve devamlılığı olan bir teşkilata sahip, iktidarı ele geçirmek ya da ona ortak olmak için, belli bir program etrafında faaliyet gösteren kuruluş olarak tarif edebiliriz.¹⁶

2.3. DEVLET

Devletin kaynağı üzerine farklı görüşlerin belirtilmesi devletin tanımlanmasının da farklılık göstermesine vesile olmuştur. Devletin ortaya çıkışı, hangi kaynaktan türediği, nasıl olması gerektiği, gerekli olup olmadığı soruları sürekli tartışılmıştır.

Bu konuda;

- Toplumsal sözleşme teorisi
- Maksist teori
- Oppenheimer'in kuvvete dayandığı devlet teorisi,

devletin kaynağı ve tanımlanması açısından en önemli görüşlerdir.

2.3.1. Toplumsal Sözleşme Teorisi:

Bu teoriye göre devlet, insanların doğal toplumdan yapay topluma, bireycilik sürecinden toplu halde yaşamaya geçişle ortaya çıkmıştır. Geçiş sürecinin toplumsal bir sözleşme ile yaparken kendi özgürlükleri ve özel yaşamlarını koruma altına almışlardır.¹⁷

Bu teoriyi geliştirenlerin başında T. Hobbes, J. Locke ve J. J. Rousseau gelmektedir. Ayrıca bu teorinin içinde tam olarak yerini almasa da liberal düşünceye yakın olarak Hegel devleti, asayiş sağlayan bir araç; hakem görevini alan, genel yararı korumaya yönelik aklın en temel varisi olarak açıklamıştır.

¹³ KONGAR, Emre. '21. Yüzyılda Türkiye', Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999. s .99.

¹⁴ KALELİ, A.Dursun. 'Siyasetin Temel Unsurları', Kamer Matbaacılık; Ankara, 1995, s.74 .

¹⁵ KALELİ, A.Dursun. ...a.ge....., s.74 .

¹⁶ GÜRÜŞEN, Kadri, '1980 Sonrası Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Siyasal Tercihler Ve Sivil Toplum Örgütlerinin Siyasete Bakışı''Diyarbakır Örneklemleri ''Diyarbakır,2006 Yüksek Lisans Tezi , s.13.

¹⁷ ÖZTEKİN, Ali,a.g.e..... s.41

2.3.2. Marksist (Çatışmacı) Teori

Marx ve F. Engels'in ortaya attığı bu teoriye göre, sınıflar arası mücadele ve toplumsal çıkarlar devleti ortaya çıkarmıştır. Sınıflı toplumun belgeleyicisi olan devlet, karmaşa içinde farklı gruplara mensup olanların üst kesimin çıkarları doğrultusunda anlaşmasıdır. Dolayısıyla devlet kurumu varolduğu sürece sınıflı toplum varolacak ve bu sürekli üst sınıfın çıkarları doğrultusunda olacaktır.¹⁸

2.3.3. Oppenheimer'in Kuvvete Dayandırdığı Devlet Teorisi

Oppenheimer'e göre devletin kaynağı kuvvete yani güçlünün güçsüze olan üstünlüğüne dayanmaktadır. Ancak burada söz konusu olan bireyler değil topluluklardır. İnsanlar doğaları gereği mevcut yapılarını korumaya çalışırken aynı zamanda kendi mülkiyetlerine de yeni bir şeyler katmaya çalışırlar. Devletin olmadığı dönemlerde insanlar ne kendi mülkiyetlerini koruyacak ne de kendi mülkiyetlerine bir şey katacak askeri ve idari mekanizmaya sahiptir. Oppenheimer'e göre korkuya neden olacak bu durum insanların devlet gibi bir mekanizmayı ortaya çıkarmasına neden olmuştur.¹⁹ Devletin kaynağına ilişkin yukarıda belirtilen teorilerden hareketle günümüzün şekillenmiş hali ile devleti, içerde ve dışarıda düzeni sağlamak, adaleti ve toplumun iyiliğini belirli bir toprak halkası üzerinde koruyan, en önemlisi de bunu meşru otorite gücüne dayandıran bir örgüt olarak tanımlayabiliriz. Siyasal iktidarın en üst seviyede kullanıldığı, diğer kurumların üstünde bir kurum olarak devlet kurumunun farkını şu şekilde belirtebiliriz.²⁰

- Örgütün hacmi ve vatandaşların zorunlu üyeliği
- Kurum içi ileri düzeyde iş bölümü
- Yapılanma gücü
- Yasal ve meşru ceza verme

2.4. SİYASAL REJİMLER

Toplumsal yaşamın başlamasından bu yana, toplum içinde makro ilişkilerde en sade ilişkilere kadar gruplar ve topluluklar arasında sürekli bir yönetme-yönetilme, egemen olma egemenlik altında kalma ilişkisi varolagelmıştır. Siyasal rejim, bu yönetme-yönetilme ilişkisi çerçevesinde siyaset kurumunda mevcut yapılanmanın tanımlanmasıdır. Yöneten ile yönetilen arasındaki ilişki, bunların birbirleriyle olan etkileşimi ya da zorlama durumu siyasal rejimin niteliğini gösterir. Tarih içinde çeşitli şekillerde görülen siyasal rejimleri Duverger üç şekilde sınıflamaktadır.²¹

- Otokrasi

¹⁸ HALL, John A& İKENBERRY, G. John. '**Devlet**' (Çev. Yeşeren Olgu Alibeyligil, A. Murat Sıpal), Doruk Yayınları, Ankara, 2000, s.19.

¹⁹ AKSOY, Hüsnü. 'Uygarlığın Paradoksları ve Marksizm' Doz Yayınları, İstanbul, 1997, s.41.

²⁰ TANILLI, Server, 'Nasıl Bir Demokrasi İstiyoruz', Adam Yayınları, İstanbul, 2003, s.17

²¹ DUVERGER, Maurice.. 'Siyasal Rejimler' (Çev. Teoman Tunçdoğan), Sosyal Yayınları, İstanbul, 1986, s.21 .

– Demokrasi

– Karma-Oligarşik Rejim

2.4.1. Otokratik Rejim

İktidar, güç ve otoritenin toplumda başkalarına karşı sorumlu olmayan birey ya da grubun tekelinde bulunmasıdır. Yönetilenler herhangi bir seçim ya da müdahaleyle yönetenleri seçmediği için yönetme ilişkisinde hiçbir katkıları yoktur. Duverger, otokratik rejimde yönetenlerin başa geçme işlemini kalıtım, fetih, halef seçme ve başka yönetenler tarafından atanma olarak ayırır.²²

2.4.2. Demokratik Rejim

Otokratik rejimin aksine demokratik rejim rasyonel temeller üzerinde oturtulmuş hali ile yönetilenlerin yönetenleri bizzat seçim yoluyla belirlendiği rejimdir. Demokratik rejimin ilk örneklerini eski Yunan'da görmek mümkündür. Eski Yunan'da halk meclisleri kurulur, bu meclislerde halk ile birlikte yaşlı, deneyimli insanlar arasında diyalog kurulup yönetilenlerin yönetime katılması sağlanırdı. Günümüz ile karşılaştırıldığında kadınların ve kölelerin seçme işlemine katılmaması eski Yunan demokrasisinin eksiklikleri sayılabilir. Günümüzün çağdaş demokratik rejiminde yönetilen kesimin yönetime katılımını düzenleyen mekanizma siyasal partilerdir. Partiler aracılığı ile bireyler istediği kişileri seçerler. Bu bağlamda yönetilenleri ve onlara sunulan adayları, toplumdaki farklı düşünce sistemleri bir araya toplama işlemini yapmada siyasî partiler demokrasiyi güçlendirirler.²³

2.4.3. Karma-Oligarşik Rejim

Bu rejim otokrasiden demokrasiye geçişin bir hamlesi olarak görülebilir. Yönetenlerin tamamıyla otokratik ve demokratik değil de her iki rejimin bir karışımı olarak seçilmesidir. Örneğin bir parlamentonun yanında hükümdarın varlığı ya da biri seçimle diğeri otokratik (atama) yolla seçilmiş parlamentoların bulunduğu ülkeler karma oligarşik rejimler olarak gösterilebilir.²⁴ Birçok ülkede toplumsal ve siyasal gelişim, özellikle XVIII. yy. sonlarında, «meşrutî» adı verilen yeni bir tür monarşinin doğmasına yol açtı: buna göre hükümdarın yetkileri, yazılı bir anayasa ile tanımlandı ve sınırlandı. Bu monarşi genellikle 'parlamentar' dir ve demokrasiye pek yakındır: kral, devletin simgesi olarak kalır, ancak yürütme yetkisini bir hükümete bırakır. Hükümet de halk tarafından seçilmiş bir millet meclisinin kararlarına uymak zorundadır. Sözgelimi Hollanda, Danimarka, İngiltere, İsveç ve Belçika'da durum böyledir.²⁵

Duverger'nin ortaya attığı bu rejim tiplerinin yanı sıra din adamlarının yönettiği teokrazi ile seçkin, elit tabakanın yönettiği aristokratik rejim otokrazi rejiminin içinde ele almak mümkündür. Çünkü bu rejimlerde de yönetilenlerin yönetime katılması söz konusu değildir. Orta Çağ Avrupa'sında hem teokrazi hem de aristokratik-burjuva modeli çok net görülmektedir.

²² DUVERGER, Maurice,....a.g.e...., s13.

²³ DUVERGER, Maurice(1986),....a.g.e..... s.15.

²⁴ DUVERGER, Maurice(1986),....a.g.e..... s.19.

²⁵ <http://tr.wikipedia.org/wiki/Monar%C5%9Fi>.

Dine dayalı yönetim biçimini tanımlamak için kullanılan terimdir. Daha doğru bir anlatımla, dini otorite organlarının siyasî otorite organları yerine devlet idaresini elde tuttuğu devlet biçimidir. Her ne kadar farklı algılanış biçimleri ve yorumları mevcut olsa da, teokrasi en yalın anlamda "devlet işlerinden bir tür ruhban sınıfının sorumlu olduğu ve devlet işlerinin dini temellere dayandırılmaya çalışıldığı sistem" olarak tanımlanabilir.

Teokrasi teriminin kökeni Yunanca theokratia'dan gelmektedir. Tanrı Düzeni (Josephus) demektir. Kelime Yunanca Teos'dan dönüşmüştür. Theos kelimesinin kökeni Hint Avrupa dillerinde dinî kavramlar içinde yer alır. Theos'un anlamı tanrı, Kratos'un anlamı ise düzen demektir. Kelime Yunancada Tanrı'nın Düzeni anlamına gelir. Teokrasi kelimesi hiçbir dilde de gerçek anlamında kullanılmamıştır. İngilizcede kaydedilen ilk kullanım 1622 tarihlidir. *İlahi Esin Altındaki Papazların Hükümeti* olarak (Tevrat'da Krallardan önce kullanıldığı şekliyle) anlaşılmıştır. 1825'ten sonra ise Din adamlığına ve dine dayalı politik ve sivil güce teokrasi denilmiştir.

Din kurallarının geçerli olduğu sistem olan teokraside, kurallar ya dini kuralların aynısıdır, ya bunlardan büyük ölçüde etkilenmiştir ya da dini kurallarla çelişik olsa dahi dini temellere dayandırılır veya meşrutiye için dayandırılması gerekir. Teokrasi ile yönetilen ülkelerde hukuk sistemi dine dayandırılması gerekir, hukuki kararların en yüksek mercii bir tür ruhban sınıfıdır. Teokratik sistemin dayandırıldığı dine göre ağırlığı ve önemi çeşitli olsa da, bu sistemde doğma mantığı ve akli durum göz önünde tutulur; çoğu zaman mantıki, akli ve pratik durumlar kabul edilen dini kurallara adapte edilmeye çalışılır. Toplumsal yapı, hukuki, yorumlar, eğitim ve kişisel hak ve özgürlükler dini kurallara göre uygulanır... Günümüzde, Vatikan, Suudi Arabistan ve İran teokratik yönetilmektedir.²⁶

2.5. İHTİLÂL

Kelime anlamı olarak ihtilâl, bir devletin politik, sosyal ve ekonomik yapısını veya yönetim düzenini değiştirmek amacıyla hukuk kurallarına ve kanunlara uymaksızın zora dayalı ve kuvvet kullanarak yapılan geniş halk hareketidir.²⁷ Bir diğer tanım ise ihtilâlî, devletin temel kanunu olan anayasanın, kendi içinde belirtilen değişiklikler yerine, aniden ve hukuk dışı yöntemlerle ortadan kaldırılması olarak tanımlar. Bu tanım, politik anlamda ihtilâlî ifade eder. Halkın, politik, sosyal ve ekonomik alanlardaki isteklerini politik iktidarın yerine getirememesi, toplumda huzursuzluk oluşturmaktadır. Toplumdaki huzursuzlukların artması ve halkın refah düzeyinin düşmesi ihtilâle yol açabilmektedir.²⁸

Bir toplum içerisinde en yoğun çatışma ihtilâl halinde ortaya çıkar. İhtilâlın ne sebeple olduğu, nasıl yürütüldüğü, ne suretle başarıya veya başarısızlığa ulaşıldığı sosyologlar tarafından incelenmiştir. Bu incelemeler sonucu ihtilâlların açlık, fazla vergi alınması, kötü idare, rüşvetin yaygın hale gelmesi, askeri yenilgiler

²⁶ <http://tr.wikipedia.org/wiki/Teokrasi>.

²⁷ AKYÜZ, Yahya (1989), "Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi", Yayın No: 6, Ankara: YÖK Yayınları, s.9.

²⁸ SARICA, Murat (1995), "100 Soruda Fransız İhtilâlî", 3. baskı, İstanbul: Gerçek Yayınları, s.5.

gibi faktörlere dayandığı söylenebilir. Ancak harekete geçirecek faktörün epidemik bir arzuyu ateşleyecek nitelikte olması gerekir. Bu nedenlere ek olarak birleşmiş bir kamuoyunun ve liderin bulunması, ayrıca nüfusun bir bölümünün ihtilâlcı grup olarak örgütlenmesi gerekir. Nihayet bir ihtilâl ideolojisinin meydana gelmiş bulunması zorunludur. Bütün şartlar bulunsa da tutucu güçler ve özellikle iktidarı elinde bulunduranlar da ihtilâlin karşısında olacaktır. İktidarlar zayıf olmadıkları takdirde ihtilâl başarıya ulaşamaz. Bu bakımdan silahlı kuvvetlerin morali ve bu kuvvetlerdeki fikir hali büyük önem taşır. Askerlerin siyasî güç sahibi olmadıkları, bir insan toplumu yok gibidir. Askerlerin etkisi iç siyasal yapıda aktif bir koalisyon olmaya kadar gitmektedir. Bir baskı grubu olarak ise etki aşîkârdır. Oysa otoriter rejimlerde askerlerin etkisi tümüyle yok olmaktadır. Rusya da, Çin de askerler etkin değildirler. Yukarıda sınıfla mensuplarının rejimin doğruluğuna ve meşruluğuna inanmamaya başlamaları da hükümeti zayıf düşüren en büyük faktördür. İhtilâl liderlerinin çoğu, hatta hemen hepsi yukarı sınıf mensuplarında oluşmaktadır.²⁹ Görüldüğü gibi bir ihtilâlin gerçekleşmesi değişik sebeplere dayanmakta ve iktidar yapısının sağlamlığı ihtilâlin başarısını etkilemektedir.

Parsons'a göre, her ihtilâl eğilimi başarı ve güce ulaştıktan sonra çok az geri döner ya da ödün verir. Çünkü eylemin ideolojisi zorunlu olarak bazı ütöpik vaatleri içerecek ve gerçekte bunların fiilen yerine getirebilmelerine olanak olmayacaktır. Ayrıca ihtilâl liderlerini kişiliğinde iz bırakan eski düzene uymaya yönelmiş bir eğilimin var kalacağının söylenmesi de gerekir. Diğer yandan ihtilâl bir kez iktidarı ele geçirip yerleşince başta bulunan liderler arasında da uyumsuzluk ve anlaşmazlığın başlaması toplumbilimsel bir gerçektir. Daha esnek bazı liderle ütöpik ideolojilerinin terk edilmesinin ya da bunların gerçekleştirilmelerinin ertelenmesi kolayca kabul ettikleri halde fazla esnek olmayan diğer bazı liderle bu tür davranış karşısında isyan duyguları taşırlar ki bundan da ihtilâl doğar.³⁰

2.6. ASKERİ İHTİLÂL

Askeri ihtilâl, mevcut hükümetin, özenle hazırlanmış bir plan çerçevesinde ordu mensubu olan bir grup tarafından, ani bir darbeye zor kullanılarak devrilmesi veya değiştirilmesi eylemi olarak nitelendirilmektedir. Ayrıca bir siyasal güç birliği tarafından, mevcut hükümet liderlerinin şiddet kullanılarak veya şiddet kullanma tehdidiyle hukuk dışı yollardan değiştirilme çabası olarak ta tanımlanabilir. Askeri darbeler 'gasp' niteliği taşıyan bir tür siyasal şiddet eylemidir.³¹

İktidarın gasp edilmesi, "ele geçirilmeden" farklı bir olaydır. "Ele geçirme", iktidarı elinde bulunduranın onu kaba güç kullanarak elde etmesini anlatır. Ama bu, kural olarak benimsenmiş, yerleşmiş ilke ve yasalara uygun olan ve kazanana meşruluk kazandıran bir durumdur.

Askeri rejim, yöneticilerin otokratik yöntemlerle belirlendiği, yani yönetenlerin kendiliğinden ortaya çıkması, ayrıca hukuk kurallarınca önceden belirlenmemiş bir biçimde iktidara gelmesi olayıdır. Askeri rejimler sosyo-ekonomik

²⁹ DÖNMEZER, Sulhi (1982), "Sosyoloji", Ankara: Savaş Yayınevi, s.436.

³⁰ EMİROĞLU, Akif (2006), "Toplumbilimsel Siyasal", Bursa: Ekin Kitabevi, s.425-426.

³¹ ATAY, Ağâh Sabri (1998), Çok Partili Dönemde Türkiye'de Ordunun Siyasal Rolü ve Devlet Yapısı İçindeki Yeri, İstanbul: Anadolu Üniversitesi Yayınları No:1029, s.38.

statükonun korunmasını amaçlayan, yetersiz, fırsatçı ve gerici yönetimler olarak tanımlanmaktadır. Askeri rejimler daha çok çıkar amacı gütmeyecek şekilde sivil yönetim grubunun temizlenmesine ve toplumların hızlı dönüşümüne adanmış, yönetimler olarak ortaya çıkar.

2.7. MUHTIRA

Kelime anlamı olarak sözlüklerde farklı anlamlarda bulunmaktadır. Öncelikle, “herhangi bir şeyi hatırlatma, uyarma amacıyla yazılan yazı” anlamına gelmektedir. Diğer bir anlamı ise, “bir devletin başka bir devlete politik sorunlarla ilgili olarak yolladığı uyarı yazısı, diplomatik notadır.” Muhtıranın bu ikinci tanımı diplomatik ilişkilerde geçerli olan tanımıdır. Aynı zamanda “Andıç” ve “Günlük” anlamlarına da gelmektedir.³²

Muhtıra, askeri yönetimin politik hayata müdahale biçimlerindendir. Silahlı kuvvetler, muhtırada politik hayata fiili olarak müdahale etmemektedir. Askeri yönetim, ülkenin gidişatından duyduğu rahatsızlığı yazılı olarak sivil idareye iletmektedir. Yazılı uyarının içerisinde sadece ülkenin gidişatındaki duyulan rahatsızlık yer almamakta, bunun yanı sıra ivedi olarak sorunların çözümü konusunda da bir uyarı yapılmaktadır. Politik hayata fiili müdahale olmadığından, muhtıraya “Dolaylı Askeri Müdahale” denmektedir.

Ülkemizde, askeri idare, 12 Mart 1971 yılında hükümete muhtıra vermiştir. 12 Mart’ ta emir komuta zinciri içerisinde, başta Genelkurmay Başkanı Orgeneral Memduh Tağmaç olmak üzere Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Faruk Gürler, Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Muhsin Batur ve Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Celal Eycioğlu muhtıra hazırlamışlardır. Bu muhtırada, parlamento ve hükümet tutum ve icraatlarının ülkeyi anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluklar içerisine soktuğu, bu durumdan silahlı kuvvetlerin ciddi ölçüde rahatsız olduğu ve bu rahatsızlığı doğuran sorunların kısa zamanda giderilmediği takdirde, Türk Silahlı Kuvvetleri’nin Türkiye Cumhuriyeti’ni koruma ve kollama görevini yerine getireceği bildirilmektedir.³³

2.8. SOSYAL DEĞİŞME

Değişme olgusu ya da gerçeği, evrenimizin temel gerçeklerinden biridir. Evrende, dünyada ve toplumda her şey bir değişme sürecindedir. Canlı varlıklar gibi cansız varlıklarda özdeksel nesneler gibi tinsel değerlerde bir değişme içinde bulunurlar. Kısaca, değişmeyen bir şeyin varlığını düşünmek bile olanaksızdır.³⁴

Değişme kavramının farklı boyutlarda pek çok tanımı vardır. Burada bunlardan bazılarını kısaca değinilmiştir. “*Değişme*; bir olgunun, bir nesne ya da organizmanın bir durumdan yeni ve farklı başka bir durumudur”.³⁵ Hereclius, “Dünyada hiçbir şey sabit değildir, Değişme müstesna” demiştir.³⁶ En genel anlamıyla *değişme*; mekânda yer alan olay ve olguların zaman süreci içinde farklılaşarak bir durumdan başka duruma geçmesidir. Zamanın sürekliliği olgusundan hareket edersek değişimin de sürekli olduğunu söyleyebiliriz.³⁷

³² www.tdk.gov.tr / tdk / sozbul. asp. (02.11.2009)

³³ YAVI, Ersal (2005), “İhtilâlcı Subaylar”, 3. Kitap, İzmir: Yazıcı Yayınevi, s.228.

³⁴ ARMAĞAN, Sibel; İbrahim ARMAĞAN (1988), “Toplumbilim”, İzmir: Fakülteler Yayınevi, s.197.

³⁵ ARMAĞAN, Sibel; İbrahim ARMAĞAN (1988), ..a.g.e.....s.197.

³⁶ DÖNMEZER, Sulhi (1982), ...a.g .e....s.198.

³⁷ ARMAĞAN, Sibel; İbrahim ARMAĞAN (1988), ..a.g.e.....s.198 .

Değişme, her toplumunun esas niteliği olup toplumsal sistemlerde sürekli işleyen ve karşı konulmaz bir süreçtir. Bir başka anlatımla hiçbir toplum durağan olmayıp, tarihsel süreç içerisinde nitelik değişmesine uğramaktadır. Değişim süreci içerisinde eski toplumsal dengeler bozulmakta, yeni kurallara uygun, yeni denge ve uyumluluk durumları ortaya çıkarak toplumsal bütünlük sağlanmaktadır.³⁸

Değişme kavramı, değer yargısı iyi ya da kötüye doğru bir farklılaşmayı içermediği için bilinçli bir çabayı işaret eden gelişme ve ilerlemeden ayrılmaktadır. Bu niteliğe bağlı olarak denilebilir ki toplumsal değişme ileri doğru olabildiği gibi geriye doğru da olabilir. O nedenle özellikle ülkenin olumlu yönde değişimi bu yöndeki planlı çabaları gerekli kılmaktadır. Gerçekte her şey yolunda gitse de özellikle değişme sürecindeki ülkelerin kendiliğinden olumlu yönde bir değişmeye uğraması uzun zaman gerektirdiğinden bu ülkelerin ilgili otoritenin müdahalesi ile toplumsal değişiminin başarılması hususunu hedef almaları gerekmektedir. Böyle bir müdahale değişimin rastlantıya dayalı gelişimini istenen doğrultuya çekerek istenmeyen sonuçları önleyecektir.³⁹ Ülkemizde özellikle cumhuriyet dönemiyle birlikte güdümlü bir şekilde radikal dönüşümler yaşanmış, bu sürecin devamında iç ve dış faktörlerin etkisiyle başlayan sancılı ve bunalımlı değişimler yaşanmışsa da sonuçta, uyumun ve dengenin sağlanması uzun zaman almıştır. Ülkemiz, yaşanan sıkıntılar, toplumsal, ekonomik, siyasal çalkantılarla oldukça zor bir değişim süreci geçirmiştir. Bu çok faktörlü zorlu değişim süreci günümüzde de devam etmektedir.

Toplumsal değişme ilgili tanımlar genel de birbirine benzer ifadeler taşımaktadır. Literatürde, en çok kullanılan iki örnek vermek gerekirse Horton ve Hunt, toplumsal değişmeyi, bir toplumun sosyal yapısındaki ve ilişkilerindeki değişme olarak tanımlar. Moore ise, toplumsal değişmeyi normları, değerleri, kültürel ürün ve sembolleri kapsayan sosyal yapının değişmesi olarak tanımlamaktadır. Nisbet'in tanımı ise, belirli bir zamanda sosyal ilişkiler, norm, rol, statü veya yapıda artarda oluşan farklılıkların sosyal değişmeyi meydana getirdiği şeklindedir. Bu noktadan hareket ederek toplumdaki bütün ilişki alanlarını dikkate aldığımızda toplumsal değişmeyi, toplum yapısının temel alanlarında (ekonomi, siyaset, eğitim, aile, kültür ve inançlar) var olan, ilişkilerde ortaya çıkan farklılıklar olarak tanımlamak yanlış olmayacaktır.⁴⁰ Aslan'a göre Toplumsal değişme, geçici ve kısa süreli olmayan bir biçimde belirli bir toplumun toplumsal örgütünün yapısını ve işleyişini etkileyen, tarihin gidişini değişikliğe uğratan, zaman içinde gözlenebilen, her şekil değişimine denir. Belirli bir toplumun içinde bulunan birçok grubun veya aktörün tarihsel eylemi sonucunda ortaya çıkan yapı değişimidir.⁴¹

W. Moore, toplumsal değişmeyi toplumsal eylem ve etkileşim kalıpları olan toplumsal yapının değişmesi şeklinde tanımlanmaktadır. Mc Clung ise, toplumsal değişmeyi toplumsal sistemin yapılarında ve işlevlerinde temel önemde değişmeler görebildiğimiz bir süreç olarak anlatır. Benzer bir tanımda M.Ginsberg in Toplumsal değişme tanımlaması da öncelere koşut niteliğindedir. Buna göre toplumsal değişme yani toplumun büyüklüğünde parçaları arasındaki kompozisyon ya da dengede örgütlenme şeklinde meydana gelen değişimdir.⁴²

Ginsberg, Toplumsal değişmeyi toplumsal yapıdaki değişme olarak yani, toplumun büyüklüğünde parçaları arasındaki kompozisyon dengede ya da

³⁸ GÜVEN, Sami (1991), "Sosyolojiye Giriş", Bursa: Ezgi Kitabevi, s.214.

³⁹ DOĞAN, İsmail (2007), "Sosyoloji, Kavramları ve Soruları", Ankara: Pegem Yayınları, s.334-335

⁴⁰ ÖZER, İnan (2002), Toplumsal Değişme / Gelişme, "Sosyolojiye Giriş", Edit: İ.Sezal, Ankara: Martı Kitabevi ve Yayınevi, s.718.

⁴¹ ASLAN, Cahit (2000), "Sosyolojiye Giriş", İstanbul: Karahan Kitabevi, s.14.

⁴² GÜVEN, Sami (1991),....a.g.e..... s.215 .

örgütlenme şeklinde meydana gelen değişme olarak tanımlanır. Benzer bir tanımda Boskoff'da görüyoruz. Toplumsal değişme, belli toplumsal sistemlerin yapı ve fonksiyonlarında meydana gelen önemli değişmelerdir.⁴³

Toplumsal değişme, toplumu meydana getiren kurumlar başta olmak üzere toplumsal ilişkilerde ve toplumsal yapıda mevcut durumlardan yeni başka bir duruma geçişi ifade etmektedir. Toplumsal hayatın işleyişini ya da yapısını geçici, iğreti ve yüzeysel olmayacak biçimde etkileyen ve tarihin akışını değiştiren dönemdeki gözlemlenebilir her dönüşümü içine alan bir süreçtir.⁴⁴

Toplumsal değişme, farklı hız ve boyutlarda da olsa her toplumda gözlenen ve o toplumun bütün kuramlarını etkileyen bir süreçtir. Ekonomi, siyaset gibi temel toplumsal kurumların insanların temel gereksinimlerinin karşılanması sürecinde oluştukları hatırlanacak olursa, yeni ihtiyaçlara bağlı olarak yükselen istek ve talepler, var olan kurumlarda radikal değişmelere neden olmaktadır.⁴⁵

Sosyal değişme, toplumun yapısında olan bir değişmedir. Toplum yapısı deyince kültürel yapı özellikleri olarak kabul edilecek olan nüfus ve tabakalaşma akla gelmektedir. Ayrıca fiziki yapı unsurları olarak da yerleşme tarzları düşünülebilir. Şu halde yapının bir sistem özelliğine sahip olmasının sonucunda kültürel ve fiziki yapı unsurlarından her biri diğerini etkilemekte, bir unsurdaki değişme diğerinde de görülmektedir. İnsanların karşılıklı ilişkileri ve etkileşimleri tarihsel süreç içerisinde evrimleşmiş toplumsal yapıda ortaya çıkan farklılaşmalarda toplumsal değişmeyi ortaya çıkarmıştır.⁴⁶

Sosyal değişme, farklı zaman dilimlerinde, sosyal yapı unsurlarında ortaya çıkan nitelik ve nicelik farklılaşmasıdır. Bazen yavaş bazen hızlı değişmelerle gelecek nesillere aktarılan kültür, kişilerde ve toplumun kendisinde farklılaşmalara sebebiyet verir. Değişme hızı, cemiyetten cemiyete değişiklik arz eder. Geleneksel toplumlarda değişim daha yavaş olurken, endüstrileşme yolunda olan topluluklarda daha süratli olmaktadır.⁴⁷ Ülkemizde değişimlerin tarihsel olarak tepeden inme ve ani değişimler şeklinde olması, altyapısı olmadan verilmeye çalışılması, kültürel ve kurumsal bazda sıkıntılara sebep olmaktadır.

Sosyolojik açıdan, toplumun yapısını oluşturan toplumsal ilişkiler ağının ve bunları belirleyen kurumların değişmesi, toplumsal değişmenin en önemli etkenidir.. Bu değişmeler birey ve grupların davranışlarına yansır, toplumsal yapı içerisindekileri ilişki ve etkileşimlerin niteliğini ve içeriğini belirler. Zamanı etkileyen ve yaratan, geciktiren ya da hızlandıran öge insandır. Buna göre değişme, toplumsal yaşamın bütünlüğü içerisinde ki nitel ve nicel farklılaşmaları kazanılan ya da yitirilen kurumsal özellikleri bir kavram olarak ortaya çıkmaktadır. Toplumsal ilişkilerimizi bir bütün olarak algılamamamız gerektiğine göre, değişme bir ya da birden çok ögenin birlikte ya da ayrı ayrı etkileri ile ortaya çıkmaktadır. Burada önemli olan değişme olgusunun toplumsal yapının bütünü üzerinde etkinliğini duyurmasıdır.⁴⁸

Bazı sosyal değerler, normlara, sosyal rollere ve sosyal ilişkilere önemli şekilde etki yaparlar. Bu sebeple sözü geçen sosyal değerler üzerindeki değişiklikleri önemli yapı unsurları değişiklikleri olarak düşünmek gerekir. Bu tür sosyal değer

⁴³ KONGAR, Emre (2008), "Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği", İstanbul: Remzi Kitabevi, s.55.

⁴⁴ DOĞAN, İsmail (2007), ...a.g.e..... s.334-335.

⁴⁵ ÖZER, İnan (2002), Toplumsal Değişme / Gelişme, "Sosyolojiye Giriş", Edit: İ.Sezal, Ankara: Martı Kitabevi ve Yayınevi, s.715.

⁴⁶ TOLAN, Barlas (2005), "Sosyoloji", Ankara: Gazi Kitabevi, s.277.

⁴⁷ ÖZKALP, Enver (2002), "Sosyolojiye Giriş", Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, s.341.

⁴⁸ TOLAN, Barlas (2005), ..a.g.e.....s.276 .

değişmeleri, toplumda uzun zaman süreci içerisinde gerçekleşebilmektedir. Toplumda yapılan inkılâp hareketlerinin devamı veya yerleşmesi de ancak sosyal değerler sisteminde ciddi değişiklik yapılması ile mümkündür. Kurumsal değişimler ise toplum içinde statü ve roller, bunların kapsamı normlar ve diğer örgütlenme üzerinde gelişen değişimler kurumsal değişimlerdir. Bu değişimler tümüyle yeni bir şey getirmesini veya var olan örneklerin nispi önlemlerinde değişiklik olarak gözükme-⁴⁹

Toplumsal değişme kuşkusuz toplumun her katında ve her ögesinde aynı zaman ve hızda değişmemektedir. Bazı Toplumsal kurum ve ögeler değişmeden etkilenmezler ya da diğerlerinden az etkilenirler bazıları da çabuk ve köklü bir biçimde etkilenir. Aynı zamanda ilişkide bulundukları diğer kurum ve ögelerde kendileriyle değişmeye sürüklerler. Toplumsal değişme düzenli aşama, aşama dengeli bir şekilde gerçekleşebildikleri gibi, çok hızlı dengesiz ve bunalımlı da yaratıcı bir biçimde ortaya çıkabilir.⁵⁰ Türk toplumunda Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılma süreciyle başlayan güdümlü ve müdahaleci değişme anlayışı, askeri alanda meydana gelen değişimler ile başlamış, bununla birlikte bütün toplumsal yapı belirlenmeye başlamış, ancak diğer toplumsal kurumlar bu hızlı değişim sürecine ayak uyduramamıştır. Bu durum toplumda uyumsuzluk yaratmıştır.

Toplumsal değişim, hem toplumun yaşadığı doğal ve sosyal çevredeki değişimlerden hem de teknolojik değişimlerden etkilenir. Toplumlar bu iki çevredeki dönüşüme kendilerini uyarlamak zorunda kalırlar ve dolayısıyla toplumsal değişimler bazen sadece toplumsal kurumların dönüşümü bazen de tüm toplumsal yapıda radikal bir dönüşüm olarak gözlenebilir. Toplumların varlıklarını sürdürebilmesi çevredeki bu dönüşümlere ayak uydurmaları ile olanaklıdır. Ancak toplumdaki dönüşümler maddi ya da manevi değişimler ya da her iki alanda da olabilir. Bir başka değişle kültür, inançlar sistemi, değerler, normlar, kişiye göre insanlığın varoluşunun anlamı ve toplumu bir arada tutacak kişilerin topluma aidiyetini sağlayacak sosyal kontrol araçları da değişir.⁵¹ Toplum değişir, değişecektir de. Ama burada söz konusu olan değişimin rüzgârlarının nereden estiğidir. Değişmeyi gerektirecek sorunların bir toplumda mevcut olması değişiminin illa da olmasını veya nasıl olursa olsun şeklinde olması gerekli midir? Bunu isteyen kadroların toplumsal konumu ve beklentileri birçok şeyi feda etmeyi ve geçmişle her türlü bağlantıyı yani göbek bağının kesmeyi haklı kılabilir mi? Özellikle bu kadrolar sorunların çözümü yolunda bir siyaset geliştiremiyorsa ve geliştirememişlerse bir toplumun geleceği açısından ne kadar ipotek altına alındığından bahsedebiliriz?⁵² Bu tür sorular, değişimin anlamı, değişimin şekli, toplumsal sorumluluğu ve sonuçlarının iyi hesaba katılması gerektiğinin önemini vurgulamaktadır.

Türk toplumunda özellikle Cumhuriyetle birlikte artık ağır basan değiştirme idi. Toplum eskisi gibi devletçe ön görülen ama üst yapıda yani devlet katında kalan değiştirme ile birlikte halk katında da değiştirmeye uğramıştı. Bu günlerde ise bir başka boyutta değişme olayı söz konusudur. Buna daha çok değiştirilme kavramı karşılık düşmektedir. Çünkü daha önce toplum olarak yaşanan değişme ve değiştirmede toplumun kendi kararı ve siyaset etkili olmuştur denilebilir. Toplum olarak çağdaş uygarlığın üstünde bir yere gelebilmek için topyekûn bir değişme ve

⁴⁹ DÖNMEZER, Sulhi (1982), ...a.g.e.....s.430.

⁵⁰ TOLAN, Barlas (2005), ...a.g.e....., s.281.

⁵¹ KALAYCIOĞLU, Sibel (2006) Toplumsal Yapı: Toplumsal Kurumlar, Gruplar ve Toplumsal Değişme, "Dünden Bugüne Türkiye'nin Toplumsal Yapısı", Edit: M. Zencirkıran, İstanbul: Nova Basın Yayın, s.7.

⁵² TUNA, Korkut (2002) "Yeniden Sosyoloji" ,İstanbul: Kara kutu Yayınları, s.196.

bunun içinde gerekli değiştirmeleri amaçlayan dönüşüm çabaları istenen sonuçları istediğince sağlayamayınca modernleşe-ağdaşlaşma sylemlerinin etkisi ve günümüzde aldığı yeni boyutlar doğrultusunda toplumlar arası tayin ediciliğinin ağır basması ve buna yatkın siyaset ve veraset sahibi siyasilerin iş başına gelmesi ile değiştirilme kavramı olup bitenleri daha iyi açıklar görünmektedir. Ve bu değiştirilme hem kendi kendimizi değiştirmemizi hem de her ikisine bağlı olarak değişmemizi kapsamaktadır.⁵³ Bu değiştirilmede toplum ikinci planı itilmiş, değişim müdahale yoluyla tepeden inme ve tabansız olarak gerçekleştirmeye çalışılmış toplum yok sayılmış, sindirilmeden bir şeyler yapılmaya çalışılmış, ancak etkileri toplumsal yapı ve kurumlarda görülmüştür. Buna değiştirmeye en güzel örnek; yakın tarihimizdeki ihtilâller olan, 1980 ve 1960 ihtillleridir.

Değişme kavramıyla ilgili akla şöyle bir soru gelebilir: “Değişmenin nasıl olmuştur?” , “Değişme nasıl olmalıdır?”. Nitelik sorunu böyle bir yönüyle bilimsel, diğer yönüyle etik alana girmektedir. Etik sorun ideolojik akımlardan kaynaklanıyor gibi görüldüğü halde ideolojik akımlar değişme sürecinin ortaya çıkardığı bunalımlardan ve sınıfsal çıkarlardan beslenmektedir. İşlevselci kuramlar, ilkel ve gelenekselci toplumlar için daha geçerli ve güvenilir olduğu halde devingen toplumlardaki değişmenin açıklanmasına elverişli gözükmemektedir. Öte yandan diyalektik yaklaşım ilkel ve geleneksel toplumlardaki durağanlığı açıklamakta yetersiz kaldığı halde devingen ve değişken toplumların sorunlarına daha yatkın görünüyor. Nitelik boyutunda görülen bu tür farklar tek bir kuramın bütün mekn ve zaman sistemleri için geçerli olamayacağını düşündürüyor. Hangi toplumda hangi yaklaşımın seçileceği konusu bir etik ve ideoloji sorunu olduğu kadar evrensel ltleri henüz saptanmamış olan bir tiplereştirme sınıflama sorunudur.⁵⁴

Kuramılar arasında toplumsal değişim ile ilgili farklı tanımlardan bahsedecek olursak yapısal-işlevselci görüş, Max Weber’in yokumsamacı ve toplumsal eylem kuramı ve Karl Marx’ın toplumsal eşitsizlik ve sınıfsal çatışma görüşleri ne çıkar.⁵⁵

Yapısal işlevselci görüşe göre, toplumsal değişim tanımı öncelikle August Comte’un pozitivist anlayışını ve daha sonrada onu takip eden Herbert Spencer’in toplumsal evrim ilkesini içerir. Toplumsal evrimi belirleyen iki süreç yapısal farklılaşma ve işlevsel uyumdur. Daha sonraları Emile Durkheim, modern toplumun gelişmesini anlatırken toplumsal iş bölümü üzerinden şekillenen ve toplumdaki farklı ekonomik siyasî yönetimsel bilimsel ve hukuki işlev mesleklere karşılık gelecek şekilde sosyal farklılaşma kavramını kullanır. İşlevci görüş içinde sayılabilecek Talcott Parsons ise toplumsal yapıyı normatif bir sistem olarak açıkladıktan sonra toplumsal iş bölümü içinde belirlenen toplumsal rollerin ve bu rollere atfedilmiş toplumsal konum ve prestijlerin bu yapıyı belirlediğini ne sürer. Değişim ise toplumun yeni ortaya çıkan yeni işlevlerin ortaya çıkması ve toplumun bireylerinin yeni duruma uygun yeni eylemler davranış biçimleri ve hedefler geliştirmeleri olarak tanımlanır. Sonuç olarak yapısal-işlevci kuramın toplumsal değişimi insanlığın ve toplumları geçirecekleri evrim içinde yeni işlevlerin ortaya çıkması ve bunlarla uyum ve bütünleşme olarak gördüğü söylenebilir. Marksist kuramda, toplumların temelinde sınıf ilişkileri ve sınıf atışması toplumsal değişmenin temelini oluşturur. Toplumsal değişim tarihsel materyalizm adlandırılan süreçtir. Marx’a göre toplumsal değişimi, hem evrimsel bir süreç olarak hem de sınıfsal mücadele ve çatışmanın en son çözülme aşamasında radikal bir dönüşüm veya devrim olarak açıklar. Max Weber,

⁵³ TUNA, Korkut (2002) ,... a.g.e.....s.194.

⁵⁴ DÖNMEZER, Sulhi (1982), ... a.g.e.....s.429.

⁵⁵ KALAYCIOğLU, Sibel (2006) , ... a.g.e.....s.7.

feodal ve kapitalizm öncesi toplumdan modern topluma geçişi toplumdaki bireylerin eylemlerine attıkları anlamlardaki değişim ile tanımlamaktadır. Ayrıca toplumsal değişim anlayışı gelenekselden moderne doğru bir gelişme ve evrimdir.⁵⁶

2.9. SOSYAL SINIF

İnsan toplumlarının çok eski dönemlerinden beri toplum yaşamında bir takım eşitsizliklerin bulunduğu, sahip olunan haklar vb. gibi bakımlardan bir küme insanın, başka bir küme insandan daha elverişli, daha özenir bir durumda oldukları gözlenmiştir.⁵⁷ 1789 Fransız İhtilâline kadar bu eşitsizlikler ve ayrıcalıklar doğal karşılanıp türlü biçimlerde haklı gösterilmek isteniyordu. Fransız Devriminden sonra ise yasalar karşısında eşitlik ilkesinin benimsendiği yasalarla sağlanan ayrıcalıkların kaldırıldığı görülmüyordu. Toplumsal sınıf konusunda günümüzde birbirinden farklı iki değişik bilimsel yaklaşım bulunduğunu görülmektedir: Bunlardan biri bir bölüm Batı Avrupa'lı ve Kuzey Amerika'lı toplumbilimcilerin yaklaşımıdır. İkincisi ise Marxçı yaklaşımdır.⁵⁸ Sosyal sınıf terimi bakımından bütün sosyologların üzerinde anlaştıkları tam ve tanım vermenin imkânı yoktur. Sosyal sınıf hakkında çeşitli tanımlar verilmiştir.

Maciver-Page'e göre sosyal sınıf, sosyal statü marifetiyle toplumun diğer kısımlarından ayrılan bölümdür. Bir sosyal sınıflar sistemi veya yapısı ilk önce statü gruplarının hiyerarşilerini aşağı yukarı tabakalaşmayı ve yapının beklenen derece devamlılığını gerektirir Johnson ise sosyal sınıfları şöyle tanımlar; az veya çok aynı gruplar içinde evlenmelerden meydana gelen bir tabakadır. Hemen hemen eşit prestij sahip olan ailelerden oluşur. Bu aileler sosyal ilişki yönünden birbirlerini kabul etmektedir, aile sosyal sınıfın bireyidir.

Ougburn ve Mimkoff'a göre sosyal sınıflar toplumun üyeleri tarafından yukarı ve aşağı mevkiler olarak derecelendirilmiş iki daha fazla geniş gruplardır. T.Parsons ise, sosyal sınıflar mensupları yaklaşık olarak eşit statülere sahip bulundukları çok sayıda hasımlık üniteleridir

Marx, sosyal sınıfı ekonomik temelli tanımlamaktadır. Marx göre bütün tarih bir sınıf mücadelesi tarihinden ibarettir. Proletaryaya burjuva sınıfını bu mücadelede alt edince sınıfsız toplum oluşacak ve mücadelede de böylece sona erecektir. Konuyu biraz daha açtığımızda teoriye göre sosyal sınıfların üretim ilişkileri tayin eder, üretim ilişkilerinde işgal ettiği yara nispetle sosyal sınıflar belirlenir. Üretim araçlarına sahip olunlar emeğe tasarruf eden emeği sömüren bir sosyal sınıfı oluştururlar. İşçilerde diğer bir sosyal sınıfı meydana getirirler. O halde aslında sınıfları aralarındaki çelişki belirler, günümüze dek bütün toplumların tarihi sınıf mücadelesi tarihinden ibaret olmuştur.

Toplumlar bir bütün olmasına rağmen kendi içlerinde homojen değildir. Toplumlar en çok toplumsal eşitsizlik çerçevesinde bölünmüşlerdir. Toplumda bazı grup ve kesimlerin diğerlerine göre var olan fırsatlardan ve haklardan daha çok yararlanabildikleri ve eylemlerini bu üstünlüklerini korumak ve artırmaya yönlendirdikleri bilinen bir durumdur. Toplumda eşitsizlikler sadece bir toplumda farklı gruplar arsında değil küresel düzeyde toplumlar üzerinde etkilidir. Toplumda eşitsizlik tartışılırken bunun çok boyutlu ve çok yönlü olduğu göz önünde tutulmalıdır. Toplumda tabakalaşma ya da eşitsizlik kavramı aynı olguyu açıklarken farklı ya da zıt anlamlara işaret edebilir. Sosyal tabakalaşma kavramı daha çok

⁵⁶ KALAYCIOĞLU, Sibel (2006) , ..a.g.e....., s.8.

⁵⁷ OZANKAYA, Özer (1976), "Toplumbilim", İstanbul: Cem Yayınevi, s.190.

⁵⁸ OZANKAYA, Özer (1976), , ..a.g.e.....s.191.

yapısal-işlevci okulun toplumdaki farklılaşmaları açıklamak için kullandığı toplumun durağan haldeki farklılaşmaları açıklamak için kullandığı toplumun durağan haldeki farklılaşmasını anlatan kavramdır. Toplum eşitsizlik ise daha çok Marksist kuram tarafından kullanılır ve toplumsal değişmeye yol açabilecek potansiyeli olan farklılıklara işaret eder.⁵⁹

Toplumsal tabakalaşmanın tarih boyunca çeşitli aşamaları ve biçimleri vardır. Her bir aşamada eşitsizliğe sebep olan unsurlar ve eşitsizliğin meşrulaştırma biçimleri farklıdır. Modern toplumda ortaya çıkan eşitsizlikleri sosyal sınıf ve statü kavramıyla açıklanmaktadır. Temel olarak Sosyal sınıflar sosyal sınıflar sanayileşmiş bir toplumda ve yeni iş bölümü çerçevesinde ortaya çıktıklarından aileden kalan bir mevkiden daha çok kazanılmış bir sosyal konuma işaret eder.

Sanayileşmiş ve ekonomik olarak gelişmiş toplumlarda genellikle üç sosyal sınıftan söz edebiliriz. Gayrimenkul ve menkul sahipliği, işveren. Sanayici ve üst düzey yönetici konumundaki üst sınıf; beyaz yakalı, masa başı iş yapan profesyonel meslekler, devlet görevlilerinden oluşan orta sınıf ve mavi yakalı imalat da çalışan işçiler devlet görevinde daha alt görevli işçiler ile el emeği ile çalışanlardan oluşan alt sınıftır.⁶⁰

2.10. SOSYAL ÇÖZÜLME

Sosyal çözülme “Bir toplumu ayakta tutan inanç ve değer sistemlerinin etkinliklerini yitirmesi, sosyal müesseselerin yeni norm ve değerlere uyum sağlayamaması süreci olarak tanımlanabilir”.

Sosyal çözülme, bir toplumda maddi ve manevi kültür unsurlarının bir araya gelerek, bir anlam ifade edecek ve işleyen bir bütün meydana getirecek tarzda birbirlerini tamamlayamamalarıdır.

Başka bir tanıma göre, sosyal çözülme, cemiyetteki sosyal gruplar arasındaki sosyal mesafenin cemiyetin işleyen bütününe aksatmasıdır.

Tarihsel süreç içinde yaşanan darbeler ve muhtıralar, ekonomik krizler, siyasal krizler ve çözümsüzlük, sosyal çözülmenin ülkemizde hız kazanmasının en büyük sebepleridir. Çünkü bu olumsuzluklar, beraberinde diğer olumsuzlukları da getirmektedir. Gerek çözülme gerek bütünleşmenin izlenebilmesi için hem farklılaşan hem de dayanışma içinde olan menfaat birlikleri modern iş bölümü ve ihtisaslaşma ile ve çoğul demokratik bir yapı ile artan sosyal roller ortaya konmalıdır.

Sosyal çözülme ve sosyal değişme aynı şeyler değildir. Ancak sosyal değişme toplumda müesseslerinin fonksiyonları yerine getiremeyecek şekle sokuyorsa ve sosyal sistemde kopukluk doğuruyorsa bu takdirde değişimin çözölmeye neden olabileceği söylenebilir. Değişme ister evrimci ister devri isterse mücadele yoluyla ortaya çıksan her şekilde de toplum yapısı uzun dönemde denge halinden uzaklaşmıyorsa çözölmeden bahsedemez. Geleneksel bir yapıdan yarı modern bir yapıya geçerken sosyal ilişkilerin rasyonelleşmemesi sosyal müesseslerin çağdaş ihtiyaçlarına uygun kabul değiştirilmesi tabii sayılmalıdır.

Çözölmeyi doğuran faktörlere değinecek olursak bunların başında sosyal ilişkilerde ve aile yapısında karşılıklı sevgi, saygı, bağlılık ve dayanışmanın zayıflaması gösterilebilir.

1960’lı yıllardan itibaren var olan ve bazı dönemlerde sertleşen siyasal kamplaşma, toplumu bölmüş, dayanışma ve birlik ve beraberliği zedelemiştir. Fikir ayrılıkları, fikir birliğine dönüşeceğine yerini kamplaşmalara ve terörizme

⁵⁹ KALAYCIOĞLU, Sibel (2006) , ..a.g.e.....s.9.

⁶⁰ GÜVEN, Sami (1991), , ..a.g.e.....s.233.

bırakmıştır. Bu da toplumsal barışı zedeleyerek iç ve dış tehditler karşısında birliğin sağlanamamasına sosyal çözülme neden olmuştur.

Sosyal çözülme, bir toplumda maddi ve manevi kültür öğelerinin bir araya gelerek bir anlam ifade edecek ve işleyen bir bütün oluşturacak biçimde birbirlerini tamamlayamamalarıdır. Sosyal çözülme noktasında önemli konulardan biri ekonomidir. Kötü giden ekonominin yol açtığı sorunlar; istikrarsızlık, bölgesel kalkınma farkları, sınıflar arası uçurum, işsizlik, göç vs. olarak sayılabilir.

Bir milleti ayakta tutan o milletin varlığının temeli olan dini, millî ve manevi değerleri, örf ve adetleri, dili, dini ve tarihidir. Bu değerlere bağlılıklarını sürdürdükleri sürece milletler yükselirler. Toplumu ayakta tutan bu değerler ahlaki olup, o toplumu temiz toplum yapan öğelerdir. Bireysel çözülme toplumsal çözülmeye neden olur.

Bireysel çözülme, bireyin iç dünyasındaki yaşam unsurları arasında bağın kopması şeklinde kendini göstermektedir. Birey kendine yabancılaşır bu durumda birey kendi hür iradesiyle bir şey yapamaması, sürekli güdülenme dürtüsüyle yönlendirilmeye ihtiyaç duyması sonucunu doğurur. Bu kişilik erozyonu, daha ileride toplumsal çözülme olarak kendini gösterir. Toplumsal çözülme ise, ortak değerlerin yok oluşudur.⁶¹

Sosyal Çözülme Doğuran Faktörler:

- Sosyal ilişkilerde ve aile yapısında karşılıklı sevgi, saygı bağlılık ve dayanışmanın zayıflaması
- Sosyal değerleri ve kültür naklini sağlayan dilin nesiller arasında anlaşılabilir hale gelmesi yüzünden nesiller arasında kopukluk olması
- Eğitim-öğretimin millî olma niteliğini yitirmesi
- Aydınların topluma yabancılaşması,
- Fert ve sosyal grupların topluma dâhil olduklarını şuurunu varmaları fert ve toplum çıkarlarının birbirini zıt zannedilmesi tasada kederde kıvançta kederde bir ve beraber olma şuurunu verilmemesi,
- Ekonomik iktidarsızlık dönemlerinde yüksek oranının ahlaki değerleri zedelemesi,
- Yoğun işsizlik,
- Orta sınıflaşmanın engellenmesi,
- Can ve mal güvenliğinin zedelenmesi,
- Fert aile zümre sosyal menfa ataların ikinci plana itilebilecek yüce millî iradenin bulunmaması,
- Zamanla değişen sosyal yapıya uygun ve yeni sosyal müesseselerin,
- Millî tarih şuurunun gelişmemesi,
- Geleneksel yapı ve modern yapı arasındaki denge uyum kurulamaması.

Sanayileşme olan ülkelerde sosyal gruplar ve menfaat grupları arasındaki çıkar çatışmaları uyum sürecine doğru yönlendiremiyorsa sanayi toplumuna geçişin bünye hastalıkları topluma sarsabilir. Sosyal yapı geleneksel niteliğini kaybetmiş modernleşme ve demokratikleşme sürecine de girmemiş olursa çözülmeye sebebi olabilecek faktörle daha etkili olur. Çünkü modern yapı kazanmış ve demokratikleşmiş toplumda çözülmeye yol açabilecek problemleri ortadan kaldırıcı veya hafifletici mekanizmalar da gelişmiştir.

⁶¹ GÜNGÖR, Erol (2007), “Türk Kültürü Ve Milliyetçilik”, s.25-30 İstanbul: Ötüken Yayınları

Sosyal çözülme belirtilerinin ortaya çıkması karşısında çözülmenin cemiyetin çöküşüne yol açacağı söylenebilir ancak çözülme belirtilerinin ortadan kaldırılması ve hafifletilmesi de söz konusudur. Zaman bakımından ise toplumda sosyal gruplar arasında sosyal mesafenin açılması iş bölümü ve işbirliğinin azalması ve sadece şekli bir nitelik kazanması sosyal ilişkilerde karşılıklı sevgi ve saygı yerine faydacı ölçülerin ön plana çıkması, ihtiyaçlara uygun müesseselerinin kurulmaması gelecek için kaygısızlık duyulması, kültür naklinin genç nesillere yapılmaması gibi durumlarda çözülme zaman itibariyle değindirilebilir.⁶²

2.11. EVRİM

Evrım, kolayca fark edilmeyen bir hızla ve gelişme yönünde olan çok uzun vadeli değişimleri ifade eden bir kavramdır. Anlaşıldığı üzere her evrim bir değişime işaret etmekte ama her değişme evrim anlamına gelmemektedir. İlk kez biyolojide kullanılan evrim terimi 17. yy. sonlarında ve canlılar âleminde başlangıçtan günümüze kadar uzanan zaman diliminde yavaş yavaş ortaya çıkan gelişmeleri ifade etmek için kullanılmaya başlanmıştır. 19.yy'da Darwin'in etkisiyle saygınlık kazanmış, sosyal bilimciler bu terimi aynı anlamda kullanmakta sadece tabiatın yerine toplumu yerleştirerek sosyal evrimden söz etmektedirler.⁶³

Osmanlıca'da tekâmül karşılığı olan evrim sözlükte derece derece meydana gelen değişim anlamına gelir. Bu haliyle kelime aniden birden bire olanın karşıtıdır. Her şeyin zaman içinde ve aşama aşama gerçekleşmiş olması evrimle açıklanır. Birdenbire bir anda olan ise devrimle açıklanır. İnsanın olgunlaşması, düşüncelerin gelişerek pekişmesi dildeki ve kültürdeki dönüşümleri evrimle açıklanabilir.

Toplumsal Evrim kavramı 19. yy'da tarih felsefesinin sosyoloji üzerindeki etkilerini güçlü bir biçimde pekiştiren biyolojik evrim kuramlarından esinlenerek kullanılmıştır.⁶⁴ Toplumsal evrim bir veya birçok kuşağın yaşamından daha uzun bir zaman süren bir dönemde belli bir toplumda ortaya çıkan biçim ve içerik değişikliklerinin toplamına verilen addır.⁶⁵ Buradaki yanlışlık, konusu doğal olaylar olan biyolojik fenomeni konusu toplumsal olan sosyolojik olaylara uyarlama çabasıdır. Bu yüzden Ogburn gibi sosyologlar biyolojik teori ile toplumsal evrim arasındaki farka özellikle dikkat çekmektedirler. Toplumsal evrim kavramını bütünüyle birlikte reddetmemekle birlikte Ogburn şu tespiti yapmaktan da geri durmamaktadır: Toplumsal kurumların evriminde kalıtım, türleşme ve ayıklanma yasalarına varma girişimleri hayati, ya da önemli sayılabilecek pek çok sonuç vermiştir. Öte yandan L.T. Hobhouse terimleri evrimci boyutta eleştirdiği halde yine de eş anlamlı terimler olarak kullanılmaktadır. "Toplumsal Gelişme" adlı eserinde biyolojik evrim ölçüsüne bağlı olarak gelişme konusunda dört ölçüt vermektedir:

- 1) Büyüklük
- 2) Etkinlik
- 3) Karışıklık
- 4) Özgürlük

Hobhouse, bu ölçütleri açıkça biyolojik evrim ölçütüyle bağıntılı saymıştır. Sıklıkla kullanılan başka bir gelişme ölçütü de içerik olarak toplumsal faklılaşmanın

⁶² GÜNGÖR, Erol (2007), , ..a.g.e.....s.43-45.

⁶³ ASLANTÜRK, Zeki; Tayfun AMMAN (2000), "Sosyoloji", İstanbul: Kaknüs Yayınları, s.408.

⁶⁴ DOĞAN, İsmail (2007),.....a.g.e.....s.334.

⁶⁵ ASLAN, Cahit (2000), "Sosyolojiye Giriş", İstanbul: Karahan Kitabevi, s.214.

genişliğidir. Ancak bu son ölçüt de evrim ölçütünden daha açık değildir.⁶⁶ Spencer ise, sosyal statikler ve daha geniş olarak Toplum Bilimin İlkelerinde toplumla organizma, toplumsal büyüme ile organik büyüme arasında bir benzerlik olduğunu savunmuş, fakat toplumsal evrimi açıklarken biyoloji teorilerinin kendine özgü yanlarına yeterince dikkat etmemiştir. Bunlar biyolojideki evrim teorisinin evrim olgusunu değişimler geçirerek kuşaklanma olarak tanımlaması ve evrimci mekanizmayı Darvinci teori içinde açıklamış olma özellikleridir. Benzer biçimde Taylor'da ilkel kültürde evrim terimini çok bulanık bir şekilde eylemlere yol açan tekbiçimlilik görülmektedir. Diğer yandan da bunun değişik derecelerde olması değişik gelişme ya da evrim aşamalarını işaret etmekte, bu aşamaların her birinin önceki tarih döneminin ürünü gelecekteki dönemin ise biçimlendiricisi sayılmaktadır.⁶⁷

Biyolojik ve toplumsal evrim arasındaki benzerliğin zayıf oluşu doğaldır ki daha önceden anlaşılmış bazı toplumbilimciler tarafından tarihsel değişim sürecini ifade etmek için toplumsal değişim sürecini kullanmayı yeğlemişlerdir. Ama gene de ayırım yeterince açıklığa kavuşturulamamıştır. L.T. Hobhause; örneğin yazılarının çoğunda bu terimleri Spencer'in evrimci teorisini bazı bakımlardan eleştirdiği halde eş anlamlı terimler olarak kullanılmıştır. Birçok toplumbilimci ise toplumsal gelişme sorununa eğildiklerinde daha önce Spencer ve Durkheim'in evrimci bir çerçeve içinde yaptıkları toplumsal sınıflamalarında gördüğümüz gibi büyüklük ölçüsünü kullanmışlardır. Son yıllarda V.Gordon Child şöyle demiştir: "Doğal tarih ile beşeri tarih arasındaki devamlılık ikincisine bazı sayısal kavramlar katılmasına yol açmıştır. Tarihsel değişmelerin kültürün devamı ve çoğalmaya yaptığı katkılarla değerlendirilebilir. Bu görüş toplumun ölçüsündeki değişiklikler düşüncesine yakın düşmektedir."⁶⁸

2.12. İDEOLOJİ

İdeoloji kavramı ilk defa, Destut de Tracy tarafından kullanılmıştır. bu ilk kullanımda, kavrama verilen anlam; "herkese doğru düşünme imkânı sağlamak için kullanılacak fikir bilimi" (study of ideas) idi.

Kavrama olumsuz anlamını ilk veren Napolyon olmuştur. Böylece ideoloji ilk defa olumsuz anlamda kullanılmıştır.

Her ne kadar ideoloji sözcüğü bugün beraberinde nesnel olmayan bir fikir ürünü çağrışımını getiriyorsa da Batı Avrupa'nın fikir tarihinde tam tersine anlam ortaya çıkarır. İdeoloji, insan fikrinde, fikirlerin belirleme sürecinin nesnel olarak incelenmesinin mümkün olduğu ve bundan dolayı istenirse doğru düşünenleri düşündürmenin bir yolu bulunduğunu iddia eden bir grup düşünür tarafından ortaya atılmıştı. İdeologlar olarak bilinen bu grubun ileri sürdüğü temel görüş fikirlerin uyum ürünü olduklarıydı.⁶⁹

Fransız bilim adamlarından Raymond Aron'a göre ideoloji; sosyal alemde gerçekleştirecek reformları esinlendiren ve bir değerler düzenin yorumunu yapan bir sistemdir. Adam Schaff'a göre ideoloji; fonksiyonel tanım için kabul edilmiş değerler sistemi üzerinde dayandırıldığında bireyin ya da sosyal grubun toplumda arzulanan gelişme hedefleri karşısında tutum ve davranışlarını belirleyen fikirler sistemidir. Alman Düşünürü Theodor W.Adorno için ideoloji tanımı ise şöyledir:

⁶⁶ DOĞAN, İsmail (2007), ...a.g.e.....s.334.

⁶⁷ BOTTOMORE, Tom (1984), "Toplumbilim", Çev: Ü.Oskay, İstanbul: Beta Basım Yayıncılık, s. 299.

⁶⁸ BOTTOMORE, Tom (1984),... ..a.g.e....., s. 300 .

⁶⁹ EMİROĞLU, Akif (2006), "Toplumbilimsel Siyasal", Bursa: Ekin Kitabevi, s.247.

İdeoloji bir değerler ve görüşler bütünü olarak insanı ve toplumu anlama biçimidir. Althusser'e göre ise, ideoloji, veri toplum bünyesinin bir varlığa ve tarihsel bir role sahip kendi mantık ve katılığı olan bir temsil etme sistemidir.⁷⁰ Hobbes'a göre ise ideoloji, niteliksel bir değişmeyi temsil etmektedir. Bilginin bilgi düzeyinde aklın karşısına yerleştirilmiş olmasına karşılık aynı zamanda toplumsal ve siyasal işlevi olduğunun altını çizer. Hobbes, siyasal-toplumsal bir düzenin meşru kılınması ve sürekliliğin sağlanması için belirli bir bilinç biçiminin yaratılmasının önemini altını çizer gibi görünmektedir. Yasaya itaatle tanrıya itaat arasında yasa koyucunun kurduğu özdeşlik kesinlikle ideolojik bir işleve hizmet etmektedir. Siyasal düzeni var kılan bilinçlilik biçiminin üretilmesi ve böylelikle siyasal iktidarın güçlü ve sürekli kılınmasıdır.⁷¹

İdeoloji kavramı, Marks ve Marksizm'le birlikte yeniden önem kazanmıştır. Marks gelenekse ideolojileri, retinanın eşyayı ters göstermesi gibi, gerçeği tersyüz etmekle suçlamıştır. Engels'in de "yanlış bilinç" tabirini kullanmasıyla, Marksizm ilk dönemde kavrama olumsuz anlamlar yüklemiştir. Gramsci ideoloji yerine "hegemonya" kavramını kullanmıştır. Hegemonya kavramının, devlet ile ekonomi arasındaki; okullar, ordu, aile, izci hareketleri, dini kurumlar gibi bütün aracı kurumları kapsadığı ifade edilmektedir.⁷² Habermas ise iktidarla ideolojiyi özdeşleştirmiştir. Ona göre; "iktidar tarafından sistemli biçimde çarpıtılan bir iletişim biçimi" olan ideoloji bir tahakküm aracı haline gelmekte ve güç ilişkilerini meşrulaştırmaya hizmet etmektedir.⁷³ Althusser ise, "devletin ideolojik aygıtlar" kavramını ortaya atmıştır. O'na göre toplumsal formasyonu oluşturan; ekonomik, siyasal ve ideolojik alanlar arasında çelişkiler bulunmaz. Okullar, kitle iletişim araçları ve diğer ideolojik aygıtlarla devlet, toplumsal ilişkileri yeniden üretmekte ve hâkimiyetini pekiştirmektedir.

İdeolojinin siyasette anahtar bir kavram olma macerası Karl Marx yazılarındaki kullanımla başlamıştır. Marx ideolojiyi şu şekilde betimler;

"Her dönemde yönetici sınıfın fikirleri hakim fikirlerdir. Yani toplumun maddi gücüne hükmeden sınıf aynı zamanda hakim entelektüel güçtür. Maddi üretim araçlarını elinde tutan sınıf aynı zamanda zihinsel üretim araçları üzerinde denetimi elinde tutar. Böylece genel olarak ifade etmek gerekirse zihinsel üretim araçlarından yoksun olanların fikirleri bu araçlara sahip olanlarınkine tabidir."

Marx'ın ideoloji kavramı çok sayıda can alıcı bünyesinde barındırır. İlk olarak ideoloji yanıltma ve gizemleştirme ile ilgilidir. Marx ideolojiyi sistematik gizemleştirme sürecinin maskesini düşündürmek amacıyla eleştirel bir kavram olarak kullanılmıştır. Marx, kendi fikirlerini tarih ve toplumun ürünlerini gün ışığına çıkarmak üzere titizlikle tasarlanmış oldukları gerekçesiyle bilimsel sınıflandırır. Sonuçta ideoloji ve bilim yanlışlık ile hakikat arasında karşıtlık Marx'ın ideoloji terimini kullanmada hayati önem taşır. İkinci olarak ideoloji sınıf sistemi ilke ilişkilendirilir. İdeolojide içkin olan bu çarpıklığın, bu kavramın topluma yönetici sınıfın çıkarları ve bakış açısını yansıtması gerçeğinden doğduğuna inanır. Üçüncüsü de, ideoloji bir iktidar tezahürüdür. Marx ideolojiyi geçici bir şey olarak görür, ideolojinin sürekliliği ancak onu doğuran sınıf sistemi ayakta kaldığı sürece söz konusudur. Marksist kuşaklar ideolojide ondan daha çok ilerlemiş, ideoloji kavramının anlamında değişiklikler olmuştur. Bunlardan en önemlisi tüm sınıfların bir ideolojisinin olması gerektiğini söz konusu edilmeye başlanmasıdır. Lenin proleter sınıfın fikirlerini Marx için saçmalık ifade edecek bir şekilde sosyalist ideoloji veya

⁷⁰ EMİROĞLU, Akif (2006), ...a.g.e....., s.248.

⁷¹ ÇELİK, Nur Betül (2005), "İdeolojinin Soy Kütüğü", Ankara: Bilim Sanat, s.53.

⁷² EAGLATON, Terry (1996) , "İdeoloji", İstanbul: Ayrıntı Yayınları, s.164.

⁷³ EAGLATON, Terry (1996) , ...a.g.e....., s.183.

Marksist ideoloji olarak betimledi. İdeolojini terimi olumsuzluk çağrışımından arındırıldı.⁷⁴

Marksist ideoloji teorisini en ileriye götüren kişi belki de Antonia Gramsci'dir. O'na göre kapitalist sınıf sistemini ayakta tutan şey, sadece bu sınıfın eşitsiz siyasî ve iktisadi iktidarı değil kendisinin kavramlaştırmasıyla burjuva fikir ve ideolojilerinin hegemonyasıdır. Marksizm dışında ideoloji kavramı inşa etmeye yönelik ilk teşebbüslerden biri Alman sosyolog Karl Mannheim'a aittir. Fikirlerin sosyal koşullarca şekillendiğini kabul etmiştir. Ama Marx'ın aksine ideolojiyi olumsuz imalardan kurtarmaya gayret göstermiştir. Mannheim ideolojileri belli bir sosyal düzeni savunmaya hizmet eden düşünce sistemleri ve bu düzendeki baskın ya da yönetici grubun çıkarlarının kabaca ifadesi olarak tanımlanmıştır.⁷⁵

İdeolojiye farklı yaklaşımlar ve tanımlar olsa da ideolojiye tek bir anlam vermek zordur. Eagleton'a göre; ideolojiyi kabaca altı farklı şekilde tanımlayabiliriz: İlk olarak ideolojinin toplumsal yaşamdaki fikir, inanç ve değerleri üreten genel maddi süreç olduğunu söyleyebiliriz. İkinci anlamı, toplumsal açıdan önemli bir grubun veya bir sınıfın içinde bulunduğu durumu ve hayat deneyimlerini simgeleyen (doğru ve yanlış) inanç ve fikirlere karşılık gelir.⁷⁶ Üçüncü anlamı, bir tür kolektif, simgesel, kendini ifade etme biçimi olarak görmek onun ilişkisel ve çatışmaya dönük yönünü henüz fark etmemiş olmak demektir. Dördüncü anlamda, ideoloji grup çıkarlarını meşrulaştırması ve desteklenmesi üzerindeki bir vurguyu korur ama bir farkla onun egemen bir toplumsal gücün içinde hapsederek.⁷⁷ İdeolojinin altıncı anlamı, bu tanım yanlış ve aldatıcı inançlar üzerindeki vurguyu korur. Ama bu inançların bir egemen sınıfın çıkarlarından değil, bir bütün olarak toplumun yapısından kaynaklandığına inanır. İdeoloji terimi pesaratif anlamını korur. Ama sınıf-kökensel açıklama yapmaktan kaçınır.⁷⁸

Toplumbilimciler ve siyasî bilimciler ideolojik kavramının genel kabul görece evrensel bir tanımını henüz yapmamıştır. İdeolojiler farklı kuramsal yapıların görünümüne göre çeşitli politik ufukları işaret etmektedir. Toplum içinde bireylerin yaşam nedenlerinden birini ideolojilerin bünyesinde bulunan değerlerin oluşturduğu söylenebilir.⁷⁹

İdeoloji terimi, genellikle insan doğası, toplum ve hayatın nasıl olması gerektiği konusunda önceden belirlenmiş, hatta yanlı bir bakış açısının anlatmakla kullanılır. İdeolojiler genellikle mevcut toplumu anlamaya çalışır. Toplum hayatın nasıl olması ya da nasıl olması gerektiği konusunda teoriler inançlar veya politik manifestolar sunarlar. İdeolojiler genellikle insanlığın doğası hakkında özel bir görüşü ve çoğu kez ahlak ve sosyal adalet konusunda güçlü ve samimi duyguları yansıtır. İdeolojik perspektifler, genellikle yanlı bakış açıları olarak belirli bir ideolojiyi desteklemek veya başka bir ideolojiye karşı çıkmak için olgular ve kişilerin seçici biçimde yorumlandığı, özel, çoğu kez kısmi veya kapalı dünya görüşleri olarak görülür.⁸⁰

Toplumsal yaşamda kaçınılmaz bir görünüm taşıyan ideolojilerin oluşmasında en önemli kaynakların başında toplumsal gerilimin geldiği söylenebilir. Ayrıca kazanılmış ya da kazanılacak çıkarlar sınırlı toplumsal açılımlar, var olan ya da

⁷⁴ HEYWORD, Andrew (2007), "Siyasî İdeolojiler", Ankara: Adres Yayınları, s. 8-9.

⁷⁵ HEYWORD, Andrew (2007), ...a.g.e....., s. 11.

⁷⁶ EAGLATON, Terry (1996), ...a.g.e....., s.55.

⁷⁷ EAGLATON, Terry (1996), ...a.g.e....., s.56.

⁷⁸ EAGLATON, Terry (1996), ...a.g.e....., s.57.

⁷⁹ EMİROĞLU, Akif (2006), ...a.g.e....., s.247.

⁸⁰ SLATTERY, Martin (2007), "Sosyolojide Temel Fikirler", Der: Ümit Tatlıcan, Bursa: Sentez Yayıncılık, s.249.

yapılacak toplumsal değişime karşı yapılacak gibi durumlarda ideolojinin oluşmasındaki kaynaklardır. Toplumsal –siyasal sistemin işleyişindeki aksaklıklar ve bunların yarattığı hoşnutsuzluklardan kaynaklardan tatminsizliklerin şiddet düzeyi ideolojilerin ortaya çıkmasında önemli rol oynamaktadır. Gerilim tatminsizliğinin şiddet düzeyi ideolojilerin ortaya çıkmasında önemli rol oynamaktadır. Gerilim tatminsizliğinin şiddet düzeyine ve etkilenenlerin sayısına bağlı olarak artmaktadır. Dışsal gerilim yaratmada en çok en çok kaynak kültürel değişimdir. Ayrıca toplumsal sistemin dışsal ilişkilerdeki güçlükleri ve başarısızlıkları da gerileme ve dolayısıyla ideolojik kaynak oluşturmaktadır. Toplumsal sistemlerde her zaman yaratılmayan tam bir bütünleşme veya bütünleşme noksanlıkları içsel gerilim kaynağıdır. Diğer taraftan birey ya da grup kazanılmış çıkarlar ile meşruluk kazandırılmış olduğu çıkarları sürdürmek arzusunda. Değer sistemlerinin tam olarak kurumsallaşamayacağı durumda birey ya da grup kazanılmış bazı çıkarları daha fazla güvenceye alabilmek için değer sistemleriyle çevreleme bir ideolojiye sarılma yolunu seçmektedir.⁸¹

İdeoloji, toplumsal değişmelerin hızlandığı, ilişkilerin yeniden değerlendirildiği çalkantılı ve akışı hızlanmış çağdaş devir olan, 19. ve 20 yy'larda yayılma ve toplumu yönlendirme olanağı bulmuştur. İdeolojinin 19.yy ve 20 yy. geniş yayılma alanı üç ana gelişmenin sonucudur. Yeni yayım araçlarının ve eğitim sistemlerinin gelişmesi ve 19 yy. yaklaştıkça aydınların fikir üreticisi olarak toplumda giderek önem kazanan bir fonksiyonda yer alması, bunların yanında tabii ki 19.yy sosyal çalkantıları da ideoloji yaratıcı koşulları ortaya çıkarmakta önemli rol oynuyor. Endüstri toplumunun insanları köksüzleştiren etkileri burada başta gelir, ancak endüstri toplumunun geliştiği çağda aydınlar bir grup olarak özerklik kazanmaya başlamasıydı. ideolojik düşüncenin temellendirilmesi devamlı ve kümülatif bir uğraşı olma şansı geniş oranda azalır, 19. Ve 20. yüzyılda zor kök salardı. İdeoloji bu değişmelerin biri değil de tümünün ürünüdür.⁸²

İdeoloji, egemen toplumsal grubun veya sınıfın iktidarını meşrulaştırmakla ilişkilidir. İdeolojinin yaygın olan tek tanımı muhtemelen budur. Egemen iktidar, kendisine yakın inanç ve değerlerin tutunmasını sağlayarak bu tür inançları, doğrulukları kendinden menkul ve görünüşü kaçınılmaz kılacak şekilde doğallaştırarak ve evrenselleştirerek kendine meydan okumaya kalkışan fikirlere çamur atıp düşünce biçimlerini muhtemelen açığa vurulmayan ama sistemli bir mantıkla işleyerek ve toplumsal gerçekliği kendine uygun yollarla çapaştırarak meşrulaştırır.⁸³

Bazı yazarlar ideolojinin epistemolojik değil siyasî bir tanımını savunsalar da aslında siyasetle ideolojinin aynı olduklarını ileri sürmemiştir. Jon Elster'e göre egemen ideoloji kendisine tabi olan insanların arzu ve isteklerini aktif bir biçimde şekillendirilebilir. İdeoloji onların gözünde akla uygun ve çekici kılacak şekilde geri sunması da gerekir. Başarılı ideolojilerin zorla kabul ettirilen yanılsamalardan daha fazla bir şey olmaları ve bütün tutarsızlıklara rağmen hitap ettikleri insanlara kolayca vazgeçip bir kenara bırakamayacak kadar gerçek ve kabul edilebilir bir toplumsal gerçeklik biçimi, iletmeleri gerekir. Bir egemen düzenin kendi iktidarını desteklemesi anlamında ideolojik ama hiçbir anlamda yanlış olmayan beyanatlarda bulunması kesinlikle mümkündür.⁸⁴

⁸¹ EMİROĞLU, Akif (2006), ... a.g.e....., s.249.

⁸² MARDİN, Şerif (1992), "İdeoloji", İstanbul: İletişim Yayınları, s.124.

⁸³ EAGLATON, Terry (1996) , ... a.g.e....., s.23.

⁸⁴ EAGLATON, Terry (1996) , ... a.g.e....., s.52.

İdeoloji, zaman zaman çarpıtma ve aldatma içeriyorsa bu durum ideolojik doğasından çok söz konusu dilin ait olduğu toplumsal yapının doğasında yattığı söylenebilir. Başka bir deyişle ideoloji doğası itibariyle çarpıtma sonucu ortaya çıkan bir şey değildir. Tamamen adil bir toplumda kötü anlamda ideolojiye hiçbir şekilde ihtiyaç duyulmayacaktır. Çünkü örtbas edilecek hiçbir şey kalmayacaktır.⁸⁵ İdeolojiyi incelemek demek siyaset bilimi ya da siyaset felsefesinden ayrı özel türden bir siyasal düşünceyi ele almak demektir. Siyasî ideolojiyi incelemek demek siyaset bilimi veya siyaset felsefesinden ayrı özel türden bir siyasal düşünceyi ele almak demektir. İdeolojinin bundan sonraki macerası ise büyük ölçüde savaşlar arası dönemdeki totaliter diktatörlüklerin ortaya çıkışı ve 1950–1960'lardaki soğuk savaşın artan ideolojik gerilimleriyle yönlendirilmiştir.⁸⁶

2.13. MODERNLEŞME

Modernleşmenin anlamı, modern toplumun niteliklerini kazanmaktır. Modernleşme kavramı az gelişmiş ülkelerin toplumsal değişmelerinin özel bir açısından tanımlanmasını içerir. S.Eisenstadt'a göre; modernleşme, tarihsel olarak Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'da geliştirilmiş olan toplumsal ekonomik ve siyasal sistemlere doğru bir değişme sürecini ifade eder.⁸⁷ Eisenstadt modernleşmeyi iki boyutta inceler:

- 1-Toplumların sosyo-ekonomik değişmeler,
- 2- Toplumsal yapıdaki yapısal değişmeler.⁸⁸

R.Bellah modernleşmeyi ilerleme ile eşit tutarken, K.Deutch toplumsal hareketlenmeyi temel almaktadır. Görüldüğü gibi modernleşme Batılı toplumbilimciler tarafından bütün gelişmekte olan toplumların batı toplumlarına benzer aşamalardan geçecekleri anlayışından hareketle oluşturulmuş bir kavramdır. Başka bir deyişle modernleşme kavramı toplumsal değişme kavramından farklı olarak değer yargılarını içeren kısmi bir kavram olup güdümlü ve özel bir değişmeyi nitelemektedir. Modernleşme ayrıca az gelişmiş ülkelerin eşitleme sürecini ifade etmektedir. Modernleşme büyük ölçüde planlı ve programlı bir değişmeyi yani toplumsal güdülenmeyi gerektirir.⁸⁹

Alex İnkeles modernleşmeyi, ferdi seviyede ortaya çıkan bir değişmedir. Bu bakımdan ferdin zihni durumuyla yakından alakalıdır. Bazı sosyologlar ise modernleşmeyi geleneksel hayat tarzından daha karmaşık, teknolojik yönden ilerlemiş ve hızla değişen bir hayat tarzına doğru fertlerin yönelmesi olarak tanımlar. Günümüzde sosyologlar yukarıda belirtildiği gibi ferdi ve sosyal seviyede olmak üzere iki kategoriye ayırırlar. Bunlardan kültürel temaslar haberleşme, öğrenme ve modernleşme ferdi seviyede olan modernleşmeyi yansıtır. Sosyal seviyede olan değişmede ise kalkınma, şehirleşme, farklılaşma ve uyum gibi süreçler ortaya koyar. Bu iki seviyede beliren değişmeler aslında birbiriyle yakından ilişkilidir. Bu sebeple modernleşme soysal sistemdeki kalkınmaya uyan ferdi seviyedeki değişimdir.⁹⁰

Levy ve Smelser'in geliştirdikleri modellerde modernleşme süreci içerisinde geleneksel yapının çözülmesi ve buna karşılık modern yapının tam olarak oturmamasının ve bir süre bu ikili yapının bir arada varlığını sürdürmesini toplumsal

⁸⁵ EAGLATON, Terry (1996) , ... a.g.e....., s.54.

⁸⁶ HEYWORD, Andrew (2007), ... a.g.e....., s. 6-12.

⁸⁷ GÜVEN, Sami (1991), ... a.g.e....., s.233.

⁸⁸ GÜVEN, Sami (1991), ... a.g.e....., s.236.

⁸⁹ GÜVEN, Sami (1991), ... a.g.e....., s.234.

⁹⁰ TÜRKDOĞAN, Orhan (1988), "Değişme, Kültür ve Sosyal çözülme", İstanbul: Birleşik Yayınevi, s.73-74.

alandaki ciddi sorunlar ve rahatsızlıklar yaratabileceğinin altını çizmektedir. Az gelişmiş ülkeler açısından toplumsal değişim modernleşme anlamına gelmektedir.⁹¹ Gökalp ise modernleşmeyi sosyal seviyede kabul etmektedir. Bazı doğulu düşünürler ise modernleşmeyi ferdi seviyede kabul etmektedir. D. Lerner ise modernleşmeyi çok batıyalı bir değişim olarak kabul etmektedir. Gökalp gibi günümüz batılı sosyologları modernleşmeden batılılaşmayı anlamaktadır.⁹²

Modernliğin öyle cazibesi vardır ki hiçbir toplum ondan etkilenmemeye durumu gösteremez. Geleneksel toplumlar ve bireyler bunun cazibesinden geri kalmaz modernlik uğruna hiç tereddüt edilmeden geleneksellik harcanır. Model üstünlük varsayımı kökü batıya en azından yüzyıllardır diğerlerine üstün gelen gelişme fikrini yaratmaktadır. Bunlar modernliğin geleneksel yapı üzerindeki politik ve ekonomik bir güce sahip olmasını sağlamıştır.

Modernliğin cazibesine dikkat çeken birside Huntington dur. O modernliğin olağan üstü bir şekilde kabulünü iki ayrı özelliğine dayandırır. Bunlardan birincisi batılı toplumların kısmen de olsa kendi kendilerinden memnun olmalarını sağlanmasıdır. İkincisi ise batılı olmayan toplumlarda umutlu olmayı haklı kılmasıdır.⁹³

Modernleşmede üç ortak yanlış vardır: Birincisi batılılaşma ile modernleşmenin eşitlenmesi, ikincisi modernleşme her zaman iyidir yaklaşımı, üçüncüsü modernleşme sürecinin tek boyutlu olarak düşünülmüş olmasıdır. Görülmektedir ki; modernleşme hem yaratıcı hem yıkıcı mahiyette bir süreçtir. Hızlı bir sosyal değişim geçiren toplumların fertlerine has olan kimlik yetirmesiyle beraber modern çevre toplumu atomlara bölme eğilimindedir. Bu durum fertleri topluluk ve ona bağlılık duygusundan yoksun bırakır. Birçok şahsi güvensizliğe, kaygıya damgasını vurur. Bu durum kaynağı doğrudan doğruya modernliğe eşlik eden o derin sosyal çözülmedir.⁹⁴ Ülkemizde tazimattan bu yana batılılaşarak modernleşme anlayışıyla, tek taraflı keskin, sorgusuz bir şekilde toplumsal yapı uyuma sokulmaya çalışılmış ve toplum şekillendirmeye çalışılmıştır. Oluşturulmaya çalışılan değişim yönünde askeri darbelerle de yön verilmeye çalışılmıştır. Bu modernleşme anlayışında Türk milleti, sorunlar ve bocalamalar yaşamış ancak Türk halkının vatan ve devlet anlayışı tüm soranların üstesinden gelmesini ve uyum göstermesini sağlamıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye Cumhuriyeti'nin 18.yy ortalarından 2. Dünya savaşı sonrasına kadar siyasal ekonomik ve kültürel alanda Batı Avrupa formlarına ve normlarına göre uyum süreci "Batılılaşma, Modernleşme ve Çağdaşlaşma" olarak anıla gelmiştir. Bozkurt Güvenç, bu sürece antropoloji terminolojisi ile zorla kültürlene tanısı koymuştur. Reformlardaki anlayış değişikliği kültür değişimini kapsadığı ölçüde muhafazakâr ve milliyetçi çevrelerin de tepkisiyle karşılaşmış ve bu kesimler tarafından yozlaşma olarak görülmüştür. Kemalistlerin çağdaşlaştırma olarak adlandırmayı tercih ettikleri kültürel dönüşümler modernleşmenin, kalkınmanın ve dolayısıyla bağımsızlığın gerekleridir.⁹⁵

Cumhuriyet öncesi ve sonrası aydınların büyük bir kesiminin yanıldıkları nokta, Modernleşmenin batılılaşma ve ya Avrupalılaşma ile özdeşleşme olarak kabul

⁹¹ GÜVEN, Sami (1991), ...a.g.e....., s.238.

⁹² TÜRKDOĞAN, Orhan (1988), ...a.g.e....., s.75.

⁹³ VATANDAŞ, Celalettin (2006), Kapsam Ve Yöntem Açısından Türk Modernleşmesi, "Dünden Bugüne Türkiye'nin Toplumsal Yapısı", Edit: M. Zencirkıran, İstanbul: Nova Basın Yayın, s.119.

⁹⁴ TÜRKDOĞAN, Orhan (1988), ...a.g.e....., s.76 .

⁹⁵ DEREN, Seçil ve Van Het Hof (2006), Kapsam Ve Yöntem Açısından Türk Modernleşmesi, "Dünden Bugüne Türkiye'nin Toplumsal Yapısı", Edit: M. Zencirkıran, İstanbul: Nova Basım Yayın, s.143.

edilmesidir. İkincisi de Modernleşmenin zihniyette meydana gelen değişme yerine şekilde biçimde bir farklılaşma olarak idrak edilmesi olmuştur. Türk toplumunda modernleşmenin sağlıklı ve dengeli olabilmesi için millî birliğin bir başka ifade ile millet olma sürecinin sosyolojik anlamda gerçekleştirmesi gerekir.⁹⁶

Kemalist modernleşme projelerinin en şiddetli yansıması olan kültür devrimleri Fransız devriminden şiddetle etkilenmiş jakoben, milliyetçi ve pozitivist bir İntelgenisia'ya ait bir projedir. Bu projeyi daha gelenekçi/sentezci bir bakışa bağlamak isteyenler ise kaynağını Ziya Gökalp'ta bulurlar. Peyami Safa kitaplarında Türk inkılâbını eleştirmiştir. Tanzimat'tan beri yapılan tüm reformların tepeden inmesi olduklarını millî şuurdan yoksun olduklarını bu nedenle de millet desteğini alamadıklarını dile getirirken tamamen haksız değildir. Mümtaz Turhan'da kitaplarında devletin kültürel değişmesini eleştirdikten sonra Türkiye'deki deneyimin başarısızlığının nedeni olarak Türk aydınının Batının bilimsel zihniyeti ile kendi kültürünü sentezlemek yerine romantik ve taklitçi yöntemlere başvurmasını gösterir. Bu eleştirilerin temelinde kültür değişimini yukarıda radikal müdahalelerle değil, tarihsel süreklilik içinde gerçekleşeceği yani kültüre devamlılık yaklaşımı vardır. Bu yaklaşım çerçevesinde kültürel değişikliklerin taban yayılması ve kalıcı olması Osmanlı geçmişinin, İslam'ın ve O'na bağlı popüler geleneklerin kabulü ile sıkı bir ilişki içinde değerlendirilir. 1980'lere gelindiğinde Türk İslam sentezi adıyla Türk siyasal yaşamında önemli bir yer işgal etmeye başlamıştır.⁹⁷

Kemalist modernleşme projesinin özünde yeni bir insan yaratma düşüncesi yatar, ikinci Türk insanını yaratma, üçüncüsü ise bu bir yaratma sürecidir. Bozkurt Güvenç'in tespitlerine başvurulacak olursa Atatürkçülük milliyetçi değil ulusçudur; yani laik, akılcı, yenilikçi, çağdaş ve batılıdır. Devrimler gerçekleşirken yönetimin otoritesi ve devrimlerin radikalliği popüler hoşnutsuzluğa neden olmuştur. Türk modernleşmesi muhafazakâr kesimler tarafından geçmişi bütün ile reddettiği için eleştirildi. Hatta ötekileştirdiği, baskıcı laik anlayışı getirdiği gerekçesiyle Türk siyasetini ve toplumunu patolojik bir modernliğe mahkûm ettiği eleştirisine neden oldu.. Osmanlı Türk modernleşmesinde birinci aşamada zihinsel ve toplumsal değişimleri motor rolünü üstlenecek olan ve sosyal değişme sağlayan ajan olarak tanımlanan seçkin-elitlerin modernleşmesi söz konusudur. Değişimin bir ucu da dış dinamikler edilgen ucunda ise yerel seçkinlerdir. İkinci aşamada ise, dış dinamikler büyük oranda devre dışı kalır artık modernleştirici ve modernleşici etkileşim yerli unsurlar arasında gerçekleşmektedir.⁹⁸ Genel olarak halk güçsüz, seçkinler güçlüdür. Seçkinler devlet gücünü kullanmayı en tabi görevleri olarak görmekte ve her şeyi halk için yaptıklarını savunmaktadırlar.

Türk modernleşmesi Osmanlı'da özü itibari batılılaşarak modernleşmek hemen hemen hiç değişmeden değişim sürecinin başından itibaren kabul gören ideal yöntem olmuştur. Yalnız ne var ki batılılaşarak modernleşme ya da topyekûn modernleşme isteği halktan gelmediği için yönetici ve entelijansiya için yöntem olacaktır. Halk bu süreçte duyarsız kalmıştır. Bu duyarsızlık durumu süreci anlayamamalarından ve değerlendirememelerinden ziyade seçkinler tarafından kendilerine dayatılan, yaşadıkları problemlerle ilgisizliğinden kaynaklanmaktadır.

Türkiye'nin modernleştirme süreci toplumsal değişimin doğal bir seyri içinde gerçekleşmesi beklenene bir süreç olarak görülmemiştir. Değişimin yönüne müdahale edilmiş ve değişim hedeflenen hedefe uygun şekilde kanallize edilmiştir. Dolayısıyla Türkiye'nin modernleştirilmesi sistemli bir yönetime dayandırılmıştır.

⁹⁶ TÜRKDOĞAN, Orhan (1988), ... a.g.e....., s.79.

⁹⁷ DEREN, Seçil ve Van Het Hof (2006), ... a.g.e....., s.145.

⁹⁸ VATANDAŞ, Celalettin (2006), ... a.g.e....., s.120.

Batının yüzyıllar süren değişiminin vardığı aşamalardan bir kısmı Türkiye’de bir günde gerçekleştirilmiş-tir. Bu ise modernleştirilen seçkinlerin zihinsel ve toplumsal değişime tanıdığı sürenin oranıyla ilgili önemli bilgiler vermektedir. Dışarıdan ve daha çok yukarıdan bir etkiyle toplumsal değişimi gerçekleştirmenin değişik türlerinin ve safhaların ismi olan ihtilâl, evrim, ıslahat darbe gibi terimlerin değil de inkılâp’ın tercih edilmesi ve beğenilmesi Türkiye’nin modernleşme süreciyle ilgili olarak planlanan değişimin kapsamının yanı sıra değişimin yönteminin özelliklerini de açığa vuracak bilgiler işaret eder.⁹⁹

Modernlik, Türkiye’nin iç dinamiklerinin neden olduğu bir durum değil, planlanan süreç ile ulaşılmak istenen bir düzey ifade etmektedir. Türkiye’deki değişim zora dayalı bir süreç öngördüğünden dikkate alınması gereken asıl terim modernleştirmedir. Türkiye’deki değişim sürecindeki modernleştiricilerle modernleştirilecek kitlelerin ilişkilerinde karşıt unsurlar taşıdığı için halkın değişmeme arzusuyla karşılaşmış bunun sonucu olarak Türk modernleşmesinde çatışmalar hiç eksik olmamıştır. Modernleşme sürecinde batılılaşarak modern olma ideali gerçekleşmekte ve yukarıdan etkiyle ani bir şekilde modernleştirme projesi gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Bu ise zihinsel ve toplumsal değişimlerin hazmedilmemesine ve dolayısıyla uygulamaların kalıcı olmamasına neden olmuştur. Modernleştirmenin yukarıdan ve ani olarak gerçekleştirilmesi tavizsiz uygulanmasına karşılık topyekûn modernleştirme konusunda aynı kararlılık gösterilememiştir. Türk siyasal modernleşmesinde muhalefeti gerekli bulma anlayışının yerleşmediği onları hain olarak görme zihniyetinin devam ettiği görülmektedir. Bu önemli bir problemdir. Bireyin sekilerleşmemesi dinin bireylerin hayatlarında etkin olmaya devam etmesi batıdaki anlam ve biçimiyle laikleşmenin oluşmasına engel teşkil etmiştir.¹⁰⁰

Bütünleşmiş toplumlar içinde ideolojik çatışmalar sona ermiş değilse de hiç olmazsa çatışma alanı büyük ölçüde daralmıştır.¹² Eylül sonrası hala canlılığını sürdüğü ideolojik kamplaşma, ayrılıklar, mezhep bölünmeleri, partiler arası derin cepheleşmeler millet olma süreci kadar modernleşmenin de henüz sosyolojik anlamda tamamlanamadığını bütün çizgileriyle açıklamaktadır.¹⁰¹

Modernleşmeyle oluşturulmaya çalışılan yeni zihniyet kategorilerinin kültüre monte edilmesi her şeyden önce o toplumun hayatında derin kök salan gerçeklerin dışlanmasına yol açabilir. Özden ziyade şekle, gelişme-olgunlaşma yerine birbiriyle çelişkili fakat birbirini etkileyen mekanik düşünme biçimlerine yönelmemizi gerektirmiştir.¹⁰²

2.14. SİYASAL PARTİLER

Siyasal partiler, siyasal otorite, mülkiyet ve gücü elde etmek için veya ona ortak olmak için kurulan, belirli amaçları, programları ve ideolojisi olan birey ve sosyal grupların oluşturdukları örgütlerdir. Günümüz siyasal partileri batıda, burjuva sınıfının feodal beylere karşı feodal siyaset ilişkisinin gösterilmesi ve yerini parlamentolara bırakması sonucu ortaya çıkmıştır. Siyasal partilerin ilk ortaya çıktığı ülkeler ABD (1827) ile birlikte İngiltere (1932)’dir.¹⁰³

Siyasal partilerin yönetime ilişkisi çerçevesinde farklı sistemleri ve oluşan tarzları itibarıyla iki şekilde inceleyebiliriz.

⁹⁹ VATANDAŞ, Celalettin (2006), ...a.g.e....., s.125-127.

¹⁰⁰ VATANDAŞ, Celalettin (2006), ...a.g.e....., s.136 .

¹⁰¹ TÜRKDOĞAN, Orhan (1988), ...a.g.e....., s.79 .

¹⁰² TÜRKDOĞAN, Orhan (1988), ...a.g.e....., s.84 .

¹⁰³ TANİLLİ, Server, ‘Nasıl Bir Demokrasi İstiyoruz’, Adam Yayınları, İstanbul, 2003, s.219.

2.14.1. Siyasal Parti Sistemleri

Siyasal parti sistemleri ülke yönetimi açısından üç farklı başlık altında toplayabiliriz.

2.14.1.1. Tek Partili Sistem

Tek partili sistem, tek bir partinin yasama ve yürütme gücünü birlikte yürütmesidir. Tek partinin sahip olduğu parlamentoda seçkin kişiliklerin partisi dışında başka partiler bulunmaz.

2.14.1.2. Çift Partili Sistem

Bu sistemde oyların çoğunluğu iki parti tarafından bölüşülür. Bu iki parti dışında başka partiler olsa da sembolik olmaktan öteye gidememektedir. İki partili sistemde partilerin dünya görüşü arasında ciddi farklar bulunmamaktadır. Seçimlerde birinci olan parti genellikle çoğunluğu elde edip yürütmeyi kendi tekellerine alırlar.¹⁰⁴

2.14.1.3. Çok Partili Sistem

Çok partili sistem iktidara ikiden fazla partinin talip olması ile başlar. Parti sayısının fazlaşması ile birlikte bir partinin tek başına çoğunluğu elde etmesi zorlaşır. Dolayısıyla iktidarı elde etmek için birden fazla partinin koalisyonu kurması gerekir. Çok partili sistemde iktidara birden fazla partinin koalisyonu olduğu için hükümetin ömrü kısa olmakta seçimle sık sık yenileşmektedir.¹⁰⁵ Örneğin çok partili sistemin görüldüğü Fransa ile iki parti egemenliğindeki ABD’de siyasi iktidarın boyutu ve istikrarı çok fazladır.

2.14.2. Oluşumları Açısından Siyasal Partiler

Ortaya çıkmalarına bağlı olarak siyasi partileri 2 farklı oluşuma dayandırabiliriz. Bunlar:

2.14.2.1. Kadro Partileri

Kadro partileri Batı da burjuva sınıfının feodaliteye karşı korumak için oluşturduğu parti tipleridir. Bu partiler üye sayısı az olup ekonomik olarak güçlü olan kesimlerden oluşmaktadır. Ağırlık merkezleri meclis grubu olup fazla sayıda üye yapmış gibi çalışmaları yoktur. Söz konusu partilerin diğer özelliği de parti disiplini ve genel merkezin zayıf olmasıdır.¹⁰⁶

2.14.2.2. Kitle Partileri

Burjuva ile aristokrasi kesimi arasındaki mücadelenin yerini işçi sınıfı ile burjuva sınıfı arasındaki çatışmaya bırakması ile kurulmuştur. İşçi sınıfının genel ve eşit oy hakkını kazanması ile siyasi mücadele bir sınıfın (burjuvasının) tekelinde olmaktan çıkar. Çünkü burjuvasının karşısına geniş halk kitlesinin desteğini bulan

¹⁰⁴ TAŞDELEN, Musa. ‘Siyaset Sosyolojisi’ Koçav Yayınları, İstanbul, 1997.s.11.

¹⁰⁵ DUVERGER, Maurice(1986), ...a.g.e....., s.42.

¹⁰⁶ TAŞDELEN, Musa(1997). a.g.e....., s.114.

işçi partileri çıkmıştır. Bu partiler toplumun güçsüz kesimlerinden oluştuğu için ekonomik durumunu karşılamak amacıyla çok sayıda üye toplamak zorundadır. Masraflarının üyelerinden aldıkları aidatlarla karşılayarak, teşkilatlanmayı kitleleri (yığınların) arasına taşımışlardır. Bu bakıma kitle partilerinin bürokrasi ve disiplini en üst düzeyde olur.¹⁰⁷

2.15. SİYASİ PROPAGANDA

Propaganda, adını bir filizin toprağa dikilerek yeni bitkiler elde edilmesi anlamına gelen Latince ‘propagare’ kelimesinden almıştır. TDK sözlüğüne göre propaganda; ‘herhangi bir düşünceyi, bir kanıyı yaymak ve ondan yana olanları çoğaltmak için söz, yazı ya da başka araçlarla yapılan etki’.¹⁰⁸

Siyasî rekabet ile birlikte doğan siyasî propaganda, modern anlamda ilk defa Fransız İhtilâli (1789) sırasında uygulanmıştır. Bu dönemde hazırlanan birçok bildiri, broşür ve gazete ile büyük kitlelere ulan ihtilâlciler, zaten ‘hazır’ olan kamuoyunu, propaganda sayesinde yanına olmayı başarmıştır.¹⁰⁹

2.16. SEÇİM SİSTEMİ VE TÜRLERİ

2.16.1. Seçim Sistemi Tanımı

Temsili demokrasilerde iktidara giden yolun rotası demek olan seçim sistemlerinin birbirini geniş ölçüde kapsayan fakat bazı noktalarda birbirinden ayrılan çeşitli tanımları vardır. Bir tanıma göre seçim sistemi, vatandaşların oylarının temsilcilerin sandalyelerine çevrilme mekanizmasıdır.¹¹⁰ Geniş anlamda seçim sistemi denilince ise seçim ile ilgili tüm özellikler akla gelir.Örneğin; seçme ve seçilme yeterliliği, adaylara ilişkin kurallar, oy verme usulleri, seçimlerin yönetim ve denetimi.¹¹¹ Bu iki tanımı da genelleyecek olan bir diğer tanım da seçim sistemini, halkın siyasal erkini (vereceği oylarla) devredeceği temsilcisinin belirlenmesinde gereken kuralları gösteren usul olarak açıklamaktadır.¹¹²

2.16.2. Seçim Sistemi Türleri

¹⁰⁷ TAŞDELEN, Musa(1997) a.g.e....., s.115

¹⁰⁸ KALELİ, A.Dursun. ‘Siyasetin Temel Unsurları’, Kamer Matbaacılık; Ankara, 1995, s.15.

¹⁰⁹ KALELİ, A.Dursun. a.g.e....., s.19 .

¹¹⁰ LİJPHART, Arend (1994), Electoral Systems and Party Systems. Oxford University Pres, Oxford .s 34.

¹¹¹ YENİDOĞAN, Uğur (2005), Vatandaşlık Bilgisi, s.76.

¹¹² ATEŞ,Safiye (2006), Demokratik Seçim Sistemleri, s.1 ,<http://www.universite-toplum.org/pdf/pdf.php?id=290> .

Bugüne kadar ülkemizde ve diğer demokratik ülkelerde uygulanan seçim sistemlerini üç başlık altında sınıflandırabiliriz.

- Çoğunluk esasına dayanan sistemler
- Nispi temsil esasına dayanan sistemler
- Karma sistemler

2.16.2.1. Çoğunluk Esasına Dayanan Seçim Sistemleri

Çoğunluk esasına dayanan seçim sistemleri adından da anlaşılacağı üzere bir seçim bölgesinde seçilecek adaylardan en çok oyu alan adayın seçilmesidir. Bu sistemin uygulanmasında farklı yöntemler vardır. Tek turlu ve iki turlu çoğunluk sistemi olarak ayrılan bu yöntemlerden tek turlu çoğunluk sistemi de kendi arasında ayrılmaktadır.

Çoğunluk Esasına Dayalı Seçim Sistemi Türleri

Tek turlu çoğunluk sistemi

- Tek turlu dar bölge seçim sist.
- Liste usulü (blok oy) seçim sist.
- Alternatif oy sistemi

İki turlu çoğunluk sistemi

Tek turlu dar bölge çoğunluk sistemi: Tek isimli tek turlu çoğunluk sistemi diye de geçmektedir. Sistemin uygulanış biçiminde ülke, her seçim bölgesinden tek adayın çıkarılacağı küçük seçim çevrelerine bölünür. Her seçim çevresinde çoğunluk esas gereği en çok oyu alan aday milletvekili seçilir.

Blok oy: Listeli tek turlu çoğunluk sistemi olarak da geçer. Bu sistemde her seçim çevresinden birden çok kişi milletvekili olarak seçilebilir. Aday esaslı veya parti esaslı blok oy olarak iki şekilde oylama yapılabilir. Aday esaslı oylamada seçmenler partilere değil adaylara oy verirler ve en çok oyu alan adaylar milletvekili seçilir. Parti esaslı oylamada ise seçmenler partilere oy verirler ve bir oy farkla dahi olsa en çok oyu alan parti o seçim çevresindeki bütün milletvekillerini kazanır.

Alternatif oy: Her seçim çevresinden bir adayın seçildiği sistemde seçmenler, seçime katılan adayları sıralayarak oylama yaparlar. Oyların yarısından bir fazlasını alan aday seçilir.

İki turlu çoğunluk sistemi: Seçimler iki turlu olarak gerçekleşir. Genellikle bir adayın seçileceği seçim çevrelerinde ilk tur yapılan seçimlerde %50 oy oranını aşan

adaylar seçilir. Eğer bu oranı yakalayan aday olmazsa ilk turda belirli oy oranını aşan adaylar arasında ikinci tur seçimler yapılır ve çoğunluğu sağlayan aday seçilir.

2.16.2.2.Nispi Temsil Esasına Dayanan Seçim sistemleri

Nispi Temsil, adaylarını liste usulüne dayanarak belirleyen partilerin, her seçim çevresinde aldıkları oy oranına göre milletvekili çıkarmalarını sağlayan bir seçim sistemidir. Nispi temsil esaslı seçim sistemleri ulusal düzeyde ve seçim çevresi düzeyinde olmak üzere ikiye ayrılır.

Nispi Temsil Esasına Dayalı Seçim sistemleri

Seçim Çevresi Düzeyinde ve Ulusal Düzeyde

- En Büyük Artık Usulü
- En Kuvvetli Ortalama Usulü
- Millî Bakiye (Ulusal Artık) sistemi
- d'Hont Usulü

Ulusal düzeyde nispi temsil: Bu sistemde tüm ülke bir seçim çevresi olarak kabul edilir ve partiler meclisteki toplam milletvekili sayısı kadar aday gösterirler. Ülke genelinde geçerli oylar milletvekili sayısına bölünerek “ulusal seçim kotası” bulunur ve partiler aldıkları oy oranına göre milletvekili çıkarırlar.¹¹³

Seçim çevresi düzeyinde nispi temsil: Bu sisteme göre de ülke birden çok milletvekili çıkaran seçim çevrelerine bölünür. Partiler her seçim çevresinde aldığı oy oranına göre milletvekili çıkarır. Nispi temsil esasına göre yapılan seçimlerde ortaya çıkan artık oyların değerlendirme dışı kalması sorununu gidermek için yukarıda tabloda gösterilen dört sistemden birisi tercih edilebilir. Türkiye’de özellikle son kırk yıldır d'Hont sistemi uygulanmış, bu sistemin de barajlı ve barajsız yöntemleri denenmiştir.

2.16.2.3. Karma Sistemler

¹¹³ GÖZLER, Kemal (2004), Anayasa Hukuku’na Giriş, Ekin Kitabevi, Bursa, s.99.

Karma seçim sistemlerinin üretilmesi ve uygulanmasının çok değişik amaçları vardır. Genellikle iki ana sistemin sakıncalarını gidermek amacı güdülür.¹¹⁴ Bu seçim sisteminde iki uçta yer alan çoğunluk esaslı ve nispi temsil esaslı sistemlerin bazı özellikleri alınarak ülke yapısına göre değişen bir seçim sistemi oluşturulur. Toplam milletvekili sayısının ne kadarının çoğunluk esasına, ne kadarının da nispi temsil sistemine göre belirleneceği her ülkeye göre değişmektedir.¹¹⁵ Karma sistemlerin üretilmesinde kullanılan teknikler; seçim çevrelerinin yeniden düzenlenmesi için söz konusu çevrelerin ya daraltılmasını ya genişletilmesini ya da genel olarak ülke düzeyinde seçim barajlarının konulmasına yönelik kullanılır.¹¹⁶

Seçim sistemlerinin genel değerlendirmesinde Maurice Duverger'ye göre;

1) Nispi Temsil, çok sayıda katı ve bağımsız partiler sistemine götürme eğilimi göstermektedir,

2) İki dereceli çoğunluk sistemi ise çok sayıda, esnek ve birbirine bağımlı partiler sistemine götürme eğilimi göstermektedir,

3) Tek dereceli çoğunluk sistemi de, ikili partiler sistemine götürme eğilimi göstermektedir.¹¹⁷

2.16.3. Türkiye’de Uygulanan Seçim Sistemleri

Seçim Tarihi	Seçim Sistemi	Seçimlere Katılan Parti Sayısı	TBMM’ye Giren Parti Sayısı
1950	Liste Usulü Çoğunluk	3	3
1954	Liste Usulü Çoğunluk	4	3
1957	Liste Usulü Çoğunluk	4	4
1961	Barajlı d’ Hondt	4	4
1965	Millî Bakiye	6	6
1969	Barajsız d’ Hondt	8	8

¹¹⁴ YAVAŞGEL Emine (2004), Temsilde Adalet ve Yönetimde İstikrar Açısından seçim Sistemleri ve Türkiye’deki Durum, Nobel Yay.s.130.

¹¹⁵ ÖZKAN Abdullah (2007), Siyasal İletişim Stratejileri, TASAM Yay. İstanbul s.111.

¹¹⁶ YAVAŞGEL Emine (2004), ...a.g.e.....,s.131.

¹¹⁷ YAVAŞGEL Emine (2004), ...a.g.e....., s.58.

1973	Barajsız d' Hondt	8	7
1977	Barajsız d' Hondt	8	6
1983	Çifte Barajlı d'Hondt	3	3
1987	Çifte Barajlı d'Hondt +Kontenjan	7	3
1991	Çifte Barajlı d'Hondt +Kontenjan	6	5
1995	Ülke Barajlı d'Hondt	12	5
1999	Ülke Barajlı d'Hondt	20	5
2002	Ülke Barajlı d'Hondt	18	2
2007	Ülke Barajlı d'Hondt	15	3
2011	Ülke Barajlı d'Hondt	16	3

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİ VE ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ

Mustafa Kemal ve silah arkadaşları önderliğindeki Türk Milleti; Birinci Dünya Savaşı'ndaki hezimetin ardından, dağılan ve işgale uğrayan Osmanlı Devleti'ni kurtarmak ve kaybedilen bağımsızlığı yeniden kazanmak amacı ile Millî Mücadele dönemini başlatmıştır. Batının emperyalist güçlerine karşı, millî mücadele dönemini başlatan Türk Milleti, büyük mücadelesi ve özverisi neticesinde, Avrupa'nın emperyalist ve sömürgeci ülkelerini vatan topraklarından çıkarmayı başarmıştır. Millî mücadele döneminde toplumu oluşturan her kesimin ortak hedefi aynıydı; vatani işgalden kurtarmak ve hak edilen bağımsızlığa kavuşmak. Bu amaç uğrunda, yaşam tarzı ve hayat görüşleri farklı olan, toplumun her kesiminden insan, ortak hedefler için işbirliği yapmıştır. Farklı düşünce yapısına sahip olan bu insanlar ilk meclisin çatısı altında da birleşmişlerdir.¹¹⁸

Millî mücadele dönemindeki savaşların kazanılması neticesinde; Osmanlı İmparatorluğu'nun kalıntılarından, hakim unsurunu Türk Milleti'nin oluşturduğu yepyeni bir ulus devlet teşekkül ettirilmiştir. Türk Milleti'nin emperyalist güçlere karşı verdiği bu topyekün bağımsızlık mücadelesi, sömürgeci güçlerin işgali altında bulunan devletlere bağımsızlıklarını kazanma yolunda iyi bir örnek olmuştur. Millî mücadelenin cephe safhası büyük zaferlerle kazanıldıktan sonra, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde artık yepyeni bir dönem başlamıştır. Bu dönem M.K. Atatürk'ün zihnindeki devrimlerin ve yeniliklerin uygulamaya sokulacağı bir dönem olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde, Atatürk önderliğinde her alanda çağının modern yapısına uygun, Batı'nın model alındığı yenilikler uygulanmaya konmuştur. M. Kemal, bugün liberal akımların küresel ideoloji olması gibi aslında o dönem revaçta olan ve her yeri saran pozitivizm ve vurgel-deneyselliğin ağırlıklı olduğu bir

¹¹⁸ ERDOĞAN, Mustafa. (1991). “ Türkiye’de Demokrasiye Geçiş Deneyimi .” Liberal Düşünce Topluluğu, 3:265-284, <http://www.liberal-dt.org.tr> (24. 04. 2006).

yüzyıldan yettiği için dönemin tüm siyaset adamları gibi bu akımlardan fazlasıyla etkilenmişti. Atatürk devrimleri dediğimiz bu yenileşme hareketlerini yaparken bu akımların üzerindeki etkisi de ağırlı olmuştur fakat bu devrimlerin başarıya ulaşması hiç de kolay değildi. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni oluşturan kökler ve miras, Osmanlı Devleti'ne dayanıyordu. Osmanlı Devleti'nin dinsel ağırlıklı, monarşik yönetim şekline, Atatürk'ün zihnindeki çağının gelişmiş ülkelerinde uygulanan liberal ağırlıklı, demokratik siyasal sistemin Türkiye'de uygulanması zordu. Çünkü, altı asrı aşkın süre hakimiyet göstermiş bir devletin mirasını yok saymak imkansızdı. Millî mücadeleyi yöneten, Atatürk ve silah arkadaşları da, Osmanlı Devleti'nin bünyesinde çıkmışlardı.¹¹⁹

Atatürk gerçekleştireceği devrimleri; gerek meşru zemine oturtmak, gerekse de rahat bir çalışma ortamı sağlamak için, 11 Eylül 1923 tarihinde, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerini, Halk Fırkası adı altında birleştirmiştir. Atatürk kurduğu bu yeni siyasî partiyi, 23 Nisan 1920 tarihinde açılan, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ilk meclisi olan kurucu meclis çatısı altında faaliyete geçirmiştir. Halk Fırkası, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş aşamasında yönetim alanında büyük yararlılıklar göstermiştir. Bu partinin sonradan altı oka dönüşecek dokuz umdesi, Türkiye'nin ilk siyasî programı olacaktır. Ölümüne kadar Atatürk'ün genel başkanlığını yaptığı HF, daha sonra Cumhuriyet Halk Partisi adını almıştır ve 1946 seçimlerine kadar Türk siyasî hayatının TBMM'deki tek partisi, 1950 seçimlerine kadar da iktidardaki partisi olmuştur. 1960'a kadar Türkiye Cumhuriyeti'ni yönetecek siyasî kadrolar CHP bünyesinden çıkmıştır.¹²⁰

Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasal rejimi, 29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyetin ilanı ile belirlendi. Bundan sonra Türkiye, halkın kendi kendisini yöneteceği, kendisini yönetenleri kendisinin seçeceği Cumhuriyet rejimi ile yönetilecekti. Bu sisteme göre, halkın oyları ile seçilen milletvekilleri, parlamenter sistemin unsuru olacaklardı. Devrimci kadroların uygulamaya soktuğu parlamenter sistemin en büyük eksikliği; çok partili sistemden yoksunluktu. CHP dışındaki bir siyasî partinin kurulması ve meclis bünyesinde faaliyet göstermesi, parlamenter sistemin sağlıklı yürütülmesi açısından gerekliydi. Siyasal hayata demokrasiyi yerleştirmek için, çok partili hayata geçmek bir zorunluluk haline gelmişti. Millî mücadeleyi kazanmak ortak fikrinin bir araya getirdiği toplum kesimleri, millî mücadelenin kazanılmasından sonra fikir ayrılıklarına düştüler ve bir süre sonra bir arada bulunamaz hale geldiler. Kemalist kadronun Cumhuriyeti ilanı, hilafeti, Şeriyeye ve Efkafe Vekaleti'ni kaldırması ve Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nu kabul etmesi gibi reformist uygulamaları, muhafazakar çevrelerde tepkiye yol açtı. Bu anlamda Atatürk'ün, yakın silah arkadaşları ile siyasî yaşamdaki yolları ayrılmaya başladı. Meclis çatısı altındaki farklı düşünceye sahip vekiller, yeni siyasal düşünce gruplarının oluşmasına yol açtı, bu da yeni siyasal teşekküllerin alt yapısını meydana getirdi.¹²¹

3.1.TEK PARTİ DÖNEMİ

3.1.1.Cumhuriyet Halk Fırkası

¹¹⁹ ERDOĞAN, Mustafa. (1991). a.g.e....., 3:265-284.

¹²⁰ ERDOĞAN, Mustafa. (1991). a.g.e....., 3:265-284.

¹²¹ ERDOĞAN, Mustafa. (1991). a.g.e....., 3:265-284.

Halk Fırkası, Cumhuriyet ilan edildikten sonra, 10 Kasım 1924 tarihinde verilen bir karar ile, yeni rejimin adının herhangi bir teşekkül tarafından istismarını önlemek için “Cumhuriyet Halk Fırkası” adını almıştır.

Partinin amacı: Millî hâkimiyet’in halk tarafından ve halk için yapılmasına önderlik etmek ve Türkiye’yi modern bir devlet haline yükseltmek, Türkiye’de bütün kuvvetlerin üstünde kanunun sözünü geçirmeyi hâkim kılmaya çalışmaktır. Partiyeye göre; halk kavramı, herhangi bir sınıfın tekelinde değildir. Hiçbir ayrıcalık iddiasında bulunmayan ve genel olarak kanun karşısında mutlak bir eşitlik kabul eden herkes, halktandır.

Cumhuriyet Halk Partisi, inkılâbın yürüyüşü ve gelişmesiyle birlikte kendi yapısında ve programında çeşitli evreler geçirdi. Prensiplerini sürekli olarak değişen ihtiyaçlara göre işledi ve yeniledi.¹²²

3.1.2.CHP-Devlet Bütünleşmesi

Cumhuriyet Halk Fırkası'nın 10-18 Mayıs 1931 tarihleri arasında toplanan Üçüncü Büyük Kongresi siyasal bakımdan önemlidir. Her şeyden önce bu kongrede Cumhuriyet Halk Fırkası kendisi için bir program kabul etmiştir.¹²³ Düşünülmelidir ki, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası ile siyasal mücadele verirken Cumhuriyet Halk Fırkası'nın bir programı yoktu. Yine kongrede parti kendisine yeni bir nizamname de kabul etmiştir. Kabul edilen programda: Anayasa ilkesi olarak güçler birliği ilkesi onaylanmakta, bir önceki kongrenin program beyannamesinde de belirtilen tek dereceli seçimin temel amaç olması gerektiği belirtilmekteydi. Önemli olan bir başka nokta ise, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın ana ilkeleri sayılan ve '6 Ok' biçiminde belirginleşen ilkelerin bu kongrede tamamlanmasıdır. 1927 yılında yapılan kongrede Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık ve Laiklik ilkeleri benimsenmişti. Bu kongrede ise bu ilkelere Devletçilik ve İnkılapçılık ilkeleri eklendi.¹²⁴ Bu ilkelere özellikle 'Devletçilik' 1929 'Dünya Ekonomik Bunalımı' ile yakından ilgili görünmektedir.

Cumhuriyet Halk Fırkası'nın siyasal alanda tam bir tekel kurmasına ve siyasal niteliği de olan kuruluşların parti içinde eritilmesine yönelik program, hızla uygulamaya konuldu. 24 Mart 1931 tarihinde M.K. Paşa'nın Türk Ocakları'nın Cumhuriyet Halk Fırkası ile birleşmesi yönündeki talebine karşılık olarak, 10 Nisan 1931 tarihinde Türk Ocakları Olağanüstü Kurultayı'nın toplanması sonucunda Ocakların lağvedilmesi kararlaştırıldı.¹²⁵ Türk Ocakları'nın yerine bu kez partiye bağlı olarak Halkevleri kuruldu. Halkevleri, il ve ilçe merkezlerinde şubeler açtı ve kırsal kesimde ise 1940 yılından sonra Halk odaları kuruldu. Halkevleri, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın ilkeleri doğrultusunda çalışan kuruluşlardı.¹²⁶ Devrimin ideolojisini halka anlatmak ve benimsetmek amacıyla kurulan ve doğrudan CHF'nin menfaatlerine de hizmet eden halkevleri daha özgürlükçü ve liberal bir söylemle başa geçecek olan DP yönetimince kapatılacaktı. İddia (bahane) ise halkevlerinin (komünist) yetiştirdiği idi, Doğrusu bu durum yani partiler arasındaki çekişmede birinin diğerini komünistlikle suçlaması ve bunun üzerinden siyaset yapması bununla sınırlı kalmayacak ve Türk siyasetinde Özellikle Ecevit-Demirel çekişmesi sırasında sıkça yaşanacaktı.

¹²² KOTİK Ahmet, Dünyada ve Türkiye’de Siyasal Partiler,1982, *Cumhuriyet Dönemi Türk Ansiklopedisi*, C.8., s. 2005.

¹²³ TUNÇAY, Mete. ‘Türkiye Tarihi’ Cilt4, Cem Yayınları, İstanbul, 1997. ,s.113.

¹²⁴ TUNÇAY, Mete. a.g.e....s.113.

¹²⁵ TUNÇAY, Mete. a.g.e....s.114.

¹²⁶ TUNÇAY, Mete. a.g.e....s.114.

Partiyle devlet-hükümet yakınlığı öyle bir noktaya ulaştı ki, artık bir noktadan sonra partinin bağımsız varlığına dahi gerek görülmemiş olacak ki, Cumhuriyet Halk Fırkası ile devlet-hükümet cihazı fiilen birleştirildi. 15 Haziran 1936 tarihinde parti Genel Sekreteri Recep Peker görevden alındı ve 18 Haziran CHP Genel Başkan Vekili İsmet İnönü tarafından yayımlanan bir genelge ile parti ile devlet-hükümetin birleştirildiği açıklandı. Buna göre, Dahiliye Vekili olan kişi aynı zamanda CHP Genel Sekreteri olacak ve illerde de valililer CHP İl Başkanları olacaklardı.¹²⁷

3.2. ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ DENEMELERİ

Demokrasinin vazgeçilmez unsuru olan siyasal partiler, çok sesliliğin en önemli göstergesidir. Türkiye’de siyasal parti geleneği II. Meşrutiyet ile başlamış, Cumhuriyet döneminde kesintiye uğrasa da devam etmiştir.

TBMM döneminde meclis içinde Müdafaa-i Hukuk Grubu, Tesanüt Grubu, İstiklâl Grubu, Türkiye Komünist Fırkası (Mayıs 1920) gibi gruplar oluşmuştur. 10 Mayıs 1921’de resmi olarak kurulan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu iki farklı gruba bölünmüştür. Birinci grup Mustafa Kemal ve arkadaşlarının oluşturduğu grup, İkinci grup ise Mustafa Kemal’e muhalif olanlardan oluşan gruptur.¹²⁸

Cumhuriyet yönetimi, bir tek parti rejimi olarak doğmadı. 1924 yılında Mustafa Kemal ile arası açılan Rauf Orbay, Kazım Karabekir ve Ali Fuad Paşa’nın da içinde bulunduğu bir grup Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nı kurdular. Bu parti Şeyh Said isyanı’nın çıkmasıyla çıkarılan “Tahriri Sükun Kanunu” ile kapatıldı. İkinci muhalefet partisi “Serbest Cumhuriyet Fırkası” ise 1930’da Mustafa Kemal tarafından kendisine bir muhalefet oluşturmak amacıyla Fethi Okyar’a kurduruldu, ancak bu partinin de kontrol altına tutulamayacağı anlaşıncaya kadar ortaya çıkan tüm muhalefet girişimleri oluşum aşamasında kapatıldı.¹²⁹

3.2.1. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası

1924 yılı sonbaharında uzun zamandır alttan alta süren siyasal çatışmalar su yüzüne çıktı. Yeni kabul edilen Anayasaya (1924 Anayasası) göre milletvekilliği ile devlet memuriyetinin bir kişi üzerinde birleşmesi mümkün değildi. Bu nedenle bu durumda olan kişilerin bir tercihte bulunmaları gerekiyordu. M.K. Paşa özellikle ordu mensubu olan milletvekillerine milletvekilliğinden istifa ederek, asli görevlerine dönmelerini istedi. I. Ordu Müfettişi Kazım (Karabekir) Paşa, 2. Ordu Müfettişi Ali Fuat Paşa ve 7. Kolordu Komutanı Cafer Tayyar (Eğilmez) Paşa bu görevlerden ayrılarak, milletvekili kalmayı tercih ettiklerin açıkladılar. Bunun dışında diğer ordu mensupları milletvekilliğinden istifa ederek, ordudaki görevlerine döndüler.¹³⁰

Mustafa Kemal Paşa’nın ısrarlı talebine karşılık bazı ordu mensuplarının siyasal alanda faaliyet göstermeyi tercih edeceklerini açıklamaları, siyasal alandaki çatışmayı açık olarak gösterdiği gibi, aynı zamanda da siyasal çatışmanın büyük ölçüde ordu mensubu kişiler arasında meydana geldiğini gösteriyordu. Dolayısıyla Millî Mücadelenin önder kadrosu içinde meydana gelen bu siyasal anlaşmazlık sonuçta ordu komutanları arasındaki bir anlaşmazlık olarak belirleniyordu.¹³¹

¹²⁷ TUNÇAY, Mete. a.g.e....s.116.

¹²⁸ KOTİK , Ahmet, ...a.g.e....., s. 2005.

¹²⁹ KARATEPE,Şükrü, Darbeler, Anayasalar ve Modernleşme,1993,İstanbul,İz Yayıncılık,s.240.

¹³⁰ TUNÇAY, Mete(1997) a.g.e....., s.97.

¹³¹ TUNÇAY, Mete(1997).... a.g.e....., s.98.

Devrim çocuklarını yemeye başlamıştı. Aynı İran, Rusya, Mısır ve diğer ülkelerde bağımsızlık savaşı ve devrimler sonucu ortak bir amaç için bir araya gelenlerin amaçlarına ulaşınca bir birlerine düşmüşler ve eski yol arkadaşlarını bertaraf etmişlerdir.

17 Kasım 1924'te TBMM'nin ilk muhalefet partisi Millî Mücadele kahramanlarından Kâzım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Cafer Tayyar, Rauf Orbay ve Meclis'ten 28 üye tarafından kurulur. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası adındaki bu partinin ilkeleri arasında hürriyetperverlik (liberalizm), halkın hâkimiyeti (demokrasi) ile fikir ve dini inançlara saygı da yer almaktaydı.¹³² Mustafa Kemal'in en yakın arkadaşlarından biri olan Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, partinin genel sekreteri oldu. Siyasal özgürlükler bakımından parti programı 'liberal' bir nitelik taşıyordu ve 'dinsel inançlara saygılı' bir parti olduğu programda yer almıştı. Partinin 'gelenekçi-liberal' cephe tarafından Mustafa Kemal'e karşı kurulduğundan kuşku yoktu.¹³³ Partinin Yönetim Kurulu Başkanlığı'na Kazım Paşa, İkinci Başkanlığına ise Rauf Bey ile Adem Bey getirildiler. Ali Fuat Paşa da Genel Sekreter oldu.¹³⁴

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşundan üç gün sonra Cumhuriyet Halk Fırkası Grubu'nda sıkıyönetim ilanı önerisi reddedilen İsmet Paşa Hükümeti 21 Kasım' da istifa etti. Böylece muhalefet partisinin doğuşu ile birlikte bir siyasal bunalım da ortaya çıkmış oldu.¹³⁵

1925 Şubatı'nda Doğu illerinde hilafetin kaldırılması, tepkilere yol açmış, bunun sonucunda Şeyh Sait İsyanı başlamıştır. 3 Mart'ta Fethi Okyar Hükümeti düşürülerek dini konularda daha hassas ve gerektiğinde sertlik kullanan İsmet Paşa Hükümeti kurulmuştur. Hıyanet-i Vataniye Kanunu'na "dini görüntü altında ayaklanma, dinin siyasete alet edilmesi" hükmü de eklenmiştir. Hükümete olağanüstü yetkiler tanıyan Tahrir-i Sükûn Kanunu yürürlüğe konmuştur. Ankara ve Doğuda İstiklal Mahkemeleri kurulmuştur.¹³⁶ Terakkiperver Fırka'nın yerel şubeleri ayaklanmayı destekledikleri gerekçesiyle bu mahkemeler tarafından kapatıldı. Ankara İstiklal Mahkemesi ise Partinin tümüyle kapatılmasını hükümete öğütledi. Böylece 'Terakkiperver Fırka', 3 Haziran 1925'te karşı devrim nitelik taşıdığı öne sürülerek kapatıldı.¹³⁷

Ayaklanmadan sonra ülkede yeni başlamış olan çok partili hayat daha doğum anında sona erdi ve Tahrir-i Sükun Kanunu ile hükümet tüm ülkede otoriter bir yönetim kurmayı başardı.¹³⁸

Bastırılan isyan, kapatılan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (5 Haziran 1925) ile zaten yeni kurumsallaşmakta olan Türkiye Demokrasisi yara almış, rejim sertleşmiş, bu iç sorun dış diplomaside Musul'un kaybedilmesine varan büyük zararlar vermiştir.¹³⁹

Tek parti döneminde, tek parti uygulamalarının etkileri gittikçe artıyordu. 1927 seçimlerine CHP tek başına girmiştir. Seçim öncesinde CHP, daha önce milletvekili adaylarının tespitini bıraktığı fırka organlarından bu yetkiyi geri alarak fırka Genel Başkanı M. Kemal'e vermiştir. Aday tayini direkt olarak M. Kemal'e verilmiştir.

¹³² ÇAVDAR, Tefik, "Serbest Fırka" Cumhuriyet Dönemi Türk Ansiklopedisi, C.8, s.2052.

¹³³ KONGAR, Emre. '21. Yüzyılda Türkiye' Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999, s.138-139.

¹³⁴ TUNÇAY, Mete. a.g.e....s.99.

¹³⁵ TUNÇAY, Mete. a.g.e....s.99.

¹³⁶ ÇAVDAR, Tefik, ...a.g.e....., C.8, s.2052.

¹³⁷ KONGAR, Emre(1999) a.g.e....., s.139.

¹³⁸ TUNÇAY, Mete. a.g.e....s.102.

¹³⁹ KILIÇ, Derya. 'Türkiye'de Hizbullah Terör Örgütü' (Eylemleri ve Teşkilatlanma Sekli), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van, 2004, s.77.

3.2.2. Serbest Cumhuriyet Fırkası

1929 Dünya Ekonomik Bunalımı'nın derin etkileri Türkiye'nin ekonomik ve sosyal yapısında kendini derhal belli etti. Ekonomisi zaten zayıf olan genç Cumhuriyet, bu dış etki ile daha da güç bir duruma düştü. Gerek Cumhuriyetin ilanından itibaren hızla gelişen Kemalist devrimlerin yarattığı halk katındaki tepkiler, gerek bu tepkiyi bastırmak için kullanılan baskı mekanizmaları ve gerekse hükümetin, ekonomik ve sosyal alanda somut başarılar sağlayamaması geniş bir hoşnutsuzluğun yaşanmasına neden olmuştu.

M.K. Paşa, ülkenin içinde bulunduğu ekonomik ve sosyal sorunların hükümetin Meclis'te eleştirisiz ve denetimsiz bir konumda kalmasından kaynaklandığını düşünüyordu. Bu açıdan bir muhalefet partisi siyasal açıdan yararlı olabilirdi.

Takrir-i Sükun Kanunu öncesinde Başvekillik görevinden ayrılmak zorunda kalmış olan Fethi Bey, 1930 yılının Ağustos ayında Paris Büyükelçiliği görevinden izinli olarak yurda döndüğünde, M.K. Paşa'nın talep ve talimatı üzerine bir muhalefet partisi kurmak üzere girişimlerde bulunmaya başladı. Girişimin basın aracılığıyla kamuoyuna da duyurulması uygun bulunmuş olmalı ki, önce Fethi Bey yeni bir parti kurulması yolundaki arzu ve düşüncesini basında yayımlanan bir mektupla M.K. Paşa'ya bildirmiş ve daha sonra da arzusunun kabul edildiğine ilişkin M.K. Paşa'nın cevabi mektubu yine basında yayımlanmıştır.¹⁴⁰

Serbest Fırka'nın resmen kuruluşu 12 Ağustos 1930 tarihinde tamamlandı. Partinin programı oldukça liberaldi. Devlet tekellerinin kaldırılması, vergilerin düşürülmesi ve daha geniş düşünce özgürlüğü programın ana hatlarıydı. Serbest Fırka'nın da 'liberal' ilkelere dayalı karşıt düşüncüyü savunması bekleniyordu. Fakat bu kararların Serbest Fırka yöneticilerine iyi aktarılmadığı anlaşıyor. Kuruculardan Ağaoğlu'na göre, Serbest Fırka'nın kurulduğu ana kadar CHF önderleri tarafından konulmuş ve bu önderler liberal karşıt parti görevini kurucularının haberi olmadan Serbest Fırka'ya vermişlerdi.¹⁴¹

SCF'ye halkın ilgisi büyük olmuş, fırka kısa sürede İstanbul, İzmir, Aydın, Samsun ve Trabzon gibi illerde örgütlenmiştir. İzmir'de yapılan toplantıda izdiham yaşanmış, halk başlarına zorla giydirilen şapkaları yerlere atıp çiğnemiştir. Vali Kazım Paşa ve Halk Partililerin engellemelerine rağmen halk Fethi Bey'i karşılamaya gitmiştir. Güvenlik kuvvetlerinin rastgele ateş açması üzerine 14 yaşında bir çocuk öldürülmüştür. Çocuğun babası çocuğunun cesedini Fethi Bey'in önüne koyarak "İşte size bir kurban! Başkalarını da vermeye hazırız. Yeter ki sen bizi bu zalimlerin elinden kurtar!" demiştir.¹⁴²

Önderlerin bir yurt gezisinden sonra, Serbest Fırka'ya, başkaldırmayı, gericilik ve Cumhuriyet karşıtlığını desteklemekle suçlandı. Çünkü, tek parti yönetiminden bıkmış olan halk, Serbest Fırka yöneticilerine büyük bir ilgi ve bağlılık göstermişti. Yerel seçimler bu hava içinde, 23 Eylül 1930 tarihinde yapıldı. Yurt çapındaki örgütlemesi henüz tamamlanmamış olmasına karşın 'Serbest Fırka' bu seçimlere katılma kararı aldı. Fakat adaylar, Samsun'dan başka yerde seçim kazanamadı. Valiler ve yöneticiler hemen her yerde, CHF'nin kazanması için baskı yapmışlardı. Böylece o günlerde yüksek olan siyasî gerilim daha da arttı.¹⁴³ 1930 Belediye seçimlerinde oyların çoğunun SCF'ye gittiğini gören CHP'liler bütün devlet

¹⁴⁰ TUNÇAY, Mete, a.g.e....s.106-107.

¹⁴¹ KONGAR, Emre(1999) a.g.e.....,s.141.

¹⁴² AĞAOĞLU Ahmet, Serbest Fırka Hatıraları,1994, İletişim Yayınları, s.168-169.

¹⁴³ KONGAR, Emre,..a.g.e s.142.

mekanizmasını harekete geçirirler. Milletvekili seçimlerine girmeden SCF'yi kapatma girişimlerinde bulunurlar. İsmet İnönü, M. Kemal'e orduda rahatsızlık olduğunu söyleyerek kendi rahatsızlığını da ileterek onu ikna eder. M. Kemal'in desteğini yitirdiğini anlayan Fethi Bey, SCF'yi 17 Kasım 1930'da fesheder. SCF ile aynı dönemlerde kurulan Ahali Cumhuriyet Fırkası, Türk Cumhuriyet Amele ve Çiftçi Partisi de hükümet tarafından kapatılır.

SCF'nin kapatılmasından bir ay sonra 23 Aralık 1930 günü Menemen'de meydana gelen olaylar, ülkenin o denemdeki durumunun anlaşılması bakımından önemlidir. Türkiye'nin iç politikasındaki değişiklikler, o zamanlar dünya üzerindeki gelişmelerden de etkilenmiştir. SCF'nin kuruluşunda devletin dışarıdaki diktatörlük izleniminin silinmeye çalışılması etkili olmuştur. Avrupa'da özellikle İspanya, İtalya ve Almanya'daki totaliter faşist partilerin yükselişiyle beraber CHP ile devlet tamamen bütünleştirilmişti. M. Kemal, CHP'nin bu izlenimini silinmesi için Serbest Cumhuriyet Fırka'sını, Ahali Cumhuriyet Fırkası, Türk Cumhuriyet Amele ve Çiftçi Partisi'nin kurulmasını sağlasa da başarılı olamamıştır. Çok partili hayat denemeleri kısa sürmüştür.

İçinde bulunulan dönem diktatörlüğün hakim olduğu dönemdir. Dünya iktidarı ele geçiren yönetimler, partiler kendi düşünce sistemine göre ülkeyi biçimlendirmiştir. Tabi ki Türkiye'de bundan etkisini almış gerek CHP gerek ise DP eline gücü alır almaz muhalif olan her şeyi yok etme yolunu seçmişler, halktan aldıkları gücü halka doğrultmakta hiçbir sakınca görmemişler ve kendisi gibi düşünmeyen kitleler üzerinde sert yaptırımlar yoluna gitmişlerdir.

3.3. ÇOK PARTİLİ DÜZENE GEÇİŞ

3.3.1. İç Etkenler

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatı üzerine, Türk siyasî hayatında ve CHP'de yeni bir dönem başlamıştır. Atatürk'ten sonra Cumhurbaşkanlığı makamına, 1950 yılına kadar ayrılmamak üzere İsmet İnönü geçmiştir. Başbakanlık makamına ise, sertlik yanlısı politikalar ile Atatürk devrimlerinin gerçekleştirileceği düşüncesini benimseyen Recep Peker getirilmiştir. Artık ülke yönetiminde tek yetkili kişi, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'dür. 1950 yılına kadar devam eden bu dönem, yönetim alanındaki uygulamaların iyice sertleştiği, Millî Şef dönemi olmuştur. Halk, CHP'nin bu baskı politikasından son derece şikayetçiydi ve tek parti yönetiminden bunalmış vaziyette idi.¹⁴⁴

İkinci Dünya Savaşı sonrasında ordu içinde ortaya çıkan yığılmalar; maaş ve ücret azlığı, tıkanıklığı gidermek için yapılan tasfiyeler, ordudaki huzursuzluğu giderek arttırmıştır. Bu ve benzeri gelişmeler, çok partili döneme geçildikten sonra, profesyonel askerin de sivil aydınlar gibi siyasetle ilgilenmelerinde etkili olmuştur. CHP yandaş gazetelerde, CHP muhaliflerini darbe istemekle suçlayan yazılara yer verilmesi, bu dönemde ordunun siyasete olan ilgisini daha da artırmıştır. Bu gelişmeler, ordu içerisinde gruplaşmalara ve iktidara karşı gizli oluşumların baş göstermesine sebebiyet vermiştir.¹⁴⁵

Gerçekten de İnönü döneminde ordu, rejim içindeki ağırlığını kaybetmeye başlamıştır. Bu dönemde, savaş yıllarında devletin ve ordunun iyi idare edilmediği

¹⁴⁴ ERDOĞAN, Mustafa. (1991). a.g.e., 3:265-284.

¹⁴⁵ ÖZTÜRK, O. Metin, Ordu ve Politika, 1993, Ankara, Gündoğan Yayınları, s.65.

düşüncesini taşıyan subaylar, geniş tabanlı gizli örgütler kurarak, yönetimi ele geçirme çalışmalarında bulunmuşlardır.

Savaşın sonra Batı ittifakı içerisine girilirken bir yandan ülkenin savunma stratejisi, ordunun yapısı ve savunma kurumları, ittifaka girilen büyük gücün istekleri doğrultusunda şekillendirilirken, diğer yanda tüccar ve sanayiciler ile toprak ağalarının kendi partilerini kurmak istemeleri ve bir takım dış etkenler nedeniyle çok partili siyasî hayata geçilmiş olması; Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki sivil-askeri iktidar ortaklığının sona ermesine ve askeri bürokrasinin bu ortaklığın dışında kalmasına sebep olmuştur.¹⁴⁶

3.3.2. Dış Etkenler

Türk siyasetinde, Millî Şef dönemi sürerken Batı dünyasında da durum bundan farklı değildi. Dönemin Avrupa'sında baskıcı ve faşist yönetimlerin hüküm sürdüğü görülmektedir. Hitler Almanya'sı, Mussolini İtalya'sı ve Franko İspanya'sı baskıcı faşizmle yönetiliyordu. Dünya üzerindeki bu otoriter, baskıcı yönetimlerin, daha 1931 yılından beri Türkiye Cumhuriyeti'ni etkilediği görülmektedir.¹⁴⁷

3.3.2.1. İkinci Dünya Savaşı

Türkiye Cumhuriyeti'nin çok partili siyasal rejime geçtiği dönemindeki dünya konjonktürüne bakacak olursak; İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasının tüm dünya devletlerini etkileyecek sonuçlar çıkardığını görürüz. İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi ve bu savaşın sonuçları Türkiye'de dahil tüm dünya devletlerini etkilemiştir.

Türkiye'nin, İkinci Dünya Savaşı'na girmemesi büyük başarıydı, ancak Türkiye'nin savaşın yaydığı fikirlerden etkilenmemesi de olanaksızdı. İkinci Dünya Savaşı sırasında, Türkiye'de sıkı yönetim ilan edilmiştir. Sıkı yönetim Türkiye'de ancak 1947 yılında kaldırılmıştır. Savaş döneminde ülkede mal kıtlığı artmıştır ve fiyat artışları devamlı hale gelmiştir. Bozulan devlet ekonomisini düzeltmek için çıkarılan yeni vergiler yoksul halkı ezmiştir. Savaş sırasında çıkarılan, Millî Korunma Kanunu ile halkın CHP yönetimine karşı duyduğu bıkkınlık iyice artmıştır. Halk nazarında CHP, yokluğun ve baskının partisi olarak özdeşleşmiştir.¹⁴⁸

İkinci Dünya Savaşı neticesinde dünya devletlerindeki faşist yönetimler yıkılmış, adına demokrasi ve liberalizm denilen yeni bir akım tüm ülkelerde yayılmaya başlamıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan galip çıkan ülkeler; Sosyalizm ile yönetilen Sovyetler Birliği hariç, demokrasi ve liberalizmin savunucusu olan, ABD'nin önderliğini yaptığı Batılı devletlerdi. Savaş sonrası dünya; ABD'nin başı çektiği Batı Bloğu ve Sovyetler Birliği'nin önderliğindeki Doğu Bloğu olmak üzere iki kutuplu hale gelmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikası da İkinci Dünya Savaşı'nın neticesi ile birlikte şekillenmeye başlamıştır. Savaş ile birlikte Türkiye, müthiş bir yalnızlığın içerisine düşmüştür. Değişen dünya dengeleri içerisinde Türkiye, iki kutuplu dünya düzeninden birisini tercih etmek zorunda kalmıştır.¹⁴⁹

Bu durumu İsmet İnönü'nün şu sözleri iyi özetlemektedir:

¹⁴⁶ ÖZDAĞ, Ümit, Ordu-Siyaset İlişkisi, 1991, Ankara, Gündoğan Yayınları, s.168-169.

¹⁴⁷ BURÇAK, Rıfki Salim, (1979), Türkiye'de Demokrasiye Geçiş, Olgaç Yayınevi, Ankara, s. 43.

¹⁴⁸ LEWIS, Bernard, (1984), Modern Türkiye'nin Doğuşu, (çev. Metin Kıratlı), TTK Yayınevi, 2.

Baskı, Ankara, s. 296.

¹⁴⁹ BURÇAK, a.g.e., s. 39.

“ Cihan harbi sonunda bize karşı beliren haksız istekler ve propagandalar karşısında bir aralık, insanlık aleminin kadir bilir ve adalet tanır zihniyetinden şüphe eder bir halde idik. Yalnızlık havası, vatandaşlarımızı üzüntü içerisinde bırakıyordu.”¹⁵⁰

İki bloklu dünya düzeninde Türkiye’nin tercihi, ABD önderliğindeki Batı Bloğuna yakınlaşmak olmuştur. Bu tercihin yapılmasında şu etkenler rol oynamıştır; Sovyet Dışişleri Bakanı Molotof, Atatürk ile Lenin arasında imzalanan ve yirmi yıldır yürürlükte olan Türk-Sovyet saldırmazlık anlaşmasının, süresi dolduğunda artık yenilenmeyeceğini bildirmiştir. Ayrıca Sovyetler Birliği Türkiye’den toprak istemiş ve boğazlardan üst talebinde bulunmuştur. Bu kabul edilemez istekler Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında gerginliğe neden olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti’ni Sovyetler Birliği’nden uzaklaştıran bir başka neden ise; Türkiye ile Sovyet Rusya arasındaki tarihten gelen husumettir.¹⁵¹

Türkiye Cumhuriyeti, Batı Bloğuna bağlanabilmek için bazı yükümlülükleri yerine getirmek zorundaydı. Savaş sırasında tarafsız kalan Türkiye’ye, İngiltere tarafından Yalta Konferansı’nın sonuçları tebliğ edildi. Buna göre Türkiye, galip devletlerin savaş sonunda yapacakları San Fransisco Konferansı’na katılabilmek için, Almanya ve Japonya’ya savaş açmak zorundaydı. İngiltere’nin bu isteğini yerine getiren Türkiye, San Francisco Konferansı’na katılma hakkını elde etmiştir. Türkiye’nin Batı Bloğuna katılmasının en büyük şartı ise hiç şüphesiz siyasal rejimini değiştirmesidir. Yani Türkiye tek partili, baskıcı yönetim şeklinden çok partili demokratik rejime geçmesidir.¹⁵²

3.3.3. Geçiş Süreci

Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nde 1945 yılında, çok partili siyasal rejime geçmek bir zorunluluk haline gelmiştir. Çünkü iç ve dış konjonktür çok partili siyasal rejimi gerekli kılıyordu. İsmet İnönü, 1945’in iç ve dıştaki dinamiklerini iyi değerlendirmiştir. İnönü tek partili rejimi devam ettirmenin, ülkenin iç dinamikleri bakımından olduğu kadar, dünya şartları bakımından da mümkün olmayacağını düşünerek, tek partili siyasal rejimi terk etmenin tam zamanı olduğu kanaatine varmıştır.¹⁵³

Prof. Dr. Nihat Erim, İsmet İnönü’nün rejim değişikliği konusunda kendisine şu sözleri söylediğini belirtmiştir:

“ Bizim şimdiki sistemimiz baştaki sahsa dayanmaktadır. Bu türlü idareler ekseriyetle pek parlak başlar, hatta bir müddet parlak devam eder. Fakat bunun sonu yoktur. Baştaki şahıs sahneden çekildiği zaman nasıl bir akıbetle karşılaşılacağı bilinmez. Tek parti rejimleri normal demokrasi usulleri ile idare şekline intikal edemedikleri, hiç değilse bu zaruri olan intikali tam zamanında yapamadıkları için yıkılmışlardır. Yıkıntının arkasından da bir çok zahmetlerle meydana getirilen eserlerin hepsi heba olmuştur. Memleketimizi böyle bir akıbetten korumalıyız. Ciddi ve esaslı murakabe sistemine süratle geçmeliyiz. Ben ömrümü tek parti rejimiyle geçirebilirim. Ama sonunu düşünüyorum, benden sonrasını düşünüyorum. Bu sebepten vakit geçirilmeksizin işe girişilmelidir.”¹⁵⁴

İkinci Dünya Savaşı bittikten sonra San Francisco’da toplanan 59 ayrı ülke heyeti San Francisco’da toplanmıştır. Bu 59 ülke heyeti arasında Türk heyeti de bulunmaktadır. İsmet İnönü, Hasan Saka liderliğindeki Türk heyetine; konferansa katılan ABD’li yetkililere, Türkiye’de çok partili siyasal rejime en kısa zamanda geçileceği konusunda bilgi verilmesi talimatını vermiştir. San Francisco Konferansı’na katılan 59 ülke temsilcisi Birleşmiş Milletlerin kuruluşuna imza atmıştır. Yine bu konferansta dünya ülkelerinde, artık demokrasi ilkelerinin egemen

¹⁵⁰ BURÇAK , a.g.e., s. 39.

¹⁵¹ BURÇAK , a.g.e....., s. 38.

¹⁵² BURÇAK , a.g.e....., s. 44.

¹⁵³ BURÇAK , a.g.e....., s. 51.

¹⁵⁴ BURÇAK , a.g.e....., s. 52.

olması kararlaştırılmıştır. Artık dünya üzerinde baskıcı diktatörlüklerin devrinin kapandığı ilan edilmiştir. Bu gelişmelerle birlikte Türkiye siyasetinde, artık Millî Şef döneminin bitmesi gerekiyordu. Batı dünyasına ancak, çok partili demokrasiyle entegre olunabilirdi. İsmet İnönü 1945 yılının 19 Mayıs konuşmasında; çok partili siyasal rejime geçileceğini ilan etmiştir.¹⁵⁵

Nuri Demirağ adlı iş adamı; 1945 yılında, Millî Kalkınma Partisi'ni kurmak amacı ile valiliğe dilekçe vermiştir. Başbakan Şükrü Saraçoğlu bu konu ile ilgili verdiği demeçte Millî Kalkınma Partisi'nin kurulmasına izin verildiğini bildirmiştir. Nuri Demirağ, THK aleyhine açtığı davasını kaybettikten sonra, Türkiye'de adalet kavramının gelişmesi için tek-parti diktatörlüğünün devrilerek çok partili demokratik düzenin getirilmesi gerektiğine inanmıştı. Bu düşünceyle siyasete atıldı. 1945 yılında Türkiye'nin ilk muhalefet partisi olan Millî Kalkınma Partisi'ni kurdu. Parti, 1946 ve 1950 seçimlerinde meclise giremedi. 1954 seçimlerinde Demokrat Parti'den adaylığını koydu, Sivas milletvekili oldu.

Ayrıca CHP yönetimi, tek dereceli seçim sistemine geçilmesi, üniversitelere özerklik verilmesi, anti demokratik kanunların kaldırılması gibi taleplerin, CHP hükümeti tarafından olumlu bulunduğunu bildirmiştir. Rejim değişikliği konusunda yapılan çalışmalarda bundan sonraki adım, 17 Haziran 1946 tarihinde altı milletvekilliği için yapılan ara seçimlere CHP'nin katılmaması olmuştur.¹⁵⁶

İsmet İnönü'de 1 Kasım 1945 tarihinde yaptığı meclis konuşmasında, rejim değişikliği ile ilgili olarak şu konuşmayı yapmıştır:

“Bizim tek eksikimiz hükümet partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır. Anti demokratik maddelerin iyileştirilmesinde; partiler teşkilinde, toplanma ve güvenlik haklarına karşı koyması ihtimali olan hükümler değiştirilmelidir. Tek dereceli olmasını dilediğimiz 1947 seçiminde, milletin çoklukla vereceği oylar gelecek iktidarı tayin edecektir” demiştir. Ayrıca İnönü şu sözleriyle CHP'den kopacak bir muhalefet partisinin kurulmasını açıkça teşvik etmiştir.” Bir siyasî kurul içinde prensipte ve yürütmede arkadaşlarına taraftar olmayanların hizip şeklinde çalışmalarından fazla, bunların kanaatleri ve programları ile açıktan durum almaları, siyasî hayatımızın gelişmesi için daha doğru yol, milletin menfaati ve siyasî olgunluğu için daha yapıcı bir tutumdur.”¹⁵⁷

İsmet İnönü'nün 2 Kasım 1945 tarihli resmi gazetede, yayımlanan bu sözleri; Atatürk döneminden beri uygulanmaya çalışılan çok partili siyasal rejimin Türkiye'de uygulanması için gerekli olan, ülke içerisindeki ve ülke dışındaki şartların olgunlaştığını göstermektedir.

3.4. DEMOKRAT PARTİ

Demokrat Parti, CHP'li dört milletvekilinin parti içerisindeki muhalefetleri neticesinde kurulmuştur. Bu muhalefet hareketi sonucunda CHP bünyesinden, yeni bir yönetici kadro siyaset sahnesine çıkmıştır. Dörtler adı verilen bu muhalif gruptan başı çeken isim; İzmir milletvekili Celal Bayar'dır. Bayar, daha İttihat ve Terakki zamanından beri Atatürk'ün yanında yer almıştır. Kurtuluş Savaşı'nın Galip hocası lakaplı Celal Bayar, Atatürk'ün son dönemlerinde başbakanlık yapmıştır. Siyasî alanda İsmet İnönü ile yıldızı hiç barışmayan Bayar'ın asıl mesleği iktisatçılıktır. Türkiye İş Bankası'nı kuran isim de odur.¹⁵⁸

Aydın milletvekili Adnan Menderes; siyasette sivrilememiş, değişik ruh halleri bulunan bir siyasetçidir. Menderes, Aydınlı bir toprak ağasıdır,

¹⁵⁵ BURÇAK , a.g.e....., s. 45.

¹⁵⁶ EROĞUL, Cem. (2003),Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi, İmge Kitapevi, 4. Baskı, Ankara, s. 21.

¹⁵⁷ EROĞUL,Cem(2003)..a.g.e.....,s.21.

¹⁵⁸ EROĞUL,Cem(2003)..a.g.e....., s.28-29.

milletvekilliğinin ilk yıllarında hukuk tahsili yapmıştır. Menderes siyasî hayatına Serbest Fırka'da başlamış, bu partinin Aydın il başkanlığını yapmıştır. Menderes bu partinin kapanmasının akabinde, CHP'ye katılmıştır ve Aydın il başkanlığından, Atatürk'ün de telkinleriyle kısa bir sürede milletvekilliğine geçmiştir. Adnan Menderes, mecliste müfettişlik yapmış ve çeşitli komisyonlarda çalışmıştır. Menderes önemli görevlere CHP bünyesindeyken yükselememiştir. İdealist bir yapıya sahip olan Menderes'in, CHP içerisinde sivrilemeyeceği inancı ve Serbest Fırka deneyimi sırasında CHP'den gördüğü baskının onu muhalefete ittiği söylenebilir. İçel milletvekili Refik Koraltan, ilk meclis döneminden beri CHP saflarında bulunmuştur. Tecrübeli bir milletvekili olan Refik Koraltan, Celal Bayar ile yakın ilişki kurmuştur. CHP'nin Kars milletvekili olan Fuat Köprülü ise, tarih alanında yaptığı çalışmalar ile yurt içinde ve yurt dışında tanınmış bir profesördür. Fuat Köprülü siyaset arenasına Adnan Menderes'in telkinleri ile katılmıştır.¹⁵⁹

CHP yönetimine karşı muhalefete girişen ilk siyasetçi, Celal Bayar olmuştur. Meclis içerisinde 1944 yılı bütçesinin görüşüldüğü sırada Bayar, hükümetin birçok politikasını eleştirmiş ve bazı bakanlarla kürsüden tartışmaya girmiştir. Böylelikle ilk kez bir milletvekili, Millî Şef'in politikalarına karşı çıkmaktaydı. Böylece Bayar'la CHP'nin yolları fiilen ayrıldı.¹⁶⁰

CHP'nin 1944 yılı bütçesinin kabulü için yapılan oylamada, yedi ret oyu çıkmıştır, ret oyu veren bu yedi milletvekili, kurulacak olan Demokrat Parti içerisinde yerlerini alacaklardı. CHP içerisinde parti içi muhalefeti başlatan diğer bir önemli olaysa, toprak reformu yasa tasarısıydı. Bu tasarı; köylüyü topraklandırmak amacı ile büyük toprak ağalarının bir kısım topraklarının kamuya devrini öngörüyordu.¹⁶¹

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun, tüm itirazlara rağmen meclisten geçmesi üzerine Adnan Menderes, Cavit Oral ve Emin Sazak bu kanuna yoğun itirazlarda bulunmuşlardır. Onlara göre bu kanun, toprak ağalarının hakkını gasp ediyordu. Menderes bu kanunu, faşist ve nazist bir kanun olarak değerlendirmiştir. Ona göre bu kanunun çıkmasıyla beraber toprak mülkiyeti diye bir şey kalmayacaktır ve bu kanunla beraber tarım alanında küçük işletmeler çoğalacaktır ve en küçük emniyet kalmayacaktır. Menderes CHP hükümetinden, bu kanunun çıkarılması yerine, tarım alanında kooperatifleşmeye gidilmesinin desteklenmesini istemiştir.¹⁶²

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun meclisten çıkması üzerine Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü, 7 Haziran 1945 tarihinde, Türk siyasî tarihine 4'lü taktir adı ile geçen, üç sayfalık önergeyi CHP meclis grubuna vermişlerdir. 4'ler adı verilen bu grup, hazırladığı taktirle, CHP genel kurulundan; devlet yönetiminde en yetkili kurum olan TBMM'nin adil yasalar çıkarması, demokratik kurumların teşekküle getirilmesi ve serbest çalışma olanaklarıyla donatılması, kanunlardaki ve parti tüzüğündeki anti-demokratik maddelerin değiştirilmesi, meclise hükümeti denetleme yetkisinin verilmesi ve seçimlerin serbestçe yapılması gibi isteklerde bulunmuşlardır. Ancak dörtlerin bu istekleri, parti grubu tarafından oybirliği ile reddedilmiştir.¹⁶³

¹⁵⁹ EROĞUL, Cem(2003)..a.g.e....., s.20.

¹⁶⁰ BİRAND Mehmet Ali , ÇAPLI Bülent, DÜNDAR Can, Demirkırat Bir Demokrasinin Doğuşu, 2005, İstanbul, Doğan Kitapçılık, s. 19.

¹⁶¹ AYDEMİR, S.S.(1993), Menderes'in Dramı, Remzi Kitapevi, 5. Basım, ist., s. 116.

¹⁶² AYDEMİR, S.S...a.g.e.....s.117.

¹⁶³ EROĞUL(2003).a.g.e.....s.28.

4'lü takririn verilmesi ile birlikte, iyice artan parti içi muhalefete CHP hükümetinin tepkisi, 4'leri partiden uzaklaştırmak oldu. Bu gelişmeler partiden uzaklaştırılan muhaliflerin Demokrat Parti'yi kurmalarıyla neticelendi.¹⁶⁴

CHP'nin 23 yıl süren tek parti yönetimi, İsmet İnönü'nün yeni bir siyasî partinin kurulmasına izin vermesi ile bitmiştir. İsmet İnönü, o dönemdeki en büyük siyasî rakibi olan Celal Bayar'a, yeni bir siyasî parti kurması için izin vermiştir.¹⁶⁵

İkinci Dünya Savaşı'yla birlikte dünyaya yayılan demokrasi fikri ve ülke içerisinde yeni bir siyasî partinin kurulması gerekliliğinin de etkisi ile; Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü, 7 Ocak 1946 tarihinde DP'yi kurmuşlardır. Böylelikle 1946 seçimleri ile, zaman zaman kesintiye uğrasa da Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde çok partili siyasal rejime geçilmiştir.¹⁶⁶

Demokrat Parti'nin programına liberalizm ve demokrasi öğeleri hakimdir. Liberalizm, özgürlükler ve ekonomik alanlarda etkisini göstermektedir. Kastedilen özgürlükler, temel hak ve özgürlüklerin kazandırılması ve dernek kurma hürriyetlerinin verilmesini öngörür. İktisadi açıdan ise liberalizm ilkesi; Anayasa'da yer almış olan Devletçiliğin özel kuruluşların teşvik edilmesi ve desteklenmesini öngörür. DP'nin kuruluş amaçlarından olan demokrasi ilkesi; parti programının asıl amacını oluşturmaktadır. Parti programın ilk maddesi; DP'nin, Türkiye'de demokrasiyi her alanda ve tam anlamıyla uygulamaya sokmak amacıyla kurulduğudur. Bu amaç doğrultusunda parti programında, tek dereceli serbest seçim yapılması öngörülmüş ve devlet idaresine halkı dahil etmenin en büyük hedef olduğu vurgulanmıştır. Programın hükümet işleri bölümünde ise, ikinci bir yargı kademesi kurulması maddesi vardır. Vaat edilen özgürlükler kapsamında, üniversitelere bilimsel ve idari özerklik verilmesi amaçlanmıştır. İktisadi açıdan ise; özel teşebbüs ve sermayenin devlet tarafından desteklenmesi, devlet kuruluşlarının özel sektöre devri, piyasa faaliyetlerinde liberal sistemin ilkelerinin uygulanması, piyasalara zorunluluk olmadıkça devletin müdahale etmemesi, ülke kalkınmasında tarım sektörüne dayanılması ve vasıtalı vergilerden ziyade vasıtasız vergilere ağırlık verilmesi yer almaktadır.¹⁶⁷

DP'nin ortaya attığı yeni ve özgürlükçü fikirler, o güne kadar böyle bir siyasetin uygulanması bir yana, vaatlerini bile duymayan toplumun her kesiminde büyük yankı uyandırmıştır ve DP, Türkiye'de ilgi odağı haline gelmiştir. DP'nin beklenilmeyen bu yükselişi, CHP kanadında tedirginlik yarattı. Bu durum CHP'yi yeni tedbirler almaya sevk etti. Bu amaçla halkı ezen vergiler hafifletildi, öğrencilere dernek kurma ve örgütlenme hakkı verildi, üniversitelere özerklik verildi, basit suçlara af getirildi, işçi kesimine sendikal haklar ve sigorta güvencesi verildi. Atatürk'ün ölümü ile 1938'de İsmet İnönü'ye verilen değişmez başkanlık payesi kaldırıldı ve İnönü'yü Millî Şef haline getiren hak kendi isteğiyle elinden alındı. Bundan sonra CHP'de liberalleşme çabaları başladı.¹⁶⁸

DP'nin liberalleşme ve hürriyet silahlarını elinden almaya çalışan İsmet İnönü'nün asıl sürprizi, CHP kurultayında yaptığı şu konuşmasıydı:

“ Türk halk idaresinin yeni bir hamlesine karar verdiğimiz için sizi davet ettim: Bu tek dereceli seçimin yapılmasıdır. Tek dereceli milletvekili seçimini ilk defa tecrübe ediyoruz. Eğer bir iki ay içerisinde olağan üstü bir engel çıkmazsa yeni bir seçime gitme kararındayız. Şunu belirtmek

¹⁶⁴ EROĞUL(2003).a.g.e.....,s.29.

¹⁶⁵ BURÇAK , a.g.e....., s.51.

¹⁶⁶ BURÇAK ,a.g.e....., s.58.

¹⁶⁷ EROĞUL,CEM(2003),a.g.e.....,s.31-32.

¹⁶⁸ BİRAND VD., a.g.e....., s. 28.

isterim ki şimdiye kadar kurulmuş olan partiler, seçime parti olarak gireceklerdir. Büyük milletin her kararı yürekten makbulümüzdür”¹⁶⁹

İsmet İnönü’nün CHP kurultayında yaptığı bu konuşma, partilileri şaşkınlığa uğratmıştır. İnönü bu konuşması ile çok partili siyasal rejim döneminin başladığını belirtmiştir. DP’lilere iktidara gelme yolunda büyük ümitler vaad eden bu konuşmadan sonra İnönü, ani bir kararla seçimlerin bir yıl erken yapılacağını bildirmiştir. Bu kararla İnönü’nün amacı, büyük bir elektrik yakalayan DP’nin daha fazla güçlenmesine engel olmaktır. Bu kararlar, DP’de deprem etkisi yaratmış ve buna tepkiler çok ağır olmuştur. DP kurulalı henüz dört ay olmuştu ve ülke genelinde örgütlenmesini henüz tamamlayamamıştı. DP’lilerin bu karara tepkisi; temmuz ayındaki yerel seçimleri boykot edip bu seçimlere katılmamak oldu. DP’nin yerel seçimleri boykotu kendisine büyük bir kamu oyu desteği sağlamıştır. DP içerisinde genel seçimlere de katılmama fikri yoğun tartışmalar sonucunda reddedilmiştir ve temmuzdaki genel seçimlere büyük bir hızla hazırlanmaya başlanmıştır.¹⁷⁰

1946 yılındaki genel seçimlere hazırlık süreci, DP ve CHP arasında Türk siyasî tarihinde, o güne kadar görülmemiş bir propaganda ve mücadeleye sahne oldu. DP, hiç alışılmadık bir seçim propagandası yürütüyor, yurdun dört bir tarafında seçim mitingleri düzenliyordu. DP yöneticileri, Türk halkının 23 yıldır devam eden baskıcı tek parti iktidarından duyduğu bıkkınlığı iyi biliyordu, bunun içinde halka hitap etme yeteneği yüksek olan hatiplere halkın duymak istediği şeyleri söyletiyordu.¹⁷¹

DP’nin önceden gerekli demokratik düzenlemelerin yapılmaması halinde boykot edeceğini söylediği, fakat sonradan katıldığı 21 Temmuz 1946’daki CHP’nin baskın seçiminde CHP 390, DP 65 ve bağımsızlar da 7 milletvekili ile mecliste temsil edildi. Ancak açık oy - gizli sayım ilkesi ve CHP’li bürokratların keyfi uygulamalar nedeniyle seçimler tarihe şaibeli seçimler olarak geçti.¹⁷²

Daha önceleri sert politika izleyen çok partili hayata geçince artık iktidarın halktan geçtiği hissederek CHP 1950’ye kadar geçen dönem içinde ılımlı politikalar takip etmeye çalıştı. Çok partili hayatla rekabet unsurunun devreye girmesi artık partileri daha sorumlu davranmaya itiyordu. Bürokratlarına tarafsızlaştırma, gizli oy-açık sayım gibi demokratikleşmeler sağlandı. Recep Peker yönetimindeki uzlaşmaz, katı merkezîyetçi hükümetin yerine Hasan Saka ve Şemseddin Günaltay gibi ılımlılardan kurulu hükümetler getirildi. Kısacası CHP geçmiş yıllardaki baskıcı kimliğini halka unutturmaya çalıştı.¹⁷³

Çok partili siyasî hayata geçildikten sonra, Türk siyasî tarihinde önemli bir yeri olan Mayıs 1950 seçimlerinin arifesinde TSK, iktidar değişikliği istediğini belirgin bir şekilde hissettirmiştir. Aydın kesimin, halkın büyük bir bölümünün ve artık DP içinde örgütlenmiş olan özel sermayenin desteğini yitiren CHP’nin ve sivil bürokrasinin siyasî iktidarın demokratik bir yolla belirlenmesine boyun eğmekten başka bir şansı kalmamıştır.¹⁷⁴ Çok partili döneme ilişkin bir başka gelişme de, 1949’da kabul edilen bir kanunla Genelkurmay Başkanlığı’nın statüsünün tamamen değiştirilerek, Millî Savunma Bakanlığı’na bağlanmasıdır. Bu suretle Batı

¹⁶⁹ BİRAND VD., a.g.e....., s. 29.

¹⁷⁰ BİRAND VD., a.g.e....., s. 29.

¹⁷¹ EROĞUL(2003)a.g.e.....,s.36.

¹⁷² CUMHURİYET, 25 Nisan 1947.

¹⁷³ AHMAD Feroz ve AHMAD Bedia Turgay, Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi, 1976, Ankara, Bilgi Yayınevi 1945-1971, s.17.

¹⁷⁴ ÖZDAĞ , Ümit, Ordu-Siyaset İlişkisi, 1991, Ankara, Gündoğan Yayınları, s.169.

lkelerinde olduğu gibi Türkiye’de de ordu, şeklen bile olsa siyasal iktidarın kesin denetimi altına sokulmuştur.¹⁷⁵

14 Mayıs 1950'deki seçimlerde DP 408, CHP 69 sandalye kazandı.¹⁷⁶ Darbe söylentilerine rağmen iktidar el değiştirdi. Celal Bayar Cumhurbaşkanı, Adnan Menderes Başbakan oldu. İktidarın el değiştirmesiyle her iki parti de kimlik krizi yaşadı. CHP, 1950 seçimlerine son yıllarda uyguladığı ılımlı politikalara güvenerek garanti gözüyle bakıyordu, bu nedenle iktidarına parti-devlet bütünleşmesinden kaynaklanan geniş yetkilerini DP'nin talebine rağmen kısıtlamamıştı. Seçim sonuçları CHP'de tam anlamıyla şok etkisi yaptı. DP, iktidarına geniş yetkilerine rağmen bürokrasiye, orduya ve CHP' ye karşı kendisini hiçbir zaman güvende hissedemedi. Darbe söylentileri zerine Genelkurmay Başkanı, kuvvet komutanları dahil 15 general ve 150 albayı emekliye ayırdı.

DP iktidarının ordu üzerinde otoritesini kurmasından sonra DP’nin orduyu önemsemediği, askeri küçük düşürmeye çalıştığı ve bazı DP yöneticilerinin ordu düşmanlığı yaptığı dolayısıyla bu tür eylemlerin ordunun tepkisine ve DP iktidarına karşı ordu içinde örgütlenmelere neden olduğu iddia edilmiştir.¹⁷⁷

DP, iktidarının ilk bir kaç yılında hava şartları uygun geçmiş, bunun sonucunda hasat bollaşmış, ekonominin iyileşmesi ile birlikte DP için nüfusun büyük bir kısmının yaşadığı kırsal kesimin oyları garantilenmiştir. CHP'nin DP'ye yönelik klasik irtica söylemlerine karşı (o yıllarda Tıcanilerin Atatürk Heykel ve Bstlerine yönelik saldırıları vardı.) 25 Temmuz 1951'de Atatürk' Koruma Kanunu ıkardı. Hatta dini istismar ediyor diye 8 Temmuz 1953'te Millet Partisi'ni kapattı.¹⁷⁸

2 Mayıs 1954 seçimlerinde DP 503, CHP sadece 31 sandalye kazandı. Zamanla DP'nin, gittikçe otokratikleşmesi, muhalefet üzerinde baskı kurması, ekonominin kötüye gitmesi ve enflasyonun artması zerine DP, kentli tabanının ve niversite üyelerinin desteğini kaybetti. Bununla birlikte enflasyondan ilk etapta etkilenmeyen kırsal kesimin desteğini muhafaza etti. 27 Ekim 1957 seçimlerinde DP 424, CHP 178 sandalye kazandı. DP'nin gücünü devam ettirmesine rağmen bazı desteklerini yitirdiği ortaya çıktı.¹⁷⁹

¹⁷⁵ ÖZTÜRK O. Metin, Ordu ve Politika, 1993, Ankara, Gündoğan Yayınları, s.65-66.

¹⁷⁶ AHMAD ve AHMAD, ..a.g.e....., s.66.

¹⁷⁷ ÖZTÜRK(1993),..a.g.e....., s. 66-67.

¹⁷⁸ AHMAD ve AHMAD, ..a.g.e....., s.111.

¹⁷⁹ AHMAD ve AHMAD, ..a.g.e....., s.171.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

27 MAYIS 1960 İHTİLÂLİNİN SİYASAL VE TOPLUMSAL YANSIMALARI

4.1. İHTİLÂLİN NEDENLERİ

DP'nin ilk yıllarında elde ettiği başarının temelinde, ekonomik ve geçimsel alanda gerçekleştirdiği atılım bulunmaktadır. 1950-1953 yıllarını kapsayan ilk dört yılda, ulusal gelirimiz neredeyse yüzde kırk oranında artmıştır. Bu ilerlemenin esas kaynağı, tarım kesimi olmuştur. DP, devletin elinde boş duran toprakların önemli bölümünü köylüye dağıtmış, meraları kısmen ekim alanı haline getirmiş, böylece hem tarım alanını genişletmiş, hem de tarımda yeterince kullanılmayan bir bölüm işgücünü üretici duruma getirebilmiştir. Bunun yanı sıra, tarımda hızlı bir makineleşme sağlamış, traktör sayısını kısa zamanda on misline çıkarmış, ülkenin ürün depolama yeteneğini önemli ölçüde artırmış, köylüye bol ödünç para dağıtmış, tarım ürünlerinde yüksek fiyat siyaseti uygulayarak tarım kesiminin zenginleşmesine hizmet etmiştir. Hava koşullarının çok uygun geçmesi ve Kore Savaşı nedeniyle tarım ürünlerine dış istemin artması, bu yönde girişilen çabaların daha da etkili olmasını sağlamıştır.

DP'nin geçimsel atılımı, tarım kesimiyle de sınırlı kalmamıştır. Karayolu ve köprü yapımı bu dönemde çok hızlanmıştır, demir ve bakır cevheri üretimi önemli ölçüde artmış, şeker, çimento ve dokuma ("üç beyazlar") alanlarında büyük

ilerlemeler sağlanmıştır. Özellikle tarım kesimine yönelik siyasetlerle ve ulaşım alanında sağlanan yeni kolaylıklarla, köylerin Pazar Geçim düzenine katılmaları hızlandırılmış, ülkede önemli bir geçimsel gelişme yaratılmıştır.¹⁸⁰

Üstelik DP'nin başarısı geçimsel alanla da sınırlı kalmamıştır. Bu partinin bayraktarlığını yaptığı bürokrasi düşmanlığı, halkın özgüvenini artıran önemli bir öge olmuştur. Bu bakımdan, DP devrimini “kitlelerin isyanı” olarak nitelendiren görüşlere hak vermemek olanaksızdır. Manevi yönden halkı DP'ye bağlayan bir başka etmen de, bu dönemde eski jakoben anlayışının bırakılmış olmasıdır. Özellikle Arapça ezan yasağının kaldırılmış olması, yüzyıllar süren tapınma alışkanlıklarına yeniden kavuşan halkta, yaygın bir “ferahlama” duygusu yaratmıştır. Öte yandan, aydınlar da ilk yıllarda DP'yi “özgürlük partisi” olarak görmüşler, bu nedenle partinin yükselişinde önemli bir rol oynamışlardır.

Ne var ki, DP'nin bu atılımcılığı, hep belirli sınıfsal sınırlar içinde hapsolup kalmıştır. Esas olarak büyük toprak sahiplerinin ve ticaret burjuvazisinin çıkarlarına sözcülük eden bu parti, işte bu sınıfsal konumu nedeniyle, yükseliş döneminde bile belli bir kısırlığa mahkum olmuştur. Örneğin, tarım kesimindeki büyük ilerleme, var olan mülkiyet ilişkilerine dokunulmadan gerçekleştirildiğinden, bu kesimdeki mülk ve gelir dağılımının daha da adaletsiz olmasına neden olmuştur. Tarım alanında yaratılan yeni varsıllaşmadan çoğunluk yararlanmıştır, ancak büyük toprak sahipleri bundan görece daha çok yararlanmışlardır. Onun içindir ki, DP döneminde toprak mülkiyetinde yoğunlaşma artmış ve topraksızların oranı büyümüştür.

Öte yandan, geçimsel alandaki tasarsızlık (plansızlık), önemli bir kaynak savurganlığına neden olmuştur. Gerekli önlemler alınmadan yürütülen makineleşme, hem toprak aşınmasını (erozyon) hızlandırmış, hem de ülkenin dışa bağımlılığını artırmıştır. Yatırımlar, çok kez oy kaygısıyla yönlendirilmiş, verimlilik ilkesi yeterince göz önüne alınmamıştır. Yol ve köprü ihaleleri, devlet sırtından büyük vurgunlar vurulmasına olanak vermiştir.¹⁸¹

DP, özel girişimi destekleme siyasetini, yabancı sermaye için de alabildiğine uygulamıştır. 1951 ve 1954 yıllarında yabancı sermayeyi destekleme yasaları çıkarılmış, özellikle 1954'te kabul edilen Petrol Yasası ile,¹⁸² bu sermayeye büyük olanaklar açılmıştır. DP'nin yabancı sermayeyi destekleme siyaseti, başta ABD olmak üzere, bu sermayenin dünya çapında sözcülüğünü yapan devletlere karşı aşırı bir yakınlıkla birlikte yürütülmüş, dış siyaset alanında da DP, Mustafa Kemal'in denge siyasetinden tamamen ayrılmıştır. 1950-1954 yılları arasında, DP hükümetleri, Kore'ye asker göndermiş, ülkemiz Kuzey Atlantik (NATO) ve Balkan paktlarına sokmuş, Orta Doğu'da emperyalist bir askeri yapının varlığına hizmet etmiş, Ortadoğu ve Mağrip ülkelerinin ulusal bağımsızlık savaşlarına cephe almıştır.

Menderes, en çok eleştiriye, dışa bağımlılık politikaları yüzünden almıştır. Tek parti döneminde kurulan bazı traktör ve basma fabrikaları Menderes döneminde özelleştirildi veya ekonomik olmadıkları için kapatıldı. Nuri Demirağ tarafından kurulduktan sonra İsmet İnönü tarafından devletleştirme kapsamına alınan uçak ve uçak motoru fabrikaları, Eskişehir tank fabrikası ve Kırıkkale silah fabrikası Menderes döneminde NATO standartlarına uymadıkları gerekçisiyle kapatıldılar.

¹⁸⁰ EROĞUL, Prof. Dr. Cem, Anatüzeve Giriş (“Anayasa Hukuku”na Giriş), Gözden Geçirilmiş 8.bası, İmaj Yayınevi, Kalkan Matbaacılık, Ankara, Mart 2005.s.276.

¹⁸¹ EROĞUL(2005),a.g.e.....s.277.

¹⁸² AHMAD ve AHMAD, ..a.g.e....., s.120.

1930'ların sonlarında başlatılan Banknot Matbaası kurma işi İkinci Dünya Savaşı nedeniyle aksadı; ancak 1951 yılında kuruluş süreci yeniden başlatıldı ve 1958 yılında Ankara'da Banknot Matbaası kurularak, ilk banknotların Birleşik Krallık'ta basılmaya başlanmasından 120 sene sonra Türkiye Cumhuriyeti banknotlarının artık Türkiye'de basılması sağlandı.¹⁸³

Menderes'in Başbakan olarak tek başına iktidarda bulunduğu 1950-1960 döneminde Türkiye ekonomisi ortalama yıllık %7.8 oranında büyüdü ve Türkiye'nin GSMH'si Dünya toplamının binde 6.43'ünden, binde 7.52'sine yükseldi.¹⁸⁴

DP'nin siyasal liberalleşme sözleri de, yine bu sınıfsal konum nedeniyle, kısır kalmıştır. Basın yasası dışında, bu alanda önemli bir atılım yapılmamıştır. Muhalefette iken kesin söz vermiş olmasına karşın, DP, asla grev hakkını tanımaya yanaşmamıştır. İşçi sınıfının uyanışına göz yummadığı gibi, köylülerin uyanışında en önemli etmen olmaya aday Köy Enstitülerini kapatmıştır. 1951 ve 1954 yıllarında yapılan değişikliklerle, Ceza Yasası'nın anti-liberal hükümleri daha da sertleştirilmiştir. Millet Partisi, dinci, gerici vb gibi sudan bir bahane ile kapatılmıştır. Millet Partisi'nin mallarına el konmuştur. Yine DP, CHP'nin de mallarına el koymuştur. DP'nin kendi içindeki eleştirilere bile sert tepki gösterilmeye başlanmış, parti içi demokrasi askıya alınarak 1953'te toplanması gereken büyük kongre, tüzüğe aykırı bir biçimde ertelenmiştir.

Ne var ki, bütün bu olumsuz belirtiler, ilk yılların genel başarı havası içinde genellikle gözden kaçmıştır. Mayıs 1954'te yapılan genel seçimlerde, DP, çok partili bir dizgede olağanüstü sayılması gereken bir sonuca ulaşarak, oyların % 58.42'sini toplamıştır. CHP'nin oyları ise %35.11'e düşmüştür. Uygulanan seçim dizgesi sonucunda, DP koltukların % 92.98'ini (305 milletvekilliği), CHP ise yalnızca % 5,52'sini (31 milletvekilliği) alabilmiştir. O günlerdeki görünüş odur ki, Menderes'in Eylül 1950 yerel seçimlerinden sonra söylediği sözlerle, halk CHP'yi "muhalefetten de tasfiye etmiştir."¹⁸⁵

1954 seçimlerinde Demokrat Parti'nin elde ettiği büyük başarı, gerçekte aldattıcıydı. Başarısının doruğunda görüldüğü 1954 yılında, DP yönetimi, geçimsel alanda ilk büyük yenilgisine uğradı. O yıl, ulusal gelir % 8,8 oranında düştü. Böylece ilk yıllarda yürütülen hesapsız siyasetler sonucunda kötü sonuçlar yaşanmaya başlandı. Kimi temel mallarda darlık belirdi. Fiyatlar hızla arttı. Ülke döviz sıkıntısı içine düştü. Büyük ticaret açığını kapamak ve enflasyonu kontrol altına almak için Hükümet bazı tedbirlere başvurmak zorunluluğunu duydu.¹⁸⁶

Bu sıkıntılar, seçim başarısından başı dönen DP'nin adım adım sertlik siyasetine kaymasına neden oldu. Seçim yasası değiştirilerek, siyasal partilerin radyo yoluyla yaymaca (propaganda) olanağı kaldırıldı. (Elbette, bu yasak, yalnızca muhalefet için işledi.) Temmuz 1954'te çıkarılan bir genel "azil" (görevden alma) yasasıyla, hoşa gitmeyen memurların (yargıçlarla öğretim üyeleri de dahil olmak üzere), keyfi bir biçimde işten atılmaları olanağı yaratıldı.¹⁸⁷

1955 yılı, DP yönetiminin bu olumsuz yönelişinde bir dönüm noktası oldu. O yılın Nisan ayında, DP'nin dört kurucusundan biri olan Fuat Köprülü, yeni gidişi protesto etmek için hükümetten ayrıldı. 6-7 Eylül günlerinde, İstanbul ile İzmir'de,

¹⁸³ <http://www.tcmb.gov.tr/yeni/egm/b001000.html>.

¹⁸⁴ http://www.ggdc.net/Maddison/Historical_Statistics/horizontal-file_03-2007.xls.

¹⁸⁵ EROĞUL(2005),a.g.e.....s.278.

¹⁸⁶ AHMAD ve AHMAD, ..a.g.e....., s.126.

¹⁸⁷ AHMAD ve AHMAD, ..a.g.e....., s.126.

yüz kızartıcı büyük olaylar yaşandı. (Azınlıkların dükkânları yağma edildi, evlerine, kiliselerine, hatta mezarlarına bile saldırıldı.) Her iki ilde, sıkıyönetim ilan edildi. Sıkıyönetim, tıpkı eski günlerin CHP sıkıyönetimi gibi, karşıt görüşteki gazeteleri kapatmaya başladı. DP içindeki eleştiri dalgası, bir bölüm milletvekilinin toplu olarak partiden çıkarılmasına varan bir yoğunluğa ulaştı. (Bunlar, daha sonra, Hürriyet Partisi'ni kurdular). Kasım 1955'te, DP tarihinin en şiddetli grup toplantısı yapıldı ve Menderes dışında, bütün bakanlar çekilmeye zorlandı.¹⁸⁸

1955 Yılından itibaren ekonomideki sıkıntıların ve 6-7 Eylül olayları gibi sebeplerle ülkede siyaset sertleşmeye başladı. 1954 seçimlerinde Osman Bölükbaşı'yı tekrar milletvekili seçtiği için Kırşehir cezalandırılarak ilçe yapıldı (Adnan Menderes konuyla ilgili mecliste 'Türkiye'nin hiçbir vilayetinde yüzde 3'ten fazla oy almayan bir partiye mensup milletvekilini iki seçimde de seçen Kırşehir'in, bir içtimai ve siyasî bünye itibariyle anormallik göstermekte olduğunu inkâr etmek mümkün değildir, evet biz açık konuşuruz.' şeklinde konuşmuş ve Osman Bölükbaşı'da cevaben; "Vilayeti kaldırdınız, bizi de kaldırın da zulmünüz tamam olsun"¹⁸⁹ demiştir.) Ayrıca İsmet İnönü'nün seçim bölgesi Malatya ikiye bölünüp Adıyaman vilayeti kuruldu. İktidara karşı yazılar yazan 83 yaşındaki Hüseyin Cahit Yalçın dahil, gazeteciler birer birer cezaevine atılmaya başlandı. Adalet Bakanı Esat Budakoğlu TBMM'de muhalefetin soru önergesi üzerine 1954-1958 yılları arasında 238 gazetecinin iktidara karşı yazılar yazmak suçundan mahkûm olduğunu açıkladı.

1955 yılı fırtınası, DP yöneticilerinde önce bir duraksama yarattı. Ancak sonuçta, olaylardan ders alacaklarına, 1956 yılının ortasından başlayarak tam sertleşme yolunu seçtiler. Yıkılıncaya dek de, bu yolu bırakmadılar. Artık mahkemelere, basına, üniversitelere, sendikalara ve genellikle her türlü muhalefete karşı, yoğunluğu gitgide artan bir baskı uygulamaya giriştiler. 1956'da, toplantı ve gösteri yürüyüşleri yasasını değiştirerek, seçim dönemi dışında parti toplantılarını bütünüyle yasakladılar. 1957'de seçim yasasını bir daha değiştirerek, tam bir antidemokratik anlayışla, karşılarında bulunan partilerin bütün işbirliği yollarını tıkladılar.

Büyük muhalefet partileri (Cumhuriyet Halk Partisi, Hürriyet Partisi ve Cumhuriyetçi Millet Partisi) bir süredir iş birliği konusuna tartışmaktaydılar. Ancak Muhalefet partileri arasındaki her türlü etkin işbirliği Demokrat Parti tarafından 11 Eylül'de çıkartılan ve seçimlerde ortak listelerin yapılmasını yasaklayan anti-demokratik bir yasayla imkansız hale getirilmişti. (Bu nedenle, 1958 yılında, Hürriyet Partisi CHP'ye katılacak; Köylü Partisi ise, Millet Partisi kapatıldıktan sonra kurulan Cumhuriyetçi Millet Partisi ile birleşerek Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'ni oluşturacaktır.)¹⁹⁰

İşlerin hızla kötüye gitmesi, DP'yi, vaktiyle CHP'nin uyguladığı bir yöntemi benimseyerek, genel seçimleri öne almaya itti. 1958'de yapılması gereken seçimler, muhalefetin daha da büyümeye vakit bulamaması için, 1957'de alındı. Ekim 1957 genel seçimlerinde, artık 1950'nin coşkusu kalmamıştı. DP, oyların artık yalnızca % 47.70'ini alarak, önemli ölçüde geriledi. (O günlerin çoğunlukçu anlayışı sonucunda, % 50'nin altına düşmek, artık ulus çoğunluğunca istenmemek biçiminde yorumlanıyordu. Siyasal yaşamımızda bu anlayış, 1960'tan sonra değişmeye başlayacaktır.) CHP, oylarını % 40,82'ye yükseltti. Başka bir deyişle, bu seçimde, muhalefetin toplamı, DP'den daha fazla oy almıştı. Ancak, seçim dizgesi sayesinde,

¹⁸⁸ EROĞUL(2005),a.g.e.....s.279.

¹⁸⁹ http://tr.wikiquote.org/wiki/Osman_B%C3%B6l%C3%BCkba%C5%9F%C4%B1.

¹⁹⁰ AHMAD ve AHMAD, ..a.g.e....., s.171.

DP yine de koltukların % 70'ini (419 milletvekilliği) alabildi. CHP, 173 koltukla, TBMM üye sayısının % 29'uyla yetinmek zorunda kaldı.¹⁹¹

Ne var ki, bu geçici başarıya karşın, düşüşü önleme olanağı yoktu. 1958'de, geçim sıkıntısı, dip noktasını buldu. Menderes iktidarlarının önceki döneminde alınan borçların geri ödenememesi ve dış ticaret açığının çok artması yüzünden 1958 yılından itibaren Türkiye ekonomisi zorluklar yaşamaya başladı. Cumhuriyet tarihinin en yüksek oranlı devalüasyonu yapıldı, dolar 2 liradan 9 liraya çıkarıldı. Türkiye 600 milyon dolar dış borcunu ödeyemeyeceğini açıklayarak moratoryum (borçların ödenemeyeceği ve yeni bir ödeme planına bağlanması ilanı) ilan etti ve IMF ilk stand-by anlaşması imzalandı.¹⁹²

Menderes, liberal ve dışa açık bir iktisat görüşüne sahipti, özel girişime geçmiş iktidarlara göre daha fazla serbesti tanıdı. Ekonomik girişimleri önceleri toplumun yoksul kesimini mutlu etti, ancak uzun vadede ekonominin dengesi bozuldu, aşırı dış alıma sebep oldu. Sanayileşme ve ekonomik gelişmeyle birlikte kırsal kesimden İstanbul gibi büyük şehirlere göç hızlandı. Bu yüzden büyük şehirlerde ilk gecekondu mahalleleri oluşmaya başladı. Hükümet, büyük bir devalüasyon kararı almak zorunda kaldı. Ülkeye, sancılı bir "kemerleri sıkma" politikası dayatıldı. Yokluk ve pahalılık, her yanı sardı.

1958 yılında, Irak'ta devrim oldu. Menderes'in büyük dostu Kral II.Faysal ile Başbakan Nuri Sait, Türkiye'ye gelmek üzere yola çıkarken öldürüldü. Bu gelişme, DP'nin dış siyaseti için tam bir yıkımdı. Irak Devrimi, Menderes'in ölçsüzce hırçınlaşmasına yol açtı. DP yöneticilerinin hoşgörüsüzlüğü ve saldırganlığı iyice arttı. 1958-1960 arasında, DP artık açıkça buyurganlığa yöneldi. Bütün muhalefet odakları teker teker susturulmaya çalışıldı. 3 Mayıs 1959'da, yayın yasaklarını yayınlamaları da yasaklanan gazeteler, Cumhuriyet tarihinde ilk kez beyaz sütunlarla çıktı. Ertesi gün, Topkapı'da, İnönü'nün arabasına saldırıldı. İnönü, bir raslantı sonucu kurtuldu.(Bu da, o günlerde muhalefet önderinin can güvenliğinin bile kalmadığını gösteriyor.) Hükümetin borazanı durumunda olan radyo, Eylül 1959'dan itibaren, artık açıkça "CHP kapatılmalıdır." diyordu. Ne var ki, baskının artması, hep muhalefetin daha da güçlenmesine neden oluyordu.¹⁹³

17 Şubat 1959'da Kıbrıs konusunda Yunanistan'la imzalanan ikili antlaşmanın ardından üçlü görüşmeler için Birleşik Krallık'a giden Menderes'in, uçağının Londra Gatwick Havalimanı yakınlarında alçalırken düşüp parçalanmasına karşın kazadan yara almadan kurtulması ve dönüşte İnönü'nün Menderes'i havaalanında karşılaması iktidar ile muhalefet arasında yumuşamaya yol açıyorsa da bu kısa süreli yumuşama fazla uzun sürmedi. Her geçen gün daha da şiddetlenerek devam etti.

Bu arada DP Vatan Cephesi'ni kurdu. Artık radyoda her gece Vatan Cephesi'ne katılanların isimleri okunuyordu. Bu olay karşısında İstanbul'da bazı vatandaşlar Ajans Haberlerini Dinlemeyenler Derneği'ni kurdular.¹⁹⁴ Bu tarz olayların yaşanması ülkeyi kamplaşmaya itti. 1960 yılında ise muhalefet ve iktidar arasındaki ilişkiler kopma noktasına geldi. Bardağı taşıran damla, 18 Nisan 1960'ta, "CHP ve bir kısım basın hakkında" araştırma yapmak üzere, on beş DP milletvekilinden oluşan bir "tahkikat komisyonu" kurulması oldu. 27 Nisan'da çıkarılan bir yasa ile, gizli çalışan ve kararlarına karşı çıkmak yasak olan bu komisyona; basınevlerini kapatma, gazeteleri toplatma, her türlü toplantıyı

¹⁹¹ EROĞUL(2005),a.g.e.....s.280.

¹⁹² <http://nealsak.kitapyurdu.com/kitap/120059/kurtarilanbirulkenasilbatirilir.htm>

¹⁹³ AHMAD ve AHMAD, ..a.g.e....., s.195.

¹⁹⁴ http://ansiklopedi.turkcebilgi.com/Vatan_cephesi.

yasaklama, kısacası, amacını gerçekleştirmek için her türlü önlemi alma ve “Hükümetin bütün vasıtalarından istifade eyleme” yetkisi verildi. İtiraz edenler, bir yıldan üç yıla dek, ağır hapis cezası ile cezalandırılacaklardı.¹⁹⁵

4.2. TÜRK DIŞ POLİTİKASI VE ABD’NİN ROLÜ (RUSYA İLE YAKINLAŞMA)

Demokrat Parti (DP) iktidarı ve onun lideri Adnan Menderes ile beraber Türkiye’nin aktif dış politika izlediğini söylemek mümkündür. Bu dönemde Türkiye bölgesinde ittifak arayışına giren ve Ortadoğu’da lider ülke olma gayretleri sergileyen bir ülke görünümündedir. DP’yi aktif dış politikaya iten neden ise Sovyet tehdidinin yarattığı endişeye bağlı olarak güvenlik arayışı içine girmesiydi. NATO üyeliği de bu güvenlik arayışın sonlandırmadığından Komünizm tehdidi algısı Türkiye’nin bölgesel paktların kuruluşuna öncülük etmesine neden oldu. Kuşkusuz aktif dış politika izlenmesinde kendi tehdit algılamasıyla ABD’nin tehdit algılamasının örtüşmesinin payı büyüktür. Her şeyden önce SSCB’nin sadece Türkiye ve bölge için değil aynı zamanda dünya barışı için de büyük tehdit olduğuna inanan Menderes, Atlantik’ten Pakistan’a uzanan çizgide güvenlik zinciri tamamlama noktasında çok hevesli gözükmüş; bu düşünceyle NATO’ya katıldıktan sonra Balkan Paketi’nin ve hemen sonra da Bağdat Paketi’nin en hevesli mimarı olmuştur.¹⁹⁶

Türkiye’nin aktif dış politika izleyebilmesi de zaten ABD ile çıkarlarının çatışmamasına bağlıdır. Diğer bir deyişle ABD’nin desteğini hissetmeden Türkiye gibi orta büyüklükte bir devlet için Ortadoğu’da etkin olma ihtimali zayıftı. Bu anlamda Türkiye 1950’lerde etkin bir bölgesel Soğuk Savaş oyuncusudur. II. Dünya Savaşı’ndan sonra Türkiye’nin güvenlik endişesi ile Batı’ya eklenme arzusu Türk dış politikasını tek taraflı bir çizgiye sürükledi. Özellikle 1947 Truman Doktrini ile başlayan yardımlarla birlikte Washington’un Türk İç ve Dış Politikasında etkisi arttı. Zira küresel gücün şemsiyesi altında olsa da zaman zaman bölge siyasetini kontrol etme gayretlerine girdiği vakidir. Mesela Bağdat Paketi bu anlamda Nasır’ın Ortadoğu siyasetini kontrol altına alma gayretlerini belli ölçüde sınırlandırdı.¹⁹⁷

Menderes iktidara geldiğinde bir an evvel kapsamlı bir ekonomik kalkınma hamlesini gerçekleştirmek istiyordu. Belki de Türk modernleşmesinin en önemli eksik yanı ekonomiydi. Zaten Atatürk de modernleşme ve güvenliğe öncelik vermişti, ama modernleşmenin ekonomik boyutunda istenen atılımlar gerçekleşmemişti. Dolayısıyla ilk önce ekonomik kalkınma sağlanmalıydı. Ancak bunun da önceliği ülke güvenliğinin sağlanmasıydı. Menderes’in hariciye bürokratlarına göre de iyi ve verimli bir dış politika için önce güvenlik gerekiyordu. Bu amaçla Batı’nın kolektif güvenlik sistemi içinde yer almak dış politikada ilk uğraş verilmesi gereken konu oldu. Aslında bu aynı zamanda batıdan ekonomik

¹⁹⁵ EROĞUL(2005),a.g.e.....s.281.

¹⁹⁶ BAĞCI, Hüseyin, Türk Dış Politikasında 1950’li Yıllar, A n k a r a : M E T U Pres, 2001, s.37.

¹⁹⁷ SEVER, Ayşegül, Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Ortadoğu 1945-1958, İstanbul: 1997,s.255.

destek sağlamak için de önemli bir adım olduğu düşünöldü.¹⁹⁸ Bu noktadan hareketle Türk dış politikasının ilk temel hedefinin güvenlik ve buna bağılı olarak da Sovyet yayılmacılığının önlenmesi olduğunu söylemek mümkündür.

ABD'nin aynı endişeyle kurulmasını teşvik ettiğı Bağdat Paktı Menderes'i Ortadoğı'da daha fazla söz sahibi yaptı. Her şeyden önce bu pakt Sovyetlere karşı oluşturulmak istenen güvenlik zincirinin önemli bir halkasını oluşturuyordu. Türkiye'ye biçilen rol de Arap Ortadoğusunu bu paktın içine dâhil edebilmektir. Aynı 90'lı yıllarda stratejik ortak, günümüzde rol-model, model ortaklık, medeniyetler ittifakı ve neo-Osmanlı çalışmalarında olduğu gibi ama Irak dışında Arap Ortadoğusu bu pakta ilgi göstermedi. Üstelik bu girişim emperyalist güçlerin Ortadoğı'nun petrolünü güvenlik altına almak ve İsrail'in çıkarlarına hizmet etmek olarak algılandı. Nitekim 1956 Süveyş Krizi bu Pakt'ın güvenilirliğinin zayıflamasına, 1958 Irak Darbesi ise dağılmasına sebep oldu. Daha doğrusu Pakt, CENTO'ya (Central Treaty Organisation – Merkezi İşbirliği Teşkilatı) dönüştü ama işlevselliğı tartışılan bir örgüt olarak kaldı. Zaten ABD'de bu Pakt ile Batı'nın Ortadoğı'daki çıkarlarının korunamayacağını anladığı için Türkiye gibi araçlar ile değil, 5 Ocak 1957 tarihli Eisenhower Doktrini'nde de ifadesini bulduğu üzere bizzat kendisi bölgeye aktif olarak müdahil olmak istedi.

DP ve Menderes 10 yıllık iktidarı boyunca hep ABD'nin çıkarlarına hizmet etmiş, ilişkilerini iyi tutmuş ve ABD'yi Rusya yayılmacılığına karşı bir güvence olarak görmüştür. 1957 yılında “Ortadoğı'da Barış ve İstikrarı Koruma” adı altında Amerikan çıkışlı alınan karar Türkiye'de duyulduğunda başta Ankara olmak üzere büyük illerimizde resmi törenler düzenlenmiş, hükümet kanadının verdiği resepsiyonlarda yemek sonrasında göbekler atılmıştır. Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın dahi, masadan kalkmadan parmaklarını sevinçten şaklattığı söylenir. Yine söylentiye göre dönemin Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü ise masadan yarı yarıya doğrularak alkış tutmuştur.

Yine Fransa'nın paraşütçüleri Cezayir'de ölüm dağıtıp katliam yaparken, Fransız aydınları bu vahşet karşısında Fransa politikasını eleştiriyor, Menderes hükümeti Fransa'nın bu insanlık dışı uygulamalarına sessiz kalıyordu ve Batı Blok'unu rahatsız edecek adımlar atmaktan çekiniyordu.

Süveyş kavgasında 1956 yılına Nasır'ın Süveyş Kanalı'nı, “Kanal Mısırlılarındır” derken Menderes hükümeti, ABD ve İngiltere'nin yanında basbayağı yer almıştır. Emperyalist güçler İsrail eliyle Mısır'ı cezalandırma kararı aldığında da Menderes “din kardeşleri”nin yanında değil Mısır'ı bombalayıp taş üstünde taş bırakmayan İsrail'in omuz başındadır. TBMM'de Menderes hükümetince ayakta alkışlananlar ise Mısır sahillerine çıkartma yapan Amerikan askerleri olacaktır. Tabi

¹⁹⁸ GÖKTEPE, Cihat, “Demokrat Parti Dönemi İç ve Dış Siyasî Gelişmeler (1950-1960)”, Adem Çaylak, Cihat Göktepe vd. (eds.), Osmanlı'dan 2000'li Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi, Ankara: Savaş Yayınevi, 2009, s.273.

bu politik akış içerisinde Sovyet Rusya'nın yanında yer alan, ideolojik bağı olan Mısır'ın tutumu ve Soğuk Savaş'ın verdiği roller de bunda en büyük etkindir.

Her şeyden önce Süveyş Krizi, Ortadoğu devletlerine tarihi sömürgecilik sürecinde derinden acılar çektiler. Batı Blok'unun emperyalist güçleri karşısında Arap devletlerinin koruyucusu gibi davranan SSCB'nin bölgedeki itibarını artırdı. Üstelik SSCB'nin bölgede etkin olmasını engellemeye yönelik kurulan Bağdat Paktı'na rağmen Sovyet hükümeti Suriye ve Mısır başta olmak üzere Arap dünyası ile iyi ilişkiler geliştirdi. Bu bir anlamda Bağdat Paktı'nın başarısı hakkında da ipuçları vermekteydi. Eisenhower, Pakıtın başarısız olması üzerine Sovyetlerin bölgede dengeleri değiştirmesinin önüne geçmek amacıyla aktif olarak Ortadoğu siyasetine girmeyi amaçladı. Zira İngiltere ve bölge ülkeleri üzerinden yürüttüğü politikalar sonuç vermemişti. Bu açıdan bakıldığında Eisenhower Doktrini ABD'nin Ortadoğu politikasında bir dönüm noktası olduğu görülür.¹⁹⁹

Diğer taraftan Eisenhower Doktrini, Türkiye ile Mısır ve Suriye başta olmak üzere Arap ülkeleri ve SSCB arasında krize yol açtı. Zaten 1957 ve 1958 yılları özellikle Irak, Ürdün, Suriye ve Lübnan'da krizlerin patlak verdiği yıllardır. Bu krizler ilk etapta Türkiye'nin aleyhine olmadı. Zira ABD'nin Ortadoğu'da operasyonlarını yürütülebilmesi için Türkiye'ye ihtiyacı vardı. Nitekim bu krizler sonrasında, 1954 yılında kurulan İncirlik Üssü geliştirildi. Hülasa, giderek azalan ABD yardımları bu yılda arttı. Bu krize yönelik Türkiye'nin güvenlik çıkarları ile ABD'nin bölgesel çıkarları büyük oranda örtüşüyordu. Bu anlamda ABD'nin politikası da Menderes Hükümeti'nin politikası gibi Ortadoğu'da Komünizmin yayılmasını önlemeye dayanan bir anlayış hâkimdi.²⁰⁰ Bu ortak anlayışın sonucu 1959 yılı bir yönüyle Türk-Amerikan ilişkilerinin en iyi yılı oldu. Özellikle Başkan Eisenhower'ın ve diğer Amerikan üst düzey yetkililerinin Ankara'yı ziyaret etmesi bu anlamda önemliydi. Üstelik Eisenhower'a Türk halkı yoğun ilgi gösterdi; başkan da bu ilgiden memnuniyetini saklamadı. Yine aynı yıl Türkiye ABD'nin oyuyla ilk kez BM Güvenlik Konseyi'ne seçildi.²⁰¹

Türkiye'nin bu üyeliğe geçici olarak tekrar 2009'da seçilmiş olması bu anlamda önemli bir mesaj olsa gerek. Ayrıca ABD'de ile 5 Mart 1959'da ikili anlaşma imzalandı. Bu anlaşma ile Beyaz Saray her hangi bir tehlike karşısında Türkiye'ye silahlı yardım taahhüt ediyordu. Anlaşmanın giriş bölümünde bu yardımın doğrudan veya dolaylı saldırılar karşısında verileceği ifade edilmekteydi. Muhalefet ise anlaşma metninde yer alan "dolaylı saldırı" ifadesinin iktidara yönelik halk hareketini de kapsayacağından, böyle bir durumda ABD'nin Türkiye'ye müdahalesi için zemin yaratacağı gerekçesiyle karşı çıktı.²⁰² Yine bu ABD'nin Irak'a girmek için Türkiye'yi kullanmak istediği ve mecliste reddedildiği 1 Mart

¹⁹⁹ ORAN, Baskın, '1945-1965: Batı Bloku Ekseninde Türkiye -1', Baskın Oran (ed.), Türk Dış Politikası, Cilt: I, 1919-1980, İstanbul: İletişim, 2002, s.564-568.

²⁰⁰ BAĞCI, Hüseyin(2001), a.g.e., s.133.

²⁰¹ KUNERALP, Zeki, Sadece Diplomat, İstanbul: İsis 1999, s.76.

²⁰² ORAN, Baskın(2002), a.g.e., s.569-570.

tezkeresine çok benzemektedir. Yani rahatlıkla söylenebilir ki isimler, sıfatlar, yöntemler değişse de ABD-Türkiye ilişkileri pek değişmemektedir, her zaman ABD küresel güç olmak, Ortadoğu'nun hammadde ve kaynaklarından yararlanmak için, hegemonyasına ve çıkarlarına stratejik tehlike gördüğü ülkeleri durdurabilmek için (Malatya-Kürecik'te yapımına başlanan füze kalkanında olduğu gibi) Türkiye'den faydalanma yolunu seçmiş, nimetlerden kendi faydalanmış, tehlikelerle Türkiye'yi baş başa bırakmıştır. Füze kalkanıyla İran, Rusya, Çin gibi ülkeleri Türkiye'ye düşman yaparken bu durumun rahatsızlığı hiçbir zaman ABD'yi ilgilendirmemiş ve yeri geldiğinde START1 silahsızlanma anlaşmasında olduğu gibi Jüpiter füzelerini çekerek Türkiye'yi savunmasız biçimde Rusya'nın kucağına itmekte sakınca görmemiş, her zaman pragmatist bir bakış açısı göstermiştir.

Ülkeler arasında nihayetinde "ebedi dostluklar" değil "karşılıklı çıkar ilişkileri" olur. Devlet arasında ebedi dostluk diye bir şey yoktur, zamanı gelir dost düşman; düşman ise dost olur. Duygusal ilişkilere ve bunun bağımlılıklarına yer verilmez. Türkiye'nin gerek AB'ye tam üye olma isteği gerekse NATO ile yola devam edilmesi karşılıklı çıkar ilişkisinden ziyade "platonik aşk" ilişki biçimiyle yürümektedir. 1950 yılında henüz ittifaka üye olunmadığı bir sırada Kore'ye 15.000 asker gönderildi. 895 vatan evladı savaşta hayatını kaybetti. Ancak 1963 yılında Kıbrıs problemi yaşandığında destek olmak şöyle dursun, ABD Başkanı Johnson, bir mektup yazarak Türkiye'nin Adaya çıkartma yapmasına açıkça karşı çıktı. NATO sürekli Türkiye'ye ağır yükler yüklemiş, "külfet sana nimet bana" anlayışıyla hareket etmiştir. Türk-ABD tarihi ilişkisine bakınca bunu açıkça görmekteyiz.²⁰³

Yine ekonomi iyice daralıp ve 1959 yılında ABD'ye bir gezi yaparak ilave maddi kaynaklar isteyen Menderes'e, artık Marshall Yardımı fonlarının bitmek üzere olduğu hatırlatıldı ve istekleri reddedildi. Bu ilişkilerde kopuş sürecinin bir başlangıcı oldu.

Türk-Amerikan ilişkilerinin bu görüntüsünün yanında 1959 yılı itibarıyla net olarak Türk dış politikasında zikre değer bazı arayışların olduğunu gözlemliyoruz. Bir yandan ABD ile ilişkiler devam ettirilmek istenirken, diğer yandan da ABD dışındaki seçenekler Türk Dışişlerinin gündemini meşgul etmeye başladı. Mesela Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'nun 1959 yılı Dışişleri Bakanlığı bütçe görüşmeleri esnasındaki konuşması ABD'ye eklemlenmiş bir ülkenin Soğuk Savaş dönemi politik söyleminden nispeten uzak, Üçüncü Dünya ülkeleri ve SSCB ile ilişkilerin gelişmesine zemin hazırlayan bir içerikteydi. Daha önce şiddetle meydan okuduğu Tarafsızlar Bloğuna bu kez birçok atıfta bulundu. Hâlbuki 1955 yılında gerçekleşen Bandug Konferansında Hindistan lideri Cavaharlal Nehru'nun eski sömürgeci güçlerin üye olmasından dolayı NATO'ya tavır koymasına Fatin R. Zorlu şiddetle mukabelede bulunmuştu. Nehru'nun bağımsızlığına yeni kavuşmuş ülkeler içinde itibarı hayli yüksekti. Özellikle iki kutuplu siyaset izlenmesine karşı duruşu Tarafsızlar bloğunda kendisine önemli saygınlık kazandırmıştı. Bandug'ta, Nehru

²⁰³ MİLLÎ GAZETE, 31.01.2012, Uyuyan dev uyanacak mı?, KARADUMAN, Sadrettin.
<http://www.milligazete.com.tr/makale/uyuyan-dev-uyanacak-mi-228785.htm>

Sovyetler ve Çin'i üzmeden kendisini Üçüncü Dünya ülkelerinin lideri konumuna getirip Komünist bloktan da sempati elde edecekti. Ama toplantıya katılan Zorlu bu oyunu bozmuştu. Hatta Nehru'nun sadece Batıyı hedef alarak sömürgeciliği kınamak istemesine itiraz edip izlediği taktikle sömürgeciliğin her türlüşünün kınanmasını sağlamıştır.²⁰⁴ 1955'te bu tavrı takınan Zorlu, 1958 yılı sonu itibarıyla Tarafsız Blok ile ilişkileri tamir etmekle kalmadı aynı zamanda Nehru'yu Türkiye'ye davet etti. Zorlu'dan sonra Cumhurbaşkanı Bayar'ın da 1 Kasım 1959'da Meclis'te yaptığı konuşmada benzer vurguyu yaptığını görüyoruz.²⁰⁵

Bundan sonraki dönemde Menderes'in konuşmalarında da artık iki kutuplu dünyanın ötesindeki gerçeklerin olduğu teması işlenmeye başladı. Hâlbuki Türkiye SSCB'ye ve Tarafsızlar bloğuna karşı hep mesafeli davranmış, Moskova'dan gelen ılımlı mesajların arkasında bile başka niyetler aramış, bu anlamda ilişkilerini Soğuk Savaş misyonuna endekslemişti.

Global anlamda bakıldığında da 1959 yılında iki kutup arasında, hala önemli sorunlar olmakla beraber karşılıklı ziyaretler neticesinde belli oranda bir yumuşama havası yakalandı. Mesela Eylül 1959'da Kruşçev ABD'yi ziyaret etti ve aynı süreçte birçok Batılı ülke SSCB ile ekonomik alanda işbirliği içine girdi. Diğer yandan bu sıralarda ABD'nin yanı sıra NATO üyesi ülkelerin Moskova ile olan ekonomik ilişkilerini geliştirirken Türkiye'nin Sovyetlere karşı NATO'nun "En ağır seyreden gemisi olmasının anlaşılabilir olduğu" eleştirileri yapılıyordu.²⁰⁶

Türk basınında da 1959 yılı itibarıyla Türk dış politikası hakkında önemli tartışmalar vardı. Özellikle stratejik füzeler konusundaki gelişmelerden dolayı ABD'nin geleneksel küresel politikalarında Türkiye'nin stratejik önemini yitirdiğine yönelik atıflar vardı. Bu yazılarda da Türkiye'nin Batı eksenindeki duruşuna karşı herhangi bir tenkit yokken, artık yeni bir döneme girildiğini ve Türkiye'nin stratejisinde değişikliğe gidilmesi üzerine vurgular yapıldı. Forum Dergisinin 15 Aralık 1959 tarihli yayınında Türkiye'nin bir dönüm noktasında olduğuna, Soğuk Savaş'ın buzlarının çözülmeye başladığına ve dünyanda yeni cereyanların ortaya çıktığına vurgu yapılıyordu.²⁰⁷ Aynı sayıda Mümtaz Soysal "ABD'nin Dış Siyasetindeki Yeni Gelişmeler ve Türkiye" başlıklı yazısında bu değişime dikkat çekiliyor ve Eisenhower'ın Ankara, Asya ve Avrupa seyahatini yanlış yorumlayıp hala eski anlayışın sürdürülmesinin hata olacağına değindi. Yazısında Soysal yeni teknoloji karşısında orta menzilli füzelerin stratejik değerini yitireceğini, Komünizme karşı Batı ile ittifaka girmenin de Türkiye açısından eski anlayışın devamı anlamına geleceğini ve bunun da Türkiye'nin değişen Soğuk Savaş politikalarına ayak

²⁰⁴ GÜNVER, Semih, Fatin Rüştü Zorlu'nun Öyküsü, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1985,s.55-60.
KUNERALP, Zeki, a.g.e., s. 61-63.

²⁰⁵ MÜTERCİMLER , Erol ve Mim Kemal Öke , Düşler ve Entrikalar: Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası, İstanbul: ALFA, 2004,s.240.

²⁰⁶ GÜNVER, Semih(1985)....a.g.e....., s.137.

²⁰⁷ 'Eisenhower'ın Gezisi ve Dünya Politikası', Forum, s. 12.

uyduramayıp kendini zora sokacağını belirtir. Ona göre yapılması gereken barış için yan yana yaşama stratejisinin geliştirilip dış politikada çok taraflı ilişkilerin geliştirilmesidir.²⁰⁸

Aslında hükümet de tam bu sıralarda dış politikada benzer mantıktan hareketle bazı hamleler peşindeydi. 1959 yılı Aralık ayında Sağlık Bakanı Lütü Kırdar bir heyetle Moskova'yı ziyaret etmesiyle Sovyetlere üst düzey ziyaret başlatılmış oldu. Bu ziyaret Moskova ile ilişkilerin sadece bir başlangıç olduğu anlaşıldı. Nitekim Zorlu 9 Ocak 1960'ta TBMM'nde yaptığı konuşmada Moskova ile ilişkilerinin kurulmasından ve bu yöndeki kararlarının hükümete ait olduğunun altını çizdi. Nisan ayına gelindiğinde de Menderes-Kruşçev'in karşılıklı olarak ziyaretleri açıklanacaktır. Temmuz ayında önce Menderes Moskova'yı ziyaret edecek, sonrasında da Kruşçev iade edecekti.

Elbette bu SSCB ile ilişkilerin tamamen sorunsuz olduğu anlamına gelmemektedir. Jüpiter füzelerinin Türkiye'ye yerleştirilmesi yönünde karara imza atması ve İncirlikten havalanıp Sovyet semalarında gerçekleşen U-2 casus uçaklarının uçuşları Türk-Sovyet ilişkilerinde sorun olacaktır ama bu yıllarda bu sorun da her şeye rağmen belli bir diplomatik nezaket içinde yapılacaktır.²⁰⁹

Sağlık Bakanının Moskova ziyaretinden sonra Washington Türk-Sovyet yakınlaşmasını daha yakından takip etmeye başladı. ABD'nin Ankara Büyükelçisi Fletcher Warren'in Adnan Menderes ile yaptığı mülakattan sonra, 13 Ocak 1960'da Washington'a gönderdiği raporda Sovyet Büyükelçiliğinin son dönemlerde Türk yetkilileri, kurumları ve basın kuruluşları ile yakın temasa geçtiğini, özellikle hükümete yakın olan Zafer gazetesine birçok defa ziyaretlerde bulunduğuna vurgu yaptı. Bu ziyaretlerin amacını da mevcut gelişmeler ışığında Türk yetkililer ile Sovyet yetkililer arasındaki diyalogu artırmak ve üst düzey ziyaretleri gerçekleştirmek olduğunu belirten Warren, Sağlık Bakanı'nın ziyaretinden sonra da üst düzey ziyaretler beklendiğini ifade etti. Nitekim Zorlu, 30 Ocak'ta Warren ile yaptığı görüşmede SSCB'nin Türkiye'den başbakanlık düzeyinde karşılıklı ziyaret isteklerinin olduğunu ifade etti. Görüşmede Türk-Sovyet yakınlaşmasının, son zamanlarda Sovyet ve Batılı liderler arasında gerçekleşen karşılıklı ziyaretlerin yarattığı atmosferin bir sonucu olduğunu vurgulayan Zorlu bu ilişkilerin seyrini NATO çerçevesi içinde mütalaa etmek gerektiğini ifade etti. Zaten Warren daha önce Washington'a yazdığı raporda Türkiye'nin müttefiklerine verdiği yükümlülüklerle sadık olduğunu, Doğu-Batı arasında ilişkiler gelişirken Türkiye'nin bu atmosferin

²⁰⁸ SOYSAL, Mümtaz, 'ABD'nin Dış Siyasetindeki Yeni Gelişmeler ve Türkiye', Forum, 15 Aralık 1959, cilt 12, Sayı 138, ss. 6-9.

²⁰⁹ SEYDİ, Süleyman Turkish-American Relations and the Cuban Missile Crisis, 1957-1963, Middle Eastern Studies, vol. 46, No.3, May 2010, s.s. 433-455.

dışında kalarak NATO üye ülkelerine Türkiye'nin Soğuk Savaş'taki buzların erimesine karşı olduğu imajını vereceğinden endişe ettiklerini de vurgulamıştı.²¹⁰

NATO üyesi ülkelerin SSCB ile ilişkileri geliştirirken Türkiye'nin buna seyirci kalması anlamsızdı. Ama bir bütün olarak bakıldığında DP hükümetinin Moskova ve Tarafsız Blok'a yaklaşma gayretlerinin arkasında yatan sebeplerin daha detaylı incelenmesi gerekmektedir. Menderes hükümetinin bu ziyaret neticesinde Türkiye'nin SSCB'ye yaklaşmasından endişe edecek olan Washington yönetiminin, Türk-Sovyet yakınlaşmasını önlemek adına daha fazla mali destek alabileceğini düşünmüş olması muhtemeldir. Ayrıca ekonomide bir takım ciddi sıkıntılar yaşayan hükümetin dünyadaki yumuşamadan yararlanarak SSCB'nin Türkiye'nin ihtiyacı olan kamu yatırımlarına katkısını almak istemesi de bu yakınlaşmanın zeminini oluşturan unsurlar arasında sayılabilir. Soğuk Savaş mantığıyla ABD yardımlarını özel teşebbüsü canlandırmaya yönelik bir siyaset izlerken SSCB tam aksine kamuya yönelmişti. Türkiye ise karma bir model talep ediyordu.

Fatin Rüştü Zorlu'nun çalışma ekibinde yer alan diplomat Semih Günver'in anlatımına göre Menderes'in Moskova'yı ziyaret etme fikri kendisine aittir. "1958'de Çekoslovaklarla Clearing (Takas) Anlaşması imzalanmıştı. Clearing hesabından Türkiye'nin alacaklı olduğu meblağ ile taksitlerini ödemek sureti ile Çekoslovakya'ya Sümerbank'ın ve Çanakkale'nin porselen fabrikaları yaptırılmıştı. Türkiye'nin Batı dünyasına karşı ticaret dengesinin açık olmasına karşılık sosyalist ülkelerden alacaklı durumdaydı. Üstelik bu ülkelerden Türkiye'nin ihtiyacı olan kalemlere de rastlanmıyordu. Sovyetler Birliği ile olan durum da aynıydı. ABD başta olmak üzere Batılı müttefikler Sovyetlerle her alanda Türkiye'den çok fazla alışveriş yapıyorlardı. İşte buradan hareketle Günver, Zorlu'ya "Biz de niçin, bazı yatırım projelerini Moskova'ya finanse ettirmiyoruz. İhracatımızı biraz arttırır, Clearing hesabındaki alacaklı bakiyemizi çoğaltır, taksitleri bu hesaptan öderiz" önerisinde bulundu. Günver ekonominin rotasını tamamen Sovyetlere çevirmeyi önermiyordu. Sınırlı işbirliği ile bir iki önemli projenin gerçekleştirilmesi Türkiye için faydalı olur düşüncesini taşıyordu. Nitekim sonraki yıllarda Aliğa rafinerisi, İkinci Demir ve Çelik Fabrikası, Alüminyum Fabrikası vesaire bu şekilde gerçekleştirilecektir. Üstelik bu yolla Amerikalıların da Türk ekonomisine katkıda bulunmasına teşvik edilebilirdi.²¹¹

Yakınlaşmanın bir diğer sebebi de iç politikada Menderes'i muhalefet sürekli olarak yıpratma siyaseti takip ediyordu. Bazı CHP'liler Irak darbesini örnek göstererek DP'nin de benzer kaderi yaşayacağını dillendiriyordu. Hatta İnönü de bu anlama gelebilecek beyanatlar verdi. Ortadoğu'da patlak veren darbeler, kanlı rejim değişiklikleri Menderes'i endişeye sevk ediyordu. Menderes bu darbelerin arkasında muhtemelen Nasır ya da SSCB'nin olduğunu düşünüyordu. Buna karşı ABD'ye

²¹⁰ Amerikan Millî Arşivi , 611.82/1-1360 Microfilm.: Summary of a statement made by the Prime Minister during the interview granted to the US Ambassador on 13 January 1960, National Archives. Ayrıca bkz. Kunalalp, a.g.e., s. 77.

²¹¹ GÜNVER, a.g.e., s. 137-138.

güvenebilirdi ama Washington son zamanlarda kayıtsız kalıyor hatta ikili oynuyordu. Ayrıca muhalefet Menderes'e özellikle Irak'ta General Kasım liderliğinde gerçekleştirilen darbeyi sık sık hatırlatıyordu.²¹² Üstelik 9 subay olayı örneğinde olduğu gibi Menderes'in Türk ordusu içinde darbe hazırlığı olduğuna dair bazı bilgilere sahip olması muhtemeldir.²¹³ Bütün bunlar karşısında Menderes belki de Moskova'dan en azından Türkiye'ye karşı yıkıcı faaliyetlerden uzak durma garantisi alabilmeyi ummuş olabilir. Bunların da ötesinde ABD başta olmak üzere NATO üyesi ülkelerin de Moskova ile ve Tarafsızlar ile ilişki kurmaları da Ankara'yı böyle bir araya itti.

Aslında Zorlu da uzun zamandır Türkiye'nin ABD'ye bu kadar bağımlı olmasından rahatsızdı. Dönemin gazetecilerinden Kemal Bağlum, anılarında Zorlu'nun Menderes'e "Amerika'nın neredeyse uydusu durumuna düşmekten kurtulmayı, sık sık tekrarladığını" ve başbakanın cevabının ise "Bakalım, zaman ne gösterecek?" şeklinde olduğunu belirtir. Zorlu, Sovyetler ve tarafsızlarla kurulacak ilişkilerin aynı zamanda tek yanlı demokrasi anlayışını çeşitlendireceğine inanıyordu. Bağlum'a verdiği demeçte: "Bizim en büyük hatamız kayıtsız şartsız Amerika'ya tabi olmamız. Böyle bir politika sonsuza kadar devam edemez. Türkiye sırtını Amerika'ya dayamakla hiçbir sonuca varamaz. Aksine kendimizden çok şey veririz. Yine de onları memnun edemeyiz. Eğer Türkiye uluslararası platformda haklı olduğu bir davada Amerika'ya rağmen, aksine bir görüş ortaya koyabilse saygınlığımız daha da artar. Böyle bir politikayı uygulayan devletler her zaman öteki devletler nezdinde sözü dinlenen ve dikkate alınan devlet durumuna gelmiştir." ifadelerini kullandı.²¹⁴ Bu anlamda Zorlu Türkiye'nin ABD'ye bu denli bağımlı olmasının önlemenin bir yolu olarak da Moskova ile ilişkilerin geliştirilmesini önemsiyordu. Bunun Türkiye'nin iç ve dış politikada itibarını artıracaklarını düşünüyordu. Aslında bu dönem Türkiye'nin dış politikasının mimarı Zorlu'ydu.

Bu anlayışta olan Zorlu, Günver'in fikrini beğendi ve Menderes'e aktardı. Menderes ise bu fikri daha ileriye götürerek 1960 yılı Temmuz ayında ekonomik ve siyasî görüşmeler yapmak üzere Moskova'yı ziyaret etmeye karar verdi. Bayar ve Genelkurmay Başkanı Rüştü Erdelhan'nun da onayını aldı. Zira danışlırlarsa Washington'un bu girişime engel olacağı düşünüldü. Sonrasında Zorlu, Moskova ziyaretinin iktisadi kısmının hazırlıklarının başlaması için hemen Semih Günver'i görevlendirdi. Günver, Ankara'daki Sovyet Büyükelçisi Rijov ile birlikte bu ziyaret çerçevesinde şekillenecek Türk-Sovyet ilişkileri için hazırlık çalışmalarına başladı.²¹⁵ Türkiye'nin ABD ile o zamana kadar olan ilişkilerin doğası gereği böyle bir karara varılmadan Washington'dan onay alınması gerekirdi. Ancak bu girişime

²¹² ALBAYRAK, Mustafa, Türk Siyasî tarihinde Demokrat Parti (1946-1960), Ankara: Phoenix, 2004, s.477-479.

²¹³ HALE, William, 1789'dan Günümüze Türkiye'de Ordu ve Siyaset, İstanbul: Hil Yayın, 1996, s.95-99.

²¹⁴ AYABAKAN, Levent, Fatin Rüştü Zorlu'nun Hayatı ve Kıbrıs Meselesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009, s.27-28. MÜTERCİMLER ve ÖKE, a.g.e., s. 428-29.

²¹⁵ GÜNER, a.g.e., s. 133.

karşı olur endişesiyle Washington'un Moskova ziyareti kesinlik kazandıktan sonra bilgilendirilmesine karar verildi. Ziyaret tarihi ise Moskova ile aynı gün açıklanacaktı.²¹⁶

Başbakan'ın Moskova gezisinden CENTO müttefiki İran ve Pakistan da henüz haberdar edilmemişti. Burada hassas denge İran'dı. Moskova ziyaretine başka anlamlar yükleyebilir endişesiyle Zorlu, Şah'ın bir an evvel bilgilendirilmesini istedi. Bu arada Türkiye'nin İran büyükelçi görevden alınmış, yerine Mahmut Dikerdem atanmıştı. Şah'a güven mektubunu sunması zaman alacağından Zorlu önce Dikerdem'den Şah'dan özel randevu alıp Moskova ziyaretinin nedenlerini kendisine aktarmasını istedi. Zorlu'nun endişesi Şah'ın başka kaynaklardan durumu haber alması durumunda zor duruma düşmekti.

Zorlu, Şah'a Menderes'in Moskova ziyaretinin özel bir amacının olmadığını; "Nasıl ki Batılı müttefiklerimiz Sovyetlerle ikili ilişkiler kurmak için kendilerini serbest sayıyorlarsa, biz de ittifaklarımıza sadık kalmak kaydıyla aynı şekilde hareket etmek hakkına sahip bulunuyoruz." mesajının iletilmesini istedi. Bununla beraber Moskova'ya herhangi bir siyasî hatta ekonomik anlaşma imzalama niyetlerinin olmadığını Şah'a özellikle ve ısrarla belirtmesini tembihledi. Bu ziyaret sırasında Sovyetler Birliği'yle yalnız bir 'Sağlık Anlaşması' imzalanacaktı. Bunun dışında NATO ya da CENTO müttefiklerini ilgilendiren bir siyasî anlaşmanın müzakeresi bahis konusu olmayacağı garantisini Şah'a vermesini istedi.

Elbette Türkiye SSCB'den veterinerlik başta olmak üzere tıp alanında faydalanmak istiyordu. Ama sağlık anlaşması imzalamak için başbakanın Moskova'ya gitmesine gerek yoktu. Dikerdem bu tür gerekçe ile Şah'ın "Türkler gizli bir şeyler tezgâhlamışlar, beni uyutmak istiyorlar" diye düşüneceğini söyledi ve gerçek amacın ne olduğunu öğrenmek istedi. Zorlu'nun cevabı ise "Sabırsızlık gösterme. Başbakanı bu ziyaretin gereğine ben inandırdım, şimdilik bu kadarını bilmen yeter, üst tarafını daha sonra konuşuruz."²¹⁷ oldu. Ancak Zorlu, durumun aciliyetine binaen Dikerdem'den önce Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Selim Sarper'i Şah'a durumu iletmesi için özel elçi sıfatıyla Tahran'a gönderdi.

Özel elçi Sarper'in açıklamaları Şah'ı tatmine yetmedi. Sarper'e bu konuları bizzat Menderes ile görüşmek istediğini söyledi. Böyle bir görüşme için de müsait bir fırsat mevcuttu. Zira CENTO Konferansı 26 Nisan 1960 sabahı Tahran'da toplanacaktı. Nitekim Bu toplantıya Menderes başkanlığında kalabalık bir heyetle katılmak kararı alınmıştı. Böylelikle Şah'ın Moskova ziyareti çerçevesindeki endişeleri giderilebilirdi. Şah'ın bu konuda bilgilendirilmiş olmasına rağmen Şah, 20 Nisan'da Dikerdem'in kendisine güven mektubu sunduğu töreninde de ısrarla Menderes'in Moskova ziyareti hakkında gerçek niyet sorgulaması yapmaya devam

²¹⁶ YILMAZ, Levend, Barışın Büyükelçisi Mahmut Dikerdem, Ankara: Bileşim Yayınevi, 2004, s.124.

²¹⁷ YILMAZ, Levend(2004)..... a.g.e., s.126.

etti. Ayrıca Dikerdem'e normalden fazla ilgi gösterdi. Şah'ın elçileri kabul törenleri çok şatafatlı olurdu. Ancak Şah ile elçinin baş başa görüşmeleri çok kısa sürer, ilk görüşmede siyasi konulara değinilmesi pek adet değildi. Oysa Dikerdem bu odada tam elli dakika kaldı. Üstelik Şah alışılanın dışında İran Dışişleri Bakanı Abbas'ı da yanına çağırttı. Rıza Şah, birkaç gün önce Selim Sarper ile görüştüğü konuları bir de Büyükelçiden duymak istedi. Dikerdem, Şah'a Zorlu'nun kendisine söyledikleri çerçevede ziyaretin gerekçelerini anlatıyordu ama Şah tatmin olmuyordu. Şah bu ziyaretin altında başka bir gerekçe arıyor olmalı ki Dikerdem'in ifadesiyle onu "İyice sıkıştırıyor, başka bir konuya atlamasına fırsat vermeden sözü Türk-Sovyet ilişkilerine getiriyordu. Şah, Türkiye'nin CENTO müttefiklerinin sırtından Moskova'ya yanaşma planları hazırladığından kuşku duyduğunu ima ediyordu."²¹⁸

Şah'ın endişelenmesi için kendince haklı sebepleri vardı. 1953 yılında ABD'nin desteği ile Musaddık'ı iktidardan uzaklaştırıp ülkede kendi diktasını kurdu. Bu süreçte Pehlevi ailesinin servetinin ciddi oranda artmasının yanında ABD'nin de ülkede nüfuzu arttı. Ayrıca, Türkiye'yi örnek alarak Ortadoğu'da Amerikan politikaları ile örtüşen bir dış politika izlemişti. Hâlbuki şimdi kader birliği yaptığı Türk hükümeti farklı bir tutum içine girmişti. Şah Türkiye'nin bir oyununa gelmek tehlikesiyle karşı karşıya olduğuna inanmaya başladı. Eğer Türkler kendisinden önce Sovyetlerle ilişkilerine yeni bir düzen vermeyi başarırlarsa, treni kaçırmış durumunda kalabilir, Sovyet baskısını üzerine çekebilirdi.²¹⁹

27-30 Nisan 1960 tarihleri arasında Tahran'da gerçekleşen CENTO Bakanlar Konseyi toplantısında Türkiye'yi Başbakan Adnan Menderes'in başkanlığında bir heyetin temsil edecekti. Ancak 25 Nisan 1960'da Meclis Tahkikat Encümeni kurulmasını isteyen kanun tasarısının Meclise geldiğinde kopan fırtına Menderes'in Tahran'a gitmesine imkân vermedi. Bu Şah için bir talihsizlik oldu. Şah yine de Zorlu'dan Moskova ile ilişkiler konusunda bir şeyler öğrenebilmek adına 29 Nisan günü program dışı olarak Zorlu, Selim Sarper, Semih Günver ve Tahran Büyükelçisi Mahmut Dikerdem'i öğle yemeğine davet etti. Ama Zorlu Moskova ziyareti hakkında Şah'ın sorularına kaçamak cevap verdi.

Bu gezi esnasında Şah, Zorlu'dan Moskova ziyaretinin sebebini öğrenememişti ama Dikerdem bu anlamda daha şanslıydı. Zorlu, Dikerdem'e bu ziyaretin Türk dış politikasında bir dönüm noktası olabileceğini söyledi. Çünkü şimdiye kadar Sovyetlerle ilişkilerde Amerika'nın müttefiki gibi davranmak ön planda tutuluyordu. "Soğuk savaş döneminde Amerika'nın müttefiki olmanın gereği Sovyetlerle ilişkilerimizi en alçak düzeyde tutmaktı. Amerika'ya bu dönemin sona erdiğinin işareti, Sovyetlerle baş başa görüşmelere başlamak suretiyle, verilmek isteniyordu. Şimdi bizim de Sovyet hükümetiyle ikili müzakerelere girişmek, dondurulmuş ilişkilere canlılık vermek hem hakkımızdır hem de çıkarımıza uygundur. Bugüne kadar Sovyetlerin karşısına NATO bloğu olarak çıkıyorduk, Soğuk Savaş'ın mantığı bunu gerektiriyordu. Mademki Amerikalılar, Moskova ile diyalog kurmanın kendileri için zamanı geldiğine inandılar, bizim de vakit yitirmeden Sovyetlerle normal ve giderek dostça ilişkiye yönelmemiz zorunludur. Ben bu zorunluluğu Başbakanla, Cumhurbaşkanı'na da anlatıp

²¹⁸ YILMAZ, Levend(2004)..... a.g.e., s.128.

²¹⁹ YILMAZ, Levend, a.g.e., s.128.

onları düşüncemin doğruluğuna inandırdım. Bunun üzerine de Amerikalılara danışmadan Moskova ziyaretini düzenledik, çünkü Amerika'ya danışsaksak Ruslarla baş başa görüşmemizi engellemek isteyeceklerini biliyorduk. Sovyet hükümeti önerimizi hemen kabul ettiği gibi ziyaret tarihinin bir an önce açıklanmasını istedi. 15 Temmuz tarihi üzerine anlaştık.”²²⁰

Amerikan otoriteleri kendi inisiyatifi dışında Türkiye'nin dış politika noktasında yeni arayışlar içine girmesini İran gibi diğer ülkeler de izleyebileceği endişe uyandırdı. Bu endişelerin gerçekleşmesi Washington'un Ortadoğu siyaseti üzerinde ciddi sorunlar doğurabilirdi. Neticede Arap Ortadoğu'sunda da güçlü bir ABD karşıtlığı vardı. Bunlara Şah'ı da katma riski doğabilirdi.

Türkiye'nin girişiminden Washington'un kısa zamanda haberi olacağından karar alınıp netleştikten sonra Amerikan yetkililerine de durum iletilmişti. Günver, Türkiye'nin bu girişiminin amacı hakkında Amerikan Dışişlerine ve CIA'ye gerekli bilgiler verildiğini söylemektedir. Zaten Warren de hükümetinin Moskova ziyaretine bir itirazı olmadığını Zorlu'ya bildirdi. Ayrıca Warren kendi Dışişlerine, Menderes'in ziyaretini Soğuk Savaş diplomasisindeki ılımlı atmosferden kaynaklandığını Ankara'nın Batılı müttefikleri ile yollarını ayırmak gibi bir niyetini olmadığını rapor etti.²²¹

Fakat bu ilk olumlu tepkilerden hemen sonra ABD bu olaya bu kadar da serinkanlı yaklaşmadığı ortaya çıktı. Aslında Washington'da bir kesim Türkiye'nin Moskova'ya yaklaşmasından hiç hoşnut değildi. Hatta Türkiye-Sovyet yakınlaşmasını engellemek için harekete geçti. Olayın içinde olan Dikerdem, eserinde Şah'ın tutumunda Amerikalıların etkisi olduğuna dair kuşkusu olmadığını dile getirir ve bu noktada rahatsızlık Dışişlerinden ziyade CIA çevrelerinde ortaya çıktığı görüşündedir. Soğuk Savaş'ın başından beri Washington'a danışmadan hareket etmeyen Ankara bu sefer ABD'yi bilgilendirmeden Moskova ile diyalog kurmuştu. CIA ve Amerikan Dışişlerinde bir grup Türkiye'nin Moskova ile ilişkileri geliştirmek istediğini NATO içinde ve Hür Dünyada siyasî dalgalanmalara yol açacak nitelikte bir olay olarak algıladı. Türkiye'nin bu hareketini boşa çıkarmak için, elini hızlı tutmuş ve Türkiye henüz bilgi vermeden Rıza Şah'ı uyarılmışlardı. Başka bir deyişle Amerikalı yetkililer Şah'ın kuşkularını canlı tutmaya özen gösterdi. Özellikle “Türkiye nereye gidiyordu?”, İran'a bu konuda bilgi verme lüzumu bile hissedilmemişti. “CENTO'nun sonu mu yaklaşıyordu?” gibi provokatif amaçlı bu sorular İran'ı Türkiye'nin niyetleri konusunda Şah'ı endişelendirmek için yetti.²²²

Amerikalıların endişesi, bu yakınlaşma ile Türkiye'nin Sovyetlerden ekonomik yardım alacağı; bu yardımın ise Moskova'nın Türk dış politikası üzerinde nüfuz kurmasına yardımcı olmasıydı. Bu noktada Amerikan Millî Güvenlik Kurulu Türkiye'nin, Sovyetleri “egemenliğini tehdit eden bir güç” olarak görmemesinin

²²⁰ YILMAZ, Levend, a.g.e., s.134.

²²¹ Amerikan Millî Arşivi , 611.82/1-1360 Microfilm.: Summary of a statement made by the Prime Minister during the interview granted to the US Ambassador on 13 January 1960, National Archives.

²²² GÜNVER, a.g.e., s. 138.

ötesinde Moskova'dan yardım almasının SSCB'nin Doğu Akdeniz ve Ortadoğu'da nüfuz kazanmasına sebep olacağını; bunun ise ABD'nin bölgedeki nüfuzunu aşındıracağı uyarısında bulundu. Hâlbuki Türkler bir asırdan fazladır Rusları, egemenliklerini tehdit eden ülke olarak görüyorlardı ve bu algılama Türkiye'nin Batı yanlısı ve güçlü bir Rus karşıtı duruş sergilemesini sağlıyordu. Oysa aynı Türkiye şimdi Sovyetlerden ekonomik yardımın yanında siyasî ve askeri işbirliği de gerçekleştirmenin yollarını arayabilirdi ki bu Amerika'nın Orta Doğu'da inşa etmeye çalıştığı konumuna yönelik ciddi bir tehdit oluşurdu.²²³

ABD'nin endişelerinden biri de Türkiye'nin tarafsızlar bloğuna katılmasıydı. Menderes'in son zamanlarında bu blokla ilişkilerin iyileştirilmeye çalışıldığı ve Nehru'nun Mayıs ayında Türkiye'yi ziyaret etmesi bu anlamda zikredilmesi gerekir. Bu algılama İsmet İnönü'de de var. Mütercimler ve Öke İnönü'nün 25 Şubat 1960 tarihinde, 27 Mayıs öncesi Mecliste yaptığı dış politika ile ilgili son konuşmada her zamankinin aksine DP politikalarını karalar tarzda bir konuşma yaptığına dikkat çeker. İnönü konuşmasında Bağlantısızları kınadıktan sonra, "Yerimiz Batıdır, tarafsız kalamayız... NATO ve CENTO Lüzumludur. Rusya'ya asla taviz verilmemelidir"²²⁴ diyerek kafalarda farklı sorular çağrıştıracak bir tutum sergiledi.

Washington'un bu türden endişelerini gidermek için Menderes ve Zorlu bunun Sovyet ve Batı liderler arasında son zamanlarda gerçekleştirilen karşılıklı ziyaret türünden olmanın ötesinde bir anlamı olmadığını, özgür dünyanın çıkarlarını tehdit edecek tek taraflı herhangi bir yükümlülük altına girmeyeceklerini izah etmeye çalıştı. Bu ziyaretin amacının sadece ülkenin içine düştüğü ekonomik sıkıntıyı hafifletmeye yönelik bir adım olarak algılanmak gerektiğini vurguladı. ABD yetkilileri de Türkiye'nin algılamalarını etkilemek adına Batı ile SSCB arasında ilişkilerin gelişip bunun bir anlaşmaya varılacağına dair herhangi bir durumun söz konusu olmadığını defalarca tekrarlayarak Türkiye'ye mesaj vermeyi de ihmal etmediler.²²⁵

27 Mayıs darbesinin araya girmesi yüzünden 15 Temmuz'da gerçekleşemeyen bu ziyaret girişimi sonradan çeşitli yorumlara uğradı. Menderes'in Moskova'ya gitme kararının CIA'yi harekete geçirerek, DP iktidarının sonunu çabuklaştırdığını ileri sürenler oldu. 27 Mayıs sabahı Ankara radyosundan yayınlanan ilk bildiride Millî Birlik Komitesi'nin NATO ve CENTO'ya bağlılığını vurgulaması bu söylentilere ağırlık kazandırdı. Bu konuda kesin yargıya varmak için

²²³ Amerikan Millî Arşivi, James S. Lay to the National Security Council, Policy papers, No. 6015-6109, 5 October 1963, folder RG 273, Records, the National Security Council, Box 53, National Archives.

²²⁴ MÜTERCİMLER ve ÖKE, a.g.e., s. 367.

²²⁵ Amerikan Millî Arşivi, Telegram, Raymond R. Hare to Secreteray of State, 4 May 1961, No. 1194, 611.82/4-561, Microfilm Publication M 1855, Records of Department of State Relating the Political Relations between the United States and Other States, 1960-1963, Political Relations between US and Turkey, National Archives.

somut delil elde etmek elbette zor. Ancak, 1960'ta Menderes-Zorlu ikilisini iktidardan düşürmek için ABD'nin ciddi nedenleri vardı. İkinci Dünya Savaşı'ndan beri ABD ile birlikte hareket etmeyi düstur edinmiş bir ülke ilk defa kendi iradesi ile dış politikasında o yeni arayışlar içine girmeye başlamıştı. Batı karşıtlığının arttığı bölgede Türkiye'nin izlediği politika diğerlerine de örnek teşkil edebilirdi ki Washington'u bu endişelendiriyordu.

27 Mayıs Darbesi sonrası işbaşına gelen askeri hükümet zamanında da Sovyetler yardım teklif etmiş, ekonomik zorluklara rağmen bu kabul edilmemişti. Ama aydın kesimde ve basında bu yardımın alınmasını savunanların olması bile Washington'u endişelendirebiliyordu. Yalnız Amerikan Dışışleri Yakın Doğu ve Güney Asya Masasının yapmış olduğu şu yorum manidar olsa gerek. "Sovyetler Birliği Türkiye için tehdit olarak kaldığı müddetçe Türkiye'nin Tarafsız Bloğa katılma ihtimali yoktur."²²⁶

Bu yaklaşım ise Menderes'in son zamanlarında Sovyetlere yaklaşılmasının yanında tarafsız bloğa da yakınlaşma çabalarının ABD'de de yaratmış olduğu endişeyi anlamamızı sağlıyor. 1970'de dönemin Genelkurmayı'nın ve her subayın başucu kitabı olarak takdim edilen Avcıoğlu'nun, Türkiye'nin Düzeni olmak üzere bazı kaynaklar, CIA'nin 27 Mayıs hazırlıklarından haberdar oldukları halde, bu darbe teşebbüsünü Menderes Hükümetine bildirmediğini kaydetmektedir.²²⁷ Unutmamak lazım CIA'nin 1953'te İran'da aynı yıllara Latin Amerika ülkelerinde iktidarlara müdahale etmişti.

Her zaman olduğu 'yem'in yine yok olması örneğini hatırlatıyor bize, önce çok fazla ABD'ye yanaşan ve daha sonra bu sadakatin ayrılık acısını hisseden ABD Menderes'in üzerini çizmiştir. Bunu yakın tarihimizde de çok görmekteyiz, örneğin önce İran'a saldırttığı, çeyrek yüzyıl kullandığı Saddam Hüseyin'in üzerini çizmekte hiç sakınca görmemiştir. Yine Hüsnü Mübarek, Camp David'de ABD'li diplomatlar ve Jimmy Carter'la sarmaş dolaş olan Enver Sedat, ABD'nin kirli işlerini, eroin-kara para trafiğini yöneten ve aklayan Refik Hariri'yi, Benazir Butto'yu, bir koyup üç almayı düşünenleri, 1.Dünya savaşında Osmanlı'ya karşı Fransa,İngiltere ile hareket eden savaş bitiminde Suriye'den kovulan Şerif Hüseyin'i harcamakta bir an bile çekinmemiştir. Bizim yakın tarihteki benzer olay ise medyaya yansıyan yönüyle bakarsak Başbakan danışmanlarımızdan birinin "Bu adamı hemen atmayın,üzerini çizmeyin önce kullan sonra süpürün ." demesi buna açık bir örnektir. ABD'nin çoğu zaman uyguladığı bir yöntem olan önce kullan sonra at örneklerini Ortadoğu, Afrika, Latin Amerika, Kafkas, Asya coğrafyasının tarihine baktığımızda benzer liderleri, diktatörleri önce desteklemiş sonra rayından çıkınca harcamıştır. Zamanı geldiğinde

²²⁶ Bureau of Near Eastern and South Asian Affairs, Record of the Turkish Affairs Desk, File: Menderes-Khrushchev Exchange Visits, 1958-63, RG 59, General Records of Department of State, Box 3, National Archives.

²²⁷ AVCIOĞLU, Doğan, Türkiye'nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın)Cilt 2, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1979.

de eş başkanları, model ortakların üzerini çizmekte tereddüt etmeyecektir. Devlet adamlarımızın buna göre davranmasını öğrenmeli ve yaslanma-yanaşma politikalarından vazgeçmelidirler.

Ayrıca ABD, Türkiye’de de orduyu siyasetin üzerinde hep bir Demokles’in kılıcı gibi görmüş ve siyaset mekanizmasını ve siyasetçileri ordu üzerinden dizayn etme yöntemini Türkiye Cumhuriyet ve demokrasi tarihine baktığımızda sıklıkla görmekteyiz, bu nedenle siyaset adamlarımız ülkenin kendi menfaatleri açısından değil de dış kaide ve kabule dayanarak hareket etmekte ve istisnalar hariç hemen hemen seçilen her Başbakanımız, Hükümet temsilcilerimiz seçilmeden önce veya hemen sonra ABD’nin icazetini alma ihtiyacı hissettikleri dostluk gezileri yapmıştır. Millî çıkarlarımızı düşünen veya ABD’nin çıkarlarına hizmet etmeyen bir hükümet geldiğinde ordu tez-antitez unsuru olarak görülmüş yeri, zamanı geldiğinde darbe için kışkırtılabilmiş, kirli propagandaya maruz kalabilmiştir. Aynı 28 Şubat sürecinde olduğu gibi. 27 Mayıs 1960 darbesinde ABD’nin ordu üzerinde ki etkisini 27 Mayıs ertesi ordunun hemen CENTO ve NATO’ ya hemen bağlılığını bildirmesi, mali sıkıntı olmasına rağmen Sovyet Rusya’nın yardımın darbeciler tarafından reddedilmesinden ve Yassıda yargılamaları sırasında Kore’ye meclis onayı olmadan asker gönderme, NATO konsepti dahilinde uluslar arası bir nitelik kazanmaması için bu davaların geri çekilmesinde de açık olarak görmekteyiz. Bu ve buna benzer askeri darbeleri ve buna bağlı yönetimleri veya benzer bir politika izleyen diktatörleri küresel egemen güçleri ilgilendiren az gelişmiş devletlerde sıklıkla görmekteyiz. Bazen hükümet değişikliklerini ve örtülü operasyonları bazen darbe bazen ihtilâl, kadife-gül-bahar devrimleri ismi altında görüyoruz.

Anlaşılan Menderes hükümeti, özellikle Zorlu’nun çabalarıyla şartları oluşturmada harekete geçip başta Washington olmak üzere bölge üzerinde çıkarları olan ve Türkiye’yi belli sınırlar içinde tutmaya çalışan odakları rahatsız ettiler. Buradan hemen Menderes’in Moskova’ya yaklaşmasından dolayı 27 Mayıs’ın arkasında ABD vardı demek, çok kolaycı bir yaklaşım olur. Ama zamanın Washington yönetimindeki karar alma mekanizmalarının kararlarına bakıldığında gözükten o ki Washington Menderes hükümetinin kendisine “danışılmadan” Moskova ile girişilen diyalogdan ciddi anlamda rahatsızdı. Hatta Menderes hükümetinin bu girişimini engellemeye çalıştığı da ortada. Zaten 27 Mayıs sonrası gelişmelere bakıldığında Washington’un Türkiye’deki iç siyaseti yönlendirmeye çalıştığını, bu anlamda doğrudan ve dolaylı müdahalede bulunduğu da ortada. Ama olayları sadece dış güçlere bağlamak biraz da kolaycılığa kaçmak gibi olur. Bu süreçte muhalefetin iktidar hırsıyla hukuk dışı yapılanmalara destek çıkması kadar Menderes’in de süreci iyi yönetememesinin etkisi muhakkaktır. Çünkü darbeler dış değil iç nedenlere dayanılarak yapılır. Savaşlara, darbelere ve tüm çatışmalara bir bahane lazımdır aynı I. ve II. Dünya savaşların da ve tüm savaşlarda da olduğu gibi asıl nedenlerin önünde harekete geçirecek bir kıvılcım bazen büyük bir olayın , çatışmanın sebebi olabilir. Ön planda yüzeysel olaylar olabilirken arkada daha derin, stratejik, ekonomik ve hegemonyal nedenler asıl gerçeklerdir.

Darbeyi yönlendiren tamamen ABD olduğuna dair kanıtlar yok ama genel politik kaygılara ve o günkü ABD'nin karar mekanizmaları bakacak olursak hem hegemonyası, hem jeo-politik stratejisi Sovyet Rusya'ya yakınlaşan bir Türkiye'yi istemediği muhakkaktır. ABD'nin bu nedenlerle darbeyi destekleyici en büyük nedenlerden biri olduğu kanısına rahatlıkla varabiliriz. Soğuk savaşın Batı Bloku adına son kalesi olan ve Ön Asya ve Ortadoğu gibi zengin bir coğrafyada önemli bir konuma sahip olan Türkiye'yi kendi haline bırakamayacağı ve bu sahada rekabete meydan verecek oluşumlara ve ittifaklara karşı olacağı kesindir. Süper güç, lider devlet olma iddiasını her daim devam ettiren ABD Latin ülkelerinde, Kafkaslarda, Slav ve Sovyet Rusya'dan kopan Bağımsız Devletler Topluluğu üyesi devletlerde turuncu-kadife-gül devrimlerinin destekçisi olmuş, buralara küresel ekonomik sisteme entegre ederek her daim stratejik, politik ve hegemonyal hamlelerini yaparak elini güçlendirmiştir. Elinin uzanabildiği tüm coğrafyalarda da kendi menfaatleri doğrultusunda örtülü operasyonlarını sürdürmektedir.

4.3. İHTİLÂL SÜRECİ (İÇ NEDENLER)

Darbeye giden süreçte belli başlı büyük olaylar şunlardır:

4.3.1. Uşak Olayları

Adnan Menderes'in uçak kazası geçirmesinin ardından, ülke siyasetinde oluşan ılıman hava kısa bir sürede dağılmıştır. CHP'liler, "Büyük Taarruz" adını verdikleri bir propaganda faaliyetini iktidar aleyhine başlatmışlardır. Bu amaç doğrultusunda yurt genelinde büyük bir propaganda gezisi düzenlemeye karar vermişlerdir. CHP kafilesinin yapacağı yurt gezileri, İsmet İnönü'nün isteğiyle; İnönü Savaşları'ndaki güzergâhtan başlatılmıştır. Bunda amaç halkın ilgisini uyandırmaktır. CHP kafilesi 46 milletvekili, partililer ve gazetecilerden oluşuyordu. Kafile, ilk durağı olan Uşak'a hareket etmeden daha Ankara'da olaylar başlamıştır. 29 Nisan 1959 tarihinde gidilen Uşak'ta, CHP'liler ile DP'liler arasında şiddetli çatışmalar olmuştur.²²⁸

Ertesi gün Manisa'ya hareket için istasyona hareket eden CHP kafilesinin yolu DP'lilerce kesilmiştir ve iki grup arasında tartışma başlamıştır. Tartışma sırasında, İsmet İnönü'nün kafasına bir taş isabet etmiştir. İnönü, kalabalığı yarararak CHP kafilesine yol açabilmiştir. İsmet İnönü Manisa'da hükümet aleyhine çok sert bir konuşma yapmıştır. Bir sonraki durak olan İzmir'de bir konuşma yapmayı planlıyordu. Ancak İzmir valisi, İç İşleri Bakanlığı'ndan aldığı emirle, İzmir'de siyasî parti propagandası yapmayı yasaklayan bir karar almıştır. Bu nedenle İnönü, İzmir'de konuşma yapamamıştır.²²⁹

CHP kafilesi İstanbul'a geldikten sonra Topkapı civarından geçerken, bir gurup DP'li İnönü'nün arabasına tacizde bulunmuştur. Bu tacizciler, orada tesadüfen bulunan bir binbaşı tarafından dağıtılmıştır.²³⁰

4.3.2. Kayseri Olayları

²²⁸ EROĞUL(2005),a.g.e.....s.231.

²²⁹ EROĞUL(2005),a.g.e.....s.232.

²³⁰ BİRAND VD.(2005), a.g.e....., s. 110.

İsmet İnönü'nün olaylı gezilerinin en önemlisi, Kayseri gezisidir. Bu gezinin bir ay öncesinde, Kayseri'nin Yeşilhisar ilçesinin Tarım Kredi Kooperatifi'nde yapılan seçimi CHP'lilerin kazanmasıyla olaylar başlamıştır. CHP İlçe Başkanı ile DP'li Belediye Başkanı arasındaki tartışma birbirlerine silah çekmeleriyle sonuçlanmıştır ve iki taraf mahkemelik olmuştur. CHP yönetimi, Yeşilhisar olaylarını bir de kendisi sorgulamak istemiştir. Kayseri Valisi'nin kentte havanın gergin olması gerekçesiyle kente gelinmemesini bildirmesine karşılık, CHP heyeti Kayseri'ye gitmiştir.²³¹

Kayseri'ye 32 km mesafedeki Himmetdede İstasyonuna gelindiğinde İnönü'nün treni durdurulmuştur. Kayseri vali yardımcısı, il jandarma komutanı ile birlikte, İnönü'nün yanına gelmişler ve geri dönmesini istemişlerdir. İnönü bu teklifi kabul etmemiştir. Bu arada olay yerinde görevli subaylar, İnönü'ye saygı göstermişlerdir, bir üsteğmen İnönü'nün elini öpmüş ve diğer subaylar da bunu takip etmişlerdir. Bu operasyonu düzenleyen Millî Emniyet Müfettişi askeri birliğin komutanına güvenmeyerek yeni bir komutan gönderilmesini istemiştir. Askerlerin İnönü'ye gösterdiği ilginin de etkisiyle, CHP kafilesinin şehre giriş izni verilmiştir.²³²

İsmet İnönü, Kayseri İl Kongresi'nde konuşma yaptıktan sonra dönüşte Yeşilhisar'a uğramayı düşünmüş, Yeşilhisar yolunun barikatlarla çevrili olduğunu görünce buraya uğramaktan vazgeçmiştir ve yanında bulunan heyeti buraya yollamıştır. Kayseri Olayları, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin tarafını göstermesi bakımından önemlidir. Kayseri olayları gerek Cumhurbaşkanı Bayar'ı, gerekse de hükümeti telaşa düşürmüştür.²³³

Menderes, Bayar'a olaylarla ilgili 28 Mart 1960'ta yazdığı mektupta; Kayseri olaylarının ve meydana gelen diğer olayların tamamen CHP'lilerin başının altından çıktığını belirtmiştir. Menderes mektubunda, CHP'lileri darbe çıkırtkanlığı yapmakla suçlamıştır. Olayların boşuna büyütüldüğünü belirten Menderes aslında olayların küçük çaplı olduğunu belirtmiştir.²³⁴

Kayseri Olayları'nda ordu ilk kez tavrını ortaya koymuştur. TSK mensupları kendilerine verilen görevi yerine getirmeyerek, İsmet İnönü tarafında olduklarını hal ve hareketleri ile belli etmişlerdir. Ordu mensuplarının bu hareketleri, DP yöneticilerini tedirgin etmiştir ve İnönü'nün ordu ile ortaklaşa bir darbe hazırlığı içerisinde olduğunu düşünmeye başlamışlardır. DP'lileri bu fikre yönelten diğer bir olaysa, İnönü'nün evinin o sıralarda bazı komutanlar tarafından ziyaret edilmesidir. DP meclis grubu CHP'nin seçim dışı yollarla iktidara gelmek arzusunda olduğunu düşünüyor. CHP'yi, silahlı hücre örgütleri kurmak, orduyu hükümet aleyhine kışkırtmak ve bir darbe hazırlığı içerisinde olmakla suçluyorlardı.²³⁵

4.3.3. Meclis Tahkikat Komisyonu'nun Kurulması

DP, ülke yönetiminde kaybettiği otoritesini yeniden kazanmak ve kendisine karşı olan bütün muhalif unsurları susturmak amacı ile DP meclis grubunda 12-15 Nisan 1960 tarihinde yaptığı iki toplantıyla, Tahkikat Komisyonu kurulmasına karar vermişlerdir. Bu komisyonun kurulması yönündeki önergeyi, DP Denizli milletvekili Baha Akşit ve Bursa milletvekili Mazlum Kayalar hazırlamıştır. Bu iki milletvekilinin önergesinde, 15 kişilik bir Meclis Tahkikat Komisyonu'nun

²³¹ ÇAVDAR, Tefik (2000).... a.g.e., s. 80.

²³² ÇAVDAR, Tefik (2000).... a.g.e., s. 80.

²³³ BOZBAĞI, Sabiha, İhtilaller ve Darbeler Tarihi, 1974, İstanbul, Cem Yayınevi, s. 692-693.

²³⁴ ÖZDAĞ, Ümit,.... a.g.e., s. 139.

²³⁵ BİRAND VD. (2005), a.g.e., s. 110.

kurulması isteniyordu. Bu tasarıda; DP'nin iktidara halk tarafından getirildiğini, ve iki seçimdir de onu iktidarda tuttuğunu ve artık halkın tek parti dönemindeki baskıyı yaşamak istemediğinden dolayı, DP'ye büyük ilgi gösterdiği belirtilmiştir. CHP ise, halkın kendisini tasfiye ettiğini kabul etmek istememektedir. Seçimle başa gelemeyeceğini anlayan CHP'liler ülkeyi karışıklık ve gayri meşru yollara sokarak iktidarı yeniden elde etmeye çalışmaktadır. Mevcut hükümetin tüm ihtarlarına rağmen, CHP'liler bu yanlış yoldan dönmemişlerdir. CHP'nin bu kanun dışı eylemleri ve yıkıcı faaliyetleri, bir kısım basın tarafından da destek görmektedir. Muhalefet ve basın, orduyu ve ülkeyi oluşturan diğer kurumları DP Hükümeti aleyhine kışkırtmaktadır.²³⁶

Görüldüğü gibi Meclis Tahkikat Komisyonu'nun kurulma amacı; DP yönetimine karşı olan kurumları susturmak ve bu kurumların faaliyetlerini kontrol altına almaktır. Göreve başlayan Meclis Tahkikat Komisyonu derhal üç yasak çıkardı. Buna göre; siyasî partilerin, yeni örgüt kurmaları, siyasî faaliyete girişmeleri ve basının Tahkikat Komisyonu'nun faaliyetleri ile ilgili bütün olumsuz yayınları yasaklanıyordu. İsmet İnönü'nün meclis kürsüsünden yaptığı konuşmaya yayın yasağı getirilmiştir. Bu konuşmada İnönü: DP hükümeti baskı rejimine devam eder ve insan haklarını tanımazsa, darbenin kaçınılmaz olacağını, darbeyi ordunun gerçekleştireceğini belirtmiştir ve hükümetin baskıya devam etmesi halinde onları kendisinin bile kurtaramayacağını belirtmiştir. İnönü bu konuşmasını “‘Şartlar tamam olduğunda ihtilâl kaçınılmaz olur.’” diyerek bitirmiştir.²³⁷ DP'nin elinde ki gücü ve yetkiyi muhalif olan her şeyi susturma çabası için kullanması, çok ağır anti demokratik davranışlar içine girmesi ve yine kurulan Vatan Cephesi'nin faşist ve komünist rejimlerde ki gibi hukuk dışı eylemlere başvurması diğer güç dışında başka çare bırakmamıştır. Artık olaylar kontrol edilemez bir aşamaya gelmiştir. DP mücbir, müstebit olan tutumu cuntacılar kullanabileceği bir koz olacak ve DP bu tutumunun bedelini çok ağır bir şekil de ödeyecektir.

İsmet İnönü, meclis kürsüsünden yaptığı bu sert konuşmayla, beklenen hükümet darbesi için gereken şartların olgunlaştığını, darbeyi ordunun yapacağını ve bunun meşru bir hak olduğunu belirtmiştir.

Meclis Tahkikat Komisyonu kurulduktan sonra, bu komisyonun rahat çalışabilmesi için görev ve yetkilerini belirleyen kanun çıkarılmıştır. Bu kanununa göre; Tahkikat Komisyonu üyeleri, Cumhuriyet Savcısı'na, sorgu hâkimine, sulh hâkimine ve askeri hakimlere tanınan bütün hak ve yetkilere sahip olacaktır. Tahkikat Komisyonu'nun çalışmalarını engelleyen her türlü yayın yasaklanacak, bu yasaklara uymayan gazeteciler cezaya tabi tutulacaktır. Komisyon gerekli gördüğü her türlü evrak ve vesikaya el koyabilecek, aleyhteki bütün siyasî faaliyetleri yasaklayabilecekti. Tahkikat Komisyonu'nun kararlarına itiraz edenler, bir yıldan üç yıla kadar hapis cezasına çarptırılacaklardır. Ayrıca komisyonun çalışmaları gizli tutularak komisyon üyeleri faaliyetlerinden dolayı sorgulanamayacaklardır.²³⁸

İsmet İnönü, meclis konuşmasında bu kanunu; anayasaya aykırı olduğu, hükümetin orduya, polise, memura, üniversiteye açıkça baskı uyguladığını, bunu da çıkardığı kanunlarla meşru göstermeye çalıştığını belirterek eleştirmiştir. İsmet İnönü meclis kürsüsünden yaptığı bu konuşmasında; Türkiye'de yapılması planlanan darbeye Kore Darbesi'ni örnek göstermiştir. Bir anlamda darbe girişimine yeşil ışık yakmıştır.²³⁹

²³⁶ ÖZDAĞ, Ümit,..... a.g.e....., s. 144-148.

²³⁷ EROĞUL(2005),a.g.e.....s.234.

²³⁸ EROĞUL(2005),a.g.e.....s.243.

²³⁹ ÖZDAĞ, Ümit,..... a.g.e....., s. 152.

Bu konuşmasının ardından İsmet İnönü, meclisten on iki gün uzaklaştırma cezasına çarptırılmıştır. İnönü bu olayı, tüm il ve ilçe teşkilatlarına bildirmiş, CHP teşkilatlarını meclisteki durumdan haberdar etmiştir. Bundan sonra, meclis içerisindeki muhalefet- iktidar çatışması sokaklara taşmış ve darbeye giden süreç başlamıştır.²⁴⁰

4.3.4. Üniversite Olayları

Tahkikat Komisyonu hakkındaki kanun kabul edildikten sonraki gün, sokaklarda olaylar patlak vermeye başlamıştır. İlk olaylar İstanbul Üniversitesi'nde başlamıştır.²⁴¹

İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesinde görevli olan, Prof. Dr. Hüseyin Nail Kubalı, Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya, Prof. Dr. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu ve Doç. Dr. İsmet Giritli gibi hocalar derslerde öğrencilere hükümeti karalayıcı söylemlerde bulunmaları, öğrencilere eylem yapmaları yönünde cesaret vermiştir.²⁴²

Üniversitelerdeki öğrenci eylemleri, CHP Gençlik Kolları'nın üniversite öğrencilerini tahrik etmesi neticesinde alevlenmiştir. CHP genel merkezinden emir alan gençlik kolları üyelerinin üniversitelere gelmesiyle, zaten hükümetin politikalarından memnun olmayan DP muhalifi öğrenciler; "kahrolsun diktatörler, hürriyet isteriz" gibi sloganlarla sokaklara dökülmüşlerdir.²⁴³ İnönü bir yandan, "Şartlar tamamsa ihtilâl meşrudur" diye cuntalara yeşil ışık yakarken, "Türk gençliği Kore gençliğinden daha az haysiyetli değildir." sözleriyle de gençliği kışkırtıyordu. El altından da, "Gençler kıyma makinelerinde kıyılıyor." propagandası yapıyordu. CHP milletvekillerinden oluşan komisyon Et ve Balık Kurumu'nda inceleme yapmış, böyle bir şey olmadığı sonucuna varmıştı. Devamını CHP Milletvekili Kamil Kırıkoğlu anlatıyor: "Paşa, 'Olmaz. Yoktur demeyeceksiniz, vardır imajı vereceksiniz!'"

Hükümet üniversitedeki olaylar üzerine, İstanbul'da sıkıyönetim ilan etti. Üniversite olayları, aşırı bir sertlik uygulanarak bastırılma yoluna gidildi. Polislin göstericilerin üzerine ateş açması sonucunda bir kişi ölmüş ve bunun sonucunda olaylar, içinden çıkılmaz bir hal almıştır. Öğrenci olaylarına müdahale amacı ile bölgeye sevk edilen askeri birlikler, göstericilerin, "Türk Ordusu çok yaşa!" gibi tezahüratlarının eşliğinde saf değiştirip eylemcilerin tarafına geçmişlerdir. İsyancı öğrencileri Davutpaşa Kışlası'na götürmekle görevli askeri birlikler, kırk kişi dışındaki öğrenci grubunu yolda serbest bırakmıştır. Bu hareket askerin safını tamamen belli etmiştir. DP, artık orduyu tamamen kaybetmiştir. 28 Nisan Üniversite Olayları, tarihe "Kanlı Perşembe" olarak geçmiştir.²⁴⁴

Olaylar ertesi gün Ankara'ya sıçramıştır. Hükümet İstanbul'da yaşanan olayların yurt geneline yayılmasını engellemek için, olaylara yayın yasağı koymuştur ve İstanbul'da sıkıyönetim ilan etmiştir. Hükümetin koyduğu yayın yasağı sonucunda, olaylarla ilgili haberlerin gazete ve dergilerde yayınlanması engellenmiştir. Ancak bu daha olumsuz bir netice doğurmuş, Fısıltı gazetesi devreye girmiştir. İstanbul'daki olaylar abartılarak kulaktan kulağa yayılmıştır, bu da halkı galeyana getirmiştir.²⁴⁵

²⁴⁰ EROĞUL(2005),a.g.e.....s.245.

²⁴¹ BİRAND VD.(2005), a.g.e....., s. 115.

²⁴² ÖZDAĞ,Ümit,..... a.g.e....., s. 135.

²⁴³ BİRAND VD.(2005), a.g.e....., s. 117.

²⁴⁴ BİRAND VD.(2005), a.g.e....., s. 116-117.

²⁴⁵ BOZBAĞI, Sabiha(1974), ...a.g.e....., s. 695.

2 Mayıs 1960 tarihinde İstanbul, NATO toplantısına ev sahipliği yapacaktır. Bu toplantı için bir çok yabancı devlet adamı ve gazeteciler İstanbul'da olacağı için, hükümet İstanbul'daki olayları yatıştırma zorunluluğu hissetmiştir.²⁴⁶

Menderes olayları yatıştırmak için, radyoda halka hitaben şöyle konuşmuştur:

“İhtilâlden dem vurulmakta, ihtilâlin bir hak olduğu felsefesinden bahis açılmaktadır. Bu bir ihtilâl mi sanki? İhtilâli kim yapıyor? Hazırlanmış, tertiplenmiş ve içleri kinle doldurulmuşların teşkil ettiği bir zümrecik. Üç dört gündür, köşe kapmaca oynar gibi, sokaktan sokağa, meydana meydana kaçışıp dağılan, dağılıp tekrar toparlanan sanki bir gerilla teşkilatı ve tıpkı bir iskeleti etin ve adalenin sarıp kaplayarak, vücudun meydana gelmesi gibi, bu gerilla iskeletinin etrafında bir kısım avare insanlar... Bu mu ihtilâl? Bu İstanbul sokaklarında dolaştırılan bir yapmacık, bir uydurma göstermelidir. Bu düpedüz bir asilik hareketidir. Bir ayaklanma teşebbüsü, bu düpedüz bir siyasi irticadır. Kavgasız, gürültüsüz, sükûnet içinde ve serbest bir seçimde Halk Partisi'nin şansı nerede ise sıfıra düşmüştür. Dördüncü bir seçimi kaybetmeye ne Halk Partisi'nin ne de onun eski ve hakiki temsilcilerinin tahammülü yoktur. Parti de onlar da, bir dördüncü seçimi kaybetmeye dayanamazlar. O halde ne olacak? Gerilla teşkilatı, şayet seçim olursa, bu teşkilat ile seçim günlerini bir cehennem çevirmek, kan ve ateş tufanı içinde seçimleri ve onun neticelerini yakıp yok etmektir.”²⁴⁷

Adnan Menderes'in radyo konuşmasından, DP Hükümeti tarafından olayların ciddiyetinin anlaşılamadığı ve çözüm yolu üretilmekten aciz kalındığı sonucu çıkarılabilir.

Üniversitelerde olaylar tüm şiddeti ile devam ederken, dönemin Kara Kuvvetleri Komutanı Cemal Gürsel tarafından, Millî Savunma Bakanı Etem Menderes'e, ülkenin içerisinde bulunduğu karışıklık ortamından nasıl çıkılacağı ile ilgili bir mektup yollanmıştır. Mektubun tam metni şöyledir:

“Aziz Vekilim,

Dün geceki münakaşalarımızın ışığı altında zatiâlinize, memleketin huzur ve istikrarı için alınması lazım gelen tedbir ve kararlar hakkında görüşlerimi bildirmeyi, millî, vatani bir vazife bilirim.

Sayın başvekilin açıklamalarını dinledim ve okudum. Bunlarda, benim düşündüklerimin kabulüne müsait bir zemin, henüz mevcut olmadığı, aşikâr olarak belliyse de, gene de düşüncelerimin sizlere iblağının zarureti inaniyorum.

Muhterem Vekilim,

Şu hakikati kabul etmek lazımdır ki, Kayseri Hadiseleri'yle başlayıp, son karar ve feci olaylara kadar varan sahneler, vatandaş ruhunda derin tesirler ve hükümete karşı telafisi kabil olmayan hoşnutsuzluklar yaratmıştır.

Sayın vekilim,

Bu ahval küçümsenecek, cebir ve şiddetle değiştirilecek şeylerden değildir. Memleket, hükümet ve partinizin düştüğü bu müşkül vaziyeti kurtarmak için, sükûnetli, fakat ciddi ve zecri tedbirler almak lazımdır. Bu tedbirler şunlar olmalıdır:

1.) Cumhurbaşkanı istifa etmelidir. Çünkü bütün fenalıkların bu zattan geldiği hakkında umumi bir kanaat vardır.

2.) Kabinede iyi kabul edilmeyen ve suihalleri bütün memlekete yayılmış bulunan zevat, çıkarılmalıdır ve yeni kabine mutlaka, dürüst, makul, zorcu değil, adalet ve şefkat hissi taşıyan zevattan kurulmalıdır.

3.) İstanbul, Ankara valileri ve emniyet müdürleri süratle değiştirilmelidir.

²⁴⁶ ÖZDAĞ, Ümit,..... a.g.e., s. 160.

²⁴⁷ ÖZDAĞ, Ümit,..... a.g.e., s. 160.

4.) Ankara örfi idare kumandanı derhal değiştirilmelidir.

5.) Son çıkarılan ve Tahkikat Komisyonları ihdas eden kanun kaldırılmalıdır.

6.) Mevkuf gazeteciler, bir Af Kanunuyla, kısa zamanda tahliye edilmelidir.

7.) Son hadisede tevkif edilen talebeler serbest bırakılmalı, ilim müesseseleri, yeniden faaliyete geçirilmelidir.

8.) Şimdiye kadar çıkarılan bütün antidemokratik kanunlar, tedricen kaldırılmalıdır.

9.) Vatandaşın hürriyet ve eşit muamele hakkına, mutlak surette riayet edilmelidir.

10.) Din simsarlığından vazgeçilmelidir.

11.) Suistimaller oluyor mu bilmiyorum. Fakat olduğu hakkında umumi bir kanaat mevcuttur. Bu, milletin hükümete karşı itimatsızlığına sebep olmaktadır. Bu gibi kötülüklerin şiddetle bertaraf edilmeleri lazımdır.

12.) Müstesna zamanlar ve günler haricinde hükümet büyüklerinin memleket gezilerinde, suni büyük vatandaş topluluklarıyla karşılaşmaları usulü terk edilmelidir.

Muhterem Vekilim,

Bu yazdıklarım, asla bir parti ve politika mülhaza ve tesiriyle yazılmamıştır. Memleketin durumunun bu tedbirlerin alınmasını zaruri kıldığına inandığım için arz edilmiştir. Sizlerin vatanperverlik ve vicdanlarınıza hitap ediyorum. İyi düşününüz iyi hareketler yapınız. Memlekette çok şeyler yapacağınız muhakkaktır. Fakat bu, asla kâfi değildir.

Bu yapılan işleri, müstemleke idareleri de yapar, yapıyor ve yapmıştır. Asıl mühim olan, toplumun ruhunda, yaşama şevk ve azminin geliştirilmesi, hak ve hürriyet aşkının kökleştirilmesi ve vatandaş idrakinin, yüksek ve necip hislerle donatılmasıdır.

Olaylar, bu yolda olmadığınızı göstermektedir. Talebelerin, hürriyet duygusuyla yaptıkları masumane tezahürata karşı, kıtalar sevk edilmesi ve onların desteğiyle, emniyet kuvvetlerinin, ilim yuvalarının içine kadar girerek talebeleri, profesörleriyle beraber coplarla ve kurşunlarla tedip etmesi, dünyada görülmemiş feci bir şeydir. O hengâmede kız talebelerin yürekler parçalayan çığlıklarının, analar, babalar ve halk ruhunda onulmaz yaralar açacağını ve açtığını anlamamak, memleketin huzuru bakımından büyük bir hata ve hazin bir gaflet olduğuna kaniyim. Bizim gençlerimizde hak, adalet ve hürriyet duygularının gelişmesinden ve kemalinden memnun olmamız lazım gelmez mi? İstikbali, hissiz, duygusuz, müstemleke ruhlu, yalnız maddeci bedbaht insanlara mı bırakmak istiyorsunuz?

Sayın Vekilim,

“Maruzatım muhakkak ki, çok mühim ve hatta çok cüretkaranedir. Fakat memleket için, milletin selameti için, hükümet ve hatta partinizin kurtarılması için, dikkate alınması lazımdır, hatta çok lazımdır. Saygılarımla.”²⁴⁸

Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Cemal Gürsel’in, 5 Mayıs 1960 tarihli bu mektubu incelenecek olursa, Gürsel’in DP Hükümeti’ne karşı girişilecek darbenin hazırlıklarından haberdar olduğu, bu darbe girişimini engellemek için hükümet mensuplarına, yapılacak darbeyi engelleyici nitelikteki öğütler verdiği anlaşılmaktadır.

Etem Menderes, ileride darbecilerin başına geçecek olan Cemal Gürsel’in bu

²⁴⁸ AYDEMİR, Şevket Süreyya, İkinci Adam, 2000, Ankara, Remzi Kitapevi, C. 3, s. 391-393.

mektubunu aldıktan hemen sonra, Adnan Menderes'e bildirir. Adnan Menderes istifa kararı alır. Ancak bu karar, Celal Bayar tarafından reddedilir, böylece darbeyi engelleyecek son şans da kaybedilir.²⁴⁹

4.3.5. 555 K Gösterileri

1960 Darbesi'nin zeminini hazırlayan olaylardan en planlı ve programlısı 555 K Olayı'dır. 555 K, DP aleyhtarı eylemcilerin geliştirdikleri bir şifreydi. Bu şifrenin açılımı; "Beşinci ayın beşinci günü saat beşte Kızılay'da bir gösteri yapılacaktır." Bu şifre, kulaktan kulağa büyük bir hızla yayılarak Kızılay'da müthiş bir kalabalığın oluşmasına neden olmuştur. Adnan Menderes, Kızılay'a göstericileri yatıştırmak için gitmiş, göstericilerin arasına girmiştir. Menderes, göstericilerin elinden bir gazetecinin arabasına bindirilerek kurtarılmıştır.²⁵⁰

Olaylar üzerine başbakanlık binasında, Celal Bayar liderliğinde kriz toplantısı yapılmıştır. Bayar bu toplantıda İçişleri Bakanı Namık Gedik'e, "Megafonla dağılmalarını söyleyin, eğer karara uymazlarsa ateş edin." demiştir. Cumhurbaşkanı Celal Bayar bu kargaşa ortamında artık ipleri tamamen eline almıştır ve Adnan Menderes'i ikinci plana atmıştır.²⁵¹

Ankara'nın kargaşa dolu ortamından uzaklaşmak isteyen Adnan Menderes, 19 Mayıs 1960'ta, istifa etme düşüncesiyle İzmir gezisine çıkmıştır. Ancak İzmir'de iki yüz bin kişilik coşkulu halk kitlesi tarafından karşılanan Menderes, kalabalığa aldanıp istifa etmekten vazgeçmiş, Ankara'da hissettiği darbe korkusundan bu gezi sırasında uzaklaşmıştır. Halkın İzmir'deki sevgi gösterisi, Adnan Menderes'in gözlerini boyamış, Menderes, darbeyi halkın değil de ordu içerisindeki örgütlerin yapacağı gerçeğini görememiştir.²⁵²

4.3.6. Harbiyelilerin Ayaklanması

Adnan Menderes 21 Mayıs 1960 tarihinde Türkiye'yi ziyaret edecek olan Nehru'yu karşılamak üzere, 20 Mayıs günü Ankara'ya geri dönmüştür. Ankara'ya İzmir gezisinden sonra moralli dönen Adnan Menderes'in moralini bu sefer de Harbiyeli Bozbağ'ı, öğrencilerin sokaklara dökülmesi bozmuştur. Harbiyeli öğrenciler Zafer Anıtı'na kadar yürümüşler, İstiklal Marşı ve Harbiye Marşları'nı okuduktan sonra dağılmışlardır.²⁵³

Harbiyelilerin ayaklanması, ordunun gerçekleştireceği darbenin çok yakında olduğunu göstermektedir. DP ileri gelenleri, Ankara ve İstanbul'u saran bu karışık ortamı düzeltmek için çare arıyordu. DP genel kurulu tarafından verilen kabine içerisinde revizyon yapılması teklifi, üst düzey DP yöneticileri tarafından, muhalefete taviz verilmesi olarak algılanacağı gerekçesiyle reddedilmiştir. Ayrıca Menderes, 25 Mayıs tarihinde doksan milletvekilinin verdiği; Tahkikat Komisyonu'nun kaldırılması, erken seçime gidilmesi ve ordu içerisinde meydana gelen kaynamalara önlem alınması için verdikleri önergeyi kabul etmemiştir.²⁵⁴

Adnan Menderes'in önlem alması için gelen tekliflere kulak tıkamasının sebebi, kendilerine karşı darbe yapılacağına inanmamasıdır. Çünkü her gittiği yerde halk kendisine büyük sevgi gösterilerinde bulunuyordu ve TSK'nın, başta Genel

²⁴⁹ AYDEMİR,Şevket(2000)... a.g.e., s. 393.

²⁵⁰ AYDEMİR,Şevket(2000).... a.g.e., s. 695.

²⁵¹ BİRAND VD.(2005), a.g.e....., s. 121.

²⁵² BİRAND VD.(2005), a.g.e....., s. 122.

²⁵³ BİRAND VD.(2005), a.g.e....., s. 123.

²⁵⁴ EROĞUL(2005),a.g.e.....s.249.

Kurmay Başkanı Orgeneral Rüştü Erdelhun'un bulunduğu üst düzey komutanları, kendisine olan bağlılıklarını her fırsatta yineliyordu.²⁵⁵

4.3.7. Başbakan Menderes'in Eskişehir Havaalanında Subaylar Tarafından Protesto Edilmesi (25 Mayıs 1960)

İnşaatı tamamlanan bir fabrikanın açılışı için 25 Mayıs'ta Eskişehir'e giden Başbakan Menderes, burada havacı subayların protestosu ile karşılaşmıştır. Subaylar selamlamak yerine Başbakan yaklaştığı zaman ona sırtlarını dönmüşler. Tunçkanat'a göre, subaylar tek sıra halinde hazırola geçtikleri ve Menderes gelince de baslarındaki subayın "Geri dön" komutu üzerine hepsi geriye dönüp ellerini arkalarına koymuşlardır. Bu protesto 26 Mayıs 1960 tarihli gazetelerde yer almamıştır.

4.4. HÜKÜMETİN DÜŞÜRÜLMESİ

26 Mayıs günü Ankara'da Genel Kurmay Başkanı Rüştü Erdelhun, ordu mensuplarına hitaben yaptığı konuşmasında, TSK'nın DP Hükümeti'ne bağlılığını bildirmiştir. Ancak orada Erdelhun'un konuşmasını dinleyen darbeci subaylar, birkaç saat sonra hükümeti devireceklerdir.²⁵⁶

26 Mayıs'ı 27 Mayıs'a bağlayan gece darbeciler Harp Akademisi'nde darbeden önceki son toplantılarını yapmışlardır. Komitacılar sabah saat üç sıralarında harekâta başlamışlardır. İlk hedefleri merkez komutanlığıydı, burayı mukavemetsiz ele geçirmişler ve rahatlamışlardır. Çünkü burada kendilerine karşı direniş olmasından çekiniyorlardı. Darbecilerin ikinci hedefi, ordu evindeki subayları teslim almaktı. Ancak burada çatışmalar yaşanmıştır ve Ankara halkı gürültülerle uyanmıştır.²⁵⁷

İlk olarak Tuğgeneral Yusuf Demirdağ evinden alınıp Harp Okulu'na getirilmiş ve nezarethaneye kapatılmıştır. Bundan sonra Refik Koraltan getirilmiştir. 2. Ordu komutanı Orgeneral Suat Kuyaş'da enterne edilmiştir. Celâl Bayar Çankaya Köşkünde Veteriner Tuğgeneral Burhanettin Uluç tarafından; Topçu Yarbay Abdullah Tardu, Kurmay Albay Sami Küçük tarafından gözaltına alınmıştır. Bu arada komite üyelerinden Cumhurbaşkanlığı Muhafız Alayı komutanı Kurmay Albay Osman Köksal'da yanlışlıkla içeriye kapatılmıştır.²⁵⁸

Darbeciler kendilerine mukavemet edebilecek askeri hedefleri bir bir ele geçirdikten sonra DP'lileri, CHP'lilerin de yardımıyla bir bir toplayıp Harp Akademisi'nin binasına toplamışlardır. En önemli hedeflerden birisi olan Celal Bayar da kısa bir direnmenin sonunda teslim olmak zorunda kalmıştır.²⁵⁹

Darbeyi Eskişehir'de haber alan Adnan Menderes hemen Konya'ya hareket etmiştir. Ancak Kütahya'da yakalanan Menderes de Ankara'ya Harp Okulunun binasına getirilmiştir. Aslında Menderes Eskişehir'de yaptığı konuşmasında; darbenin en büyük gerekçesi olan Tahkikat Komisyonu'nun kaldırılacağını ve erken seçime gidileceğini bildirmiştir. Ancak Menderes'e söylediklerini yapma fırsatı verilmemiş, hükümet darbesi ile iktidardan indirilmiştir.²⁶⁰

İhtilâl başarı ile gerçekleştirildikten sonra sıra, bu olayın tüm yurda duyurulmasına gelmiştir. Bunun için hedef radyo eviydi. Radyoyu ele geçirmek ve

²⁵⁵ BİRAND VD.(2005), a.g.e....., s. 125.

²⁵⁶ BİRAND VD.(2005), a.g.e....., s. 127.

²⁵⁷ BİRAND vd., a.g.e., s. 127.

²⁵⁸ TURGUT, Hulusi(1995),Şahinlerin Dansı, ABC Yayınları, s.140-141.

²⁵⁹ BİRAND vd., a.g.e., s. 136.

²⁶⁰ EROĞUL(2005),a.g.e.....s.250.

halka hitap etmekle görevli olan subay Kurmay Albay Alparslan Türkeş'ti. İhtilâl sabahı Alparslan Türkeş, radyodan şu konuşmayı yapmıştır:

"Burası Türkiye Radyoları Yayın Postası; Türk Silahlı Kuvvetleri Türk Vatandaşlarını radyolarının başına davet eder. Sevgili vatandaşlar: Türk Silahlı Kuvvetleri el ele vererek memleketin idaresini almıştır. Bu hareket Silahlı Kuvvetlerimizin müşterek işbirliği sayesinde, kansız başarılmıştır. Sevgili vatandaşlarımızın sükûn içinde bulunmaları, resmi sıfatı ve vazifeleri ne olursa olsun, hiç kimsenin sokağa çıkmamasını rica ederiz. " ²⁶¹

Türk Silahlı Kuvvetleri, 27 Mayıs'ta hükümete el koymasının gerekçelerini üç ana temele dayandırıyor. Birinci gerekçe, Demokrat Parti'nin demokrasiden sapmış olmasıydı. İkinci gerekçe, Demokrat Parti'nin kendi yandaşlarına değişik ve ayrıcalıklı işlem yaparak halkı ikiye bölmesiydi. Üçüncü gerekçe ise Demokrat Parti'nin Atatürk devrimlerinden ödünler vermesi ileri sürülmüştür. ²⁶²

Demokrasiyi genişletmek iddiasıyla iktidara gelen bir partinin (DP) yönetiminden askeri bir müdahale ile uzaklaştırılması ilk olacak ama son olmayacaktır. Bundan sonraki iki darbeye de (1971 ve 1980) yukarıdaki gerekçelerden özellikle demokrasiden sapmış olmak ordu tarafından gerekçe olarak kullanılacaktır.

27 Mayıs 1960 Hükümet Darbesi'nin asıl lideri ve kurulan gizli örgütleri teşkilatlandıran kişi, Tümgeneral Cemal Madanoğlu'dur. Darbe gerçekleştirildikten sonra Cemal Madanoğlu, bunu Anadolu'ya duyurmak için, Anadolu'daki bütün kuvvet komutanlarına telefonla haber vermiştir. ²⁶³

Cemal Madanoğlu kendi rütbesinin orgeneralden küçük olmasından dolayı, darbecilerin başına Orgeneral Cemal Gürsel'i getirmek istemiştir. 27 Mayıs Darbesi'ni küçük rütbeli subaylar gerçekleştirmiştir. Hal böyle olunca TSK'da emir komuta zincirinin bozulması tehlikesi doğmuştur. Bu yüzden Cemal Gürsel'in Ankara'ya gelip darbenin başına geçmesi şarttı. Cemal Gürsel darbe yapıldığında her şeyden habersiz İzmir'deki evinde istirahat ediyordu. 27 Mayıs günü Gürsel askeri bir uçakla Ankara'ya getirilerek darbecilerin başına geçirilmiştir. Böylece, büyük bir sorun olmaya aday olan darbenin liderliği meselesi çözüme kavuşmuştur. ²⁶⁴

Darbecilerin yaptıkları plana göre, tutuklanacak DP'lilerin sayısı yetmiş üç kişi civarındaydı. Genel olarak tutuklanacak bu kişiler, DP'nin kurduğu vatan cephelerine kayıtlı olan sivri isimlerdi. Ancak DP'lilerin tutuklanması işine CHP'lilerin ve diğer muhaliflerin katılmasıyla birlikte, tutuklanan DP'lilerin sayısı yüzlerce olmuştur. ²⁶⁵

Darbenin gerçekleştiği günün sabahı darbeye, darbeyi yapanların bile ummadıkları derecede sevinenler olmuştur. Halkın büyük bir çoğunluğu, yapılan darbeyi kutlamış ve TSK'ya sevgi gösterilerinde bulunmuştur. Zaten DP taraftarı olmayan halk kitlesi, muhalefet partileri, ordunun büyük kesimi, muhalif gazeteler ve üniversiteler darbeye sıcak bakıyorlardı. Bu kesimler darbenin gerçekleştirilmesi için üstü kapalı da olsa çalışıyorlardı. ²⁶⁶

Hükümete karşı yapılan darbe hareketi, umulmadık derecede kolay gerçekleştirilmiştir. Ancak darbeciler açısından asıl sorun şimdi başlıyordu. Darbeci askerlerin giriştikleri hareket öncesindeki anlaşmaları, darbeyi gerçekleştirdikten sonra hemen seçim yapmak ve yönetimi yeniden sivillere devretmekti. Onlara göre

²⁶¹ AYDEMİR, a.g.e., s. 456.

²⁶² ÖZDEMİR Hikmet, "Siyasal Tarih", Türkiye Tarihi, Çağdaş Türkiye 1908-1980, C. 4, 7. Basım, Sina Aksin (drl.), İstanbul: Cem Yayınevi, 2002.s.156.

²⁶³ ÖZDAĞ, a.g.e., s. 198.

²⁶⁴ ÖZDAĞ, a.g.e., s. 234.

²⁶⁵ ÖZDAĞ, a.g.e., s. 240.

²⁶⁶ BİRAND vd., a.g.e., s. 159.

asker devlet yönetiminden anlamazdı. Ancak darbeyi gerçekleştirdikten sonra darbeciler, bu sözlerini unutacaklar ve yönetimi uzun bir zaman sivillere devretmeyeceklerdir.

Darbe sabahı, Cumhurbaşkanı Celal Bayar, kendisine yönelik istifa tekliflerini; “Seçimle geldim, ancak seçimle giderim” diyerek reddetmiştir. Celal Bayar’ın bu çıkışı üzerine Cemal Madanoğlu, yaptıkları darbeyi meşru bir zemine oturtmak için yeni bir planı yürürlüğe koymuştur.

Madanoğlu darbeyi meşrulaştırmak amacı ile İstanbul Üniversitesi’nden, Prof. Dr. Sıddık Sami Onar, Prof. Dr. Naci Şensoy, Prof. Dr. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Prof. Dr. Hüseyin Nail Kubalı, Prof. Dr. Ragıp Sarıca, Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya ve Doç. Dr. İsmet Girtli’den oluşan heyete geçici bir anayasa hazırlatmıştır. Komisyonun başkanlığını Sıddık Sami Onar yapmıştır.²⁶⁷

4.5. 27 MAYIS İHTİLÂLİNİN SİYASAL YANSIMALARI

Demokrat Parti’nin uygulamaları nedeniyle kamuoyunda beklenir duruma gelen darbe, 27 Mayıs 1960’ta gerçekleşir.²⁶⁸ 38 subaydan oluşan darbeci grup, ülkedeki ana noktalarını, radyoyu ve diğer devlet kurumlarını ele geçirir; aynı zamanda Cumhurbaşkanı, hükümet üyeleri ve Demokrat Parti milletvekillerinin tümü tutuklanır. Demokrat Parti’nin öğrenci eylemlerini ve karşıt görüşleri bastırmak için kullandığı silahlı kuvvetler, 27 Mayıs sabahı radyodan okunan bildiride darbenin nedenlerini şu cümlelerle duyurur:

“Sevgili Vatandaşlar, bugün demokrasinin içine düştüğü buhran ve müessir hadiseler dolayısıyla ve kardeş kavgasına meydan vermemek maksadıyla Türk Silahlı Kuvvetleri, memleketin idaresini ele almıştır. Bu harekate silahlı kuvvetlerimiz, partileri içine düştükleri anlaşmaz durumdan kurtarmak ve partiler üstü bir idarenin nezaret ve hakimliği altında en kısa zamanda adil ve serbest seçimler yaptırarak, idareyi hangi tarafa mensup olursa olsun, seçimi kazananlara devir ve teslim etmek üzere girişmiş bulunmaktadır. Girişilmiş olan bu teşebbüs, hiçbir şahsa veya zümreye karşı değildir...”²⁶⁹

Görüldüğü üzere bildiride, müdahalenin amacı, demokrasiyi yeniden kurmak ve serbest seçimlere gitmek olarak açıklanmaktadır. Her ne kadar hiçbir kişi ya da grubun hedef alınmadığı öne sürülse de darbenin, Demokrat Parti’ye karşı düzenlendiği bir gerçektir. Darbenin ardından yaşanan gelişmeler de (Demokrat Parti yöneticilerinin asılması, ekonomik düzenlemeler ve 1961 Anayasası’nın içeriği) bunun en açık kanıtıdır.

Emre Kongar’ın “devletçi-seçkinci” ve “gelenekçi-liberaller” olarak adlandırdığı, Batılılaşma ve yenileşme çabası içinde bulunan aydınlar ile taşra eşrafı, toprak sahipleri (liberal-tutucu) arasındaki mücadeledir.²⁷⁰ Bu mücadelenin, Demokrat Parti iktidarı döneminde doruk noktasına ulaştığı genel kabul görse de Hikmet Özdemir’e göre, gerilim Tanzimat sonrasına dayanmaktadır:

“...Tanzimat’ı izleyen yıllarda Türkiye’de birbiriyle çatışan iki zümre belirmişti. Bir yanda yüzeysel bir batılılaşma ve yenileşme çabası içinde bulunan aydınlar; öte yanda taşra eşrafı, toprak sahipleri ve onlara katılan din adamları. Bu ikinci zümrenin halk üzerindeki etkisi, sonradan (Cumhuriyet döneminde) yığınlarla devrimciler arasında sürekli bir soğukluğun ve uzlaşmazlığın yaşanmasında etkili olmuştur. Bunun sonucudur ki, 1945 sonrasında çok partili rejime geçildiğinde, bir kısım toprak sahipleri ile eşrafın savaş sürecinde palazlanan yerli iş ve ticaret çevrelerini yanlarına

²⁶⁷ ÇAVDAR, a.g.e., s. 95.

²⁶⁸ KONGAR (1999)...a.g.e s.154.

²⁶⁹ GENCER, İsmet, Hürriyet Yolunda, Ankara: Doğu LTD Şirketi Matbaası, 1960, s. 50-51, Aktaran: KONGAR, a.g.e., s. 155.

²⁷⁰ DALDAL, Aslı, 1960 Darbesi ve Türk Sineması’nda Toplumsal Gerçekçilik, İstanbul: Homer Kitapevi, 2005 s.73.

olarak oluşturdıkları DP, türlü yollardan etkilenip kollar görüldüğü halk yığınlarını peşinden sürükleyecek ve 1950’de iktidara gelecektir.”²⁷¹

Darbe sürecinde önemli rol oynayan diğer olgu ise, “Devletçi-Seçkinci” grubun modernleşme ve Batı medeniyetini yakalama ülküsü çerçevesinde yeni “iktisadi gelişme” sürecini başlatma isteğidir. Emre Kongar’a göre, akılda tutulması gereken nokta, askerin siyasete karışmasının ardında yatan temel düşüncenin “batılılaşma” olduğudur. İdeolojik olarak Batı tipi bir toplum yaratma amacı, ordu için, siyasete karışmanın başka bir gerekçesi olmuştur. Bu nedenle de askeri bürokrasi, siyasal ve toplumsal olarak “batı modeline” inanmış ve bağlanmışır.²⁷²

27 Mayıs 1960 darbesinin ilericiliği konusunda genelde fikir birliği olsa da, bu ilericiliğin boyutları ve amaçları açısından farklı iki anlayış hakim olmuştur. Bu anlayışlarından ilki, darbeyi global-kapitalist gelişmenin bir uzantısı olarak görür ve dünya kapitalizminin gerekliliklerine bağlar. Bu görüşün savunucularından Çağlar Keyder, Demokrat Parti dönemini, küçük üreticilerin hakim olduğu ideal bir Pazar ekonomisi olarak tanımlar. Keyder’e göre 1960 darbesinin ilericiliği Türkiye’yi kapitalist gelişim çizgisi üzerinde daha ileri bir düzeye, modern sanayi kapitalizmi çizgisine taşımasından kaynaklanır. 1960 darbesi, devlet-ekonomi ilişkisinde global düzlemdeki yeni yapılanmaların Türkiye ayağını oluşturur. 1960 dönüşümü, entelektüellerin ve bürokratik tabakanın da desteklediği, iktisadi kalkınmacılığı savunan özel bir tur burjuva “ilericiliği”dir.²⁷³

Bu görüşe karşı çıkanlar ise, 1960 darbesinin ilerici bir nitelik taşıdığını belirterek, darbeyi küresel kapitalizme karşı bir başkaldırı olarak değerlendirirler.²⁷⁴ Bu görüşü savunanlar, daha çok Yön Dergisi çevresinde toplanan aydınlardır. Doğan Avcıoğlu’nun editörlüğünde 1961 yılında yayın hayatına başlayan Yön, 27 Mayıs darbesinin ardından sosyalist düşüncüyü, belli yorumlarla Türkiye’ye getirmeyi hedefleyenlerin çıkardığı bir dergidir.²⁷⁵

27 Mayıs askeri ihtilâli’nin getirdiği toplumsal ve siyasal serbesti farklı düşüncelere, toplumsal çözümlemelere yeni bakış açıları getirmiştir. Sosyalist düşünce bunlardan birisidir, ileriki süreçlerde dindar partilerin devreye girmesiyle ve dış ortamında etkisiyle siyasal kutuplaşmalar toplumsal kutuplaşmalara, ayrışmalara ortam hazırlayacaktır. Bu durum 27 Mayıs’la gelen 1961 anayasanın getirdiği demokratik ve özgürlük ortamının toplumsal hayata bol geldiği söylenebilir. Oluşturulan olumsuz ortamda askerin müdahalelerle toplumsal hayatta ki gücünü pekiştirdiğini hâkimiyetinin arttığını zaman içinde kurumsallaşmasını tamamladığını söylenebilir.

27 Mayıs asker, akademik kökenli liberal aydın ve elitler ile iktidarı elinden kaçıran bürokrasinin gerçekleştirdiği bir harekettir. 27 Mayıs, sadece askeri bir çerçevede oluşmamıştır. DP’ye karşı biriken siyasal, sosyal ve ekonomik muhalefetten doğmuştur.²⁷⁶

27 Mayıs 1960 Hükümet Darbesi; Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nde kırk yıl sürecek, Askeri Darbeler dönemini başlatmıştır. 1960 Darbesi’nden sonra; TSK tarafından 12 Mart 1971, 12 Eylül 1980 Askeri Darbeleri ve 28 Şubat 1997 post-modern darbeleri yapılmıştır. 27 Mayıs Türkiye siyasetinde, millî irade dışındaki çözüm arayışlarını güçlendirmiştir. Yani ülke siyasetine hakim olan kargaşa

²⁷¹ ÖZDEMİR,Hikmet(2002),...a.g.e s.229.

²⁷² KONGAR(1999)..... a.g.e, s.151.

²⁷³ DALDAL, a.g.e., s.74.

²⁷⁴ DALDAL, a.g.e., s.74.

²⁷⁵ KONGAR(1999)..... a.g.e, s.168.

²⁷⁶ TANÖR, Bülent (1986), “İki Anayasa: 1961-1982”, İstanbul: Beta Basım, s.11.

ortamının düzeltilmesinde, demokrasinin gücüne değil de ordunun gücüne dayanılması fikrini doğurmuştur.

27 Mayıs Hareketi ordunun bilinçli olarak gerçekleştirdiği bir hareket değildir. Bu hareket, ordunun tamamına mal edilemez. Çünkü TSK'nın çoğunluğu, 1960 Darbesi'nde rol oynamamıştır. Zaten ordunun büyük bir kesimi, böyle bir hareketin gerçekleştirileceğinden habersizdir. Ancak 27 Mayıs'ın hazırlayıcılarının ve gerçekleştirenlerinin asker olması, bu hareketi bütün orduya mal etmiştir.²⁷⁷

1960 Darbesi, TSK'nın küçük rütbeli subayları tarafından gerçekleştirilmiştir. Darbe sırasında ordu içerisindeki emir - komuta zinciri kaybolmuştur. Ordunun en üst kademesinde yer alan Genel Kurmay Başkanı ve kuvvet komutanları yok sayılmış, ordudaki hiyerarşik düzene uyulmamıştır. Darbenin hazırlayıcıları çoğunlukla, 30-35 yaş aralığına bulunan yüzbaşı ve teğmenlerdir.²⁷⁸

1960 Darbesi'nden sonra, darbeyi yapanlar tarafından ortaya çıkarılan yeni kurumlar, hükümet darbesini darbe sürecine sokmuştur. Bu darbe kurumları; Millî Birlik Komitesi, Anayasa Komisyonu, Yüksek Adalet Divanı, Yüksek Soruşturma Kurulu ve çoğunluğunu sivillerin oluşturduğu hükümettir.²⁷⁹

Darbenin yapılma amacı; yönetimi DP'nin elinden alıp, başka bir sivil idareye devretmektir, ancak MBK, içerisinde yer alan farklı grupların tesiri ile yönetimi sivil idareye devretmekte yavaş hareket etmiştir. Yönetim sivil idareye, CHP'lilerin ve aydınların yoğun telkinleri sonucunda, MBK içerisindeki iktidarda kalma yanlısı olan 14'ler grubunun tasfiye edilmesi ile devredilebilmiştir.²⁸⁰

1960 Darbesi ile beraber, TSK'nın Türk siyasetindeki etkisinin artmasıyla birlikte, ülkede toplumsal açıdan büyük değişiklikler yaşanmıştır. Bu dönemde köyden kente göçler artmış, siyaset sahnesinde söz sahibi olan yeni aktörler, halkı devletten uzaklaştırmıştır.²⁸¹

27 Mayıs'tan sonra MBK tarafından, temel hak ve hürriyetleri anayasa güvencesi altına alan, çok partili demokratik sistemi pekiştiren, Türkiye Cumhuriyeti'nin en özgürlükçü anayasası olma niteliğindeki 1961 Anayasası hazırlandı ve DP dönemindeki Akıllar Meclisi'ne benzer bir senato vücuda getirildi. Bunun yanında rejimin kurallarını belirleyen Anayasa Mahkemesi kuruldu. Danıştay'ın sahip olduğu, idarenin ve yürütmenin tasarruflarını denetleme yetkisi genişletildi.²⁸²

DP'nin devamı niteliğindeki partiler, bu yeni kurumsal yapılanmayı; atanmışların seçilmişler üzerindeki denetimini güçlendiren, hürriyet aleyhtarı uygulamalar olarak yorumlamışlar ve 1961 Anayasası'nda değişiklik yapılması taleplerini sürekli gündemde tutmuşlardır.

1961 Anayasası ile TSK'ya, siyasî yönetime müdahale hakkı tanınmıştır. Millî Güvenlik ve Tabii Senatörlük Kurumları kurularak TSK'ya, Türkiye Cumhuriyeti rejiminin koruyucusu ve güvencesi olma yetkisi verilmiştir. Bu yetkiyle TSK; yürütme ve yasama güçlerini yönlendirme, denetleme ve fikirlerini beyan etme hakkına sahip olmuştur. Böylece TSK yürütmedeki yetkisini yasal çerçeveye oturtmuştur.²⁸³

²⁷⁷ ATEŞ,Toktamış, 68'li Olmak, 1995, Ankara, Ümit Yayıncılık, s. 33.

²⁷⁸ AYDEMİR, a.g.e., s. 395.

²⁷⁹ BİRAND vd., a.g.e., s. 143.

²⁸⁰ BİRAND vd., a.g.e., s. 181.

²⁸¹ İNSEL,Ahmet , Demokrasinin Sancılı Yılları, 2002, İstanbul, Cumhuriyet Ansiklopedisi, Yapı Kredi Yayınları, C.3, s. 2.

²⁸² BAYKAM,Bedri, 27 Mayıs İlk Aşkımız, 1994, Ankara, Ümit Yayıncılık, s. 347.

²⁸³ DEMİREL,Süleyman, 1973'e Bakarken, 1995, Ankara, Atak Matbaası, s. 5.

1960 Darbesi'ni, emir - komuta zincirini hiçe sayarak gerçekleştiren cuntacı örgütler, 12 Mart 1971 Darbesi ile ordudan tasfiye edilmiştir. 1980 Darbesi ise emir-komuta kademesine uyularak gerçekleştirilmiştir. 1961 Anayasası'nın kabulü ile Türkiye'ye aşırı özgürlükçü ortam hakim olmuş, bunun neticesinde sosyalizm ülkede yayılmıştır. Türkiye İşçi Partisi'nin yanında Disk, Türk - İş gibi işçi sendikaları kurulmuştur.²⁸⁴

Devlet kademelerinde meydana gelen değişim ile birlikte halk arasında sosyalizm yanlısı bir gençlik kitlesi oluştu. Vietnam Savaşı, Küba ve Afrika Devrimlerinden beslenen bu gençlik kitlesi, 68 kuşağı olarak bilinen devrimci kuşağını oluşturdu. Sosyalizm yanlısı olan bu gruba karşılık, DP'nin devamı niteliğindeki, anti - komünist, milliyetçi ve muhafazakâr bir toplum kesimi oluştu. Bu muhafazakâr kesim, TSK'nın komünizme yönelen, sosyalist gruplara karşı verdiği mücadeleden kuvvet bularak, güçlenip örgütlenmiştir. Bu grup, yurdun dört bir yanında uyanış ve millî şahlanma mitingleri düzenleyerek büyük kitleleri arkasından sürüklemiştir. Bu muhafazakar kesim, Türkiye'de sol eğilimlere karşı denge unsuru olmuştur.²⁸⁵

27 Mayıs 1960 darbesini gerçekleştiren grup duyuru tebliğinde Millî Birlik Komitesi (MBK) ifadesini kullanmıştır. MBK adına Albay Alparslan Türkeş bir basın toplantısı yaparak MBK'nın yirmi kişiden oluştuğunu başında da Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Cemal Gürsel'in bulunduğunu açıklamıştır. Bildiride; DP'nin demokrasiden saptığını, partizanlık yaparak halkı ikiye böldüğünü ve Atatürk Devrimleri'nden ödünler verdiğini, bu nedenlerden dolayı Türk halkının içinden çıkan MBK'nın yönetime el koyduğunu, TBMM ve hükümetin feshedildiğini duyurmuştur.²⁸⁶

TSK'nın müdahalenin, partileri çıkmazdan kurtarmak, partiler üstü bir yönetim kurarak serbest seçimleri yapmak ve politik iktidarı kazanan partiye devretmek amacı belirtilerek, MBK yönetiminin askeri bir diktatörlüğe dönüşmeyeceği, en kısa süre içinde sivil yönetime geçileceği mesajı verilmiştir. Buna karşılık, Cumhurbaşkanı, Başbakan, bakanlar ve bazı meclis üyelerinin yargılanmadan tutuklanmış olması aksine bir izlenim oluşturmaktadır.

Başlangıçta MBK darbeciler aralarında Cemal Gürsel gibi ordunun saygısını kazanmış bazı kıdemli subaylardan oluşuyordu. Başarılı olmasına ve bütün TSK'nın darbeyi desteklemesine rağmen MBK silahlı kuvvetleri temsil etmiyordu.²⁸⁷ MBK üye sayısı 38 kişiye kadar çıkmış ve sınırlandırılmıştır. Daha sonraki süreçte ise bu 14 ünün tavsiyesi ile bu sayı azaltılmıştır ve işler hale getirilmiştir. MBK Komitesi silahlı kuvvetler içinde de temizlik yapmıştır. Kamuoyuna orduda tavsiyesi Millî Savunma Bakanı Fahri Özdilek'in basın toplantısıyla duyurulmuş, kendisinin de emekliye ayrıldığını ve amacın bir gençleştirme harekâtı olduğunu iddia etmiştir.

DP'li seçkinlerin siyaset sahnesinde uzaklaştırılması ile sonuçlanan ve Yassı ada yargılanmaları kadar tartışılmamakla birlikte 27 Mayısçıların orduda ve üniversitede gerçekleştirdikleri iki tavsiye eylemi daha vardır. Bunlardan ilki giderek bozulmuş olan hiyerarşik piramidin düzeltme amacıyla orduda yapılan tavsiyedir. 25 fiil yılının dolduran subayların hükümet tarafından resen emekliye sağlayan kanun gereğince 253 general ve amiral ile 5000 yakın subay silahlı kuvvetler bünyesinden çıkarılmışlardır.²⁸⁸ 5000 subayın sevk edilmesi haberi MBK tarafından

²⁸⁴ BİRAND vd., a.g.e., s. 183.

²⁸⁵ BİRAND vd., a.g.e., s. 183.

²⁸⁶ TANÖR, Bülent (1986), "İki Anayasa: 1961-1982", İstanbul: Beta Basım s.10.

²⁸⁷ ZÜRCHER, E. Jan (1996), "Modernleşen Türkiye'nin Tarihi", İstanbul: İletişim Yayınları s.355.

²⁸⁸ ÖZDEMİR, Hikmet (2002), ...a.g.e s.234-235.

yalanlanmıştır. Ordudaki bu tavsiyenin genişliği başlangıcından itibaren saklı tutulmaya çalışılmıştır. Çünkü girilen operasyona her hangi tepki tehlikeli sonuçlar doğurabilirdi. Emekliye sevk edilen subayların mağdur olmamaları ve muhtemel tepkilerinin önlenmesi amacıyla emeklilik cazip hale getirilmeye çalışılmıştır.²⁸⁹

O operasyon TSK reformunun ilk basamağı olarak düşünülmüştür. Bu tasarrufun nedenine değindiğimizde başlıca etkenler, ordunun hiyerarşik düzenin bozulmasıyla orduda gençleştirme olarak gündeme gelen “ biz istikbal harbinde iken” zihniyetidir. Bir etkende MBK üyelerinin durumu olmuştur. Şöyle ki MBK üyelerinin çoğunluğu genç subaylardan oluşuyordu, bu husus ordu içerisinde de huzursuzluklara sebebiyet veriyordu. Ordudan emekliye sevk edilen subaylara gelince bunlar derhal emekli inkılâp derneğini kurmuşlar.(EMİNSU) orduya dönüş mücadelesi örgütlü olarak başlamıştır.²⁹⁰

Millî Birlik Komitesinin gerçekleştirdiği subay tasfiyesinin nedeni kuşkusuz ordudaki subay yığılmasını ortadan kaldırmaktı. Bunu da ancak 27 Mayıs yönetimi gibi olağanüstü yetkileri elinde toplamış olan bir iktidar yapabilirdi. Ne var ki bu tasfiyenin objektif sonucu 12 Mart 1971 ve 12 Eylül 1980 tarihlerinde görev başında bulunacak üst rütbeli subayların önemli bir oranda belirlemek olmuştur. Şunu eklemek gerekir ki 12 Mart döneminde yapılacak olan ikinci tasfiyede bu açıdan ikinci belirleyici ve tanımlayıcı etken niteliğini taşıyacaktır.²⁹¹

MBK, kuruluşu itibarıyla türdeş bir topluluk değildi. Hedeflerde ve yöntemde farklı sesler, görüşler belirmeye başlamış, darbe sonrası asker kendi içinde siyasal ideolojik olarak kutuplaşmıştı. Darbe sonrası muhafazakârlarla ile radikaller arasında 1950 de askeri kampaşmanın ilk günlerinde ortaya çıkan bölünme hala canlıydı. Cemal Gürsel gibi üst rütbeli subaylar amacı ordunun siyasî rolünü en aza indirerek ve iktidarı olabildiğince çabuk seçilmiş hükümete devretmekti. Alt rütbeli subayların çoğunluğu çok daha ileri, radikal, toplumsal ekonomik ve siyasî reformları başlatma fırsatını ele geçirme amacı vardı. Seçmenlerin muhafazakârlığı dikkate alındığında bu oldukça uzun askeri yönetim dönemi gerekli kılacaktı. Dolayısıyla amaçlar ve yöntemler konusunda bir çatışma, rejiminin içinde başından itibaren vardı.²⁹²

Bu arada ordu içindeki muhalif örgütlenme devam ediyordu. SKB adı altında gölge bir yapı oluşturdu. Burada hem muhalif subayları barındırıyor, hem de ordu mensuplarını kontrol ediyordu. Zaman zaman MBK’ ya karşı cunta gibi davranma tehdidinde bulundu. SKB’nin faaliyetleri Gürsel ve arkadaşlarının, subayların genel desteğine sahip olmadıkları ve silahlı kuvvetler içinde bir bölünme tehlikesinin hala gerçek olduğunu gösteriyordu.²⁹³

SKB, ordu üst kademesinin, alt rütbedeki subayların gelecekte kendi başlarına yapabilecekleri her hangi bir eylemi önlemek amacıyla kurulmuştur. 1961-1962 yıllarında sivil siyasetçilere 27 Mayıs öncesinin siyasetine dönmemelerine ikaz eden muhtıralarla siyasete birçok kez müdahalede bulunmuştur. Bunu, inisiyatifi elde tutmak ve sivil siyasete dönülmesine karşı çıkan köktenci subayların kendi başına eyleme geçmelerine engel olmak amacıyla yapıyorlardı. Başına buyruk eyleme karşı duyulan korkunun hiç de boşuna olmadığını Albay Talat Aydemir’in eylemleri

²⁸⁹ GÜNGÖR, Celalettin (1992), “27 Mayıs Ve Partileşme Sorunu”, Ankara: Nurol Matbaası s.40.

²⁹⁰ GÜNGÖR, Celalettin (1992), a.g.e s.42.

²⁹¹ YETKİN, Çetin (1995), “Türkiye’de Askeri Darbeler Ve Amerika”, Ankara: Ümit Yayıncılık s.29.30.

²⁹² HALE, William (1994), ... a.g.e , s.110.

²⁹³ HALE, William (1994), ... a.g.e , s.126.

kanıtlayacaktı. Aydemir iki kez başarısız darbe girişiminde bulundu. İlkinde affedilmeyi sağladı, ikincisinde idam edildi.

TBMM açılmadan önce, 21 Ekim 1961’de TSK içindeki bazı subayların İstanbul Harp Akademilerinde yaptıkları toplantıda bir belge imzalanmıştır.(21 Ekim Protokolü) Bu belge seçimlerin yapılmasıyla birlikte başlayan demokratikleşme sürecinde, ordunun sivil yönetim üzerindeki etkisinin süreceğini göstermiştir. Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay’ın protokoldeki görüşleri benimsememesi nedeniyle, protokolü uygulama imkânı olmamış, aynı günlerde Çankaya’da siyasî parti liderleriyle komutanların önünde imzalanan protokol, bir gün sonra açılacak meclise yeniden askerin gölgesini düşürmüştür. Çankaya Protokolü’nün imzalanmasının ardından ordu tarafından yapılan açıklamada; “Demokratik rejimin işlemesi konusunda parti liderleriyle aramızda görüş ayrılığı olmadığı ” imajı verilmiş, ordunun istekleri kabul edilmiştir. 13 Kasım 1960 tarihinde “Ondörtler” olarak da adlandırılan otoriter grubun tasfiyesinden sonra MBK, yeni anayasanın hazırlanmasına koyulmuştur. Bunun için Kurucu Meclis oluşturulmuştur. Ancak; mecliste eski DP’li hiçbir üyeye yer verilmemiştir.. Zira toplumun neredeyse yarısı, Kurucu Meclis’te temsil edilmemektedir.

Kurucu Meclis’in açılmasıyla birlikte, siyasal partilerin faaliyetlerine de izin verilmiştir. AP, YTP, TİP ve zaten faaliyetlerini sürdüren CHP ve CKMP siyasal hayatta yerlerini almışlardır.

Kurucu meclis kurulması hususunda siyasal bilgiler fakültesinin teklifi ile seçim yoluyla bir kurucu meclis meydana getirmesini ve bu meclisin hem anayasayı hazırlamasını hem de 1 yıllık bir geçiş devre içinde yasama organı olarak çalışmasını ön görmekteydi. Diğer taraftan bir kurucu meclisin kurulmasında tereddüt uyandıran bazı nedenler de vardı. Bunlardan birisi tek dereceli bir seçimle teessüs edecek olan kurucu meclisin kompozisyonun DP’li seçmenlerin ağırlığını hissettirmesi riskiydi ki bu göze alınamamıştır. İkincisi de ihtilâlın sivil DP iktidarını sadece devirmiş olmasının dışındaki hesaplardır.²⁹⁴

Kurulacak kurucu meclis kanun yapıcı tam meclis yetkililerini haiz olacaktı. MBK da bir ikinci meclis konumunda olacak senato krateri taşıyacaktı. Bu gelişmeler içerisinde MBK ve temsilciler meclisinden oluşan kurucu meclis Anayasa ve seçim kanunu ile diğer kanunlar konusunda işbirliği halinde çalışacak bir yasama organıydı. Kurucu meclis Anayasa Komisyonunun hazırladığı Anayasa tasarısına son şeklini vererek referanduma sunacaktı.²⁹⁵

Kurucu meclis tasarısı Bakanlar Kurulunda hemen görüşülmeye başlamış, hükümet tasarısı şeklinde MBK’na sevk edilmiştir. Temsilcilerin seçimi kısa sürede tamamlanarak kurucu meclis 6 Ocak 1961 tarihinde ilk toplantısını yapmıştır. Böylece kanunla belirlenen başlıca görevi halkoyuna sunulacak yeni anayasayı görüşüp kabul etmek ve seçim kanunu yapmak olan kurucu meclis fiilen çalışmaya başlamış oluyordu.²⁹⁶

Kurucu meclisin oluşturulması iktidarın sivil ellere geçmesi yönünde önemli bir adımdı. Temel zayıflığı halkın gözünde CHP’nin hakim olduğu bir meclis gibi algılanmasıydı. Temsilciler Meclisi oluşturulurken DP’lilerin dışlanmaları ortaya CHP’lilerin çoğunlukta olduğu bir topluluk getiriyor. Bu durumun temsilciler meclisinin siyasî eğilimini belirlediği düşünülmemelidir. Ortaya çıkan Anayasa insan ve mülkiyet hakları kadar ekonomik ve sosyal programları da içeren bir uzlaşma belgesi olmuştur. Bununla birlikte ne şekilde olursa olsun toplumun bir kesimini

²⁹⁴ GÜNGÖR, Celalettin (1992), a.g.e s.29.

²⁹⁵ GÜNGÖR, Celalettin (1992), a.g.e s.30.

²⁹⁶ GÜNGÖR, Celalettin (1992), a.g.e s.32.

Anayasanın yapılışında dışarıda bırakan tutum 1961 Anayasasının daha başlangıçta yara almasına yol açan etken kabul edilmelidir. Aynı durum 1982 Anayasası için daha fazlasıyla geçerlidir.²⁹⁷

27 Mayıs 1960 Darbesi; Türkiye Cumhuriyeti'nin daha sonra yaşadığı; 12 Mart Muhtırası ve 12 Eylül 1980 Darbesi'nden çok farklı bir askeri müdahaledir. 1960 Darbesi'nin sonrasında kabul edilen 1961 Anayasası ile; demokratik haklar geliştirilmiş, basına, işçiye, üniversitelere verilen özgürlükler arttırılmıştır. Bu bakımından 1960 Darbesi, diğer askeri müdahalelerden farklıdır.²⁹⁸

Yeni anayasa hazırlamakla görevlendirilen Kurucu Meclis Ocak 1961'de GK eski başkanlarından emekli orgeneral Rauf Orbay'ın başkanlığında çalışmaya başladıktan yaklaşık 1 ay sonra siyasî parti faaliyetlerine izin verilmiştir. CHP ve CKMP'nin yanında çok sayıda yeni parti kurulur. Bunlar arasında siyasî yaşamda ciddi dalgalanmalar yaratacak olan partiler de vardır. 11 Şubat 1961'de kurulan Adalet Partisi (AP) ve 13 Şubat 1961'de Türkiye işçi partisi (TİP) kurulmuştur.²⁹⁹ Demokrat Parti'nin fiilen sona ermesinden sonra kadro, yeni bir örgütlenme içerisindeydi. Neticede eski kadroların giricimi ile Ragıp Gümüşpala ve arkadaşları tarafından Adalet Parti'si (AP) kurulmuştur.³⁰⁰

Genel eğilim olarak siyasî parti faaliyetlerine izin verilmesi eğer darbeden sonra kapatılmamışlarsa veya faaliyetleri geçici bir süre durdurulmamışsa Türkiye örneğinde askeri yönetimden normal rejime geçiş sürecinin ilk adımı oluyor. 27 Mayıs 1960 kurulan askeri yönetim açısından bakınca da durum aynı. Siyasal faaliyetlerin serbest bırakılması iktidarı elinde tutan askerin gelecekteki niyetleri hakkında göstergedir.³⁰¹

Darbeden sonraki ilk seçimler 15 Ekim 1961 tarihinde yapılmış, bu seçimlerde DP çizgisini takip eden siyasî partiler büyük bir zafer kazanmışlardır. 1961 seçimlerinde CHP'nin 173 milletvekiline karşılık, kendisini DP'nin devamı olarak gören Adalet Partisi 158, Yeni Türkiye Partisi 65, Cumhuriyetçi Köylü Partisi 54 milletvekili çıkarmıştır. Bu seçim kamuoyunda, Adnan Menderes'in zaferi olarak yorumlanmış, DP çizgisinin hala büyük bir oy potansiyeline sahip olması orduda büyük bir tedirginliğe neden olmuştur. 1961 seçimlerinden sonra AP'nin yükselişi devam etmekle birlikte, 1965 seçimlerinde Süleyman Demirel liderliğindeki AP, CHP'nin 134 milletvekiline karşılık, 240 milletvekili çıkararak iktidara gelmiştir. AP'nin aldığı oylar hem CHP'de hem de askeri kanatta büyük etki uyandırmıştır. siyasîler, koalisyon hükümeti kurmak için uzlaşmaya çalışmışlardır. AP'nin 1965'te yapılan seçimlerde tek başına iktidara gelmesiyle Koalisyon Hükümetleri dönemi, son bulmuştur.

Seçim sonuçları bir bakım geçiş sürecinde ciddi bunalımların yaşanabileceğini haber veriyordu. Gerçekten 27 Mayısçıların darbe ile oluşturdukları askeri yönetimden parlamentolu yönetime geçişi pek kolay olağan sayılabilecek ortamda yaşanmamıştır. Özellikle AP'lilerin ordu tarafından önerileri kabul etmek durumunda bırakılmaları yapılan baskılara örnek olarak gösterilebilir.³⁰²

İhtilâlin siyasal yönetim organı Millî Birlik Komitesidir, mirası ise 1961 Anayasa'sıdır.

²⁹⁷ ÖZDEMİR,Hikmet(2002),...a.g.e ..., s..238.

²⁹⁸ AYDEMİR, a.g.e., s. 395.

²⁹⁹ ÖZDEMİR,Hikmet(2002),...a.g.e ..., s.241.

³⁰⁰ SARIBAY, Ali Yaşar (2001), "Türkiye'de Demokrasi ve Politik Partiler", İstanbul: Alfa Yayınları s.57.

³⁰¹ ÖZDEMİR,Hikmet(2002),...a.g.e ..., s.241.

³⁰² ÖZDEMİR,Hikmet(2002),...a.g.e ..., s.242.

4.5.1. Millî Birlik Komitesi

Anayasa Komisyonu'nda görevli öğretim üyelerinin telkinleriyle, yasama ve yürütme yetkileri askerin elinde olacaktır. Askerler hemen seçim yaparak yönetimi sivillere devretmeyeceklerine göre, olağanüstü yasama yetkileri ile donatılmış bir yürütme kuruluna ihtiyaç vardı. Cuntacılar'ın en kıdemli sekiz üyesi bir odaya kapanarak, uzun tartışmalar sonucunda, darbeci askerlerden 38 kişilik liste hazırlamışlardır. Böylece yönetimini üstlenecek olan Millî Birlik Komitesi kurulmuş oldu. 38 kişiden oluşan MBK'nın başkanlığına da Cemal Gürsel getirilmiştir.³⁰³

38 subaydan kurulu Millî Birlik Komitesi, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni kapatmış, Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Bakanlar Kurulu üyeleri ile iktidar partisi milletvekilini tutuklamış, çoğunluğu sivillerden oluşan bir hükümet kurmuştur.³⁰⁴

Egemenlik Türk Milletindir. Millet adına egemenlik Millî Birlik Komitesi tarafından kullanılır. Millî Birlik Komitesi böylece TBMM'nin bütün görev ve yetkilerini kullanan bir organ olarak kurulmuştur.

Millî Birlik Komitesi üyeleri

#	İsim	27 Mayıs 1960'ta görevi	Sonraki görevi
1	Orgeneral Cemal Gürsel	İzmir'de zorunlu izinli	26 Ekim 1961'de Cumhurbaşkanı
2	Tuğgeneral İrfan Baştuğ	Genelkurmay Başkanlığı Personel Başkanı	12 Eylül 1960'ta trafik kazasında öldü
3	Tuğgeneral Sıtkı Ulay	Harp Okulu Komutanı	Cumhuriyet Senatosu Tabii Üyesi
4	Tümgeneral Cemal Madanoğlu	KKK Lojistik Başkanı	Cumhuriyet Senatosu Tabii Üyesi (Katılmadan istifa)
5	Kurmay Albay Ekrem Acuner	KKK Harekât Şube Müdürü	Cumhuriyet Senatosu Tabii Üyesi
6	Kurmay Yarbay Refet Aksoyoğlu	KKK Harekât Şubesi	Cumhuriyet Senatosu Tabii Üyesi
7	Kurmay Albay Mucip Ataklı	Kara Harp Akademisi öğretmeni	Cumhuriyet Senatosu Tabii Üyesi
8	Hava Kurmay Binbaşı Emanullah Çelebi	Hava Harp Akademisi öğrencisi	Cumhuriyet Senatosu Tabii Üyesi
9	Kurmay Yarbay Vehbi Ersü	43.Süvari Alay II. Grup Komutanı	Cumhuriyet Senatosu Tabii Üyesi
10	Kurmay Binbaşı Suphi Gürsoytrak	1.Ordu Topçu Komutanlığı 608.Topçu Taburu	Cumhuriyet Senatosu Tabii Üyesi

³⁰³ BİRAND vd., a.g.e., s. 162.

³⁰⁴ TANÖR Bülent, BORATAV Korkut, AKŞİN Sina, "Türkiye tarihi 5, Bugünkü Türkiye 1980-1995", Cem/Tarih Yay., 1995, s.367.

11	Kurmay Yarbay Kadri Kaplan	Millî Savunma Bakanlığı Genel Sekreterliği Harekât Subayı	Cumhuriyet Senatosu Tabii Üyesi
12	Kurmay Yarbay Suphi Karaman	KKK Personel Başkanlığı Erkân Şube Müdürü	Cumhuriyet Senatosu Tabii Üyesi
13	(Kurmay) Yüzbaşı Kamil Karavelioğlu	Kara Harp Akademisi öğrencisi	Cumhuriyet Senatosu Tabii Üyesi
14	Kurmay Albay Osman Köksal	Cumhurbaşkanlığı Muhafız Alayı Komutanı	Cumhuriyet Senatosu Tabii Üyesi
15	Kurmay Albay Fikret Kuytak	KKK Harekât Şube Müdürü	Cumhuriyet Senatosu Tabii Üyesi
16	Kurmay Albay Sami Küçük	Genelkurmay V.Şubesi	Cumhuriyet Senatosu Tabii Üyesi
17	Kurmay Yarbay Sezai Okan	Genelkurmay Başkanlığı Pl. ve Prens. Şubesi	Cumhuriyet Senatosu Tabii Üyesi
18	Orgeneral Fahri Özdilek	1.Ordu Komutanı	Cumhuriyet Senatosu Tabii Üyesi
19	Kurmay Binbaşı Mehmet Özgüneş	61.Tümen Topçu Komutanlığı	Cumhuriyet Senatosu Tabii Üyesi
20	Deniz Kurmay Binbaşı Selahattin Özgür	Deniz Harp Akademisi öğrencisi	Cumhuriyet Senatosu Tabii Üyesi
21	Kurmay Binbaşı Şükran Özkaya	3.Zırhlı Tugay Piyade Tabur Komutanı	Cumhuriyet Senatosu Tabii Üyesi
22	Hava Kurmay Albay Haydar Tunçkanat	Hava Harp Akademisi öğretmeni	Cumhuriyet Senatosu Tabii Üyesi
23	Kurmay Yarbay Ahmet Yıldız	4.Tümen 13.Topçu Taburu Komutanı	Cumhuriyet Senatosu Tabii Üyesi
24	Kurmay Albay Muzaffer Yurdakuler	Genelkurmay Başkanlığı Özel P.P.Şubesi Müdürü	Cumhuriyet Senatosu Tabii Üyesi
25	Kurmay Albay Alparslan Türkeş	KKK NATO Şubesi Müdürü	13 Kasım 1960'ta Yeni Delhi hükümet müşaviri
26	Kurmay Yarbay Orhan Kabibay		13Kasım 1960'ta Brüksel hükümet müşaviri

27	Kurmay Binbaşı Orhan Erkanlı		13 Kasım 1960'ta Mexico City hükümet müşaviri
28	Deniz Kurmay Binbaşı Münir Köseoğlu		13Kasım 1960'ta Stokholm hükümet müşaviri
29	Kurmay Yarbay Mustafa Kaplan		13Kasım 1960'ta Lizbon hükümet müşaviri
30	Tank Binbaşı Muzaffer Karan	Tank Taburu Harekât ve Eğitim Subayı	13Kasım 1960'ta Oslo hükümet müşaviri
31	Kurmay Binbaşı Şefik Soyuyüce		13Kasım 1960'ta Kopenhag hükümet müşaviri
32	Piyade Binbaşı Fazıl Akkoyunlu	Genelkurmay Başkanlığı Muhafız Taburu Komutanı	13Kasım 1960'ta Kabil hükümet müşaviri
33	Deniz Kıdemli Yüzbaşı Rıfat Baykal		13 Kasım 1960'ta Tel-Aviv hükümet müşaviri
34	Kurmay Binbaşı Dünder Taşer		13Kasım 1960'ta Rabat hükümet müşaviri
35	Kurmay Yüzbaşı Numan Esin		13Kasım 1960'ta Madrid hükümet müşaviri
36	Kurmay Yüzbaşı İrfan Solmazer		13Kasım 1960'ta Lahey hükümet müşaviri
37	Kurmay Yüzbaşı Muzaffer Özdağ		13Kasım 1960'ta Tokyo hükümet müşaviri
38	Jandarma Yüzbaşı Ahmet Er		13Kasım 1960'ta Trablus-garp hükümet müşaviri

Millî Birlik Komitesi yasama yetkisini doğrudan doğruya kendisi ve yürütme yetkisini Devlet Başkanına tayin ve komitece tasvip edilen Bakanlar Kurulu eliyle kullanır.(m.3) M.B.K. 1/5'inin teklifi ve 4/5'nin kabulü ile Anayasa'yı değiştirebilir. M.B.K., bakanları her vakit denetleyebilir ve görevinden çıkarabilir.(m.4)³⁰⁵

Kanun teklif etme yetkisi Bakanlar Kuruluna ve Millî Birlik Komitesi üyelerinden her birine aittir. Bunlar emir alamazlar, azledilemezler (m.7). Millî Birlik Komitesi başkanı ve üyeleri, 1 Sayılı Kanunun altında imzası olan başkan ve üyelerden oluşur.³⁰⁶

³⁰⁵ TANÖR, vd., a.g.e., s.368.

³⁰⁶ TANÖR vd., a.g.e., s.370.

Millî Birlik Komitesi üyeleri istedikleri zaman komiteden çekilebilirler. Fakat yeminlerine ihanet ettikleri mahkeme hükmü ile saptanmadıkça Komiteden çıkarılamazlar (md.10).

Millî Birlik Komitesi, 12 Haziran 1960'da "Teşkilatı Esasiye Kanununun Bazı Hükümlerinin Kaldırılması ve Bazı Hükümlerinin Değiştirilmesi Hakkında" geçici bir yasa yayınlayarak, 27 Mayıs hareketini anayasal bir temele oturtmuştur.³⁰⁷

Millî Birlik Komitesinin yetkileri şunlardır:

-Yasama ve Yürütme Kuvvetleri ile İlgili Yetkileri

Millî Birlik Komitesi Geçici Kanunun 1, 3 ve 7'inci maddeleri gereğince yasama ve yürütme yetkilerini haizdir. Yasama yetkisinin bizzat kendisi, yürütme yetkisini de Bakanlar Kurulu aracılığı ile kullanır. Millî Birlik Komitesi ayrıca tüzüklerin kanunlara aykırılığı iddialarını inceleyerek karara bağlar (md.24, son).

-Millî Birlik Komitesi'nin Bakanlar Kurulu ile İlgili Yetkileri

Millî Birlik Komitesi Devlet Başkanının seçtiği bakan veya bakanların tayinini tasvip eder. Bakanları denetler ve azleder. Soru, gensoru ve meclis tahkikatı müesseselerinden yararlanabilir.

-Yüksek Adalet Divanı ile İlgili Yetkileri

DP liderlerini ve mebuslarını ve bunların suçlarına iştirak edenleri yargılamak üzere, kurulacak Yüksek Adalet Divanını Bakanlar Kurulu'nun göstereceği adaylar arasından seçer (md.6).³⁰⁸

-Yürütme Organı

Millî Birlik Komitesine ait olan yürütme yetkisi Devlet Başkanı (md.17-18) ve Bakanlar Kurulundan (md.19-23) kurulu yürütme organı tarafından kullanır.³⁰⁹

-Devlet Başkanı

Millî Birlik Komitesi Başkanı aynı zamanda devlet başkanıdır. Devlet Başkanı aynı zamanda ordunun Başkumandanıdır. Devlet Başkanı Kanunları 7 gün içinde ilan eder. Kanunları geri çevirebilir. Millî Birlik Komitesi aynı kanunu 415 çoğunlukla kabul ederse bu çevirme etkisiz kalır. Devlet Başkanı hükümet ve Millî Birlik Komitesine de başkanlık eder. Devlet Başkanlığı boşaldığı takdirde, yeni Devlet Başkanı Millî Birlik Komitesi üyelerinden birinin, Komite üyelerinin 617 sinin katılacağı toplantıda 213 çoğunlukla seçilir. Devlet başkanlığına üyelerden en yaşlısı vekalet eder.

-Bakanlar Kurulu

Devlet Başkanının seçtiği, Millî Birlik Komitesinin uygun bulduğu 27 Mayıs 1960 tarihinde herhangi bir siyasî partiye kayıtlı olmayan vatandaşlar veya Millî Birlik Komitesi üyeleri arasından seçilir. Her vekil, Millî Birlik Komitesine karşı, Bakanlar Kurulunun genel politikası dolayısıyla Bakanlar Kurulu ile birlikte ve

³⁰⁷ GÖZÜBÜYÜK,Şeref ; Anayasa Hukuku, 10.Baskı, Turhan Kitapevi, s.132.

³⁰⁸ TANÖR vd., a.g.e., s.368.

³⁰⁹ TANÖR vd., a.g.e., s.368.

yetkisi içindeki işlerin yürütülmesinden ve maiyetinin bu alandaki fiil ve işlerinden dolayı da şahsen sorumludur.³¹⁰

Millî Birlik Komitesi üyeleri kendi aralarında yaptığı uzun toplantılar neticesinde; askerin ülkeyi yönetmeyeceği fikrine vardılar. Komite üyeleri ülke yönetimine, ne tahsillerinin ne de tecrübelerinin yetmeyeceğini biliyorlardı. Neticede Anayasa Komisyonu üyesi profesörlerin de verdiği raporlar doğrultusunda, sivil bir hükümetin kurulmasını kararlaştırdılar.³¹¹

Sivil Hükümet'in de kurulmasıyla ülke yönetiminde; MBK, Profesörler Heyeti ve sivil bakanlar söz sahibi olmuşlardır. Bu da yönetim alanında çok başlılığı ortaya çıkarmıştır.

Sivil Hükümet de başbakanlık görevini üstlenen Cemal Gürsel, İsmet İnönü ile durum değerlendirmesi yapmak amacıyla görüşme tertiplemişlerdir. Gürsel bu görüşmeden sonra düzenlediği basın toplantısında; Hükümet Darbesi ile İsmet İnönü'nün hiçbir ilgisi bulunmadığını, DP'li tutukluların hiçbirini yargılatmayacağını ve üç ay sonra seçimlere gidilerek yönetimin sivil idareye devredileceğini bildirmiştir. Ancak bu sözlerinden hiçbirini yerine getirememiştir.³¹²

Millî Birlik Komitesi yönetimini bekleyen en büyük sorunlardan birisi, Harp Okulu'nda tutuklu bulunan DP'lilerin sonunun ne olacağıydı. Çünkü Harp Okulu tutuklularla dolup taşmıştır. Hal böyle olunca Cemal Madanoğlu tutukluların bir kısmını serbest bırakmıştır.³¹³

MBK içerisinde, tutukluların ne olacağı ile ilgili bir ortak fikir mevcut değildi. MBK'nın, başlarını Alparslan Türkeş'in çektiği bir grubu, DP'li tutukluların ileri gelenlerinin yurt dışına, İsviçre'ye gönderilmesini yeterli görüyordu. Bir grup MBK üyesi ise DP'lilerin yargılanıp, ceza çekmelerinden yanaydı.³¹⁴

Ülke yönetiminde etkinlikleri artırılan profesörler heyeti de, darbenin meşru olabilmesi için, suçluların ortaya konması ve yargılanması taraftarıydı. İhtilâl sonrasında DP muhalifi olan kesimler ve kurumlar, DP'lileri yargılatmak için aleyhlerinde bir kampanya başlatmışlardır. Anayasa Komisyonu üyesi, Tarık Zafer Tunaya, "DP'li tutukluların yargılanmaları, yargılanmamalarından iyidir," diyerek MBK üyelerini, yargılama yapmaları yönünde etkilemiştir. İlk önceleri yargılama olmayacağını belirten Cemal Gürsel de, onların suçlu oldukları kanısındayız diyerek, DP'lilerin yargılanma sürecini başlatmıştır.³¹⁵

Cumhurbaşkanı Celâl Bayar, Başbakan Adnan Menderes, hükümet üyeleri ve aralarında Millî Mücadele'nin önemli komutanlarından Ali Fuat Cebesoy'un da olduğu Demokrat Parti milletvekilleri, parti yöneticileri, asker ve bazı üst düzey kamu görevlileri tutuklanarak Yassıada'ya götürüldü. Burada tutuklulara ağır işkence ve kötü muameleler yapıldığı iddia edildi. İşkence ve kötü muameleler neticesinde Cemil Keleşoğlu ve Namık Gedik'in intihar ettiği ileri sürüldü. Hatta DP avukatlarından Hüsamettin Cindoruk, Namık Gedik'in intiharının dahi şüpheli olduğunu iddia etti:

“Namık Gedik'in intiharında fiziki zorluk var. Çift camlı bir odada yatağın üzerinden atlayıp çerçevelere çarpmadan camları kırabilmek için Hezarfen Ahmet Çelebi olmak lazım. Olabilirliği çok

³¹⁰ TANÖR vd., a.g.e., s.368-369.

³¹¹ BİRAND vd., a.g.e., s. 162.

³¹² ÖZDAĞ, a.g.e., s. 241-242.

³¹³ ÖZDAĞ, a.g.e., s. 241.

³¹⁴ BİRAND vd., a.g.e., s. 167.

³¹⁵ BİRAND vd., a.g.e., s. 167-168.

zor ama tek şahit Ethem Menderes. Bir de cüsseli biri, atletik yapılı değil. Namık Bey'in ailesi intihar olayına hiç inanmadı.”³¹⁶

Yassıada tutuklularından eski DP milletvekili Gıyasettin Emre, başına gelenleri şu şeklide anlatır:

“Askerî havaalanında uçaktan indiriliyoruz. Sille tokat, tekme, küfür... Yemekte konuşamıyorduk. Konuştuğu için dayak yiyen çok oldu. Her sabah kumlu pırasa, akşam da taşlı fasulye veriyorlardı.”³¹⁷

Sayıları 400’ü bulan DP’li tutuklular, toplu bir şekilde yargılanmak üzere Yassıada’ya götürülmüştür. MBK’nın darbenin ilk iki gününde verdiği, üç ay içinde seçimler yapılacak sözleri unutuldu ve Yassıada’ya götürülen 400’ü aşkın DP’li tutuklu buradaki hücrelere birer ikişer yerleştirilmiştir. DP’lilerin Yassıada Mahkemesi’nde bir buçuk yıl sürecek yargılanma dönemleri böylece başladı. Yassıada’nın kumandanı ise Yarbay Tarık Güryay’dır.³¹⁸ Tutukluluk süresinde; Yusuf Salman, Lütfi Kırdar, Gazi Yiğitbaşı, Yümnü Üresin, Nuri Yamut ve Kenan Yılmaz hayatlarını kaybettiler.

Darbeden kısa bir süre sonra seçim yapılacağına sözünü veren MBK, daha sonraları iktidardan çekilme taraftarı olmamıştır. MBK içerisinde, değişik görüşlere sahip kişiler bulunuyordu. Bu yüzden MBK, kendi içerisinde bir çok konuda fikir ayrılıklarına düşmüştür. Komite içerisinde bir grup, seçimlerin derhal yapılmasını istiyordu. 14’ler adı verilen başka bir grup ise ülke yönetiminden ayrılma taraftarı değildi.³¹⁹

MBK çıkardığı bir numaralı yasa ile, 1924 Anayasa’sını askıya almıştır ve yapmış oldukları hükümet darbesini meşru bir zemine oturtmuştur. MBK’nın çıkarmış olduğu bir numaralı kanunda TSK, Türkiye Cumhuriyeti’ni korumak, kollamak ve gözetmekle görevlidir ibaresi bulunmaktadır. Bir numaralı geçici kanunla MBK yasama yetkisini tümüyle ele geçirmiştir. Bu kanun uyarınca Yüksek Adalet Divanı kurulmuştur.³²⁰

DP’lilere bir darbe de, 29 Eylül 1960 tarihinde gelmiştir. DP, beş yıldır kongre yapmadığı gerekçesiyle bu tarihte kapatılmıştır.³²¹

Yassıada Mahkemesi’nde, toplam 592 sanık 19 ayrı davadan yargılanmıştır. Bu mahkeme, DP’lilerin işledikleri suçları; Anayasayı ihlal, yolsuzluk ve anayasa ihlalinin maddi vakalarını kapsayan suçlar olmak üzere üç ana başlık altında toplamıştır.³²² Yassıada’da kurulan mahkemeyi bir darbe makamı olan, Yüksek Adalet Divanı kurmuştur. Yüksek Adalet Divanı, on beş yargıç ve dokuz savcıdan oluşuyordu. Yassıada Mahkemeleri’nin başkanı ise, Salim Başol’dur.³²³ Menderes şu iddialarla yargılanmıştır:

•Örtülü Ödenek Davası: Örtülü ödenek paralarını zimmetine geçirmekten yargılandı. 13 oturum sürdü ve 2 şubat 1961 de suçlu olduğu yönünde karara varıldı. Yürürlükteki kanunda örtülü ödenekteki kaynakların Başvekil tarafından sınırsız

³¹⁶ İRİDAĞ Osman, "Demokratların sevmediği menderes", *Aksiyon* dergisi, Sayı: 458/ Tarih: 15-09-2003, URL erişim tarihi: 30 Mayıs 2009.

³¹⁷ "Yassıada’da yapılan işkenceleri çocuklarımıza anlatmamak için sözleştik", Gıyasettin Emre ile söyleyiş, 30 Mayıs 2008 tarihli *Zaman* gazetesi, URL erişim tarihi: 23 Temmuz 2008

³¹⁸ BİRAND vd., a.g.e., s. 168-169.

³¹⁹ BİRAND vd., a.g.e., s. 179.

³²⁰ BİRAND vd., a.g.e., s. 170.

³²¹ BİRAND vd., a.g.e., s. 173.

³²² AYDEMİR, a.g.e., s. 454.

³²³ AYDEMİR, a.g.e., s. 176.

olarak ve kayıt tutulmadan harcanabileceği açıkça belirtildiği halde, bu mahkeme 10 yıllık Örtülü Ödenek kayıtlarını istedi. Menderes, bir kısmı da Kıbrıs'ta kurdurduğu Türk Mukavemet Teşkilatı için harcandığı sonradan ortaya çıkan bu harcamaları açıklamadığı için bu dava sonucunda 4,877,780 lirayı zimmetine geçirmekten suçlu bulundu ve paranın tahsili için Aydın'daki arazilerine el kondu. Örtülü ödenek davası konuşulurken savunma tarafı, Amerikan gizli servisinin Türk istihbarat servisine para vererek Menderes'in telefonlarını dinlettirecek kadar teşkilata hakim olduğunu iddia etti. Menderes ve Başbakanlık Müsteşarı Ahmet Salih Korur, suçlunun o dönemin MİT müsteşarı Behçet Türkmen olduğunu iddia etti.³²⁴

- 6-7 Eylül Olayları: 6-7 Eylül Olayları'na önceden haberi olduğu halde müdahale etmemek,

- Vatan Cephesi: Kurulan bir örgütü başka bir sınıf üzerinde baskı aracı olarak kullanmak,

- Vinileks firmasına Türkiye Vakıflar Bankasından kredi verdirmekle suçlanmıştır. Adnan Menderes tarafından kurulan bu Bankanın 27 Mayıs darbesine kadar Umum Müdürlüğü'nü yapan ve 1961 seçimlerinden sonra tekrar aynı Bankanın Genel Müdürlüğüne getirilecek olan Sabahattin Tulga yaptığı savunmada krediyi, suni deri imal ederek ithal ikamesi yapacak bu firmanın karlı olacağına inandıkları için verdiklerini; nitekim darbe sonrası işbaşına gelen yeni Banka yönetiminin de aynı firmaya ilave kredi verdiğini belirtmiştir. Buna rağmen bu mahkeme Menderes ve Hasan Polatkan'ı bu davadan da suçlu bulmuştur.

- İstanbul'da Bulvar ve yol açmak için pek çok vatandaşın evini, parasını geciktirerek ya da hiç ödemedi istimlak etmek,

- Kanuna aykırı olarak üniversite basmak ve halka ateş açtırtmak,

- Bazı muhalefet milletvekillerinin ve muhalefet liderinin seyahat özgürlüğünü kısıtlamak,

- Döviz Yasası'nı ihmal etmek,

- Devlet radyosunu siyasî çıkarları için kullanmak,

- Halkı, Demokrat İzmir gazetesinin matbaasını tahrip etmeye teşvik etmek,

- Kırşehir'in haksız olarak ilçe yapılması,

- Yargı bağımsızlığının ihlali,

- 1957 seçimlerinin erkene alınarak kanuna aykırı olarak tarihinin değiştirilmesi,

- Tahkikat Komisyonu'nun kurulup olağanüstü yetkilerle donatılması,

- CHP'nin mallarına "haksız" yere el konulduğu iddiaları,

³²⁴ <http://nealsak.kitapyurdu.com/kitap/79898/efendibeyazturklerinbuyuksirri.htm>.

- Anayasa'yı ihlal.³²⁵

Yassıada Mahkemesi'nde 15 Ekim 1960 tarihinde başlayan davaların önemli kısmını, Anayasa ihlalleri ve yolsuzluk suçları oluşturunuyordu. Davaları yürüten, Yüksek Soruşturma Kurulu'nun, Anayasanın ihlal edilmesi suçlarıyla ilgili raporları geç hazırlaması üzerine yargılamalar; Menderes'in çocuk, Bayar'ın köpek davalarıyla başlamıştır. Bu davaların sonucunda Bayar ve Menderes suçsuz bulunmuştur. İlk davaların sonuçlanmasından sonra, asıl davalar olan; Anayasa ihlali, 6-7 Eylül Olayları ve yolsuzlukla ilgili davalara geçildi. Yassıada Mahkemesi'nde bir buçuk yıl süren davaların sonucundaki kararlar, 15 Eylül 1961 tarihinde verilebilmiştir. Yassıada Mahkemesi'nin kararına göre; Başbakan Menderes ve Cumhurbaşkanı Bayar'ın da içinde bulunduğu on beş DP'li sanık idam cezasına çarptırılmıştır. 43 sanıksa ömür boyu hapse mahkum edilmiştir.³²⁶

Yassıada Mahkemesi'nden çıkan cezaların infazının gerçekleştirilebilmesi için, MBK'nın onayı gerekiyordu. İnfazlar hakkındaki son sözü MBK söyleyecektir. MBK'ya; Başbakan Cemal Gürsel, CHP lideri İsmet İnönü, ABD Başkanı Kennedy, Fransa cumhurbaşkanı Charles De Gaulle, Birleşik Krallık Kraliçesi II.Elizabeth, Almanya Başbakanı Konrad Adenauer, Pakistan devlet başkanı Muhammed Eyüb Han, ve İran şahı Muhammed Rıza Pehlevi, ve birçok devletin liderlerinden, idam cezalarının infaz edilmemesi yönünde birçok telkinler gelmiştir.³²⁷

Ancak 22 kişiden oluşan MBK, idamların yapılmaması yönündeki telkinlere kulak tıkayarak, kararla ilgili oylama yapmıştır. Oylama sonucunda; 9 ret oyuna karşılık 13 kabul oyu ile, on beş idam cezasının dördü onaylanmıştır. Yassıada Mahkemesi sonucunda idam cezasına çarptırılan on beş DP'liden on birinin cezası müebbet hapse çevrilmiştir. İdamına karar verilen dört kişi; Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakan Adnan Menderes, Maliye Bakanı Hasan Polatkan ve Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'dur. Menderes, Polatkan ve Zorlu'nun idamları gerçekleştirilmiştir. Celal Bayar'ın cezası ise, yaş haddinden dolayı müebbet hapis cezasına çevrilmiştir.³²⁸

DP'lilerin yargılandıkları mahkemelerde, darbeye sebep olan iki önemli dava; Kore Savaşı'na meclisten güvenoyu almadan katılma ve ABD ile imzalanan, CENTO adı verilen ikili antlaşmaların davaları görüşülmemiştir. Bunun amacı yabancı devletleri yargılama sürecine karıştırmamaktır. Anayasa'ya aykırı olduğu söylenen bu suçlarla ilgili bir davanın Yassıada Mahkemeleri'nde görüşülmemesi bu mahkemenin meşruiyetine gölge düşürmüştür.³²⁹

27 Mayıs 1960 Müdahalesi'nin, hükümet darbesi mi, yoksa ihtilâl mi olduğu çok tartışılan bir konudur. MBK, idareyi sivillere devretmeyerek ve yeni kurumlar teşekküle getirerek basit bir hükümet darbesini ihtilâl sürecine sokmuştur. Darbecilerin darbeden sonra kurdukları yeni kurumlar, MBK, Yüksek Adalet Divanı, Yüksek Soruşturma Heyeti ve Profesörler Heyetidir. Bu kurumlar darbe kurumlarıdır.³³⁰

DP'lileri yargılayan Yüksek Adalet Divanı ve Yüksek Soruşturma Kurulu'nun darbe organı olup olmadığını anlayabilmek için, ceza mahkemelerin

³²⁵ http://www.sabah.com.tr/Yazarlar/ardic/2009/05/25/ciglenecekse_biz_cigneriz_size_ne_oluyor.

³²⁶ AYDEMİR, a.g.e., s. 190.

³²⁷ BİRAND vd., a.g.e., s. 190.

³²⁸ BİRAND vd., a.g.e., s. 192.

³²⁹ AYDEMİR, a.g.e., s. 477.

³³⁰ AYDEMİR, a.g.e., s. 431.

çalışma sistemiyle bu organların çalışma sistemlerini karşılaştırmamız gerekir. Ceza mahkemeleri soruşturma mercilerinden gelen davalara bakar. Bu davalara bakan hâkimler; şahitleri ve avukatları dinleyip karara varırlar. İhtilâl mahkemelerinde ise, soruşturma mercii çoğu zaman yoktur, karara varmak içinde şahit ve avukatlar dinlenmeyebilir. İstiklal Mahkemeleri buna örnek verilebilir. Yassıada Mahkemesi'ni bir İhtilâl Komitesi olan MBK tayin etmiştir. Ayrıca ölüm cezalarının infaz edilmesi yetkisinin de bu komitede olması, bu mahkemenin İhtilâl Komitesi olduğu gerçeğini göstermektedir.³³¹

Yassıada Mahkemesi, anayasayı ihlal suçları ile ilgili davaları görüşmek üzere kurulmuştur. Bu suçu işledikleri varsayılan on beş kişi de idam cezasına çarptırılmışlardır. Ancak Yassıada'da yargılananların sayısı beş yüz kişi civarındaydı. Buradan anlaşılacağı üzere on beş kişi dışındaki tutuklular, normal ceza mahkemelerinde de yargılanabilirlerdi. Burada bir usul hatası yapılmıştır. Yargılamalardaki hatalar yüzünden mahkemelerdeki duruşma sayısı çok fazla olmuştur. Bir buçuk yıl zarfında DP'lilerin aleyhine açılan 52 davadan ancak 18'i karara bağlanabilmiştir.³³²

Yargılama sistemindeki bu hatalar, adaletsizlikler ve DP'lilerin anti-demokratik bir şekilde tutukluluk süresi geçirmeleri, 1960 İhtilâli'ni gerçekleştirenlerin insan haklarına aykırı davrandıklarını göstermektedir.

4.5.2. 1961 Anayasası

Millî Birlik Komitesi, darbeden hemen sonra, bazı üniversite profesörlerini yeni bir anayasa hazırlamakla görevlendirir. Anayasa'yı hazırlama sürecinde, Millî Birlik Komitesi tarafından kurulan Onar Komisyonu (İstanbul Üniversitesi Rektörü Sami Onar'ın adıyla anılır) ile Ankara Komisyonu arasında siyasal eğilimler nedeniyle ciddi tartışmalar yaşanır. Onar Komisyonu'nun siyasal eğilimlerini, Türkiye'de demokrasinin işleyişine duyulan güvensizlik belirlemektedir. Bu görüşe karşılık Ankara Komisyonu "saf demokrasiyi" savunmaktadır. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi mensuplarına göre, egemenlik ulusun seçilmiş temsilcilerine dayanır ve siyasî partiler de demokratik sürecin olmazsa olmaz öğeleridir. Bu iki grup arasındaki tartışmalar, Anayasanın içeriğine de yansır.³³³

27 Mayıs hareketini gerçekleştiren MBK, ilk gün göreve çağrılan üniversite üyelerinin hazırladıkları esaslardan sonra, 30 Mayıs 1960 günlü Resmi Gazetede yayınlanan 13 sayılı tebliğle, İstanbul Üniversitesi Rektörü Profesör Sıdık Sami Onar başkanlığında, İstanbul ve Ankara Üniversitelerinin öğretim üyelerinden oluşan ve İstanbul'da çalışacak olan, bir "bilim kurulu"na anayasa hazırlama görevini vermişti. Soysal'a göre "Bu bilim Komisyonunca hazırlanan anayasa tasarısının temel özelliği, genel oya ve genel oydan çıkan siyasal organlara karşı tam bir güvensizlik belirtisi oluşuydu." Yeni Anayasa fert hak ve hürriyetlerini olduğu kadar sosyal hakları da teminat altına almaya çalışıyor, devlet organlarına da sosyal müesseseleri kuran ve koruyan bir rol verirken, kanunların anayasaya uygunluğunu sağlayıp, siyasî iktidarlar karşısında muhalefeti koruyacak esasları oluşturmaya çalışmıştı.³³⁴

Soysal Komisyon için: "Komisyon, bu amaçları gerçekleştirecek çözümleri ararken, iktidarı iyice bölüp parçalayarak onu kudretsiz bir hale getirmişti. Millet Meclisi yanında bir denge unsuru olarak meydana getirilen Cumhuriyet Senatosunun seçim dışı yollardan gelen üye oranı üçte ikiyi bulmakta, halk tercihleri ikinci plana itilmektedir; "devlet yardımcı kurulları" ve "muhtar

³³¹ AYDEMİR, a.g.e., s. 454.

³³² AYDEMİR, a.g.e., s. 454-455.

³³³ DALDAL, a.g.e., s.90.

³³⁴ SOYSAL Mümtaz, 100 Soruda Anayasanın Anlamı, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1997,s.21.

müesseseler” başlığı altında kurulan, “Millî İktisat Şurası”, “Türkiye Millî Bankası” gibi kuruluşlar, iktidarların hareket olanaklarını kısımtadır; Cumhurbaşkanı sorumsuzluğuna karşı yürütme organı içinde ayrı bir otorite haline getirilmiştir; nihayet Anayasaya aşırı bir bükülmezlik verilerek bütün bu çözümlerin uzun süre donmuş olarak kalması istenmiştir.”³³⁵der.

İlk Anayasa hazırlığı sırasında da bu öneriler kurulun içinden de muhalefete neden olacak, Anayasa Komisyonunun iki üyesi Tarık Zafer Tunaya ve İsmet Giritli komisyondan çıkarılır. Onar bu üyelerin çıkarılmasıyla ilgili, ortada Anayasaya dair bir tartışma olmadığını söylerse de, Tunaya ve Giritli bu iddiayı yalanlarlar.³³⁶ Weiker, Anayasa komisyonundaki bu bölünmeyi, kanuncular grubu ile politik grup arasında bir bölünme olarak okur. Kanuncular grubu, hangisi olursa olsun, iktidarı alacak siyasal partinin hareket özgürlüğünün sınırlandırılmasından yanaydılar. Politik grup ise hızlı bir toplumsal ekonomik ve politik kalkınma için ileri görüşlü siyasal partilere dayanılması tezini savunuyorlardı.³³⁷

Olayların akışına baktığımızda, Onar grubuyla, ihtilâlin radikal subayları arasında da bir yakınlık olduğunu düşündüren ciddi sebepler vardır. “Millî İktisat Şurası” gibi, ekonomide özerk bürokratik yapılar fikri, özellikle radikallerin istedikleri önlemlerdi. Politik grup diye adlandırılan iki üyenin kuruldan atılması MBK kararıydı ve radikallerin henüz MBK içinde egemen oldukları bir tarihte gerçekleşmişti. Radikallerin tasfiyesi yaklaşırken de Onar Komisyonu da saygınlığını ve gücünü yitirmeye başladı. CHP’de Onar Komisyonuna karşı tutum almaya başladı. Komisyonun Anayasa için tavsiyelerini sorduğu CHP icra komitesi, Anayasa’dan beklentilerini gerektiğini zaman devlet vasıtalarının rahatça kullanılması, planlama esneklik ve hızlı kalkınma olarak ifade ederken, Komisyon’un tasarılarına dönük bir eleştiriye de ifade ediyordu.³³⁸ Nihayet kurucu meclis faaliyetine başladığında, artık yeni bir Anayasa komitesi kurulmuştu ve bu 20 üyeli Anayasa Komisyonunun içinde Politik grubun etkisi oldukça artmış, kanunculardan ise geriye iki üye kalmıştı; Profesör Sarıca ile Velidedeoğlu. Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsünün başı Profesör Enver Ziya Karal’ın başkanlığını yaptığı komisyon, Karal komisyonu olarak adlandırılacaktı.³³⁹

Uzun çalışmaların ardından hazırlanan Anayasa taslağı, 9 Temmuz 1961’de yapılan referandum ile kabul edilir. Oylamaya ilişkin rakamlar ise şöyledir: Oy kullanma hakkına sahip 12.735.009 kişinin yüzde 81’i ya da 10.322.191’i oy kullanmış; kullanılan oylardan 10.282.561’i geçerli sayılmıştır. Bunların yüzde 61,5’i ‘EVET’ yüzde 38,5’i ‘HAYIR’ oyu kullanmıştır.³⁴⁰

Bu halkoylamasından önceki dönemin koşulları dolayısıyla, Anayasanın reddedilmesini isteyen görüşlerin tam bir açıklıkla ortaya konduğu söylenemez. Yeni kurulan Partilerden Adalet Partisi, “oyların hayırlı olması” için dolaylı anlatımlarla, Anayasaya karşı çıkar. Yeni Türkiye Partisi ise, kapatılmış Demokrat Parti’nin oylarına sahip çıkmak endişesiyle açık bir tavır takınmaz. Buna karşılık, Cumhuriyet Halk Partisi ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi Anayasa’nın kabulü için çalışırlar.³⁴¹ Anayasaya karşı çıkanların yeterince örgütlenmemiş oldukları göz önüne alınırsa yaklaşık % 40 oranındaki “HAYIR” oyunun hayli yüksek ve anlamlı olduğunun kabul edilmesi gerekir. Bu olumsuz oyların en önemli nedeni ise Demokrat Parti taraftarlarının, 27 Mayıs Hareketini partilerinin iktidarına karşı

³³⁵ SOYSAL, a.g.e s.61.

³³⁶ CUMHURİYET, 2 Eylül 1960, s.1.

³³⁷ WEIKER, Walter F.(1967), 1960 Türk İhtilâli, çev.Mete Ergin, Cem Yayınevi, İstanbul 1967,s.86.

³³⁸ WEIKER, a.g.e., s.89.

³³⁹ WEIKER, a.g.e., s.91.

³⁴⁰ LANDEU, Jacob M., Türkiye’de Aşırı Akımlar, Ankara: Turhan Kitapevi, 1978,s.14.

³⁴¹ SOYSAL,Mümtaz(1997). a.g.e, s.48.

haksız bir müdahale olarak görmeleri ve dolayısıyla hareketin ürünü olan 1961 Anayasası'nı benimsememiş olmalarıdır. Bu durum Anayasa'nın ömrünün kısa olmasının en önemli nedenlerinden biridir.³⁴²

1961 Anayasası, demokrasiyi korumak için yeni kurumlar getirir. Yasama meclisi üzerinde Anayasa'nın egemenliğini sürdürmek için bir Anayasa Mahkemesi kurulur. Türkiye Büyük Millet Meclisi, meclis ve senato olarak iki organa ayrılır.³⁴³

Cumhuriyet Senatosu genel oyla 6 yıl için seçilen, ama üçte biri iki yılda bir yenilenen 150 üyeden başka, Cumhurbaşkanı'nca seçilen 15 üyeyi ve MBK'nin üyelerinden oluşacaktı. Üyelerinin üniversite mezunu olması şart koşulmuştur.³⁴⁴

Bu düzenlemeyle Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin, sistem içindeki ağırlığı azaltılmıştır. 1961 Anayasa'sında yapılan değişikliklerin özüne dair fikir verebilecek ana farklılıkları sıralarsak; 1924 ve 1961 Anayasaları arasında en önemli fark; "TBMM, milletin yegane ve hakiki temsilcisi olup, millet namına egemenlik hakkını kullanır." diyen 1924 Anayasasına karşılık, 1961 Anayasası, "Millet egemenliğini, Anayasanın koyduğu esaslara göre, yetkili organlar eliyle kullanır." demektedir. Parlamento, artık egemenliği kullanan tek yetkili organ olmaktan çıkmış, Anayasadaki yetkili organlardan sadece birisi olmuştur. Genel oydan çıkan TBMM'nin sistem içinde ağırlığı azalmıştır. Buna karşılık, doğrudan doğruya seçimden çıkmayan ve bir kısmı genel oydan çıkmış organlarca seçilen bir Anayasa Mahkemesi egemenliğin kullanılmasını Meclis'le paylaşmaktadırlar. Meclis sistemine dayalı bir demokrasi anlayışı yerine, Meclisteki çoğunluk iradesinin Meclis dışındaki başka organlarla dengelendirdiği değişik bir demokrasi anlayışı gelmektedir.³⁴⁵ Ayrıca yeni Anayasa'da Anayasa Mahkemesi ve Cumhuriyet senatosu ile beraber Yüksek Hâkimler Kurulu, Devlet Planlama Teşkilatı, Türkiye Radyo Televizyon Kurumu, Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu, İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, Millî Prodüktivite Merkezi kurumları kurulur ve 1961 Anayasası'nın kabul edildiği gün Hürriyet ve Anayasa Bayramı olarak kutlanır. Ülkenin millî güvenlik politikalarının belirlenmesi amacıyla daha önce çeşitli kararname ve kanunlarla kurulan Yüksek Müdafaa Meclisi Umumi Katipliği ve Millî Savunma Yüksek Kurulu, 1961 Anayasası'nda Millî Güvenlik Kurulu ismiyle yeniden düzenlendi.

Anayasa, üniversitelere, radyo ve basına özerklik getirir. Hükümet ile silahlı kuvvetler arasında sürekli bir iletişim ve etkileşim sağlanması amacıyla yeni örgütler de kurulur. Yargı organı da özel güvencelere kavuşturulur. Kısacası, yeni Anayasa, hükümetin, çoğunluğun baskısına kaymasını önleyecek hemen hemen bütün önlemleri getirmiştir. Seçim yasası da çoğunluk sisteminden "nispi" temsil sistemine geçişi sağlayacak biçimde değiştirilmiştir. Böylece, bir partinin aldığı oyların oranından daha büyük bir oranla Meclis'te temsil edilmesi olanağı ortadan kaldırılmış olur.³⁴⁶

Öyle görünüyor ki ihtilâlin içindeki radikaller süreçten atılmalarına rağmen, onların DPT'den tutunda, İktisat Şurasına kadar istediği siyasîler karşısında istenen özerklik, MGK'nın konumunda sağlanabilmişti. İhtilâl, kendi radikallerini yutar ama onu yok ederken onun istediği aydınlar-memurlar iktidarını, yürütmeyi etkin şekilde kullanabilen MGK'nın yapısında bir gerçeklik kazanabilir. Bu benzerliği İlhan Kesici şöyle anlatır;

³⁴² ÖZBUDUN, Ergun, Türk Anayasa Hukuku, 3. basım, Ankara: Yetkin Yayınları, 1993, s.23.

³⁴³ KONGAR(1999)..... a.g.e, s.160.

³⁴⁴ SOYSAL,Mümtaz(1997). a.g.e, s.63.

³⁴⁵ SOYSAL,Mümtaz(1997). a.g.e, s.61.

³⁴⁶ KONGAR(1999)..... a.g.e, s.160.

“1960 İhtilâli Anayasal iki tane yüksek kurul kuruldu. Bunlardan birisi hala bugün devam eden Millî Güvenlik Kurulu. 1960 ihtilâlinin ana felsefelerinden bir tanesi ya da ana düşüncelerinden bir tanesi siyasî iktidara yeteri kadar güvenmemek. ...Bunu dengelemek için çeşitli çabalar var ama iki büyük yüksek kurul kuruluyor. Bunlardan bir tanesi MGK. MGK’da Cumhurbaşkanlığının başkanlığı var, Başbakan, üç tane bakan bir tarafta diğer tarafta ise Genelkurmay ve 3 tane kuvvet komutanı var. Yani siyasal hayatla askeri bürokrasinin dengelendiğini görüyoruz. Orada bütün üyelerin oyları da teorik olarak eşittir. Kurulan ikinci yüksek Planlama Kurulu. YPK’nın başkanı başbakan ama başbakanın muadili orada planlama müsteşarı, üç tane bakan var onların muadili de planlama teşkilatının daire başkanları. Bu yapı bugünün gözüyle doğru olmayabilir, o günün gözü ile de biraz aşırı da olmuş olabilir ama siyasî iktidarın bürokrasiyle bir anlamda dengelenmesi amacı güdülüyor.”³⁴⁷

Kardaş’a göre; “ Türkiye’de anayasal süreç içinde askeri güç ilk kez 1960 müdahalesinden sonra yapılan 1961 Anayasası ile anayasal planda sisteme ağırlığını koymaya başlamış, 1971 ve 1980 askeri müdahalelerinden sonra anayasal planda ağırlığını arttırmaya başlamış, 1971 ve 1980 askeri müdahalesinden sonra da anayasal planda etkinliğini giderek arttırarak kendisine ait yargı alanını gerek ceza hukuku gerekse idare hukuku alanında genişletmiş, yürütme erkini Bakanlar Kurulundan daha etkin bir şekilde kullanarak siyasî temsilcileri etkisiz bırakmış, dolayısıyla siyaset alanını da alabildiğine daraltmıştır.”³⁴⁸

MGK içinde durum farklı olmuştu. 27 Mayıs’la başlayan süreç, askeri yönetimin ömrünü uzatmak isteyen radikal isyancı askerleri sistemin dışına atarken, devlet yapısı içinde genelkurmay ve kuvvet komutanlarının gücü olağanüstü artmıştı.³⁴⁹ 1961 Anayasası ile ilk kez, Askeri Yargı ve Askeri Yargıtay Anayasa içine alınıp, anayasa kurumu haline getirilmiştir. Askeri yargının askeri mahkemeler ve disiplin mahkemeleri tarafından yürütüleceği 138.maddede düzenlenmiştir. Maddenin 2. fıkrasıyla asker olmayan kişilerin de özel kanunda belirten suçları için askeri mahkemelerde yargılanabilecekleri öngörülmüştür. Yürütme erki açısından ise 1961 Anayasası ile birlikte askeri bürokrasi yürütme erki açısından “üçüncü baş” olarak yer almasıdır. Millî Güvenlik Kurulu idare üst başlığı altında gösterilmemiş; Anayasanın yürütme bölümündeki Bakanlar Kuruluna ilişkin alt başlıkta yer alarak eş düzeyde tutulmuştur. Anayasanın 110.maddesiyle Genelkurmay, Millî Savunma Bakanlığı’na değil, Başbakanlığa bağlanmıştır. Askeri güce anayasal zeminde ağırlıklı ve etkili olarak istem ve görüşlerini bildirme olanağı sağlanmıştır.³⁵⁰

1961 Anayasası’nın yeniliklerinden biri de “sosyal ve iktisadi haklar ve ödevler” başlığı altında toplanabilecek, yeni ekonomik modelin dayandığı sosyal ve iktisadi temeli ortaya koyan bir kısım maddeyi içerir. Ayrıca, toplumsal adalet ilkelerine dayalı yeni bir toplumsal ve ekonomik düzen, her vatandaş için toplumsal ve ekonomik fırsat eşitliğinin sağlandığı bir yapı amaçlanmıştır. Anayasa bu amacı gerçekleştirmek için devlete doğrudan sorumluluk vermiştir.³⁵¹

27 Mayıs’tan sonra sendikacıların ilk defa yasama organlarında yer almaları Kurucu Meclisle başladı. Gerçekten 27 Mayıs Anayasası bir taraftan da uzun ve çetin savaşlardan sonra “sosyal devlet” ilkesi anayasaya konulmuş, Anayasa’nın 46. maddesinde sendika hakkı tüm çalışanlara tanınmıştı. Sendikacılar kurucu Meclis toplantılarında ilk kez siyasal bir etki kazanmışlardı.³⁵² Yine 657 sayılı devlet Memurları Yasası ile kamu çalışanlarına sınırlı bir sendikalaşma hakkı tanındı.³⁵³

³⁴⁷ AKÇAY, Ümit(2004), Türkiye’nin Kalkınma Sürecinde Bir Aktör Olarak DPT, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2004,s.213.

³⁴⁸ KARDAŞ, Ümit(2004).Askeri Gücün Anayasal Bir Yargı Alanı Yaratması ve Yürütme Erkini Etkin Bir Şekilde Kullanması, Bir Zümre, Bir Parti: Türkiye’de Ordu, Der: Ahmet İnsel-Ali Bayramoğlu, Birikim yayınları, 2004, s.295.

³⁴⁹ HALE, William(1996), ...a.g.e..., s.144.

³⁵⁰ KARDAŞ, . a.g.e s.295.

³⁵¹ SOYSAL,Mümtaz(1997). a.g.e, s.68.

³⁵² IŞIKLI, Alpaslan(1996). İş Hukuku, İmaj yayınevi, 2. Baskı Ankara 1996,s.146.

³⁵³ KOÇ, Vehbi(1987). Hayat Hikayem, Hürriyet Ofset A.Ş, 1987,s.65.

Gerçekten de, işçi sınıfı 27 Mayıs'ın doğrudan aktörü olmasa da 27 Mayıs'ın hemen arkasından hareketlenmişti. Işıklı'ya göre "27 Mayıs oluşumunda sendikaların rolünden söz etmek yerine sendikacılığın evriminde 27 Mayıs'ın özellikle 1961 Anayasa'sından bahsetmek anlamlı gözükmemektedir." O dönem işçilerin en büyük sendikası olan, Türk-İş Yönetimi, 27 Mayıs hareketi ve Anayasası konusunda, 1965'e kadar ateşli bir şekilde destekleyecekti.³⁵⁴

1961'de Anayasa'da kabul edilen grev hakkını, meclisin ve hükümetin tanıması için tam 176 işçi eylemi gerçekleşir. Bu dönemde, sendikalar 1960 öncesi görülmeyen işçi kalabalıklarıyla sokağa çıkarlar. 25 Ekim 1961'de Anayasa'ya alınan grev hakkının uygulanabilmesi için meclisin onaylaması için yoğun bir mücadeleye girişirler. Meclisin grev hakkını kabul etmesi 1963'e kadar sürecektir.³⁵⁵ Gerçekten de toprak reformunun, Anayasa'ya konulup uygulanmadığını göz önüne getirirsek, işçiler "grev haklarının" fiili kullanımı için mücadele etmeselerdi, bu anayasal hakkın, "yasalaşması ne kadar gerçekleştirdi" söylemek zor. Koç'a göre, "24 temmuz 1963 tarihli 274 sayılı "Sendikalar Yasası", Anayasa'da yer almayan lokavt uygulamasını işverenlere de tanıyarak, emeğe verilen hakları hızla ödünleme yoluna gitmişti".³⁵⁶ Aydınoglu, 27 Mayıs Anayasa'sının sonraki dönemde, alt sınıflar için sağladığı örgütlenme ve haklara işaret eder; "1961 Anayasası, modern Türkiye tarihinde ilk defa pleblerin, aşağıdakilerin bizzat kullanmaya çalıştığı bir anayasadır. Bu anayasa, sadece seçim sandığında değil, sendikada dernekte, sokakta bildiriyle, yayımla, kolektiviteleri ifade eden örgütlenmelerde kullanılır. 1961 Anayasası, 12 Mart Darbecileri tarafından bu nedenle lüks ilan edilir. Bu uzun restorasyon çabasının kesin zafere ulaşması içinse, 1980'de bir diğer büyük çaplı askeri hareket gerekecektir. Sonuç olarak denebilir ki, 1961 Anayasasının şahsında 27 Mayıs, Türkiye tarihinde en şiddetli restorasyon çabalarına maruz kalmış-neredeyse tek siyasal devrim olarak öne çıkmaktadır."³⁵⁷

1961 Anayasası, ekonomik bakımdan sorumlu ve görevli bir devlet kavramı geliştirir. Aslında bu durum, 1950'ye kadar yapılan uygulamaların hukuksallaştırılmasıdır. Bu açıdan bakıldığında, 1961 Anayasası'nın toplumsal ve ekonomik önlemleri Demokrat Parti iktidarı öncesi felsefe ve uygulamaya dönüştür.³⁵⁸ Anayasanın bu bölümü çeşitli yazarlarca farklı yorumlanmıştır. Bazı yazarlara göre, "Türkiye'de sosyalist bir dönüşümün önü açılmaktadır. Bazı yazarlar ise, yeni anayasanın kapitalist Batı sisteminin bir uzantısı olmaktan öteye geçemediğini belirtir.³⁵⁹ Emre Kongar'a göre ise, 1961 Anayasası 1924 Anayasası'nda öngörülen "kapitalizme dönük liberal devlet anlayışı yerine," "sosyal refah devleti" yaklaşımını getiriyordu.³⁶⁰ Bu tür yorumların varlığına rağmen, 1961 Anayasası, genel ideolojik perspektifi açısından kapitalizme alternatif oluşturabilecek bir kalkınma çizgisi benimsemiş, daha çok "sosyal demokrat" bir yol izlemiştir. Anayasa'da yer alan "Siyasî haklar ve ödevler" başlığı altında yer alan hükümler, vatandaşlık, seçme ve seçilme, siyasî parti kurma ve partiye üye olma, dilekçe hakkı gibi vatandaşın devlet yönetimine katılmasını sağlayıcı hükümlerdir. Bu hükümler ilk kez sistemli bir biçimde bir araya getirilmiş, siyasal partilere ilişkin haklar da ilk kez bir anayasa konusu olmuştur.³⁶¹

³⁵⁴ IŞIKLI, Alpaslan(1996). a.g.e, s.134.

³⁵⁵ YERASİMOS, Stefanos (1980), Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye: Bizans'tan 1971'e, Gözlem yayınları, Nisan 1980.

³⁵⁶ KOÇ, Vehbi(1987). a.g.e, s.65.

³⁵⁷ AYDINOĞLU, Ergun(1992).Türk Solu(1960-71): Eleştirel Bir Tarih denemesi, Belge Yayınları, Kasım 1992,s.30.

³⁵⁸ KONGAR(1999)..... a.g.e, s.161.

³⁵⁹ DALDAL, a.g.e., s.89-91.

³⁶⁰ KONGAR(1999)..... a.g.e, s.161-162.

³⁶¹ SOYSAL. a.g.e s.68.

1961 Anayasası, temel hak ve hürriyetlere, geniş ve güvenceli bir yer vermiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin niteliklerini belirten 2'nci madde, bu nitelikler arasında "insan haklarına dayanan devlet" olma niteliğini de saymaktadır.³⁶² 1961 Anayasası, haklar ve ödevler bakımından, özgürlüğü temel, sınırlamayı ise istisna olarak alan bir anayasadır. Hakların sınırlandırılmasında da ana ilke, sınırlamanın "Anayasa'nın özüne ve ruhuna uygun olarak ve ancak yasa ile" olabilmesidir. Böylece, Türk Anayasa hukuk sistemine yeni bir kavram getirilmekteydi: Sınırlamalar sırasında hiç dokunulmaması, mutlaka korunması gereken bir "öz". Buna dokunulduğu zaman, temel hak ve özgürlük de ortadan kalkmış olacaktı. Öze dokunan sınırlama, sınırlama olmaktan çıkmakta, yok etme olmaktadır. Anayasa'nın 20. Maddesi "herkes, düşünce ve kanaat hürriyetine sahiptir; düşünce ve kanaatlerini söz, yazı, resim ile veya başka yollarla tek başına veya toplu olarak açıklayabilir ve yayabilir.." derken, 21. maddesi ise bilim ve sanat hürriyetini güvence altına almıştır: "Herkes, bilim ve sanatı serbestçe öğrenme, öğretme, açıklama, yayma ve bu alanlarda her türlü araştırma hakkına sahiptir."³⁶³

1961 Anayasası, gerek temel haklara ve sosyal haklara ilişkin hükümleri, gerek sendika hakkı ile doğrudan ilgili hükümleri dolayısıyla bir çok bakımdan olduğu gibi sendikacılık alanında da yeni bir dönemin başlangıcını simgelemiştir. Anayasa 46. maddesinde "çalışanlar"a sendika hakkını, 47. Maddesinde ise "işçiler"e grev ve toplu sözleşme hakkını tanımıştır. 46. maddede "çalışanlar" kelimesinin kullanılmış olması, özellikle memurların da sendika hakkı kapsamında olduklarını ifade etmesi bakımından önem taşır.³⁶⁴

1961 Anayasası en özgürlükçü anayasa olarak bilinir, sosyal, sendikal haklardan yana özgürlükçü ama siyasîlere alanı daraltıcı ,siyasal kurumlara ve siyasîlerin iradelerine güvenmeyen bir anayasadır,her zaman denetim altında tutma güdüsünden doğmuştur ve buna yönelik kurumlar ortaya çıkarmıştır. 1960 darbesinden hemen önce ve hemen sonra, Türkiye'de rejim krizine yol açan sorunlar açısından düşünülebilen hemen bütün çözüm önerilerini toplamaya çalışan 1961 Anayasası, tüm anayasalar gibi bazı gelişmelerin, özel durumların ve uzlaşmaların yarattığı bir belge, bir tepki anayasasıdır. Ancak 1961 Anayasası'nda ifadesini bulan tepkiler, doğrudan doğruya 1924 Anayasası'na yönelik olmaktan çok, 1950-1960 arasındaki siyasal döneme karşı bir tepki niteliği taşır.

1961 Anayasa'sı toplum kesime çeşitli kesimlerine(işçi, memur, sendikalar, sivil toplum örgütleri) özgürlük,serbestlik tanırken ve konu da olumlu görülmüştür. Yine Cumhuriyet sisteminin bir sonucu olarak millet iradesiyle iktidara gelen yasama ve parlamentoya güvensizliğin sonucu denetleyici ve görevlerini azaltan, paylaştıran kurumlar kurmuştur.

Darbenin meşrulaştırılması için Anayasa Nizamını, Millî Güvenlik ve Huzuru bozan fiiller hakkında kanun hazırlanıp, 5 Mart 1962'de kabul edilen 38 Sayılı Kanun'da darbeyi eleştirmenin suç olduğu vurgulandı. Bu kanunun birinci maddesinin B bendinde şöyle denilmekteydi: "27 Mayıs 1960 devrimini zedeliyebilecek şekilde: Bu devrimin neticesi olarak Yüksek Adalet Divanıncı veya sair kaza mercilerince verilmiş ve kesinleşmiş olan karar ve hükümleri, söz yazı, haber, havadis, resim, karikatür veya sair vasıta ve suretlerle kötöleyenler, veya üstü kapalı da olsa matufiyeti belli olacak şekilde kötölemeye çalışanlar veya mahkûm edilenlerin mahkûmiyetlerine esas teşkil eden fiillerini, yahut şahıslarını övenler veya neticelenmiş hazırlık, ilk, son tahkikat veya infaz safhalarıyla ilgili resim, hatırat, röportaj yapanlar veya beyanat verenler."

³⁶² ÖZBUDUN. a.g.e s.21.

³⁶³ SOYSAL,Mümtaz(1997). a.g.e, s.68.

³⁶⁴ IŞIKLI ,Alparslan , "Cumhuriyet Döneminde Türk Sendikacılığı", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C.7, İstanbul: İletişim Yayınları, 1983, s. 1831.

Eleştirenler hakkında bu kanunda belirtilen 5 madde gereğince Anayasa Mahkemesi'nde dava açıldı. Bunlardan biri Yeni Demokrat Parti genel başkanı Fuad Köprülü'nün, "af ancak bir haksızlığın tamiri olacaktır" sözleri üzerine açılan kamu davasıdır.³⁶⁵

4.6. 27 MAYIS İHTİLÂLİNİN TOPLUMSAL YANSIMALARI

27 Mayıs asker müdahalesinden sonra müdahaleci grup (MBK) ilk iş olarak toplumun gruplardan olan üniversite de tavsiyeye başlamıştır. MBK, tarafından silahlı kuvvetler bünyesinde gerçekleştirilen ve o günkü koşullarda olağan karşılanarak tepki yaratamayan subay tavsiyesine karşılık yine MBK'nce üniversitede girişilen tavsiye eylemi tartışma ve tepkiler yol açmıştır.³⁶⁶ Tepkilerin şiddeti karşısında, tasarrufu MBK üyeleri bile savunamaz duruma düşmüşlerdir.³⁶⁷ Bununla birlikte, olay MBK ve ordunun eylemini destekleyen sivil kesimler (aydınlar) arasında ciddi sürtüşmeye ve kırılganlığa yol açarken, silahlı kuvvetler içinde yükselen başak güçlerin etkisiyle MBK'nın yalnızlığa gömülme sürecini hızlandırmıştır.³⁶⁸

27 Ekim 1960 günü 114 sayılı kanun ile öğretim üyesi ve asistanlar üniversitelerdeki görevlerinden uzaklaşmışlardır. Öğretim üyeleri kanuna göre de bir daha üniversitelerde görev alamayacaktır. Anılan kanunla birlikte 4936 sayılı üniversite özerklik ve tüzel kişilik kanunun bazı maddelerini değiştiren 115 sayılı kanunda resmi gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. 27 Mayısla birlikte yeni düzenin kurulması için işbirliğine gidilen üniversite camiasında aydınlar ve basın tarafından derin bir şaşkınlıkla karşılanmıştır.³⁶⁹ Ancak ihtilâlin üniversitede yarattığı sonuçlar kamuoyunda personel tavsiyesi olarak görülmüştür. Cemal Gürsel'in bu tavsiyeyi hata olarak görüp, düzeltileceğine ilişkin sözleri gerginliği azaltmıştır. Üniversitede ki bu tavsiye 147'ler olarak adlandırılmıştır. Daha sonra üniversiteye dönme mücadelesi dernek kurarak devam etmiş ancak sorunları ihtilâle döneminde çözülememiştir.

27 Mayıs 1960 sonrası, toplumsal ve politik geleneklerin etkilerine karşın geçmişten kesin bir kopuş niteliğini taşıyordu. Bu olguyu modern politik ve sosyal düşünceler doğrultusunda meşrulaştırma girişimlerinde açıkça görmek mümkündü, geçmişten kesin bir ayrılış kaçınılmazdı. Çünkü iktidar için mücadele eden grupları sosyal ve ekonomik yeni dürtüler ve politik yeni bir bakış açısı değerlendiriliyordu. Toplumsal farklılaşma yeni bir kimlik anlayışı yaratmıştı. 27 Mayıs darbesi toplumsal grupların gelenekçiliğin kısılcısından kurtulmasını sağlamıştır.³⁷⁰ Türkiye gündeminde ağırlığın maddi zenginliğin aracı olan ekonomik etkinliklerinin yanı sıra toplumsal kalkınma, adalet ve istikrara kaydırılmasında etkili oldu. Böylece Osmanlı İmparatorluğu döneminde başlayan gerçek bir sivil toplumun kuruluşuna süren yüzyıllık süreç son aşamasına girmiş bulunuyordu.³⁷¹

Türkiye'deki politik yaşama bir yandan askeri darbelerin diğer yandan siyasî partiler ve çeşitli toplumsal guruplar arasında bir darbe sonrası dönemde normal olarak beklenenden çok daha sık ve yoğun yaşanan çekişmelerin tedirginliği egemen

³⁶⁵ "Resmî gazete, tarih/sayı:9.7.1963/11449". *TC Anayasa Mahkemesi*.

³⁶⁶ ÖZDEMİR,Hikmet(2002),...a.g.e ..., s.235.

³⁶⁷ GÜNGÖR, Celalettin (1992), a.g.e s.46.

³⁶⁸ ÖZDEMİR,Hikmet(2002),...a.g.e ...,s.235.

³⁶⁹ GÜNGÖR, Celalettin (1992), a.g.e, s.45.

³⁷⁰ KARPAT, Kemal (2007), "Türkiye'de Sistemin Evrimi" (1876-1980),Ankara: İmge Kitabevi Yayınları ,s.206-207.

³⁷¹ KARPAT, Kemal (2007), a.g.e s.207-208.

olmuştur. 1960 öncesi politik istikrarla tam bir çelişki oluşturan bu huzursuzluk siyasal yönetimin yasal yoldan değiştirilmesi ve denetlenmesi için daha iyi bir sistemin kurulmasını amaçlayan anayasal değişikliğin ardından ortaya çıkmıştır.³⁷²

Darbenin ardındaki ilk seçimler 15 Ekim 1961 tarihinde gerçekleştirilir. Cumhuriyet Halk Partisi en çok oyu almasına karşın, hiçbir parti tek başına iktidar olabilecek sandalyeye ulaşamaz. 1961 ile 1965 yılları arasında Türkiye’de dört koalisyon hükümeti kurulur. İlk üç hükümet İsmet İnönü’nün başkanlığındadır. Talat Aydemir’in başarısız iki darbe girişiminin damgasını vurduğu bu dönem, “başarısız” koalisyon denemeleriyle sona erer. Askeri yönetimden sivil yönetime geçiş, İsmet İnönü hükümetleri zamanında gerçekleşir. “Sosyal refah devletinin” gereklerinden olan planlama örgütü, işçi sınıfının hakları ve bu arada grev hakkı ile benzeri kurum ve haklar topluma mal edildikten sonra, geçiş dönemi de sona erer.³⁷³ 1960’larda burjuvazi yeterince gelişmiş görüldüğünden, işçi sınıfının gelişmesi, 1961 Anayasası’nın getirdiği kurumlar yoluyla, devlet eliyle desteklenir.³⁷⁴ 1963’de çıkarılan yeni İş Kanunu sendikalara oldukça geniş bir hareket alanı sağlar. Yalnızca sosyal güvence değil, toplu görüşme ve grev hakları da yeni yasa ile garanti altına alınır.

1960 la birlikte ülke siyasallaşmış ve 1960 anayasası ideolojik bir çerçeve oluşturmıştır. Ülke kapalı bir toplum olmaktan sıyrılıyor, Marksist yapılanma yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu eğilimlerden rahatsız olan sağ –Muhafazakâr kesim sola karşı mücadeleye karşı örgütlenmeye başlamıştır.

27 Mayıs 1960 müdahalesi ile başlayan politik farklılaşma ve özgür düşünce ortamı konjonktürün de etkisiyle toplumu kutuplaşmaya ve çözölmeye itmiştir. Müdahale, toplumsal değişimin itici gücünde olmuş, süreçteki toplumsal değişimlere farklı çözüm yolları bulunmaya çalışılmış ancak bu sürece şiddet ve terörde eklenince 1980 müdahalesine ortam hazırlamıştır. Tarihimizde 1965’lere kadar sağ ve sol, aşırı sağ, aşırı sol partinin solu, merkez sol, merkez sağ gibi kavramlar yoktu. Toplumun Batılılaşma sürecine girdiği Tanzimat devrinden beri ileri-gerici ayrımı vardı. Batı reformlarından yana olanlara ilerici, karşı olanlara gerici deniyordu.³⁷⁵

1960’lı yılların ortalarına doğru giderek kalkınma sloganı ön plana çıkmaya başladı. 27 Mayıs 1960 sonrasında söylenen hürriyet isteği giderek yerini ekonomik kalkınma kavramına bırakıyordu. Artık bütün yayın organlarında aydın konuşmalarında Türkiye’nin geri kalmışlığından bahisle hep kalkınması konuşuluyor problemler dile getirilip dokümanları çıkardıktan sonra çözüm yolları aranırken basın ve yayın üniversitelere sol düşünce hakim olduğu için buralarda giderek sosyalist yolundan kalkınma modeli dile getirmeye başlanıyordu.³⁷⁶

1960 sonrası ortaya çıkan ekonomik ve toplumsal değişim ile politik durumunda kilitlenmesi ve düşük gelir gruplarının artmakta olan ekonomik talepleri ve taşradaki önemli aile gruplarının egemen konumlarıyla birleşince Sosyalizm gelişmesi için uygun bir ortam doğmuştur. 1960’da Sosyalizm’in mahkûm edilmediğini aksine Türkiye’nin sorunları için olası çözüm yolu olarak görülmüştür.³⁷⁷

1960’lar her çeşit siyasal ve toplumsal mesele üzerine canlı bir entelektüel tartışmaya sebep oldu ve bu yeni Anayasanın mümkün kıldığı düzenli aralıklarla

³⁷² KARPAT, Kemal (2007), a.g.e s.209.

³⁷³ KONGAR(1999)..... a.g.e, s.164.

³⁷⁴ KONGAR(1999)..... a.g.e, s.165.

³⁷⁵ KOCABAŞ, Süleyman (2004), “ Bir Kuşağın Dramı (1960-1980)” İstanbul: Vatan Yayınları, s.64.

³⁷⁶ KOCABAŞ, a.g.e s.72.

³⁷⁷ KARPAT, Kemal (2007), a.g.e s.231-232.

çıkan çok fazla sayıdaki yeni dergide ifadesini buldu. İlki 1961’de çıkmaya başlayan Yön Dergisi idi. 1960’larda öğrencilerden ve entelektüellerden oluşan yeni solun bu gelişimi kuşkusuz sırf Türkiye’ye mahsus değildi ve tüm dünyada olmaktaydı, ama Türkiye’deki gelişiminin özellikle önemli olmasının nedenlerinden biri Menderes’in devrilmesinde üniversitelerin rol oynamış olmasıdır. Bu sebepten öğrenci ve öğretmenler kendilerini toplumun itici gücü olarak görmeye başlamışlardır.³⁷⁸

27 Mayıs askeri İhtilâli ile Anayasanın getirdiği hürriyetler, serbesti ve yeni hakların verilmesi Türkiye’de solun olduğu kadar sağında başını yorganın altından çıkartmasına neden olmuştu. Adı geçen ihtilâl ve anayasaya müteakip sağ başlı başına bağımsız bir hareket olarak çıkmaktan ziyade genelde kendisini solun yükselişine bağlı olarak tanımlama ve tepkilendirmeye bağlı olarak çıkmıştır.³⁷⁹ 1960 sonrası sağ ve sol propaganda ilkin gündelik gazete ve haftalık ve aylık dergilerde ortaya çıkmıştır. Henüz tam anlamıyla kitap yayına geçilmemişti.³⁸⁰ Türkiye’de sol komünizmde, sosyal demokrasiye bağlı geniş bir alanı ifade derken sağda Osmanlı’daki cereyanlar Türkçülük ve İslamcılığın 27 Mayıs ihtilâlinden sonra tekrar baş göstermeye başlamasıyla birlikte Milliyetçi, Türkçü, İslamcı söylemleri içine alan geniş bir sağ yelpazesi olmuştur.³⁸¹

1961 Anayasa’sının verdiği serbestlik ortamı nesillerin daha da ideolojikleşmesine neden olmuştur. Sol ithal ikameci bir zeminde güçlenirken ve işçiler örgütlenirken aşırılığa kaçmasıyla birlikte sola karşın sağ yelpazenin farklı boyutları içinde barındırarak güçlenmesi de aynı zemin de güçlenmiştir. Türkiye’de ki sol tamamen işçi, sendikal, sosyal hakları savunurken ‘Sosyalizmin evrenselliği’ anlayışla Müslüman-Türk milletin millî ve manevi değerlerini reddetme hatası içine düşmüştür. Bu reddediş sağın aniden toparlanmasını, güçlü bir şekil de ortaya çıkmasını sağlamıştır.

27 Mayıs sonrasının siyasal ve hukuksal koşulları içinde belirgin bir özgürlük ortamından yararlanan sendikalar ve bir süre tek sendikal üst örgüt olarak Türk-İş, hızlı bir toparlanma ve dinamizm kazanma eğilimi göstermeye başlar. Bu dönemde sendikaların grev hakkına sahip ve toplu sözleşme yapabilen kuruluşlar haline gelmeleri, işçilerden gördükleri ilginin artmasında önemli bir etken oluşturur. Memur statüsünde çalışanların sendikaları da birer baskı grubu olarak varlıklarını duyurur. Dönemin sonlarına doğru Türk-İş yönetiminin, Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti’nin çeşitli organlarıyla ve sendikalarıyla yoğun ilişki içine girmesi, bu sendikaya yönelik eleştirileri arttırır. Bu eleştiriler ve Türkiye İşçi Partisi’nde toplananlar ile Türk-İş’de egemenlik kazanan çizgi arasındaki çelişki, Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu’nun (DİSK) kurulmasıyla sonuçlanır.³⁸² Bu dönemdeki bir başka gelişme Cumhuriyet’in kuruluşundan elli yıl sonra, Türkiye’nin Batı tipi bir sınıflı topluma dönüştüğünün belirtisidir.³⁸³ Bunun nedeni işçi sınıfının bilinçlenmeye başlaması ve sendikal-sosyal-iktisadi taleplerde bulunmasıyla burjuva-işçi sınıfsal farklarının daha da netleşmesidir.

Temel hak ve özgürlükleri güvence altına alan 1961 Anayasası’nın Türk siyasal-toplumsal hayatına en önemli katkılarından biri de sol görüşlerin gelişme ve örgütlenmesine olanak vermesidir. Türkiye İşçi Partisi, 1961 Anayasası’nın sağladığı özgürlükçü ortamda 13 Şubat 1961’de sendikacılar tarafından kurulur. Parti’nin ilk

³⁷⁸ ZÜRCHER, E. Jan (1996), “Modernleşen Türkiye’nin Tarihi”, İstanbul: İletişim Yayınları, s.371.

³⁷⁹ KOCABAŞ, a.g.e s.96.

³⁸⁰ KOCABAŞ, a.g.e s.98.

³⁸¹ KOCABAŞ, a.g.e s.96.

³⁸² IŞIKLI ,Alparslan(1983), ... a.g.e, s. 1832-1833.

³⁸³ KONGAR(1999)..... a.g.e, s.165.

genel kongresi, 9-10 Şubat 1964'te İzmir'de yapılır. Parti'nin genel siyaseti olarak, "kapitalist olmayan bir kalkınma yöntemi" belirlenir.³⁸⁴ Hem sol hem de sağ için öncekine nazaran daha geniş bir siyaset faaliyet yelpazesine izin vermiş olması bakımından yeni anayasa eskisinden daha liberaldi. Eski Kemalist kalıbın dışında kalarak ortaya çıkan ilk parti TİP'dir. Parti Şubat 1961 de bazı sendikacılar tarafından kurulmuştu. Ama partinin hemen tüm yaşamı boyunca etkin ve sürükleyici kişisi yazar, hukukçu ve eski öğretim üyesi Mehmet Ali Aybar olacaktı. TİP' in önemi siyasal gücünde ya da topladığı oylarda yatmıyordu. Onun önemi daha çok seçilmede yarışan gerçek ideolojik temele sahip bir parti olmasında yatıyordu. Varlığıyla öteki partileri ideolojik açıdan kendilerini daha açık tanımlamaya da zorladı.³⁸⁵ Soldaki bu gelişmeler karşısında CHP, "ortanın solu" sloganıyla yeni bir atılım yapmak zorunda kalır.

Soldaki bu gelişmeler, sağcı grupların hoşgörüsüz tepkileriyle karşılaşır. Sola yönelik saldırılar karşısında 1965 yılında yapılan seçimleri kazanan Adalet Partisi hükümeti, kamuoyunu temel hak ve özgürlükleri kısıtlayacak ve hükümetin gücünü arttıracak biçimde yapılacak anayasa değişikliğinin gerekliliğine inandırmaya çalışır. Hükümet, karşı gruplara ve öğrenci eylemlerine yönelik baskıcı önlemler yerine kendi tabanını Kominizim geliyor propagandasıyla destekler ve kışkırtır. 1969 seçimlerinde Anayasayı değiştirecek sandalye sayısına ulaşamayan AP, bu şiddetin daha da artmasını sağlar.³⁸⁶ Bu durum hem sol grupların daha da radikalleşmesine hem de çatışmaların artmasına yol açar.

Farklı siyasî, partiler arası didişmeler çoğu Türk yurttaşının pek az dikkatini çekmekteydi. Onların yaşamlarını etkileyen şeyle başkaydı. Sokaktaki şiddetten tabii ki etkileniyordu ama ayrıca 1960'larda ve 1970'lerin başlarında refah artışından ve bunun ardından gelen kıtlık ve fiyatlarının yükselişinden ve bu dönem boyunca süren sanayileşme ve büyük çaplı göçlerden etkilenmişlerdi. Türkiye'nin hızlı nüfus artışı tarımdaki fırsat yokluğu ve yani sanayilerin cazibesi bir arada kırsal kesimden büyük kentlere 1950'lerde başlayan akını artırmaktaydı. Gecekonduklara kimi zaman teneke mahalleler denilse de bu tanımlama yanıltıcıdır. Başlangıçta gecekondu mahalleri her türlü alt yapıdan yoksundu. Kendi derneklerini kuran mahalle sakinleri yerel siyasetçilerden vaatler koparmak için partiler arasındaki seçim öncesi rekabetten oldukça etkin şekilde yararlandılar.³⁸⁷ Kente gitmek için köyünü terk eden insanlar bu kez 1960'larda büyük bir macera için köylerini terk ederek Almanya'ya çalışmaya gitmiştiler. 1973 petrol bunalımından sonra Türkiye'den düzenli işçi alımları durdu. Yine de Türklerin Avrupa'daki sayısı arttı. Başlangıçta 1960'lara da başlayan göç olgusu 1973'ten sonrada sürmüştür. Kültür konusunda, 27 Mayıs hareketinden başlayarak 1965'e kadar geçen sürede muhtelif çalışmalar yapılır.

Emek göçünün Türkiye de özellikle kırsal kesimde birçok ve değişik etkisi oldu. İnkâr edilmez bir zenginlik pompalaması vardı ve yeni servet doğuşu kırsal kesimde ki güç ilişkilerinin ve toplumsal düzenleri bozdu. Göç dış dünyanın yeniden farkına varılmasını sağladı. Ancak petrol bunalımından sonra işsizlik artınca halk arasında hoşnutsuzluk baş gösterdi. Bu hoşnutsuzluk 1980'lerde daha da çok güçlenmiştir.³⁸⁸

³⁸⁴ LANDEU Jacob M.(1978) a.g.e , s.196-204.

³⁸⁵ ZÜRCHER, E. Jan (1996), ... a.g.e , s.371.

³⁸⁶ KONGAR(1999)..... a.g.e , s.168.

³⁸⁷ ZÜRCHER, E. Jan (1996), ... a.g.e ,s.392.

³⁸⁸ ZÜRCHER, E. Jan (1996), ... a.g.e ,s.395.

1961 Anayasası döneminde ortaya çıkan iki dinamik güç direniş ve eylemleriyle ülkenin siyasî istikrarını sarstı. Bu güçlerden biri gençlik diğeri ise işçilerdi. Öğrenciler daha önce Demokrat Parti iktidarına karşı verilen mücadelede muhalefetin yanında yer alarak ordunun işini kolaylaştırmıştı. 1961 demokrasisinin de en önemli özellik kimi zaman hükümetleri zor duruma düşürebilecek şekilde direniş ve eylemler yapabilen iki yeni ve dinamik gücün ortaya çıkmasıdır. Bu yeni dinamik güçlerden öğrenciler esasen 27 Mayıs 1960'dan önce DP iktidarına karşı mücadeleleri ile ünlüydüler. Daha o yıllarda aydınların ve ordunun yanında etkin güç olmaya aday görünüyorlardı.³⁸⁹ Öğrenciler arasındaki gruplaşmaların iktidar ve muhalefet partileri çevresinde odaklaşmanın ötesinde düzen yanlısı (sağ)ve düzen karşıtı (sol) şeklinde geliştiği 1960'lı yıllarda sosyalistlerin parti kurarak (TİP) seçime katılmaları yine söz konusu partiye bağlı öğrenciler tarafından fikir kulüpleri federasyonunun oluşturulması oldukça geniş öğrenci kesiminin siyasallaşmasına neden olmuştur. Öğrenci hareketi iç ve dış siyasal gelişmelerin etkisiyle 1968'den itibaren üniversite ve eğitim alanında Türkiye'nin bağımsızlığı ve kalkınma modeli gibi mücadele alanlarına kayacaktır. Öğrenciler parlamento dışı muhalefet düşüncesinden geniş ölçüde etkilenmiştir. 1970'lere gelindiğinde genelde öğrenci hareketinin özelde sosyalist eylemin ideolojik ve fiili önderliği devrim için silahlı eylem birlikleri şeklinde örgütlenmek isteyen ve silahlı mücadeleyi savunan Marksistler-Leninist grupların denetimine geçecektir.

İşçiler ise, 1961 anayasasının sağladığı hakları kullanarak, daha geniş haklar talep etmeye ve ülke yönetiminde söz sahibi olma mücadelesi vermeye başladılar. Ayrıca Avrupa'da yaygın olan gençlik hareketi de olayların tırmanmasında etkili oldu. Toplumsal hareketliliğin üst düzeye çıkması ve şiddetlenmesi AP hükümeti istifa etmesinde etkili olmuş, çok partili siyasî hayat askıya alınmıştır.

Anadolu'dan gelen köylüler büyük şehirlerin içinde ve çevresinde kurulan gecekondu mahallelerinde yaşamaya başlayınca gelişen endüstrileşme kentleşmeye yol açtı. 1960'lara gelindiğinde yeni hakların tanıdığı haklar sayesinde sınıf bilincine sahip bir lider kadro önderliğinde rahat hareket edebilen siyasetten aktif küçük bir işçi sınıfı vardı. En faal ve en nitelikli işçilerin çoğunluğunun yurt dışına göç etmiş olması Türk işçi hareketi için engelleyici bir etkendi. Yine de 1960'lar sadece yerli sanayinin doğuşuna değil üstelik ciddi bir işçi hareketinin büyümesine de sahne oldu.³⁹⁰ Anayasa işçilere grev ve toplu sözleşme hakkı vaat etmişti. 1963'te yeni Anayasa'da, bu haklar daha da ayrıntısıyla kaleme aldı. Sendikalar işçiler kazançlarının savunmada oldukça başarılı oldular. 1975 sonrası ise büyük işverenler dahi artık reel ücret artışlarını karşılayacak durumda değildi ancak sendika baskısı dinmiyordu ve sonuç 1970'lerin sonlarında grevlerin lokavtların gel-gidiyle çalışma hayatlarındaki kargaşanın artışıydı.³⁹¹

1961 anayasası, ayrıca Türkiye'nin sosyal devlet olduğunu ilan etmiş ve 1960'larda siyasetçiler bu vadi yerini getirmekle halk kitlelerini çalışma yaşam koşullarını iyileştirmek için gayret ettiler. 1965'de bir refah devletinin ilk adım olarak SSK oluşturuldu. Bu kurum hastalık, iş kazaları ve hayat sigortası yapıyordu. Devlet çalışanları için ise emekli sandığı zaten vardı.³⁹²

Darbe sonrası Türkiye kamuoyunu meşgul eden önemli bir konu tutuklanan eski DP liderlerinin kaderi konusuydu. Çok sıkı korunan Marmara denizindeki Yassı

³⁸⁹ÖZDEMİR,Hikmet(2002),...a.g.e ..., s.259.

³⁹⁰ZÜRCHER, E. Jan (1996), a.g.e s.395.

³⁹¹ZÜRCHER, E. Jan (1996), a.g.e s.396.

³⁹²ZÜRCHER, E. Jan (1996), a.g.e s.397.

Ada'da yapılan duruşmaları MBK tarafından hâkimlerden oluşan Yüksek Adalet Divanı yönetmekteydi. Duruşmaların meşruiyeti ve adillğine ilişkin düşünceler çeşitlidir. Gerçi mevcut yargılama usulünde yapılan değişiklikler sadece mahkemenin kararlarının kesinliği ve bir de 65 yaşın üstündeki kişilere ölüm cezasının uygulanamayacağına ilişkin kuralın askıya alınmasından ibarettir. Anayasa davaları anayasayı zorla değiştirme ya da millet meclisini zorla feshetme teşebbüsüyle ilgili TCK'nın 146. maddesine dayandırılmıştı. Demokratlar 1960'da CHP'nin faaliyetleri ve basın için Tahkikat Komisyonu kurmakla bu suçu işlemiş kabul ediliyorlardı. Sonunda 123 kişi beraat etti, 31 kişi ömür boyu hapse 418 kişi daha hafif cezalara ve 15 kişi ise ölüm cezasına çarptırıldı.

Bunlardan 11'i çoğunluk oyuyla ölüme mahkûm olmuştu ve cezaları MBK tarafından hafifletildi. Öteki 4 kişinin yani Bayar, Menderes, Dışişleri Bakanı Zorlu ve Maliye Bakanı Polatkan'ın ölüm kararı ise oy birliği ile verilmişti. Bayar'ın ölüm cezası ilderlemiş yaşı ve sağlık durumu nedeniyle hafifletildi. Fakat Zorlu ve Polatkan 16 Eylül 1961 de ve Menderes Başarısız bir intihar girişiminden sonra ertesi gün idam edildiler.³⁹³

27 Mayıs askeri yönetimine bağlı özel mahkemenin verdiği kararlar doğal olarak kamuoyunda tartışmalara yol açmış sonradan parlamenter yaşamda bazı siyasî partilerle ordu arasında gerginlik yaratarak, Türkiye'nin siyaset gündemindeki yerini korumuştur.³⁹⁴ Geriye dönüp bakıldığında ölüm cezalarının onaylanmasının askeri rejimin işlediği en ciddi hata olduğu kabuk edilir. İnfazlar o tarihten itibaren Türk siyasetine gölge düşürmüş ve bundan sorumlu olanlara sert bir düşmanlığın nedeni olmuştur.³⁹⁵

Bu olay aslında Osmanlı'nın siyasetten kat'î geleneğinin bir tür ihyası niteliğindeydi. İdamlar Türk halkının ve özel olarak DP tabanının çok kötü iz bıraktı. DP yanlıların anayasanın yapmaları sürecinde dışlanmış olmaları ile birlikte 1961 Anayasasın karşı DP-AP geleneğinden gelen seçkinler ve halk arasında olumsuz bir ruh haleti yaratmıştır.³⁹⁶

Yine bu durum halkta üzüntüye neden olmuş, oy verdikleri, iradesini teslim ettikleri siyasetçilerin onuruyla oynanıp, küçük düşürülmesi ve sonun da infaz edilmesi halkta küskünlük yaratmıştır. Halkın gelenekçi kesimin de daha önceki tecrübelerle de arasında soğukluk olduğu devletle arası daha da açılmıştır. Bundan sonra toplumun belli kesimi siyasî devlet yönetimin de hep devlete ve organlarına şüpheli, güvensiz bakmıştır. Bu da bundan sonraki seçim mitinglerin de ortaya çıkacak resmi ideoloji mağdurluğunu körüklemiş ve gelenekçi-liberal siyasetçilerin eline büyük bir koz vermiştir. Bundan sonra artık gelenekçi-liberallerle, devletçi-seçkinlerin bitmek bilmeyen siyasî kavgasının önünü açmış ve Türk Siyasî hayatına damgasını vurmuştur. Bu durumdan halkın sandığa sağlıklı düşünerek değil devletçi-seçkinlerin gericiler gelecek diye gelenekçi liberaller ise baskıcı laikçiler gelecek diye seçim sandığına hep refleksif, sağlıksız bir şekil de gitmesine neden olmuş. Toplumun menfaatleri ve devletin bekası için siyaset üretme yerine karşıtlık üzerinden seçmen düşüncesi oluşmuş ve bu da siyasetin seçmen üzerindeki sorumsuz kalmasına neden olmuştur. Toplum Batılı toplumlarda ki gibi refah, kişi başına düşen gelir, sosyal ve siyasî haklar gibi kendisini ilgilendiren temel unsurlar yerine daha

³⁹³ ZÜRCHER, E. Jan (1996), a.g.e s.360-361.

³⁹⁴ ÖZDEMİR, Hikmet (2000), a.g.e s.234.

³⁹⁵ HALE, William (1994), ... a.g.e s.130.

³⁹⁶ ERDOĞAN, Mustafa (2003), "Türkiye'de Anayasalar Ve Siyaset", 4. Baskı, Ankara: Liberte Yayınları,s.88-89.

soyut karşıtlıklar üzerinden kontrol edilmiş ve iradesini sandığa bu şekil de yansıtmıştır. Siyasetçiler ise bundan nemalanmış ve kendi başarısızlıklarını bu karşıtlık üzerinden unutturmuşlar ve toplumu bu karşıtlığa itmişlerdir. Bu nedenle siyasetçiler devletin ve toplumun ekonomik, siyasî, dış politik alanda başarıya götüremeyince bunların hepsini unutturmak için toplumsal karşıtlığı daha da körükleyerek kendilerini aklama yoluna gitmişleridir. Bu karşıtlık ise çözüm getirmek için yola çıkan her hangi bir ideala, düşünceye hakim görüşlerin görünmesini engellemiş buna mukabil popülizmin hakim olduğu bir toplum zihninin ve siyasetinin önünü açmıştır. Halen de insanlar bu yöntemle yönetilmektedir. Sol kesim de bu karşıtlık üzerinden yıllarca CHP rant sağlamıştır, sağ kesimde ise DP, Demirel'in AP'si, Özal'ın ANAP'I, ve T. Erdoğan'ın AKP'si hiçbir çözüm üretmeden, teknolojik, sınai, zirai kalkınma ve iyileşme yolu seçileceğine bu karşıtlık üzerinden başarısızlıklarını örtmüşlerdir. Sendikal, sosyal ve siyasî haklar yerine sol siyasetini 'gelenekçiler, gericiler, anti-laikler gelmesin' üzerine kurmuş, sağ ise 'laikçiler, jakobenler, seçkinler gelmesin' üzerine kurmuştur. Yoksulluk sınırının altında, açlıkla yüz yüze olan işsiz, aşız insanlar bile ağızlarına 'ekmek, geçim kavgası ve daha müreffeh hayat' söylemi yerine 'demokrasi, laiklik, özgürlük' gibi söylemleri almıştır. Darbeler siyaseti olumsuz dizayn etmiştir. Darbeler olmayıp ta partilerin ve siyasîlerin yanlışları halk tarafından gözlenip yorumlanabilme imkanı olmadığı için halk mazlum, mağdur gördüğü kesimleri seçimlerde yine ödüllendirmiştir. Liderleri de yıllarca ayakta tutan, yanlışlarını kapatan bu mağduriyet siyaseti olmuştur. Halbuki siyaset normal sürecinde işleseydi Demokrat Parti zaten düşüş eğilimdeydi ama darbeyle indirilince bizim duygusal, ani tepkiler veren halkımız değerlendirme ihtiyacı hissetmemiş DP'nin mirasçısı partilere ilk seçimde de rağbet göstermiştir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

12 MART 1971 MUHTIRASININ SİYASAL VE TOPLUMSAL YANSIMALARI

5.1.12 MART ÖNCESİ GELİŞMELER(1961-1971)

Türkiye’de yeni bir dönemi başlatan 12 Mart Muhtırası’na giden yolda pek çok gelişme olmuş, pek çok faktör rol oynamıştır. On yıl sonra gerçekleşen Muhtırayla karşı karşıya gelinmesinde altmışlı yıllardaki sosyal, ekonomik ve siyasal gelişmelerin büyük rolü olmuştur. Bunu bir süreç içerisinde değerlendirmek gerekmektedir. Aslında Mart 1971’de herkesin olağanüstü bir takım gelişmelerin beklentisi içerisinde olduğu ve muhtıranın sürpriz olarak karşılanmadığı gerçeği açıkça görülmektedir. 12 Mart Muhtırası’nın sürpriz olmamasında 27 Mayıs Darbesi’nden itibaren yaşananların ve uygulamaların etkili olduğu görülmektedir.

12 Mart’a geline süreçte bir yandan iç toplumsal gelişmelerin, diğer yandan ise dünyada meydana gelen oluşumların etkisi olmuştur. Bir bakıma iç ve dış dinamik faktörlerin etkisiyle ortaya çıkan bir yeni durumla karşı karşıya olunduğu söylenebilir. Muhtıranın birinci maddesinde mevcut durumun tespiti beyanında belirtilmiş olan “anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluklar...” yetmişlerin başındaki Türkiye’nin durumunu özetlemektedir. Altı çizilen “anarşi ve kardeş kavgası”na uygun zemin, altmışlı yıllarda yaşanan toplumsal değişimin, hızlı sanayileşmenin, kentleşmenin, burjuvazi ve aydın sınıflar içerisindeki farklılaşmanın

ortaya çıktığı bir ortamın ürünü olmuştur. Bu zemini resmetmeden 12 Mart'ı anlamak ve buraya nasıl gelindiğini değerlendirebilmek imkansız görülmektedir.³⁹⁷

Altmışlı yıllardaki gelişmelerde etkili olmuş pek çok sorundan söz edilebilir. Bunların başında ciddi bir kurumsallaşma sorununun geldiği söylenebilir. 27 Mayıs Darbesi 1924 Anayasası ile kurulan Birinci Cumhuriyet'in kurumsal yapısının yerine 1961 Anayasası ile yeni bir kurumsal yapı getirmiştir. Tek parti refleksleri ve Cumhuriyet'in kuruluş dönemindeki kaygıları üzerine yükselen 1924 Anayasası yürürlükten kaldırılarak yerine nispeten liberal açılımlara dayalı, özgürlükçü ve çağdaş gelişmeleri dikkate alan bir anayasa yürürlüğe sokulmuştur. 1961 Anayasası Türkiye Cumhuriyeti'ni gelişmeler ışığında yeniden örgütleyerek “insan haklarına (...) dayanan, millî, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti” olarak tanımlamıştır. Bu temel ilkeler çerçevesinde örgütlenen yeni devletin kurumsal yapısının öncekinden önemli farklılıklar göstermesi normaldi.

Ne var ki temel sorun 1961 Anayasası'nın kurumsallaşmasında yaşanmıştır. Yeni anayasanın temel niteliklerine ve getirdiği çağdaş kurumlara bakılmaksızın yapılışı sürecinde ortaya konan yanlışlar nedeniyle ciddi bir kurumsallaşma sorunuyla karşı karşıya gelinmiş ve bu durum siyasî bunalımı körükleyen bir unsur olmuştur.³⁹⁸

12 Mart'a giden yolda etkili olan bir diğer gelişme altmışlı yıllarda sosyal ve ekonomik alanlarda ortaya çıkan değişimler ve bu değişimlerin siyasal hayat üzerinde yarattığı baskıdır. Altmışlı yıllar hem Türkiye'nin iç kamuoyunda, hem de dünyada önemli yeni yönelişlerin gözlemlendiği bir dönem olmuştur. Dünyada uluslar arası ilişkilerde Doğu ve Batı Blokları arasındaki Soğuk Savaş hali devam etmekle birlikte bloklar arasında Detant (yumuşama) gündeme gelmiş, silahların sınırlandırılması konusunda görüşmeler başlamış ve taraflar arasında yakınlaşma gerçekleşmiştir. Bunun Sovyetler Birliği ile uzun bir sınırı bulunan ve Doğu Bloku'ndan gelecek saldırılara karşı Batıyı korumaya çalışan Türkiye'nin siyasal hayatını etkilememesi düşünülemezdi. Ayrıca altmışların ortalarında patlak veren Kıbrıs kriziyle ilgili gelişmelerde Batılı müttefiklerin Türkiye'yi yalnız bırakmaları ve Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Johnson'un bir Sovyet saldırısı halinde NATO'nun Türkiye'yi savunmama tehdidinde bulunması Batı'ya karşı duyulan güveni sorgulanır hale getirirken şimdiye kadar izlenen dış politikanın önceliklerinin ve stratejilerin sorgulanmasını gündeme taşımıştır. Nitekim altmışların ortalarından itibaren Türkiye bir yandan Batı ile ilişkilerini sürdürürken diğer yandan Sovyetler Birliği ile ilişkilerini onarmaya ve bunun yanında Ortadoğu, İslam dünyası ve genelde Üçüncü Dünya ülkeleriyle ilişkileri geliştirmeye yönelmiş ve tek yanlı dış politika stratejisinden çok yönlü dış politika çizgisine geçmiştir. Bu değişikliğin içerideki siyasal gelişmeler üzerinde belli etkileri olacağını düşünmek normaldir. Nitekim kamuoyunda genelde Batıya ve Amerika Birleşik Devletleri karşı eleştirel ve tepkiye varan bir eğilim oluşurken Sovyetlere ve Üçüncü Dünyaya karşı belli bir sempatinin olduğu ve bu ülkeler lehinde güçlü eğilimlerin ortaya çıktı gözlenmiştir.

1961-1971 yılları arasındaki dönem “vesayet demokrasisinin başarısızlığı”nın kanıtlandığı bir dönem olmuştur. Bu dönemin ilk yarısında iktidarın askerlerden sivillere geçmesiyle ilgili sıkıntılar yaşanmış, birbiri arkasından gelen darbe girişimleri ortaya çıkmıştır. Çeşitli baskı ve zorlamalarla oluşturulan koalisyon hükümetlerinin altından kalmadığı iç ve dış gelişmelerin bunalıttığı bir Türkiye

³⁹⁷ DURSUN, Davut, (2002), ‘Siyaset Bilimi’, Beta Yayınları, İstanbul,s.382-383.

³⁹⁸ DURSUN, Davut, (2002), ... a.g.e , s.491.

gözlenmiştir. Bütün darbeler sonrasında olduğu gibi 27 Mayıs sonrasında da darbecilerin inisiyatifiyle oluşturulan ve kendi fiili konumlarını resmileştirerek güçlendiren bir iktidar organizasyonunun tanzimi ciddi sıkıntıların uç vermesine yol açmıştır.³⁹⁹

Darbeciler demokratik düzenin kurulmasını istiyor ve bunun için çalışmalar yapıyorlardı, ancak iktidardan zorla uzaklaştırdıkları Demokrat Parti yanlılarının iktidara yürümelerini ve darbeye rağmen iktidara gelmelerini asla istemiyorlardı. Seçimlerden sonra kendilerine iktidarın teslim edileceği kadrolar DP yanlıları olamazdı ve buna izin verilemezdi.

Seçim sonuçları darbeciler için istenilen şekilde gelişmemiştir. Ordu ve darbeciler idamlarla ders verdiklerine inandıkları DP yanlılarının, DP mirasına oynayan partilere oy vermeyeceklerini bekliyorlardı. Fakat bekledikleri gibi olmadı ve DP mirasına oynayan Adalet Partisi (AP) ile Yeni Türkiye Partisi (YTP)'nin parlak sonuçlar alması demokrasiye geçişi zorlaştıran bir gelişme olmuştur. 450 üyeli yeni parlamentoya AP 158, YTP de 65 üye gönderirken CHP 173, DP yanlılarına daha yakın duran Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) ise 54 üye sokmuştur. Bu durumda darbecilerin istedikleri CHP'nin tek başına hükümet kurabilmesi mümkün değildi. Yeni anayasanın getirdiği Cumhuriyet Senatosu'nda durum daha da kesindi. Senatoya AP 71 senatör gönderirken CHP sadece 36 senatörle temsil edilmiştir. Buna karşılık CKMP 16 senatörlük YTP de 27 senatörlük kazanmıştır. Kamuoyunun eğilimlerini ortaya koyan bu sonuçlar hem Millet Meclisi'nde hem de Cumhuriyet Senatosu'nda hiçbir kuşkuya yer bırakmayacak şekilde iktidarı ellerinde tutan darbecilerin arzularını yansıtmıyordu. Demokratik kurallar yeni iktidarın DP'nin devamı olarak algılanan AP ile YTP tarafından kurulmasını gerektiriyordu, ancak buna izin verilmesi düşünülemezdi.⁴⁰⁰

Seçim sonuçlarının belli olmasından sonra İstanbul'da toplanan Silahlı Kuvvetler Birliği üyelerinin kendi aralarında bir protokol imzalamaları ve gelişmeleri yönlendirme ve inisiyatifi ele alma girişimleri demokrasiye geçilmesinin zor olacağını göstermiştir. Aralarında Türkiye'nin en büyük ordusu olan Birinci Ordu Kumandanı Cemal Tural'ın da bulunduğu 10 general ve 28 albay tarafından imzalanan "21 Ekim Protokolü" Devrimi milletin gerçek sahiplerine emanet etmek için mücadelede bulunma, bütün siyasî partileri yasaklama, seçim sonuçlarını iptal etme ve MBK'yı lağvetme tehdidinde bulunurken demokrasiye geçişi imkansız hale getirmekteydi. Bu tehdit karşısında gerekli mesajı alan partiler Devlet Başkanı Gürsel'in başkanlığında Çankaya Köşkü'nde gerçekleştirdikleri toplantı sonunda Çankaya Protokolü'ne imza koyarak orduyu tatmin etmeye ve bu yolla demokrasiye geçişi sağlamaya yöneldiler. Parti liderleri protokolle Yassıada'da mahkum edilen DP'liler için bir genel af çıkarmamayı, MBK tarafından emekliye sevk edilen ordu mensuplarını görevlerine iade edecek yasaları meclisten çıkarmamayı, Cemal Gürsel'i cumhurbaşkanlığına seçmeyi, İsmet İnönü'nün başbakanlığını kabul etmeyi taahhüt etmişlerdir. Böylece yeni bir darbe girişimi önlenmiş ordunun beklentilerine olumlu cevap verilmiştir. TBMM, protokolde taahhüt edildiği gibi, Cemal Gürsel'i yeni cumhurbaşkanı olarak seçmenin arkasından da İnönü başkanlığında CHP ile AP'nin yer aldığı bir koalisyon hükümeti kurulmuştur. Darbe tehlikesi atlatılmış ve

³⁹⁹ AHMAD, Feroz, (1994), Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945–1980) Türkçesi, Feti NACİ, Hil Yayınları, İstanbul, s.212-234.

⁴⁰⁰ AHMAD, Feroz, (1994), ... a.g.e , s.335.

ordunun baskısı sonucu iki karşıt partinin katılımıyla sivil yönetim kurulmuştu, ama bu ordunun siyaset üzerinden elini çektiği anlamına gelmiyordu.⁴⁰¹

Silahlı Kuvvetler bir yandan 27 Mayıs'ın mirasını, diğer yanda ise çok partili demokrasiyi korumak istiyordu. TBMM açılmadan önce 27 Mayısın eleştirilmemesi için partilerden söz alınmıştı. 27 Mayısı eleştirmek seçimlerde oyların artmasını sağlıyordu. AP ile koalisyon hükümeti kuran İnönü, ince denge hesaplarıyla demokrasiyi tesis etmeye çalışıyordu. Ama silahlı kuvvetler içinde gelişmelerden memnun olmayan, müdahale edilmesini isteyen gruplar belirliyordu.

15 Ekim 1961 Genel Seçimleriyle teşekkül eden TBMM' nin 26 Ekim günü toplanarak çalışmalara başlamasıyla Türkiye'de yeni bir dönem başlıyordu. DP'nin mirasını devralan Adalet Partisinin (AP) 27 Mayıs darbesinin yanında yer alan CHP ile koalisyon hükümeti kurmaya zorlanması ve bu parti üzerinde oluşturulan baskılar yeni dönemin geleceğinin ilk işaretiydi.

Yeni girilen dönemde hükümetlerden beklenen pek çok birikmiş sorun vardı ve toplumun hükümetlerden beklentileri artmıştı. Kurulan hükümet beklentilere cevap verememekteydi. Hükümetin toplumun beklentilerini karşılaması bir yana varlığını borçlu olduğu ordunun beklentilerine bile cevap veremediği görüldü. Hükümet ne toplumu, ne de orduyu tatmin edebilmiştir.⁴⁰²

Hükümetin kamuoyunda yarattığı hayal kırıklığı Harp Okulu Komutanı Talat Aydemir'in, 22-23 Şubat 1962 gecesi hükümete karşı ayaklanmasına yol açtı. Albay Aydemir 27 Mayıs Darbesi'ne Güney Kore'de olduğu için katılamamıştı. İktidarın sivillere erken devredilmesine karşı olan Aydemir seçim sonuçlarından hoşnut olmamış ve ordunun müdahale etmesini savunmuştur. Kendisine bağlı Harp Okulu öğrencileri ve Ankara Garnizonu'ndaki zırhlı birliklerle isyan ettiğinde bu girişimin hükümet ve ordunun işbirliğiyle bastırılması zor olmamıştır. İsyanın bastırılması İnönü'ye ve hükümete önemli bir prestij kazandırmıştır. Yarı darbenin bastırılması üzerine isyanın elebaşları af edilmişlerdi ancak bir yıl sonra Aydemir ve arkadaşları 21-22 Mayıs 1963 tarihinde yeni bir darbe için ayaklanmışlardır. Hükümet ve ordunun işbirliği ile bastırılan yeni darbe girişim sonunda elebaşlar tutuklanmış ve mahkemenin önüne çıkarılmışlardır.⁴⁰³

22 Mart 1963'te hükümetin, AP'nin af kampanyasına uyarak Kayseri'de hapisanede olan Celal Bayar'ın şartlı olarak serbest bırakılması ve Ankara'ya gelişi 27 Mayıs'a karşı bir zafer yürüyüşüne dönüştürülüyordu. AP tarafından büyük bir olaya dönüştürülen Bayar'ın serbest bırakılmasına gençlik ve aydınların bir kısmı karşı çıkıyor. AP Genel Merkezi ve Yeni İstanbul gazeteleri saldırıya uğruyordu. 1961-65 yılları arası sivil yönetimin kurulması olağanüstü dönemin izlerinin silinmesi çabalarıyla geçti.

Basında da istikrarsız koalisyon hükümetleri, uygulanamayan hükümet programları, zaman zaman ortaya çıkan darbe girişimleri, yeni anayasanın getirdiği yeni kurumların işletilememesi, temel hak ve özgürlüklerin hayata geçirilememesi, ekonomik ve sosyal kalkınma çabaları, planlı kalkınma sistemi üzerindeki tartışmalar yer alıyordu.

Darbe girişimleri başarısız olmuştu, ama bu olaylar ordunun sivil yönetime geçiş konusunda farklı düşüncelere sahip olduğunu, mevcut rejimden memnun olmayan kesimlerin çeşitli düşünceler içerisinde bulunduğunu ve siyasî gidişin bazı

⁴⁰¹ AHMAD, Feroz, (1994), ... a.g.e , s.214.

⁴⁰² EROĞUL, Cem, (1987), Çok Partili Düzenin Kuruluşu, (Geçiş Sürecindeki Türkiye), Derleyen: İrvin Cemil, Schick-E, Ahmet Tonak, BelgeYayınları, Bilişim Dizisi, İstanbul.s.140.

⁴⁰³ EROĞUL, Cem, (1987), .a.g.e....., s.142.

kesimleri tatmin etmediğini göstermekteydi. Bu dönemde yapılan üç ayrı genel seçimde elde edilen sonuçlar ordu mensuplarını, özellikle de alt düzeydeki subayları tatmin etmemiştir. Adalet Partisi'nin seçimi kazanmaması için 1965 seçimlerinden önce Millî Bakiye sistemi yürürlüğe konulmasına karşın halk AP'yi tek başına iktidar seçmiştir. Oyların yüzde 52.9'unu alan AP parlamentoda 240 temsilci ile temsil edilmiştir. 1969 genel seçiminde de AP tek başına hükümet kuracak sayıda temsilci çıkarmıştır. Bu sefer oyların yüzde 46.63'ünü alan AP 256 temsilci çıkarmıştır. 27 Mayıs Darbesi'nin kendisine karşı yapıldığı ve siyaset sahnesinden tasfiye edildiğine inanılan DP çizgisindeki partinin seçimlerde bu derece büyük başarı göstermesi orduyu haliyle memnun etmemiştir.⁴⁰⁴

Türkiye genç bir başbakanla tanıştı. Süleyman Demirel, siyaset sahnesine çıktı. Enflasyonlu kalkınmaya tercih eden Demirel, toplum kesimleri arasındaki dengenin sarsılmasına da göz yumdu. Bir yandan sol ve sosyalist akımlar gelişirken, diğer yandan sağ ve İslamcı kesimde gelişmeler görülmüyordu. Demirel TSK ile de AP'yi barıştırmak için çaba sarf etti. Bu arada 28 Mart 1966'da Org. Cevdet Sunay seçildi. Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'in ağır hasta olduğunun anlaşılmasından sonra Genelkurmay Başkanlığı görevinden ayrılan Sunay, kontenjan senatörü olarak atanmış ve bütün siyasî partilerin adayı olarak katıldığı oylamada 532 üyeden 461'inin oyunu olarak Cumhurbaşkanlığına seçilmiştir. Gürsel'in ardından yine bir Genelkurmay başkanının Cumhurbaşkanı olması siyaset üzerinde askerin ağırlığının halen devam ettiğinin bir göstergesi olmuştur.

Siyasî partilerin hepsi, demokrasiye geçiş aşamasında, 27 Mayıs'ın eleştirilmemesi, DP'lilerin affının gündeme getirilmemesi gibi konularda söz vermişlerse de aradan geçen zaman içerisinde kamuoyundan gelen yoğun talepler karşısında DP'lilerin affı meselesi sürekli gündeme gelmiştir. Kasım 1963'teki yerel seçimler öncesinde kamuoyunun baskısı üzerine çıkarılmak mecburiyetinde kalınan kısmi af, bir yandan demokratik sürecin doğal sonucu olsa da orduda rahatsızlık yaratmıştır.

Altmışlı yıllar ekonomik ve sosyal gelişme açısından önemli başarıların elde edildiği, bu gelişmelerin siyasal planda bazı yansımalarının olduğu, sosyal hareketliliğin hızlandığı, planlı ekonomi pratiğinin kamu ekonomisini yönlendirdiği, Türkiye'nin toptan bir dönüşüm süreci yaşadığı bir dönem olmuştur. 1965 genel seçimi sonucunda ortaya çıkan tablonun istikrarlı bir hükümet yapısına imkan vermesi, koalisyon hükümetleri sıkıntılarına son vererek halkın güçlü desteğine sahip tek parti iktidarının kurulmuş olması yakalanan istikrar ortamında ekonomik ve sosyal planların ve kalkınma programlarının uygulanmasını kolaylaştırmış ve Türkiye bu alanda önemli atılımlar gerçekleştirmiştir.

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde (1963-1967) ortalama yüzde 6,6 büyüme başarısını gösteren ekonomi, İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde (1968-1972) ortalama yüzde 7.1 büyümüştür. Ortalama yüzde 7'lik bir büyüme yakalamış olan bir ekonominin önemli bir başarı gösterdiği söylenebilir böyle bir büyüme toplumun sadece ekonomik hayatını değil tüm sosyal hayatını, siyasal eğilimlerini ve taleplerini de etkileyecektir. Büyüyen ekonominin emek talebini karşılamak için nüfus köylerden kentlere doğru akarken köylü nüfusu azalmış kentli nüfusu ise giderek artış göstermiştir. 1960 yılında toplam nüfusun yüzde 31.92'si kentlerde yaşarken bu oran on yıl sonra yani 1970 yılında yüzde 38.45'e yükselmiştir. On yıllık periyotta kentli nüfustaki toplam yüzde 7'ye varan bu artışın çok yüksek bir artış olduğu belirtilmelidir.⁴⁰⁵

⁴⁰⁴ AHMAD, Feroz, (1994),...a.g.e...., s.212-232.

⁴⁰⁵ TOBB, İktisadi Rapor 1978, 1978, s.10.

Diğer yandan ekonomik gelişmişliğin ifadesi olan Gayri Safi Millî Hasıla sayılarına bakıldığında da bu durum gayet açık şekilde ortaya çıkmaktadır. 1961 yılında kişi başına düşen ortalama GSMH 194.1 dolar iken 1970 yılında bu rakamın 538.8 dolara çıktığı hesaplanmıştır. Nerede ise iki buçuk mislinden daha fazla bir artış söz konusudur. On yılda millî üretim yüzde 140 oranında bir artış göstermiştir. Bu dönemde ekonominin yapısında da önemli değişmelerin olduğu gözlenmektedir. Nitekim Millî Gelirin sektörel bileşimine bakıldığında dönem başı ve sonu itibarıyla tarımın yüzde 35'den yüzde 29.5'e gerilediği, sanayinin yüzde 17.5'den 20.9'a çıktığı, hizmetler sektörünün de yüzde 47.5'den 49.6'ya yükseldiği görülmektedir. Ekonomik kalkınma sürecinin somut bir göstergesi olarak tarım sektörünün katkısı azalırken sanayi ve hizmetlerde artış görülmektedir.⁴⁰⁶

Türkiye ekonomisi bu dönemde planlı ekonomi pratiğiyle tanışmış olmakla beraber bunun çok başarılı uygulandığını söylemek zordur. Ekonomide plancılıktan işadamları ve toprak sahiplerinin tedirginlik duyması ve bir güvensizlik ortamı oluşturması başta bazı sorunları gündeme getirmiştir. Bununla beraber zamanla bu tedirginliklerin aşılması mümkün olmuştur. Planı sosyalist bir toplum projesi olarak gören bazı muhafazakâr çevreler dışında özel sektörde plan fikrini zamanla benimsemiştir. Devlet Planlama Teşkilatı'nın çabaları sayesinde altmışlı yıllarda Türk kapitalizmi önemli bir gelişme göstermiştir. Ama yine de önünde duran çok ciddi engellerin başında F.Ahmad'a göre Toprak Reformu sorunu geliyordu. Türkiye İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana Toprak Reformu'nu tartışmaktaydı. Hatta 1961 Anayasası'nda bile bu konu yer almıştı. Ancak sağlıklı bir toprak reformu konusunun çıkarılması mümkün olmamıştır. Toprak Reformu konusu, özellikle solcu akımlar ve muhtelif çevreler tarafından devamlı gündemde tutulmuştur. Altmışların Türkiye parlamentosundan radikal bir Toprak Reformu Kanunu'nu geçirmek imkansızdı. İnönü'nün bu konuda başarısızlığa uğramasından sonra Ürgüplü, maddeleri daha yumuşatmak zorunda kalmıştır. 1967 yılında Demirel Hükümeti yeni bir Toprak Reformu Kanunu'nu meclisten geçirmek istemişse de başarılı olamamıştır. Hatta partisinin bölünmesine bile sebep olmuştur.⁴⁰⁷

Ekonomik kalkınmada ve sanayi sektöründeki büyüme doğal olarak işçi kesiminin genişlemesini sağlamıştır. 1963 yılında getirilen sendikal haklarla işçilerin kavuştukları örgütlenme imkânları, hak arama yollarının kullanılmasını gündeme getirmiştir. 1961 Anayasası temel hak ve özgürlüklerin yanında çalışanlara sendika ve işçilere grev ve toplu sözleşme hakkı getirmekteydi. (Madde: 46, 47) 1963 yılında çıkarılan 274 sayılı Sendikalar Kanunu ile 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu anayasanın çalışanlara getirdiği sendika hakkına ilişkin düzenlemeler içermekteydi. Sendikaların toplu sözleşme yapabilen kuruluşlar haline gelmeleri, işçilerin yoğun ilgisiyle karşılanmış ve yasanın yürürlüğe girmesinden sonra sendikalı işçi sayısında önemli artışlar gözlenmiştir. Sendikalar Kanunu'nun yürürlüğe girmesinden önce ülkede toplam sendikalı işçi sayısı 295.710 iken yasanın yürürlüğe girmesinden sonra bu sayı hızla artmış ve 1970 yılında 2.088.219'a ulaşmıştır. Öte yandan memur olarak çalışanların sendika hakkını düzenleyen yasanın 1965 yılında yürürlüğe girmesinden sonra memurlar arasında da sendikalaşma eğilimi artmış ve bu dönemdeki sosyal ve siyasal gelişmelerde önemli roller oynayan memur sendikaları da ortaya çıkmıştır.⁴⁰⁸

12 Mart'a varan süreçte altmışlı yıllardaki sendikal hareketlerin önemli bir katkısının olduğu söylenebilir. Her ne kadar Sendikalar Kanunu, sendikaların siyasal

⁴⁰⁶ DİE, Türkiye İstatistik Yıllığı 1996, 1997.

⁴⁰⁷ AHMAD, Feroz, (1994), ...a.g.e....., s.322.

⁴⁰⁸ AHMAD ve AHMAD,..... a.g.e....., s.263.

partilerle organik ve mali ilişkiler kurmalarını yasaklamakta ise de siyasal alanda önemli bir baskı grubu olmasını sağlayan bir hukuki zemin oluşturunuyordu. Demokratik düzende en etkin örgütlü baskı grupları olan sendikaların iktidarlar üzerinde üyelerin menfaatleri doğrultusunda yoğun baskı tesis etmeleri son derece doğal bir durumdu. Bu bakımdan altmışlı yıllarda sendikal hareket sadece ekonomik hayat üzerinde değil iktidarlar üzerinde oluşturdıkları baskılarla da siyasal hayat üzerinde önemli sonuçlar doğuran eylemler gerçekleştirmişlerdir. Bu konuda işçi ve memur sendikaları arasında izlenecek temel stratejiler konusunda görüş ayrılıkları olduğu bilinmektedir. Mesela Türkiye'nin en eski konfederasyonu olan Türk-İş genel olarak "partiler üstü politika" anlayışını ve uygulamaları savunurken bu anlayışı paylaşmayanların ayrılmaları ile kurulan DİSK ise işçi sınıfının menfaatleri için demokratik hayatta mümkün olduğu kadar aktif rol oynamayı benimsemiştir. Kurulduğu 1967'den itibaren siyasal hayatta kendini gösteren parlamento dışı muhalefette ve kitle hareketlerinde DİSK ve memur sendikalarının en aktif olan Türkiye Öğretmenler Sendikası (TÖS) sol hareketlere ve eylemlere verdikleri destekle siyasal mücadelede etkin olmuşlardır. Bu çizgideki sendikalar üyelerinin menfaatlerini korumak için sendikal mücadele yürütmekten çok daha geniş anlayışla işçi sınıfının muhtemel iktidarını kurmanın mücadelesini yürütmekteydiler. Böyle bir mücadele kaçınılmaz olarak rejim değişikliğini ve sınıf temelli iktidar anlayışını gündeme getirmekteydi.

Türk-İş'in izlediği partiler üstü politikaya karşı gelişen yeni sendikal oluşumların kitle hareketlerinde ve siyasal mücadelede aktif rol oynamaları 12 Mart'a giden yolda önemli bir katkı oluşturmıştır. Bu konuda 274 sayılı Sendikalar Kanunu'nda 1970'de gerçekleştirilen değişiklik DİSK tarafından sert tepki ile karşılanmış ve 15-16 Haziran 1970 Olayları bu yasa değişikliğini protesto için düzenlenmiştir. 12 Mart Muhtırası'nın bu olayların arkasından gelmesi, olaylar nedeniyle bazı illerde sıkıyönetim ilan edilmesi ve olayların ciddi tedirginlikler yaratması anlamsız değildir. Bu olaylara sol oluşumların destek vermeleri ve bir sol ayaklanma provası olarak değerlendirilmesi kaygıları artıran unsur olmuştur.⁴⁰⁹

12 Mart'a giden süreçte toplum ve siyasetin her alanına yaptığı etki açısından en önemli gelişme, hiç şüphe yoktur ki, bu dönemde gelişme gösteren parlamento dışı muhalefet hareketidir. Yeni anayasanın getirmiş olduğu özgürlükçü yapı ve yeni düşüncelere kapı aralamış olması sol ve sağ siyasî düşüncelerin örgütlenebilmesine imkan verdiği gibi aydınların da aktif şekilde çeşitli siyasî oluşumlar ve düşünce hareketleri içerisinde yer almalarına olumlu katkı sağlamıştır. Altmışlı yıllar hem sol, hem de sağ radikalizm için elverişli bir hukuk ve siyaset çerçevesi sunmuştur. Bunda hem yeni anayasanın özgürlükçü yapısı, hem de uluslararası gelişmelerin payı olmuştur. Bu dönemde ilk ortaya çıkan ve siyasal hayatta etkin rol oynamış olanlar solcu akımlar olmuştur. İki ana eksen çerçevesinde gelişmiş olan solcu akımların ilk ekseninde yer alanlar Marksizmi reddeden bir sosyalizmin savunuculuğunu yaparken Atatürkçü aydınlar ve öğrencilere dayanmışlardır. Bu eksende yer alanların temel hedefi "Türkiye'yi bir an önce tam bağımsızlığa kavuşturmak, sosyal adalet içinde hızlı bir kalkınmayı sağlamaktır." Stratejisi, partiler düzeni dışında birtakım güçleri harekete geçirip, Türkiye'de ilerici bir diktatörlük kurmaktır. Bu hareket 20 Aralık 1961 tarihinde yayın hayatına başlayan Yön Dergisi ile ilk kez ortaya çıkmış ve zaman içerisinde önemli değişiklikler geçirmiştir.⁴¹⁰

⁴⁰⁹ HÜRRİYET, 17 Haziran 1970.

⁴¹⁰ EROĞUL, Cem, (1987), a.g.e., s.148.

Böylece Yöncüler düzenin değişmesi için demokratik süreçlere ve yöntemlere değil ara tabakaların ve asker-sivil aydın zümrenin öncülük edeceği bir devrimle sıçramanın yapılabileceği inancındaydılar. Söz konusu devrimci sıçramada en önemli rolü ilerici subayların oynayacağı savunuluyordu.⁴¹¹

Bu dönemde etkili olmuş sol akımların ikinci eksenini ise Şubat 1961’de bir grup sendikacı tarafından kurulmuş olan Türkiye İşçi Partisi (TİP) temsil etmiştir. 1971 Haziranına kadar faaliyetlerini sürdüren TİP parti ideolojisi olarak Marksizmi ve toplumsal sınıf olarak da işçi sınıfını benimsemiştir. Mehmet Ali Aybar’ın genel başkanlığı döneminde temel stratejisi “siyasal mücadeleye halkı olabildiğince katarak yasal yoldan, yani seçim kazanarak iktidara gelmek” olan TİP’in amacı, “Türkiye’de, tam bağımsızlıkçı, demokratik bir sosyalizm kurmaktır”. 1961 genel seçimlerine katılmayan TİP’in 1965 seçiminde aldığı yüzde 3 oranındaki oyla ve Millî Bakiye sistemi sayesinde on beş milletvekili ile parlamentoya girmeyi başarması demokratik yollarla ve sandık gücüyle iktidara gelme umutlarını artırmıştır. Fakat 1969 genel seçiminde oylarını artıramayıp az da olsa gerileme göstermesi ve Millî Bakiye sistemi kaldırıldığı için bir önceki seçimde sağladığı imkanı bulamadığından parlamentoya sadece iki milletvekili sokabilmesi demokratik yollarla iktidara gelme umudunun kaybolmasına yol açmıştır. Bu durum sol kesimlerde iktidara gelmede demokratik kurumlara ve süreçlere olan güveni sarsarken demokrasi dışı yöntemlerin daha sıklıkla gündemde tutulması ve benimsenmesinde önemli rol oynamıştır.⁴¹²

Aslında TİP’te hizipleşme ve yöntem tartışmaları 1968 yılında Sovyetler Birliği’nin Çekoslovakya’daki A.Dupçek yönetimine son vermek için Prag’ı işgal etmesi üzerine patlak vermiştir. Sovyetler Birliği’nin bu “emperyalist” tavrının eleştirilmesi meselesi görüş ayrılıklarının ve gruplaşmaların su yüzüne çıkmasının yolunu açmıştır. Bu yılın sonlarında yapılan olağanüstü kongre, Mehmet Ali Aybar, Sadun Aren-Behice Boran ve Demokratik Devrim yanlılarının yarışına sahne olmuştur. M. A. Aybar, bir millî sosyalizmi savunuyor ve Türkiye’ye özgü bir sosyalist parti olan TİP’in sandık ve oy dışındaki yöntemlere karşı olması gerektiğini belirterek hem Amerika Birleşik Devletleri’ni, hem de Sovyetler Birliği’ni eleştirmekteydi. Buna karşılık Aren-Boran grubu ise Türkiye’ye özgü sosyalizmin olamayacağını ve tek bir sosyalizmin olduğunu savunmaktaydı. Sert tartışmalara rağmen kongreyi Aybar kazanmışsa da Aren-Boran ekibinin yönetime girmeyi başarması partinin bundan sonraki tutumunu sorunlu hale getirmiştir.⁴¹³

Demokratik yöntemleri ve süreci savunan TİP yönetiminde demokrasi dışı yolları benimsemiş olanların da etkili olmaları, birinci eksen oluşturarak solcu akımların, siyasal hayatta giderek öne geçmelerinde etkili olmuştur. Bu gelişme demokrasi dışı yöntemleri savunanların ve parlamento dışı muhalefetin her geçen gün güçlenmesine hizmet etmiştir. Sol ve sosyalist düşüncenin güçlenmesine uygun çerçeve oluşturan yeni anayasadan yana olanların önemli bir kısmı, toplumun kalkındırılması ve gelişmesi için bir ‘ara tabakalar ve zinde güçler’ tezini geliştirmiş ve ilerici subayların etkili oldukları ordunun siyasete müdahalesine yeşil ışık yakmışlardır. Başta Yön, dönemin sonlarına doğru da Devrim dergisi çevresinde toplanan solcu aydınlar “ilerici hamlelere öncülük edecek gerçekçi aydınlar, gençlik ve ordu mensuplarından oluşan bir kuşak” olarak ‘zinde güçlere’ dayanmaktaydılar. Bu çevreler orduyu toplumdaki hızlı atılımların öncesi olarak görüyor ve siyasette aktif rol oynamasını onaylıyorlardı. Toplumsal ve siyasal gelişmede devrimci rolü

⁴¹¹ AHMAD ve AHMAD, a.g.e., s.243.

⁴¹² EROĞUL, Cem, (1987), a.g.e....., s.149.

⁴¹³ AHMAD ve AHMAD, a.g.e....., s.376.

oynayacak ‘zinde güçler veya ara tabakalar’ tezini savunan Yöncüler, siyasal hayatta sonucu tayin edici unsurlara “ara tabakalar” adını vermişlerdir. Bunların kendi güçlerin bilincine vardıkları, bu bilinçle bağımsız kaldıkları, toplumun ilerici kesimini oluşturdukları, çıkarlarının modernleşme ve hızlı kalkınmadan yana olduğu, toplum hayatında öncü rol oynadıkları, kendilerini özel çıkarların üzerine çıkaracak tarihi bir misyona sahip oldukları, kapitalist olmayan bir kalkınma yolu benimsediklerine inanılıyordu. Zinde güçlerin başında silahlı güçler geliyor ve bu gruba aydınlar, işçiler, öğrenciler de katılıyordu. Yöncülerin ülkenin kalkınmasında aktif rol oynama işlevini başta orduya ve diğer parlamento dışı tabakalara vermeleri halk iradesini ve tercihini sistemin merkezine yerleştiren demokrasi sürecinin işleyişi ve demokratikleşme açısından ciddi bir sorun teşkil etmekteydi. Nitekim 1961-1971 arasındaki gelişmelerde baskın şekilde öne geçmiş bu anlayış 12 Mart’a giden yolda önemli rol oynamıştır. Talat Aydemir’in darbe girişimleri, AP İktidarı’na karşı giderek artan muhalefet hareketleri, 9 Martçılar olayı bu çerçevede değerlendirilebilir.⁴¹⁴

1969’da AP’nin tek başına iktidara gelmesinin ardından başlayan şiddet olayları, 1970’lerde hızla artarak 1971’de sokak hareketlerine dönüşmüştür. Başta ODTÜ olmak üzere pek çok üniversitede kontrolü elde tutan solcu gruplarda silahlı mücadele yoluyla devrim yapma eğilimi güçlenmiştir.

1969 Seçiminde AP’nin yeniden iktidara gelmesinden sonra ülkede giderek artış gösteren anarşi, öğrenci olayları ve işçi hareketleri Türkiye’yi istikrarsızlaştırmaya ve beklenmedik gelişmelere hizmet etmekteydi. 1968 yılında demokratik üniversite özlemi ile Fransa’da patlak veren öğrenci olaylarının Fransız gençliğinin bir özentisi olduğu sanılmıştı. Fakat kısa zamanda öğrenci olayları Batı dışı ülkelere de sıçrayınca mevcut yönetimleri etkiler bir hal almıştır. Nitekim bu dönemde Türkiye’de öğrenci olayları sıkça görülmüş bu çerçevede ABD Altıncı Filosu’nun İstanbul’u ziyaretlerinde denizcilerin dövülerek denize atılması, İstanbul Teknik Üniversitesi’nde olayların meydana gelmesi, ABD Büyükelçisi’nin arabasının Ortadoğu Teknik Üniversitesi’nde yakılması, İstanbul Taksim’de “Kanlı Pazar” olarak tarihe geçen olayların meydana gelmesi gibi gelişmeler öğrenci olaylarının basit bir özentiden ibaret olmadığını ve belli siyasal talepleri temsil eden kişisel hareketler olduğunu kısa zamanda kanıtlamıştır.⁴¹⁵

Yıldız Devlet Mühendislik ve Mimarlık Akademisinin iki öğrencisinin silahlı saldırı sonucu öldürülmesinin ardından 16 Aralık 1969 günü bir grup deniz subayı adına hareket ettiklerini söyleyen sivil giyinmiş deniz subayları gazeteleri dolaşarak 69 deniz subayı tarafından imzalanmış "Halkımıza Bildiririz" başlıklı bir bildiri dağıtmıştır. Bildiri Atatürk’e atfen "Devrimin kanunu mevcut kanunların üstündedir. Bizi öldürmedikçe, kafalarımızdaki cereyanı boğmadıkça başladığımız devrim bir an bile durmayacaktır. Bizim devrimimizden sonra da bu böyle olacaktır" gibi sözler içermiştir. Öldürülen Öğrencilere de yer veren bildiride "ne değişir kesilsin devrimcilerin başları birer birer. Oysa bir yasadır bu mümkünü yok. Devrimciler Öler, Devrimler Sürer" şeklindeki ifadelerle de yer verilmiştir. Subaylar mücadelelerini ezilenlerin ve Mustafa Kemal’in savaşı olarak tanımlamışlardır.

Cumhuriyet gazetesi haberi "69 Deniz Subayı Bildiri Yayınlandı" başlığıyla vermiş ve bildiriden alıntılardığı "Genliğe Sıkılan Kursun Gerçekte Mustafa Kemal’e Sıkılıyor" kısmını alt başlık yapmıştır. Gazete üslubu "çok sert bir tepki" olarak değerlendirdikten

⁴¹⁴ DURSUN, Davut, (2003), 12 Mart Darbesi, (Hatıralar/Gözlemler/Düşünceler), Şehir Yayıncılık, İstanbul, s.66-67.

⁴¹⁵ DURSUN, Davut, (2003), ...a.g.e ..., s.68.

sonra bildirinin Atatürk'e atıfta bulunan bölümlerini öne çıkartmıştır. Metnin öldürülen Öğrencilerle ilgili kısmı ise "coşkun bir dil", "çok duygulu bir dil" olarak tanımlanmıştır.⁴¹⁶

1969' da hem ekonomik hem de siyasî alanda buhranın işaretleri gelmeye başladı. Enflasyon yükselirken ücretler düşüyor işçilerin grevleri yaygınlaşıyordu. Artan dış borçlar, giderek yükselen ödemeler dengesi açıkları tehlikeli boyutlara varıyordu. Bir taraftan da bütün dünyada baş gösteren öğrenci olayları Türkiye'ye sıçramış boykotlar anarşik hadiseler yaygınlaşıyordu. Basında ise sentezden olaylara analitik bakıştan çok taraflılık hakimdi.

Bazı dar çevrelere yayıp yapan organları bu tür sertleşen akımların şiddet kullanmasını desteklediler. Ancak basının büyük bir çoğunluğu demokrasi dışı bu tür arayışlara sağ-sol demeden iltifat etmedi. Özellikle Hürriyet, Milliyet, Cumhuriyet gibi gazeteler mevcut hükümetin, ekonomik, mali politikaları ile partizan uygulamalarını alabildiğince eleştirdiler. Bu dönemin en önemli konusu eski DP'lilerin siyasî haklarının iadesiyle ilgili af kanunuydu. Kanun tartışmalardan sonra Kasım 1969'da Senatodan geçti. Basın ve Üniversite bu affa karşı çıktı. Bu dönem sonunda sol aydınlar ve asker-sivil bürokratlar arasında giderek kökleşen bir ikilem ortaya çıktı. Ülkenin kalkınması parlamentarizmle mi, yoksa bir darbe ile iktidara gelecek devrimci güçle mi gerçekleştirilecektir? 1965 seçimlerinde TİP'in meclise girmesi parlamentarizm yanlılarını cesaretlendirirken, 1969 seçimlerindeki başarısızlık ve seçimin yine AP tarafından kazanılması darbeci söylemi öne çıkarıyordu.

Devrimci yöntemi savunan Yön, parlamentarizmi ve özgürlükçü sosyalizmi savunan TİP'e karşı tavır alıyor ve bu süreçte Mehmet Ali Aybar, TİP'in genel başkanlığından ayrılmak zorunda kalıyordu.

1969 seçimlerinin hemen arkasından yayın hayatına giren Devrim dergisinin ilk sayısında Doğan Avcıoğlu şunları yazıyordu:

"Son seçimler 27 Mayıs günlerinden beri 'zinde güçler' denen aydın çevrelerde rejime bağlanan ümitlerin azalmasına yol açmıştır. Düzen değişikliğinden yana gözüken TİP ve CHP gibi partilerin beklenen sonuçları elde edemeyişleri, parlamentoculuk yoluyla düzen değişikliği ve kalkınmanın gerçekleştirilebileceği ümitlerini zayıflatmıştır. Türkiye'nin kalkınabilmek için biran önce köklü bir düzen değişikliğine ihtiyacı vardır. Bu ihtiyacı en bilinçli olarak duyan zinde güçler, bu durumda parlamentoculuktan ümitlerini kesmekte ve yeni çözüm yollara aramaya yönelmektedir." .

Çok partili demokrasiye ve parlamenter sisteme karşı açık tavır alan ve tek partili otoriter rejimin yolunu açmak için mücadele veren Devrim'in başyazarı Avcıoğlu şunları dile getiriyordu:

"Parlamentoculuk, Anglosakson çıkarlarına uygun düşen bir politik sistemdir. Bu yolda yalnız değillerdir. Türkiye'de tefeciler, ağalar, beyler ve kompradorlar, parlamentoculuğun şampiyonluğunu yapmaktadırlar. Feodallerin ve bütün işbirlikçilerin demokrasi şampiyonu kesilmesi gibi ilk bakışta aklın almayacağı ters bir durum bugün Türkiye'de yürürlüktedir.! Böylece parlamentoculuk, tutucu güçler koalisyonu ile dış müttefiklerin rejimi olmaktadır."⁴¹⁷

Devrim Dergisi, askeri darbe için uygun ortamı oluşturmak amacıyla 1969 sonbaharında yayına başlamış bulunuyordu. Hedefte yer alan iktidardaki Adalet Partisi, Demirel hükümeti, parlamento, muhalefetteki CHP , irtica ve üniversite gençliği vardı. Devrim CHP ve Ecevit'i de yıpratmaya çalışıyordu.

1968'den sonra gazeteler, öğrenci hareketine destek vermedi. Bunda CHP Genel Başkanı İnönü'nün "İşte bunlar haytalar" açıklaması da etkili oldu. Ecevit'te öğrenci hareketinin militan devrimde bir rotada yürümesine karşı çıktı. Dolayısıyla İnönü ve Ecevit'in pozisyonu AP'ye muhalif basının tavrını etkiledi.

⁴¹⁶ CUMHURİYET, 17 Aralık 1969

⁴¹⁷ AVCIOĞLU,Doğan, Devrim, 18 Kasım 1969 Sayı 5 s.1.

Devrim dergisinin yazı işleri müdürlerinden Uluç Gürkan, üniversite gençliğinin çengellenmesi, Hasan Cemal ise şeriatçı haberlerle askeri teyakkuzda tutma görevini üstlenmişlerdi. Devrim yazarlarından Çetin Altan, İlhan Selçuk ve Uğur Mumcu, " Cici demokrasi " diye alaya aldıkları çok parti demokrasiyi yıpratmaya çalışıyorlardı. Mısır, Suriye, Sudan, Libya ve diğer üçüncü dünya ülkelerindeki askeri darbeler alkışlanıyor bu darbeleri gerçekleştirenlere övgüler düzülüyordu. 8 Eylül 1970 tarihli sayısında Sudan'daki darbeyi gerçekleştiren Cafer el-Numeyri'nin ağzından şunlar söyleniyordu:

"Batı tipi demokrasi yönetimi bizde iflas etmiştir. Kurmak istediğimiz sistem, ilerici asker ve sivillerden oluşacak ve halka dayanacaktır." ⁴¹⁸

Arkasından yazıyı kaleme alan Hasan Cemal şu değerlendirmeyi yapıyordu: "Sudan ordusunun vatansever subayları, çok partili sistemin ülkenin sorunlarına bir çözüm getirmediğine, sadece emperyalizm ve onunla bütünleşmiş sınıf ve tabakaların egemenliğine yol açtığı konusunu taşımaktadır. Bunun için iktidara el koymuşlardır. Ülkeyi kalkınma rayına oturtacak yolun, asker ve sivil tüm ilerici ve devrimci güçlerin kenetlenmesinden geçtiğini savunmaktadırlar." ⁴¹⁹

Bundan tam otuz yıl sonra Hasan Cemal , Kimse Kızmasın Kendimi Yazdım adlı kitabında " Numeyri'leri, Kaddafi'leri, Esad'ları, Saddam'ları model olarak, askeri kışkırtmak amacıyla savunmuştuk. Bütün bu modeller bize göre o zaman" tek partili demokrasi" idi. Bizim 'cici demokrasiye göre daha ileri rejimlerdi." diye itirafta bulunacak bunun " ne büyük yanılgı " olduğunu belirtecektir.

Üniversite ve gençlik arasında etkin olan Fikir Kulüpleri Federasyonu da, devrimci yönetimi benimsiyordu. Yöntem tartışmaları hem TİP' te hem de Fikir Kulüpleri arasında bölünmelere yol açmıştı. Devrim aydınlar ve subaylar arasında bir koalisyonun gerçekleştireceği Millî Demokratik Devrim akımı, 1968' de hem TİP'e hem de Fikir Kulüpleri Federasyonuna hakim oluyordu.

1970' lerin başında, Millî Demokratik Devrim çevresinde daha radikal ve iktidar için silahlı eyleme yönelen gruplar belirliyordu. Türkiye Komünist Partisi , Marksist - Leninist (TKP/ML) Türkiye İhtilâlcı Köylü Kurtuluş Ordusu (THKO) gibi örgütler devrimin ancak silahlı bir gerilla mücadelesiyle geleceğini savunuyorlardı. Her geçen gün artan öğrenci gösterileri karşısında Başbakan Demirel " Sokaklar yürümekle aşınmaz. " diye tepki veriyordu.

1971 yılı başlarında banka şubelerinin soyulmaya başlanması siyasî kaosun tehlikeli boyutlara geldiğine işaret ediyordu. 11 Ocak'ta İş Bankası Emek şubesi, 12 Şubat'ta Ziraat Bankası Küçükesat şubesi soyuluyordu. Soyanlar bilinen isimlerdi: Deniz Gezmiş, Sinan Cemgil, Yusuf Arslan, Hüseyin İnan.

Türkiye'nin hızla askeri müdahaleye doğru gitmekte olduğu sırada Devrim dergisi, banka soygunlarının Deniz Gezmişler tarafından yapıldığını bildiği halde" Deniz Gezmiş; Banka soygunuyla ilgim yok!" diye manşet atıyordu. ⁴²⁰

4 Mart 1971 günü Ankara Gölbaşı'ndaki Amerikan üssünde görevli dört erin kaçırılması yurtta büyük yankı uyandırıyor. THKO adına yayınlanan bildiri silahlı savaşın başlatıldığını ilan ediyordu. Aynı gün arama yapmak amacıyla jandarma ve polis ODTÜ yurtlarını basması ve öğrencilerle çatışmanın çıkması bir anda tansiyonu yükseltiyordu. Sol çevreler hükümetin istifasını isterken hükümet anarşik olayların hedefinin rejim olduğunu ileri sürüyordu. Hükümet yanlısı Son Havadis gazetesi olaylar üzerine şu değerlendirmeyi yapıyordu. :

"Bir avuç kızıl zibidinin başını Türkiye'de ezmek mümkündür. Ve bu olacaktır. Mesele, demokratik bir hukuk devleti içinde her şeyin hal edilmesi arzusundan ileri gelmektedir. Buna son vermek için diktatör olmak lazım değildir. O takdirde bir avuç anarşistin dışındaki 36 milyon hak ve

⁴¹⁸ DEVRİM, 8 Eylül 1970, s.1.

⁴¹⁹ CEMAL, Hasan, Devrim, 8 Eylül 1970, s.5.

⁴²⁰ DEVRİM, 26 Ocak 1971, s.1.

hürriyetlerinin elden gitmesi gibi bir durumla karşılaşmış olur. Anarşistler demokratik hukuk devletinin hürriyetinden istifade ederek cüretlenmektedirler. Ama, bu asgari müşterek de birleşildiği ve bütün kuruluşların, bütün vatandaşların fert fert vaziyetlerini belli etmesi halinde, bunların yok edilmesi an meselesidir." ⁴²¹

Yön dergisi etrafında toplananlar toplumun kalkındırılması ve gelişmenin sağlanması için bir "ara tabakalar" ve "zinde güçler" teorisi geliştirmiş, ordunun siyasete müdahalesine yeşil ışık yakmışlardı. Yön'ün kapatılmasından sonra Devrim dergisinde toplananlar "ilerici hamlelere öncülük edecek gerçekçi aydınlar, gençlik ve ordu mensuplarından oluşan bir kuşak" olarak "zinde güçlere" dayanıyorlardı. Bu çevreler orduyu toplumdaki hızlı atılımların öncüsü sayıyorlardı. Yön ve Devrim sayfalarında dile getirilen görüşler, reformcu bir ordu müdahalesi peşinde koşan grupların programlarını oluşturmalarında etkili oluyordu. Temel yöntem olarak belirlenmiş olan darbe ile iktidarı ele alacak ilerici kadronun ülkeyi kısa zamanda kalkındıracağına inanılıyordu. Bu görüş 1970'lerin başında yaşanan siyasî krizin derinlerinde etkili rol oynuyordu.

Bunun yanında 12 Mart muhtırasına giden yolda en önemli etken üniversiteler ve öğrenci eylemleri olmuştur, öğrenciler aşırı siyasîleşerek örgütsel ve bireysel eylemlerde bulunmuşlardır. Muhtıraya en önemli toplumsal destek toplumun genç beyinleri ve yaptığı eylemler olmuştur. Gençlerin bu kadar siyasîleşmesinde 1961 Anayasa'sının getirdiği aşırı özgürlükler ve siyasî haklar ve gerek beğenilmeyen ideolojilerde, hükümetlerde, siyasîlerde 1960 Darbesinin emsal teşkil etmesi ve bir alternatif olarak asker çizmesinin siyasîler üzerinde her zaman bir tehdit unsuru olması ve bir alternatif yönetim biçimi olarak görülmesidir.

5.2. ÖĞRENCİ OLAYLARI

Çoğu TİP üyesi ya da sempatizanı öğrenci gençler tarafından kurulan FKF, Türkiye'yi buhranlı yıllara sokan gençliğin ilkokulu oldu. Bu kulüpler sayesinde sosyalist ideoloji geniş kitlelere ulaşma imkanı bulabildi. İlk fikir kulübü 4 Aralık 1954'te Ankara Siyasal Fakültesi'nde kuruldu. Kurucular arasında öğrencilerin yanı sıra öğretim üyeleri de vardı. CHP güdümlü olan kulüp DP'ye karşı yürütülen bir muhalefetin parçasıydı. 27 Mayıs'tan sonra bu sefer Türkiye'ye İşçi Partisine doğru kaydılar. 1966'dan sonra üniversite gençliği dikkatleri işçi hareketlerine doğru kaydılar. 1969'da ise FKF Ertuğrul Kürkçü başkanlığında Dev-Genç adını aldı ve faaliyetlerine bu adla devam etti. ⁴²²

1968'lere gelindiğinde sisteme karşı komünizmle alternatif olan sol, büyük çaplı eylemlere başlıyordu. Bu yıllarda solcu gençlik saldırgan bir niteliğe büründü. İlk üniversite işgalleri öğrenci ölümleri bu yıllarda meydana geldi. Solcu öğrenciler artık birer devrimci olmuştu. Bu bağlamda ilk hareket Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya fakültesinde patlak verdi. Bu ayaklanma Ankara Üniversitesi'nin diğer fakültelerine oradan da İstanbul'daki üniversitelere sıçradı. 12 Haziranda bir grup öğrenci boykot kararı aldı ve kitle amfileri boşaltıldı. Ardında da üniversite kapıları kapatıldı ve bu olayla Türkiye'de öğrenci eylemlerinde yeni bir dönem başlıyordu. Merkez bina işgal edilmişti ve bir anda eylem Ankara'ya yayıldı her tarafta her fakültede boykot-işgal merkezleri kuruldu. Polislerle öğrenciler arasında vur-kaç taktiğinde çatışmalar başladı. O yıllarda Filistin El-Fetih kampları bir anda Türk öğrencilerle doluverdi. Doğu Şeria'daki kamplara ilk giden öğrenciler arasında Deniz Gezmiş de vardı. ⁴²³

⁴²¹ SON HAVADİS, 7 Mart 1971, s. 1.

⁴²² YILMAZ, Hakan, (2008), ..a.g.e....., s.368.

⁴²³ YILMAZ, Hakan, (2008), ..a.g.e....., s.369.

16 Şubat 1969 günü solcu gençlerin Taksim alanında 6.Filo aleyhinde düzenlediği gösterilere sağcı gençler taş ve sopalarla müdahale etti. Artık bu olaydan sonra meydana yeni bir slogan hâkim oldu: “Kana kan, intikam”. 1970 yılında artan bir anarşi ortamında girildi. Boykotlar, işgaller ve kanlı çatışmalar hızla devam ediyordu. Özellikle ODTÜ kaynaklı büyük ve en önemli anarşi kazanı oldu. Anarşi yuvası haline gelen ODTÜ hakkında öğretim üyesi Prof. Bahri Savcı Cumhuriyet gazetesinde şunları yazmaktadır: ”ODTÜ, kendi iç huzuru için değil, Türk ulusunun kendinden olan dileğini yerine getirmek için şimdiki statüsünden kurtulmak ve savaşına devam etmek zorundadır.”. 1971 yılı kapıyı çaldığında artık ülkede bir askeri müdahalenin eli kulağındaydı. Aynı şekilde ülkede de çatışmalar artarak devam ediyordu. İşgaller boykotlar artık yeni bir özellik kazanmaya başlamıştı. Banka soygunu İş Bankası’nın Ankara’daki Emek Şubesi silahlı dört kişi tarafından soyuldu. Ankara Emniyet Müdürü Şükrü Ünsal’a göre bankayı Deniz Gezmiş ve arkadaşları soydu. Türk Silahlı Kurtuluş Ordusu (THKO) tarafından kaçırılan 4 Amerikalı havacı için eylemciler 400 bin dolar fidye ve cezaevlerinde tutuklu bulunan tüm devrimcilerin salıvermesini istiyorlardı. Bu bildiri yayınlanınca güvenlik güçleri derhal örgütün karargahı sayılan ODTÜ’yü kuşattı, aradıkları 4 Amerikalı ve Deniz Gezmiş’ti. Çatışma dokuz saat sürdü 3 ölü 26 yaralı vardı. Bu olaydan sonra ODTÜ süresiz kapatıldı.

5.3. 12 MART 1971 MUHTIRA SÜRECİ

1970 yılının başından itibaren giderek artan anarşik olaylar Millî Güvenlik Kurulu’nun devamlı gündeminde idi. Millî Güvenlik Kurulu toplantılarında askeri kesimde M. Batur’un öne çıktığı dikkat çekmektedir. Nisan 1970’teki toplantı öncesinde bir araya gelen dört komutan arasından Batur’un yaptığı konuşma ve gelişmeleri analiz etmesi önemlidir. Batur olayların ana sebebi olarak, ekonomik ve sosyal faktörleri gösteriyor ve çözüm için “Komuta Konseyi olarak durumu Cumhurbaşkanına açıklamak, Cumhurbaşkanı başkanlığında 3 büyük partinin üst düzey yöneticileri ile bir toplantı yapıp, onları asgari müştereklerde birleştirecek gerekli icraat ve reformları önererek bu sağlanamazsa, maalesef son çare olarak, komuta düzeni içinde meseleye el koymak, bunun için de ciddi, ilmi ve mantıklı bir planlama yapmak gerekir” diye konuşmuştur.

1971 başına gelindiğinde Silahlı Kuvvetler içinde artık müdahale yöntemleri tartışılıyor, müdahale için hazırlıklar yapılıyordu. Bu hazırlıkların kısmen veya tamamen Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Komuta Konseyi tarafından bilindiği anlaşılmaktadır. Komuta Konseyi üyeleri kendi aralarında müdahale yöntemlerini ve yapılacakları tartışırken Millî Güvenlik Kurulu toplantılarında da sivillerle konu görüşülmekte ve düşünceler dile getirilmekteydi. Cumhurbaşkanı zaten askerler tarafından bilgilendirilmekteydi. Sivil kesimde de bir darbe ve müdahale beklentisi ve çalışmaları yürütülüyordu. Aslında ordu mensupları ile sivil kesimler arasında müdahale konusunda ortak bir çalışma söz konusuydu. Nitekim Ocak 1971 sonlarına doğru, bir müdahale ile yönetime bütünü ile el koymayı planlayan sivil ve asker ortak bir projenin Batur’a sunulduğu bilinmektedir. Genel olarak D. Avcıoğlu’nun görüşlerini yansıtan ve bir devrim öngören proje dosyasını inceleyen Batur, bazı noktalarına katılmakla birlikte bazı noktalara katılmadığını ve bunları kendilerine bildirdiğini söylemektedir.⁴²⁴

Devrim dergisi 9 Mart toplantısından darbe kararı bekliyordu. O günün derginin bürosuna bir tenhalık çökmüş kimse ortada görünmüyordu. Uğur Mumcu bir arkadaşının arabasıyla Ankara içinde dolaşırken sık sık Doğan Avcıoğlu ile telefonlaşıyordu. Darbe sonrası alternatif Bakanlar Kurulu listeleri elden ele

⁴²⁴ DURSUN, Davut, (2003), ...a.g.e ..., s.66-67.

dolaşıyordu. Uğur Mumcu gençlikten, Altan Öymen basın yayından sorumlu bakan olacaklardı. Türkiye Öğretmenler Sendikası Başkanı Fakir Baykurt Millî Eğitim, Mümtaz Soysal Dışişleri Bakanlığına getirileceklerdi. İlhami Soysal ise MİT Başkanlığını yürütecekti. Ancak Faruk Gürler'in bir türlü düğmeye basmaması bütün ümitleri ve planları boşa çıkardı.

Doğan Avcıoğlu şunları yazıyordu:

"Parlamente sistemin sonuna yaklaştığı artık iyice seziliyor. Anayasa'yı çiğneyerek, siyasi partilere ve kendilerine" Beytülmal" den pay almaya çabalayan saygıdeğer parlamenterlerimiz dahi, bu işi böyle gitmeyeceğini söylüyor...İktidar koltuğu boş, yöneticiler, ülkeyi yönetmekten aciz. "Demirel gitsin, işler düzelsin! yada" Erken seçim ülkeyi istikrara kavuşturur" tekerlemelerinin, eski hamam eski tas hükümetine bir yenilik getirmeyeceği biliniyor. Hamam aynı kaldıkça, tellakların değişmesi hiçbir şeyi değiştirmiyor".⁴²⁵

Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç, kurban bayramı mesajında durumu 27 Mayıs öncesine benzetiyordu. Bunun üzerine Cumhuriyet Gazetesinde: "Erdelhunizm'den Sakınmalı" başlığıyla bir yazı kaleme alan İlhan Selçuk, Tağmaç'ı uyararak, 27 Mayıs darbesi sıradan Genelkurmay Başkanı olan ve sonra Yassıada'da yargılanan Org. Rüşti Erdelhun'un başına gelenleri ifade ederek şunları belirtiyordu: "Anayasayı uygulamayan, yolsuzluklara yol veren lekeli iktidarı uyarmak yerine, kurusıkı öfkeyle bayram mesajına yönelmek, devlet mantığına sığmaz. Bunun içindir ki, Genel Kurmay Başkanı Memduh Tağmaç'm demecini yersiz bulduk. Gerek Güvenlik Kurulunda gerek başka ilişkilerde, iktidar politikasının yanında değil, Anayasa ilkelerinin yanında bulunmak ve yıpranmış politikacılar koşutunda görünmekten titizlikle kaçınmak, yüksek paşalar için hayırlı bir vatan görevi olacaktır. Zira Erdelhunizm, memleket için yararlı bir eğilim değildir".⁴²⁶

İlhan Selçuk bir gün öncede "Ordunun varlık gerekçesi" başlıklı bir yazı kaleme almış ve tahriklerle yönelik hususlara değinmişti. Selçuk'a göre ordunun görevi "millî pazarı yabancıya sömürmemektir."

Yine aynı günlerde Oktay Akbal "Ayak sesleri" başlıklı yazısında şunları ifade ediyordu:

" ... Evet, adım adım yürüyor o "beklenen" ! Nedir o? Bir bilinçtir. Ulusun ayaklanmış bilincidir, umududur, güvenidir. Atatürk'ün Anıtkabirden dışarı çıkmasıdır. Gençliğin, bu ulusun bütün uyanık güçlerin şahlanmasıdır. Bir adım, bir adım daha ...

Kentte, dağda, köyde o. Umudunu tanı, yitirirken duyulan bir ayak sesi. Şairler gelecekte haber verir. Falcı olarak değil, bir ülkenin yarınını önceden gören, sezen, duyan bir ermiş gibi...".⁴²⁷

Sivillerden Doğan Avcıoğlu ile 27 Mayısçı Emekli General Cemal Madanoğlu'nun başını çektiği bir cuntanın 9 Mart 1971'de bir darbe ile iktidarı devralması kararlaştırıldı. Cuntacılar Devrim Anayasası ve Devrim Partisi Tüzüğü, Devrim Konseyi ve Bakanlar Kurulu listesi hazırladı. Amaç sol bir rejimi Türkiye'de egemen kılmaktı. Plana göre Orgeneral Faruk Gürler Devlet Başkanı, Muhsin Batur Başbakan, Tümgeneral Celil Gürkan Başbakan Yardımcısı, Bahri Savcı Adalet Bakanı, Osman Olcay Dışişleri Bakanı, Nusret Fişek Sağlık Bakanı, Altan Öymen Basın Yayın Bakanı, hatta Uğur Mumcu da Gençlik Bakanı olacaktı. Ancak sol cuntanın varlığı ordunun genel eğilimini yansıtan ana gövdeden yetki alamadı.⁴²⁸ Cunta 1971'in Mart ayında çatladı. 9 Mart'ta sol bir darbe planlanmışken, Kara Kuvvetleri Komutanı Faruk Gürler ve Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur saf değiştirdi. Komutanlar, 9 Mart'taki darbeyi engellediler. 12 Mart'ta da hükümete muhtıra verildi.⁴²⁹

Muhtemel bir "Askeri Müdahale" için Silahlı Kuvvetler içinde bazı hazırlıklar yürütülürken, Silahlı Kuvvetler dışında da aralarında eski asker kökenli

⁴²⁵ AVCIOĞLU, Doğan, "Bekleyiş", Devrim, 2 Mart 1971

⁴²⁶ SELÇUK, İlhan, Erdelhunizm, Devrim, 2 Mart 1971

⁴²⁷ AKBAL, Oktay, "Ayak sesleri", Cumhuriyet 3 Mart 1971 s.7.

⁴²⁸ BİRAND VD, a.g.e., s. 220.

⁴²⁹ BİRAND VD, a.g.e., s. 221.

kişilerin, aydınların, basın mensuplarının da bulunduğu çeşitli kesimler de bu yönde faaliyet göstermekteydiler.⁴³⁰

Ordu içindeki darbe girişimleri içinde rol alan ve 12 Marttan sonra emekliye sevk edilen generallerden Emekli Tuğgeneral Celil Gürkan, hatıratında şu cümlelerle açıklamaktaydı:

"12 Mart öncesinin sıcak ve bunalımlı günlerinde, içtenlikle inandığımız Kemalist devrim anlayışını, 1970'li yılların koşullarına göre yorumlayıp uygulamak istiyorduk. Hiç bir zaman totaliter bir düzen yanlısı olmadık. Amacım, sağ yada sol totaliter bir yönetimin ulusun yazgısına el koyarak geçip iktidara oturmasına karşı, özgürlükçü parlamenter demokrasiyi amaçlayan geçici bir yönelimle gerçek demokrasiye ulaşmaktadır."⁴³¹

12 Mart sürecinde belli görev ve sorumluluklar yüklenmiş kişilerin hatırat ve anlattıklarından bu dönemde Silahlı Kuvvetlerde muhtemel bir müdahale için Batur ve Gürler'in liderliğinde çeşitli çalışmalar yapılmakta ve bu çalışmalardan kısmen de Genelkurmay Başkanı Tağmaç'ın da bilgi sahibi olduğu anlaşılmaktadır. Tağmaç, orduda subaylar arasında idareye müdahale yönünde giderek artan bir eğilimin bulunduğu farkındadır ve bunun emir-komuta düzeni içerisinde tutulması için özen göstermektedir. Bu dönemde Silahlı Kuvvetlerin komuta katında en çok korkulan gelişme müdahalenin 27 Mayıs'ta olduğu gibi bir grup tarafından gerçekleştirilmesi ve ordu içerisinde bir bölünmenin, tasfiyelerin yaşanması ihtimalidir. Bunun için gelişmelerin emir-komuta düzeni içerisinde tutulmasına çalışılmaktadır.

Mart ayı başlarında üniversitelerde ve yurdun çeşitli yerlerinde meydana gelen olaylar, banka soygunları, işgaller, adam kaçırmalar ve sol örgütlerin açıkça bir gerilla savaşı başlatma girişimleri hem hükümette hem de Silahlı Kuvvetlerde ciddi tepkilerle karşılanmış ve müdahale hazırlığı içerisinde bulunan subaylar yapılacakları kararlaştırmak için sık sık bir araya gelme ihtiyacı duymuşlardır. Her geçen gün ülkede artan gerilim Silahlı Kuvvetlerde de hareketliliğin artmasına ve çeşitli düzeylerde toplantıların sıklaşmasına yol açmıştır. Genelkurmay Başkanı Tağmaç, beraberinde kuvvet komutanları olduğu halde ülkeyi dolaşarak büyük karargahlarda çeşitli toplantılar düzenliyor ve subayları uyarma ihtiyacı duyuyordu. Bu toplantılardan 3 Mart 1971 tarihinde Ankara'da geniş katılımlı olarak gerçekleştirilen ve bir bakıma Silahlı Kuvvetlerin kalbinin attığı toplantı son derece önemlidir. Silahlı Kuvvetlerde açık bir tedirginlik en üst katlarda hissedilmekte, subayların erken kalkıp müdahale etmelerinden kaygı duyulmakta ve emir-komuta içerisinde yapılacak olanların komuta katında düşünüldüğü, yapılacak bir şey varsa yapılacağı güvencesi verilmek istenmektedir. Muhtemel müdahaleye açık bir karşı duruştan çok müdahalenin niteliği kaygı uyandırmaktadır. Silahlı Kuvvetlerde cuntacı girişimler nedeniyle yaşanmış olan tecrübelerin acı hatıraları ordunun emir-komuta içerisinde hareket etmesi konusunda hassasiyet göstermesine sebep olmuştur.⁴³²

4 Mart 1971 tarihli gazete Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç'ın "Ordunun Baskısı ile Devlet Yaşamaz" sözlerini manşete taşımıştır. Haberin devamında Tağmaç'ın silahlı kuvvetlerin devlet idaresine el koymamak için çırpındığı, silahlı kuvvetlerin idare ettiği yerde devletin olmadığı, ordunun görevinin devleti ve Cumhuriyeti korumak olduğu, gerisini Meclis'in koruyacağı, "Biz gidip onlara şunu yap, bunu yap dersek demokrasi kalmaz" şeklindeki görüşlerine ve sözlerine yer verilmiştir. Tağmaç ayrıca "Aşırı uçların Orduyu demokratik rejime karşı harekete itmek amacını güttüklerini" ve niyetlerinin kendi düşüncelerine uygun bir idare tarzı, "Sağın padişahlık, solun

⁴³⁰ BİRAND VD , a.g.e., s. 225.

⁴³¹ DURSUN, Davut, (2003), ...a.g.e ..., s.103.

⁴³² BİRAND VD , a.g.e., s. 213.

komünizm" getirmek olduğunu söylemiştir.”. Haber yorumsuz olarak verilirken Abdi İpekçi başyazıda ordu içerisinde "Yönetime el koyma zorunluluğundan" bahsedildiğini, ancak kendilerinin Genelkurmay Başkanının görüşlerine katıldığını ifade etmiştir. İpekçi vakit geçirilmeden birtakım tedbirler alınması çağrısında bulunup aksi takdirde Genelkurmay Başkanının sözünü ettiği son çareye başvurmadan başka alternatif kalmayabileceğini belirtmiştir.⁴³³

4 Mart'ta Ankara Gölbaşı'ndaki Amerikan üssünde görevli dört erin kaçırılması ve olayı gerçekleştiren Türk Halk Kurtuluş Ordusu adlı örgütün silahlı savaşı başlattığını duyurması Silahlı Kuvvetlerde yapılması düşünülen müdahalenin artık zamanının geldiğini ortaya koymuştur. İşte böyle bir ortamda müdahale konusunu bütün yönleriyle konuşup nihai kararı almak için 9 Mart günü mesai saatinin bitiminden sonra Hava Kuvvetleri'nde M. Batur'un karargahında Havacı ve Karacı generallerin katılımıyla gerçekleştirilen toplantı, 12 Mart sürecinin en önemli dönüm noktalarından biri olmuştur. Toplantıya en üst komutanlardan Batur ve Gürler'in yanında Havacı ve Karacı generaller de katılmışlardır. Karacı generaller müdahale için yapılan hazırlıklar hakkında bilgi vermiş ve bir an önce düğmeye basılması gerektiği üzerinde durmuşlarsa da Gürler'in kararsız tutumu nihai kararın alınmasını sağlayamamıştır. Gürler'in kararı ertesi günü yapılacak olan Genişletilmiş Komuta Konseyi toplantısı sonrasına bırakarak toplantıyı kapatması müdahale sürecinde taşları yerinden oynatmış ve uzun zamandır iki üst düzey komutanın liderliğinde sürdürülen hazırlıkları geçersiz hale getirmiştir. 9 Mart toplantısında müdahale kararı alınamaması bir bakıma müdahalenin şeklini, aktörlerini ve niteliğini değiştirmiştir.⁴³⁴

Ertesi günü Genelkurmay'da gerçekleştirilen Genişletilmiş Komuta Konseyi toplantısında Ankara'da bulunan generallerin yanı sıra müdahale beklentisi ile Ankara'ya gelmiş olanların da katıldıkları anlaşılmaktadır. Toplantıda Silahlı Kuvvetler'in alacağı tedbirler konuşulmuştur. Toplantıya katılan generaller teker teker söz alarak düşüncelerini ifade etme imkanı bulmuş ve generallerden biri müdahaleye gerek görmezken diğerlerinin tümü "İkaz, hükümetin değiştirilmesi, anayasa ve seçim kanunu değişikliği, reformların yapılması ve müdahale edilmesi" gibi farklı müdahale biçimlerini savunmuşlardır.⁴³⁵

Kara, hava ve deniz kuvvetlerinden generallerin katıldıkları ve "Hükümeti devirelim, yönetime el koyalım mı, yoksa sert bir uyarıda bulunmakla mı yetinelim?" sorusunun tartışıldığı bu toplantıda müdahale edilmesini savunanların büyük çoğunlukta olması dikkat çekicidir.

10 Mart günü gerçekleşen Genişletilmiş Komuta Konseyi toplantısından sonra 11 Mart günü bir araya gelen Batur, Gürler ve Tağmaç gelişmeleri değerlendirmiş ve ne yapılacağı konusunda tartışmışlardır. Toplantı da Tağmaç gelişmeleri şöyle değerlendiriyordu:

"ODTÜ'de Türk askerine Türk oldukları iddiasında bulunanların ateş etmeleri TSK bünyesinde nefret uyandırmıştır (...) Durum tehlikelidir. Ancak yarın çöküyormuşuz gibi durumu yoktur. Eser bizimidir. Ümitsizliğe kapılmayalım ve bir şans daha tanıyalım (...) Maksat TSK 'nın sabrını taşımaktır. Bu noktaya önemle dikkatinizi çekmek isterim. (...) Bugünkü Anayasa düzeni 27 Mayıs hareketini gerçekleştiren TSK'nın eseridir. Bu düzeni yaşatmak ve demokratik rejimin devamını temin etmek bizim başta gelen ödevimizdir. Ortaya çıkan aksaklıklar ve şikayet konuları, bizim için ne kadar üzücü ve tedirgin edici bir nitelik taşırsa taşırsın, kendi elimizle kurduğumuz Anayasa düzenine karşı vaziyet almamız için geçerli ve haklı bir sebep olamaz. Biz, aksaklıkların ve

⁴³³ MİLLİYET, 4 Mart 1971.

⁴³⁴ BİRAND VD , a.g.e., s. 21.

⁴³⁵ BİRAND VD , a.g.e., s. 226.

tedirginliklerin kendi eserimiz olan Anayasa sınırları içinde ve demokratik düzen uygulamasıyla giderileceğine inancını kaybetmiş değiliz ... "

Kaleme alınan uyarı mektubu gece bir araya gelen Batur, Gürler, Eyiceoğlu ve Tağmaç tarafından tartışılmış ve ertesi gün son şekli verilmiştir. Gece hazırlanan metin uzun bulunup beğenilmediğinden Batur yeni bir metin kaleme almış ve Gürler ile Eyiceoğlu da kendisine yardımcı olmuşlardır. Sonunda ortaya çıkan metin imzaya açılmış ve ta başından beri müdahaleye karşı direnen Tağmaç bir süre tereddüt ettikten sonra imzalamıştır. TRT'nin 13 haber bültenine yetiştirilen üç maddelik "Muhtıra" Türkiye'de bir dönemi sona erdirirken yeni bir olağanüstü dönemi başlatmıştır.

5.4. 12 MART 1971 MUHTIRA BİLDİRİSİ

1.) Parlamento ve hükümet süre gelen tutum, görüş ve icraatlarıyla yurdumuzu anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluklar içine sokmuş, Atatürk'ün bize hedef verdiği çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmak ümidini kamuoyunda yitirmiş ve anayasanın öngördüğü reformları tahakkuk ettirmemiş olup Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceği ağır bir tehlike içerisine düşürülmüştür.

2.) Türk Milleti'nin ve sinesinden çıkan Silahlı Kuvvetleri'nin bu vahim ortam hakkında duyduğu üzüntü ve ümitsizliği giderecek çarelerin partiler üstü bir anlayışla meclisimizce değerlendirilerek mevcut anarşik durumu giderecek ve anayasanın öngördüğü reformları Atatürkçü bir görüşle ele alacak ve inkılap kanunlarını uygulayacak kuvvetli ve inandırıcı bir hükümetin kurallar içinde teşkili zaruri görülmektedir.

3.) Bu husus süratle tahakkuk ettirilmediği takdirde Türk Silahlı Kuvvetleri kanunların kendisine vermiş olduğu Türkiye Cumhuriyeti'ni korumak ve kollamak görevini yerine getirerek idareyi doğrudan doğruya üzerine almaya karardır.

Bilgilerinize.

Memduh TAĞMAÇ Orgeneral Genel Kurmay Başkanı ve MGK Üyesi

Faruk GÜRLER Orgeneral Kara Kuvvetleri Komutanı ve MGK Üyesi

Celal EYİCEOĞLU Oramiral Deniz Kuvvetleri Komutanı ve MGK Üyesi

Muhsin BATUR Orgeneral Hava Kuvvetleri Komutanı ve MGK Üyesi ⁴³⁶

1971'de Meclis'te Grubu olan dört parti vardı. İktidarda Adalet Partisi, muhalefette ise CHP, Güven Partisi ve Demokratik Parti yer alıyordu.

5.5. 12 MART İHTİLÂLİNİN SİYASAL YANSIMALARI

12 Mart 1971 günü saat 13.00'de TRT radyolarından okunan ve Genelkurmay Başkanı Org. Memduh Tağmaç, Kara kuvvetleri Komutanı Org. Faruk Gürler, Hava Kuvvetleri Komutanı Org. Muhsin Batur ve Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Celal Eyiceoğlu'nun imzalarını taşıyan üç maddelik muhtıra, Türkiye'de yeni bir dönemi başlatmıştır. Muhtırayı duyan hiç kimse gelişme

⁴³⁶ TEK, Hayati, (2006), ..a.g.e....., s.113.

karşısında şaşırmamış, son yıllarda yaşananların eninde sonunda böyle bir gelişmeyle noktalanacağı beklentisi içerisine girmiş bulunuyordu.⁴³⁷

On yıllık demokratik sürece noktayı koyup yeni bir dönem başlatan üç maddelik muhtıra şuydu:

1.) Parlamento ve hükümet süregelen tutum, görüş ve icraatı ile yurdumuzu anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluklar içine sokmuş, Atatürk'ün bize hedef verdiği çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmak ümidini kamuoyunda yitirmiş ve Anayasa'nın öngördüğü reformları tahakkuk ettirememiş olup, Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceği ağır bir tehlike içine düşürülmüştür.

2.) Türk Milleti'nin ve sinesinden çıkan Silahlı Kuvvetleri'nin bu vahim ortam hakkında duyduğu üzüntü ve ümitsizliği giderecek çarelerin partiler üstü bir anlayışla meclislerimizce değerlendirilerek mevcut anarşik durumu giderecek ve Anayasa'nın öngördüğü reformları Atatürkçü bir görüşle ele alacak kuvvetli ve inandırıcı bir hükümetin demokratik kurallar içinde teşkili zaruri görülmektedir.

3.) Bu husus süratle tahakkuk ettirilmediği takdirde Türk Silahlı Kuvvetleri kanunların kendisine vermiş olduğu Türkiye Cumhuriyeti'ni korumak ve kollamak görevini yerine getirerek idareyi doğrudan doğruya üzerine almağa karardır.

Radyodan okunan üç maddelik muhtıra, demokratik sürece noktayı koymuş ve Silahlı Kuvvetler'in denetiminde yeni bir dönemi başlatmıştır. Komutanlarca imzalanıp Cumhurbaşkanı ve Meclis Başkanlıkları'na sunulan muhtıra mevcut hükümetin çekilmesini ve partiler üstü bir hükümetin kurulmasını istiyordu.

Muhtıranın radyolardan okunmasının yarattığı şaşkınlık arasında toplanan Bakanlar Kurulu gelişmeleri değerlendirmiş ve istifa etmeye karar vermiştir. Zaten başka yapacak bir seçeneği de yoktu. Başbakan Süleyman Demirel, istifa mektubunu Çankaya'ya, alışılmışın dışında bir görevli ile göndererek ve istifa mektubunda bu gelişmenin Anayasa ve hukuk devletine uygun olmadığını belirterek yumuşak şekilde protesto etmiştir. Muhtıra radyodan okunduktan sonra Mecliste de okunmuştur. Millet Meclisinde herhangi bir tepki gösterilmemişken Cumhuriyet Senatosu'nda Başkan T. Arıburun'un yaptığı eleştirel konuşmasında Parlamento'ya yönelik ithamları reddetmesi tartışmalara yol açmıştır. AP'liler Başkanın konuşmasına destek verirken CHP'liler karşı çıkmışlardır. Muhtıranın parlamentoya yönelik ithamları, Cumhuriyet Senatosu üyeleri tarafından parti temelinde değerlendirilmiş ve CHP'liler tarafından bu ithamların AP'ye yönelik olduğu şeklinde anlaşılmak istenmiştir. Oysa ki Muhtıra parti ayrımı yapmamış toptan parlamento itham edilmiştir.⁴³⁸

MGK üyesi dört komutanın imzaladıkları muhtıra basın dünyasında geniş yankılar uyandırdı. Muhtıra meclislerde okunmuş, hükümet istifa etmiş, parlamento ise açık tutuluyordu. 12 Mart 1971 Muhtırası karşısında Türk basını çeşitli gerekçelerle farklı tavırlar sergilemiştir. Muhtıradan önce Demirel'i iktidardan indirebilmek ve yerine resmi yayın organı olduğu CHP'nin lideri İnönü'yü geçirebilmek için ülkeyi önlenemez bir kaosun içinde gösteren ve orduyu kışkırtan bir yayın politikası benimseyen Ulus, 12 Mart'tan sonra muhtıraya karşı çıkarak çelişkili bir tavır sergilemiştir. Milliyet, Cumhuriyet, Akşam ve Devrim Gazeteleri açık ve net olarak muhtırayı desteklemişler, hatta hazırladıkları darbenin yöneticisi olmayı da öncelikli görev telakki etmişlerdir. Özellikle Cumhuriyet, Akşam ve Devrim'in yaklaşımları son derece önemlidir. Bu gazeteler muhtırayla da yetinmemiş tıpkı 27 Mayıs'ta olduğu gibi Parlamento'nun fes edilmesini talep etmiştir.

⁴³⁷ BİRAND VD , a.g.e., s. 228.

⁴³⁸ MİLLİYYET, 14 Mart 1971.

Muhtıranın istedikleri seyri takip etmemesi ve bazı subayların komünistlik suçlamasıyla ordudan atılmasıyla da darbecilere karşı tavır içine girmişlerdir.⁴³⁹

Darbeye en net bir şekilde karşı çıkan gazeteler, Son Havadis ve Dünya'dır. Dünya'nın başyazarı Bedii FAİK ile Son Havadis'in yazarları Orhan Seyfi ORHON ve Tekin ERER darbe yapanlara ve darbeyi destekleyenlere açıktan cephe almışlar, bu tavırlarından asla taviz vermemişlerdir. İlk bakışta darbeye karşı bir tavır içindeymiş gibi görünen Tercüman'ın yazarlarından Ahmet KABAKLI ve Cüneyt ARCAYÜREK, darbe karşıtı yazılarıyla dikkat çekerken, Tarık BUĞRA baştan sona muhtıracıları alkışlamışlardır.⁴⁴⁰

Türkiye Öğretmenler Sendikası, Devrimci Avukatlar Birliği, Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası, Türkiye Millî Gençlik Teşkilatı, Teknik Personel Sendikası, Üniversite Asistanları Sendikası, Mimarlar Odası, Türk Hukuk Kurumu, Elektrik Mühendisleri Odası, İnşaat Mühendisleri Odası, ODTÜ Mezunları Cemiyeti, Dev-Genç, Maden Mühendisleri Odası, Türkiye Orman Mühendisleri Sendikası gibi çeşitli, sendika, oda ve dernekler bir bildiri yayımlayarak muhtıraya destek verdiler:

"Emperyalizmin egemenliğindeki işbirlikçi iktidarlar tarafından çeyrek yüzyıldır uygulanan gerici parlamentoculukla yoksul ve geri bırakılmış olan ülkemiz kesin bir sosyal ve ekonomik bunalımın içine itilerek, ancak olağanüstü girişimle kurtarılabilir bir duruma sokulmuştur. (...) Ülkemizin kurtuluşu, emperyalizmle herhangi bir bağlantısı olmayan Atatürkçü tam bağımsız bir dış politikanın gerçekleştirilmesi, emekçi halkımızın ağırlığı ve etkinliği altında temel reformların yapılması ve insanın insana kul olmadığı yeni bir toplumsal düzenin kurulmasıyla mümkündür .. " ⁴⁴¹

En başta değiştirilmeyecek gerçek şu: Silahlı kuvvetler komutanlarının emir- komuta zincirinde verdikleri muhtıra ile başlatılan ve çok partili siyasetin (parlamentonun değil) fiilen askıya alındığı iki yıldan en az zararlı çıkanların arasında AP lideri Süleyman Demirel ve partisi bulunuyor. Demirel ve partisi yıllardır karşısında yer aldıkları, 1961 Anayasası'nın özgürlükleri genişleten maddelerini değiştirme imkanına kavuşurlarken, AP'nin ekonomik ve siyasi görüşlerine şiddetle karşı çıkan ve CHP'den ayrı örgütlenmeye özen gösteren aydın işçi, öğrenci ve subay kesimi içinde dinamik muhalefet oluşturmayı başaran sosyalistleri devlet eliyle siyaset alanından uzaklaştırabiliyorlar.⁴⁴²

Siyasetçilerin muhtıraya ilk tepkisi olumsuzdu. Demirel derhal istifa etmiş ve İnönü ordunun siyasete burnunu sokmasını şiddetle kınamıştı. Ancak çok kısa bir süre içinde her iki parti lideri daha uzlaşmacı bir tavır takındılar. Demirel partisine sakin olması uyarısında bulundu ve bekle gör tavrını benimsedi. İnönü ise, generaller tarafından göreve atanan yeni hükümetin basında, uzun yıllardır yakın ilişkide olduğu, CHP'nin sağ kanat mensubu Nihat Erim'in olacağı belli olur olamaz, bu hükümeti desteklediğini açıkladı.⁴⁴³

12 Mart Darbesi'yle, Demirel yönetimi yerine "sivil" N. Erim Başbakanlığa getirilmiştir. Cumhurbaşkanı Sunay'ın hükümeti kurmakla Nihat Erim'i görevlendirmesi, AP'de şaşkınlıkla, CHP'de ise tepkiyle karşılandı. Erim DP'nin ret oyuna karşılık, AP, CHP ve MGP' nin 321 oyu ile güven oyu aldı. Ordu yönetimi tümüyle elinde tutarken, TBMM fesh edilmemiş, ama askeri yönetimin tüm taleplerini yerine getiren bir "Danışma Meclisi" durumuna getirilmiştir. TBMM'nin görevi, askeri yönetimin istemlerini yerine getirmek olmuştur.

Bir yandan yeni hükümet kurma çalışmaları devam ederken, diğer yandan orduda tasfiye gerçekleşiyordu. Muhtıradan 4 gün sonra 5 general ve amiral, 8 albay

⁴³⁹ TEK, Hayati, (2006), ..a.g.e....., s.163.

⁴⁴⁰ TEK, Hayati, (2006), ..a.g.e....., s.163.

⁴⁴¹ CUMHURİYET, 14 Mart 1971, s. 1.

⁴⁴² TUNÇAY, Mete. a.g.e....s.114.

⁴⁴³ ZÜRCHER, E. Jan (1996), a.g.e s.376.

darbe yanlısı radikal son örgütlerle ilişkileri olduğu gerekçesiyle, muhtırayı veren ve düşürülen Başbakan ve Millî Savunma Bakanı'nın imzaları ve Cumhurbaşkanının onayıyla emekliye sevk ediliyorlardı. 16 Mart 1971'de 9 Martçı olduğu bilinen 13 subay tasfiye edilmiştir. Tümgeneral Celil Gürkan'ın yanı sıra Tümgeneral Şükrü Köseoğlu, Hv. Tuğgeneral Ömer Çokgör, Tuğgeneral M. Ali Akar, Tuğamiral, Vedii Bilget, Kurmay Albay Nedim Arat, Kurmay Albay Bahattin Taner, Piyade Albay Kadir Tandoğan, Piyade Albay Ömer Şamlı, Kara Pilot Albay Hidayet Ilgar, Muhabere Albay Mehmet Namı, Tank Albay Kadir Ok ve Tank Albay Cavit Bayer tasfiye edilen subaylar arasında yer almıştır.⁴⁴⁴

Muhtırada dile getirilen düşünceler radikal sol aydınların görüşlerine tercüman olmuştur. Sol aydınlar, 12 Mart Muhtırası'nı da tıpkı 1960'da olduğu gibi sağ iktidara karşı bir darbe olarak görmüş ve alkışlamışlardır. 1971 Muhtırası radyoda okununca sol hareketlerin çoğu, birbirini kutlayıp orduya önerilecek reform programları hazırlamaya girişmişler ama kısa bir zaman içinde bunun böyle olmadığı ortaya çıktığında hayal kırıklığına uğramışlardır. Kısa zamanda bunun müthiş bir yanılgı olduğu ortaya çıktı. Bu bir köktenci subaylar grubunun değil o sırada tüm dikkatlerini komünizm tehdidi hayaletine yöneltmiş olan yüksek komutanların darbesiydi.⁴⁴⁵

19 Mart 1971'de Nihat Erim (1912-1980), yeni kabineyi kurmakla görevlendirildi. Erim, CHP'nin bir milletvekiliydi. Başbakan olabilmek için partisinden ayrıldı. Çünkü, 'Muhtıra' yeni hükümetin yansız olmasını öngörüyordu.⁴⁴⁶ Erim'in CHP içinde liberal kanadın önde gelen isimlerden biri olduğu hatırlandığında ise bu yansızlık ilkesi biraz kuşkulu hale gelmektedir. Nitekim, CHP Erim hükümetini destekleme kararı alınca, 'Ortanın solu' akımının önderi ve partinin genel sekreteri olan Bülent Ecevit, görevinden ayrıldı. Hemen bunun ardından da bir televizyon konuşması yaparak, 12 Mart Muhtırası'nın, kendisinin ve arkadaşlarının savunduğu sol görüşlere karşı verildiğini öne sürdü.⁴⁴⁷ Genel sekreter Ecevit ve arkadaşlarının muhalefetine karşı Erim hükümetinin CHP tarafından desteklenmesi Ecevit ve İnönü arasındaki temelli olmasa da düşünce farklılıklarından kaynaklanmaktaydı. Nitekim CHP içerisinde Ecevit'in ilkeli tutumu Mayıs 1972'deki heyecanlı kurultayda onun İnönü'yü parti genel başkanlığını terke zorlayıp yerine geçmesiyle ödüllendirildi. İnönü yaklaşık 50 yıl önce kuruluşuna katıldığı partiden Kasım ayında istifa etti.⁴⁴⁸

Hükümet istifa etmesinden sonra, "reform kabineleri" bunalımı daha da ağırlaştırdılar. Anarşi doruğa tırmanırken olaylarla hiç bir ilgisi bulunmayan aydınların, gazetecilerin, yazarların tutuklanmasıyla sonuçlanan "Balyoz Harekatı" başlatıldı.

26 Nisan 1971 'de on bir ilde sıkıyönetim ilan edildi. 13 Mayıs' ta 1402 tarihli Sıkıyönetim Kanunu çıkarıldı. Kanun, sıkıyönetim komutanına hiçbir gerekçe göstermeksizin evleri, kişilerin üstünü, belgelerini aramak, partileri, sendikaları ve dernekleri kapamak, mektup ve haberleşmeleri sansür etmek, basını ve her türlü yayını denetleme, basımevlerini kapatmak yetkisi veriyordu, 22 Eylül 1971' de yürürlüğe giren 1488 sayılı yasa, 1961 Anayasası'nın basın özgürlüğünü güvence altına almaya yönelik 22-27. maddelerini değiştirdi. 22. maddenin ilk şekline göre Türkiye'de yayınlanan gazete ve dergile bu tedbirlerin uygulanacağını kanun açıkça

⁴⁴⁴ BİRAND VD , a.g.e., s. 225.

⁴⁴⁵ ZÜRCHER, E. Jan (1996), a.g.e s.376.

⁴⁴⁶ KONGAR(1999)..... a.g.e, s.175.

⁴⁴⁷ KONGAR(1999)..... a.g.e, s.175.

⁴⁴⁸ ZÜRCHER, E. Jan (1996), a.g.e s.379.

göstermesi halinde ve ancak hakim kararıyla "toplanabiliyordu" Maddenin yeni şekli hükümete, savcılara toplama yetkisi verdi.⁴⁴⁹

1961 Anayasası'nın istediği ve ordunun desteklediği reformları yapmak için iktidara getirilen Erim, seçim kazanma gibi bir endişesinin olmaması nedeniyle başarılı olacağına inanıyordu. Kabinesine aldığı teknokratlarla ve Ordunun desteği ile reform işini başaracağını umuyordu. Ama kurulduğundan birkaç gün sonra Türk Halk Kurtuluş Ordusu'nun terör fitilini ateşlemesiyle ülke çapında başlayan anarşi ve terör her şeyi alt üst etmiş ve reform programı sert muhalefetle karşılaşmıştır. Başbakan Yardımcısı Sadi Koçak'ın "Yasalara karşı çıkan herkese savaş açıyoruz" diyerek "Balyoz Harekâtı"nı başlatması ve on bir ilde sıkıyönetim ilan edilmesi hükümetin ve toplumun önceliklerini değiştirmiştir. CHP'li Erim'in "Balyoz Harekâtı" adını verdiği bir operasyon sonucunda binlerce solcu tutuklanmış, yargılanmış, mahkum edilmiştir.

Örgütlü radikal gençlikte 12 Mart muhtırasını belli bir ihtiyatla olumlu karşılıyordu. Dört Amerikalı erin kaçırılmasında adlarını duyuran ve silahlı mücadeleyi başlatan Türk Halk Kurtuluş Ordusu (THKO) ile İsrail'in İstanbul Başkonsolosunu kaçıran Türk Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi (THKP-C) en etkin örgütleri temsil ediyorlardı. Şehir gerillası ile kır gerillası adlarıyla tanınan anarşik örgütler karşısında nisan ayının sonlarına doğru başlatılan "Balyoz Harekâtı" sırasında militanların kimi öldürülüyor, kimi yakalanıp hapsediliyor, ağır cezalara çarptırılıyordu. THKO'ya mensup Deniz Gezmiş, Hüseyin İnân ve Yusuf Küpeli ise idam ediliyordu.

Erim'in programına iş dünyası karşı çıkarken önceden destek veren aydınlar da karşı safa geçmişlerdir. Anarşi ve teröre karşı yürütülen "Balyoz Harekâtı" Muhtıraya destek veren radikal solcuların, aydınların ve toplumsal örgütlerin hükümetten desteklerini çekmelerine ve muhalefete geçmelerine yol açmıştır. Ülkenin siyasî hayatı, terör ve anarşiye karşı yürütülen mücadele ile felç olmuştur. Bu süreçte gençlik örgütleri kapatılırken sendikaların bütün toplantıları yasaklanmıştır. Günlük gazetelerin belli sürelerle kapatılması, kitapevlerinin yasak yayın satmaları durumunda cezalandırılacakları konusunda uyarılmaları, popüler sol yazarların tutuklanmaları, sol ve radikal dergilerin toplattırılmaları, grev ve lokavtın yasaklanması, akademisyenlerin toplanması gibi uygulamalar programa verilen desteği azaltmıştır.⁴⁵⁰

Sağ basın, başından beri 12 Mart muhtırasının yanında yer alıyordu ve desteklerini esirgemiyorlardı. Aslında muhtıra sağ kesimin temsilcisi Demirel hükümetine karşı verilmiş ve istifasına yol açmıştı. Bundan dolayı ilk günlerde bir tedirginlik yaşanmış, muhtıranın içeriğinin anlaşılması beklenmişti. Birkaç gün sonra Son Havadis ve Tercüman gazetelerinde "Balyoz Harekâtı" ile radikal solcuların, aydınların ve toplumsal örgütlerin baskı altına alınmasıyla ve kapatılmasıyla ilgili değerlendirmeler ve destekler yayınlanıyordu.

Erim kabinesi, anayasayı çok daha az liberal hale getirmeyi amaçlayan bazı anayasa değişiklikleri önerdi, bu değişiklikler sağcı partilerin desteği ile Millet Meclisi'nce kabul edildi. Toplam 44 madde değiştirildi. Anayasanın 11. maddesinde belirtilen temel hak ve özgürlükleri yasayla sınırlama fırsatı yaratıldı: Üniversitelerin, radyo ve televizyon özerkliği sona erdirildi; basın özgürlüğü ve Anayasa Mahkemesi'nin yetkileri sınırlandı. Millî Güvenlik Kurulu'nun yetkileri ise, kabinenin talep etmediği konularda bağlayıcı tavsiyelerde bulunmayı içerecek

⁴⁴⁹ Türkiye Gazeteciler Sendikası, Danışma Kurulu Çalışma Raporu, İst. 1972, s 117- 118

⁴⁵⁰ BİRAND VD , a.g.e., s. 225.

şekilde genişletildi. Ayrıca, özel 'Devlet Güvenlik Mahkemeleri' kuruldu. Bu mahkemeler 1976'da kaldırılana kadar 3000'den fazla kişiyi yargılayacaktı.⁴⁵¹

Askerlerin reformlar için verdikleri destek yeterli değildi ve muhakkak Mecliste ve toplumda da güçlü bir desteğe ihtiyaç vardı. Sola karşı yürütülen mücadele ve TİP'in kapatılması amacıyla Anayasa Mahkemesi'nde açılan dava radikal solcuların ve aydınların Erim Hükümeti'nin karşısına geçmelerini sağlarken Demirel'in izlediği politika da Erim'in işini zorlaştırmıştır. Demirel partili bakanlarını hükümetten çekme kararını aldığı anda Erim'in istifadan başka yapacak bir şeyi kalmamıştı. Sunay Erim'in 26 Ekim'deki istifasını kabul etmemiş ve Demirel'i bakanlarını çekme kararından vazgeçirmişti. Buna karşılık Demirel Mesut Erez'in başbakan yardımcılığına getirilmesini sağlamıştı. Bu durum hükümette reform karşıtlarının güçlenmesi anlamına geliyordu. Bunun üzerine reformcu on bir bakan istifa etmek mecburiyetinde kalmıştır. Reformcu bakanların imzaladıkları istifa mektubunda reformları Atatürkçü bir görüşle gerçekleştirme olanağı kalmadığı vurgulanıyor, Mesut Erez'in kabineye alınmasının bardağı taşıran son damla olduğu, fakat asıl nedenin sadece buna bağlanmasının doğru olmadığı belirtiliyordu.⁴⁵²

Mesut Erez'in bakanlar kuruluna alınması sadece hükümette fırtınaya yol açmamış komutanları da bölmüştür. Aslında komutanlar reformların yerine getirilememesinden duydukları rahatsızlığı eylül ayında basına verdikleri demeçlerle dile getirmişlerdi. Batur ve Gürler Yankı Dergisi'ne verdikleri röportajlarda hükümet programında yer alan reformların yerine getirilememiş olmasından duydukları rahatsızları açıkça ortaya koymuşlardır. Bu rahatsızlık farklı tepkilerle karşılanmıştır. Başbakan Erim istifa etmeyi bile düşünmüş ancak vazgeçirilmiştir. Hükümet adeta askerlerin baskısı ve zorla ayakta tutulmaktaydı.

Erim, birinci kabinesinin çökmesinden sonra 11 Aralıkta ikinci kabinesini ilan ettiğinde "Beyin Kabinesi"nden ve reform düşüncesinden tamamen vazgeçmişti. Kabinesinde artık iddialı teknokratlar yoktu ve ipler muhafazakârların eline geçmişti. Cumhurbaşkanı Sunay'ın da onayıyla meclisten kendisine ülkeyi kararnamelerle yönetme yetkisi isteyen Erim bu isteği reddedilince Nisan 1972'de istifa etmişti. Yerine Güven Partisi liderlerinden Ferit Melen geçti.⁴⁵³ 17 Nisan 1972 tarihine kadar süren İkinci Erim Hükümeti de başarılı olamamıştır.⁴⁵⁴

Erim'in ardından Ferit Melen ve Naim Talu Hükümetleri de beklenen başarıyı elde edememiş ve ömürleri kısa olmuştur. Bu hükümetlerin temelde görevi muhtıranın altını çizdiği Anayasa'nın öngördüğü reformları Atatürkçü bir görüşle ele almak ve gerekli değişiklikleri gerçekleştirmektir. 12 Mart'tan sonra hiçbir parti tek başına çoğunluk sağlayamamıştır.

12 Mart muhtırası sonrasında 21 Temmuz TİP kapatıldı. Liderleri tutuklandı. Anayasa Mahkemesi, 20 Mayıs 1971'de, partinin "Laik devlet niteliğinin ve Atatürk devrimciliğinin korunması prensiplerine aykırı olduğu" gerekçesiyle kapatılmasına karar verdi. Bununla birlikte, MNP yöneticileri hakkında herhangi bir ceza davası açılmadı. Erbakan, MNP'nin kapatılmasından sonra İsviçre'ye gitti ve bir süre orada kaldı. Kapatılan MNP'nin kadroları, benzer bir tüzükle, yaklaşık 1,5 yıl sonra 11 Ekim 1972'de, Millî Selamet Partisi (MSP) adıyla yeni bir parti kurdular. Partinin Genel Başkanlığı'na Süleyman Arif Emre getirildi.

Cumhurbaşkanlığı sorununa gelince, Genelkurmay başkanı olan General Faruk Gürler (1913-1975) görevinden ayrıldı ve süresi dolmakta olan Cevdet Sunay

⁴⁵¹ ZÜRCHER, E. Jan (1996), a.g.e s.378.

⁴⁵² CUMHURİYET, 27 Ekim 1971.

⁴⁵³ ZÜRCHER, E. Jan (1996), a.g.e s.378.

⁴⁵⁴ HÜRRİYET, 18 Nisan 1972.

tarafından 'Kontenjan Senatörlüğü'ne atandı. Süreç yedi yıl önce Cevdet Sunay'ın seçilişini andırıyordu. Fakat sonuç yedi yıl öncesinden değişik oldu. Meclis Faruk Gürler'e oy vermedi.⁴⁵⁵

Partiler, bir Cumhurbaşkanı'nın yerine (Sunay'ın durumunda olduğu gibi) bir genelkurmay başkanının kendiliğinden geçmesinin gelenek haline gelmemesi gerektiğinde birleştiler ve Gürler yenilgiye uğratıldı. Başka bir ödev bulmak epey güç oldu. 15 gizli oylamadan sonra büyük partiler sonunda bir aday üzerinde uzlaşabildiler; Bu, senatör ve emekli amiral Fahri Korutürk idi. Korutürk 12 Mart darbesinden sonra yapılacak ilk serbest seçimlere yani Ekim 1973'e kadar geçici hükümeti yönetmesi için ekonomist Naim Talu'yu atadı.⁴⁵⁶

12 Mart 1971 günü saat 13'te TRT radyolarından okunan ve demokratik yollarla iktidar olan hükümetin istifasına yol açan Muhtıra ile başlayan olağanüstü dönem 14 Ekim 1973 tarihinde yapılan genel seçime kadar devam etmiştir. Bu dönemde Meclis açık olmakla birlikte Silahlı Kuvvetler'in kontrolü altında görev yapmıştır. Bu dönemde partiler üstü nitelikte dört hükümet kurulmuştur. Bunlar Birinci Erim, İkinci Erim, Melen ve Talu Hükümetleri'dir. 26 Mart 1971'de kurulan Nihat Erim Hükümeti ile ara rejim dönemi açılmıştır. Erim'in kurduğu iki ayrı hükümetin ömrü 11 ay olmuştur.⁴⁵⁷

1973 genel seçim sonuçları pek çok kişi için beklenmedik bir olay oldu. Siyasal gözlemciler ve kamuoyu bir Adalet Partisi başarısı beklerken 450 iskemleli mecliste, CHP 185, AP ise 149 milletvekilliği kazandı. Partilerin hiçbirisi salt çoğunluğu sağlayamadığı için bir ortak hükümet kurulması zorunluluğu doğmuştu.⁴⁵⁸ Ayrıca Millî Nizam Partisi'nin devamı olan Millî Selamet Partisi 48, Demokratik Parti 45 milletvekili çıkarmıştı ve her iki parti de sağ görünümü, özellikle de dini değerlere vurgu yapan partilerdir.

Seçim uğraşı sırasında Adalet Partisi "demokrasinin kurtarıcısı" rolünü benimsedi. Fakat demokrasi ile 12 Mart eylemi arasındaki çelişkinin bedelini, o dönemin sorumlu hükümeti olarak ağır ödedi. 'Muhtıra' ile hükümetten ayrılmanın yanı sıra, bu duruma ters düşmekle beraber 'Muhtıra' sonrası siyasal uygulamanın da sorumluluğunu taşıyordu.⁴⁵⁹

Öte yandan Cumhuriyet Halk Partisi, yeni önderinin yönetiminde 'yenilik' kavramını seçim uğraşı sırasında büyük bir başarıyla kullandı: Yeni Cumhuriyet Halk Partisi yeni önderinin yönetimi altında yeni düzen muştuluyordu.⁴⁶⁰ İdeolojisini yenilemiş, geçmişini eleştiriye tabi tutarak değerlendirmiş ve yeni bir yöneliş içerisine girmiş olan Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), toplam oyların % 33.3'ünü alarak Türkiye'nin en büyük partisi haline gelmiştir. Altmışlı yılların ortasında ideolojik tercihini "ortanın solu" olarak belirleyen CHP, Mayıs 1972'de parti yönetiminin yenilenmesi ve Bülent Ecevit'in genel başkanlığa gelmesinden sonra siyasal ideolojik yelpazede iyice "sol" kulvara yerleşmiştir.⁴⁶¹

Toplumun değişen yapısı güçlü bir işçi sınıfı ve siyasal bakımdan bilinçlenmiş bir gecekondulu halkı yaratmıştı. Bu grupların ileriye dönük yüksek beklentileri vardı. İşte CHP'nin kullandığı kavramlar bu gruplar için anlamlı önerilerdi. Bu gruplara ek olarak, pazar ekonomisiyle bütünleşmenin gerçekleştiği

⁴⁵⁵ KONGAR(1999)..... a.g.e, s.178.

⁴⁵⁶ ZÜRCHER, E. Jan (1996), a.g.e s.379.

⁴⁵⁷ BİRAND VD , a.g.e., s. 241.

⁴⁵⁸ KONGAR(1999)..... a.g.e, s.179.

⁴⁵⁹ KONGAR(1999)..... a.g.e, s.181.

⁴⁶⁰ KONGAR(1999)..... a.g.e, s.181.

⁴⁶¹ ÇANDAR, Tefik , Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950-1995), Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 1996. s.217-220.

kırsal alanlardaki hızlı değişme süreci içinde yasayanlar da CHP'nin kullandığı sol kavramlara değer verdiler.⁴⁶²

Kendi içinde de devrimci bir çizgiye yönelen CHP, “Ortanın solu” politikasını “Demokratik sol” kulvara taşıyarak devletçi, statükocu, elitist parti görüntüsünden popülist, halkçı, değişimci, sol söylemleri netleşen bir parti olarak doğmuştur. CHP yeniden yapılanma süreci ile siyasal merkezi elinde tutan güçlerin partisi görünümünden kenardaki ezilmiş kitlelerin ve geniş toplum kesimlerinin partisi görünümü kazanmıştır. CHP’deki bu ideolojik kimlik ve toplumsal tabanındaki yöneliş değişikliği, partinin oy tabanına da yansımıştır. Daha önce genel olarak tarım ve sanayi burjuvazisinin dar bir kesimi ile asker ve sivil bürokrasiden beslenen CHP, 1973 seçimlerinde büyük şehir merkezlerindeki örgütlü veya örgütsüz işçi kesimi ile gecekondu kesimlerinden önemli miktarda oy almasını başarmıştır. Partinin tabanı merkez gülerinden kenar kesimlerine doğru yayılmış ve çeşitlenmiştir.⁴⁶³

1973 seçimlerinde CHP’nin yükselen başarı çizgisi partinin ideolojik kimliği ve yeni yönelişiyle ilgili olduğu gibi tüm sol akımları bünyesinde toplamasıyla da ilgili olduğu söylenebilir. Çünkü altmışlı yıllarda belli bir başarı gösteren Türkiye İşçi Partisi’nin (TİP) Temmuz 1971’de Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılması sol kesimlerin yöneleceği alanda bir boşluk meydana getirmiştir. Özellikle sol entelektüeller ve gençlik kitlesi üzerinde önemli etkisi bulunan TİP’in bıraktığı boşluğun doldurulmamış olması ve Ecevit liderliğindeki yeni CHP’nin “demokratik sol” kulvara yerleşerek sol eğimli politikalara karşı duyarlılık göstermesi bu kitlelerin CHP’ye yönelmelerinde etkili olmuştur. 1969 seçimlerinde belli bir başarı göstermiş olan Türkiye Birlik Partisi’nin (TBP) de önemini ve etkinliğini kaybetmesi, CHP’nin sola yönelmesi üzerine partiden ayrılanlarca kurulan Millî Güven Partisi (MGP) ile Cumhuriyetçi Parti’nin birleşerek Cumhuriyetçi Güven Partisi’ni (CGP) kurmaları ve 12 Mart darbecileriyle işbirliği içerisinde olmaları bu siyasî kadrolara ve partilere duyulan güveni ortadan kaldırmıştır. Bundan dolayı sol duyarlılığı olan seçmenlerin CHP dışında yönelebilecekleri önemli bir adresin kalmamış olması 1973 seçiminde sol oyların yöneleceği yegane adres olarak CHP rakipsiz kalmıştır. CHP’nin 1973 seçimlerinde elde ettiği başarının arkasında bunun da önemli bir payı olduğu belirtilmelidir.⁴⁶⁴

Hiç şüphe yoktur ki CHP’nin seçim başarısında yeni Genel Başkan B.Ecevit’in payı büyüktür. 1973 seçimlerinde en başarılı kampanyayı yürüten Ecevit, arkadaşlarıyla birlikte Türk siyasetine farklı ve yeni bir boyut getirmiştir.

12 Mart olağanüstü yönetimine son noktayı koyarak demokratik düzene geçişi sağlayacak 1973 seçimlerinden çok şey beklenmekle beraber bu umut gerçekleşmemiştir. Silahlı Kuvvetlerin etkisi altındaki otoriter rejimden ülkenin yeniden demokratik sisteme geçmesi, ulusal iradenin iktidarda en etkili faktör olması, bir türlü üstesinden gelinemeyen sosyal ve ekonomik sorunları çözüme kavuşturacak tek parti iktidarının kurulması herkesin beklentisi idi. Ancak sandıklar açılıp sonuçlar ortaya çıkınca beklentilerin gerçekleşmediği anlaşılmış ve tüm kesimler hayal kırıklığına uğramıştır. Seçimi kazanacağına kesin gözü ile bakılan AP, çok ciddi bir oy ve sandalye kaybına uğramış, CHP ise en çok oyu almakla beraber tek başına hükümet kuracak sayıya ulaşamamıştır. İlk defa seçime giren DP ile MSP oyların yaklaşık dörtte birini alarak ülkenin üçüncü ve dördüncü partileri

⁴⁶² KONGAR(1999)..... a.g.e, s.181.

⁴⁶³ KİLİ,Suna , 1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler: Siyaset Bilimi Açısından Bir İnceleme, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1976,s.211-229.

⁴⁶⁴ KİLİ,Suna (1976).....a.g.e...., s.211-229.

olmuşlardır. CGP ile MHP yerlerini korumuş TBP ise varlık gösterememişti. Bu tablo karşısında Türkiye, 1961'deki gibi istikrarsız koalisyon hükümetleri il bir kez daha karşı karşıya gelmiştir. Yetmişli yılların kaotik siyasetinin ilk ipuçlarını 1973 seçim sonuçları vermiştir. Hiçbir partinin tek başına hükümet kurabilecek sayıda sandalye kazanamadığı bu seçimlerde Türkiye siyasal kaosa, istikrarsızlığa ve belirsizliklere ilk adımını atmıştır.⁴⁶⁵

Bu dönemde gözlemlenen solun yükselişi ve sağdaki bölünmüşlük siyasî istikrarsızlık ve kaosu tetikleyen en önemli faktörler olmuştur. Seçimlerin hemen arkasından yeni hükümeti kurma konusunda yaşanan sorunlar ve gelişmeler bu dönemin ne kadar sorunlu geçeceğini herkese göstermiştir. Burjuvazinin, ordunun ve pek çok etkin kesimin arzusu, sol ve sağın iki büyük partisinin birlikte hükümet kurmasıydı. AP ile CHP'nin içinde yer aldıkları bir hükümetin her türlü sorunun üstesinden geleceğine inanılmaktaydı. Bu durumda sol ile sağ arasında kamplaşma azalacak, kurulacak güçlü hükümet her türlü sorunun üstesinden gelebilecek ve küçük partilerin sistem içindeki orantısız siyasal etkileri ortadan kalkacaktı. Özellikle askerlerin isteği bu yöneydi. Ancak Ecevit ve Demirel'in böyle bir projeye destek vermeleri mümkün değildi. Çünkü bu iki liderin temel stratejileri birbirine karşıtlık ve rekabet üzerine oturmuştu. AP lideri S. Demirel'in seçimlerden hemen sonra yaptığı "Millet bize bu seçimlerde muhalefet görevi verdi." açıklamasıyla hükümette yer almayacağını beyan etmesi AP'nin içinde yer alacağı bir hükümet seçeneğini gündemden çıkarmıştır. Ayrıca zaten DP'nin Demirel'in başkanlığındaki bir hükümete karşı olması ve böyle bir hükümette yer almayacağını açıklaması bir sağ hükümetin kurulmasını imkansız hale getirmiştir.

Bu durum gösteriyor ki 12 Mart siyasîleri daha da bölmüş bir birlerini askeri kışkırtmakla suçlamışlardır.

12 Mart muhtırasına karşı dik duran Bülent Ecevit halk tarafından ödüllendirilmiş ve seçimden birinci parti olarak çıkmıştır. 1960 müdahalesine tepki olarak DP'nin devamı olarak gördüğü AP'yi ödüllendiren halk bu defa muhtıranın sorumlusu olarak görüyor, önlem alamadığı için, halkın iradesini koruyamadığı için AP'yi cezalandırıyordu.

Batılı toplumlarda olduğu gibi millet 1.cil ihtiyaçlarından(sağlık,iş,ekmek,temel yaşam standartları ve ihtiyaçlar) dolayı değil halkın oyunu siyasî tepkiler ve refleksler belirliyordu,bu durum daha sonra da siyasetçiler sahte demokratlığa sığınacakları yeni bir siyasî propagandanın önünü açacaktı. Somut, reel, temel ihtiyaçlar yerine seçim meydanlarında asker karşıtlığı, demokrasi, özgürlük gibi topluma asıl sorunlarını,ihtiyaçlarını unutturacak soyut, 2. cil tercihler dikkate alınarak siyasî bir dille yaklaşılabilecek, insanlara temel insan hakları, ihtiyaçları, standartları ve beklentileri unutturulacağı bir siyasetin önünü açmış ve demokrasi ve asker karşıtlığı siyasîlerin diline pelesenk olacaktır.

MSP lideri Erbakan için de benzer yönler vardı. MSP'den önceki Millî Nizam Partisi 12 Mart sürecinde Anayasa Mahkemesi tarafından laikliğe aykırılık gerekçesiyle kapatılmıştı. Erbakan şimdi yeni bir parti ve 48 milletvekilinden oluşan bir grupla Mecliste yer almıştı. MNP'nin kapatılması halkın mazlum, mağdur olarak gördüğü MNP'nin devamı niteliğindeki MSP ye sahip çıkmasını sağlıyordu.

12 Mart rejimi 1973 seçimlerine kadar etkisini sürdürüyor, kısmi olarak etkisini yitiriyordu.

5.6. 12 MART İHTİLALİNİN TOPLUMSAL YANSIMALARI

⁴⁶⁵ AHMAD, Feroz, (1994), a.g.e., s.379-383.

12 Mart 1971 günü saat 13:00'da radyolardan okunan muhtırayla yeni bir dönem başlamış, Demirel Hükümeti hemen istifa etmiş ve gelişmeleri beklemeye başlamıştır. Beklenen askeri müdahale kaos ve anarşi ortamında millet üzerinde pek şaşırtıcı olmamıştır. Müdahale kendini göstererek gelmiştir.

Bazı kamu ve sivil toplumları desteklerken bazıları ise askeri müdahaleye karşı çıkmıştır. Türkiye Öğretmenler Sendikası, Devrimci Avukatlar Birliği, Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası, Türkiye Millî Gençlik Teşkilatı, Teknik Personel Sendikası, Üniversite Asistanları Sendikası, Mimarlar Odası, Türk Hukuk Kurumu, Elektrik Mühendisleri Odası, İnşaat Mühendisleri Odası, ODTÜ Mezunları Cemiyeti, Dev-Genç, Maden Mühendisleri Odası, Türkiye Orman Mühendisleri Sendikası muhtırayı destekleyici bir bildiri yayınlamışlardır.

Toplumsal beklentiler açısından muhtırada dile getirilen düşünceler radikal sol aydınların görüşlerine tercüman olmuştur. Sol aydınlar, 12 Mart Muhtırası'nı da tıpkı 1960'da olduğu gibi sağ iktidara karşı bir darbe olarak görmüş ve alkışlamışlardır. 1971 Muhtırası radyoda okununca sol hareketlerin çoğu, birbirini kutlayıp orduya önerilecek reform programları hazırlamaya girişmişler ama kısa bir zaman içinde bunun böyle olmadığı ortaya çıktığında hayal kırıklığına uğramışlardır. Kısa zamanda bunun müthiş bir yanılgı olduğu ortaya çıktı. Bu bir köktenci subaylar grubunun değil o sırada tüm dikkatlerini komünizm tehdidi hayaletine yöneltmiş olan yüksek komutanların darbesiydi.⁴⁶⁶

12 Mart muhtırasının hiçbir soruna çare olamadığı, şiddetin şiddeti doğurduğu ve siyasal gerilimin daha da tırmandığı 1970'li yıllarda ülke teröre ve sağ-sol çatışmasına sürüklenmiştir. Zayıf koalisyon hükümetlerinin getirdiği siyasal istikrarsızlık ortamında; petrol krizi ve ambargo altında ekonomik kriz ve darboğaz yaşanmış, temel ihtiyaç maddelerine bile muhtaç hale gelmiştir.

Muhtırayla birlikte anarşi doruğa tırmanırken olaylarla hiç bir ilgisi bulunmayan aydınların, gazetecilerin, yazarların tutuklanmasıyla sonuçlanan "Balyoz Harekatı" başlatıldı. 26 Nisan 1971 'de on bir ilde sıkıyönetim ilan edildi. 13 Mayıs' ta 1402 tarihli Sıkıyönetim Kanunu çıkarıldı. Kanun, sıkıyönetim komutanına hiçbir gerekçe göstermeksizin evleri, kişilerin üstünü, belgelerini aramak, partileri, sendikaları ve dernekleri kapamak, mektup ve haberleşmeleri sansür etmek, basını ve her türlü yayını denetleme, basımevlerini kapatmak yetkisi veriyordu.

1961 Anayasası'nın istediği ve ordunun desteklediği reformları yapmak için iktidara getirilen Erim, kabinesine aldığı teknokratlarla ve Ordunun desteği ile reform işini başaracağını umuyordu. Ama kurulduğundan birkaç gün sonra Türk Halk Kurtuluş Ordusu'nun terör fitilini ateşlemesiyle ülke çapında başlayan anarşi ve terör her şeyi alt üst etmiş ve reform programı sert muhalefetle karşılaşmıştır. Başbakan Yardımcısı Sadi Koçak'ın "Yasalara karşı çıkan herkese savaş açıyoruz" diyerek "Balyoz Harekâtı"nı başlatması ve on bir ilde sıkıyönetim ilan edilmesi hükümetin ve toplumun önceliklerini değiştirmiştir. CHP'li Erim'in "Balyoz Harekatı" adını verdiği bir operasyon sonucunda binlerce solcu tutuklanmış, yargılanmış, mahkum edilmiştir.

Sıkıyönetim, basını sürekli bir dolaylı sansür altında yaşıtıyordu. Bununla da yetinilmedi; birçok gazeteci değişik nedenlerle gözaltına alındı. Gözaltına alınanlar arasında; Altan Öymen, Oktay Kurtböke, Hilmi Kabel, Uluç Gürkan, İlhami Soysal, Ali Sirmen, Turhan Selçuk, Yaşar Kemal, Erol Türegün, Özer Esmer, Doğan Avcıoğlu, Ugur Mumcu, İlhan Selçuk, Çetin Altan bulunuyordu.

⁴⁶⁶ ZÜRCHER, E. Jan (1996), a.g.e s.376.

Daha önce açılan davalarda da mahkumiyetler verildi. Ankara'da Turan Dilligil, İstanbul'dan Doğan Koloğlu, Alpay Kabacalı, Sabri Yılmaz Cumhurbaşkanına hakaret suçu işledikleri gerekçesiyle mahkum edilip cezaevlerine alındılar. Çetin Altan' da milletvekilliği sırasında yaptığı konuşmadan dolayı aynı maddeden mahkum edildi. Bir ay içerisinde TCK' nın 158 maddesine aykırılık nedeniyle altı gazeteci cezaevine gönderildi. Bir süre önce aynı suçtan Ahmet Tümel cezaevine konmuş ve 9 ay ceza çekmişti. Çetin Altan ile Doğan Koloğlu, cezaevindeyken, daha önce açılmış davalardan 142. maddeye göre mahkum edildiler. Ant Dergisi Yazı işleri Müdürlerinden Osman S. Arolat da 141 yıl hapis istemiyle yargılandı. Sıkıyönetim Mahkemesince üç davada 142 bir davada 159 bir davada 311 maddeye göre toplam 24 yıl hapse mahkum edildi.

Sıkıyönetim, 39 kez süreli yada süresiz gazete kapatma cezası uyguladı.⁴⁶⁷ İlhan Selçuk'un "Hoş Geldin Tanzimat Kafası" başlıklı yazısı 27 Nisan 1971 'de sıkıyönetim ilanının ertesi günü yayınlandı. Aynı gün Cumhuriyet İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığınca Müdürü Oktay Kurtböke hemen tutuklanıp ilk olarak Selimiye'ye oradan da Maltepe'deki askeri hapishaneye gönderildiler. Nadir Nadi, "Eğer İlhan o gün yazı yazmasaydı, ilgililer bir başka bahane bulup Cumhuriyeti yine kapatacaklardı." dedi.

Daha sonra Oktay Kurtböke, Sağmacılar Cezaevine alındı. Bu dava beraatıyla sonuçlandı. İlhan Selçuk Sıkıyönetim Mahkemesi'nde açılan Madanoğlu Davası'nda yargılandı; uzun süre de Ziverbey Köşkü'nde sorgulandı. Selçuk bu davada aklandı.

Basın sıkıyönetimin baskılan üzerine en küçük bir dokundurmada bulunamıyordu. Buna karşılık, bütün basın kuruluşları sivil mahkemelerde açılmış davaları ve bu mahkemelerce mahkum edilip cezaevlerine alınan meslektaşlarını ele alarak basın özgürlüğü savaşına giriştiler. Ayrıca basın üzerindeki ekonomik baskılarda eleştiriliyordu.

11 Eylül 1972'de Uluslararası Gazeteciler Federasyonu 11. Kongresi daha önceden alınan karar uyarınca İstanbul'da toplandı. Gündemin birinci maddesi basın özgürlüğüydü. Yunanistan, Türkiye ve öteki ülkelerde basına yapılan baskılar ele alınacaktı. Bütün kongre boyunca Türk basınının durumu birinci plana geçti. Uluslararası Gazeteciler Federasyonu'nun 11.Dünya Kongresi, Türk Anayasası'nın ilkeleri ve Türkiye'nin imzalamış olduğu Evrensel İnsan Hakları Beyannamesi ve Avrupa İnsan Hakları Konvansiyon uyarınca basın özgürlüğünün ve ifade özgürlüğünün korunması için Türk makamlarına çağrıda bulundular.

Haziran 1972 ve Mayıs 1973 arasında çıkan gazetelerde siyasî dergilerde basın özgürlüğü üzerinde çok sayıda haber, yorum ve başyazı yayınlandı. Bu arada İlhami Soysal, Erol Türegün, Mustafa Ekmekçi, Sevgi Soysal ve Seçkin Cılızoğlu basın suçlarından mahkum oldu. Sabahattin Eyüboğlu, Vedat Günyol, Azra Erhat gibi yazarlar Türkiye Komünist Partisi davası, İlhan Selçuk, Doğan Avcıoğlu'nun kapsamına alındıkları Madanoğlu davası Altan Öymen, Cemil Galip Sandalcı, Erdal Öz gibi gazeteci ve yazarların uçak kaçırma olaylarıyla ilişkileri bulunduğu gerekçesiyle göz altına alınmaları dikkat çekici olaylardı.

Anayasa Hukuku Profesörü Mümtaz Soysal, 'Anayasaya Giriş' adlı ders kitabında komünizm propagandası yaptığı gerekçesiyle tutuklandı ve sıkıyönetim mahkemesinde uzun süre yargılandı. 6 yıl 8 ay hapis cezasına çarptırıldı. Bu ceza Askeri Yargıtay tarafından bozuldu. İsmail Beşikçi bölücülük propagandası yaptığı gerekçesiyle 142. maddeye göre 13 yıl hapis cezasına mahkum edildi. TRT'nin iki yönetim kurulu üyesi ile beş program yapımcısı, Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı 2

⁴⁶⁷ Uluslararası Hukukçular Birliği Türkiye Raporu: 1971-73, çev: İnce Pehlivan, İst s.56.

Numaralı Sıkıyönetim Mahkemesi'nce TCK'nın 155 ve 311. maddelerine aykırı programlar hazırladıkları gerekisiyle yargılandılar ancak beraat ettiler.

İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı, 139 kitabı kapsayan bir yasak kitaplar listesi yayınladı. Birçok kişi içinse yasak yayın bulundurmak suçundan dava açıldı.

Ekim 1973'te yapılan genel seçimlerden sonra "12 Mart dönemi "sona erdi. O tarihte cezaevindeki gazeteciler ve aldıkları cezalar şöyleydi :

Çetin Altan: 7.5 yıl hapis, 2.5 yıl sürgün,
Doğan Koloğlu: 7.5 yıl hapis, 2.5 yıl sürgün,
Osman S. Arolat: 24 yıl hapis, 9 yıl sürgün,
Can Yücel: 15.5 yıl hapis, 5 yıl sürgün,
Mehmet Emin Bozarslan: 13.5 yıl hapis, 4.5 yıl sürgün,
Şiar Yalçın: 9 yıl hapis,
Ahmet Hamdi Dinler: 8.5 yıl hapis, 2.5 yıl sürgün,
Yaşar Uçar: 7.5 yıl hapis, 2.5 yıl sürgün,
Mete Dural: 7.5 yıl hapis, 2.5 yıl sürgün,
Abdullah Nefes: 7.5 yıl hapis, 2.5 yıl sürgün,
Erdoğan Berktaş: 7.5 yıl hapis, 2.5 yıl sürgün,
Tektaş Ağaoğlu: 7.5 yıl hapis, 2.5 yıl sürgün,
Mümtaz Soysal: 6 yıl 8 ay hapis, 2 yıl 2 ay sürgün,
Süleyman Ege: 30 yıl hapis, 16 yıl sürgün,
Vahap Erdoğan: 34 yıl hapis,
Muzaffer Erdost: 30 yıl hapis, 12 yıl sürgün,
Turhan Dilligil: 5.5 yıl hapis,
Zeki Kılıç: 1.5 yıl hapis,
Abdülkadir Billürcü: 4 yıl 1 ay hapis,

O tarihte çıkarılan genel af 142 maddeden mahkumları kapsamadı. Cezaevinde kalanlar, Anayasa Mahkemesi'nce Af Kanunu'nun bir maddesinin iptali üzerine 1974'te özgürlüklerine kavuşabildiler.

Örgütlü radikal gençlikte 12 Mart muhtırasını belli bir ihtiyatla olumlu karşılıyordu. Dört Amerikalı erin kaçırılmasında adlarını duyuran ve silahlı mücadeleyi başlatan Türk Halk Kurtuluş Ordusu (THKO) ile İsrail'in İstanbul Başkonsolosunu kaçıran Türk Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi (THKP-C) en etkin örgütleri temsil ediyorlardı. Şehir gerillası ile kır gerillası adlarıyla tanınan anarşik örgütler karşısında nisan ayının sonlarına doğru başlatılan "Balyoz Harekatı" sırasında militanların kimi öldürülüyor, kimi yakalanıp hapsediliyor, ağır cezalara çarptırılıyordu. THKO'ya mensup Deniz Gezmiş, Hüseyin İnönü ve Yusuf Küpeli ise idam ediliyordu.

Erim'in programına iş dünyası karşı çıkarken önceden destek veren aydınlar da karşı safa geçmişlerdir. Anarşi ve teröre karşı yürütülen "Balyoz Harekatı" Muhtıraya destek veren radikal solcuların, aydınların ve toplumsal örgütlerin hükümetten desteklerini çekmelerine ve muhalefete geçmelerine yol açmıştır. Ülkenin siyasî hayatı, terör ve anarşiye karşı yürütülen mücadele ile felç olmuştur. Bu süreçte gençlik örgütleri kapatılırken sendikaların bütün toplantıları yasaklanmıştır. Günlük gazetelerin belli sürelerle kapatılması, kitapvevlerinin yasak yayın satmaları durumunda cezalandırılacakları konusunda uyarılmaları, popüler sol yazarların tutuklanmaları, sol ve radikal dergilerin toplattırılmaları, grev ve lokavtın yasaklanması, akademisyenlerin toplanması gibi uygulamalar programa verilen

desteği azaltmıştır.⁴⁶⁸ Askerlerin reformlar için verdikleri destek yeterli değildi ve muhakkak Mecliste ve toplumda da güçlü bir desteğe ihtiyaç vardı. Sola karşı yürütülen mücadele ve TİP'in kapatılması amacıyla Anayasa Mahkemesi'nde açılan dava radikal solcuların ve aydınların Erim Hükümeti'nin karşısına geçmelerini sağladı.

Soğuk savaşın verdiği misyondan dolayı Türkiye ABD merkezli liberal sağ Batı Bloğunun bir temsilcisiydi, bu nedenle son kale olarak görülen Türkiye'nin kontrol altında tutulması ve karşıt ideolojilere (İslamcılık, Komünizm) kaptırılmaması gereken stratejik bir ülkeydi. Bu nedenle 12 Mart muhtırası 1961 Anayasasıyla hareket serbestliği kazanan mecliste temsil edilmeyi dahi başaracak kadar güçlenmiş radikal solun temsilcisi TİP'le İslamcılarının temsilcisi Millî Nizam Partisini hedef almış ve her iki partiye de kapatma davası açmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti kuruluşundan itibaren yerini demokratik ve liberal batı olarak belirlediği için ve yine ordu, anayasanın kendisine verdiği 'vatanı ve milleti korumak' ilkesini sonuna dek uygulamaya kararlı olduğundan özellikle 1961 Anayasasıyla güçlenen solun önünü kesmek ve ekonomik alanda liberalliğin ön plana çıkması için 12 Mart muhtırasını vermiş görünmektedir. 12 Mart muhtırası ile de liberal ekonomi hakim kılınmak istenmiştir.

1971'de verilen 12 Mart 'Muhtıra'sı, şiddet eylemlerinin somut sonucuydu. 'Muhtıra'nın verilmesinden bir süre sonra, İsrail konsolosu öldürüldü ve bu kez, devlet şiddeti başladı. Bütün sol düşünceler, cezalandırıldı bastırıldı ve ezildi. Birbiriyle taban tabana zıt olan sol görüşler arasında bile ayırım yapılmadı.⁴⁶⁹ Solun içinde hiçbir ayırım gözetilmemesi en azından dört nedene bağlanabilir. Birinci neden, 'gelenekçi-liberallerin her türlü sol görüşü, komünizm ile eş görmeleridir. İkinci neden, Türkiye'de iktidara karşı olan her görüş ve eylemin tarihsel olarak, sürekli olarak komünistlikle suçlanmış olmasıdır. Örneğin, 1950'den önce CHP, DP'yi komünistlikle suçlarken, 1950'den sonra DP, CHP'ne komünist demeye başlamıştı. 1960'tan beri de Adalet Partisi, aynı suçlamayı, CHP'ye karşı özellikle bu parti sol eğilimini açıkladıktan sonra, sürdürüyordu. Üçüncü bir önemli neden, 'Muhtıra' hükümetlerini, denetim altında tutan askeri güçlerin her türlü sola, solun en ılımlısını da kapsayan biçimde karşı olmalarıdır. Böylece, bilinçli olarak bütün sol görüşler, komünizmle özdeşleştirildi. Amaç, Türkiye'de solun artık bütünüyle yok edilmesi idi. Dördüncü ve en önemli neden ise, 12 Mart'ın sınıfsal desteğinin iç ve dış sermaye grupları temsilcilerinden gelmesiydi.⁴⁷⁰

Doğrusu yukarıda sayılan nedenlerden ilgiye en çok mazhar olanı dördüncüsü gibi görünmektedir. Nitekim diğer nedenler, yani, siyasal partilerin birbirlerini komünistlikle suçlayıp oy peşinde koşmaları ve ordunun her türlü şeriat ve komünizm tehlikesine karşı reaksiyonu, Türk siyasetinde daha önce teşhis edilmiş olgular idi. Ancak sola karşı iç ve dış sermaye gruplarının etkisi kendini ilk kez 12 Mart Muhtırasıyla göstermiştir. Muhtıra'nın AP yönetimine karşı devletçi-seçkin bir hareket olmadığı kesindir. Nitekim Kongar'ın da belirttiği üzere Ecevit'le beraber

⁴⁶⁸ BİRAND VD , a.g.e., s. 225.

⁴⁶⁹ KONGAR(1999)..... a.g.e s. 174.

⁴⁷⁰ KONGAR(1999)..... a.g.e s. 174.

(ortanın solu yaklaşımıyla) devletçi-seçkinci yaklaşım, Cumhuriyet Halk Partisi içinde yerini 'halkçılığa' bırakıyordu. Bu nedenle, ordunun siyasete karışması halk egemenliğine karşı bir saygısızlık olarak yorumlanmıştı. Ecevit ve arkadaşları, 'devletçi-seçkinci' yaklaşımı yadsıdıkları için, ordunun tepeden inme davranışı ile işbirliğine giremezlerdi.⁴⁷¹ Yine Zürcher'in de belirttiği üzere, solun bastırılmasında, ücret ve silahları ordu tarafından temin edilen sağcı sivillerin yeraltı örgütü olan 'Kontrgerillanın'⁴⁷² da rol oynadığı gözüküyor. Bu örgüt, komünistlerin yönetime el koymaları halinde direnişi örgütlemek amacıyla kurulmuştu. Halk kontrgerillanın varlığından 20 yıl sonra Ecevit başbakanken haberdar oldu.⁴⁷³

Diğer bir neden ise Türkiye'de solun temelleri atılırken yerli, millî olmamasıyla ilgili suçlayıcı bir tanım olarak kullanılmıştır. Mili kültür ve manevi değerlerini reddederek varlığını zoraki yöntemlerle millete dayatmaya başlayan solun millet üzerinde kendini anlatamaması ve kabul ettirememesinden kaynaklıdır. Milleti olduğu gibi millî kültür, millî kimlik, inanç ve manevi değerleriyle kabul etmemiş hep değişimi, devrimi, eskiyi silmeyi kendine metod olarak seçerek yeni bir insan üretmeyi seçmiştir. Bunu Mehmet Ali Aybar, Sadun Aren-Behice Boran çekişmesinde açıkça görmekteyiz. Halbuki bu milleti kendi yapan değer, yaşam ve inanç sistemidir. Örneğin Fransız solu, Alman sosyal demokratları, Yunan veya İtalyan sol yelpazelerine baktığımız hiç biri maddi ve manevi kimliğini reddetmemektedir, biz de ise Rusya solu kopyala yapıştır olarak tamamen Rus düşünce, inanç, yaşam vb şekilleriyle birlikte sömürge ülke gibi getirilmek istenmiş ve bu sistem üzerine sol yapılmıştır. Aynı hatayı ABD liberal sistemini olduğu gibi kabul eden sağ kesimde de net olarak görebilmekteyiz, sol uygulamaya geçemezken sağda uygulama sahasını Türkiye teknolojisi, askeri yapısı, sanayisi, tarımı, üretimi incelendiğinde net olarak görmekteyiz.

19 Mart 1971'de Nihat Erim (1912-1980), yeni kabineyi kurmakla görevlendirildi. Erim, CHP'nin bir milletvekiliydi. Başbakan olabilmek için partisinden ayrıldı. Çünkü, 'Muhtıra' yeni hükümetin yansız olmasını öngörüyordu.⁴⁷⁴ Erim'in CHP içinde liberal kanadın önde gelen isimlerden biri olduğu hatırlandığında ise bu yansızlık ilkesi biraz kuşkulu hale gelmektedir. Nitekim, CHP Erim hükümetini destekleme kararı alınca, 'ortanın solu' akımının önderi ve partinin genel sekreteri olan Bülent Ecevit, görevinden ayrıldı.

Sağ basın, başından beri 12 Mart muhtırasının yanında yer alıyordu ve desteklerini esirgemiyorlardı. Aslında muhtıra sağ kesimin temsilcisi Demirel hükümetine karşı verilmiş ve istifasına yol açmıştı. Bundan dolayı ilk günlerde bir tedirginlik yaşanmış, muhtıranın içeriğinin anlaşılması beklenmişti. Birkaç gün sonra Son Havadis ve Tercüman gazetelerinde "Balyoz Harekatı" ile radikal solcuların, aydınların ve toplumsal örgütlerin baskı altına alınmasıyla ve kapatılmasıyla ilgili değerlendirmeler ve destekler yayınlanıyordu.

⁴⁷¹ KONGAR(1999)..... a.g.e, s. 175.

⁴⁷² Kontrgerilla, İtalya'daki adı Gladio, Yunanistan'da B-8 ya da Koyun Postu, Belçika'da SDRA-8, Hollanda'da NATO Komutası, Batı Almanya'da Gehlen Harekatı, Stay Behind ya da Sword, Avusturya'da Schwert, Fransa'da Rüzgar Güllü, İspanya'da ANTİ-Terör Kurtarma Grubu(GAL), İngiltere'de Secret British Network, Türkiye'de ise Kontrgerilla olarak bilinen Soğuk Savaş döneminde Komünist düşüncenin iktidarı, yönetimi ele geçirmemesi için kurulan NATO ve CIA destekli birimlerdir. Bülent Ecevit 1974'te dönemin Genelkurmay Başkanı Semih Sancar'dan Özel Harp Dairesi'nin varlığını öğrenmiş ve Deniz Kuvvetlerinden Emekli Binbaşı araştırmacı-yazar Stratejist Erol Mütercimler ise ilk kez 1980'de örgütün varlığından haberdar olduğunu dile getirmiştir.

⁴⁷³ ZÜRCHER, E. Jan (1996), a.g.e s.377.

⁴⁷⁴ KONGAR(1999)..... a.g.e, s. 175.

Erim kabinesi, anayasayı çok daha az liberal hale getirmeyi amaçlayan bazı anayasa değişiklikleri önerdi, Bu değişiklikler sağcı partilerin desteği ile Millet Meclisi'nce kabul edildi. Toplam 44 madde değiştirildi. Anayasanın 11. maddesinde belirtilen temel hak ve özgürlükleri yasayla sınırlama fırsatı yaratıldı: Üniversitelerin ,radyo ve televizyon özerkliği sona erdirildi; basın özgürlüğü ve Anayasa Mahkemesi'nin yetkileri sınırlandı. Millî Güvenlik Kurulu'nun yetkileri ise, kabinenin talep etmediği konularda bağlayıcı tavsiyelerde bulunmayı içerecek şekilde genişletildi. Ayrıca, özel 'Devlet Güvenlik Mahkemeleri' kuruldu. Bu mahkemeler 1976'da kaldırılana kadar 3000'den fazla kişiyi yargılayacaktı.⁴⁷⁵

12 Mart 1971 bir muhtırası toplumun hiçbir kesimini tatmin edememiş ve muhtıradan dolayı ideolojik-etnik-mezhepsel-düşünsel farklılıklar daha derinleşmiştir. Her etnik ve siyasî grup belirli bir örgütlenme yapısına gitmiş ve ülke içinde sağ-sol ayrışması daha derinleşmiş, ilerleyen yıllarda giderek şiddeti artan bir süreç içinde silahlı çatışmalara dönüşmüştür.

Toplum artık demokratik kurumlara karşı güvensizlik duymaya başlamış son 20 yıl içerisinde siyasîler aracılığıyla daha da belirginleşen, sertleşen toplumsal ayrılıkların nedeni olarak siyasîler görülmüş ve hoşgörü ortamı kalmamıştır. Artık bu sınırlar kendini toplumun tüm katmanlarında(iş, sendika, sinema, kitap-dergi-makale, aile vb) ve yaşayışında kendini göstermiş,giderekte daha da artan bir şekilde cereyan etmiştir.

Siyaset kurumları ve siyasîlerin toplum üzerindeki olumsuz etkisi kendini göstermiş bunun tezahürü olarak demokrasinin temel kurumları olan sandık-oy-parti yerine halkın apolitik kesimi iradesini anarşi ve karışıklıktan kurtulmak için askeri bir denetleyici, yönlendirici ve düzenleyici bir kurum olarak görmeye başladığından orduya daha güvenle bakıyor, tercihlerini askeri müdahalelerden yana kullanıyor ve buda ordunun siyaset üzerindeki etkisini daha da pekişmesini sağlamıştır.

1970 yıllar, grev, miting, boykot, işgal gibi eylemlerin günlük olaylar haline geldiği, bunalımlı yılları olarak, kabul edilir. Sağ-sol çatışmalarıyla devamlı bir anarşi ve karışıklık ortamı oluşmuştur. Dönemin en önemli olaylarından olan 1 Mayıs 1977'de Taksim Meydanı'nda provokasyon sonucu 43 kişi hayatını kaybetmiştir. Tanınmış kişilerin cinayetlere kurban gitmeleri toplumda büyük infial yaratmış; Kahramanmaraş ve Çorum Olayları'nda yüzlerce kişi mezhep kavgaları yaşanması sonucu öldürülmüştür. Bütün bu olaylara rağmen; AP Genel Başkanı Süleyman Demirel ile CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit'in bir türlü uzlaşamamalarının yarattığı kargaşalı ortam, 1980 Mart'ından Temmuz'una kadar cumhurbaşkanının seçilememesiyle, kilitlenmiş ve bardağı taşıran son damla olmuştur.

12 Mart 1971 muhtırası toplumsal huzuru ve barışı getirmemekle birlikte, toplumsal ayrışmayı ve düşmanlığı körüklemiş, ülkeyi anarşi, kaos ortamına sürüklemiş, hiçbir toplumsal kesimi memnun etmemiştir. Sağ-sol çatışmaları, etnik ve din temelli mezhep kavgalarını körüklemiş; yaşanan Alevi-Sünni, laik-antilaik kavgaları millî birlik ve beraberliği bozmuş ülke; kaçınılmaz bir şekilde askeri bir müdahaleye sürüklenmiştir. 12 Eylül 1980'de ikinci askeri müdahale yaşanmıştır.

Bu anarşi ve şiddetin nedeni neydi? Birçok ve değişik yanıtlar ileri sürülebilir. Şiddet gevşek bir biçimde ideolojik, mezhepsel ve etnik olarak tanımlanabilecek üç kategoriye bölünebilir. Birinci kategoride, aşırı soldan birçok yasak küçük yasa dışı grup öncellerinin 1971 de bıraktığı yerden devam ediyordu. Bunlara, THKP-C ve maoist Türkiye işçi kurtuluş ordusu da dâhildi. Bu gruplar üst

⁴⁷⁵ ZÜRCHER, E. Jan (1996), a.g.e s.378.

düzyer üniversite yöneticileri ve profesörler olmak üzere önden gelen kişilere karşı suikastlar gerçekleştirdiler. Cinayetlerin daha da genel nedeni daha geniş tabanlı solcu örgütler ile aşırı sağın silahlı partizanları arasında deyim yerindeyse savaştaki olduğu gibi silahlı çatışmaydı. Bozkurtlar ve ülkücü ocaklar gibi aşırı sağ örgütlerin üyeleriyle solcu örgütler görünüşe göre sürekli bir çatışma içindeydi. Ülkeyi nerdeyse bir iç savaşa sürükleyen ikinci neden Türkiye'nin toplumsal yapısının altında yatan mezhepsel bölünmeydi. İdeolojik bölünmelerin bu ezeli mezhepsel bağılıkların etiketi olarak işi gördüğü iki toplum arasındaki çatışmanın özellikle korkutucu bir örneği Aralık 1978'de Kahramanmaraş'ta gerçekleşti.⁴⁷⁶ Üçüncü neden ise ülkenin güney doğusunda gerçekleştirilmeye çalışan etnik Kürt ayrılıkçıların mücadelesi oluşturmaktadır.

1961 demokrasisinde 1965 ve 1969 seçimleriyle parlamentoya yansıyabilen köktenci akımlar, 12 Mart 1971'de başlatılan ve iki yıl süren askeri yönetimin tüm engelleme ve baskısına karşın 1973-1980 zaman kesitinde siyasetin dinamik güçleri arasında yükselmişlerdir. Sağ kanattaki MSP ve MHP ortağı olmanın sağladığı üstünlüklerden yararlanarak devlet kurumlarında (Ordu, MİT, Polis Ve Kamu İşletmeleri) kadrolaşırken köktenci solda yer alan çok sayıda parti ve grup sivil toplum kurumlarında (işçi sendikaları, meslek birlikleri, öğrenci dernekleri ve kooperatifler) söz sahibi olmuşlardır. Bununla birlikte farklı görüşlerde olan ve doğal bir yarışmaya giren yerlerini silahlı eylem birliklerine bırakmışlar, her gün onlarca yurttaş öldürülmüş, mahalle, kasaba ve kentler karşı görüştekilerin ve tarafsızlıkların giremedikleri kurtarılmış bölgelere dönüşmüştür.⁴⁷⁷

Ülkenin yetmişli yıllarda tanık olduğu gelişmeler demokratik sistemde ciddi bir krizin ifadesi olmuş ve bu krizin demokratik mekanizmalarla aşılması mümkün olmamıştır. 1973'e gelindiğinde Devlet sivil toplum güçlerine karşı kuvvetlendirilmişti. Sol, soysal demokrasiye dönüşmüş olan CHP'nin etrafında toplandı. 1973 seçimleri ile CHP lider parti olarak çıktı. CHP'nin zaferi sürpriz olmuştu, ama sağ düşünöldüğünden daha fazla bölünmüştü. Sonuçta CHP – MSP koalisyonu kurulmuştur. 1975 sonrası siyasî terör Türkiye de hayatın bir parçasına dönüşmüştür. Öyle ki şiddet 1970'ler boyunca yoğunlaşarak Eylül 1980 de askeri darbenin gerekçesini oluşturacaktır. Koalisyon hükümetleri. Haşhaş ekimi serbest bırakıldı. Af kanunu çıkarmıştır.

Toplum 12 Mart 1971 Muhtırasının müessibi olarak gördüğü iktidardaki AP' yi cezalandırıyordu, muhtıraya karşı dirençli durarak Erim hükümetini desteklediği için CHP Genel Sekreterliğinden istifa eden Ecevit'i halkın iradesine sahip çıktığı için ödüllendiriyordu. 1973 seçimlerinde muhtıra öncesi anarşi ve kaos ortamını önleyemediği için AP ve lideri S. Demirel'i ikinci parti olarak CHP'nin arkasında bırakıyordu. Tabi bu sonuçların çıkmasında sağdaki parçalı, bölünmüş siyaset ve soldaki partilerin ortanın solu adı altında CHP' de birleşmesi de önemli bir etkidir.

Yine demokrasiye, parlamentoya, halkın iradesine inanmış toplumun belli bir kesimi ise halkın vekaletine, emanetine sahip çıkamadığı ve hiçbir direniş göstermeden istifa ettiğı için AP lideri S. Demirel'i 'Şapkasını alıp gitti.' diye itham ediyor, vesayeti meşrulaştırdığı için tercihlerini başka partilere yönlendiriyordu ve buda AP'nin oylarının azalmasına ve sağdaki bölünmeye neden olmuştur.

⁴⁷⁶ HALE, William (1994), ..a.g.e....., s.194.

⁴⁷⁷ ÖZDEMİR,Hikmet(2002),...a.g.e ..., s.279-280.

12 Mart muhtırasının bir etkisi ise yetmişli Türk siyasetine damgasını vuran temel gelişmenin soldaki yükseliş ile sağdaki bölünme olduğu söylenebilir. 1973 genel seçimlerine parti ideolojisini yenilemiş, geçmişini eleştiriye tabi tutarak değerlendirmiş ve yeni bir yöneliş içerisine girmiş olan Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), toplam oyların % 33.3'ünü alarak Türkiye'nin en büyük partisi haline gelmiştir. Altmışlı yılların ortasında ideolojik tercihini “ortanın solu” olarak belirleyen CHP, Mayıs 1972’de parti yönetiminin yenilenmesi ve Bülent Ecevit’in genel başkanlığa gelmesinden sonra siyasal ideolojik yelpazede iyice “sol” kulvara yerleşmiştir. CHP’nin yaşadığı “yeniden doğuş” seçimler öncesinde yayınlanan “Ak Günlere” adındaki seçim bildirgesine de yansımıştır. “Düzen Değişikliği Programı” adıyla yayınlanan 1969 seçim bildirgesi ile ‘Ak Günlere’ arasında pek çok konuda ciddi değişiklikler dikkat çekmiştir. İlk defa Ak Günlere’de dine bir bölüm ayrılmış ve “inanç özgürlüğünün, demokrasinin, düşünce özgürlüğü kadar vazgeçilmez unsuru” olduğu belirtilmiştir. Bu alanda partinin getirmek istedikleri radikal bir değişiklik anlamına gelmiştir.⁴⁷⁸

Kendi içinde de devrimci bir çizgiye yönelen CHP, “Ortanın solu” politikasını “Demokratik sol” kulvara taşıyarak devletçi, statükocu, elitist parti görüntüsünden popülist, halkçı, değişimci, sol söylemleri netleşen bir parti olarak doğmuştur. CHP yeniden yapılanma süreci ile siyasal merkezi elinde tutan güçlerin partisi görünümünden kenardaki ezilmiş kitlelerin ve geniş toplum kesimlerinin partisi görünümü kazanmıştır. CHP’deki bu ideolojik kimlik ve toplumsal tabanındaki yöneliş değişikliği, partinin oy tabanına da yansımıştır. Daha önce genel olarak tarım ve sanayi burjuvazisinin dar bir kesimi ile asker ve sivil bürokrasiden beslenen CHP, 1973 seçimlerinde büyük şehir merkezlerindeki örgütlü veya örgütsüz işçi kesimi ile gecekondu kesimlerinden önemli miktarda oy almasını başarmıştır. Partinin tabanı merkez gülerinden kenar kesimlerine doğru yayılmış ve çeşitlenmiştir.⁴⁷⁹

1973 seçimlerinde CHP’nin yükselen başarı çizgisi partinin ideolojik kimliği ve yeni yönelişiyle ilgili olduğu gibi tüm sol akımları bünyesinde toplamasıyla da ilgili olduğu söylenebilir. Çünkü altmışlı yıllarda belli bir başarı gösteren Türkiye İşçi Partisi’nin (TİP) Temmuz 1971’de Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılması sol kesimlerin yöneleceği alanda bir boşluk meydana getirmiştir. Özellikle sol entelektüeller ve gençlik kitlesi üzerinde önemli etkisi bulunan TİP’in bıraktığı boşluğun doldurulmamış olması ve Ecevit liderliğindeki yeni CHP’nin “demokratik sol” kulvara yerleşerek sol eğimli politikalara karşı duyarlılık göstermesi bu kitlelerin CHP’ye yönelmelerinde etkili olmuştur. 1969 seçimlerinde belli bir başarı göstermiş olan Türkiye Birlik Partisi’nin (TBP) de önemini ve etkinliğini kaybetmesi, CHP’nin sola yönelmesi üzerine partiden ayrılanlarca kurulan Millî Güven Partisi (MGP) ile Cumhuriyetçi Parti’nin birleşerek Cumhuriyetçi Güven Partisi’ni (CGP) kurmaları ve 12 Mart darbecileriyle işbirliği içerisinde olmaları bu siyasî kadrolara ve partilere duyulan güveni ortadan kaldırmıştır. Bundan dolayı sol duyarlılığı olan seçmenlerin CHP dışında yönelebilecekleri önemli bir adresin kalmamış olması 1973 seçiminde sol oyların yöneleceği yegane adres olarak CHP rakipsiz kalmıştır. CHP’nin 1973 seçimlerinde elde ettiği başarının arkasında bunun da önemli bir payı olduğu belirtilmelidir.⁴⁸⁰

Ecevit’in Kıbrıs’a müdahale emri vermesi sonrasında kazandığı büyük sevgi koalisyonunda gerginliğe neden oldu. Ve Erbakan’la arasındaki gerilim artı Ecevit istifa

⁴⁷⁸ Cumhuriyet Halk Partisi, Ak Günlere: Cumhuriyet Halk Partisi 1973 Seçim Bildirgesi, 1973.

⁴⁷⁹ KİLİ, Suna (1976).....a.g.e..., s.211-229.

⁴⁸⁰ KİLİ, Suna (1976).....a.g.e..., s.211-229.

etmeye karar verdi. Ecevit krizi 241 gün boyunca hükümetin olmadığı bir kriz yarattı. Demirel sonunda 31 Mart 1975’de sağcı koalisyon kurdu

Siyasî tarihimizde milliyetçi hükümetler adı altında iki hükümet kuruldu. Adalet Partisi, Millî Selamet Partisi, Milliyetçi Hareket Partisi ve Cumhuriyetçi Güven Partisinin bir araya gelerek kurduğu birinci Milliyetçi Cephe Hükümeti 12 Nisan 1975 yılında AP’nin genel başkanı Süleyman Demirel başbakanlığında oluştu. Bu hükümet 5 Haziran 1977 seçimlerine kadar sürdü. İkinci MC hükümeti de AP, MSP ve MHP’den oluştu ve Demirel’in başbakanlığında milliyetçi partiler topluluğu adı altında birleştiler. Bu hükümette 29 Aralık 1977 yılında bir gensoru ile düşürüldü. İkinci Cephe Hükümetini bekleyen en önemli sıkıntılardan birisi ekonomik, diğeri de artık önü alınamayan anarşi ve bunun öncüsü olan öğrenci olaylarıydı. Bir yandan ambargo nedeniyle döviz olmadığı için akaryakıt ve yedek parça sıkıntısı çekiliyordu. Halk iyice darboğaz içine girmiş, temel ihtiyaç mallarını bulmak zorlaşmıştı

MC hükümetinde, bu hükümetin çaresizliği toplumsal huzursuzluğu önleyememesi olmuştur. Türkiye resmi olmayan bir sivil harbin içindeydi. Bir günde 14 yer bombalandı. Son iki haftada siyasî cinayetler sonucu 30 kişi öldürüldü. Türk parası %30 -38 arası düşürüldü. İstanbul üniversite çıka olaylar yüzünden süresiz olarak kapatıldı, İstanbul da 1 Mayıs olaylarında 3 polis; Kahramanmaraş’ta 3 kişi; Urfa cezaevi müdürü; İTÜ’de dekan kimliği belirsiz kişilerce öldürüldü.⁴⁸¹ Her geçen gün artarak suikastlar daha da artmış, ülkenin başbakanlığı yapmış Nihat Erim’in bile öldürülmesi tamamen yönetimin kaybolduğunu, asayişin kalmadığını göstermiş, tanınmış gazeteci ve siyasetçilerin ölümüyle her geçen gün kontrol edilemez bir boyut kazanmıştır.

1973 -1977 yılları arasında ekonominin düzenli genişlemesi ve sanayileşmesi sürdü. 1973 -1974 de uluslararası ticaretteki durumunu önemli ölçüde kötüleştiren dünya petrol fiyatlarının dört kat artmasıyla ağır bir darbe yedi. Ne yazık ki hükümet politikaları sorunla başa çıkamadı. 1977 -1980 yılları arasında bütün bu sorunlar giderek daha da kötüleşti, öyle ki birçok gözlemci seçilmiş bir hükümetin bunları çözebileceğinden kuşkulandırılmıştı.⁴⁸² Bu dönemde toplumsal huzursuzluk giderek artıyordu. Şiddet giderek yön değiştiriyor, yasadışı sol gruplar, THKP-C, TİKKO gibi örgütler ideolojik, mezhepsel ve etnik ayrıcalıklara yoğunlaşıyorlardı. Sağda ülkücüler birbirleriyle ve karşıt görüşlerle çatışarak gelecekte kendilerini ezecek yeni bir darbeye zemin hazırlıyorlardı.⁴⁸³

12 Ekim 1975 senato seçimlerinde CHP’nin gücü artmış ve partinin oyları yükseldi. Siyasal şiddet 1976 da devam etti. AP ve CHP birlikte hareket ederek seçimlerin Haziran 1977’de yapılmasını kabul etti. Bu karardan sonra siyasal ve sosyal şiddet artmıştır.

1977 seçimleri istikrarlı ve etkili bir hükümet sağlayamadı. Gerçekte sonraki üç yıl boyunca siyasî, ekonomik ve toplumsal ortam nerdeyse topyekün noktasına kadar bozuldu. Ancak 12 Eylül 1980’de askeri müdahaleyle ve seçilmiş sivil rejimin geçici olarak askıya alınmasıyla bu durum sona erdirildi. Çöküşün iki temel nedeni ayırt edebilir. Birincisi, artan ekonomik kriz ikincisi kanun ve düzende fiilen bir iç savaş düzeyinde varan felaket bozulma.⁴⁸⁴

⁴⁸¹ TUTAR, Hilmi (2006) “Türk Siyasetinde Sancılı Yıllar”, İstanbul: Bizim Kitaplar, s. 236-237.

⁴⁸² HALE, William (1994), ..a.g.e....., s.191.

⁴⁸³ ÖZÇELİK, Ayfer(2006), 1960’dan Günümüze Türk Siyasal Hayatı, “Yakın Dönem Türk Politik Tarihi”, Edit: Süleyman İnan ve Ercan Haytoğlu, Ankara: Anı Yayıncılık, s.162.

⁴⁸⁴ HALE, William (1994), ..a.g.e....., s.191.

Siyasî istikrarsızlık, siyasîlerin kutuplaşma yönündeki eğilimleri ise anarşik olayların artmasına neden oluyordu. 27 Mayıs ile başlayan gençlerin çeşitli ideolojilere olan ilgileri, olayı çatışma boyutuna kadar getirmişti. İkinci MC hükümetinin de son bulmasından sonra CHP'nin tek başına iktidara gelebilmesi için gerekli olan sayı, AP'den istifa eden 11 milletvekili ve iki bağımsız milletvekili ile sağlanmış oldu. Gelişmelerin ardından Ecevit, adına "Motel Hükümeti" diye nitelendirilen hükümeti kurdu.⁴⁸⁵

Artan anarşi olaylarına karşı radikal önlem alma yoluna gitmeyen Ecevit, daha 1978'in ilk 15 Gününde 30 siyasî cinayet ve 200'den fazla insanın yaralandığı olaylarla karşılaştı. Çoğu kez üniversite sorumluları polis ve adliye olaylara seyirci kalıyor, Başbakan Demirel yollar yürümekle aşınmaz gibisinden duyarsız tavırlar alıyordu. Bir de Ecevit'e yönelik şiddet hareketleri ya da girişimleri vardı. Gerede mitingi 1975 ve 1977 seçimlerinden önce Çiğilli hava alanının ve Taksim mitingi olayları 1977'de DİSK İstanbul'daki 1 Mayıs mitinginde kalabalığın üzerine faili meçhul bir yayılım ateşi açılınca çıkan panikte 34 kişi çoğu kurşun yarasıyla ve çoğu da ezilerek öldü.⁴⁸⁶ Olaylar tırmanmaya devam ederken Ecevit, sıkıyönetim ilan etme konusunda gecikti. Bu dönemde. Önde gelen öğretim üyeleri ve gazetecilerin öldürülmesi hem partiler arasındaki gerilimi tırmandırıyor hem de toplumdaki genel hoşnutsuzluk havasını yaygınlaştırıyor ve derinleştiriyordu. Bu şartlar altında 1978 yılında meydana gelen iki büyük toplumsal çatışma gerilim ve kuşatmanın ulaştığı boyutların açık birer göstergesiydi.⁴⁸⁷

Şiddet olayları ise durmaksızın devam ediyordu. 17 Nisan 1978 de Malatya'nın AP' li belediye başkanı bombalı bir paketle öldürüldü. Bir sonraki günde şehirde başka olaylar çıkmış, 3 kişi daha ölmüş birçok yer tahrip edilmişti. Aralık 1978'de Sovyetlerdeki Türk topluluklarının yaşadığı sıkıntıları anlatan bir filmin gösterildiği sinemaya atılan bomba ile Kahramanmaraş olayları başladı. Artık olayların yönü ideolojik ayrılıkların yanında mezhep çatışmalarına doğru çevrilmişti. 23-24 Aralık boyunca Kahramanmaraş bir savaş alanına dönmüştü.⁴⁸⁸ 22 Aralık 1978'de Kahramanmaraş'ta patlak veren şiddet olayları güvenlik güçlerinin önleyemedikleri bir iç savaş halini aldı. 109 kişi öldü, 500 ev ve işyeri tahrip edildi.⁴⁸⁹ Aynı gün 13 ilde sıkıyönetim ilan edildi. Fakat sıkıyönetim uygulaması şiddeti sona erdiremedi. Gazeteci Abdi İpekçi 1 Şubat 1979'da öldürüldü. Öldürülen sağdan ve soldan pek çok kişinin katilleri meçhul kaldı ve günümüze kadar da bu cinayetlerin kimin ne amaçla işlediği, arkasında kimlerin olduğu tam olarak anlaşılamadı. bu belisizliğin kendisi yeni kutuplaşmalar ve çatışma alanları oluşturdu.⁴⁹⁰ Ayrıca tedhiş olayları gençlik olayları ile sınırlı kalmaktan artık çıkıyordu. Sağda ya da solda emniyet müdürleri sendikacı, savcı, profesör, gazeteci gibi tanınmış bazı kişiler bugüne değin birçoğu faili meçhul kalmış silahlı saldırılarla öldürüyorlardı. Bunlardan kimileri aşırı düşünceleri olmayan sağ-sol kavgasında yer almamış kişilerdi.⁴⁹¹

⁴⁸⁵ ÖZTUNA, Yılmaz, GÖKDEMİR Ayvaz (1987), "Türkiye'de Askeri Müdahaleler", Tercüman, İstanbul, s.184.

⁴⁸⁶ AKŞİN, Sina (2007), "Kısa Türkiye Tarihi", 1.Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 271.

⁴⁸⁷ ERDOĞAN, Mustafa (2003), "Türkiye'de Anayasalar Ve Siyaset", 4. Baskı, Ankara: Liberte Yayınları, s.123.

⁴⁸⁸ ÖZÇELİK, Ayfer(2006), . a.g.e s.164.

⁴⁸⁹ AKŞİN, Sina (2007), . a.g.e s.272.

⁴⁹⁰ ÖZÇELİK, Ayfer(2006), . a.g.e s.164.

⁴⁹¹ AKŞİN, Sina (2007), . a.g.e s.272.

Ecevit, 25 Aralık 1978’de 13 ilde sıkıyönetim ilan etmek zorunda kaldı. Ordunun hükümete olan ikazları anarşinin tırmandığı 1978’den itibaren gelmeye başladı. Nisan 1978’de Millî Güvenlik Kurulu tarafından artan olayların durdurulmasına yönelik idarece yeni yasal düzenlemelerin yapılması ve icraata dönüştürülmesi yönünde uyarılar yapılıyordu. Aralık 1978’de yürürlüğe giren sıkıyönetim kararı silahlı kuvvetlerin hükümete duyduğu güvensizliği değiştirmemiştir. Özellikle de komutanların tüm eylem ve işlemlerinden dolayı sivil yönetimi bilgilendirerek uygulamalarının tamamı için hükümetten onay almalarını gerektiren eşgüdüm anlayışı silahlı kuvvetlerde ciddi rahatsızlıklara yol açmıştır.⁴⁹²

Ekim 1979’da yapılan ara seçimlerde ise boş bulan 5 milletvekilliğinin beşini de muhalefet kazanmıştı. Seçimler sınırlı bir alanda yapılsa da halktan var olan büyük hoşnutsuzluğu dile getiriyordu. Sosyo-ekonomik sorunları çözmede yetersiz kalan Ecevit hükümeti bu sonuçları gerekçe göstererek istifa etti.⁴⁹³

Bu arada ülke ekonomisi oldukça sıkıntılı dönem yaşamıştır. İstihdam ve kamu yatırımlarıyla ekonomik büyüme politikalarını tercih etmektedir. Bu tercihin asıl nedeni, politik gelecek kaygısıdır. Burada ülke ekonomisinin gereklilikleri ikinci planda kalmıştır. Ekonomide giderek artan işgücüne rağmen işsizlik de artmaktadır. İşsizlik özellikle üniversite bitiren gençler arasında yaygınlaşmıştır. Böylece ekonominin gelecek dönemlerdeki en önemli sorunu oluşmuştur. Türkiye’yi saplandığı ekonomik bataklıktan kurtarmak için köklü önlemlere gerek olduğu anlaşılmıştı. 1978’de Ecevit hükümeti IMF, Dünya Bankası ve OECD ile yeni krediler için görüşmelere başladı.⁴⁹⁴

Millet Meclisi’nde boş bulunan beş milletvekilliği ve Senato’nun üçte birinin yenilenmesi için 14 Ekim 1979 tarihinde ara seçim yapılmıştır. Senato seçimlerinde CHP’nin aldığı oy oranı 1977 genel seçimlerinde aldığı yüzde 41’lik düzeyden yüzde 29’a gerilerken, AP oy oranını % 54’e çıkartmıştır. Artan şiddet ve terör olayları, ekonomik olarak “yok”lar listesi, (tüp gaz, yağ ve benzeri tüketim maddeleri) Ünlü isimlerin öldürülüşü toplumsal ve politik ortamın iyice gerginleşmesine yol açan gelişmeler olmuştur.⁴⁹⁵

Seçim sonuçlarını halkın güvensizlik oyu olarak değerlendiren Bülent Ecevit, seçimlerin ertesinde 16 Ekim 1979’da istifa etmiştir. Bunun sonucunda Cumhurbaşkanı tarafından Demirel yeni bir kabine kurmakla görevlendirilmiştir. Demirel bir azınlık hükümeti kurmuştur. Tamamen AP’li vekillerden oluşan yeni hükümet 25 Kasım 1979 tarihinde güvenoyu almıştır. Sıkıyönetimin gerektirdiği tedbirleri uygulamak konusunda komutanların istekleri doğrultusunda hareket edilmesine rağmen hükümet bir türlü terörü önlenememiştir. Silahlı kuvvetler, sıkıyönetim uygulamasına rağmen terörün devam etmesini yürürlükteki anayasal ve yasal düzenin etkili önlemlerin alınmasını engellemesine bağlamaktadır.⁴⁹⁶

Demirel’in azınlık hükümeti, terör ve şiddet eylemleriyle olduğu kadar, 1970’lerde boyunca sürdürülen yanlış ekonomik politikaların, oluşturduğu kredi sıkıntısı, enflasyon ve özellikle gençler arasında yaygın olan işsizliğin tehdit edici sonuçlarıyla da mücadele etmek zorunda kalmıştır. Batı ülkelerinin Türkiye’den gelen ucuz iş gücüne gösterdiği talebin neredeyse sona ermiş olması bu ülkelerde çalışan vatandaşların Türkiye ekonomisine önemli bir kaynak sağlayan döviz akışını durdurmuştur. Gelir kaynakları hayli kısıtlı bulunan devlet bütçesinin önemli bir

⁴⁹² HALE, William (1994), ..a.g.e....., s.202.

⁴⁹³ ÖZÇELİK, Ayfer(2006), . a.g.e s.164.

⁴⁹⁴ ZÜRCHER, E. Jan (1996), a.g.e s.390.

⁴⁹⁵ KONGAR(1999)..... a.g.e, s. 187.

⁴⁹⁶ AHMAD, Feroz, (1994), a.g.e., s.424-425.

kısımının Kıbrıs müdahalesi üzerine ABD'nin uyguladığı silah ambargosu nedeniyle peşin ödemeli ve yüksek fiyatlı silah alımına harcanması ekonomik sorunların artmasındaki etkenlerden biri olarak gösterilmektedir. Buna karşılık ülkedeki politik terör artarak devam etmektedir.⁴⁹⁷

Farklı siyasî partiler arasındaki didişmeler çoğu Türk yurttaşın pek az ilgisini çekmekteydi. Onların yaşamlarını etkileyen şeyler başkaydı. Sokaktaki şiddetten tabi ki etkileniyorlardı. Ama ayrıca 1960'larda ve 1970'lerin başlarında refah artışından bunun ardından gelen kıtlık ve fiyatların yükselişinden bu dönem boyunca süren sanayileşme ve büyük çaplı göçlerden de etkilenmişlerdir.⁴⁹⁸

Kemal Karpat, Türkiye'nin büyük kentlerinden pek çoğunun etrafının saran hızlı gecekondulaşmaya ve dramatik kentleşme sürecine dikkat çekmiştir. Gecekondu yaşayan insanlar kent toplumuyla bütünleşme güçlükleriyle karşılaşarak toplumsal ve siyasal sisteme yabancılaştılar. Gecekondu sakinlerin büyük bir çoğunluğu başarısızlıklarından korunmasına karşın birçok genç toplumsal ve ekonomik başarısızlıklardan ve kentleşmelerinden kaba bir çıkış yolu gibi görüne sağ ve sol radikal siyasî örgütün hâkimiyeti altına girdi.

Doğu Ergil'in görüşmesiyle elde ettiği veriler de Karpat'ın vardığı sonuçları destekliyor. Ergil'in bulguları şiddete dayalı siyasî aktivizm ile hem kır – kent göçü hem de kurulu eğitim ve sosyo-ekonomik sistemde başarısızlık arasında oldukça pozitif bir bağlantı olduğunun gösteriyor.⁴⁹⁹

Kente gitmek için atadan kalma köyünü terk eden birçok insan bu kez 1960'larda çok daha büyük bir macera için köylerini terk ettiler. Başlangıçta bu göçe bir itişten ziyade bir çekiş neden oldu. Almanya'nın işçi alma hamlesi ilk başta tereddütle karşılandı. Başlarda göç edenlerin büyük çoğunluğu birkaç yıl içerisinde ülkelerine geri dönme niyetindeydi. Ancak Türkiye'ye hemen geri dönme umudu giderek soldu. Çünkü Avrupa'daki yaşam beklenmedik şekilde pahalı çıkmış kendilerinin beklentileri artmış ve Türkiye'deki işsizlik geri dönüşü nerdeyse imkânsız hale getirmişti. Emek göçünün Türkiye'de ve özellikle kırsal kesimde birçok değişik etkisi oldu. İnkâr edilemez bir zenginlik pompalaması vardı. Yeni servetin doğuşu kırsal kesimdeki güç ilişkilerini ve toplumsal düzeni bozdu. Petrol bunalımından sonra işsizlik artınca yerli halk arasında hoşnutsuzluk baş gösterdi. Bu hoşnutsuzluk 1980'lerde daha da güçlendi.⁵⁰⁰

12 Mart muhtırasının etkileri 14 Ekim 1973 tarihine kadar etkili bir şekilde devam etmiş, bu süre içinde ara rejim hükümetleri göre yapmıştır. 1973'ta Orgeneral Faruk Gürler'in, Cumhurbaşkanlığı seçimini kazanamaması normale dönüş sürecinin en önemli adımı oluşturmaktadır.

12 Mart muhtırasının toplumsal etkilerine baktığımızda şiddet, anarşi ve terörü engelleyememiş, toplumsal ve siyasî ayrılıkları derinleştirmiştir. Siyasî istikrarsızlıkların ve toplumsal şiddetin neticesinde bozulan ekonomi çarpık göç dalgasını doğurmuş buda toplumsal yozlaşma, gecekondulaşma ve kültür yozlaşmasını beraberinde getirmiştir.

⁴⁹⁷ KONGAR(1999)..... a.g.e, s. 197.

⁴⁹⁸ ZÜRCHER, E. Jan (1996), a.g.e s.391-392.

⁴⁹⁹ HALE, William (1994), ..a.g.e....., s.196.

⁵⁰⁰ ZÜRCHER, E. Jan (1996), a.g.e s.393-395.

ALTINCI BÖLÜM

12 EYLÜL 1980 İHTİLÂLİNİN SİYASAL VE TOPLUMSAL YANSIMALARI

12 Eylül 1980 Darbesi, Türkiye’de, Türk Silahlı Kuvvetleri’nin, 12 Eylül 1980 günü emir komuta zinciri içinde gerçekleştirdiği Askeri Müdahale’dir.

Öncelikle Askeri Darbeler’in her hangi bir biçimde rejim değişikliği olmadığını söylememiz gerekir. Yani; darbelerde mevcut olan düzen veya o düzene hâkim olan kimseler değişmez. Sadece iktidarda ve görevde olan insanlar değiştirilir.⁵⁰¹

1970-1980’li yıllar arası Türkiye’nin en çalkantılı dönemlerinden biri sayılır. Bunun ana nedeni, 1960-1971 yılında gerçekleşen askeri müdahalelerin ve bunu izleyen askeri rejimlerin, ülke siyasal-toplumsal hayatında çok derin izler bırakan kararları ve uygulamalarıdır. Bu dönemde 27 Mayıs’ta yapılan müdahale de 1924 Anayasa’sı sanık sandalyesine konulurken, 12 Mart müdahalesi ile yapılan 1961 Anayasa’sında yapılan düzenlemeler, hemen hemen tümüyle sınırlama ve kısıtlama altına alınmıştır. Bu müdahalenin devamı niteliğindeki 12 Eylül ise , “27 Mayıs karşıtı” bir nitelik taşır. Aslında 1961 Anayasası daha önce de ülkedeki karışıklığın sorumlusu sayılmış, 1971 ve 1973’te Anayasa’da önemli değişikliklere gidilmiştir. Ancak değişikliklere rağmen muhtıranın ardından artarak süren şiddet olayları, 1980’de Anayasayı bir kez daha “sanık” sandalyesine oturtmuştur

⁵⁰¹ KAYNAK Mahir, Darbeli Demokrasi, ‘Olaylar ve Çözümlemeler’ 2006, İstanbul, Timaş Yayınları, s. 10.

12 Eylül 1980 Darbesi'ne giden süreci anlayabilmemiz için öncelikle 70'li yıllarında Türkiye'nin genel durumunu ve dış politikayı iyi bilmek gerekir. 70'li yıllarda Türkiye'nin durumunu şu başlıklar altında incelenebilir.

6.1. 12 EYLÜL ÖNCESİ GELİŞMELER(1973-1980)

Yetmişli yılların Türk siyaseti 14 Ekim 1973'ten 12 Eylül 1980'e kadar devam eden bir süreci kapsamaktadır. Bu dönemde iki genel seçim (14 Ekim 1973 ve 5 Haziran 1977) yapılmış ve toplam yedi hükümet kurulmuştur. Her iki seçimde de hiç bir parti parlamentoda salt çoğunluğu elde edemediğinden hükümet kurma konusunda ciddi krizler yaşanmıştır. Bu dönemde kurulan hükümetlerin hepsi koalisyon veya azınlık hükümetleri olup fazla uzun ömürlü olmamışlardır.⁵⁰²

Türkiye'de 1970'li yıllar siyasî istikrarsızlığın, artan ekonomik sorunların oluşturduğu kaosu, giderek tırmanan terörün, her geçen yığılan problemlerin, hakim olduğu yıllardı. 12 Mart ara dönemine son noktayı koyan 14 Ekim 1973 genel seçimlerinde alınan sonuçlar istikrarsızlığı artırmıştı.

Bülent Ecevit liderliğindeki CHP yüzde 33.3 oyla seçimlerden birinci parti olarak çıkmış, fakat tek başına hükümet kurabilecek bir büyüklüğe ulaşamamıştı. 12 Mart muhtırası iktidardan uzaklaştırılan AP, yüzde 29.8 oyla ikinci sıraya yerleşmişti. Seçimlerin sürprizini ise ilk defa seçimlere katılan Millî Selamet Partisi (MSP) yapıyordu. 1971 'de Anayasa Mahkemesinin kapattığı Millî Nizam Partisi (MNP) yerine kurulan MSP yüzde 11.8 oy alıyordu. AP'den yanlıları tarafından kurulan Demokrat Parti yüzde 11.9, Milliyetçi Hareket Partisi yüzde 3.4, Turan Feyzioğlu'nun Cumhuriyetçi Güven Partisi yüzde 5.3 oy alıyorlardı.

Yetmişli yılların Türk siyasetine damgasını vuran temel gelişmenin soldaki yükseliş ile sağdaki bölünme olduğu söylenebilir. 1973 genel seçimlerinde Cumhuriyet Halk Partisi oyların % 33,3'ünü alarak Türkiye'nin en büyük partisi haline gelmiştir.⁵⁰³

12 Mart Muhtırası'nın ardından genel seçimler, Ekim ayında yapılır. Seçim sonuçları Adalet Partisi'nin başarısını bekleyen siyasal gözlemciler ve kamuoyu için beklenmedik sonuçtur. 450 sandalyeli Mecliste, Cumhuriyet Halk Partisi 185, Adalet Partisi ise 149 milletvekilliği kazanır. Partilerin hiçbiri salt çoğunluğu kazanamadığı için bir ortak hükümet kurulması zorunluluğu doğmuştur.⁵⁰⁴ Bu durum 12 Eylül'e giden süreçte kurulan koalisyonların ve istikrarsız hükümetlerin de habercisidir. Seçim süreci boyunca Adalet Partisi “demokrasinin kurtarıcısı” rolünü benimser. Fakat demokrasi ile 12 Mart eylemi arasındaki çelişkinin bedelini, o dönemin sorumlu hükümeti olarak ağır öder. Emre Kongar'a göre; AP “Muhtıra” ile hükümetten ayrılmanın yanı sıra, bu duruma ters düşmekle birlikte, “Muhtıra” sonrası siyasal uygulamaların da sorumluluğunu taşır. Cumhuriyet Halk Partisi ise, yeni lideri Bülent Ecevit yönetiminde “yenilik” kavramını seçim uğraşı sırasında büyük bir başarıyla kullanır: “Yeni Cumhuriyet Halk Partisi”, “yeni önderinin” yönetimi altında “yenilik” ve “özgürlük” yaklaşımına bağlı olarak, sol kavramları da geniş ölçüde kullanır.⁵⁰⁵

Emre Kongar'a göre, CHP'nin bu başarısında toplumsal-ekonomik koşullar etkili olmuştur:

⁵⁰² DURSUN, Davut, (2005),.....a.g.e....., s.17-18.

⁵⁰³ DURSUN, Davut, (2005), a.g.e., s. 19.

⁵⁰⁴ ÖZDEMİR,Hikmet(2002),...a.g.e ...,s. 265-266.

⁵⁰⁵ KONGAR(1999)..... a.g.e, s.181.

“Toplumsal değişen yapısı güçlü bir işçi sınıfı ve siyasal bakımdan bilinçlenmiş bir gecekondulu halkı yaratmıştı. Bu grupların ileriye dönük yüksek beklentileri vardı. İşte Halk Partisi’nin kullandığı kavramlar bu gruplar için anlamlı önerilerdi. Bu gruplara ek olarak, Pazar ekonomisi ile bütünleşmenin gerçekleştiği kırsal alanlardaki hızlı değişim süreci içinde yaşayanlar da Cumhuriyet Halk Partisi’nin kullandığı sol kavramlara değer verdiler.”⁵⁰⁶

Bu dönemde gözlemlenen solun yükselişi ve sağdaki bölünmüşlük siyasî istikrarsızlık ve kaosu tetikleyen en önemli faktörler olmuştur. Seçimlerin hemen arkasından yeni hükümeti kurma konusunda yaşanan sorunlar ve gelişmeler bu dönemin ne kadar sorunlu geçeceğini herkese göstermiştir. Burjuvazinin, ordunun ve pek çok etkin kesimin arzusu, sol ve sağın iki büyük partisinin birlikte hükümet kurmasıydı. AP ile CHP’nin içinde yer aldıkları bir hükümetin her türlü sorunun üstesinden geleceğine inanılmaktaydı. Bu durumda sol ile sağ arasında kamplaşma azalacak, kurulacak güçlü hükümet her türlü sorunun üstesinden gelebilecek ve küçük partilerin sistem içindeki orantısız siyasal etkileri ortadan kalkacaktı. Özellikle askerlerin isteği bu yöndeydi. Ancak Ecevit ve Demirel’in böyle bir projeye destek vermeleri mümkün değildi. Çünkü bu iki liderin temel stratejileri birbirine karşıtlık ve rekabet üzerine oturmuştu. AP lideri S. Demirel’in seçimlerden hemen sonra yaptığı “Millet bize bu seçimlerde muhalefet görevi verdi” açıklamasıyla hükümette yer almayacağını beyan etmesi AP’nin içinde yer alacağı bir hükümet seçeneğini gündemden çıkarmıştır. Ayrıca zaten DP’nin Demirel’in başkanlığındaki bir hükümete karşı olması ve böyle bir hükümette yer almayacağını açıklaması bir sağ hükümetin kurulmasını imkansız hale getirmiştir. Bu durumda geriye CHP ile MSP veya DP’nin birlikte hükümet kurmaları seçeneği kalmış bulunuyordu. DP’nin CHP ile hükümet kurmasına olumlu bakması mümkün değildi, çünkü AP’den gelecek eleştirilere göğüs germesi imkansızdı. Geriye CHP ile MSP’nin ortak hükümet kurmaları tek seçenek olarak kalıyordu. Aslında bu iki partinin ortak bir hükümette yer almaları “hem Ecevit’in hem de Erbakan’ın, kendi partilerinin meşruluğunu ve saygınlığını kanıtlamaları” için de bir zorunluluktur. Çünkü B. Ecevit CHP’ye yeni genel başkan olmuş, partisini yenilemiş, ideolojik tercihini ve yönetim yapısını değiştirmişti. Kendisinden ve partisinden toplum kesimlerinin beklentileri büyüktü. Topluma “ak günler” vaat ediyor, düzen değişikliğini gerçekleştirme sözü veriyordu. Toplum kesimlerinin desteğinin devam etmesi için verdiği sözlerin gerçekleştirilmesini göstermesi, kendisini kanıtlaması ve rakiplerinin suçlamalarını boşa çıkarması gerekiyordu.⁵⁰⁷

1973 seçimlerinde sağ oyların birkaç parti arasında ciddi bir bölünmeye maruz kalması ve sol oylar CHP’de toplansa bile tek başına hükümet kurabilecek sayıya ulaşamamış olması siyasî istikrarsızlıklar için önemli bir sebep olmuştur. Batı tipi sınıflı toplumları andıran ve siyasal ayrılıkların daha da belirginleştiği 1973 seçimleri sonuçlarıyla somut olarak ortaya çıkan bu toplumsal ve ekonomik yapı değişmesi, Türk Siyasal yaşamında yeni bir dönemin ve cepheleşmenin başladığının ilk belirtisidir. Seçimlerin ardından sağ partilerin CHP ile hükümet kurmak istememeleri nedeniyle hükümetin kurulması 3 ay sürer. AP Liderinin "Millet bize muhalefet görevini verdi" diyerek hükümetten uzak durması umutla beklenen seçimden istikrarsızlık çıkarmıştı. Bu kriz 12 Eylül darbesine kadarki süreçte devam edecek koalisyon krizlerinin de halkalarından birini oluşturur. Sonunda 20 Ocak 1974 günü CHP ile Millî Selamet Partisi, Bülent Ecevit başkanlığındaki karma hükümeti iş başına getirilirken, Türkiye Cumhuriyeti’nin siyaset anlayışına da yeni ve önemli bir boyut katmışlardır. İslami düşüncüyü savunan parti böylece meşruiyet kazanmıştır.

⁵⁰⁶ KONGAR(1999)..... a.g.e s. 181.

⁵⁰⁷ AHMAD, Feroz, (1994), ..a.g.e....., s.386.

MSP lideri Erbakan için de benzer problemler vardı. MSP'den önceki Millî Nizam Partisi 12 Mart sürecinde Anayasa Mahkemesi tarafından laikliğe aykırılık gerekçesiyle kapatılmıştı. Erbakan şimdi yeni bir parti ve 48 milletvekilinden oluşan bir grupla Mecliste yer almıştı. Kendi partisine oy veren kitlelere ciddi vaatleri vardı. Hem sağdan hem de soldan eleştiriler alıyordu. Hükümete girerek meşruiyetini toplum kesimlerine gösterebilir, vaatlerinin bir kısmını gerçekleştirebilme imkanı bulabilirdi.⁵⁰⁸

Aslında CHP ile MSP'nin felsefeleri ve dış politika tercihleri tamamen ayrı olmakla beraber ortak yanları çoktu. CHP ile MSP arasındaki bu benzerlikler, aralarındaki temel farklılıklara rağmen ortak hükümet kurmalarının zeminini oluşturmuştur. CHP ile MSP arasında devam eden görüşmelerin olumlu neticelenmesi üzerine bu iki parti arasında koalisyon gerçekleşmiştir. 7 Şubat 1974'te Meclisten güven oyu alan CHP-MSP koalisyon hükümetinin “bazı tarihi yanlışların doğurduğu sun’i ayrılıklara da son veren bir yeni dönem” açmakta olduğu belirtilmiş ancak ne kadar kalıcı olacağı, başarılı olup olamayacağı herkesin merak ettiği bir husus olmuştur.

Yeni hükümet oldukça iddialı bir programla toplum karşısına çıkmıştır. Yeni hükümetin programında 12 Mart dönemindeki anti-demokratik uygulamaların sebep olduğu kırılganlıkları ve kavgaları tarihe gömecek geniş kapsamlı bir genel af, düşünce ve inanç özgürlükleri önündeki sınırlandırmaları kaldırma, seçmen yaşının 18'e indirilmesi, daha eşit vergi sistemi, gecekondulara tapu verilmesi, kooperatifçiliğe destek verilmesi, ağır sanayiye geliştirme, sanayileşmeyi dengeli şekilde ülkeye yayma, yabancı yatırımların kâr transferlerini sınırlama, savunma sanayini geliştirme gibi iddialı hedefler vardı.⁵⁰⁹

Ortak hükümet, iki parti açısından kazançlı başlamışsa da CHP – MSP Hükümeti fazla uzun ömürlü olmamış 18 Eylül 1974'te son bulmuştur. Askerin önemli bir bölümünün bugün dahi tekrarladığı ve affedilemeyecek bir hata, diye nitelediği tek hareket, CHP – MSP Koalisyonu'nun ilan ettiği genel af idi. “Bizim güçlkle içeri soktuğumuz anarşistleri serbest bıraktılar. Bu kabul edilemez. “ diyen generallere göre, ileriki yıllarda anarşist eylemlerin çekirdeği işte bu aftan kaynaklanmaktadır.⁵¹⁰

‘Tarihi yanlışların doğurduğu sun’i ayrılıklara son vereceği’ belirtilen CHP-MSP hükümeti fazla uzun ömürlü olamamıştır. Hükümetin ilk aylarında koalisyon ortakları arasındaki ilişkiler gayet iyi giderken Mayıs ayında Meclisin gündemine getirilen Genel Af Kanunu tasarısı, ortaklar arasında ciddi sarsıntının ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Koalisyon hükümeti iktidarda birkaç ayını ancak doldurmuştu ki, Kıbrıs bunalımı patlak verdi. Asıl emri veren ve yöneten Erbakan olduğu halde Ecevit'in Başbakan olması nedeniyle Kıbrıs zaferinde isminin ön plana çıkması ve Kıbrıs'ın fethi sayesinde Ecevit bir anda ulusal kahraman haline getirdi. Ecevit halkın gözünde kazandığı bu yeni ününden erken seçimlerde salt çoğunluk elde etmede yararlanmak istedi ve bu nedenle 16 Eylül 1974'te istifa etti.⁵¹¹ Bu büyük bir hesaplama hatasıydı. Ecevit'in kendilerini sönlükletmiş olduğunun bilincinde olan öteki parti liderleri, erken seçimi önlemek için her çareye başvurmaya hazırıldılar. Oldukça uygunsuz pazarlıklarla geçen aylardan ve Profesör Sadi Irmak yönetimindeki geçici bir kabinenin atanmasından sonra, (Ecevit'in erken seçim umuduyla istifasından sonra tam 6 ay süren bir hükümet

⁵⁰⁸ SARIBAY, Ali Yaşar (1985), Türkiye’de Modernleşme Din ve Parti Politikası “MSP Örnek Olayı”, İstanbul, Alam Yayıncılık, s.97.

⁵⁰⁹ SARIBAY, Ali Yaşar (1985), ...a.g.e....., s.102.

⁵¹⁰ BİRAND, Mehmet Ali, (1984), 12 Eylül Saat 04:00, Karaca Yayınları, İstanbul, s.43-44.

⁵¹¹ ZÜRCHER, E. Jan (1996), a.g.e s.380.

krizi yaşandı. Prof. Dr. Sadi Irmak başkanlığında kurulan hükümet parlamentodaki güven oylamasından sadece 17 oy almış ancak bu hükümet 31 Mart 1975'e kadar iktidarda kalmıştır.) sonunda Demirel'in AP'si, MSP, MHP, CGP ve DP'den ayrılan bazı bağımsızlardan oluşan ve kendini Milliyetçi Cephe diye ilan eden bir koalisyonu toparlamayı başardı.⁵¹²

CHP-MSP hükümeti iktidarda kaldığı sekiz ay içerisinde Türk siyaseti için son derece önemli kabul edilecek icraatlar yapmıştır. Özellikle üç konudaki karar ve eylemlerin dikkat çektiği görülmektedir. Bunlardan ilk akla gelenlerin başında Kıbrıs Barış Harekâtının gerçekleştirilmesi, arkasından 12 Mart döneminde Amerika Birleşik Devletlerinin isteği üzerine yasaklanan haşhaş ekiminin altı ilde yeniden başlatılması ve sonuncusu da Genel Af yasasının çıkarılması idi.

İç politikada bunlar yaşanırken Yunanistan ile Ege sorunu dolayısıyla artan gerginlik ve ardından 1974'te Kıbrıs'ta yunan askeri rejiminden destek alan faşist eğilimli EOKA'cıların Darbesi, Kıbrıs'ta yaşayan Türkler'in haklarını korumayı Türkiye'nin siyaset gündeminde baş sıraya getirmiştir. Yine aynı günlerde Ecevit Hükümeti'nin 12 Mart 1971'de yasaklanan haşhaş ekimine yeniden izin vermesi üzerine ABD'de 1975'te askeri yardımın kesilerek ambargo kararı alınması ülke genelinde Amerika aleyhtarı bir dalganın yayılmasına yol açmıştır.⁵¹³

Türkiye, ilki 20 – 22 Temmuz 1974 ve ikincisi 14 – 16 Ağustos 1974 günlerinde olmak üzere Ada'nın kuzeyinde büyük çapta askeri harekât gerçekleştirilmiştir. Kıbrıs Harekâtı sonunda ada fiilen ikiye bölündü; Türkler Ada'nın kuzeyinde, Rumlarda güneyinde toplandılar.

Türkiye'de cepheleşme 1974'te başlamıştır. CHP Kıbrıs Zaferi'nin sarhoşluğu ile bu olayı oya dönüştürme ve tek başına hükümet olma kararı verince MSP ile koalisyonu bozmuş ve ülkeyi tüm gücüyle erken seçime zorlamıştır.⁵¹⁴

Sağ partiler için erken genel seçim asla arzulanan bir şey değildi, çünkü muhtemel bir genel seçimde oyları, ciddi şekilde kaybedeceklerini tahmin ediyorlardı. Bu nedenle Süleyman Demirel erken seçimi durduracak Milliyetçi Cepheyi kısa sürede kurmayı başardı. Milliyetçi Cephe hükümetlerinin ilki Süleyman Demirel liderliğinde; Adalet Partisi, Milliyetçi Hareket Partisi, Cumhuriyetçi Güven Partisi, Millî Selamet Partisi ve bağımsızlar arasında kurulur. "Milliyetçi Cephe" hükümeti, solun ciddi biçimde ilk kez iktidar seçeneği durumuna gelişine karşı, sağın verdiği yanıttır.⁵¹⁵

Cumhuriyet döneminin en uzun hükümet krizi Mart 1975'in son gününde Demirel'in ilan ettiği Milliyetçi Cephe hükümetinin kurulmasıyla son bulmuştur. Yükselen sola karşı sağ partilerin bir cephe oluşturmaları kolay olmamıştır. Demirel, seçimlerden sonra "Millet bize muhalefet görevi verdi." diyerek kenara çekilmiş ve hükümetin kendi dışındaki partiler tarafından kurulmasını istemiştir. Ancak Ecevit liderliğinde kurulan CHP-MSP hükümeti ancak sekiz ay görev yapabilmiştir. Bunun üzerine gözler Demirel'e çevrilmiştir. Sağ partiler için erken genel seçim asla arzulanan bir şey değildi, çünkü muhtemel bir genel seçimde oylarını ciddi şekilde kaybedeceklerini tahmin ediyorlardı. Bu bakımdan küçük partilerin Demirel liderliğindeki bir hükümete karşı çıkmaları söz konusu değildi. Fakat Demirel'e karşı husumet politikası güden DP ve lideri Bozbeyli'nin buna razı edilmesi çok zordu. DP

⁵¹² ZÜRCHER, E. Jan (1996), a.g.e s.380.

⁵¹³ ÖZDEMİR,Hikmet(2002),...a.g.e ...,C.1. s.271-272.

⁵¹⁴ BİRAND, Mehmet Ali, (1984), ...a.g.e ...,s. 44.

⁵¹⁵ KONGAR(1999)..... a.g.e, s. 184.

Demirel faktörünü aşabilmek için parti liderlerinin dışında bir kişinin başkanlığında hükümet kurulmasını savunuyordu.⁵¹⁶

Bu süreçte DP sağ kesimden gelen baskılara ve eleştirilere dayanamayarak bölünmekle karşı karşıya gelmiştir. Öteden beri partiye destek veren Celal Bayar'ın da Bozbeyli'den desteğini çekmesiyle Sadettin Bilgiç ve sekiz arkadaşı DP'nden istifa ederek Demirel'in liderliğinde kurulacak hükümete destek vereceklerini açıklayınca Meclisteki dört sağ partinin (AP, MSP, MHP, CGP) yer aldığı Milliyetçi Cephe hükümetinin kurulması imkan dahiline girmiş oldu. "Milliyetçi Cephe" adının isim babası CGP lideri T.Feyzioğlu, yükselen sola karşı milliyetçilerin bir cephede buluştuklarını ileri sürmüştür. Böylece tam 213 gün süren hükümet krizi sona ermiştir. Ancak yeni hükümetin başarılı olacağına ve birikmiş sorunları çözeceğine kimse inanmıyordu. Dört partili ve bağımsızların verdiği oya bağlı bir hükümetin başarı şansının sınırlı olduğunu herkes tahmin edebiliyordu.

Aslında Milliyetçi Cephe (MC) hükümetinin kurulması Demirel için büyük bir başarıydı. Çünkü 12 Mart Muhtırası sırasında "Şapkasını aldı gitti." diye eleştirilen Demirel'in yeniden başbakan olacağı pek beklenen bir gelişme değildi. Demirel bu görüşü ve söylentiye boşa çıkararak Milliyetçi Cephe hükümetiyle yeniden başbakan olmuştur.⁵¹⁷

Zürcher'in belirttiği üzere Demirel bu partileri ancak bakanlık rüşveti vererek işbirliğine razı edebildi. Bunun sonucu yeni kabine 30 bakandan oluştu. Koalisyonadaki partiler, özellikle de MSP ve MHP, Demirel'in kendilerine bağımlı olduğunu çok iyi bildiklerinden, nüfuzlarını aşırı ölçüde kullanıyorlardı.⁵¹⁸

1975 yılında Birinci Milliyetçi Cephe Hükümeti (AP – MSP – MHP – CGP) kurulduğunda iç ve dış ilişkilerde böylesine büyük değişikliklerle karşılanabileceği umuluyordu.⁵¹⁹ Ancak 75 – 77 döneminin sonuna doğru hem içeride hem de dışarıda bambaşka bir manzara ortaya çıkmaya başladı. Ülke adeta sihirli bir el tarafından sarıvermiş ve kamplara ayrılmıştı. Bir yanda milliyetçiliği tekeline alıp, karşısındaki herkesi komünist – solcu diye niteleyen kendi içinde bölünmüş bir koalisyon hükümeti, öte yanda daha 1973'te 2 milyar dolarlık bir döviz darboğazına düşen ekonomik hayat, enflasyon ve giderek artan terör vardı.⁵²⁰

Milliyetçi Cephe Hükümeti'nin sola karşı izlediği politikalar ülkeyi hızla bir sağ – sol gerilimine ve kamplaşmasına doğru sürüklemiştir. Bir yandan da sol kesimin temsilcisi CHP'nin 1973 seçimlerinden birinci parti çıkmasına rağmen muhalefette kalması ve solda ki temsilsizlik yüzünden sol gruplar her geçen gün daha marjinalleşmiş ve radikal görüşler daha ön plana çıkmaya başlamıştır. Bu radikalleşmenin sonunda siyasî şiddet yerini toplumsal, örgütsel şiddete bırakmış ve silahlı mücadeleye dönüşmüştür.

Türk Dışişleri Bakanlığının genel olarak hükümetin başını ağrıtan konu 1970'lerde özellikle Türk diplomatlarına yönelik olan Ermeni terörünün ortaya çıkmasıydı. İlk saldırıları 27 Ocak 1973'te Los Angeles'te Türk başkonsolosluğuna yapılmıştı. Bu saldırı bireysel bir intikam eylemi gibi görünmekteydi. Ancak 1975'te Beyrut'ta Ermenistan'ın kurtuluşu için Ermeni Gizli Ordusu (ASALA) kuruldu. Sonraki on yıl içinde Asala dünyanın çeşitli yerlerinde otuzun üzerinde Türk

⁵¹⁶ DURSUN, Davut, (2005), ...a.g.e....., s.136.

⁵¹⁷ EROĞUL(2005),a.g.e.....s.133.

⁵¹⁸ ZÜRCHER, E. Jan (1996), a.g.e s.380.

⁵¹⁹ BİRAND, Mehmet Ali, (1984), ...a.g.e ..., s. 44.

⁵²⁰ BİRAND, Mehmet Ali, (1984), ...a.g.e ..., s. 44-45.

diplomatını katletti ve birçoğunu da yaraladı. Ayrıca Paris ve Ankara'daki havaalanlarında yolculara ve Türk turizm bürolarına terörist saldırıda bulunuldu.⁵²¹

1974'te ki Kıbrıs Barış Harekâtı nedeniyle Türkiye'ye karşı uygulanan silah ambargosunun ve petrol krizinin tüm dünyada yarattığı sorunların ekonomi üzerindeki baskısı, giderek artan enflasyon gerileyen üretim düzeyi dış ticaretteki açık vb. sorunlar da hükümeti zora sokmuştur.

Erken seçimin bir partiye tek başına hükümet kurabilecek çoğunluğu vereceği ve bunun bir çıkış yolu olacağı beklentisi bulunuyordu. Ancak seçim kampanyası siyasî kutuplaşmayı ve gerginliği giderek derinleştirmiş seçimlerden bir ay kadar önce 1 Mayıs günü İstanbul'da Taksim meydanında yaşanan olaylarda 33 vatandaşın ölmesi tüm ülkede ciddi bir tedirginlik yaratmıştı.⁵²²

Milliyetçi Cephe adı 1975 ilkbaharındaki koalisyonun üzerinde anlaşmaya vardığı bir milliyetçilik anlayışını varlığını göstermiyordu aslında. O kavram belki örtü, belki de kulağa hoş geldiği tanıdık olduğu için kullanılmıştır. Bununla birlikte strateji kendi içinde açmazları taşımaktadır. Milliyetçi Cephe'deki partilerin soldan oy almaları söz konusu olamayacağına göre, aralarında kıyasıya bir mücadele edecekleri kesindir. Dolayısıyla bu nokta koalisyonun en zayıf halkasıdır. İçerde bunlar olurken, dış politikada özellikle Yunanistan ve Amerika Birleşik Devletleri ile anlaşmazlıklar sürmektedir. Fakat Milliyetçi Cephe hükümeti döneminde, en önemli sorun halkın can ve mal güvenliğinin sürekli tehdit ve saldırı altında olmasıdır.⁵²³

Ayrıca 1 Mayıs 1977 günü İşçi Bayramı'nı kutlamak üzere çeşitli illerden İstanbul'a gelen yaklaşık 500 bin kişi DİSK'in organizasyonu önderliğinde Taksim Meydanı'nı doldurdu. Saat 19.00 sularında dönemin DİSK başkanı Kemal Türkler konuşmasının sonuna geldiğinde etraftan silah sesleri duyulmaya başlandı. Sular İdaresi binasının üstünden ve meydandaki otelin çeşitli katlarından açılan bu ateş sonucu insanlar panik halde kaçmaya başladı, kısa bir süre içinde İntercontinental Oteli'nin de üst katlarından ateş açıldı. İnsanlar panik halde kaçmaya çalışırken panzerler de kalabalığın arasına doğru girmeye ve kitleleri sıkıştırarak Kazancı Yokuşu'na itmeye başladı. Kalabalığa ateş açılıyordu polis ise göstericileri dağıtmak için diğer taraftan bastırıyordu. Bu karmaşada, İnsanlar panzerler altında kalarak ve birbirlerini ezerek kaçmaya devam etti. 30 kişi ezilme ya da boğulma nedeniyle, 5 kişi vurulma nedeniyle, 1 kişi de panzer altında kalarak yaşamını yitirdi, yaklaşık 130 kişi de yaralandı. 470 kişi göz altına alındı fakat hiçbirinin olayla ilgisi kurulamadı. Ateşi kimin açtığı tam olarak belirlenememiş, olay da aydınlatılamamıştır.

1977 yılının 1 Mayıs günü, tarihe Kanlı 1 Mayıs olarak geçti. Askeri darbe hazırlığı olarak yapıldığı MIT tarafından Başbakan Süleyman Demirel'e rapor edilince, Kara Kuvvetleri Komutanı Namık Kemal Ersun derhal re'sen emekliye sevk edildi. 1978'de yüz binlerce kişi tarafından Taksim Meydanı'nda kutlandı. 1979'da Sıkıyönetim Komutanlığı İstanbul'da miting yapılmasına izin vermedi, sokağa çıkma yasağı ilan etti.⁵²⁴

Milliyetçi Cephe hükümeti 5 Haziran 1977 tarihinde yapılan genel seçimlere kadar iktidarda kalmıştır. Bu açıdan bakılınca Türkiye uzun hükümet krizini Milliyetçi Cephe hükümetinin kurulmasıyla aşmış ve nispeten istikrara kavuşmuştur. Ancak bu son derece yanıltıcı bir görüntü idi; çünkü gündemde bir hükümet krizi yoksa da Demirel liderliğindeki mevcut Milliyetçi Cephe hükümetinin

⁵²¹ ZÜRCHER, E. Jan (1996), a.g.e s.403.

⁵²² DURSUN, Davut, (2005), a.g.e., s. 39.

⁵²³ ÖZDEMİR, Hikmet, (2002), a.g.e., s. 275.

⁵²⁴ http://tr.wikipedia.org/wiki/1_May%C4%B1s_%C4%B0%C5%9F%C3%A7i_Bayram%C4%B1

siyasette meydana getirdiği tahribatın ölçüsü büyük olmuştur. Solun yükselişi karşısında oluşturulan Milliyetçi Cephe hükümetinin sola karşı izlediği politikalar CHP ve yanlıları tarafından çok sert şekilde protesto edilmiştir. CHP'nin, seçimlerde en çok oyu alması ve ülkenin en çok milletvekili olan partisi olmasına rağmen muhalefette kalması, ülkeyi erken genel seçimlere götürmek amacıyla kendi eliyle hükümeti bozduğu halde bunu başaramaması sol kesimlerde ciddi bir tepkisel reflekse dönüşmüştür. Özellikle gençliğin ve işçi kesiminin içinde yer aldığı gösteri ve hareketlerde bu tatminsizliğin ve sağ siyaset tarafından engellenme girişimlerinin yarattığı şiddetli tepkisel davranışları görmek mümkündür. Milliyetçi Cephe hükümetinin sola karşı izlediği politikalar ülkeyi hızla bir sağ-sol gerilimine ve kamplaşmasına doğru sürüklemiştir.⁵²⁵

Milliyetçi Cephe hükümetinin devlet aygıtının sağ partiler arasında parsellendiği bir yönetim modeli olarak işlemesi sol-sağ kamplaşmasını körükleyen bir unsur olmuştur. Parlamentoda üç milletvekili bulunan MHP'ye iki bakanlık verilmesi, sol gençlik hareketlerinin yıkıcı eylemlerine karşı MHP'ye bağlı ülkücülerin kullanılması ve himaye görmeleri kamplaşmayı derinleştirmiştir. Milliyetçi Cephe hükümetinin komünizme karşı verdiği mücadele temelinde CHP ve Ecevit'e karşı sürdürülen bir mücadeleye dönüşmüştür. Devlet yönetiminde CHP yanlılarının yerine sağ eğilimlilerin doldurulması, devletin bir tür parsellenmesi, solculara karşı baskıların artırılması kamuoyunun kamplaşmasına yaramıştır. Türk siyasetinde CHP'nin temsil ettiği sol ile buna karşı AP'nin temsil ettiği sağ cephe güçlenmiştir. CHP'nin yükselişinin durdurulması ve bir sol/sosyal demokrat iktidarın engellenmesi için izlenen politikalar ciddi gerilimlere, sıkıntılara ve çatışmalara yol açmıştır.

5 Haziran 1977 erken seçimleri sonunda ortaya çıkan tablonun da siyasi iktidarsızlığa bir çözüm getirmediği kısa zamanda görüldü. Seçim sonuçları Türkiye'yi yine koalisyon hükümetlerine mahkûm etmekteydi. Hiçbir parti Mecliste tek başına çoğunluğu elde edememişti. CHP tarihinin en büyük başarısını yakalamış ve oylarını % 41.4'e çıkarmıştı, ancak elde ettiği 213 sandalye tek başına hükümet kurabilmesine yetmiyordu. Sağda AP ile MHP oylarını artırırlarken diğer partiler küçülmüşlerdi.⁵²⁶

1977 genel seçimlerinde hiçbir parti başarı sağlayamaz. Asıl çekişme Cumhuriyet Halk Partisi ve Adalet Partisi arasında olduğu için her iki parti de birbirleri ile koalisyon kurmaya yanaşmaz. Bülent Ecevit'in kurduğu "azınlık koalisyonu" mecliste güven oyu alamaz. Özellikle iş dünyası ile etkin çevrelerin istediği iki güçlü partinin işbirliği yaparak ortak hükümet kurlmaları isteği gerçekleşme imkanı bulamadı. Türk siyasal sisteminde partilerin ekonomik çıkar gruplarından özerkliği ve liderlerin menfaatlerine göre faaliyet göstermeleri geleneği devam ettiğinden bu projenin burjuvazinin etkisiyle gerçekleşmesi imkansızdı.⁵²⁷

CHP'nin güvenoyu alamadığı bir aylık hükümet girişiminden sonra, yine Süleyman Demirel liderliğinde Milliyetçi Cephe, Temmuz 1977'de ikinci koalisyonu kurup yeniden hükümet kurmayı başardı. Bu durum seçimlerden üst üste birinci çıkıp ta temsil dışında kalan ve iktidar edinemeyen solcuları daha çok kızdırmış, toplumsal kampları, safları derinleştirmiş ve düşünsel-ideolojik ayrılıklar yerini her türlü toplumsal-siyasal-somut ayrılıklara bırakmıştır. İdeolojik tercihler aile içinde bile uygulama sahası göstermiş, kardeşi kardeşe düşürmüştür.

⁵²⁵ DURSUN, Davut, (2005),.....a.g.e....., s.37.

⁵²⁶ DURSUN, Davut, (2005), a.g.e.....s.40.

⁵²⁷ CUMHURİYET, 22 Temmuz 1977.

5 Haziran 1977'deki seçimlerden sonra kurulan AP – MSP – MHP koalisyonu (II. Milliyetçi Cephe) göreve başladıktan sonra önüne gelen ilk sorun ordudaki atamalardı.

31 Ağustos gecesı Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk yeni Kara Kuvvetleri Komutanı Kenan Evren'in kararnamesini imzaladı.

İkinci Milliyetçi Cephe hükümetinin uzun ömürlü olacağını kimse ihtimal vermiyordu. Toplam oyların % 40'ından fazlasını aldığı ve 213 sandalye kazandığı halde CHP'nin iktidar olamamasının yarattığı memnuniyetsizlik bir yandan hükümete karşı çok sert ve yıkıcı bir muhalefet yürütmesinde etkili olurken diğer yandan sol kesimlerde büyük bir hayal kırıklığına ve psikolojik tepkiye yol açtı. Özellikle partiye destek veren marjinal aşırı sol kesimlerin tatminsizliği siyasî kamplaşmayı, terörü ve anarşiyi daha da artıran bir unsur olmuştur. Türkiye artık bütünüyle kutuplaşmıştı ve Sağdaki ılımlılar arasında bile derin bir kenetlenme duygusu vardı; çünkü, seçimler ülkenin acilen ihtiyaç duyduğu istikrarı sağlamamıştı.⁵²⁸

Kongar'a göre ise koalisyon ortaklarından biri, tüm ciddiyetsizliğini olanca hızı ile sürdürüyordu. Hükümetin ilk günlerinden başlayarak ortaklığı kimin bozacağı konusu gündeme gelmişti. Bu parti, ayrıca laiklik açısından büyük sakınca taşıyan tutum ve davranışlarını sürdürmek konusunda da ısrarlı bir tutum içinde gözüküyordu. Koalisyonun öteki partisi ise, bir yandan doğrudan yada dolaylı olarak cinayetlerini sürdürüyor, öte yandan, devleti ele geçirme operasyonunu büyük bir hızla tamamlamaya çalışıyordu. Bu durum, doğrudan karışıklığa yol açtığı gibi, dolaylı olarak, sol terörü (hem kıskırtma, hem de ana gerekçe hazırlama yoluyla) besleyerek de, anarşiyi artırıcı bir etki yapıyordu.⁵²⁹

II. Milliyetçi Cephe Hükümeti döneminde kredi sıkışması öyle boyuta varmıştı ki, Türkiye'ye boyun eğdirmek için uluslar arası para fonu (IMF) ile bankalar şimdiye kadar görülmemiş bir işbirliğine girmişler ve Ankara'ya kredi musluklarını kapatmışlardı. Tabi bu durum tüm borç ödemelerinin durmasına yol açtığı gibi, sadece günlük gereksinimlerin karşılanmasıyla yetinilir olmuştur.⁵³⁰

İnce bir denge üzerinde oturan İkinci Milliyetçi Cephe hükümeti, 11 Aralık 1977 tarihinde yapılan mahalli seçimlerde elde edilen sonuçlarla büyük bir sarsıntı geçirdi. Seçim sonuçları hükümet içerisinde AP ile MHP'nin oylarının arttığını, MSP'nin oylarının gerilediğini göstermekteydi. İl genel meclisi seçimi sonuçlarına göre CHP % 44, AP % 39, MHP % 7.1, MSP de % 6.6 oy almışlardır. Hükümetin özellikle MHP ile muhalefetteki CHP'ye yaradığı anlaşılmalıdır. Bu durum AP içerisinde rahatsızlıklara yol açmış ve 11 Aralık 1977 günü AP' de birden istifalar başlamıştı. 17 Aralık günü 12 AP milletvekili istifa ederek, bir CHP hükümetini desteklemeye hazır olduklarını bildirmişlerdir. AP'den 12 milletvekilinin istifa etmesiyle hükümet Mecliste azınlığa düşmüştür. Bunun üzerine B.Ecevit'in hükümet aleyhine verdiği gensoru görüşmeleri sonunda yapılan güven oylamasında istifa eden milletvekillerinin CHP ile birlikte güvensizlik oyu kullanmaları hükümetin düşmesine yol açmıştır. Böylece II. Milliyetçi cephe Ocak 1978'de son bulmuştur.

II. M.C Hükümeti cumhuriyetin gensoru ile düşürülen ilk hükümetidir. Gensoru önergesi hükümetin içte ve dışta güvenliği sağlayamadığı, cephecilik anlayışı ile ulusal birliği zedeleyip Türkiye'nin gelişmesini engellediği, halk çoğunluğunu

⁵²⁸ AHMAD, Feroz, (1994), a.g.e., s.418.

⁵²⁹ KONGAR(1999)..... a.g.e s.185.

⁵³⁰ BİRAND, a.g.e., s. 53.

yoksulluğa sürüklediği ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni Anayasa'nın belirlediği çerçeveden uzaklaştırmaya çalıştığı gerekçelerini kapsamaktaydı.⁵³¹

Yeni hükümeti kurma görevi alan Ecevit AP'den istifa eden milletvekillerine, DP'den Faruk Sükan ile CGP'den T. Feyzioğlu'na bakanlık vererek güvenoyu için gerekli desteği sağlamış oldu. AP'den istifa eden ve biri dışında hepsinin hükümette yer almaları ve bunlarla sürdürülen pazarlıklar kamuoyunda ciddi eleştiriler almıştır. Ve böylece 3 Ocak 1978'de yeni Ecevit Hükümeti kurulmuştur. Bu hükümete istifa eden milletvekilleriyle Güneş Motel'de görüşüp pazarlıklar yapıp bakanlıklar vererek ikna ettiği için siyasî literatüre Güneş Motel Hükümeti olarak ta geçmiştir.

III. Ecevit Hükümeti'nin önünde çözüm bekleyen pek çok sorun vardı. Halk, şiddet eylemlerine karşı önlem alınmasını, can ve mal güvenliğinin sağlanmasını istiyordu.⁵³²

III. Ecevit hükümeti Türkiye'nin en sorunlu yönetimi olmuştur. Ekonomi, terör ve anarşi bir türlü kontrol altına alınamamıştır. Yolsuzluk söylentileri eksik olmamıştır. Bakanlık koltukları ikram edilerek elde edilen bağımsızların desteğiyle kurulabilen hükümetin ciddi bir icraat yapması mümkün olmamıştır. Bir yanda düzeni değiştirmeyi ve hakça bir düzen kurmayı vaat eden bir CHP ve lideri Ecevit diğer yanda ise CHP'nin gelişmesini bir tür komünist tehlike olarak gören, partinin 'Ortanın solu' politikasına duyduğu tepkiden dolayı istifa edip ayrı bir parti kuran T.Feyzioğlu ve sola karşı mücadelesiyle ünlenen DP'den F.Sükan'ın içinde yer aldığı bir hükümetten kimsenin bir başarı beklemeşi söz konusu değildi. Ecevit hükümeti dönemi kelimenin tam anlamıyla Türkiye'nin en karanlık yılları olmuştur. Hiçbir iç ve dış soruna çözüm bulunamadığı gibi her geçen gün tüm toplum canını ağır şekilde acıtan ekonomik kriz, terör ve anarşi çok artmıştır. Devlet otoritesi yok olurken ekonomide karaborsacılık ve enflasyon bir türlü dizginlenememiştir. Üretim hızla düşerken en temel maddeler bile piyasada bulunamaz olmuştur.⁵³³

Terörün, aşırı sağ ve sol grupların birbirine karşı işledikleri cinayetlerden toplumun tanınmış simalarına yönelmesi ve belli bir aşamadan sonra kitleselleşmesi tüm toplum kesimlerinde ciddi bir kaygıya ve korkuya yol açmıştır. Bütün çabalara rağmen terörün kontrol altına alınamaması ve her geçen gün tırmanışını sürdürmesi hükümetin ve genelde siyasetin tam bir acizliğini ortaya koymaktaydı. Terörü önleyecek polis teşkilatının sol ve sağ diye iki karşıt kutba bölünmüş olmasının bunda payı olmalıdır. Aralarında tanınmış akademisyenlerin, siyasetçilerin, sendikacıların ve gazetecilerin bulunduğu pek çok kişinin terörü kurban gitmesi toplumda ciddi bir güvenlik problemini öne çıkarmıştır. Doğan Öz, Orhan Yavuz, Bedrettin Cömert, Bedrettin Karafakioğlu, Cavit Orhan Tütengil, Ümit Doğanay, Abdi İpekçi, Nihat Erim, Kemal Türkler, Gün Sazak gibi isimler farklı tarihlerde düzenlenen suikastlarda hayatlarını kaybettiler. Diğer yandan ise Çorum, Sivas, Tokat, Amasya, Kahramanmaraş gibi illerde sağ-sol kamplaşması Alevi-Sünni çatışmalarına dönüşürken terör olayları kitlesel bir boyut kazanmakta gecikmedi. Bütün bu gelişmeler karşısında hükümetin bir şey yapamaması ülkenin sürüklendiği terör olaylarının bir iç savaşa doğru gidişin habercisi olduğu şeklinde Silahlı Kuvvetlerde ciddi kaygıların doğmasına yol açtı.

Ecevit hükümetinin 'handikapları' çok fazlaydı. Parlamento içindeki desteği sağlama bağlamak için kabineye alınan bağımsız bakanlar, yalnız kendi başlarına buyruk davranmakla kalmıyor, aynı zamanda yasalara uyma gereğini de pek

⁵³¹ TUNÇAY, Mete. a.g.e....s.245.

⁵³² ÖZDEMİR, Hikmet, (2002), a.g.e., s. 271.

⁵³³ DURSUN, Davut, (2005), a.g.e.....s.41.

duymuyorlardı. Nitekim, bunlardan bazıları, 12 Eylül müdahalesinden sonra çeşitli yolsuzluklardan ve yasa dışı davranışlarından dolayı yargılanarak mahkum oldular.⁵³⁴ Bu ortamda, iş çevrelerinin temsilcisi olan TÜSİAD'ın gazetelere ilanlar bile vererek, hükümete karşı açık tavır takınması da, ekonomik bunalımı ağırlaştırıcı öğelerden biri oldu.⁵³⁵

III. Ecevit Hükümeti en büyük krizi 22 Aralık 1978 günü Kahramanmaraş'ta yaşamıştır. Bir gün önce öldürülen iki öğretmenin cenazeleri sırasında olaylar üzerine kentte kitle katliamının tüyler ürpertici örneği sergilenmiştir. Başlangıçta ölü sayısı 33, yaralı 300 den fazla idi. Elleri silahlı taşlı ve sopalı gruplar kente hakim olmuş, nedense güvenlik kuvvetleri (ordu dahi) duruma müdahale etmemişti. Valilik binasını ele geçirmeye çalışan kişiler bazı mahallelere baskınlar yaparak bebekleri dahi acımasızca öldürüyorlar. Sokağa çıkma yasağına rağmen maskeli kişiler çeşitli sloganlar bağırarak gösteri yapıyorlar, önceden belirledikleri binaları ateşe veriyorlar yaralıları hastaneye taşıyor cankurtaran araçlarını durdurup kurşunluyorlardı.⁵³⁶ Ülke içinde dış güçlerin ajanları cirit atıyor, dönemin Amasya valisi uyarıyor: "ABD'nin CIA Türkiye masa şefi Paul Hanze nereye gitse orada karışıklıklar çıkıyor." diyordu.

19-26 Aralık 1978 tarihlerinde Kahramanmaraş'ta patlak veren Alevi-Sünni çatışmasında toplam 108 vatandaşın hayatlarını kaybetmeleri sorunun vardığı düzeyi göstermenin ötesinde tüm toplum kesimlerinde gelecek ve güvenlikle ilgili ciddi bir kaygıya yol açtı. Olaylar karşısında çaresiz kalan Başbakan Ecevit, istemeyerek de olsa, 13 ilde Sıkıyönetim ilan edilmesine razı olmak zorunda kaldı. Bir kez daha sivil siyasetin acizliği ortaya çıkmış, askerler Sıkıyönetim yoluyla kamu yönetimine ortak olmuşlardır.⁵³⁷

Doğrusu bu şiddet olaylarına güvenlik güçlerinin neden müdahale etmediği Doğu Blokunda yaşanan Kadife-Turuncu-Gül Devrimlerini ve bugün yaşanan Arap Baharını anımsatmaktadır. Ülke içinde ve dışında büyük bir tezgahın olduğu ve birilerinin siyasî-ekonomik-stratejik amaçlarına ulaşmak için her zaman kullanılan örtülü operasyonlar yaptığı kesin bir sonuç olarak karşımıza çıkmaktadır.

14 Ekim ara seçimlerinin sonuçlarını, halkın 'güvensizlik oyu' olarak, doğru bir biçimde yorumlayan Bülent Ecevit, seçimlerin ertesinde istifa etti.⁵³⁸

14 Ekim 1979'daki boş bulunan beş milletvekilliği için yapılan ara seçimlerden AP'nin güçlenerek çıkması ve hepsini öteki sağcı partilerce dışarıdan desteklenen örtülü III. Milliyetçi cephe hükümeti kurulmuştur.⁵³⁹

Ecevit'in istifasından sonra AP lideri Demirel, MSP ve MHP'nin dışarıdan desteğini alarak azınlık hükümeti kurduğunda Türkiye'nin her tarafında terör ve anarşik olaylar güvenliği tamamen ortadan kaldırmış, ekonomik sorunlar dayanılmaz hale gelmiş, işsizlik, fiyat artışı ve temel ihtiyaç mallarının piyasada bulunamaması toplumun bütün kesimlerini etkileyen bir krize dönüşmüştü. Demirel'in azınlık hükümetinin gündeminde terörle mücadele ile ekonomik darlığın aşılması gibi iki temel konu vardı. Demirel terörün önlenmesi ve ortadan kalkan kamu otoritesinin yeniden tesisi için göreve geldiğinin ilk Sıkıyönetim Koordinasyon toplantısında komutanlara "Yetki lâzımsa yetki, silah lazımsa silah, para lazımsa para, insan lazımsa insan bulalım. İllaki bu yangını söndürelim. Zira sıkıyönetim devletin son çaresidir" diye hitap etmiş ve

⁵³⁴ KONGAR, Emre 12 Eylül Kültürü ' Remzi Kitabevi 2.Baskı, İstanbul, 1993.s.186.

⁵³⁵ KONGAR, Emre(1993). ...a.g.e...., s.186.

⁵³⁶ TUNÇAY, Mete. a.g.e....s.245.

⁵³⁷ DURSUN, Davut, (2005), a.g.e....s.43.

⁵³⁸ KONGAR, Emre(1993). ...a.g.e...., s.187.

⁵³⁹ ÖZDEMİR, Hikmet, (2002), a.g.e., s. 279.

komutanlara açık çek vermiştir. Fakat Demirel'in bu "açık çek"ine rağmen Sıkıyönetim tarafından da terör ve anarşinin önlenmesi mümkün olmamış ve tırmanışı sürmüştür.⁵⁴⁰

Demirel hükümeti, azınlığa dayanmasına rağmen "Yetmiş sente muhtaç" hale düşmüş ve büyük sıkıntılar içerisinde bulunan ekonomide cesur ve radikal kararlar alıp uygulamaya koymayı başarmıştır. 24 Ocak 1980 tarihinde yürürlüğe konulan Ekonomik İstikrar Tedbirleri, iflas etmiş ekonominin son çıkış yolu olarak görülmüştür.

1970'li yılların sonuna doğru şiddet olayları tırmanmaya başlar. Aralarında 1 Mayıs 1977 ve Kahramanmaraş olaylarının (1978)'da olduğu türden şiddet olaylarında, resmi açıklamalara göre 5 000 kişi hayatını kaybeder. Çok sayıda kişi yaralanır, bombalı ve silahlı saldırılar sonucu ev ve işyerleri tahrip edilir. Ayrıca, Abdi İpekçi gibi "ünlü" ve "ılımlı" isimler ile sendika liderlerinin öldürüşü hızlanır. Böylece toplumsal ve siyasal ortamın iyice "bulanıklaşması" ve bir "dikta" özleminin "kurtuluş" niteliği kazanması için sistematik bir uygulamanın gerçekliği açıkça görülmeye başlar. Sağ ve sol görüşlerde elinden geleni yaparak, yardımcı olur.⁵⁴¹

12 Mart 1971'den 5 Haziran 1977'ye kadar iki genel seçim yapılmış ve toplam yedi hükümet kurulmuştur. Her iki seçimde de hiç bir parti parlamentoda salt çoğunluğu elde edemediğinden hükümet kurma konusunda ciddi krizler yaşanmıştır. Bu dönemde kurulan hükümetlerin hepsi koalisyon veya azınlık hükümetleri olup fazla uzun ömürlü olmamışlardır.⁵⁴²

6.2. 12 EYLÜL 1980 İHTİLÂLİN NEDENLERİ

Görüldüğü gibi 12 Eylül darbesine varan yetmişlerdeki Türk siyasetinin en belirgin niteliği istikrarsızlık, belirsizlik, bölünmüşlük ve diyalogsuzluk olduğu söylenebilir. Böyle bir siyasî tablodan problem çözebilen, toplumsal taleplere cevap verebilen ve ülkeyi rasyonel şekilde yönetebilen bir iktidar oluşturmak elbette mümkün değildi. 1973'ten 1980'e kadar yedi yılda yedi hükümetin görev yapmasına tanık olunan bir siyasal sistemde istikrar ve güçlü bir hükümet yapısının oluşmasını beklemek hayalcilik olurdu. Ortalama ömrü bir yıl devam eden hükümetlerin başarısız ve istikrarsız yönetimleri toplumsal sorunların çığ gibi artmasına, hiçbir sorunu çözmemesine ve toplum nezdinde siyasetin inandırıcılığını ve meşruiyetini yitirmesine sebep olmuş, yetmişli yıllar demokrasinin çöküşüne sahne olmuştur. Bu da askeri müdahaleye neden olmuştur.

Yetmişli yıllar Türkiye'si sadece siyasî istikrarsızlıklar ve bunların yarattığı sorunlarla tanımlanacak bir ülke değildir. Bunun yanında aynı dönemde sosyal ve ekonomik yapıda gözlemlenen hızlı bir değişim ve bu değişim eğilimlerinin yarattığı çözümsüz sorunların oluşturduğu kaotik bir tablo ile de karşı karşıya bulunmaktayız. 1970-1980 arasındaki on yıllık dönemde şehirli nüfusun oranı % 38.45'ten % 43.91'e yükselirken köylü nüfusun oranı % 61.55'ten % 56.09'a gerilemiştir. Şehirli nüfustaki bu artışın kaynağını kırsal kesimden şehir merkezlerine yönelen göçler oluşturmuştur. Giderek hızlanan köyden şehir merkezlerine göç, pek çok travmatik sosyal ve siyasal sorunun da sebebinin teşkil etmiştir. Şehirlere gelen göçmenler şehir çevrelerini kuşatan gecekonduarda sosyal ve ekonomik yoksunluk içerisinde hayatlarını kazanmaya çalışmışlardır. Özellikle Ankara, İstanbul, Adana ve İzmir gibi büyük şehirlerde hızla artan gecekondu her bakımdan sosyal sorunların

⁵⁴⁰ DURSUN, Davut, (2005), a.g.e.....s.45.

⁵⁴¹ ÖZDEMİR, Hikmet, (2007), a.g.e., s. 280.

⁵⁴² DURSUN, Davut, (2003), ...a.g.e ..., s.17-18.

buraları kuşatmasına yol açmışlardır. Buralarda şehir hayatından farklı bir sosyal hayat biçimi gelişmiş, buralara özgü organizasyonlar liderlik biçimleri, çalışma şekli ve farklı ilişkiler ağı öne geçmiştir. Bu ortamda şehirlerin çevrelerini kuşatan gecekondu kesimlerinin siyasî ve idari sisteme yönelen talepleri ve toplumsal isteklerinin karşılanamaması sisteme yönelik tepkilerin, alternatif arayışların ve “millî bütünlüğü” sarsıcı ideolojik faaliyetlerin ortaya çıkıp gelişmesine katkıda bulunmuştur. Söz konusu memnuniyetsizliklerin siyasî alanda farklı örgütlenmelere ve ideolojik çatışmalara müsait bir zeminin oluşmasında da etkili olduğu söylenebilir. Bu dönemde gecekondu semtleri, belli ideolojik grupların işgali ve tekeli altına girmiş olduğundan bu yapılanma terör ve anarşinin lehine bir gelişme olmuştur.⁵⁴³

Sosyal alandaki tatminsizlikler ve iç sorunların ekonomik alandaki sorunlarla iç içe geçmiş olduğu söylenebilir. Öncelikle 1973 petrol krizinin Türk ekonomisi üzerinde olumsuz etkisinin büyük olduğu hatırlanmalıdır. Bir anda yükselen petrol fiyatları, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de enerji harcamalarını ikiye, üçe katlamıştır. Türkiye’nin ihracat gelirlerinin büyük bölümü petrol ithalatına gittiğinden dolayı yatırımlara ayrılacak kaynaklar hızla azalmıştır.

Demirel’in azınlık hükümeti tarafından hazırlanıp ilan edilen 24 Ocak Kararları Türkiye’de sadece işçi sınıfının değil siyaset aktörlerinin de çok sert eleştirilerine maruz kalmıştır. İşçi örgütlerinden özellikle Devrimci İşçi Konfederasyonu (DİSK) kararlara muhalefette önemli rol oynamıştır. Geniş katılımlı gösterilerle kararlara karşı çıkılırken boykotların yaygınlaşmasında da etkili olmuştur. Bunun yanında parlamenter muhalefet de kararların karşısına geçerek sert eleştiriler yöneltmişlerdir.

Ana muhalefet liderinin 25 Ocak İstikrar Tedbirlerinin normal demokratik ortamda uygulanmasının zor olduğuna ve bu programla getirilen ekonomik modelin uygulanabilmesi için bir rejim değişikliğine gidilmesi tehlikesine dikkat çekmekte olduğunu görmekteyiz.

12 Eylül darbesine giden süreçte 1978 yılı ortalarına kadar Silahlı Kuvvetler içerisinde darbe yönünde bir hazırlığın olmadığı söylenebilir. Ancak yaşanan olaylar ve gelişmeler nedeniyle “müdahale” fikrinin bir alternatif olarak her zaman gündemde olduğu dikkat çekmektedir. Genelkurmay Başkanı ve 12 Eylül darbesinin baş aktörü Orgeneral Kenan Evren, 1979 yılının ilk yarısında özellikle Güneydoğu’da artan terör ve anarşi olayları nedeniyle vatandaşlardan ve Silahlı Kuvvetler içerisinde çok sayıda mektup aldığını, çok sayıda milletvekili ve senatörün hükümetin olayların üstesinden gelemeyeceği yönünde fikirler dile getirdiklerini, kendisinin ise “bir müdahaleyi şimdilik düşünmediğini” ve “bıçak kemiğe dayanmadan yapılacak bir müdahalenin yurda yarardan çok zarar vereceğine inandığını” belirtmektedir.⁵⁴⁴

Orgeneral Evren, sorunun hükümetin değişmesinde değil başta Anayasa olmak üzere bazı temel yasalarda köklü değişiklikler yaparak devleti yeni temeller üzerinde oturtmakta olduğuna inanmaktaydı. Bu sebeple Anayasa ve kanunlarda değişiklikler yapamayacak bir siyasal sistemi sorun olarak görüyor ve mevcut siyasî yapı ile bunun sağlanamayacağını biliyordu. Bu tarihlerde aralarında milletvekili ve senatörlerin de bulunduğu pek çok kişinin bizzat Genelkurmay Başkanına giderek üstü kapalı veya açık şekilde Silahlı Kuvvetlerin müdahalesinden başka bir çıkar

⁵⁴³ DURSUN, Davut, (2005), a.g.e.....s.53.

⁵⁴⁴ EVREN, Kenan(1994), Zorlu Yıllarım-1, Milliyet Yayınları, Yaşantı Dizisi İstanbul, s.65-66.

yolun kalmadığını söylemeleri ve Ordu'yu müdahaleye davet etmeleri, Türk halkının ve sivil siyaset kadrolarının kriz anlarındaki tavırlarını ortaya koyması açısından önemlidir. Demokratik sistemde karşı karşıya kalınan krizlerin aşılabilmesi için Silahlı Kuvvetlerden yararlanma amacıyla en son çare olarak başvuru olan Sıkıyönetimin ötesinde Ordu'nun ülkeyi yönetmesinin istenmesi Türk insanının ordusuna ne kadar güvendiğini ve alternatif olarak zor anlarda ikinci bir tercih olarak gördüğünü göstermektedir. Bunda da en büyük neden yapılan öteki müdahalelerin artık halkta, siyasilerde, sivil toplum kuruluşları, sendikalar, odalar ve kurumlarda alışkanlık biçimi kazandırmasından kaynaklanmış, militarist bir yapıyı benimsemiş olması, olağan görmesidir.

1978 yılının sonlarına doğru Kahramanmaraş'ta patlak veren olaylar terörün kitleselleştiğini ve toplum yapısındaki Alevilik-Sünnilik ayrımının tahrikiyle nelerin yaşanacağını göstermiştir. Olaylar üzerine 26 Aralıkta on üç ilde Sıkıyönetim ilan edilmek zorunda kalınmıştır. Sıkıyönetim ilan edilen yerlerde idari otorite askeri şahsiyetlere geçmiş, son çare olarak askerlerden olayların üstesinden gelmeleri istenmişti. Ancak Sıkıyönetim uygulamasının terör ve anarşi olaylarını durdurma noktasında başarısız olması, askerlerde bu işin demokratik düzen içerisinde imkansız olduğu kanaatini güçlendirmiş olduğu söylenebilir. Zira Silahlı Kuvvetlerde müdahale fikrinin güçlenmesi ve yönetime bütünüyle el koyma eğiliminin artması Sıkıyönetimin ilanından sonra olmuştur.

Askeri müdahaleye giden süreçte siyasal boşluğun oluşması ve bu boşluğun toplum düzenini rayına oturtmamasıdır. İç ve dış etkenlerle beslenen ve her geçen gün siyasal, ideolojik, düşünsel ve toplumsal şiddetin, çatışmanın artması en önemli etkenlerken, toplum tarihide izler bırakan, hatırlanan ve görüşler arasındaki kampları, ayrışmayı, bölünmeyi daha derinleştiren siyasî ve toplumsal olayları sınıflandıracak olursak belli başlı olaylar şunlardır:

6.2.1. Ekonomik Nedenler

1970'lerden sonra Türkiye ekonomik açıdan belli bir istikrar dönemine girer. 1978 Nisan ayına kadar, IMF'ye niyet mektubu verilmemiştir. 1970 senesini takip eden ilk 5 yılda zaten IMF ortalarında pek görülmemiştir. Bu nisbi istikrarın iki temel nedeni olduğu söylenebilir.

1.) 1970'li yıllarda Amerikan dolarının devalüasyonu ile birlikte, Breton Woods Antlaşması'yla dünya para sistemi çökmüştür. Batı, çöken sistem yerine konacak yeni bir düzenleme peşindedir. Sistem, kendi derdine düştüğü için diğer ülkelerle fazla uğraşacak, onları yakından denetleyecek durumda değildir.

2.) Türkiye'de birkaç yıllık diğer istikrarın sebebi ise, Avrupa özellikle Almanya'da bulunan işçilerin gönderdikleri işçi dövizlerinin ödemeler dengesi üzerindeki olumlu etkisidir. Gönderilen işçi dövizleri hesaba katılmadan bakıldığında, 1970 ile 1974 arasında 4,5 milyar dolarlık mal satmış, buna mukabil 9,5 milyar dolarlık mal satın alınmış olduğu görülmektedir. Türkiye bu geçici olumlu şartlara güvenerek, eski sermaye birikim modeli olan "ithal ikamesinde" ısrar edip dünya iş bölümünün kendisine yüklediği görevlere kulak asmamıştır. Bunu ise, 1974'ten sonra gittikçe artan bir ekonomik kriz ve 12 Eylül ile ödemiştir.⁵⁴⁵

Devlet otoritesi yok olurken ekonomide karaborsacılık ve enflasyon bir türlü dizginlenemedi. Üretim hızla düşerken en temel maddeler bile piyasada bulunmaz oldu. 1979 kışı herhalde Türkiye'nin bir daha kolay kolay unutamayacağı bir

⁵⁴⁵ ALTAN, Mehmet, (2006), Darbelerin Ekonomisi, Sis Yayıncılık, İstanbul, s. 133-134.

dönemdi. Dövizsizlikten petrol getirtirilemiyor, kaloriferli evler ısınmıyor, benzin kuyukları büyüyor, ulaşım durma noktasına geliyor, fabrikalar ancak %30 kapasiteyle çalıştırılabiliyordu. Ülkede dövizle dayalı ürünler giderek yoklar listesine girmeye başlamıştı. Bunun yanı sıra sürekli şekilde zorunlu zamlar geliyor, Türk Lirası'nın dolara karşı değeri durmadan düşüyor ve enflasyon baş döndürücü bir hızla yükseliyordu. Tabi durumun daha ağırlaşması ve kontrolden çıkmasında iç ve dış etkenlerin rolü büyüktü.

İşveren çevreleri de bu dönemde CHP'ye karşı Cumhuriyet tarihinde görülmemiş bir mücadele açtı. Bazıları dövizsizlikten hammadde bulamadığından, bir diğer bölümü ise, daha karlı gördüklerinden, ya işyerlerini kapatmayı veya grevlerin uzamasıyla işyerlerinin kapalı kalmasını tercih etti. 1979 yılında Türk özel sektörünün paniği öylesine büyüdü ki, yüzlerce fabrika veya son derece sağlam kuruluşlar yok pahasına satıldı ve sahipleri aileleriyle birlikte yabancı ülkelere göç ettiler.⁵⁴⁶

Türkiye'nin 1978 başından itibaren para beklediği Batı ise işi yavaştan alması ve ancak bir yıllık gecikmeyle 6 Ocak günü Guadeloup'e doruğunda, Türkiye'ye yardım ilkesi kabul edilmişti. Ancak on gün sonra Bonn'da toplanan dört Batı ülkesi temsilcisi, alınan kararın kesin koşulunu ortaya çıkardılar. IMF ile antlaşma yapılması, özellikle Amerika'nın koşulu "Türkiye IMF ile antlaşmadan bir kuruş dahi kredi verilmemesi" şeklindeydi. Batı ülkelerinin amacı, borçlu ülkeleri yeni bir IMF (yani kendi) düzenine sokmaktır. IMF ile antlaşma 19 Temmuz 1979'da sağlandı. Ardından 221 banka ile borç ertelemesinin imzalanması 30 ağustos'u buldu. OECD çerçevesinde devletlerden gelen kredi de 1,5 milyar dolar olarak saptandı. Ancak bu kolaylıklardan hiçbirini Ecevit Hükümeti kullanamadı. Batı Türkiye'yi en zayıf anında yakalamış ve IMF koşullarıyla, ekonomisindeki korunma duvarlarını yıkmaya, kapılarını açmaya zorlamaya başlamıştı.⁵⁴⁷

ABD'nin 2. Savaş sonrasında hegemonyal güç olarak ortaya çıktığından artık sömürüyü askeri yöntemlerle değil daha modern yöntemlerle sürdürmek istiyordu. 1980 yılı ve sonrasını kapsayan dönem ise, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler üzerindeki baskıların giderek arttığı ve neo-liberal iktisat politikalarının bu ülkelere yaygın olarak dayatılmaya başlandığı bir dönem olarak kendini göstermiştir.⁵⁴⁸ Bu süreç sonrasında küreselleşme kavramından daha sık bahsedilmeye başlanmıştır. Küreselleşmenin özünü Batı'nın altyapısıyla (kapitalizm) ve üstyapısıyla (rasyonalizm, demokrasi, insan hakları vb) tüm dünyaya yayılması olarak tanımlayan bir görüşe göre Batı'nın bu yayılması üç tarihsel dalga şeklinde ortaya çıkmıştır.⁵⁴⁹

Küreselleşmeyle ilgili bu görüş, birinci dalgayı 1490'lı yıllarla yani merkantilist dönemle ilişkilendirmiş, ikinci dalgayı ise 1890'lı yıllarda yaşanan sanayi devrimi süreci ile açıklamıştır. Buna göre sanayi devriminin olanaklarıyla taşınan ikinci dalga, emperyalizmle sonuçlanmış ve bunun ardından gelen üçüncü dalga globalleşme denilen olguyla tanımlanmıştır.

1970'li yılların başından itibaren oluşmaya başlayan ve dünya ekonomisi üzerinde söz sahibi olacak düzeyde güçlenip gelişen Çok Uluslu Şirketler (ÇUŞ)'in globalleşme olarak ifade edilen bu süreçteki yerleri çok önemlidir. Üretimden

⁵⁴⁶ BİRAND, Mehmet Ali, (1984), ...a.g.e ...,s. 71.

⁵⁴⁷ BİRAND, Mehmet Ali, (1984), ...a.g.e.....s. 72-74.

⁵⁴⁸ AKALIN, Uğur Selçuk. Türkiye'de Devlet-Sermaye İşbirliğinin Ekonomi Politikası, İstanbul: Set Yayınları, 2002, s.59.

⁵⁴⁹ ORAN, Baskın. Türk Dış Politikası Cilt 2: 1980-2001. İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, s.41.

dağıtıma her alanda kar maksimizasyonu ilkesiyle hareket eden ve bu yolla tüm dünyaya yayılan bu şirketlerin ortaya çıkışı ve güçlenmesine paralel olarak dünya üzerinde ticaretin ve doğal olarak ekonomilerin serbestleşme sürecinde oldukları açıkça görülmüştür. Planlı ve ithal ikameci bir ekonomik süreçten çıkan Türkiye de adım adım bu serbestleşme sürecinin içine çekilmiştir.

Özellikle 1980 yılından itibaren uygulanan ekonomi politikalarında kendini gösteren neo-liberal ideoloji, dünya ekonomisinde ve özellikle sermaye alanında globalizasyonun sağlanmasını ve buna paralel olarak devletin ekonomik ve siyasal alandan uzaklaştırılmasını savunmakta, piyasa ekonomisinin dünya ölçeğinde yerleşmesini istemektedir.⁵⁵⁰ Bu süreçte az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde ve tabii ki Türkiye’de, istikrar politikaları ya da yapısal uyum politikaları adı altında birtakım politikalar uygulanması yoluna gidilmiştir. Neo-liberal ideolojinin hakim olduğu 1980’li yılların özellikle ekonomik sonuçlarını ve bedellerini az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin halkları ağır bir biçimde ödemiştir. Neo-liberal dalga ve küreselleşme süreci hem gelişmiş ülkelerin kendi içlerinde bir sınıfsal saldırıya ve hem de dünyanın efendisi olarak ifade edilen az sayıdaki gelişmiş ülkenin ve onlarla aynı paralelde hareket eden uluslar arası finans çevrelerinin, ticaret kuruluşlarının, küresel şirketlerin gelişmekte olan ülkeler üzerinde zaten var olan hakimiyetlerinin daha da pekişmesine yol açmıştır.⁵⁵¹

Bu süreçle, gelişmekte olan ülke ekonomilerine birtakım politikalar uygulatılarak sisteme entegre olmaları sağlanmıştır. Söz konusu politikalar devletin iktisadi alandaki yerinin ve yetkilerinin azaltılması, özelleştirmeler, devalüasyon gibi çok belirgin uygulamalardır.

Uygulanan tüm bu politikalar ülkelerin kendi içinde ve ülkeler arasında var olan sosyal farklılıkların daha da artması sonucunu doğurmuş; bir yandan büyük yoksulluklara yol açarken, diğer yandan bazı kesimlerin daha da zenginleşmesine neden olmuştur. Servetin daha önce eş görülmemiş bir biçimde giderek daha az sayıda insanın eline toplanması, küreselleşme olarak ifade edilen sürecin en kötü sonucu olarak gösterilmiştir.⁵⁵²

Öte yandan, salt ülkeler açısından bakıldığında, 1980’li yılların başında sisteme dahil olan ülkelerde bir durgunluk havası hakim olmasına karşın, takip eden yıllarda Batı’nın ve ABD’nin petrol krizinin etkisinden sıyrılarak kendini toparladığı ve ekonomik anlamda tekrar yükselişe geçtiği görülmektedir. Bu süreçteki önemli olaylardan biri ise 70’lerin ortasından itibaren kendini gösteren, ellerinde dolar (petro-dolar) birikmiş olan petrol üreticilerinin, sahip oldukları bu dolarları Batı’da yer alan banka ve şirketlere yatırımları olmuştur; bu süreç sonrasında hem söz konusu şirketlerin sermaye yapıları daha da güçlenmiş hem de bu petro-dolarlara sahip olan bankalar, petrol şoku yüzünden ekonomileri kötüye giden az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere kredi vermek yoluyla daha da kuvvetlenmişlerdir.⁵⁵³

1980’li yılların başından itibaren az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin dış borç yükümlülükleri düzenli bir şekilde artmaya başlamıştır. Bu süreçte kredi veren kuruluşlar tarafından ortaya atılan yeniden takvime bağlama, yeniden yapılandırma gibi uygulamalar IMF ve DB politikaları çerçevesinde verilen kredilerle birleşmiştir. Bunlar sözde, faizlerin zamanında ödenmesini güvence altına alma yönündeki politika uygulamaları olarak gösterilmesine karşın, gelişmekte olan ülkelerin

⁵⁵⁰ AKALIN, Uğur Selçuk(2004) Üç Dönem Üç Ekonomi. İstanbul: Set Yayınları, s.106-107.

⁵⁵¹ İNSEL, Ahmet(2004), Neoliberalizm: Hegemonyanın Yeni Dili. İstanbul: Birikim Yayınları, s.15.

⁵⁵² WENT, Robert, Küreselleşme: Neoliberal İddialar, Radikal Yanıtlar. Emrah Dinç (çev.). İstanbul: Yazın Yayıncılık, 2001, s. 58.

⁵⁵³ ORAN, Baskın. Türk Dış Politikası Cilt 2: 1980-2001. İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, s.11.

ödenmemiş borçlarının büyümesi sonucunu doğurmuştur.⁵⁵⁴ Burada dış ekonomik konjonktür açısından önemli olan noktalardan biri de IMF ve DB'nin süreç içerisindeki konumlarıdır. Kuruldukları dönemden itibaren uluslar arası kapitalist sistemin sorunsuz bir biçimde işlemesine aracılık eden bu kurumlar 1980'li yıllarla birlikte daha farklı ve güçlü bir şekilde gelişmekte olan ülke ekonomilerine müdahale etme yoluna gitmişlerdir. Söz konusu kurumlar 1980'li yılların başından itibaren bunalımı yönetmek ve düzenleme politikaları oluşturmak üzere birlikte hareket etmişler ve bu iki kurum büyük borç tahsildarlarına dönüşmüşlerdir.⁵⁵⁵

12 Eylül 1963 tarihinde imzalanan Ankara Anlaşması'yla Avrupa Ekonomik Topluluğu (şimdiki adıyla Avrupa Birliği) ile ilişkilerine resmiyet kazandıran Türkiye'de, 1980'li yıllarla birlikte bu ilişkilerde uzun yıllar sürecek olan çalkantılı bir döneme girilmiş olmasıdır. Özellikle 12 Eylül 1980 askeri darbesinden sonraki süreç Türkiye'nin Topluluk ile olan ilişkileri açısından önemli bir yere sahiptir.

Özetle, neoliberal iktisat politikaları 1980'li yıllara damgasını vurmuş, bu yolla hem uluslararası kapitalist sermayenin yayılması önündeki tüm engeller bir bir kaldırılmış ve hakimiyeti daha da pekiştirilmiş, hem de uygulanan istikrar politikaları ve yapısal uyum politikaları sonrasında az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin içinde bulundukları zor durum daha da perçinlenmiştir. Bu ülkelerin çoğu borç krizlerine girmekle kalmamış, aynı zamanda kendilerine dayatılan ekonomi politikalarıyla gelişmiş ülkelere olan bağımlılıkları daha da artmıştır. Söz konusu dönemin uluslararası ortamını ana hatlarıyla böylece özetledikten sonra Türkiye'nin bu süreçten nasıl etkilendiği; daha açık bir ifadeyle, 1980 sonrası uygulanan 24 Ocak Kararlarıyla sömürü sistemine tam anlamıyla bağlanmıştır. Bu da ancak 12 Eylül darbesiyle gerçekleştirilebilirdi. Dönemin Türk dış politikasında değineceğiz.

12 Kasım 1979 – 12 Eylül 1980 arasında görev yapan AP hükümetinin en önemli işi ünlü 24 Ocak Kararı'dır.

24 Ocak Kararları, 24 Ocak 1980 tarihinde ekonomi literatürüne geçen ve yapısal dönüşümleri içeren programdır.

Aynı zamanda 1980'lere doğru tüm dünyada neo-liberal bir ekonomik dönüşüm yaşanmaktaydı. Neo-liberal reformları uygulayabilmek için toplumsal muhalefetin olmaması ve baskı ortamı gerekliydi. Amerika Birleşik Devletleri neo-liberal politikaları hızlandırabilmek için dünyanın çeşitli ülkelerinde merkez sağ hükümetleri işbaşına geçirmek için askeri darbeleri desteklemekteydi.⁵⁵⁶

Süleyman Demirel, 1979 yılında başbakanlık müsteşarlığına getirdiği Turgut Özal'a yeni bir ekonomik istikrar programı hazırlama görevi vermiş ve program kısa sürede hazırlanmış, bir başka deyişle IMF tarafından hazırlanmış olan program 24 Ocak 1980'de kamuoyuna açıklandı.⁵⁵⁷

Böylece IMF'nin daha önce yaptıramadığı isteklerini içeren program, Türkiye ekonomisini tek taraflı olarak yabancı sermayeye açmıştır. 24 Ocak Kararları'nın temelini neo-liberal yaklaşımın oluşturduğudur. Neo-liberal politikalar çerçevesinde uygulanan 24 Ocak Kararları asıl olarak IMF'nin pek çok az gelişmiş ülkeye sunduğu geleneksel istikrar programının ve yine söz konusu ülkelere bu kez Dünya Bankası tarafından sunulan yapısal uyum programının içeriğini

⁵⁵⁴ CHOSSUDOVSKY, Michael, Yoksulluğun Küreselleşmesi; IMF ve Dünya Bankası Reformlarının İçyüzü., Neşenur Domaniç (çev.). İstanbul: Çivi yazıları Yayınevi, 1999, s.53.

⁵⁵⁵ TOUSSAIND, Eric, Ya Paranı Ya Canını: Dünya Bankası ve IMF'nin Üçüncü Dünya Politikaları, Maral Berberyan (çev.). İstanbul: Yazın Yayıncılık, 1999, s.174.

⁵⁵⁶ CHOMSKY, N. (1999). Profit over People: neoliberalism and global order, New York: Seven Stories Press. http://tr.wikipedia.org/wiki/12_Eyl%C3%BCl_Darbesi

⁵⁵⁷ http://tr.wikipedia.org/wiki/24_Ocak_Kararlari

kapsamaktadır. Yapısal uyum, uluslararası kapitalizmin taleplerini yerine getirmek için gerekli olan bünye değişikliği olarak tanımlanmaktadır ve buna göre Türkiye Cumhuriyeti açısından 24 Ocak Kararları, salt ekonomik niteliği aşan, çok önemli bir kırılma noktasını oluşturmaktadır.⁵⁵⁸ Özellikle 1980'lerin başından itibaren IMF-DB tarafından az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere kredi vermenin önkoşulu olarak dayatılan iktisadi istikrar ve yapısal uyum programlarının yapısal uyum ayağı, birtakım yapısal reformların ve düzenlemelerin yapılması anlamını taşımaktadır. Bu yapısal reformlar; ticaretin liberalizasyonu, bankacılık sektörünün kuralsızlaştırılması, devlete ait işletmelerin ve tarım alanlarının özelleştirilmesi, vergi reformu gibi önlemlerden oluşmaktadır.⁵⁵⁹

Ana hatlarıyla belirtilen bu amaçlara bakıldığında fiyat istikrarı ve ödemeler dengesi ile ilgili kararların önceki yıllarda da IMF ile yapılan sözleşmeler çerçevesinde uygulanan/uygulaması öngörülen maddeler olduğu açıkça görülmektedir. Burada önemli olan nokta, nihai amacı Türkiye Ekonomisi'nin kapitalist dünya ekonomisine entegrasyonu ve bu bağlamda ekonominin dışa açılımının sağlanması⁵⁶⁰ olarak gösterilen bu modelin piyasa ekonomisinin işlerliğinin sağlanması ve devletin ekonomideki payının ve ağırlığının azaltılması konularına kesin bir öncelik vermiş olmasıdır.

6.2.2. Toplumsal şiddet ve Terör

Terörün, aşırı sağ ve sol gurupların birbirine karşı işledikleri cinayetlerden toplumun tanınmış simalarına yönelmesi ve belli bir aşamadan sonra kitleselleşmesi tüm toplum kesimlerinde ciddi bir kaygıya ve korkuya yol açtı. Bütün çabalara rağmen terörün kontrol altına alınmaması ve her geçen gün tırmanışını sürdürmesi hükümetin ve genelde siyasetin tam bir acizliğini ortaya koymaktaydı.

1 Mayıs 1977'de İşçi Bayramında kutlama sırasında olan kargaşa, izdiham, provokasyonlar ve çatışma sonucu 36 kişinin hayatını kaybetmesi, 130 kişinin yaralanması ve 19 – 26 Aralık 1978 tarihinde Kahramanmaraş'ta patlak veren Alevi-Sünni çatışmasında toplam 108 vatandaşın hayatlarını kaybetmeleri sorunun vardığı düzeyi göstermenin ötesinde tüm toplum kesimlerinde gelecek ve güvenlikle ilgili ciddi bir kaygıya yol açtı. Olaylar karşısında çaresiz kalan Başbakan Ecevit, istemeyerek de olsa, 13 ilde sıkıyönetim ilan edilmesine razı olmak zorunda kalmıştı.⁵⁶¹

Bölünen sadece sıradan sivil toplum kesimleri değil bunun bir yansıması olarak idare içinde de önemli bir bölünme ve bunun yarattığı yanlışlık adaletsizlik ciddi bir sorun olarak ortaya çıkmıştır.

Siyasette bu tablo gözlemlenirken gençlik örgütlerinde de benzer bir bölünmüşlük söz konusu olmuştur. İstanbul yüksek öğrenim kültür derneği Ankara demokratik Yüksek Öğrenim Derneği, dev-sol, dev-yol gibi gençlik örgütleri etkili olmuşlardır. Diğer yanda Güneydoğu'da yasa dışı yollarla kurulmuş ve etnik milliyetçilik yapmaya çalışan çeşitli örgütler doğmuştur. Bunlar içerisinde en etkili olanın PKK olduğu söylenebilir.⁵⁶²

1 Şubat 1979 günü Milliyet Gazetesi genel yayın yönetmeni ve başyazarı Abdi İpekçi'nin öldürülmesi, terörün en ılımlı çevrelere de el attığının örneğidir ve

⁵⁵⁸ ORAN, Baskın, Türk Dış Politikası Cilt 1: 1919-1980. 6. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları, 2002,s.665.

⁵⁵⁹ CHOSSUDOVSKY, Michael(1999) ..a.g.e , s.73.

⁵⁶⁰ AKALIN, Uğur Selçuk(2004), ... a.g.e , s.107-108.

⁵⁶¹ DURSUN, Davut, (2005), a.g.e.....s.43.

⁵⁶² DURSUN, Davut, (2005), a.g.e.....s.47.

bu olaylar karşısında devletin güçleri olan polis ve ordu terör karşısında yetersizdi. Solun kendi içindeki hesaplaşması, sol – sağ guruplarının mücadeleleri, Alevi – Sünni mücadelesi ve Kürtçülük adına yapılan terör hareketleri bir araya gelince içinden çıkılamayacak bir durumla karşı karşıya kalınıyordu.

Kürt sorunu ile ilgili olarak komutanların düşünceleriyle, Ecevit'in yaklaşımı arasında farklar vardı. Asker, bu sorunun disiplinle halledilebileceğine, başka bir çözüm şekli olmayacağına, aksi halde çok daha büyük olaylarla karşılaşılacağına inanmıştı. Ecevit'e göre ise bu soruna silah ile çözüm bulunamazdı, üstelik doğu halkı Kürtlük adına terör yapanları da benimsememişti. Böylesine farklı görüşler olunca, ordu ve hükümet arasındaki ilişkiler gerildi.

Yılın en ciddi olayı şubat ayı ortalarında İzmir'de patlak verdi. TARİŞ'te işten çıkartılan işçilerle arkadaşlarının ve üniversite örgencilerinin destek vermesiyle başlayan olaylar bir anda tüm İzmir'i sardı, çatışmalar bütün şehre yayıldı. Ancak asker müdahalesi ile çatışmalar önlendi.

Suikastların, çatışmanın, terörün, aşırı sağ ve sol grupların birbirine karşı işledikleri cinayetlerden toplumun tanınmış simalarına yönelmesi ve belli bir aşamadan sonra kitleleşmesi, silahlanmanın artması tüm toplum kesimlerinde ciddi bir kaygıya ve korkuya yol açmıştır. Bütün çabalara rağmen terörün kontrol altına alınamaması ve her geçen gün tırmanışını sürdürmesi hükümetin ve genelde siyasetin tam bir acizliğini ortaya koymaktaydı. Terörü önleyecek polis teşkilatının sol ve sağ diye iki karşıt kutba bölünmüş olması artık kaygıyı daha da arttırmış ve can güvenliği kalmamıştır. Aralarında tanınmış akademisyenlerin, siyasetçilerin, sendikacıların ve gazetecilerin bulunduğu pek çok kişinin terörü kurban gitmesi toplumda ciddi bir güvenlik problemini öne çıkarmıştır. İnsanlar artık sokağa çıkamaz hale gelmiş, her gün haberlerde ve radyolarda siyasî cinayet haberleri duyulmaya başlamış, şiddetle her geçen gün daha fazla artmaya başlamıştır. Toplum tamamen bezgin, bıkkın ve tedirgin olmaya başlamıştır.

17 Nisan 1978'de Malatya Belediye Başkanı Hamit Fendoğlu'nun kendisine gönderilen bir bombalı paketin patlaması sonucu ailesiyle birlikte feci şekilde hayatını kaybetmesi tüm yurttaki korku ve kaygıya sebep oldu.

11 Temmuz 1978'de Bedrettin Cömert Ankara'da, 1 Şubat 1979'da Abdi İpekçi İstanbul Teşvikiye'de, 10 Eylül'de Türkiye İşçi Partisi Adana eski il başkanı Ceyhun Can yazıhanesinde, Çukurova Üniversitesi Rektör Vekili Fikret Ünsal evinin önünde, 19 Eylül'de Malatya Ülkü Ocakları eski başkanı Mürsel Karataş İstanbul Sultan Ahmet'te, Eylül'de Adana Emniyet Müdürü Cevat Yurdakul, 19 Kasım'da eski Adalet Partisi İstanbul milletvekili İlhan Egemen Darendelioğlu İstanbul Beyazıt'ta, 20 Kasım'da İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dekan Yardımcısı Ümit Doğançay İstanbul Etiler Profesörler Sitesi'nde, 3 Aralık 1979'da, Fedai Dergisi sahibi yazar Kemal Fedai Coşkuner İzmir Agora semtinde, 7 Aralık'ta İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi öğretim üyelerinden Cavit Orhan Tütengil İstanbul Levent'te, 11 Nisan 1980'de TRT İstanbul Radyosu prodüktörlerinden Ümit Kaftancıoğlu, 27 Mayıs 1980'de Milliyetçi Hareket Partisi Genel Başkan Yardımcısı Gün Sazak Ankara'da, 24 Haziran 1980'de Milliyetçi Hareket Partisi Gaziosmanpaşa İlçe Başkanı Ali Rıza Altınok evinde ve kızıyla birlikte, 15 Temmuz 1980'de Cumhuriyet Halk Partisi İstanbul milletvekili Abdurrahman Köksaloğlu Şişli'deki işyerinde, 19 Temmuz 1980'de Eski Başbakan Nihat Erim İstanbul'da Dragos Deniz Kulübü'nden çıkarken, 22 Temmuz 1980'de DİSK ve Maden-İş Sandikası genel Başkanı Kemal Türkler İstanbul Merter semtinde, Doğan Öz, Orhan Yavuz, Bedrettin Karafakioğlu, gibi isimler farklı tarihlerde düzenlenen suikastlarda hayatlarını kaybettiler.

27 Mayıs 1980 günü MHP Genel Başkan Yardımcısı Gün Sazak'ın öldürülmesiyle başlayan süreçte 1980 yılının yaz ayları terörün patladığı dönem oldu. Bu dönemde 189 kişi ölmüş, 240 kişi de yaralanmıştı.

Temmuz ayı başında Çorum ve Sivas'ta çıkanlar olaylar kitle çatışmalarına dönüşüyordu. 19 Temmuz 1980'de 12 Mart döneminin Başbakanı Nihat Erim'in öldürülmesi herkeste büyük şok yaratıyordu.

Hürriyet gazetesi "Sıra kimde?" diye soruyor ve yazısını şöyle sürdürüyordu:

" ...Sıranın kime geldiğini hala öğrenmek ister misiniz sayın parlamenterler, milletin temsilcileri? Onu da söyleyeyim: Size. Bunu bilmeyen var mı? Terör artık vatandaşları ortadan kaldırmakla yetinmiyor, demokrasiyi de yıkıyor. Sırada bizden çok sizler var mısınız ?

... Birlik, beraberlik temennilerine karşı "onların kalbi taslaşmış" , "hayasızca yalan söylüyorlar, elde belge yokken suç isnat ediyorlar" deyiniz. Devam edin olayların gerisinde yatan gerçekleri, "orada benim tabanım var" diye görmezden geliniz. Bu da yetmiyorsa size' faşist, sosyal faşist, komünist' tartışmasına tekrar başlayınız. Demokrasimizin yüceliğine sahip çıkar görününüz. Bunu yaparken gösterilere, parlak sözlerle yer vermeyi ihmal etmeyiniz ... " ⁵⁶³

Erim'in toprağa verildiği gün Milliyet şunları yazıyordu:

" ... Vatandaşın bu kritik anda hükümetten de, muhalefetten de, Meclisten de ve diğer kumlardan da istediği tek şey var: Tartışmayı kesin ... Bu yangını söndürmek için ortak eyleme geçin ... Bunu hiç vakit kaybetmeden derhal yapın, Yoksa yarın çok geç olabilir." ⁵⁶⁴

Diğer yandan ise Çorum, Sivas, Kahramanmaraş gibi illerde sağ-sol kamplaşması Alevi-Sünni çatışmalarına dönüşürken terör olayları kitlesel bir boyut kazanmakta gecikmedi. Bütün bu gelişmeler karşısında hükümetin bir şey yapamaması ülkenin sürüklendiği terör olaylarının bir iç savaşa doğru gidişin habercisi olduğu şeklinde Silahlı Kuvvetlerde ciddi kaygıların doğmasına yol açtı.

12 Eylül 1980 öncesi gazete haberlerine bakacak olursak artarak devam şiddetin, kaosun ve anarşinin hangi boyutlara geldiğini daha iyi anlarız.

6.2.2.1. 12 Eylül Öncesi Gazete Haberleri

12 Eylül'den önce ki 6 aylık dönemde yayınlanan terör haberleri içerisinde ön plana çıkan konular; Eylemler, çatışmalar, suikastlar, firarlar, militanlar, yakalama ve tutuklamalarla ilgilidir. Bu dönemde yayınlanan 449 terör haberi içerisinde ölümle ilgili olanların sayısı 186'dır. Günde ortalama 10 kişinin öldüğü 6 aylık dönemde hemen her gün, ölen ya da öldürülen insanlarla ilgili haber yapılmıştır, aşağıdaki haber başlıkları bu dönemin karakterini yansıtır.

* Ordu, Bursa, Siverek'te 3 kişi öldürüldü. (Milliyet, 2 Mart 1980)

* Demirel'in 170 günlük iktidarında 1361 kişi öldü. (Cumhuriyet, 12 Mayıs 1980)

* Dünkü olaylarda 11 kişi öldürüldü. (Tercüman, 3 Haziran 1980)

* 5 kentteki olaylarda 1'i polis 6 kişi can verdi. (Milliyet, 10 Temmuz 1980)

* Anarşi dün 23 can aldı. (Hürriyet, 2 Ağustos 1980)

* Saldırılarda dün de 12 yurttaş öldürüldü. (Cumhuriyet 4 Eylül 1980)

Söz konusu dönemde, firar olayları 32 kez haber konusu oldu. Sayıca az olmasına rağmen bu rakam oldukça önemlidir. Güvenlik önlemlerinin çok sıkı uygulandığı dönemde hapishaneden kolayca kaçılması oldukça dikkat çekicidir. Bunun nedeni ideolojik nedenlerden dolayı her kesim kendi taraftarlarını kendi fikrine yakın olanların kaçmasına göz yumuyordu. Bir diğer nedense toplumsal şiddetin artması için ve darbeye zemin hazırlamak için üstten serbest bırakılmaları

⁵⁶³ HÜRRİYET, 'Gün Birlik Günüdür', 21 Temmuz 1980.

⁵⁶⁴ MİLLİYET, 20 Temmuz 1980.

yönünde emir alıyorlardı veya örtülü bir şekilde içte ve dıştan destek alıyorlardı. Bu konu ile ilgili gazete haberleri oldukça trajik hatta kimi zaman komik yönü ortaya koymaktadır .

* Cezaevleri metroya döndü (Hürriyet, 1 nisan 1980)

* 2 Ayda tünel kazıp içine elektrik tesisatı döşediler. (Tercüman, 28 Haziran1980)

* Tutuklu gardiyana” dondurma ısmarlayacağım” diyerek kaçtı. (Hürriyet,12 Ağustos 1980)

*Yol geçen hanına dönen cezaevlerinden firarlar tesadüflerle ortaya çıkartılıyor. (Hürriyet, 25 Ağustos)

12 Eylül’den önceki 6 alık dönemde yayınlanan hemen her haberde terör örgütlerinin isimlerine yer verilmiştir. Bu yayın politikası istemeyerekte olsa terör örgütlerinin propagandasını yapmak anlamı taşımaktadır. Bu tarzı yansıtan bazı haber başlıkları da şöyledir:

* Tariş olaylarını ele başısı 4 THKP-C militanı aklandı. (Milliyet,2 Mart 1980)

* Dev-Sol , Dev-Yol dediler halkı ikiye böldüler. (Hürriyet, 5 Nisan 1980)

* 2 faşisti kaçıran 7 ÜGD ve ÜYD yöneticisi tutuklandı .(Cumhuriyet,3 Eylül 1980)

Her gün ortalama 10 kişinin öldüğü bir o kadarının, hatta daha fazlasının yaralandığı 12 Eylül öncesinde toplam 21 tutuklama haberi yayınlanmıştır. Tutuklama ile ilgili bazı haber başlıkları şöyledir:

* İstanbul’da 32’si sol, 5’isağ görüşlü 37 militan yakalandı. (Milliyet, 8 Mart 1980)

* 15 gün içerisinde 157 silahla, 1815 kişi yakalandı .(Milliyet,24 Mart 1980)

* İstanbul’da sol örgüt mensubu 96 kişi tutuklandı .(Hürriyet,7 Nisan 1980)

12 Eylül öncesindeki terör haberlerinde “eylemlerin nasıl gerçekleştiği” en ince ayrıntısına kadar işlenmiştir. Gazetelerin manşetlerinde eylemlerin biçimleri, insanın kanını donduracak niteliktedir. İşte haberlerden bazıları:

* Ankara’da kahvehane basıldı 2 ölü, 9 yaralı. (Milliyet,3 Mart 1980)

* Okula getirdiği bomba ile patlayan öğrenci gözlerini ve ellerini yitirdi.(Milliyet,9 Mart 1980)

* Bayrampaşa’da 4 kişi kurşuna dizildi. (Hürriyet,4 Nisan.1980)

6.2.3. Türk Dış Politikası

Esas itibariyle Türkiye’nin dış politikasında veya içerideki gelişmelerde kendi menfaatlerinden temelde aykırı bir gidiş gördüklerinde müdahale ortamı hazırlarlar. Türkiye’de Batıdan kendisini ayıran, daha bağımsız hareket etmek isteyen güçler iktidarda olduğunda Batı her zaman müdahale ihtiyacı duymuştur. Ya da Türkiye Sovyetler Birliği ile iyi ilişkiler kurduğunda yine Batı, müdahale ihtiyacını duymuştur. Mesela, 1980 öncesinde Türkiye hem sağ hem soluyla, hem ekonomik açıdan hem de fikir hayatı açısından bağımsızlığa doğru gitmekteydi.

Ayrıca Sovyetler Birliği ile iyi ilişkiler sürdürüyordu. Bu durumu Batı büyük ölçüde şikâyet etti.⁵⁶⁵

Dünya sisteminde yaşanan gelişmeler ve ortaya çıkan bölgesel güvenlik sorunlarının da darbede önemli bir payının olduğu, en azından Silahlı Kuvvetler'in müdahalesinde muharrik bir rol oynadığı ve darbenin dünya sistemindeki meşruiyetini sağlama noktasında olumlu katkıda bulunduğu ileri sürülebilir.⁵⁶⁶

28 Aralık 1979 tarihinde Afganistan'ın Sovyetler Birliği tarafından işgali ve Şubat 1979 günü İran'da Batı karşıtı bir rejimin kurulması dünya sistemi açısından ciddi bir bölgesel güvenlik sorununu meydana getirmiş ve bu açıdan Türkiye'nin önemi daha da artmıştır. Bülent Ecevit'in anlattığına göre Amerikan yönetiminin bölgesel güvenlikle ilgili bazı taleplerine Türkiye'nin olumlu cevap verememesi üzerine mevcut hükümetin düşürülmesine yönelik eylemler ve gelişmelerde artış olmuştur.⁵⁶⁷

Amerika Birleşik Devletleri yönetiminin darbeden haberdar olduğu ve darbe gecesi Başkan Jimmy Carter'a "Bizim çocuklar işi bitirdi." anlamında bir mesajın, bir toplantının ortasında iletiliğinin anlaşılması, 12 Eylül'de ABD'nin rolü konusunu da tartışmalara açtı. İlk kez Mehmet Ali Birand'ın '12 Eylül 04.00 (1984)' adlı kitabında ortaya atılan, 12 Eylül Darbesi sırasında dönemin ABD Ulusal Güvenlik Konseyi Türkiye Masası Sorumlusu Paul Henze'in askeri müdahaleyi haber alırken haberi ulaştıran diplomatın "your boys have done it(senin çocuklar işi bitirdi.)" anlamındaki konuşması, 12 Eylül Darbesi içinde ABD'nin rolü konusunda tartışmalara neden olmuştur. Paul Henze 2003 yılında Zaman Gazetesi'ne verdiği demeçte sözlerinin Mehmet Ali Birand'ın uydurması olduğunu belirtmiş, ancak kısa bir süre sonra Birand 2007'de Henze ile yaptığı görüşmenin sesli ve görüntülü kayıtlarını yayınlarak Henze'i yalanlamıştır.⁵⁶⁸

Bir diğer sorun yaşadığımız devlet olan Yunanistan bu boşluktan, kargaşadan yararlanarak darbe ertesinde Nato'nun askeri kanadına dönüyordu.

Yine Birand'a göre ise "NATO güney kanadının en önemli üyelerinden olan Türkiye'nin siyasî ve ekonomik iktidarsızlığı özellikle ABD tarafından gözleniyordu. 1979 yılında meydana gelen İran İslam Devrimi, ardından aynı yıl içinde Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgal etmesi üzerine Türkiye'nin ABD politikaları için istikrarlı hale gelmesi önem kazandı."⁵⁶⁹ Bu yoruma göre ise şu sonuç çıkıyordu: ABD, Türkiye'ye istikrarın demokratik kurumlar ve siyasîler eliyle gelemeyeceğini anlamıştı. Çünkü çok partili hayata geçtikten sonra siyasîler arasında uzlaşma, uyum değil; fikirsel, düşünsel, ideolojik ayrılıklar her geçen gün artmakta ve yerini toplumsal-siyasal şiddete, çatışmalara bırakmakta ve buda ABD'nin Doğu Bloku sınırındaki en güçlü kanadı Türkiye'yi istikrarsızlaştırmakta ve kaosa sürüklemektedir. Bu durum soğuk savaşın en güçlü taraflarından Sovyet Rusya'nın işine gelmekte ve bu istikrarsızlıktan faydalanarak Güney'e daha rahat hareket kabiliyeti sağlamaktadır. Keza Afganistan'ın işgali bunu

⁵⁶⁵ KAYNAK, Mahir, (2006), Darbeli Demokrasi, (Olaylar ve Çözümlemeler), Timaş Yayınları, İstanbul, s. 27-28.

⁵⁶⁶ DURSUN, Davut, (2005), a.g.e.....s.60.

⁵⁶⁷ ARCA YÜREK, Cüneyt(1986), Müdahalenin Ayak Sesleri, Bilgi Yayınları, Ankara, s.371.

⁵⁶⁸ http://tr.wikipedia.org/wiki/12_Eyl%C3%BCL_Darbesi naklen 14 Haziran 2003 tarihli Zaman gazetesini Birand'dan Paul Henze'ye sesli-görüntülü yalanlama URL erişim:6 Temmuz 2008

⁵⁶⁹ BİRAND, Mehmet Ali, (1984), ...a.g.e ..., s. 184-186.

örneklemektedir. Bu durumdan şüphesiz Türkiye kadar ABD'nin de stratejik, politik, zarar göreceği açık bir şekilde gözükmektedir. Bunu kabullenemeyen ABD Türkiye'de kendi menfaatleri için istikrarın gelmesini ve tekrar bu coğrafyada güçlü bir NATO ve müttefik kuvvetler izlenimi vermek istemektedir.

Diğer yandan İran'da müttefik ve CENTO'ya bağlı olan Şah rejimi yıkılmış, İran İslam Devrimi yapılmıştır. İran'da Muhammed Musaddık'tan kalma bir ABD karşıtlığı artan bir şiddette devam etmekte ve buda Sovyet Rusya'nın işini daha da kolaylaştırmaktadır. Bu nedenler gösteriyor ki ABD gibi liderlik, küresel süper güç olma iddiası bulunan bir devlet bu hegemonyasını sürdürebilmek için tekrar hamle yapması gerektiğini açıkça göstermektedir. Bunu da ancak istikrarlı bir Türkiye gibi müttefikle yapabilirdi. Bu nedenle Türkiye'yi kaybetmeyi göze alamazdı ve dostluğuna ihtiyacı vardı. Ama içerde muhtelif fikişsel akımlar ve ideolojiler vardı, bunların kendi içinde farklılıkları olsa da bir biriyle çatışsa da ABD karşıtlığı hakimdi. Solcular, Sosyalistler ve Komünistler zaten baştan itibaren Rusya yanlısı ve ABD karşıtıydı. Milliyetçiler ise Kıbrıs çıkartması sırasında, daha önce de Jüpiter füzelerinin çekilmesi ile soğuk savaş döneminde konjonktürün getirdiği beraberlikten güvenlerini kaybetmişler ve ABD'nin dostluğunu sorgulamaya başlamışlardır. Zaten birliktelik dönemin koşullarında Rus saldırganlığına karşı birliktelikti, oysa ideoloji ve doktrinini tamamen başka ülkeye tamamen dayanmaya karşıydı ve kendi öz kültür, değer, teknoloji, ilim ve kaynaklarıyla bir yere gelmeye amaçlamıştı. Turancılığa dayalıydı. İslamcılar ise yine dine dayalı bir sistem istiyor. ABD kapitalizmini ve boyunduruğunu reddediyordu. Farklılıklara rağmen İslamcıların liderliğini yapan N. Erbakan devamlı AB, ABD karşıtı söylemlerde bulunuyor, kendi millî kültür, kendi medeniyet ve değerlerden bahsediyor, diğerlerini Batı taklitçiliğiyle eleştiriyordu.

İçeride ki ABD karşıtı Sosyalizm, Komünizm, İran İslam Devriminden etkilenen İslamcılık ve Milliyetçilik gibi akımları ezebilmek içinde olağan üstü bir duruma ihtiyacı vardı. Normal demokratik koşullarda bu anti-empyrialist akımları ezemeyeceği için demokrasinin, insan haklarının, hukukun ihlal edildiği, yok sayıldığı bir devlet düzenine, müdahale, darbeye ihtiyaç vardı. Böylece hem ABD karşıtı ideolojilerden ve kadrolardan kurtulunmuş olacak hem de küreselleşmeyle Sovyet Rusya'nın Komünizmine karşı ABD'nin dünyaya vaad ettiği neo-liberal ekonomik anlayışa Türkiye rahatça geçerek tam olarak bu sisteme entegre edilmiş olacaktı. Yani darbe olunca ABD bir taşla birden fazla kuş vurmuş olacaktı. İstekleri olan siyasî istikrar, neo-liberal ekonomi anlayışı ve ABD karşıtlığının bertaraf edilmesi için darbe şarttı. Bu nedenle ülke içinde örtülü provokasyonlarla darbeyi erkene almış, kaosu, kırımı, şiddeti arttırmak için Paul Hanze'yi görevlendirmiştir. Yine ABD'nin Türkiye Büyük Elçiliği'nde görevli Robert Alexander Peck olayların tam içindedir. Çorum olayları öncesi Çorum'da MHP'li il yöneticileriyle, vali ve CHP'li Belediye Başkanı Turhan Kılıçoğlu'yla görüşür. Çorum'dan sonra Amasya ve Tokat'a gider. Gittiği her yerde etnik, mezhepsel çatışmalar yaşanması düşündürücü tarafıdır.

Kahramanmaraş, Sivas, Çorum olaylarında içerideki iş birlikçi kurum, kuruluşlarla olayların büyümesinde ABD'nin payı olduğu sonucu net bir şekilde ortaya çıkabiliyor. Bu olaylar sırasında kolluk kuvvetlerinin müdahale etmemesi de tezimizi güçlendiriyor. Yine 1 Mayıs'ta bilinmeyen kişiler tarafından ateş edilmesi ve izdiham ve yine siyasî ve toplumsal liderlere kadar yüzlerce cinayet işlenmesi ve faillerinin bulunamaması bu yorumu açık bir şekilde güçlendiriyor. Yani ABD darbe olması için tüm provokasyonlara, cinayetlere, intikam duygusunu körüklemeye devam ediyor ve başarılı da oluyordu. Böylece halk yıldırılıyor, ordu kışkırtılıyordu.

12 Eylül 1980 darbesinin sonucuna bakınca bunu açıkça görebiliyoruz. ABD karşıtı akımlar ve kadrolar Mamak, Metris, Diyarbakır cezaevlerinde işkenceler, ölümler İslamcı, Milliyetçi, Sol ve Sosyalist kadroları kırıyor. Bu ideolojiye hakim liderler siyasî yasaklı hale geliyor, göz altına alınıyor ve partileri kapatılıyordu. ABD'nin dış politikasında önemli rol oynayan ve yönlendiren fikir, düşünce ve think-tank kuruluşlarından olan Rand Corporation, Strafor'un senelik raporlarına baktığımızda ABD'nin eskiden beri Sosyalistler, İslamcılar, Milliyetçilere güvenmediği daha geniş düşünceye hakim olan liberal, modern-ılımlı-yenilikçi İslamcılar ve işbirlikçi diktatörlerin iktidarını istediğini açık bir şekilde dile getirmektedir.⁵⁷⁰

Silahlı Kuvvetler, darbenin ardından ekonomiyi, 24 Ocak Kararları'nın mimarı Turgut Özal'a teslim eder. Bu "teslimiyet" bir anlamda 24 Ocak Kararları'nın "istikrarlı" bir siyasal ortamda uygulanacağını en somut güvencesidir.⁵⁷¹

ABD'nin birinci ABD karşıtı kadrolar ve ideolojiler kırıma uğratarak gerçekleştirilmiştir. İkinci isteği ise ekonomide neo-liberal 24 Ocak Kararlarının hayata geçmesidir ve gerçekleşmiştir. 24 Ocak Kararlarının mimarı ve uygulayıcısı Turgut Özal'ın darbe hükümetinde görev yapması ve yıldızın parlaması, Türk siyasetine damgasını vurması bunun açık göstergesidir. Bu konuya ekonomik nedenlerde de ayrıntılı değindik. Ekonomi de neo-liberal sisteme 24 Ocak Kararlarıyla geçilerek ikinci istekte gerçekleştirilmiş olur

ABD'nin üçüncü isteği bir günde şiddetin bitmesi istikrarın gelmesidir. Oysa Demirel'in 3. M.C hükümeti sıkıyönetimin gerektirdiği tedbirleri uygulamak konusunda komutanların istekleri doğrultusunda hareket edilmesine rağmen hükümet bir türlü terörü önleyememiştir. Hatta Demirel terörün önlenmesi ve ortadan kalkan kamu otoritesinin yeniden tesisi için göreve geldiğinin ilk Sıkıyönetim Koordinasyon toplantısında komutanlara "Yetki lâzımsa yetki, silah lazımsa silah, para lazımsa para, insan lazımsa insan bulalım. İllaki bu yangını söndürelim. Zira sıkıyönetim devletin son çaresidir" diye hitap etmiş ve komutanlara açık çek vermiştir. Fakat Demirel'in bu "açık çek"ine rağmen Sıkıyönetim tarafından da terör ve anarşinin önlenmesi mümkün olmamış ve tırmanışı sürmüştür.⁵⁷² Darbe olunca aniden şiddet kesilmiştir ve her konu açıldığında Demirel bunu durmadan ima etmiştir. Silahlı kuvvetler, sıkıyönetim uygulamasına rağmen terörün devam etmesini yürürlükteki anayasal ve yasal düzenin etkili önlemlerin alınmasını engellemesine bağlamıştır.⁵⁷³

Muzaffer Erdost'a göre 1980'lerle birlikte özerk kurumların yürütmeye bağlı hale getirilmesinin, siyasal partilerin kapatılmasının, sendikaların mal varlıklarına el konulmasının ve derneklerin cılızlaştırılmasının altında 24 Ocak 1980 kararları ile dile getirilen serbest piyasa ekonomisi politikalarının gerçekleştirilme girişimi bulunmaktadır. Böylece siyasal iktidarın, ekonomik ve sosyal politikalarına direnç gösterebilecek nitelikteki unsurlar etkisiz hale getirilmiştir.⁵⁷⁴ Ani gelen sükunet ve istikrar tamamen iç nedenlerden dolayı olamazdı, açık bir şekilde gözüküyor ki her şey 24 Ocak Kararları için planlanmış gibi ve önünde ki engelleri kaldırmak için olağan üstü bir dönemde anti-emperyalist-Amerikancı görüşleri kırmak gerekirdi.

⁵⁷⁰ <http://www.rand.org/publications/randreview.html> . <http://www.stratfor.com/>

⁵⁷¹ KONGAR(1999)..... a.g.e, s. 197.

⁵⁷² DURSUN, Davut, (2005), a.g.e.....s.45.

⁵⁷³ AHMAD, Feroz, (1994), a.g.e., s.424-425.

⁵⁷⁴ ERDOST, Muzaffer, "Demokrasi Çıkmazı", Marksizm ve Gelecek, Sayı. 1, Eylül 1989, s. 177-195.

Bu görüşe katılan Hikmet Özdemir ise, 24 Ocak kararlarının alınmasında “dış” etkilere dikkat çekiyor : “Söz konusu ekonomik istikrar paketinin ancak muhalefeti olmayan hükümetlerce (tercihen askeri rejimlerde) yürürlüğe konabileceği herhalde 24 Ocak Kararları’nı hazırlayan teknisyenler ile IMF ve Dünya Bankası çevrelerince biliniyordu. En azından Latin Amerika’daki uygulamalar o yönde idi.”⁵⁷⁵

Batı dünyasının darbe sonrasındaki tutumu bu görüşü doğrular niteliktedir. Darbe, Batı dünyası tarafından olumlu karşılanır. Amerika Birleşik Devletleri, özellikle IMF ile ilişkilerin “uyumluluğu” ve Batı ittifakının bir üyesinin “istikrarı” açısından olumlu görüş bildirir. Müdahale NATO’da ise adeta bir bayram havası estirmiştir. İnsan Hakları konusunda son derece titiz olan, bu nedenle de tüm askeri rejimleri cezalandıran Batı Avrupa bile, Türkiye’ye büyük bir hoşgörü gösterir. Avrupa Konseyi, darbeye rağmen Türkiye’yi ihraç etmez.⁵⁷⁶

12 Eylül Darbesi’nin batıda genelde olumlu karşılandığı, bir rahatlama yarattığı ve yeni yönetimin desteklendiği görülür. Özellikle Turgut Özal’ın ekonomiden sorumlu başbakan yardımcılığına getirilmesi ve 24 Ocak Kararları’nın aksatılmaksızın devam edeceğinin açıklanması Batı’da memnuniyetle karşılanmıştır.

Buna ek olarak Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Tahsin Şahinkaya’nın 11 Eylül günü ABD’de olması ve ABD üst düzey yetkilerle görüşmesi “ABD’den icazet mi alındı.” sorusunu hep akıllara getirmiş ve yıllar sonra Özel Yetkili Ankara Cumhuriyet Başsavcılığı, sürdürdüğü 12 Eylül darbesine ilişkin soruşturma kapsamında, darbenin mimarlarından Kenan Evren’in ifadesini, lojmanına giderek aldı. Özel yetkili Başsavcıvekili Fikret Seçen Evren’e sorduğu 12 soru içinde “Tahsin Şahinkaya 11 Eylül’de ABD’den Türkiye’ye döndü. Dış destek almak için mi bu ziyaret gerçekleşti.” sorusuna Evren, “Tahsin Şahinkaya NATO tarafından ABD’ye düzenlenen bir geziye katılmak için gitti ve 11 Eylül’de Türkiye’ye döndü. ABD’den icazet alması söz konusu değildir.” cevabı verdi.⁵⁷⁷

Darbenin hayattaki diğer komutanı Tahsin Şahinkaya’nın ifadesi de Çarşamba(11 Haziran 2011) günü tedavi gördüğü İstanbul GATA’da alındı. Şahinkaya aynı soruya:

“NATO tarafından ABD’ye düzenlenen bir geziye katıldığını ve 11 Eylül’de Türkiye’ye döndüğünü, icazet almasının söz konusu olmadığını, hatta 11 Eylül sabahı ABD Genelkurmay Başkanı ile kahvaltı yaptıklarını, 12 Eylül’de müdahale olduktan sonra ABD Genelkurmay Başkanı’nın ‘Birlikte kahvaltı yaptık, müdahaleyle ilgili bir şey söylemedim.’ dediğini anlattı” diye konuştu.⁵⁷⁸

6.2.4. Cumhurbaşkanlığı Seçimi

⁵⁷⁵ ÖZDEMİR, Hikmet(2002),...a.g.e ..., s.279.

⁵⁷⁶ KONGAR(1999)..... a.g.e, s. 197.

⁵⁷⁷ <http://www.haberhakki.com/genel/darbe-tatile-cikti.html>, 11 Haziran 2011.

⁵⁷⁸ <http://www.bugun.com.tr/haber-detay/158015-tahsin-sahinkaya-nin-ifadesi-alindi-haberi.aspx>, 11 Haziran 2011.

6 Nisan 1980 günü, Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ün görev süresi doldu ve yerine yeni bir cumhurbaşkanı TBMM tarafından bir türlü seçilemedi 1961 Anayasası'na göre cumhurbaşkanları yedi yıllık bir süre için TBMM tarafından üye tam sayısının üçte iki çoğunluğunun müspet oyu ile seçilmekteydi.⁵⁷⁹ 1924 Anayasası Cumhurbaşkanı seçimlerini Meclis seçimleriyle bir tutmuş ve yeni Meclisin ilk toplantısında üye sayısının yarısından bir fazlasının olumlu oyu ile seçilmeyi mümkün hale getirmiştir. 1961 Anayasası ise bu sistemi değiştirerek görev süresini uzatmış, tarafsızlaştırmış ve seçilmesini de ayrı bir sisteme bağlamıştır.

Meclisteki partiler arasında ortak bir tavır yoktu ve işbirliği yapılmadan yeni Cumhurbaşkanı'nın seçilmesi imkânsızdı. Çünkü her hangi bir partinin kendi gücüyle bunu başarması söz konusu değildi. Anayasaya göre boşalan Cumhurbaşkanlığı makamını Cumhuriyet Senatosu Başkanı vekâlet etmekteydi. O sırada senato başkanı AP' den ve eski Dış İşleri bakanlarından İhsan Sabri Çağlayangil'di. Çağlayangil'in Cumhurbaşkanlığına vekâlet etmesi AP açısından önemliydi; çünkü AP hükümetteydi ve Cumhurbaşkanlığında engel çıkarmayacak birinin olması tercih edilen bir durumdu.⁵⁸⁰

Partiler ortak bir aday çıkaramayınca her bir parti kendi içinden çıkardıkları adaylara oy vermeyi tercih etti. CHP 12 Mart Muhtırasına imza koyanlardan Muhsin Batur'u aday olarak ileri sürürken AP de emekli generallerden Faik Türün'ü aday gösterdi. MSP'nin adayı ise eski Diyanet İşleri Başkanı Lütfi Doğan idi. DP de başkanları Ferruh Bozbeyli'yi aday göstermişti.

Nisan ayından itibaren TBMM, Cumhurbaşkanı seçimi için toplansa da oylama turlarından hiçbir sonuç alınamıyor, beş aydan fazladır vekil Cumhurbaşkanıyla gidiyordu. Siyasetin en önemli kurumu olan TBMM hiçbir işe yaramıyordu.

Siyasetin en önemli kurumu olan TBMM hiçbir iş yapamıyor, Cumhurbaşkanı seçimi ile oyalanıp duruyordu. Bir bakıma sistem bu sorun nedeniyle tıkanmış ve hiçbir biçimde aşılamıyordu. Sorun çözemeyen siyasetin ve kurumların seksenli yılların başında bulundukları durumu göstermesi bakımından bundan daha çarpıcı bir örnek bulmak imkansızdır. Zaten istikrarsızlık inde bulunan ve toplumun çözülmesini beklediği sorunları bir türlü çözemeyen sistem bu olay nedeniyle daha da istikrarsızlaşmış, toplum nezdinde ki güvenini kaybetmiş ve çözümsüzlüğünü herkese çok açık şekilde göstermiştir.⁵⁸¹

Görüldüğü gibi 12 Eylül Darbesi'ne varan yetmişlerdeki Türk siyasetinin en belirgin niteliği istikrarsızlık, belirsizlik, bölünmüşlük ve diyalogsuzluk olduğu söylenebilir. 1973'ten 1980'e kadar yedi yılda yedi hükümetin görev yapmasına tanık olunan bir siyasal sistemde istikrar ve güçlü bir hükümet yapısının oluşmasını beklemek hayalcilik olurdu. Ortalama ömrü bir yıl devam eden hükümetlerin başarısız ve istikrarsız yöntemleri toplum sorunlarının çığ gibi artmasına, hiçbir sorunu çözememesine toplum nezdinde siyasetin inandırıcılığını ve meşruiyetini yitirmesine sebep olmuş, yetmişli yıllar demokrasinin çöküşüne sahne olmuştur.

6.2.5. MSP ve Kudüs Mitingi

Müdahale tarihi kararlaştırılıp hazırlıklar buna göre sürdürülürken meydana gelen iki önemli gelişme darbe için ek gerekçeler sunmuştur. Bunlardan biri Dışişleri Bakanı Hayrettin Erkmen aleyhine MSP tarafından verilen gensorunun 5 Eylül günü

⁵⁷⁹ DURSUN, Davut, (2005), a.g.e.....s.51.

⁵⁸⁰ DURSUN, Davut, (2005), a.g.e.....s.51-52.

⁵⁸¹ DURSUN, Davut, (2005), a.g.e.....s.51.

Meclisteki görüşmelerin arkasından yapılan oylamada kabul edilmesi ve Erkmen'in bakanlıktan düşürülmüş olmasıdır.

İsrail'in Kudüs'ü ebedi başşehir ilan etmesine Dışişleri Bakanı Hayrettin Erkmen tepki vermediği için MSP'nin verdiği gensoruyla düşürüldü. Basın, Erkmen'in düşürülmesine geniş yer veriyordu. Düşürülme sebepleri arasında Ortak Pazar, 714 sayılı notanın kaldırılması çalışmaları, Batı Trakya Türklerine sahip çıkılmaması, İslam Konferansı'na ilgi gösterilmemesi gibi gerekçeler sıralanıyordu.

Diğer bir gelişme ise bu olaydan bir gün sonra Konya'da MSP tarafından organize edilen "Kudüs'ü Kurtarma Mitingi" ve bu mitingde sergilenenlerdi. Mitingde açılan pankartlar, atılan sloganlar ve yapılan konuşmalar Cumhuriyete karşı bir girişim olarak değerlendirilmiş, özellikle İstiklal Marşı söylenirken bir grubun ayağa kalkmayıp protesto etmesi toplumda infial yaratmıştır.

Milliyet gazetesi "MSP mitinginde bir grup İstiklal Marşını söylemedi." şeklinde veriyordu.⁵⁸²

23 Temmuz 1980'de İsrail'in Kudüs'ü başkent ilan etmesi sonucu Millî Selamet Partisi 6 Eylül Cumartesi günü Konya'da "Kudüs'ü kurtarma yürüyüş ve mitingi" düzenlemiştir. Bu mitinge 100 bin kişinin üzerinde katılım olmuş, bazı kişiler şalvar, cübbe ve sarıkla, eski harflerin bulunduğu pankartlarla gelmiş ve "Şeriat gelecek, vahşet bitecek", "Dinsiz devlet, yıkılacak elbet" gibi sloganlar atmışlardır. Miting sırasında okunan İstiklâl Marşı topluluk tarafından yuhalanmıştır.⁵⁸³

MSP yanlılarının dini-millî kişi ve olaylara sahip çıkması ve hassasiyetleri, dikkate alındığında İstiklal Marşı söylenirken ayağa kalkılmaması veya protesto edilmesinin anlamlı olmadığı, daha çok bir provokasyon olduğu düşünülmektedir. Nitekim parti yetkilileri devamlı olayın provokasyon olduğunu iddia etmişlerdir.

6.3. İHTİLÂL SÜRECİ

Artık her geçen gün anarşi ve terör olayları artarak, milletin can mal güvenliğini tehlikeye düşürecek boyutlara ulaşmıştı. Fonksiyonunu yitiren mecliste aylarca süren oylamalarda cumhurbaşkanı seçilemedi. Anarşi ve terörü önleyecek yasaların çıkarılması için partiler arasında işbirliği ve antlaşma sağlanamamıştır.

12 Eylül darbesine giden süreçte 1978 yılı ortalarına kadar Silahlı Kuvvetler içerisinde darbe yönünde bir hazırlığın ilk başta yokken yaşanan olaylar ve gelişmeler nedeniyle "müdahale" fikrinin bir alternatif olarak gündemine gelmeye başlamıştır. Genelkurmay Başkanı ve 12 Eylül darbesinin baş aktörü Orgeneral Kenan Evren, 1979 yılının ilk yarısında özellikle Güneydoğu'da artan terör ve anarşi olayları nedeniyle vatandaşlardan ve Silahlı Kuvvetler içerisinde çok sayıda mektup aldığını, çok sayıda milletvekili ve senatörün hükümetin olayların üstesinden gelemeyeceği yönünde fikirler dile getirdiklerini, kendisinin ise "bir müdahaleyi şimdilik düşünmediğini" ve "bıçak kemiğe dayanmadan yapılacak bir müdahalenin yurda yarardan çok zarar vereceğine inandığını" belirtmektedir.⁵⁸⁴ Darbeden yıllar sonra Bedrettin Demirel Paşa yapılan bir söyleşi de, "Darbenin olgunlaşması için bekledik, ama çok kan aktı." diyecekti.

Orgeneral Evren, sorunun hükümetin değişmesinde değil başta Anayasa olmak üzere bazı temel yasalarda köklü değişiklikler yaparak devleti yeni temeller üzerinde oturtmakta olduğuna inanmaktaydı. Bu sebeple Anayasa ve kanunlarda değişiklikler yapamayacak bir siyasal sistemi sorun olarak görüyor ve mevcut siyasî

⁵⁸² MİLLİYET, 7 Eylül 1980, s.1.

⁵⁸³ http://tr.wikipedia.org/wiki/12_Eyl%C3%BCl_Darbesi.

⁵⁸⁴ EVREN, Kenan(1994), ...a.g.e....., s.65-66.

yapı ile bunun sağlanamayacağını biliyordu. Bu tarihlerde aralarında milletvekili ve senatörlerin de bulunduğu pek çok kişinin bizzat Genelkurmay Başkanına giderek üstü kapalı veya açık şekilde Silahlı Kuvvetlerin müdahalesinden başka bir çıkar yolun kalmadığını söylemeleri ve Ordu'yu müdahaleye davet etmeleri, Türk halkının ve sivil siyaset kadrolarının kriz anlarındaki tavırlarını ortaya koyması açısından önemlidir. 12 eylül den önce her gün onlarca insan birbirlerini katlediordu. Üniversitelerde her gün çatışma haberleri geliyordu. Bir gün solcu bir grup diğer gün sağcı bir grup birbirini tartaklıyor, öldürüyorlardı. Kahvehaneler taranıyor, cami çıkışlarında cinayetler işleniyor, şiddet okullara kadar yansıyor. İnsanlar sokakta yürümeye korkuyordu. İktidar hükümet çaresizdi, çünkü bu gruplaşma sadece sokakta, üniversitelerde değil devletin bütün kurumlarında polis, öğretmen, memurlar hatta ordunun içinde bile mevcuttu. Demokratik sistemde karşı karşıya kalınan krizlerin aşılabilmesi için Silahlı Kuvvetlerden yararlanma amacıyla en son çare olarak başvurulmuş Sıkıyönetimin ötesinde Ordu'nun ülkeyi yönetmesinin istenmesi Türk insanının artık bezdiğini, bıktığını çok demokrasi güvensizliktense az demokrasiyi can güvenliğine tercih ediyordu.

1978 yılının sonlarına doğru Kahramanmaraş'ta patlak veren olaylar terörün kitleselleştiğini ve toplum yapısındaki Alevilik-Sünnilik ayrımının tahrikiyle nelerin yaşanacağını göstermiştir. Artık olayların kontrolden çıkmasını göstermesi açısından ve ordu içinde darbe fikrinin tamamen çözüme yönelik bir tercih olarak ön plana çıkması açısından Kahramanmaraş, Çorum, Amasya olayları önemli bir etken, destekleyici olmuştur. Olaylar üzerine 26 Aralıkta on üç ilde Sıkıyönetim ilan edilmek zorunda kalınmıştır. Sıkıyönetim ilan edilen yerlerde idari otorite askeri şahsiyetlere geçmiş, son çare olarak askerlerden olayların üstesinden gelmeleri istenmişti. Ancak Sıkıyönetim uygulamasının terör ve anarşi olaylarını durdurma noktasında başarısız olması, askerlerde bu işin demokratik düzen içerisinde imkansız olduğu kanaatini güçlendirmiş olduğu söylenebilir. Zira Silahlı Kuvvetlerde müdahale fikrinin güçlenmesi ve yönetime bütünüyle el koyma eğiliminin artması Sıkıyönetimin ilanından sonra olmuştur.

Mayıs 1979'da "şimdilik düşünülmeyen" müdahalenin temmuz ayında tasarlanmış olduğu belirtilmektedir. Ecevit hükümetinde Başbakan Yardımcılığı koltuğunda oturan Faruk Sükan bazı arkadaşlarıyla Başbakan Ecevit'e gelerek "müdahale olasılığından" kesin dille söz etmiştir. Bu haber üzerine konuyu Cumhurbaşkanı ile görüşme ihtiyacı duyan Başbakan Ecevit'e Cumhurbaşkanı Korutürk "Ben burada otururken, yapamazlar. (...) Eğer yaparlarsa istifa ederim" diyerek teskin ettiği belirtilmektedir.⁵⁸⁵

Kenan Evren'in yazdıklarından, Temmuz 1979'da komutanlar arasında ülkenin içinde bulunduğu durumun ve ne yapılması gerektiğinin tartışıldığını ve bu çerçevede müdahalenin yüksek sesle telaffuz edilmeye başlandığını anlıyoruz.

Bu tespitlerden Silahlı Kuvvetlerdeki komuta kademesinin 1979 yılı ortalarında hükümetten ve demokratik kurumlardan ümitlerini kestiklerini, ülkenin içinde bulunduğu durumun bir müdahaleyi zorunlu hale getirmekte olduğunu, bunda geç kalmamak gerektiğini, taleplerinin hükümet tarafından yerine getirilmediğini düşündüklerini anlamaktayız. Demokratik kurum ve süreçlere karşı açık bir güvensizlik söz konusudur. Böyle bir tabloda müdahalenin ve talepleri karşılayamayan sistemin tasfiye edilmesinin bir çözüm yolu olarak düşünülmesi dikkat çekicidir.

⁵⁸⁵ ARCA YÜREK, Cüneyt(1986),...a.g.e....., s.117.

Kenan Evren'in, Temmuz 1979'da komutanlar arasında yaptığı konuşmada şöyle söylemiştir:

"Zannederim 12 Mart dönemini daha kötü bir durumda yaşıyoruz. Gördüğümüz gibi bugüne kadar hükümet önemli gördüğümüz tedbirlere el atmadı. Kanunlarda hiçbir değişikliğe gitmiyor, gitmek de istemiyor. Devlet Güvenlik Mahkemesi'nin kurulmasına evvelce karşı çıktığı için buna inandığı halde el atmıyor. Her gün ben subaylardan çeşitli mektuplar alıyorum. Hatta ordu içerisinde gizli örgütlerin bile kurulmuş olabileceğinden şüpheleniyorum. Eğer bu durum böyle devam ederse yeniden bir 27 Mayıs olmasından korkarım. Millî Güvenlik Kurulu'nda ben de, siz de söylenmesi gereken her şeyi açıkça ve çekinmeden söylüyoruz ama hükümet bir şey yapmıyor, müdahale kaçınılmaz olabilir."⁵⁸⁶

Darbeye varan süreçte Evren'in Eylül (1979) ayının başlarında Genelkurmay İkinci Başkanı Orgeneral Haydar Saltık'a müdahale için hazırlık yapması görevini vermesi önemli bir adımı oluşturmuştur. Genelkurmay Başkanı komutan arkadaşlarıyla yaptığı konuşmalarda "Silahlı Kuvvetler olarak her zaman bir müdahaleye hazır" olunması gerektiği kanaatinin pekişmesi üzerine Orgeneral Saltık başkanlığında iki kurmay subaydan oluşan bir çalışma grubu oluşturulmuş ve bu gruba "Bir müdahale zamanı gelmiş midir, müdahale mi daha iyi netice verir yoksa ilgilileri ikaz mı daha munasıptır?" sorusunu araştırmaları, zaman zaman rapor vermeleri, çalışmaların büyük bir gizlilik içinde yürütülmesi talimatı verilmesi darbe sürecinin artık işlemeye başladığının açık bir kanıtı olarak değerlendirilebilir. Nitekim 11 Eylül 1979 tarihinde çalışmaya başlayan bu çalışma grubunun araştırma ve raporları komutanları yönlendirmiş, darbeye ilişkin hazırlıklar bu çalışma grubu tarafından yürütülmüştür. Yıl sonunda Ordu tarafından verilen uyarı mektubunun hazırlık sürecinin Eylül 1979'da başlamış olması da bu gelişmeyi doğrulamaktadır.

Darbeye ilişkin hazırlık çalışmaları sürerken kimi sivil kesimlerde de darbe üzerine konuşmalar, fikir yürütmeler, tahminler ve tartışmalar gündemin başköşesine yerleşmiştir. Artık siviller de Ordu'da yürütülen hazırlıklardan haberdar oluyor, bu çalışmalarla yakın temas halinde bulunan sivilleri dinliyor ve belli tahminler yürütüyorlardı. Özellikle içinde bulunan sorunların çözümü için askerlerin arzuladıkları iki büyük partinin işbirliği yapması ve bir hükümette bir araya gelmeleri projeleri üzerinde spekülasyonlar yürütülürken ekim ayında yapılacak ara seçimlerin bu süreçte önemli bir aşama olacağı düşünülüyordu. Başbakan Ecevit, Ordu'dan müdahale beklemiyordu, ama süreç müdahale yönünde işlemekteydi.⁵⁸⁷

Orgeneral Saltık başkanlığında bir çalışma grubu kurulmasını takiben Genelkurmay Başkanı Evren'in Brüksel'de katıldığı NATO Askeri Komite Toplantısından dönerken bu dönemde siyasî kutuplaşma had safhaya ulaştı. "Kurtarılmış bölge" kavramı toplumun gündemine giriyordu. Ülkenin içerisinde bulunduğu durumdan dolayı rahatsızlıkları giderek artan Silahlı Kuvvetleri 21 Aralık 1979'da Kenan Evren'in başkanlığında İstanbul'daki Birinci Ordu Karargâhında toplandılar. Toplantıya Ordu ve Kolordu komutanları ile Harp Akademileri Komutanı katılmış ve "Türkiye'nin kurtarılması için ne yapılabileceği?" sorusu tartışılmıştır. Toplantıda 1960'taki gibi yönetime tümenden el koymak fikri benimsenmemiştir. Evren ve kuvvet komutanları politik liderleri düzeni sağlamada işbirliğine davet eden bir uyarı mektubunu Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'e göndermeye karar verdiler. Sıkıyönetim komutanlarının yetkilerini artıracak yeni yasal ve idari önlemler isteyen bir muhtıra ile uyarı mektubu 27 Aralık 1979 tarihinde Kenan Evren tarafından Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'e verilmiştir. Politik partilerin uzlaşmazlığı ve kısır

⁵⁸⁶ EVREN, Kenan(1994), ...a.g.e....., s.72.

⁵⁸⁷ EVREN, Kenan(1994), ...a.g.e....., s.77.

çekişmeleri silahlı kuvvetler tarafından ülkenin önemli sorunlarının çözümsüz kalmasında temel neden olarak görülmüştür.⁵⁸⁸

Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren ve kuvvet komutanları tarafından imzalanan mektup Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk tarafından 2 Ocak 1980 günü kamuoyuna açıklıyordu. Açıklanan mektupta komutanlar gidişin vahametine dikkat çekiyor ve siyasî partilerle anayasal kuruluşları göreve davet ediyorlardı.

Cumhurbaşkanına hitaben kaleme alınan ve Org. Evren'in imzasını taşıyan mektup şöyleydi:

" Ülkemizin içinde bulunduğu ortamda devletimizin bekası, millî birliğin sağlanması, halkın mal ve can güvenliğinin temini için anarşi, terör ve bölücülüğe karşı parlamenter demokratik rejim içerisinde Anayasal kuruluşların ve özellikle siyasal partilerin, Atatürkçü millî bir görüşle müştereken tedbirler ve çareler aramaları kaçınılmaz bir zorunluluk olarak görülmektedir.

MGK'nın muhtelif toplantılarında bu konuda alınan kararların muhalefet siyasî partilerin kısır tutum ve davranışları yüzünden olumlu sonuçlara götürülmediği yüksek malumlarıdır. Kuvvet Komutanları ile beraber yaptığım son gezilerimde Ordu ve Kolordu Komutanı seviyesindeki general ve amirallerle görüşmelerimde, millî birlik ve beraberliğe en çok ihtiyaç duyduğumuz bu dönemde, süratle bir sonuca ulaşabilmek için gerekli tedbirlerin müştereken tespiti amacıyla, tüm Anayasal kuruluşlar ve siyasî partilerin bir kere daha uyarılması bütün komutanlarca müştereken dile getirildi. Bu kararlar ışığında TSK'nın görüşlerini, MGK Başkanı olarak zat-ı alilerinize sunuyorum."

Mektup üzerine Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk, Başbakan ve Adalet Partisi Genel Başkanı Süleyman Demirel ile Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı Bülent Ecevit'i Çankaya Köşkü'nde kabul ederek uyarı mektubunun birer suretini verir. Mektubun sureti Meclis başkanı ve diğer parti liderlerine de gönderilir. Ancak gerek iktidar gerekse muhalefet partileri bu mektubun muhatabı olmadıklarını açıklarlar. Bu durum bir müdahale hazırlığı içinde olan ordunun üst kademesinin bu yöndeki hazırlıklarını hızlandırır. Mektupta ülkenin içinde bulunduğu krizlere değinilmiş, bunda herkesin sorumlu olduğu hatırlatılmıştır. Fakat bu uyarı mektubunu kimse üstüne alınmamış ve ortada kalmıştır. Mektupta açıkçası siyasîlere uyarı niteliğini gösteriyor ve gidişatın ordu içindeki rahatsızlığını, böyle giderse gelecek darbeden haber veriyordu. Siyasîlerden tavırlarını düzeltmesi gerektiğini birlik ve bütünlük içinde hareket etmeleri gerektiğini belirtiyor ve Cumhurbaşkanının devletin başı olarak siyasîlere gerekenleri belirtmesi isteniyordu. Cumhurbaşkanı ise işin vahametini, ciddiyetini siyasîlerin anlaması için kamuoyuna açıklıyor ve gelecek olan darbenin hem siyasal hem toplumsal alt yapısı sağlanıyordu.

Tercüman Gazetesi, mektubu 2 Ocak 1980 tarihli nüshasında manşetten muhtıra ibaresini kullanmadan "Evren ve Komutanlar Korutürk'e Yazılı Metin Sundu" başlığıyla duyurmuştur. Haberde Köşk'e yakın çevrelerin olayın kesinlikle bir muhtıra olmadığı görüşüne yer verilmiştir. Gazetenin 3 Ocak tarihli manşeti "Ordu Partileri Son Defa Uyardı" şeklinde olmuştur. Haberde mektup "yazılı metin" olarak tanımlanmış ve içeriği hakkında bilgi verilmiştir. 2 Ocak tarihli yazısında Güneri Cıvaoglu komutanlar tarafından verilen yazılı metnin bir muhtıra olmadığını yazısında belirtiyordu.

Günaydın gazetesinde uyarı mektubunu 3 Ocak 1980' de "En Büyük Tehlike" başlıklı yazıda şöyle değerlendiriyordu:

"Komutanlarca kaleme alınan ve Cumhurbaşkanı aracılığı ile liderlere hem de kamuoyuna iletilen uyarı mektubu siyasî yetkilileri demokrasiyi iyi kullanmaya çağırıyor. Bu mektup iyi değerlendirilmeli, ağır sorunların çözümü siyasî parti liderleri ve anayasal kuruluşlar ulusal çıkarlar doğrultusunda birleşmeye yöneltilmelidir. Unutulmamalı ki demokrasi için en büyük tehlike "Bu ülke demokrasi ile yönetilmiyor" fikrini hakim duruma geçmesidir."⁵⁸⁹

Yine 3 Ocak 1980'de Can Pulak "Perşembenin Gelişi" başlıklı yazısında:

⁵⁸⁸ KONGAR, Emre(1993)...a.g.e...., s.197.

⁵⁸⁹ GÜNAYDIN, "En Büyük Tehlike, 3 Ocak 1980.

" ... ülkenin bütünlüğüne yönelik tehlikelere karşı kavgasındaki tırmanışa seyirci kalmaları, yurt savunmasından başka Anayasamızca verilen "Cumhuriyeti koruma ve kollama ödevini de yüklenen komutanları, nihayet harekete geçmek zorunda bıraktı. Bu mecburi hareket, 12 Mart dozaajında olması bile, onun bir tekrarı sayılmalıdır. TSK adına yapılan bu nazik çıkış, can çekişmekte olan demokrasimize tanınan "son fırsat" olarak değerlendirilmelidir" diye yazıyordu.⁵⁹⁰

Hürriyet Gazetesi, 3 Ocak 1980 günü komutanların mektubunu "Birliğe çağrı" manşeti ile veriyordu. Yazıda kimin "Oh, neyi iyi" diyeceği, kimin de "demokrasi havarisi" kesileceklerini belirtiliyor ve şu değerlendirmeye yer veriliyordu:

"O halde mektubun yazılıp, yazılmaması veya kimden geldiğine bakılmaksızın içeriğinin tartışılması ve gerekli önlemlerin hemen alınması gereklidir, zorunludur."

Yine aynı gün "Görünen Köy Kılavuz İstemez" başlıklı yazıda ordunun çıkışı ve tavrı takdir ediliyor ve partilerin, Anayasal kuruluşların tedbir almaları gerektiğini işaret ediliyordu:

" ... Ordunun uyarısı metnini bir tehdit, bir müdahale gibi görmeden, bunu ülkesine bağlı insanların ciddi uyarısı olarak görmek, buna göre düzenlemelere gitmek ve kısacası akıllan başlara toplamak gerekmektedir."⁵⁹¹

Komutanların mektubunun darbe yönünde atılmış bir adım olduğunu anlayan basın siyasî kadroları uyarıyor geleceği görmelerini istiyordu. Tüm toplum gibi basın da partilerin dar tartışmalarından sıkıldıkları bu tepkileriyle belli oluyordu.

Muhtıra konusunda Demirel 35 günlük hükümet olduklarını vurgularken, Ecevit'te iktidarda olmadıklarını belirtiyordu. Böylece muhtıranın adresi belli olmadı. Hiç bir siyasî parti muhtırayı üzerine almıyordu, hepsi bir birine yüklenmeye devam ediyordu ve bir birlerini darbenin muhatabı olmakla itham ediyorlardı. Uyarı mektubunu basın genelde olumlu karşılıyor ve eleştiri yapmadan destek veriyordu.

Hürriyet Gazetesinde 4 Ocak tarihindeki "Muhatap" başlıklı yazısında Oktay Ekşi şunları yazıyordu:

" ... Kimse kendini boşu boşuna aldatmaya kalkışmasın: Bu muhtıra yahut mektubun muhatabı doğrudan doğruya sizlersiniz. Yani, ülkeyi bugünkü duruma düşüren siz siyasî liderler ve siz Anayasal kuruluşların mensupları , yöneticileri... Sizlersiniz."⁵⁹²

Cumhuriyet Gazetesindeki köşesinde Oktay Akbal, 4 Ocak 1980' de "Otuz Günlük Hükümetmiş" başlıklı yazısında tüm olaylardan Demirel'i sorumlu tutuyor ve Demirel'in "Otuz beş günlük hükümetiz gelişmelerden sorumlu değiliz." şeklindeki savunmasını eleştiriyordu.

" ... Cumhuriyeti kuran, ulusu nice bozgunlardan kurtaran, bugünümüzün ve yarınımızın güvencesi Silahlı Kuvvetler sonunda sesini yükseltmişse, ağırlığını duyurmuşsa, bundan da sorumlu MC kafası ve MC tutumu değil midir ?"⁵⁹³

2 Ocak 1980 tarihli Hürriyet gazetesi olayı manşetten "Ordu Uyarı Mektubu Verdi" şeklinde duyurdu. Cüneyt Arcayürek'in haberine göre anarşi ve öteki tehlikelere karşı bütün Anayasal kuruluşların birleşmesi istenilen mektubun 12 Mart muhtırasından farkı 1 kişiye verilmemiş olmasıdır diyordu. Haberin devamında bir ordu yetkilisinin bu uyarı metninin "12 Mart Muhtırası'ndan farklı olduğunu, yazılı metnin sonunda bu istemlerin yerine getirilmemesi halinde ordunun yönetime müdahale edeceği" ibaresinin bulunmadığını, ayrıca uyarı mektubunun bir siyasî partiyi veya partileri değil bütün Anayasal kuruluşları olumlu yönde uyarmayı amaçladığını söylemiştir. Ancak haberde aynı ordu yetkilisinin "Eğer uyarımızı içeren önemli hususlar yerine gelmeyecek olursa, geriye elbette ki tek alternatif kalıyor." şeklindeki sözleri dikkat çekicidir. Arcayürek sonraki yıllarda bu açıklamaları yapan yetkilinin Deniz Kuvvetleri

⁵⁹⁰ PULAK, Can, "Perşembenin Gelişi" Günaydın, 3 Ocak 1980.

⁵⁹¹ HÜRRIYET, "Birliğe çağrı" , 3 Ocak 1980.

⁵⁹² EKŞİ, Oktay, "Muhatap", Hürriyet, 4 Ocak 1980.

⁵⁹³ AKBAL, Oktay, "Otuz Günlük Hükümetmiş", Cumhuriyet, 4 Ocak 1980.

Komutanı Oramiral Bülent Ulusu olduğunu açıklamıştır.⁵⁹⁴ Uyarı mektubunu muhtıra olarak tanımlayan Arcayürek, muhtıranın içeriğinde yer alan unsurların süratle yerine getirilmemesi durumunda ordunun "Cumhuriyeti korumak ve kollamak" görevini yerine getireceğinin ileri sürüldüğünü yazmıştır. Muhtıranın siyasete ağırlığını koyduğunu ve bu ağırlığın başta siyasî partiler olmak üzere bütün Anayasal kurumlar tarafından 'hassasiyetle ve ciddiyetle' ele alınması gerektiği belirtmiştir.

3 Ocak 1980 tarihli Hürriyet gazetesi "Silahlı Kuvvetler Ülke Bütünlüğünün Korunmasını istedi: Görev Hepimizin" manşetinin hemen altında uyarı mektubunun tam metnine yer vermiştir. İlk sayfada Hürriyet imzasıyla çıkan "Birliğe çağrı" başlıklı yorumda komutanların "vatandaş olarak aylardır pek çoğumuzun söylediklerini" ifade ettikleri belirtilmiş ve uyarının kimden geldiğinden çok içeriği üzerinde durulup acilen tedbir alınması çağrısında bulunulmuştur.

Aynı günkü "Ve Nihayet!.. " başlıklı yazısında Oktay Ekşi demokrasinin iyi işlediği ülkelerde "dur " sesinin kamuoyundan geldiğini, ancak milletimizin devlete itaat düşüncesiyle ne gelirse sineye çektiğini ve sonuçta gidişata ordunun dur dediğini ifade etmiştir. Ekşi'ye göre Türk Silahlı Kuvvetleri " yapması mümkün olanın en azı " ile yetinmiştir. Yazar siyasî parti liderlerinin anlaşmamaya devam etmeleri halinde önümüzdeki günlerin bugünden daha iyi olmayacağını da vurgulamıştır.

Aynı gün "Görünen Köy Kılavuz İstemez" başlıklı yazısında Cüneyt Arcayürek önceki gece konuştuğu "yüksek görev sahibi bir general'in "meslek kuruluşlarının, derneklerin, sendikaların ülkenin sorunları üzerinde alabildiğine konuştuğu bir ülkede, Cumhuriyetin kollanması ve korunması göreviyle yükümlü Anayasal kuruluş olan ordunun görüşlerini açıklamasından" neden tedirginlik duyulacağını anlaşılmadığı şeklindeki görüşlerine yer vermiştir. Arcayürek kendi yorumunda herkesin birbirinin boğazına sarıldığı ve her yönlü huzursuzluğun arttığı bir ortamda "Geleneklerine bağlı ordu gibi önemli bir Anayasal kuruluşun üzerine düşeni bir gün yapacağı esasen varsayılıyor ve herkes tarafından bekleniliyordu da" demiştir. Arcayürek uyarı mektubu hazırlamakla ordunun Anayasal görevini yaptığını, mektuptaki uyarılar dikkate alınmazsa yarın hangi harekete yöneleceğinin belli olmadığını, dolayısıyla "Ordunun uyarı metnini bir tehdit, bir müdahale gibi görmeden bunu ülkesine bağlı insanların ciddi uyarısı olarak görmek, buna göre düzenlemelere gitmek ve kısacası bir askerin bana söylediği gibi akılları başlara toplamak gerekmektedir" ve dediğini belirtmiştir.

Oktay Ekşi 4 Ocak 1980 tarihli yazısında muhtıranın muhatabının siyasî parti liderleri ile Anayasal kuruluşların mensupları olduğunu belirtmiştir. Aynı gün "Bu Muhtıra Kime Verildi?" başlıklı yazısında Hasan Pulur da siyasî parti liderlerinin muhtırayı üzerlerine almamalarını eleştirmiştir.

Nazlı Ilıcak 3 Ocak 1980 tarihli Tercüman gazetesindeki "Mini-Muhtıra" başlıklı başyazısında:

"Bütün kuvvet kumandanlarının, emir-komuta zinciri içinde vaziyet alışlarına, üstelik düşüncelerini yazılı bir metinle Cumhurbaşkanına bildirmelerine" muhtıradan başka ne isim verilebileceğini sorduktan sonra muhtıranın "Bana değil, sana verildi." mantığıyla alkışlanamayacağını: " Çünkü dağın tepesinden kopan kar parçasının ne kadar büyüyeceğini, kimlere çarpacağını şimdiden kestirmenin güç olduğunu" belirtmiş, yazının devamında şuursuzca davranan ana muhalefet partisi CHP'yi eleştirmiştir.⁵⁹⁵

Ilıcak 4 Ocak tarihli yazısında askeri müdahalelerin hukuk ötesine taşan olaylar olduklarını ve bunlara kanuni mesnet aramanın hatalı ve faydasız olduğunu, demokrasilerde askerin ancak sıkıyönetim çerçevesinde söz sahibi olabileceğini, sıkıyönetim komutanlarının da nihayetinde Başbakana karşı sorumlu olduklarını, bu

⁵⁹⁴ ARCA YÜREK, Cüneyt(1986),.....a.g.e....., s.46.

⁵⁹⁵ ILICAK,Nazlı, Tercüman, 3 Ocak 1980.

çerçevenin dışına çıkılması halinde meşruiyeti normal hukuk düzeni içinde aranmak gerektiğini bu muhtıra veya onun tam tercümesi olan uyarı değil bir "Uyanış mektubu" olduğunu belirttikten sonra komutanların Ecevit döneminde kendilerinden gizlenen gerçekleri Demirel'in önlerine koyduğu açık belgeler sayesinde gördüklerini ve tehlikenin boyutlarını fark ettiklerini yazmıştır.

Tercüman yazarı Ahmet Kabaklı, 4 Ocak 1980 tarihli yazısında CHP lideri Bülent Ecevit'i kastederek yazılı metinden maksadın "Anarşiyi önleyecek kanunların biran önce çıkarılması için, devamlı ve çirkin engellemeler yapan kişiyi şuur ve vicdana davet etmek" gerektiğini belirtmiştir. Kabaklı'ya göre mektup "Hükümetin iç barış, huzur ve refahımız için, el attığı her tedbiri durdurmak ve saptırmak gücünü partizanca kullanmayı meslek haline getiren Anayasal kuruluşlara artık hukuka dönün manasında bir muhtıra yerine geçebilir."⁵⁹⁶ Aynı günkü yazısında Rauf Tamer muhtıranın 30 günlük Demirel hükümetini değil CHP ve lideri Ecevit'i hedef aldığını ifade etmiştir.

Güneri Civaoglu, 5 Ocak tarihli yazısında ordunun siyasete ağırlığını koyduğu tespitini bir defa daha yaptıktan sonra bundan sonraki politik gelişmeler üzerinde bu mektubun ipoteğinin olacağını, aslında demokrasiye bağlılıklarından kuşku duymadığı komutanların bunu arzu etmediklerini ancak olanın olduğunu ve bundan sonra yapılacaklara bakılması gerektiğini vurgulamıştır. Civaoglu ayrıca Silahlı Kuvvetlerin ağırlık koyduğu doğrultu ile AP hükümetinin icraat doğrultusunun paralel olduğunu ve dolayısıyla mektubun muhatabının hükümet olduğunu belirtti.

5 Şubat 1980'de Hürriyet gazetesinde yayınlanan "Neredesiniz?" başlıklı ve Hürriyet imzalı yazı gelişmeleri ne kadar vahim bir durum arz ettiğini ortaya koyuyordu:

"Nerede bu vatani sevenler, bu rejimde birlikte yaşamak isteyenler? Nerede, geleceğin Türkiye'sini yaratmak ve yaşatmak isteyenler? Nerede, Atatürk nesli ve onun ülkeyi emanet ettiği gençlik? Eğer bir gün bu rejim yıkılır, bu ülke parçalanırsa enkaz altında ilk kalanlar hepimiz olacağız. Liderleri, parlamenterleri, bürokratları ve diğerleri."⁵⁹⁷

Dikkat edilirse artık Silahlı Kuvvetlerde darbe çarkı dönmeye başlamış, ancak "hemen müdahale fikri" benimsenmemiş, ciddi bir uyarıda bulunmak gerektiği üzerinde ittifak edilmiştir. Burada önemli olan Silahlı Kuvvetlerin yaşanan gelişmeler ve olaylar nedeniyle kendisini müdahale konusunda yetkili ve görevli addetmesi, sonu darbeye kadar varacak adımların atılmasının bir plan dahilinde yürütülmesidir. Önce "Neler yapılabilir?" konusunda çalışmalar yapılıyor, arkasından uyarıda bulunma kararı alınıyor ve sonunda darbeye kadar vardırılıyor. Sivil siyasal otoritenin kendisine vereceği görevi ve sorumluluğu beklemektense kendi inisiyatifi ile gelişmelere müdahale etmeyi düşünmesinin altı çizilmelidir. Nitekim Silahlı Kuvvetler tarafından siyasîlere bir uyarı mektubu gönderiliyor.

Uyarı mektubunun yayınlanmasından birkaç gün sonra Başbakan Demirel ile komutanlar bir araya geldiklerinde uyarı mektubu vermeye mecbur bırakan gelişmeler değerlendirilmiştir. K.Evren'in gelişmeleri değerlendirirken "Yürürlükteki kanunlarla bunları (terör ve anarşi olaylarını) önlemenin mümkün olamayacağını anlaşıldığını, Sıkıyönetim Komutanları ve Genelkurmay Başkanlığı tarafından yapılan idari, yasal ve psikolojik tedbirlerin bir türlü alınmadığını uzun uzun anlat"ması ve 9 Ocak günkü toplantıdan sonra not defterine "Öyle zannediyorum ki bu iş böyle yürümeyecek. (...) İsteklerimizin yerine getirilmesi mümkün değil. Allah vere de bizi askeri bir müdahaleye mecbur etmeseler" cümlelerini yazması o tarihteki komuta kademesinin zihin dünyasını ortaya koyması bakımından önemlidir.⁵⁹⁸

⁵⁹⁶ KABAKLI, Ahmet, Tercüman, 4 Ocak 1980.

⁵⁹⁷ HÜRRIYET, Neredesiniz, 15 Şubat 1980.

⁵⁹⁸ EVREN, Kenan(1994), ...a.g.e....., s.116-117.

Nisan 1980’de görevi biten Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk’ün yerine yeni Cumhurbaşkanı seçilememiştir. Bu durum darbe hazırlığı yapan Silahlı Kuvvetler’in gerekçelerine önemli bir fırsat vermiştir. 4 Haziran 1980 tarihinde darbeye ilişkin Bayrak Harekât Emri’nin Evren’e teslim edildiğini, ayın ortalarına doğru da harekâta son şeklinin verildiğini, “Müdahale” tarihi olarak da 11 Temmuz 1980 gününün belirlendiğini ve 3 Temmuz günü Bayrak Harekât Emri’nin özel kuryelerle ordu ve kolordu komutanlıklarıyla sıkıyönetim komutanlıklarına ulaştırılmaya başlandığını öğreniyoruz.⁵⁹⁹ Ancak 3 Temmuz MSP’nin AP’ye güvenoyu vermesi ve 214’e karşılık 227 oyla hükümetin güven tazelemesi hesapları alt üst etmiştir. Meclisten güvenoyu almış bir hükümeti devirecek bir müdahaleyi içte ve dışta anlatmanın zorluğu dikkate alınarak müdahalenin tehir edilmesi yoluna gidilmiştir.

Yılın en ciddi olayı şubat ayı ortalarında İzmir’de patlak verdi. TARİŞ’te işten çıkartılan işçilerle arkadaşlarının ve üniversite örgencilerinin destek vermesiyle başlayan olaylar bir anda tüm İzmir’i sardı, çatışmalar bütün şehre yayıldı. Ancak asker müdahalesi ile çatışmalar önlendi. Bütün bu gelişmelere mart ayında görev süresi biten Cumhurbaşkanlığı seçimleri de eklendi. 27 Mayıs 1980 günü MHP Genel Başkan Yardımcısı Gün Sazak’ın öldürülmesiyle başlayan süreçte 1980 yılının yaz ayları terörün patladığı dönem oldu. Bu dönemde 189 kişi ölmüş, 240 kişi de yaralanmıştı.

Temmuz ayı başında Çorum ve Sivas’ta çıkanlar olaylar kitle çatışmalarına dönüşüyordu. 19 Temmuz 1980’de 12 Mart döneminin Başbakanı Nihat Erim’in öldürülmesi herkeste büyük şok yaratıyor, tamamen can güvenliğinin kalmadığını en yalın şekilde gösteriyordu. Darbeye zemin hazırlayan en kışkırtıcı cinayetlerden biri oluyordu. Olayların vahametini topluma en derinden hissettiriyordu.

Hürriyet gazetesi" "Sıra kimde?" diye başlık atıyor, artık işin çığırından çıktığını birlerinin dur demesi gerektiğini dile getiriyordu.

Erim’in toprağa verildiği gün Milliyet şunları yazıyordu:

" ... Vatandaşın bu kritik anda hükümetten de, muhalefetten de, Meclisten de ve diğer kumlardan da istediği tek şey var: Tartışmayı kesin ... Bu yangını söndürmek için ortak eyleme geçin ... Bunu hiç vakit kaybetmeden derhal yapın, Yoksa yarın çok geç olabilir."⁶⁰⁰ Artık darbenin yakın olduğunu ve son cümlesiyle askeri müdahaleyi kast ediyordu.

21 Temmuz 1980 günü Hürriyet kamu oyunun istediğini dile getiren ‘ ‘Ecevit ve Demirel’e Mektup” başlığıyla bir yazı yayınlıyordu:

" ... Size düşen bir görev olmalı. Dünya anlayışınız farklı da olsa, teröre karşı birleşmeli, teröristlerin umutlarını kırmalısınız. Aslında bunu mecbursunuz da ... Yoksa terör er geç sizleri ve size güç veren partilerinizi de yok edecektir. (..) Bunca yıldır birbirinizi suçlayarak vardığınız sonuç ortada. İktidar mümkün ama yaşamanız, yaşayabilmemiz için yeterli değil Bir kere de başka yolu deneyiniz. Ortak kararlara varınız: Güvenlik kuvvetlerine güç katınız, sonra bu gücü uygulayacaklarla beraber olunuz. Ara rejim, kara rejim yerine "ortak rejim" deyiniz. Bunları yaparak Türkiye’yi, Türkiye’de yaşayanları koruyabilirsiniz. Aksi halde hep birlikte yok olacağız."⁶⁰¹

Demirel ve Ecevit, Cumhurbaşkanı Vekili İhsan Sabri Çağlayangil’in daveti üzerine mevcut sorunları ve işbirliği imkanlarını konuştular. Liderler sıkıyönetim komutanlarının yetkilerinin arttırılması konusunda anlaşıyor diyalogun devamına karar veriyorlardı.

24 Temmuz günü Hürriyet gazetesi "İşbirliğinden umut yok" manşetiyle çıkıyordu:

⁵⁹⁹ BİRAND, Mehmet Ali, (1984), ...a.g.e ..., s. 200.

⁶⁰⁰ MİLLİYET, 20 Temmuz 1980.

⁶⁰¹ HÜRRİYET, 21 Temmuz 1980.

" İktidar ülkeyi kendi bildiği yolda karanlığa, felakete sürüklemektedir. Başbakan etkisizlikten şikayet etmektedir. Her yetkiyi kötüye kullanan bir hükümete hangi yetki verilecektir?"⁶⁰²

Bülent Ecevit parti grubunda, Çankaya toplantısı öncesinde komutanların Çağlayangil'e sıkıyönetim komutanlarının yetkilerinin artırılması ve şiddet eylemlerine bakacak özel mahkemelerin kurulmasını isteyen bir metin verdiklerini açıklıyordu.

Milliyet 30 Temmuz günü "Komutanlar Çankaya'ya Metin Verdi." manşetiyle çıkıyordu. Aynı gün Genelkurmay Başkanı Kenan Evren, " Silahlı Kuvvetler olarak bu ülkeyi başkalarına çiğnetmeyeceğiz. Vatana ihanet edenlerin cezası yakında verilecektir." diyordu.⁶⁰³

Org. Evren'in bu sözleri söylediği tarihte darbeye karar verildiği fakat harekete geçilme tarihinin ertelendiği daha sonra ortaya çıkacaktır.

17 Ağustos' ta AP tarafından Meclis Başkanlığına verilen erken seçim önerisi CHP tarafından Anayasa Komisyonunda oyalanıyordu. Bu sırada alınacak bir erkek seçim kararı darbeyi önleyebilir, en azından ileri bir tarihe kaydırabilirdi. Ama erken seçim kararı alınamadı. Bugünleri en iyi mizah diliyle özetleyen Bedri'nin karikatürleri oluyordu.

Müdahalenin belirlenen tarihte gerçekleşmesi için her şeyin en küçük ayrıntısına kadar düşünülüp bütün tedbirlerin büyük bir titizlikle alındığını, gelişmelerin takip edildiğini ve darbenin bu şekilde gerçekleştiğini görmekteyiz. Genelkurmay Başkanı Org. Kenan Evren, son uyarıyı her seferkinden daha sert şekilde 30 Ağustos Mesajında yaparak devlet otoritesinin yer yer sarsıldığına, bir zafiyet yaratıldığına, vatandaşların suçluların derhal cezalandırılmasını görmek istediğine dikkat çekmiş ve devam eden anarşi ve terör olaylarına rağmen iki yıldır devam eden sıkıyönetim uygulamasına bir an önce son verilmesi gerektiğini dile getirmiştir.⁶⁰⁴

Darbeye ilişkin son hazırlıklar 26 Ağustos'taki komutanlar toplantısında değerlendirilmiştir. Toplantıda yeni tarih olarak 12 Eylül 1980 günü belirlenmiştir. 30 Ağustos Mesajında sert uyarılar yapıldıktan sonra Bayrak Harekât Emri 1, 2, 3 ve 4 Eylül günleri ilgili bütün komutanlıklara özel kuryelerle iletilmiş, komutanların 5 Eylül'den itibaren her an hazır olmaları istenmiş, 8 ve 9 Eylül günleri Evren başkanlığında kuvvet komutanlarının katıldığı toplantılar yapılarak son hazırlıklar gözden geçirilmiş, Bayrak Harekât Emri'nin 12 Eylül 1980 tarihinde saat 03.00'de icra edilmesi kararı alınarak ilgililere bildirilmiştir.⁶⁰⁵

Orgeneral Evren 30 Ağustos Zafer Bayramı nedeniyle yayınladığı mesajda, sıkı yönetimin biran önce kaldırılması, yeni yasal düzenlemelere gidilmesi ve ülkede huzur ve sükunun sağlanmasının sadece sıkıyönetim komutanlarından beklenmemesi gerektiğini belirtiyordu. Cumhurbaşkanı'nın seçilememesini eleştiren Org. Evren, asayişin sağlanamamasından dolayı TSK'nin suçlanmasını şiddetle kınıyordu. Evren, aynı mesajında 30 Ağustos törenlerine katılmayan MSP lideri için "Erbakan 30 Ağustos'a karşı mı''? diye soruyordu. Erbakan'ın Evren'e cevabı " Biz, 30 Ağustos'un karşısında değil tam içindeyiz." şeklinde oluyordu. Anlaşıyordu ki asker MSP liderine sempati ile bakmıyor ve bazı gelişmelerden sorumlu tutuyordu.

⁶⁰² HÜRRİYET, 24 Temmuz 1980.

⁶⁰³ MİLLİYET, 30 Temmuz 1980.

⁶⁰⁴ EVREN, Kenan(1994), ...a.g.e....., s.219.

⁶⁰⁵ EVREN, Kenan(1994), ...a.g.e....., s.220.

Ugur Mumcu 31 Ağustos tarihinde, Cumhuriyet gazetesindeki köşesinde Evrenin açıklamalarına katıldığını ifade ediyordu:

"Evren'in bu sözleri gerçeğin kendisidir. Ülkeyi yönetenler yönettiklerini sananlar yönetemez hale düşmüşlerdir. Her iki yıla karşılık bir sıkıyönetim uygulaması bu iflasın en belirgin göstergesidir. 1950'lerden bu yana uygulanan dışa bağımlı dilenci demokrasi ve birbirine benzer iki parti arasındaki cici demokrasi kavgası ve kısıtlı demokrasi Türkiye'ye bugünkü açmazlara sürüklemiştir." ⁶⁰⁶

Müdahale tarihi kararlaştırılıp hazırlıklar buna göre sürdürülürken meydana gelen iki önemli gelişme darbe için ek gerekçeler sunmuştur.

Birincisi ölü sayısı Ağustos ayında 347 ile en yüksek düzeye ulaşmıştı. Dışişleri Bakanı Hayretin Erkmen'in gensoruyla düşürülmesi ve ikincisi Konya'da düzenlenen Kudüs mitingi askeri kanadı kızdırıyor ve tepkisini belirtiyordu ve daha sonrada darbenin en büyük nedenlerinden biri olarak dile getirilecekti.

Ecevit'in Konya Mitinginin yapıldığı 6 Eylül'de Petrol-İş Sendikası Genel Kurulunda yaptığı konuşma basında geniş bir şekilde yer aldı:

"Sahadaki maçın görüntüsüne aldanmamalıdır. Bu bir parti kavgası değildir. Bölüşüm kavgasıdır. Aslan payını halk mı, yoksa bir avuç sömürücü mü alacak kavgasıdır. (...) Böyle devam ederse sonunda biri çıkar düdüğü çalar, herkes evine der. Böylece demokrasi biter. Polonya'da işçiler tribünlerden indiler, o ülkeden topraktan demokrasi fişkırdı. Karşlarına hiçbir güç çıkamadı."

Okta Ekşi, 11 Eylül 1980 günü Hürriyet'teki köşesinde Ecevit'in halkı tribünlerden sahaya inmeye davet eden konuşmasını eleştiriyor ve ne demek istediğini soruyordu. "Ecevit tribündeki halkı sahaya çağıracağına kendisi tribüne çıksın da sonra gelsinler seçim yapalım. Tribüne çıkmak seçim istemek demektir." ⁶⁰⁷

9 Eylül günü Hürriyet gazetesinin manşeti ilgi çekici ve anlamlıydı: "USANDIK".

Parti liderlerinin her akşam TV haberlerinde yer almaları sürgit birbirine cevap yetiştirmeye çalışmaları halkı usandırıyor. 1980 yılının ilk 7 ayında yüzde 80 enflasyonla Türkiye dünyada birinci sıradaydı.

Sağ kanat partileri ile sol kanatta yer alan CHP arasındaki "tarihsel uzlaşmazlık" sivil rejimin bir kez daha askıya alınmasına yol açar. Yeni müdahalenin muhatabı yine Başbakanlık sandalyesinde oturan Süleyman Demirel olacaktır. 12 Kasım 1979-12 Eylül 1980 arasında görev yapan hükümetin en önemli işi ünlü 24 Ocak kararlarıdır. Demirel, kabinesini kurduktan kısa bir süre sonra, Türk siyasal ve ekonomi tarihine "24 Ocak Kararları" diye geçen, bir dizi radikal önlemleri uygulamaya koyar. Esas olarak, Uluslararası Para Fonu (IMF) reçetesinin, Türkiye'ye uygulanmasından ibaret olan bu program, Demirel'in ekonomik açıdan, bir "çıkış" için önerdiği çözümdür. Oysa Türkiye'nin siyasal durumu, tam bir cinayet kabusunun ipoteği altına girmiş olduğundan, artık hiçbir ekonomik reçetenin sağlıklı uygulanma şansı kalmamıştır. 24 Ocak kararları ancak darbe sonrasında T. Özal eliyle uygulamaya geçilecektir.

Bu dönemde başbakan Süleyman Demirel'in danışmanlığını yürüten gazeteci Cüneyt Arcayürek'in anılarında aktardığına göre, ordu müdahalesi artık beklenir duruma gelmiştir;

"...Demokrasi 'pınarında' söz eden yazılar çıkıyor, askere 'çağrılar' yavaş yavaş sütunlarda belirliyordu. Mumcu ile olası müdahale üzerinde duruyorduk. Hoş kim durmuyor, kim konuşmuyordu ki bizim çevrelerde...Oktay Ekşi, Haber Ajansı'nın genel müdürlüğünü de yapıyordu. "Çocuklara, radyolarınızı sürekli açık bırakın, diye talimat verdim." ⁶⁰⁸ diyordu.

11 Eylül günü haftalık görüşmesi için Çankaya köşküne çıkan Evren ile Cumhurbaşkanı Vekili Çağlayangil arasında Ordu'nun durumu konuşulmuş, "Orduda

⁶⁰⁶ MUMCU, Ugur , Cumhuriyet, 31 Ağustos 1980.

⁶⁰⁷ HÜRRİYET, 11 Eylül 1980.

⁶⁰⁸ ARCAYÜREK, Cüneyt(1986), ...a.g.e ..., s.278-279.

bir sıkıntı var mı?” sorusuna Evren, “önemli bir sıkıntının olmadığı” cevabı ile açık vermemeye özen göstermiştir. Darbenin gerçekleştiği ertesi günü Çağlayangil’i telefonla arayan Evren “Yönetime el koyacağız diyemezdik.” diyerek gönül almaya çalışmıştır. 12 Eylül saat 03.00’te başlayacak harekâtın uygulanmasıyla ilgili olarak siyasî parti liderlerinin evlerinden nasıl ve kimin tarafından alınacağı kararlaştırılmış ve müdahale beklenmiştir.⁶⁰⁹

3 Eylül günü Hava Kuvvetleri Komutanı Org. Tahsin Şahinkaya ABD Hava Kuvvetleri Komutanının davetlisi olarak bu ülkeye gitmişti. 10 Eylül günü Washington Büyükelçiliğindeki kokteyl de, Cumhurbaşkanı seçilememesi hakkındaki kaygılarını dile getiren davetlilere Org. Şahinkaya, “ Merak etmeyin, önümüzdeki 48 saat içinde Türkiye’nin yeni bir Cumhurbaşkanı olacak.” müjdesini veriyordu. Org. Şahinkaya, gezisini erken keserek 11 Eylül Perşembe günü Türkiye’ye dönüyordu.

6.4. 12 EYLÜL 1980 İHTİLÂLİ

Planlamaya uygun olarak 03.00’te uygulamaya giren Bayrak Harekât Emri önce TRT, PTT ve diğer haberleşme sistemlerine, ardından İçişleri Bakanlığı, Emniyet Genel Müdürlüğü, Polis Koleji, Polis Telsiz İstasyonu, Polis Radyosu gibi kurumların ele geçirilmesiyle icra edilmeye başlanmış ve bir kez daha Silahlı Kuvvetler idareye fiilen el koymuştur.

Darbeyle birlikte Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren, Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Nurettin Ersin, Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Tahsin Şahinkaya, Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Nejat Tümer ve Jandarma Genel Komutanı Orgeneral Sedat Celasun’dan oluşan 5 kişilik bir Millî Güvenlik Konseyi kurulur.⁶¹⁰

04.00’te TRT radyolarında okunmaya başlanan Millî Güvenlik Konseyi’nin 1 nolu bildirisi ile tüm dünya ordunun idareye el koyduğunu öğrenmiştir.⁶¹¹ “Yüce Türk Milleti” hitabıyla başlayan bildiri, içinde bulunulan durumu özetliyor ve Silahlı Kuvvetlerin son çare olarak ülke yönetimine bütünüyle el koyduğunu duyuruyordu.⁶¹²

Silahlı Kuvvetler’in son çare olarak ülke yönetimine bütünüyle el koyduğunu duyurarak müdahalenin amacını şöyle açıklıyordu:

“Girişilen harekâtın amacı, ülke bütünlüğünü korumak, millî birlik ve beraberliği sağlamak, muhtemel bir iç savaşı ve kardeş kavgasını önlemek, devlet otoritesini ve varlığını yenide tesis etmek ve demokratik düzenin işlemesine mani olan sebepleri ortadan kaldırmaktır.”⁶¹³

Arkasından emir ve şu yasakları sıralıyordu:

- Parlamento ve hükümet feshedilmiştir.
- Parlamento üyelerinin dokunulmazlığı kaldırılmıştır.
- Bütün yurttaki sıkıyönetim ilan edilmiştir.
- Yurt dışına çıkışlar yasaklanmıştır.
- Vatandaşların can ve mal güvenliğini süratle sağlamak bakımından saat

05.00’ten itibaren ikinci bir emre kadar sokağa çıkma yasağı konulmuştur.⁶¹⁴

Yasama ve yürütme yetkileri MGK tarafından kullanılacak ve kısa zamanda bir bakanlar kurulu oluşturularak yürütme sorumluluğu bu kurula bırakılacaktır.⁶¹⁵

⁶⁰⁹ EVREN, Kenan(1994), ...a.g.e ..., s.221.

⁶¹⁰ KONGAR, Emre(1993)...a.g.e....., s.190.

⁶¹¹ KONGAR, Emre(1993)...a.g.e....., s.190.

⁶¹² EVREN, Kenan(1994), a.g.e., s. 221.

⁶¹³ DURSUN, Davut, (2005), a.g.e.....s.93.

⁶¹⁴ BİRAND, Mehmet Ali, (1984), a.g.e., s. 289.

⁶¹⁵ KONGAR, Emre(1993)...a.g.e....., s.190.

Bu bildiri ile yeni bir dönem başlamıştır. Girişilen harekâtın amaçları arasında “Devlet otoritesini ve varlığını yeniden tesis etmek ve demokratik düzenin işlemesine mani olan sebepleri ortadan kaldırmak” olarak belirtilenlerin siyasî sistemin yeniden dizayn edileceğini, devletin yeniden “tesisi”nin gözetildiğini, yetmişli yıllarda yaşananlar temelinde yeni düzenlemelerin yapılacağını haber vermekteydi. Böylece 12 Eylül 1980 tarihinde saat 04.00’te TRT radyolarından duyurulan bildiri ile yetmişli yılların siyasetine son nokta konulmuş 12 Eylül 1980 tarihi Türkiye için yeni bir milat olmuştur.

6.5. İÇ VE DIŞ BASINDA 12 EYLÜL 1980 MÜDAHALESİ

Herkesin beklediği darbe 12 Eylül Cuma günü sabah 04.00’ te geldi. Bu saatten itibaren radyolar Millî Güvenlik Konseyi’nin 1 no’lu bildirisini yayınlıyorlardı. 12 Eylül 1980’de kuvvet komutanlarının yönetime el koymalarından sonra hak ve özgürlükler askıya alındı. Üyeleri beş kuvvet komutanından oluşan Millî Güvenlik Konseyi Kurulu ve ülke çapında yönetimi bu konsey üstlendi.

Basın, darbe sabahı, 'Parlamento ve hükümet fesh edildi', 'Bütün yurttaki sıkıyönetim ilan edildi', 'Silahlı Kuvvetler Yönetime El Koydu' gibi başlıklar atmıştı.

Milliyetin 12 Eylül günü darbe yorumu şöyleydi.

"Atatürk cumhuriyetinin geleneğinde, demokrasi vazgeçilmez bir parça halinde üç müdahalesi de, Silahlı Kuvvetlerin son 30 yıl içinde görülen üç müdahalesi de, demokrasiyi rayına oturtmak için yapılmıştır. TSK'nin hareketi gerçek amaçları gerek biçimi itibarıyla bir askeri darbe değil, devletin bizzat kendisine sahip çıkması hareketidir. Şimdi devletin sivil-asker tüm kadrolarının onarım hareketinde yer alması, herhalde en sağlıklı davranış olacaktır. Ve sivillerin siyaset ve idarecilik deneyimleri doğacak yanlışları kolaylaştıracaktır."⁶¹⁶

Milliyet gazetesi, müdahalenin dış basındaki yankılarını 13 Eylül tarihinde üçüncü sayfadan "Ordunun yönetime gelmesi dışta olumlu karşılandı" başlığıyla haber yapmış, içeriğinde de özellikle yabancı radyolar tarafından yapılan yorumlara yer verilmiştir. Yorumlarda daha çok ülkedeki terör ile ordunun yönetime kansız olarak el koyması üzerinde durulmuştur. Dış basının yaklaşımıyla ilgili haberler 14 ve 15 Eylül tarihli Milliyet gazetesinde ilk sayfadan verilmiştir. 15 Eylül günü "Dış Basın Yeni Yönetimi Destekliyor" başlığıyla çıkan haberin alt başlıklarında İngiltere'den Sunday Telegraf'ın "Eğer ordu bu sefer de düzeni sağlarsa hem Türkiye’de hem de tüm Batı’da minnetle anılacaktır", Almanya’nın Sesi Radyosu’nun Türkiye’deki durumun NATO’da olumlu karşılandığı, ABD basınının Türk-Yunan ilişkilerinin olumlu bir şekilde çözümlenmesi konusunda umutların güçlendiği ve Lüksemburg Radyosu’nun "Ordu hükümeti devirmedi sokaktan topladı ." yorumlarına yer verilmiştir. 14 Eylül tarihli Milliyet gazetesinin altıncı sayfası Dünya basınının tepkisine ayrılmış ve TSK’nin yönetimi ele geçirmesinin bütün dünyada " temkinli bir iyimserlik ve olumlu bir anlayışla " karşılandığı belirtilmiştir. Sami Kohen dış basının tepkisini 18 Eylül tarihli yazısında " Anlayış " olarak özetlemiştir.

14 Eylül günü Milliyet, "12 Eylülün Başarısı Şarttır" başlıklı bir yazı şöyleydi:

“ Özellikle AP ve CHP’ye, 12 Eylül öncesinde gerçekleştiremedikleri işbirliğini şimdi gerçekleştirmeleri düşüyor. Öyle bir işbirliği ki, devlete ve demokrasiye yeniden işlerlik kazandırmaya çalışan Silahlı Kuvvetlerce, normal döneme uzanan yolu daha kılsın ... Hem de, toplumun büyük çoğunluğunun görüşlerini temsil eden iki büyük siyasî partinin, eski alışkanlıklarından sıyrılacaklarını kanıtılsın ... İnaniyoruz ki, bu olumlu davranışlar Millî Güvenlik Konseyi tarafından aynı şekilde değerlendirilecektir. Org. Kenan Evren’in açıklamalarından iyice anlaşıldığına göre Türk ordusunun geleneklerine uyarlı bir biçimde 12 Eylül Harekatı asla bir kan davası gütmemektedir. Ayrıca silahlı kuvvetlerin partiler arasında bir hakem rolü oynayıp şu

⁶¹⁶ MİLLİYET, 12 Eylül 1980.

hakli, şu haksız demeyeceği de anlaşılmaktadır. Gelen darbe herkes gibi basın için de sürpriz değildi.⁶¹⁷

Daha önceki darbelerde olduğu gibi basın darbeye destek konusunda bir tereddüt göstermedi. Basının uyarılarını dinlemeyen, bir türlü işbirliğine yanaşmayan partilere ve siyasetçiler karşı acımasız eleştiriler birbiri arkasına geldi. Tüm basın söz birliği etmişçesine siyasetçileri suçluyordu. Sorun bunları bir türlü çözemeyen rejim için darbenin bir kurtuluş ve gelişmelerin doğal sonucu olduğu işleniyordu.

Cumhuriyet gazetesi, 12 Eylül'ün sessiz, kolay ve gürültüsüz şekilde gerçekleştirildiğini, bunun tüm toplumsal kesimlerin kabulü anlamını taşıdığını belirtiyordu:

'' Orgeneral Kenan Evren liderliğinde ve Silahlı Kuvvetler tarafından hiyerarşik düzen içinde gerçekleştirilen 12 Eylül eylemini toplumdaki çeşitli kesimler ve çevreler kendi özelemlerinin aracı gibi görmek veya göstermek eğilimindedirler. Bu tür girişimlerin her yeni yönetim için anlamsız zorluklar üretmesi, hem de zaman içinde MGK'nın uygulamalarıyla yeni yönetimin niteliği ortaya çıkacağından bir yararı yoktur. MGK iktidarının Türkiye'nin doğal iç ve dış kuvvet dengelerine ve yürürlükteki ilişkilere dayanması normaldir. Çok partili rejimin bir iç savaş esigine geldiği noktada gerçekleştirilen 12 Eylül'ün çeşitli toplumsal güçler arasında hakem etkinliğine yönelmesi de beklenir.⁶¹⁸

Hürriyet Gazetesi 12 Eylül günü darbeyi okurlarına yıldırım baskı yaparak duyurmuştur. Ana sayfa tamamen darbeye ayrılmış, iri puntolarla üst başlık ve başlık atılmıştır. Sayfada ayrıca Kenan Evren'in fotoğrafını koymak yerine gülümserken ve gayet sempatik görüldüğü illüstrasyonu tercih edilmiştir. Hürriyet gazetesi, 12 Eylül tarihli sayısında MGK bildirilerine ver vermiştir. 13 Eylül günü ilk sayfada Atatürk'ün portresinin altında yer alan Hürriyet imzalı yazıda;

"Atam, ne sağ, ne de sol.. Atatürk Türkiye/si doğrultusunda bir ülkenin haysiyetli kişileri olarak birlik içinde, dipdiri ve senin yolundayız. Şuna asla şüphen olmasın; Senin emanetin Cumhuriyet, ilelebet payidar olacaktır. Hainler, gafirler, tüm iç ve dış düşmanlar hak ettiklerini bulacaklardır. Müsterih ol Atam." sözleri yer almıştır.⁶¹⁹

Oktay Ekşi 13 Eylül tarihli Hürriyet gazetesinin üçüncü sayfasındaki "Oh Olsun Demeli Mi ? " başlıklı yazısında başta dört büyük siyasî partinin liderleri olmak üzere, milletvekilleri, bazı yargı mensupları, meslek kuruluşları ve sendika yöneticileriyle bilim adamlarının müdahale öncesindeki tutumlarını eleştirerek bu sonucun beklenmekte olduğunu ifade etmiştir.

Cüneyt Arcayürek, 14 Eylül'deki yazısında politikacıların terörün sona erdirilmesi konusunda ordunun uyarılarını dikkate almadıkları, kişisel bilgilerine dayanarak Org. Evren'in böyle müdahalelere yatkın olmadığı ve arzulamadığını ancak buna mecbur kalındığını belirtmiş ve yeni yönetime destek olunması çağrısında bulunmuştur. 16 Eylül tarihli yazısında Oktay Ekşi müdahale sonrasında çeşitli yerlerde sağ ve sol görüşlü kişilerin barışmasından bahisle darbenin getirdiği huzur ortamından örnekler vermiştir.

Daha sonraki günlerde de hem haberlerde hem de köşe yazılarında sık sık Atatürk'ten bahsedilmiş, Atatürk fotoğrafları yayımlanmıştır. Bu fotoğraflarda darbeden önce, Atatürk'ün gülmeyen, kızgın ve ciddi halleri tercih edilmiştir. Darbeden sonra ise Atatürk, çizimlerinde ve fotoğraflarında gülmeye başlamıştır. Darbe basın tarafından Atatürk'ün görüntüleri kullanılarak meşru kılınmaya çalışılmıştır. Ancak Atatürk fotoğraflarının ve Atatürk ile ilgili ifadelerin kullanımı kısa sürmüş, dolayısıyla basın Atatürk'ü kısa bir süreliğine hatırlamıştır. Aynı

⁶¹⁷ MİLLİYET, 12 Eylül'ün Başarısı Şarttır' 14 Eylül 1980.

⁶¹⁸ CUMHURİYET, 12 Eylül 1980.

⁶¹⁹ HÜRRİYET, 13 Eylül 1980.

sayılarda kullanılan Kenan Evren portrelerinin ise gülümseyen ve sevimli çizimler olmasına dikkat edilmiştir.

Darbenin hemen ertesi gününde yayımlanan Hürriyet Gazetesinde yer alan "Lider" isimli araştırma yazı dizisinde provokatif bir başlık atılmıştır. "Lider kendisini izlemekten pişman olmayacağımız adamdır" başlığıyla Atatürk'ün lider kişiliğine vurgu yapılırken dönemin siyasetçilerine de gönderme yapılmıştır. Söz konusu haberde kullanılan spotla da darbeyi meşrulaştıran söylem devam ettirilmiştir. Gazeteciler darbeye destek verirlerken yazdıkları haberlerle ve hazırladıkları sayfalarla darbe yönetimini alkışlamışlardır. Gazete sayfalarından okuyuculara verdikleri mesajlarda darbecileri Atatürk ile özdeşleştirmişler ve böylelikle halkın darbeye karşı olan tutumunu olumluya çevirmeye çalışmışlardır.

Hürriyet gazetesi 17 Eylül günü Org. Evren'in "Demokrasiyi Kaldırmadık ... Kurmak İçin Harekatı Yaptık" sözlerini manşete taşımıştır. Aynı günkü yazısında Oktay Ekşi Türkiye'nin "Tam bir onarım yönetimi altına girmiş" olduğunu belirtmiştir. Cüneyt Arcayürek 17 Eylül tarihli yazısında 27 Mayıs'ın aksine 12 Eylül hareketinin hiçbir partiye karşı yapılmamış olmasının yerinde olduğunu, yeni oluşturulacak Kurucu Meclis'in de her siyasî görüşü kapsaması gerektiğini belirtmiştir. Arcayürek Org. Evren'in özellikle "Demokrasi kaldırılmadı." sözüne vurgu yaparak hareketin "Rayından çıkmış, hürriyetlerin hürriyetsizlik içinde kullanılmaya başlandığı laçkalaşmış bir demokratik bünyeyi bu dertten kurtarmak için" yapıldığını ifade etmiştir.

13 Eylül tarihli Hürriyet gazetesinin üçüncü sayfası dış basındaki yorumlara ayrılmıştır. Türkiye'de ordunun iktidarı ele almasının NATO'da belirli bir ferahlama havası yarattığı belirtilen haberin devamında müdahaleye istikrarsızlık ve terörün neden olduğu, Org. Evren'in "İlerici, ülke sever bir asker" olduğu şeklindeki yorumlara yer verilmiştir.

15 Eylül tarihli gazetenin üçüncü sayfasında dış basındaki yankılar Observer gazetesine atfen "Teröristler temizlenip yönetim sivilere devredilecek." başlığı altında verilmiştir. Aynı sayfada 17 Eylül günü çıkan haberde de Newsweek dergisinin Evren'in Türk demokrasisini sağlamlaştırmaktan yana olduğu yorumuna değinilmiştir.

Diğer üç gazete gibi Tercüman da 12 Eylül günü yorumsuz bir şekilde MGK bildirilerine yer vermiştir. Ahmet Kabaklı ülkenin içerisinde bulunduğu iç karışıklığa değindiği 13 Eylül tarihli yazısında 12 Eylül Cuma gününün tarihe hayır ve faydalarla geçeceğini yazmıştır. Aynı günkü yazısında Rauf Tamer, ordunun müdahale etmemek için çok sabır gösterdiğini fakat Türk devletinin varlığının demokrasiden öncelik kazandığı noktada müdahalenin yapıldığını, ancak her şeye rağmen demokrasinin bitmeyeceğini, ondan bir daha ayrılmamak üzere tekrar kavuşabilmek için ordu ve milletin el ele vermesi gerektiğini belirtmiştir.

Gazeteci Mehmet Barlas basın 12 Eylül darbesine destek verdiğini belirtirken, askeri yönetimin kurduğu baskıdan basının mutlu olmadığını da altını çizmiştir.⁶²⁰ Gazeteci Oktay Ekşi ise, darbeye birlikte gelen yönetimden çok mutlu olmadığını, ancak darbenin ertesi günü rahatlık hissettiğini, terörden kaynaklanan hayatta kalmak korkusunun darbeye birlikte bittiğini kaydetmiştir.⁶²¹

14 Eylül tarihli gazetenin ilk sayfasında yer alan Tercüman imzalı ve "Allah Yardımcıları Olsun" başlıklı yazıda Türk Silahlı Kuvvetlerinin yönetime el koymasının

⁶²⁰ DURSUN, Davut, (2005), a.g.e.....s.140.

⁶²¹ DURSUN, Davut, (2005), a.g.e.....s.197-198.

demokratik rejimin çökertilmesi olarak yorumlanmaması gerektiği belirtildikten sonra Türkiye'de demokrasinin zaten kalmadığı ve ordunun da demokrasiye gerçek anlamını kazandırmak amacıyla müdahale ettiği belirtilmiştir. Aynı günkü baş yazısında Nazlı Ilıcak askeri müdahalenin ardından demokrasinin sonunun geldiği tespitini yaptıktan sonra gazeteciliğin çok partili demokraside anlamlı olduğuna dikkat çekmiştir. Ilıcak yazısının devamında Türkiye'de demokrasinin demagojiye ve anarşiye dönüştüğünü, otorite ile hürriyet arasındaki dengenin birincisi aleyhine bozulduğunu ve Türk Silahlı Kuvvetlerinin bu boşluğu doldurduğunu, "Demokrasinin işlemesine müsait ortam hazırlamak" olarak açıklanan hedef ne kadar süratle gerçekleştirilirse, milletin ve memleketin o kadar çabuk huzura kavuşacağını ifade etmiştir. Aynı günkü yazısında Ahmet Kabaklı, on yıldan beri ne demiş ve nelerden şikayet etmişse hepsinin Org. Evren'in konuşmasında yer aldığını belirttiikten sonra Türk Silahlı Kuvvetlerin en kısa zamanda demokrasiye geçeceği sözünü verdiği, bugüne kadar da verdiği sözlerde durduğunu ve bu sözün gerçekleşmesi için milletin yardımını esirgemeyeceği belirtilmiştir. Ergun Göze köşesinde 27 Mayıs ile 12 Eylül'ü karşılaştırdıktan sonra birincisinin aksine ikincisinin emir ve komuta zinciri içerisinde gerçekleştirildiğini ve siyasî partilere karşı tarafsız olduğunu ancak Komünizme de karşı olduğunu ifade etmiştir. Ahmet Kabaklı aynı karşılaştırmayı 15 Eylül tarihli yazısında yaparak bunların iki ayrı kutup olduğunu, 12 Eylül'ün 27 Mayıs'la karşılaştırılamayacak kadar "Demokratik, nazik, tarafsız, adil, temiz niyetli, politikasız ve kurtarıcı" üstünlükleri olduğunu ileri sürmüştür.

İki darbenin karşılaştırılması Nazlı Ilıcak tarafından da yapılmıştır. Ilıcak 16 Eylül tarihli yazısında özellikle 27 Mayıs sonrası başlayan iftira ve yalan haber kampanyasına bu defa izin verilmemesi gerektiğini vurgulamıştır. Güneri Cıvaoğlu 15 Eylül günü Tercüman'dan Mektup köşesinde "Tercüman Tarafı" başlıklı yazısında gazetenin Org. Evren'in 12 Eylül sabahı yaptığı açıklamadaki değerlere ve ilkelere taraf olduğunu, halkın da bu görüşte olduğunu belirtmiştir. Tercüman 17 Eylül günü Evren'in "Harekat Demokrasi İncisidir." sözlerini manşetten vermiştir.

Rauf Tamer 15 Eylül tarihli yazısında 12 Eylül'e ihtilâl mi, inkılap mı, yoksa ıslahat mı denilmesi gerektiğini sorduktan sonra bir ad dahi bulamamanın 12 Eylül'ün tarih kitaplarında görülen darbelerden farklı olduğunu ortaya koyduğunu, yolda sarılıp öpüşen insanlara, cezaevlerinde koğuşlarını birleştiren mahkumlara bakılırsa bunu tam bir "Bariş Harekatı" olduğunu yazmıştır.

Aynı günlü yazısında Kabaklı, Org. Evren'in " Bu, tarih kitaplarındaki bir darbe değildir. Bu hareket demokrasiye indirilen darbeyi ortadan kaldırmak için yapılmıştır. " sözlerinin Evren'in haklı sözleri içerisinde "En haklısı" olduğunu belirtmiştir. Mukbil Özyörük ise 12 Eylül'ün bir darbe veya ihtilâl olmadığını, "Demokrasinin restorasyonu" olduğunu belirtmiştir.

Nazlı Ilıcak 18 Eylül tarihli yazısında " 12 Eylül bir darbe değildir." diyen Org. Evren'e tamamıyla katıldığını, çünkü darbede beğenilmeyen yönetimin devrilmesinin ardından şahsen iktidara geçip hükmetme hırsının galip olduğunu ve kalıcı olma vasfının ağır bastığını, oysa 12 Eylül'de bu tür taleplerin olmadığını belirtmiştir. Ilıcak bu hadiseye "Cumhuriyeti Koruma ve Kollama Harekatı" adını verenlerin doğru bir isim seçtiklerini belirtmiştir.

Basın, yaşanan terör olaylarının, içinde bulunulan karışık siyasal ve ekonomik düzenin de etkisiyle genel olarak 12 Eylül Darbesine destek vermiştir. Askeri darbe basın için sürpriz niteliği taşımamıştır. Mehmet Barlas, herkesin 12 Eylül'ü mutlulukla karşıladığını, hatta subaylara darbe yapmalarını öğütleyen

politikacılar olduğunu belirtmiştir.⁶²² Cumhuriyet gazetesi darbenin kolaylıkla gerçekleşmesinden yola çıkarak, tüm halkın, tüm ülkenin darbeye destek verdiğini iddia etmiştir.⁶²³ Gazeteci Uğur Mumcu'ya göre ise darbe 'kansız demokrasi' kurmayı amaçlamıştır.⁶²⁴ Dönemin Milliyet Gazetesi yazarı Burhan Felek ise darbe yönetimini kadro kurarken aldıkları isabetli kararlar nedeniyle tebrik etmiştir. Mehmet Şevket Evgi ise teröre son verdiği için darbe yönetiminin alkışlandığını belirtmiştir.⁶²⁵

Yazarlar ve toplum ilk başta anarşinin ve terörün bitmesi nedeniyle darbeyi olumlu karşılamış ve desteklemişlerdir. Daha sonra medya desteğini sansür ve baskı nedeniyle sürdürecektir 12 Eylül rejiminin baskısını ensesinde hissedecektir. Toplum tamamen medya ve askeri yöntemlerle dönüştürülecek her türlü anti-demokratik, baskıcı uygulamalarla çok geçmeden yüzleşecektir.

Pulur'a göre "Sıkıyönetimle geldiğinden kimse sesini fazla çıkaramadı. Asker varken bizde kimse kahramanlık yapamaz... 12 Eylül'ün ilk günlerinde çoğunluk darbeyi "can pazarından kurtuluş" olarak gördü. Sesini çıkartmayanlar daha sonra esip kükrer oldular."

Tercüman gazetesi dış dünyanın tepkisini 13 Eylül günü ilk sayfada "Ordu Mecbur Kaldı." başlığı altında vermiştir. 14 Eylül tarihli gazetenin ilk sayfasında BBC ve The Times'a atfen "Ordunun İktidarda Kalma Hırsı Yok" başlığı altında dış dünyanın yaklaşımı incelenmeye devam edilmiştir. Gazete sonraki günlerde de değişik gazete ve dergilere atıfta bulunarak Türk halkının teröre dur dediği, NATO ülkelerinin durumdan memnun olduğu gibi yorumlara yer vermiştir.

İç ve dış basına bakacak olursak zaten konjonktürel ve stratejik nedenlerden dolayı dış devletler darbeyi destekliyordu, bunu dönemin Türk dış politikasında ayrıntılı anlatmıştık. İç basına gelince ise darbenin etkilerini daha sonraları MGK'nın aldığı siyasî, sosyal kararlarla daha iyi anlayacaktı. Basın, darbeyi başta ülkedeki terör olayları bitirildiği ve istikrar geldiği için olumlu karşılarken çok geçmeden 12 Eylül yönetiminin ikinci yüzüyle karşılaşmıştır. Basın, söz konusu iktidarı eleştiren haberler yaptığında kapatma cezalarıyla yüz yüze gelmeye başlamıştır. Sıkıyönetim komutanlığınca getirilen sınırlamalar ve yasaklamalar sonucunda basın bildiğinin çok azını kamuoyuyla paylaşabilmiştir.⁶²⁶ Medya ve gazeteciler basına koyduğu sansür, denetleme, gazetelerin kapatılması ve gazetecilerin içeri alınmasıyla çok geçmeden darbenin acı yüzünü hissetmiştir. Bunu da ayrıntılı olarak 12 Eylül'ün siyasî ve toplumsal yansımalarında değineceğiz.

6.6. 12 EYLÜL 1980 İHTİLÂLİNİN SİYASAL YANSIMALARI

11 Eylül 1980 tarihli günlük basımda çıkan şu iki haber ilgi çekiciydi : "Terör dün de 17 can aldı. " ve "Türkiye İş Veren Sendikaları Konfederasyonu Başkanı Halit Narin", " DGM'ler kurulmadan üretim artmaz ." dedi.⁶²⁷ Aslında bu haberlerden ikincisi belki de, bir gün sonra gelecek olan darbenin asıl hedefini deşifre ediyor gibi görülmektedir. 12 Eylül askeri rejimi ortaya çıkacak ve Millî güvenlik Konseyi aldığı kararlarla tüm siyasî partileri, kurumları, dernekleri, şahısları ezecek ve etkisiz hale getireceğinin habercisiydi. Bundan sonra yeni bir dönem başlayacak tüm demokratik, siyasî kurumlar etkisiz hale getirilecek bunu yaparken de mücbir, despot, müstebit

⁶²²DURSUN, Davut, (2005), a.g.e.....s.222.

⁶²³ DURSUN, Davut, (2000), Ertesi Gün Demokrasi Krizlerinde Basın Ve Aydınlar: 27 Mayıs-12 Mart-12 Eylül, İşaret Yayınları, Ankara, s. 225.

⁶²⁴ DURSUN, Davut, (2000), a.g.e.....s.224.

⁶²⁵ DURSUN, Davut, (2000), a.g.e.....s.226.

⁶²⁶ DURSUN, Davut, (2000), a.g.e.....s.244.

⁶²⁷ TANÖR, Bülent. 'Türkiye Tarihi' Cilt 4, Cem Yayınları, İstanbul, 1997, s.26.

yöntemler kullanılacaktı. Anarşinin ve terörün iç, dış, örtülü yönleri görmezden gelinerek tüm suçlu demokrasinin vazgeçilmez unsuru olan partiler, siyasetle alakalı veya alakasız sadece temel, sendikal, sosyal ve siyasî haklarını arayan dernekler, kurumlar, örgütler ve yapılanmalar bertaraf edilecekti.

Yeni dönemle birlikte askeri düşüncenin dışına çıkan her şey siyasî kabul edecek siyasîleri, ideolojileri olmayan kendi askeri vesayetini devam ettirecek karar mekanizmaları oluşturulacak ve askeri eğilimde kararlar alacaktı.

Bir diğer neden ise aslında 24 Ocak Kararlarından yola çıkacak olursak modern liberal ekonomi dışına çıkan ve modern sömürü sisteminin planlı, programlı ve irdelenmeden yoluna devam edilebilmesi için, ABD'nin stratejik, hegemonyal hedeflerine ulaşabilmesi için darbenin zaruri olduğunu dönemin Türk Dış politikasında detaylı olarak değinmiştik. Bu hedeflere ulaşılabilmesi için yeni bir model insana ihtiyaç vardı: Düşünmeyen, eğlenen, gezen, tüketen siyaset dışı(apolitik) insan tipi artık daha cazip hale gelmişti. Böylece ekonominin en temel ayağı olan tüketim; lüks, moda kültürünün önü açılacak, küresel sömürü sermayesinin istediği düşünmeden tüketen daha fazla tüketen insanlara ihtiyacı giderilmiş olacak, küresel şirketlerin kar marjı her geçen gün daha da artacaktı. Bir diğeri ise küresel sömürü sermayesinin amacına ulaşılabilmesi için bunun önündeki siyasî kadroların kırılması gerekiyordu. Bundan sonra toplum apolitikleştirilerek devam edilecekti. Bunun için de medya aracılığıyla algılar yönlendirilecek, magazin, arkası yarın dizileri, lüks hayat özentisi, zengin olma umutları ve futbol insanların hayatının değişmez bir parçası olacaktı.

Unutulmaması gereken önemli bir nokta da son yıllarda hız kazanmış 'Kürt Meselesi' ve 'Güneydoğu Sorunu'dur. O günlerin karmaşası arasında belki dikkati pek çekmemiş olan, belki de kanıksanmış sayılabilecek bu iki haber, sanki bir gün sonraki askeri müdahalenin ve üç yıl kadar sürecek olan askeri rejimin de işlevini özetliyordu.⁶²⁸

6.6.1. 12 Eylül Askeri rejimi

12 Eylül 1980 tarihinde saat 04.00'da Türkiye radyolarından “Yüce Türk Milleti” hitabıyla okunan Millî Güvenlik Konseyi'nin 1 numaralı bildirisi ile başlayan ve Anavatan Partisi lideri Turgut Özal'ın 13 Aralık 1983 tarihinde Birinci Hükümeti'ni kurmasıyla sona eren olağanüstü dönem 12 Eylül Rejimi olarak isimlendirilir. 12 Eylül'ü gerçekleştiren üst komutanlar gurubu kendilerine Millî Güvenlik Konseyi (MGK) ve üyeleri sıfatını verdiler. Millî Güvenlik Konseyi şu üyelerden oluşuyordu: Genelkurmay Başkanı Org. Kenan Evren, Kara Kuvvetleri Komutanı Org. Nurettin Ersin, Hava Kuvvetleri Komutanı Org. Tahsin Şahinkaya, Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Nejat Tümer ve Jandarma Genel Komutanı Sedat Celasun, Devlet Başkanlığı ve MGK Başkanlığı görev ve yetkilerini de Kenan Evren kuşanmıştı. MGK, koyduğu kuralları ve verdiği buyrukları “Bildiri” ve “Karar” biçiminde adlandırıp numaralandırdı.⁶²⁹

12 Eylül 1980'de ordunun emir-komuta zinciri içinde yönetime el koyması ile gerçekleştirilen askeri müdahale çerçevesinde Millî Güvenlik Konseyi kararları “bildiri” halinde açıklandı:

- Devletin varlığına, rejimine ve bağımsızlığına yönelik saldırılar yoğunluk kazanmıştır.

⁶²⁸ TANÖR, Bülent(1997).....a.g.e....., s.31.

⁶²⁹ TANÖR, Bülent, (2007), 12 Eylül Rejimi (1980-1983), (Yakınçağ Türkiye Tarihi), C.2, İstanbul, s.31.

- Buna karşılık Devlet organları ve anayasal kuruluşlar işlemez duruma getirilmişlerdir.

- İrticai fikirler ve sapık ideolojiler Devlet kuruluşlarını, işçi örgütlerini ve siyasal partileri etkileri altına alarak ülkeyi iç savaş eşiğine getirmişlerdir.

- TSK, İç Hizmet Kanunu'nun verdiği Türkiye Cumhuriyeti'ni kollama ve koruma görevini Türk milleti adına yerine getirmek için emir ve komuta zinciri içinde ülke yönetimine bütünüyle el koymuştur.

- Harekatın amacı, ülkenin bütünlüğünü, devletin otoritesini yeniden sağlamak, demokratik düzenin işlemesine engel olan nedenleri ortadan kaldırmaktır.

- Parlamento ve hükümet feshedilmiş, milletvekillerinin dokunulmazlıkları kaldırılmış, bütün yurtdışı sıkı yönetim ilan edilmiş, yurt dışına çıkışlar yasaklanmış, ikinci bir emre kadar saat 05.00'ten itibaren sokağa çıkma yasağı konmuştur.⁶³⁰

Bayrak Harekatı adı verilen müdahale ile Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) yönetime el koydu. Müdahale, herhangi bir direnişle karşılaşmadan amacına ulaştı. Darbe, emir ve komuta zinciri içinde yukarıdan aşağı yani hiyerarşik bir düzen içinde gerçekleşmişti.⁶³¹ 12 Eylül'ü gerçekleştiren üst komutanlar grubu kendilerine Millî Güvenlik Konseyi (MGK) ve üyeleri adını verdiler ve yasama, yürütme görevini aldılar, yargı kararları üzerinde de tahakküm oluşturdular. Böylece, 1961 Anayasasıyla rejim içine yerleştirilen ve 1982 Anayasasıyla da devam edecek olan Millî Güvenlik Kurulu adlı danışma organının adındaki üç sözcükten ikisi, mücadeleciler grubun 'kurul' sözcüğü de zaten aynı anlama gelen Fransızca deyimle, 'Konsey' olarak ifade edilmişti. İsim seçmenin, ABD'nin 1960'larda ürettiği Millî Güvenlik Devleti Doktrini terim ve kavramıyla benzerliği de dikkat çekiciydi.⁶³²

Genelkurmay Başkanı Kenan Evren ve kuvvet komutanlarının oluşturduğu Millî Güvenlik Konseyi, parlamentoyu feshederek ülke yönetimine el koydu. Konsey, ilk iş olarak birçok ismi siyaset kulvarı dışında bıraktı. Parti liderlerinin çoğu sürgüne gönderildi. Birçok milletvekili hakkında dava açıldı, bazıları idam cezasıyla yargılandı. Konseyin emriyle listeler oluşturularak siyaset yasağı getirildi.

Darbeyle birlikte siyasî parti lideri farklı yerlerde gözetim altında tutulmuşlardı.⁶³³ Valilerle seçimle gelen Belediye Başkanları ve Belediye Meclis üyeleri görevden alınarak yerlerine subaylar getirilmiştir. Grevler yasaklanmış, grevci işçilerin işbaşı yapmaları emredilmiştir.

Bütün toplum kesimleri tarafından uzun zamandır beklenmekte olan darbe toplumun açık kabulü ve tasvibi ile karşılaşmıştır. Sokaktaki vatandaş güvenlik nedeniyle darbeden memnuniyet duyarken iş çevreleri MGK bildirileriyle grevlerin kalkması ve sendikal faaliyetlerin yasaklanmasından memnundur.

Genelkurmay başkanı Orgeneral Kenan Evren ve Kuvvet Komutanları'ndan oluşan Millî Güvenlik Konseyi (MGK), TBMM'yi ve hükümeti feshetmiştir. Tüm ülkede sıkıyönetim ilan edilmiş; AP, CHP, MSP ve MHP genel başkanları gözaltına alınmıştır. Müdahaleden sonra yasama ve yürütme yetkilerini bünyesinde birleştiren MGK, Konsey'in başkanı olan Orgeneral Kenan Evren'i Devlet Başkanlığı'na getirmiştir. Yeni hükümet Oramiral Bülent Ulusu başkanlığında kurulmuştur. Yeni hükümette son AP Hükümeti'nin Başbakanlık Müsteşarı ve 24 Ocak Kararları'nın mimarı Turgut Özal da Ekonomiden Sorumlu Başbakan Yardımcısı olarak görev almıştır.

⁶³⁰ TANÖR Bülent, BORATAV Korkut, AKŞİN Sina, "Türkiye tarihi 5, Bugünkü Türkiye 1980-1995", Cem/Tarih Yay., 1995, s.187-189.

⁶³¹ TANÖR, Bülent(1997).....a.g.e....., s.26.

⁶³² TANÖR, Bülent(1997).....a.g.e....., s.26.

⁶³³ DURSUN, Davut, (2005), a.g.e.....s. 96.

Bütün iktidar ordunun, özellikle de 14 Eylül'de resmen devlet başkanı ilan edilen Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in başkanı olduğu MGK'nın elinde toplandı. Sadece askeri üyelerden oluşan MGK, bir hafta sonra emekli amiral Bülent Ulusu'nun yönetiminde 27 üyeli bir kabine atadı. Ama kabine bürokratlar ve sürekli subaylardan oluşmaktaydı. İşleri sadece, MGK'ya tavsiyelerde bulunmak ve onun kararlarını icra etmektir. MGK'nın bakanları görevden alma yetkisi vardı.⁶³⁴ 1982'de bir MGK kararı, eski siyasetçilere geçmiş, bugünü ve geleceği tartışmayı neredeyse Orwellvari tarzda yasaklamaktaydı. Darbeden sonra faaliyetleri durdurulmuş olan eski partiler, 16 Ekim'de resmen kapatıldı ve mal varlıklarına el konuldu.⁶³⁵ Bu uygulamalar, darbecilerin demokratik düzene tekrar geçmekle birlikte eski siyasetçileri tekrar siyaset sahnesinde istememelerinin işareti niteliğindedir.

16 Ekim 1981 tarihinde politik partilerin kapatılmasına ilişkin yasa yayınlanmıştır. Faaliyetleri MGK'nın 7 numaralı bildirisiyle yasaklanmış bulunan bütün partiler tüm merkez, il, ilçe ve diğer şube teşkilatları, kadın ve gençlik kolları, temsilcilik, lokal de diğer adlarla kurulan her türlü yardımcı kuruluş feshedilmiştir. Feshedilen politik partilerin taşınır ve taşınmaz bütün malları hazineye devredilmiştir.⁶³⁶

Politik faaliyetleri sınırlayan bu anlayış kendini, politik partiler yasasında ve genel olarak da 1982 Anayasası'nda göstermektedir. Politik Partiler Kanunu'na göre (PPK) parti kurucularının milletvekili seçilme yeterliliğine sahip bulunmaları gerekmektedir. Milletvekili seçimi kanunu ise, Türk Ceza Kanunu'ndaki devletin şahsiyetine karşı cürümlerden mahkûm olanların affa uğramış olsalar bile milletvekili seçilemeyeceklerini düzenlemiştir. Böylelikle bu suçları işleyen kişiler parti kurucusu olamamaktadırlar. Bununla birlikte anayasanın geçici 4. maddesi de, eski politikacıların geniş bir bölümüne politik faaliyet yasağı getirmiştir.⁶³⁷

1980 Müdahalesi sonrası politik örgütlenme açısından, partiler harici kuruluşlara politika yasağı getirilmiştir. Ayrıca 1982 Anayasası, dernek, sendika, kooperatif, vakıf, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları gibi tüzel kişilere politika yasağını getirmiştir.

Sadece parlamenterlerin evlere gönderilmesi ve partilerin fesih edilmesiyle yetinmeyip bütün belediye başkanları ve 1700 üzerindeki belediye meclisi de azledildi.⁶³⁸ Müdahale etkisi büyüktü ve genişti. Zamanla ortaya çıkan sonuçlarından bu durumun haklılığı ortaya çıkacaktı.

Askerler darbeyi haklı göstermek istiyordusa da, rejimin ilk görevi siyasî şiddete son vermektir. Buna uygun olarak sıkıyönetim komutanlarının yetkilerini artıracak şekilde sıkıyönetim kanununu değiştirmek için hızla harekete geçti. Grevlerin, toplantı ve gösterileri yasaklama gazete ve diğer yayınlarını durdurma sakıncalı görülen kamu personelinin görevine son verme yetkileri komutanlara verildi. Yetkilerle donatılan sıkıyönetim komutanları siyasî haydutluğa karşı birçoklarının umduğundan daha hızlı ve etkili harekete geçebildiler.⁶³⁹ Ancak

⁶³⁴ ZÜRCHER, E. Jan (1996), a.g.e s.406.

⁶³⁵ ZÜRCHER, E. Jan (1996), a.g.e s.407.

⁶³⁶ BAHÇIVAN, Fatih (2005), "27 Mayıs 1960 Ve 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalelerinin Türk Politik Hayatına Etkisi", Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s.131.

⁶³⁷ AKŞİN, Sina; Bülent TANÖR; Korkut BORATAV (2005), "Yakınçağ Türkiye Tarihi" 2. Cilt: İstanbul: Milliyet Yayınları, s.102.

⁶³⁸ ZÜRCHER, E. Jan (1996), a.g.e s.402.

⁶³⁹ HALE, William (1994), ...a.g.e.....s.214.

sıkıyönetim uygulamalarda keyfiliğe gidildiği taraflı davranıldığı, sonuçta binlerce vatandaşımızın mağdur edildiği sözlü kayıtlardan anlaşılabılır.

1983 seçimlerine kadar görev yapacak olan darbe yönetimi dış politika ve ekonomi dışında her alanda yeniden yapılanmaya girişeceğinin işaretlerini vermişti. Siyaset, çalışma hayatı, eğitim, kültür, sosyal politikalar gibi alanlar tamamen yenilenirken ekonomide 24 Ocak İstikrar Tedbirleri ile getirilen yeni ekonomi politikaları olduğu gibi sürdürülmüş, 24 Ocak Kararları'nın mimarı ve ekibin başı olan Turgut Özal'a yeni hükümette ekonomiden tam sorumlu kişi olarak yer verilmişti.

12 Eylül müdahalesiyle çok şey değişiyor, çok insan ve kurum etkileniyor ama değişmeyen tek şey darbe sonrası NATO'ya sadakatin bildirilmesi ve bundan sonra bir daha önüne geçilemeyecek olan ve Türkiye'yi tamamen Batı'ya kültürel, düşünsel-fikirsel, yaşamsal ve ekonomik olarak entegre edecek 24 Ocak Kararları ve mimarı değişmiyordu. Yeni bir Türkiye'nin kapısı aralanıyordu. Daha çok eğlenen, daha magazinsel, az düşünen, küresel ekonomik soyguna daha bağımlı, üretimi değil tüketimi daha fazla olduğunu bir sefih bir Türkiye ortaya çıkacaktı.

MGK 12 Eylül günü yayınladığı "Bildiri"lerle güvenlik ve kamu düzenine ilişkin olarak aldığı önlem ve kararları açıklamaya başladı. Sıkıyönetim komutanlıklarına atamalar yapıldı; bunlara durumun gerektirdiği bütün önlemleri alma yetkisi, yurttaşlara da bu buyruklara uyma görevi verildi (no:2).⁶⁴⁰ Ülkeden çıkışlar kısıtlandı (no:3). Siyasal partilerin Türk Hava Kurumu, ÇEK ve Kızılay dışındaki bütün derneklerin, DİSK ve MİSK'in faaliyetleri durduruldu ve bu iki işçi sendikasının yöneticileri TSK'nin "güvencesi altına" alındılar (no:7).⁶⁴¹ Alparslan Türkeş'in dışındaki siyasal parti liderleri tutuklandı, saklanmış olan Türkeş iki gün sonra teslim oldu.⁶⁴²

Demirel ve Ecevit ekim ayında serbest bırakıldılar. Erbakan ve Türkeş yargılandılar ama her ikisi için sonunda beraat kararı verildi. Haziran 1981'de siyasal konuların alenen tartışılması yasaklandı.

Kenan Evren'in devlet başkanı ilan edildiği 13 Eylül de sendikacılara teslim olmaları çağrısında bulunuldu, grevler durduruldu. Daha sonraki günler bazı milletvekillerinin de içinde bulunduğu tutuklamalar yapıldı.⁶⁴³

24 Ekim günü yayımlanan geçici Anayasa (Anayasa Düzeni Hakkında Kanun) yeni rejimin temel parametrelerini belirtmiştir. Yedi maddeden oluşan Geçici Anayasa yeni anayasa kabul edilip yürürlüğe girinceye kadar yürürlükte olacaktı.

Parlamento'nun lağvı, sonradan partilerin tamamen kapatılması gibi uygulamalar, iyi kötü gelenekleşmiş politik temsil kurumlarını ortadan kaldırarak 12 Eylül'ün gerçek karakterini vurguladı. Bu politik karar, rejimi geri kalan son alternatifte, "askeri diktatörlük" biçimine götürüyordu.⁶⁴⁴

12 Eylülün başlıca özelliği, "aşağıdan gelen" her şeye karşı olmasıydı darbeciler için sorun, aşağıdan, halktan gelen herhangi bir hareketin devleti etkilemesine kesin olarak engellemek, "başlarla ayakları" ayırmak, bu anlamda herkesin haddini bildirmektir.⁶⁴⁵

⁶⁴⁰ TANÖR, Bülent, (2007), ..a.g.e....., s.29.

⁶⁴¹ TANÖR, Bülent, (2007), ..a.g.e....., s.29.

⁶⁴² ZÜRCHER, E. Jan (1996), a.g.e s.405.

⁶⁴³ ÖZÇELİK, Ayfer(2006), 1960'dan Günümüze Türk Siyasal Hayatı, "Yakın Dönem Türk Politik Tarihi", Edit: Süleyman İnan ve Ercan Haytoğlu, Ankara: Anı Yayıncılık, s.167.

⁶⁴⁴ BELGE, Murat, (1992), 12 Yıl Sonra 12 Eylül, Birikim Yayınları, İstanbul, s. 39.

⁶⁴⁵ BELGE, Murat, (1992), ...a.g.e....., s. 39.

12 Eylül 1980 Türkiye’de yeni bir dönemin başlangıcıdır. Ülkede yaşanan ekonomik ve siyasal sıkıntılar, can güvenliğinin tehdit altında olması gibi nedenlerle ordu yönetime el koymuştur. Bu el koyma, ülkeye belirli bir huzurla birlikte siyaset yasaklarını da beraberinde getirmiştir.⁶⁴⁶ Türk toplumu 80 darbesi ile birlikte siyasetten uzaklaşmış, ülkedeki temel hak ve özgürlükler önemli ölçüde engellenmiştir. Bu süreçte, toplumun her alanı basın da dahil olmak üzere kontrol altına alınmıştır.⁶⁴⁷

80 Darbesi kaybedilen, ‘anarşi’ye yenik düşen güven ve huzuru yeniden yakalamak maksadıyla yapılmış, başarılı olmak içinse toplumda var olan muhalefet susturulmuştur.⁶⁴⁸

Kenan Evren, 12 Eylül darbesini tıbbi bir müdahaleye benzetmektedir. Parlamenter sistemin felce uğradığını, demokrasinin ise sağlıklı işlemediğini söylemiştir.⁶⁴⁹

Askeri yönetim terör ve anarşiyi önlemek için ülkenin her yerinde ilan edilen sıkıyönetim ile geniş bir tutuklama ve yargılama kampanyaları başlatılmış, bu süreçte on binlerle ifade edilen her kesimden insan içeri alınarak sorgulanmış, işkenceye uğramış, askeri mahkemelerde yargılanmış ve pek çok kişi idama çarptırılmıştır. Acımasızca uygulanan baskı rejimi sivil toplumu tamamen pençesine almış, gençlik örgütleri, sendikalar, siyasî örgütler birer birer kapatılmıştır. Kenan Evren, “Asmayalım da besleyelim mi? Ya da “Komünist partisini yasak etmemize karşı çıkıyorlar. Biz onların faşist partiyi yasak etmesine bir şey söylüyor muyuz?” gibi sözleriyle yaptığı uygulamaları haklı çıkarmaya çalışmıştır.

Ordunun müdahale sonunda hemen demokratik düzene geri dönmeyi düşündüğünü dile getirerek demokratik düzene dönüşle ilgili olarak 1 Kasım’da sekiz maddelik bir program açıklanmış ancak süreye ilişkin bir tarih verilmemişti ve hem de iktidarı sivillere devretmeden önce siyasal sistemde köklü değişiklikler yapmak niyetinde olduğu daha başından itibaren belliydi.⁶⁵⁰ Yaptıkları değişiklikler birçok bakımdan seleflerinin yani 27 Mayıs 1960 darbesini icra edenlerin yaptıklarını feshetmekten ibaretti. 1 Mayıs’la birlikte 27 Mayıs’ında resmi tatil olmasına son verilmesi anlamlıdır.⁶⁵¹ Doğrusu ordunun demokratik düzene geçeceği Batı’nın darbeye karşı sessiz kalmasıyla ve desteklemesiyle de sabit görünüyordu. 1979’daki İran İslam Devrimi’nin Türkiye’ye olumsuz yansımaları, Sovyet Rusya’nın Afganistan’ı işgali vb. bazı başka faktörler de etkili olmakla birlikte ABD’nin darbeye bakışının olumlu olmasının ve desteklemesinin nedenleridir.

Darbenin arkasında yatan güçler ve darbenin daha çok kimlerin işine yaradığı tartışmaya açık bir konu iken, kesin olan bir şey vardı oda ; darbenin ne

⁶⁴⁶ KAVAKLI, Nurhan. 2005, Bir Gazetenin Tarihi Akşam, Yapı Kredi Yayınları–2219, Cogito-139, İstanbul, s.246.

⁶⁴⁷ ATABEK, Necdet. Dağtaş, Erdal. 1998, Kamuoyu ve İletişim, Anadolu Üniversitesi Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı Yayın No:139, Eskişehir , s.128.

⁶⁴⁸ AHISKA, Meltem. Yenal, Zafer. 2006, Aradığınız Kişiye Şu An Ulaşılmıyor Türkiye’de Hayat Tarzı Temsilleri 1980-2005, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul , s.357.

⁶⁴⁹ GÜRBİLEK, Nurdan. 2001, Vitrinde Yaşamak 1980’lerin Kültürel İklimi, Metis Yayınları, İstanbul, s,70.

⁶⁵⁰ TANÖR, Bülent, (2007), ...a.g.e.....,s.405-406.

⁶⁵¹ TANÖR, Bülent, (2007), ...a.g.e....., s.406.

“sağın” korktuğu gibi bir “sol” darbe nede Ecevit ve solun korktuğu gibi “sağ” bir darbe olmadığıdır.

Aslında darbenin her türlü liberal ekonomi karşıtı unsurları karşısına aldığı, ordunun, “sol”cu militanlar kadar Türkeş’in “bozkurt”larına da tavır almasından da anlaşılmaktadır. Soğuk Savaş’tan dolayı Sovyet Rusya’nın uydusu olmayı kabul edecek kadar bağlı olan sol’un güçlenmesini engellemek için her türlü tedbiri almaktan kaçınmayan hatta 1959’da kurulan kontrgerilla’nın masraflarını karşılayan ABD, bu noktada; Türkeş’i ve ülkede ki sağ görüşleri desteklemiştir. Ancak uzun vadede ABD ve ülkücü ideolojinin uzlaşması mümkün değildi. Ülkede liberal ekonominin ve buna bağlı olarak yabancı sermayenin tesisini çıkarlarına uygun bulan ABD ile Türk milletinin yüceltilip diğer milletlerden üstün görülmesini ve mümkünse “Turancılık” hayalini canlı tutan “ülkücü” ideoloji uzlaşamazdı/uzlaşamadı. Belli bir noktaya kadar “sol”a karşı desteklenen “bozkurtlar” 1980 darbesinden kendileri de darbe yemekten kurtulamamışlardır. Aynı şey İslamcılarının da başına gelecekti. N. Erbakan da aynı darbeden payına düşeni alacaktı. Afganistan’da Sovyetlere karşı İslamcılarını destekleyen ABD, Türkiye’de İslamcılarını darbe aracılığıyla kırdırıyordu, çok net anlaşılıyor ki ABD çıkarları söz konusu olduğunda tez-antitez unsurunu ve farklı ideolojileri destekliyor, zamanı gelince onu da kırıyor. Afganistan’ı da yıllar sonra İslamcı radikaller diye işgal edecek yine ABD olacaktı.

12 Eylül 1980 askeri müdahalesi, ihtilâlinin liderinin deyişiyle, “Kendi kendini kontrol edemeyen demokrasinin kontrol edilmesi” için gerçekleştirilmişti. 12 Eylül 80 Darbesinden önce yaşanan terör olayları ve ekonomik sıkıntılar rahatsızlık yaratmaktaydı. 12 Eylül 1980’de yapılan darbe böylesi bir ortamı yeniden şekillendirme iddiası taşımaktaydı. 80 Darbesi öncesinde ülkenin her yerinde ve her kurumunda yaşanan ‘aşırı politize’ olma durumu doğası gereği gazetelerde de görülmekteydi. Darbeden sonra yaşanan depolitizasyon süreci beraberinde siyasî haberlere sansürü de getirince, basın kaçış yönünü magazine çevirmiş, böylelikle her kurumda olduğu gibi gazetelerde de apolitizasyon dönemi başlamıştır.⁶⁵²

Türkiye için bundan sonra liberal ideolojiler, yenilikçiler, merkez sağ-sol ideolojiler siyasete damgasını vuracak ve istenilen sistemi takipçisi olacaktır.

TBMM kapatılmış, Anayasa ortadan kaldırılmıştır. Bu dönemde 650 bin kişi gözaltına alınmış ve 1 milyon 683 bin kişi fişlenmiştir. Açılan 210 bin davada 230 bin kişi yargılanmıştır. 7 bin kişi için idam cezası istenmiştir. 517 kişiye idam cezası verilmiştir. Haklarında idam cezası verilenlerden 50’si asılmıştır (18 sol görüşlü, 8 sağ görüşlü, 23 adli suçlu, 1’i Asala militanı). İdamları istenen 259 kişinin dosyası Meclis’e gönderilmiştir. 71 bin kişi TCK’nin 141, 142 ve 163. maddelerinden yargılanmıştır. 98 bin 404 kişi “örgüt üyesi olmak” suçundan yargılanmıştır. Ayrıca 388 bin kişiye pasaport verilmemiştir. 30 bin kişi “sakıncalı” olduğu için işten atılmıştır. 14 bin kişi yurttaşlıktan çıkarılmıştır. 30 bin kişi “ siyasî mülteci” olarak yurtdışına gitmiştir. 23 bin 677 derneğin faaliyeti durdurulmuş, 3 bin 854 öğretmen, üniversitede görevli 120 öğretim üyesi ve 47 hâkimin işine son verilmiştir. 400 gazeteci için toplam 4 bin yıl hapis cezası istenmiştir. Gazetecilere 3 bin 315 yıl 6 ay hapis cezası verilmiştir. 31 gazeteci cezaevine girmiştir. Gazeteler 300 gün yayın

⁶⁵² ÖZGEN, Murat. 2004, “1980 Sonrası Türk Medyasında Gelişmeler ve Magazinleşme Olgusu”, <http://cim.anadolu.edu.tr/Archives/?year=2004&s=papers>

yapmamıştır. 13 büyük gazete için 303 dava açılmış, 39 ton gazete ve dergi imha edilmiştir.⁶⁵³

Yeni bir anayasa hazırlanması için Haziran 1981’de, MGK ve Danışma Meclisi’nden (DM) oluşacak yeni bir “Kurucu Meclis” oluşturulması kararı alındı. DM üyelerinin açıklandığı gün daha önce etkinlikleri yasaklanmış olan tüm siyasî partiler MGK tarafından kapatıldı ve mal varlıklarına el kondu.

6.6.2. Kurucu Meclis

Kurucu meclis, Millî Güvenlik Konseyi (MGK) ve Danışma Meclisi (DM) olarak iki kanattan oluşmaktaydı. Ancak kanatlar arasında eşitlik değil; ast-üst ilişkisi vardı. DM üyelerini MGK belirlediği gibi bunlar birer danışman durumundaydılar.⁶⁵⁴ DM 160 üyeden oluşacaktı. Bunun 120’si her ilde 1000 kişinin önereceği adaylar arasından MGK tarafından seçilecekti. 40 üyenin ise doğrudan doğruya MGK’ca seçilmesi öngörülüyordu (md.3). DM üyesi seçilebilmenin bir şartı da 11 Eylül 1980 tarihinde herhangi bir siyasî partinin üyesi olmamaktı (md. 4/9). DM üyeleri ilk genel seçimde bir partiden kontenjan adayı da gösterilemeyeceklerdi (md. 31). Görüldüğü gibi MGK, danışmanlar üzerindeki siyasal parti etkisini de sıfırlamak istemişti.⁶⁵⁵

Danışma meclisi, en yaşlı üye Sadi Irmak başkanlığında ilk toplantısını 23 Ekim 1981 günü yaptı. Üyelerin ad ve meslekleri de aynı gün resmen açıklandı.

6.6.3. Yeni Anayasa Çalışmaları

Türkiye’de, 12 Eylül 1980’de gerçekleştirilen askeri darbe ile yönetimi ele geçiren askeri güçler, darbeyi yapan 5 generalin içinde yer aldığı bir Millî Güvenlik Konseyi oluşturarak yürürlükteki 1961 Anayasasını askıya alırlar. Millî Güvenlik Konseyi’nin ilk bildirisinde, “Konsey”in yasama ve yürütme yetkisine sahip olduğu ve alacağı tüm kararların birer Anayasa hükmü yerine geçeceği ilan edilir.

MGK’nın ülkeyi yeniden yapılandırma projesinin en önemli aracı yeni bir anayasa idi. Bu amaçla ilkin Kurucu Meclis hakkında kanun çıkarıldı. Kurucu Meclis’in görevi, ülkeyi yeni düzenine taşıyacak anayasal ve yasal çatıyı kurmak, anayasayı ve temel yasaları yapmak, TBMM’nin oluşmasına kadar yasama yetkisini kullanmaktı.

Kurucu meclis’in asıl görevi adından da anlaşıldığı gibi yeni bir Anayasa hazırlamaktı. Yasalar için olduğu gibi, Anayasa taslağını ve metnini oluşturmada da hazırlık görevi DM’ye kesinleştirme yetkisi MGK’ya aitti. Anayasa’nın son metni halk oylamasına sunulacaktı.⁶⁵⁶ Bu yolda ilkin M. Genel Kurulu 15 kişiden oluşan bir anayasa komisyonu seçti (23.11.1981). Komisyon başkanlığına da Profesör Orhan Aldıkaçtı getirildi (24.11.1981).⁶⁵⁷

Kurucu Meclis, Millî Güvenlik Konseyi (MGK) ve Danışma Meclisi (DM) olarak iki kanattan Kurucu Meclis yeni anayasa yapmak için hazırlıklara başladı. Yasa ve anayasa yapımında son söz hakkı ve hükümeti denetleme yetkisi MGK’ya aitti.

Tüm siyasî partilerin MGK tarafından kapatılmasından hemen sonra çalışmalara başlayan Danışma Meclisi’nin en önemli görevi yeni bir anayasa hazırlamaktı. Bu amaçla oluşturulan on beş üyeli Anayasa Komisyonu tarafından

⁶⁵³ CUMHURİYET Gazetesi, 12 Eylül 2000.

⁶⁵⁴ TANÖR, Bülent, (2007), ...a.g.e....., s.38.

⁶⁵⁵ TANÖR, Bülent, (2007), ...a.g.e....., s.38.

⁶⁵⁶ TANÖR, Bülent, (2007), a.g.e s.39.

⁶⁵⁷ TANÖR, Bülent, (2007), a.g.e s.39.

uzun bir çalışmadan sonra hazırlanan geçici maddeler dışında 200 maddeden oluşan anayasa tasarısı, 17 Temmuz 1982 günü Danışma Meclisi Başkanlık Divanı'na teslim edilmiş, ardından da genel kurul gündemine alınarak görüşülmeye başlanmıştır. Danışma Meclisi Genel Kurulu anayasa üzerine görüşmelerini tamamladıktan sonra 23 Ekim 1982 günü tasarımı oylamış ve 120 üyenin kabul, 7'sinin ret, 12'sinin çekimser oylarıyla kabul etmiştir.⁶⁵⁸

Komisyon tarafından 17 Temmuz 1982'de hazırlanan yeni Anayasa birçok bakımdan 1960'daki anayasal gelişmelerin ters yöne çevrilmesiydi. İktidar, yürütmenin elinde toplanmış ve Cumhurbaşkanı ile MGK'nın yetkileri artırılmıştı.⁶⁵⁹ Ayrıca basın özgürlüğü, sendika özgürlüğü (siyasal amaçlı grevler, dayanışma grevleri ve genel grevler yasaklanmıştı) ve kişi hak ve özgürlükleri sınırlandırılmıştı.⁶⁶⁰ Pratik açıdan, darbenin ilk zamanlarında bazı hakların alıkonulması makul karşılanabilirdi. Ancak demokratik düzene tekrar dönüleceği açıklandıktan sonra böylesine antidemokratik bir Anayasa, darbenin sakat yönü olarak görülmektedir. Türk siyaset tarihinde daha önce siyasîlerin yaptığı bir yanlış bu kez ordu yapıyordu. O yanlış da, ele geçirdiği iktidarı kendisi lehine sağlamlaştırıp, kendisi dışında kimseye yaşam hakkı tanımayan hiç de demokratik olmayan yaklaşım tarzıydı.

MGK, Danışma Meclisinden bağımsız olarak ayrı bir anayasa taslağı hazırlamış olduğundan elinde iki ayrı anayasa taslağı vardı. Biri Danışma Meclisi'nin kabul edip kendisine sunduğu anayasa taslağı, diğeri ise MGK Genel Sekreterliği bünyesinde oluşturulan özel bir komisyon tarafından hazırlanan anayasa taslağıydı. MGK, Danışma Meclisi tarafından kabul edilip kendisine sunulan anayasa taslağını özel komisyona hazırlattığı anayasa taslağı ile birlikte görüşerek anayasa metnini oluşturmuştur. Danışma Meclisi tarafından kabul edilen anayasa metninde önemli değişiklikler yapılmıştı.

Ekim 1982'de MGK tarafından son şekli verilip kabul edilen yeni anayasanın yürürlüğe girmesi için halkoyuna sunulup onaylanması gerekiyordu. Anayasa'nın halkoylamasına sunulmasını düzenleyen kanun çıkarılmıştı. Bu kanunun iki hükmü dikkat çekicidir. Birincisi MGK'nın 70 sayılı kararı çerçevesi içerisinde anayasanın açıklanması ve tanımlanmasının serbest olması, eleştirilmesine ise izin verilmemesidir. İkincisi, oy kullanmayanların beş yıl süreyle seçme ve seçilme hakkından yoksun bırakılmasıdır.

Öte yandan, Anayasa oylamasıyla Cumhurbaşkanlığı plebisiti bitştirilerek yeni bir baskı unsuruna başvurulmuştur. Anayasa'nın geçici 1. maddesine göre, Anayasanın halk oylamasıyla kabulüyle birlikte, MGK başkanı da, Cumhurbaşkanı sıfatını kazanacaktı.⁶⁶¹ Siyasal terörü bastırdığı için Evren o sırada halk kitlesi tarafından hayli tutuluyordu, bu yüzden bu bağlantının Anayasa için belirli bir coşku doğurması bekleniyordu, aksi halde anayasa sokaktaki adamın gözünde oldukça soyut bir şey olmuş olacaktı.⁶⁶²

Yine de generaller riske girmek istemediler. Oy kullanma mecburiyeti getirildi. Oy kullanmayanlar ya da ihmal edenler para cezası ödemekle kalmayacak 5 yıl oy kullanma hakkını da yitireceklerdi.⁶⁶³ Ayrıca 20 Ekim tarihli bir karar Anayasanın, Anayasanın geçici maddelerinin ve orgeneral Evren'in 'EVET' oyu

⁶⁵⁸ DURSUN, Davut, (2005), a.g.e.....s.114.

⁶⁵⁹ ZÜRCHER, E. Jan (1996), a.g.e s.409.

⁶⁶⁰ ZÜRCHER, E. Jan (1996), a.g.e s.409.

⁶⁶¹ TANÖR, Bülent, (2007), a.g.e s.41.

⁶⁶² ZÜRCHER, E. Jan (1996), a.g.e s.409-410.

⁶⁶³ ZÜRCHER, E. Jan (1996), a.g.e s.409-410.

lehinde verdiği nutukların eleştirilmesini yasaklamıştı.⁶⁶⁴ 1982 Anayasası'nda yer alan bir maddeyle, Millî Güvenlik Konseyi ile onun tarafından kurulan hükümetlerin ve Danışma Meclisi'nin aldığı her türlü karar ve uygulamalar hakkında "cezai, mali ve hukuki sorumluluk iddiasında bulunulamayacağı" hüküm altına alınır. Aynı geçici maddenin Ekim 2001'e kadar yürürlükte olan son fıkrasında, yine bu dönemde çıkartılan kanunlar, kararlar ve uygulamalar hakkında da Anayasaya aykırılık iddiasının ileri sürülemeyeceği düzenlenmektedir.⁶⁶⁵

Böylece, tek aktörlü "Anayasayı tanıtmaya" kampanyası K. Evren'in Radyo Televizyon konuşmasıyla başladı (24.10.1982). İl konuşmalarıyla sürdürdü ve yine RTV konuşmasıyla son buldu (05.11.1982).

Nihayet 7 Kasım 1982 günü yapılan anayasa oylamasında sandığa giden seçmenlerin % 91.37'sinin "EVET" oyu kullanması 12 Eylül Rejimi için çok önemli bir gelişme olmuştur. Kimsenin beklemediği bu kadar yüksek kabul oyu ile seçmenler iki sorunu çözüme kavuşturmuşlardır. Birincisi Türkiye yeni bir anayasaya kavuşmuş oluyordu. Diğeri ise anayasanın kabulü ile birlikte MGK Başkanı ve Devlet Başkanı Kenan Evren Türkiye'nin 7. Cumhurbaşkanı olarak seçilmiş oluyordu. Kenan Evren'in Cumhurbaşkanı seçimi için ayrı bir sandık kurulmamış, anayasaya "EVET" oyu verenler aynı zamanda Evren'in Cumhurbaşkanlığına da "EVET" oyu verdikleri kabul edilmiştir.⁶⁶⁶

1982 Anayasası'nın 177 maddesi ve 16 geçici maddesi vardır. 1982 Anayasası 1961 Anayasası'na göre daha katı bir niteliktedir. 1982 Anayasası otorite-hürriyet dengesinde otoritenin ağırlığını artırmıştır. Bu Anayasa devlet yapısı içinde yürütme organını güçlendirmiştir. 1982 Anayasası 1961 Anayasası'na oranla daha az katılımcı demokrasi modelini benimsemiştir.

1982 Anayasası ile sivil toplum örgütü olan meslek kuruluşları denetim altına alınmıştır. 1982 Anayasası toplantı ve gösteri yürüyüşlerini sınırlandırmıştır. Bu durum 1982 Anayasası'nın sivil toplumu sınırlayarak denetim altına aldığını göstermektedir. Politik örgütlenme açısından getirilen yasal kısıtlama sonucu, sendika ve diğer meslek kuruluşu yöneticileri milletvekili olamamakta, üniversite öğretim elemanlarının, yükseköğretim öncesi öğrencilerinin, yargıç, savcı ve yüksek yargı organı mensuplarının politik partilere girmesi, kapatılan partilerin yönetici kadroları ve meclis eski üyeleri, yeni bir partinin kurucusu ve yöneticisi olmaları yasaklanmıştır. Sendikaların ve diğer meslek kuruluşlarının, tüm derneklerin politikayla ilgilenmesi, politik görüş açıklamaları ve partilerle ilişki kurmaları yasaklanmış, memurların sendikal hakları ortadan kaldırılmıştır. Politik katılmaya ilişkin olarak düzenlenen seçim yasası da müdahaleyle birlikte olumsuz şekilde etkilenmiştir. Demokrasilerde oy kullanmak kadar oy kullanmamakta politik katılma yöntemidir. Nitekim 1982 Anayasası'nın halkoylamasına katılımı sağlamak için oy atmayanların sonraki beş yıl da oy atamaması ve seçimlerde oy kullanmayanlara para cezası verilmesi politik katılımı sınırlayan düzenlemeler olmuştur. Bu düzenlemelerle oy kullanmamanın önüne geçilmek istenmiş fakat bununla politik katılımı sınırlandırılmıştır.⁶⁶⁷

1961 Anayasası gibi 1982 Anayasası da bir tepki anayasasıdır. 1961 Anayasası'nın Demokrat Parti yönetimine yönelik olmasına karşılık, 1982 Anayasası 1961 Anayasası'na tepkidir. 12 Eylül darbesini yapanlar, ülkeyi 12 Eylül öncesine getiren koşulların 1961 Anayasası'nın ruhundan ve uygulamasından kaynaklandığı

⁶⁶⁴ ZÜRCHER, E. Jan (1996), a.g.e s.410.

⁶⁶⁵ TANÖR, Bülent, (2007), a.g.e s.49.

⁶⁶⁶ DURSUN, Davut, (2005), a.g.e.....s.115.

⁶⁶⁷ BAHÇIVAN, Fatih (2005), ...a.g.e....., s.133-134.

görüşündedir. Bu nedenle de yeni Anayasa ve öteki yasalar, 1961 Anayasası'nın kurduğu mekanizmaları (işlemedikleri, ya da ülkeyi zarara uğrattıkları gerekçesi ile) yeniden düzenlemeye yöneliktir.⁶⁶⁸

Mümtaz Soysal bu konuda şöyle der:

“Kurumlar ve kadrolar konusundaki iyimser beklentilerin gerçekleşmeyişi, 12 Eylül 1980 öncesindeki Türkiye'nin gelmiş olduğu kanlı kargaşa ortamından 1961 Anayasasının sorumlu tutulmasına yol açmıştır. Onun içindir ki, 1971 ve 1973 değişiklikleri öncesinde 1961 Anayasası'na ilişkin olarak söylenenler, 12 Eylül öncesinde ve sonrasında bu kez yapılan değişikliklerin yetersizliğini de kapsayacak bir biçimde yine söylendi. Daha doğrusu, başka acılardan ortaya çıkan yetersizlikler Anayasaya yüklenmekteydi. 1982 Anayasası, otorite beklentisinin yanıtı olan, her şeyden önce otoriteyi vurgulayan bir anayasadır.”⁶⁶⁹

12 Eylül rejiminin getirmek istediği merkeziyetçi yapı, özellikle Cumhurbaşkanının yetkileri artırılarak kurulmak istenmiştir. Ayrıca, gerek yeni siyasal partiler ve seçim yasaları, gerekse öteki yasalarda yapılan değişiklikler, siyasal iktidar açısından da “güçlü hükümet” formülünü gerçekleştirmeye yöneliktir. Bir yandan seçim yasasına yüzde on(% 10) oranında barajlar konulurken, diğer yandan hükümetin yetkileri artırılır. Böylece, siyasal iktidarın hem parlamentoda, hem de hükümette güçlü kılınması amaçlanmıştır. Çoklu koalisyonların önü kapanmak istenmiştir. Güçlü bir Cumhurbaşkanlığı ile güçlü bir hükümet, Türkiye’de anarşi ve teröre karşı 12 Eylül yönetiminin öngördüğü reçete olarak uygulamak temel amaçtır. 1982 Anayasası, bu görüşle hazırlanır. Yapılan yasal düzenlemelerle birlikte gerçekleştirilen Anayasa değişiklikleri, 1961 Anayasası ile getirilen mekanizmaları hemen hemen tümüyle sınırlamış ve kısıtlamıştır. Bu sınırlama ve kısıtlamaların gerekçesi, toplumu “aşırı politize” olmaktan çıkarmaktır. Bu nedenle de, tüm düzenlemelerin en önemli sonuçlarından biri ilgili örgüt, kuruluş ya da kuruma, “siyaset yasağı” getirmek olmuştur. Düzenlemelerin ikinci bir sonucu, ilgili örgüt, kuruluş ya da kurumun üzerindeki merkezi denetimin arttırılması ve özerkçe davranma alanının kısıtlanması ve sınırlandırılmasıdır. Ayrıca özel olarak valilerin, genel olarak da idarenin yetkileri çok artırılır. Böylece kişisel hak ve özgürlüklerin kullanılmasına ciddi denetimler getirilir. Basın yasası, sendikalar yasası, dernekler yasası, siyasal partiler yasası, yüksek öğretim yasaları gibi yasalar ile, “yeni düzenlemeler” günlük yaşamın tüm alanlarına yaygınlaştırılır. Sanat, edebiyat ve kültür alanı da bu yaygınlaştırılmanın dışında bırakılmaz. Türk Dil Kurumu ile Türk Tarih Kurumu da, Atatürk’ün kişisel vasiyetini bozma pahasına, yapıları bütünüyle değiştirilerek merkezi otoritenin denetimi altına alınır.⁶⁷⁰

6.6.4. 12 Eylül Rejimin Basına Siyasî Etkileri

Darbeden sonra, ordu, basını ‘yola getirmek’ adına büyük bir sansür uygulamıştır. Öyle ki haberlerin, köşe yazılarının dışında, askerin en ufak ‘imalara’ dahi tahammülü bulunmamıştır. Sıkıyönetim Mahkemeleri için uyarılar, yayın durdurmadan gazete kapatmaya kadar gitmiştir. Gazeteciler ise bu cezalara çare olarak politika ve ekonomi haberlerinden uzak durmakta bulmuştur. Bu haberlerden boşalan yerleri ise üçüncü sayfa haberleri diye de adlandırdığımız polis-adliye haberleri ile magazin haberleri doldurmuştur. Bu dönemde gazeteciler siyaset ve ekonomi gibi konularda az haber yapabilmiş, bunlar da genellikle ordu tarafından

⁶⁶⁸ KONGAR, Emre (1999), ...a.g.e....., s. 198.

⁶⁶⁹ SOYSAL Mümtaz, 100 Soruda Anayasasının Anlamı, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1997, s.112.

⁶⁷⁰ KONGAR, Emre (1999), ...a.g.e....., s. 198-199.

istenen ya da izin verilen haberler olmuştur. Dolayısıyla magazin da hacimsel büyüme ve basının magazinleşmesi kaçınılmaz olmuştur.⁶⁷¹

12 Eylül döneminde yalnızca siyaset yasağı olan politikacılarla ilgili haber yapmamak yetmemiştir. Siyasî yasaklı liderlerle dostane ilişkiler içinde olmak dahi sıkıyönetim komutanlarının tepkisini çekmeye yetmiştir. Mehmet Barlas: “12 Eylülcüler çağırıyor, basın toplantısına gidiyoruz. Ben önce bir Demirel’e uğradım... Bir gün basın toplantısından önce Haydar Saltık çağırdı: ‘... Sayın Barlas, dedi. Ankara’ya geldiğinizde liderleri ziyaret ediyorsunuz, dedi. Bizim de dostlarımız vardır, dedi. Türkiye çok önemli günler yaşıyor. İnsanların bazı dostluklarından fedakârlık etmesi gerekir.’ dedi.” Yasağın kapsamı sürekli genişletilmiştir.⁶⁷²

80 darbesiyle birlikte yönetime gelen sıkıyönetim yetkilileri yayınladıkları bildirilerle yazılamayacak konuları gazetecilere bildirerek basına sansür uygulamışlardır. Sıkıyönetimin verdiği kararları ya da yasakları tartışmak da bu sansürün bir parçası olmuştur. Sansür uygulanmaları yeterli bulunmamış, bu yeni dönemin ilk gününde Demokrat, Aydınlık, Politika ve Hergün gazeteleri kapatılmıştır. Kapatma cezaları devam ederken gazetelere süreli yayın durdurma cezaları da verilmeye başlanmıştır. Yine bu dönemde pek çok gazeteci göz altına alınmış ya da tutuklanmıştır.⁶⁷³

Gazeteler için çalışmanın en zor olduğu dönemler sıkıyönetim zamanları olmuştur. Bu dönemlerde medya kuruluşlarının ayakta kalmaları askeri yönetimlere bağlı olmuştur. Yayın durdurma cezaları süreli ya da süresiz verilmiş, pek çok gazeteci cezalandırılmıştır.⁶⁷⁴ 12 Eylül ihtilâlinin yaşandığı dönemde gazeteler toplam 300 gün kapatılmış, 400 gazeteciye dava açılmış, 31 gazeteci cezaevine girmiş ve haklarında verilen ceza toplam 3315 yılı geçmiştir.⁶⁷⁵

12 Eylül 1980 tarihinde dönemin tek televizyonu olan TRT’nin haber dairesine gelen bir talimatla Türkiye’nin aleyhine olmayan dış haberlerin verilmesine izin verilmiş, ancak terör haberleri ve sıkıyönetim ile ilgili eleştirel haberlere kesin bir dille yasak konmuştur. Ayrıca 12 Eylül ile ilgili halkla röportaj yapılması istenmiş fakat röportajların sınırı orta yaşlılarla yapılması yönünde çizilmiştir. Çoğunluğu ilgilendirmeyen kaza, yangın gibi haberlere yer verilmesi yasaklanmış, Millî Güvenlik Konseyi bildirilerinin günde üç defa, sıkıyönetim bildirilerinin ise günde iki defa yayımlanması istenmiştir.⁶⁷⁶ Gazeteci Hasan Cemal 13 Eylül günü tuttuğu günlüğe şu satırları düştüğünü belirtmiştir :

⁶⁷¹ ADAKLI, Gülseren. 2006, Türkiye’de Medya Endüstrisi Neoliberalizm Çağında Mülkiyet ve Kontrol İlişkileri, Ütopya Yayınevi, Ankara , s.146-147.

⁶⁷² BİRAND, Mehmet Ali. 1998, 12 Eylül Belgeseli, Gala Film ve Sanat Ürünleri , s.216.

⁶⁷³ KABACALI, Alpay. 1994, Türk Basınında Demokrasi, Kültür Bakanlığı Yayınları/1638, Ankara , s.334-335.

⁶⁷⁴ TEKİN, Akgün. 2006, Türk Basınında Kayan Yıldız Haldun Simavi’nin Günaydın’ı, Doğan Kitap, İstanbul , s.576.

⁶⁷⁵ BİRAND, Mehmet Ali(1998), ... a.g.e , s.214.

⁶⁷⁶ ŞAHHÜSEYİNOĞLU, H. N. 2005, “Dünden Bugüne Düşünceye Ve Basına Sansür”, Paragraf Yayınları, Ankara , s.142.

“Habercilik konusunda ölçütleri belirleyebilmek hiç kolay olmayacak. Her şey bir bakıma iki dudak arasından çıkacak sözlere bağlı kalacak gibi.”⁶⁷⁷

Kenan Evren darbeden sonra basına uygulanan baskıcı tutumu ve sansürü “Sıkıyönetim komutanlarının emirlerine aykırı hareket ederlerse kapatılıyordu. Hatta bazıları mahkemeye veriliyordu. Mahkum olanlar da oldu. Yapmazsa bunu otoriteyi sağlamazdı. Cumhuriyet kapandı, Hürriyet kapandı, Milliyet kapandı, Tercüman kapandı...” şeklinde ifade etmiştir.

80 darbesiyle birlikte basın dünyası tüm gazeteler için tek tek karne tutan generallerle tanışmıştır. Gazeteler aldıkları notlar ölçüsünde kapatılma cezalarıyla karşı karşıya gelmişlerdir. Kapatılma cezaları verilirken basın kuruluşlarına eşit mesafede yaklaşmıştır. Bu bağlamda 80 darbesiyle birlikte kapatılmayan gazete kalmadığını söylemek de mümkündür.⁶⁷⁸

1.Ordu ve Sıkıyönetim Komutanı Orgeneral Necdet Üruğ imzalı 15 Kasım tarihli, Cumhuriyet Gazetesinin kapatılma kararı gerekçesi olarak ‘Pencere’ isimli köşede yer alan “Kemalizm İdeolojisi Muz Mudur?” başlıklı yazıda Atatürk’e dil uzatılması gösterilmiştir. Söz konusu yazıyla birlikte işsizlik oranının artması ve İstanbul’da ekmek sıkıntısının artmasıyla ilgili yapılan haberler, Sıkıyönetim Komutanlığınca kamunun telaşlanmasına ve heyecanlanmasına neden olacak asılsız haberler olarak değerlendirilmiş, bunun sonucunda da Cumhuriyet gazetesi ikinci bir emre kadar kapatılmıştır.⁶⁷⁹ Tercüman Gazetesi, darbeden yaklaşık bir sene sonra ekim ayında Tercüman Gazetesinin sahibi Kemal Ilıcak’ın eşi gazeteci Nazlı Ilıcak’ın siyasal partilerin kapatılmasını eleştirdiği iki yazısı yüzünden süresiz kapatılmıştır. Kapatılma kararı alındığında Tercüman gazetesi 500 bin tirajlı ve Türkiye’nin en önemli sağ eğilimli gazetelerinden birisidir.⁶⁸⁰

12 Eylül döneminde gazeteciler, genç, yaşlı; yazar, muhabir demeden gözaltına alınmış, kapatma kararları arka arkaya gelmiştir. Normal dönemlerde gazetelerin sorumlu yazı işleri müdürleri sorumlu tutulup, davalar bu müdürlere açılırken, darbeler gibi olağanüstü durumlarda sorumlu olmak için gazeteci olmak yetmiştir.⁶⁸¹ Cumhuriyet gazetesinin ekonomik yapısını bozan yayın durdurma cezaları üzerine tüm medyada olduğu gibi Cumhuriyet’te de oto sansür devreye girmiş, magazin haberciliğinin önü açılmıştır.⁶⁸² Tercüman Gazetesinin kapatılmasından sonra Hasan Cemal, Cumhuriyet Gazetesinde, Sıkıyönetim Komutanı Saltık Paşa’nın rahatsızlığını bildirmesi üzerine, ertesi gün çıkacak köşe yazılarını taramış, İlhan Selçuk, Oktay Akbal, Mustafa Ekmekçi, Mehmed Kemal, Yalçın Doğan ve Uğur Mumcu’ya yazılarını yenilemiştir.⁶⁸³ Kapatılma korkusuyla gazeteler içinde alınan önlemler de giderek ağırlaşmış, Hasan Cemal gazete sahibi ve

⁶⁷⁷ CEMAL, Hasan. (2004a), Tank Sesiyle Uyanmak 12 Eylül Günlüğü, Doğan Kitap, İstanbul, s.24.

⁶⁷⁸ SUCU, M. ,(2005), 12 Eylül Yasakları, Günizi Yayıncılık, İstanbul ,s,37.

⁶⁷⁹ CEMAL, Hasan (2004a,) a.g.e , s.138-139.

⁶⁸⁰ CEMAL, Hasan. (2004a), ... a.g.e , s.416-417.

⁶⁸¹ TEKİN, Akgün.(2006), ... a.g.e ,s.371.

⁶⁸² KÖKTENER, Aysun. 2002, Bir Gazetenin Tarihi Cumhuriyet, Yapı Kredi Yayınları-2119, Cogito-134, İstanbul ,s.208.

⁶⁸³ CEMAL, Hasan. (2004a), ... a.g.e , s.420.

başyazar Nadir Nadi'nin bile başyazısını yayımlatmayarak oto sansürün şiddetini arttırmıştır.⁶⁸⁴

Güneş Gazetesinin Sıkıyönetim Komutanlığınca süresiz kapatıldığı tarih ise 1982 yılıdır. Sıkıyönetim Komutanlığınca yayımlanması yasaklanmış olan Esenboğa Havaalanı'nda Ermeni teröristlerin saldırı haberi manşetinde yer aldığı için Güneş Gazetesi kapatılmıştır.⁶⁸⁵ Milliyet Gazetesi de 1983 yılında kapatılmıştır.⁶⁸⁶ Nokta Dergisi ise aynı yıl, DYP Başkanı Yıldırım Avcı'nın demecini yayımladığı için kapatılmıştır.⁶⁸⁷ Millî Gazete 1983 yılında süresiz kapatılmıştır.⁶⁸⁸

Sıkıyönetim Komutanlığınca, basına uygulanan sansürün yanı sıra, gazetecilere, kaynaklarını açıklamaları için de baskı yapılmaktadır. Yalçın Doğan, haber kaynağını söylemediği için Cumhuriyet gazetesine yayın durdurma cezası verilmiştir. Yalçın Doğan olayı şöyle anlatmaktadır:

“Kaynağa saygı falan ben onlardan anlamam, dedi. Ben de söylemeyeceğim dedim. O zaman, dedi, gazeteni kapatacağım, seni de içeri atacağım. İyi peki, dedim. Akşama kadar bekletti. İfadem alındı... Sonra akşamüstü çağırdı. Önüme bir kâğıt verdi imzalattı. Cumhuriyet'i iki gün kapatmış... Bana da çık git dedi.”⁶⁸⁹

Sıkıyönetim Komutanlığı politika haberlerinden sonra ekonomiye eleştiri getiren haberlere de sansür uygulamaya başlamıştır. Günaydın Gazetesinin kapatılması ise 17 Kasım 1982 günü gazetenin kapıcısına tebliğ edilen bir yasağın gazete sayfalarında yer almasındandır.⁶⁹⁰ Akgün Tekin olayı şöyle anlatmaktadır:

“Bir gece geç saatte telefon çaldı. Sıkıyönetim'den nöbetçi subay olduğunu söyleyen biri arıyordu. Gece sekreteri alt kattaki teknik serviste olduğu için, telefonu temizlik görevlisi açtı. Telefondaki kişi, ajansın geçtiği, Fransa'ya tekstil satışıyla ilgili haberin kullanılmamasını söyledi. Sonra temizlikçinin adını alarak telefonu kapattı. Temizlik görevlisi durumu sekreter arkadaşına bildirdi. O da kontrol etti, böyle bir haberin kullanılmadığını gördü. Bu yüzden de bizlere söyleme gereği duymadı. Aradan 10 gün kadar geçti... Tesadüfe bakın ki o haber nereden geldiyse gelmiş, tek sütun ve 18 punto başlıkla ufak bir şekilde ekonomi sayfasına girmişti... Bu haber üzerine, Sıkıyönetimin yasakladığı haberi kullandığımız gerekçesiyle 2 Aralık 1982 günü Günaydın bir hafta kapatıldı. Bu birinci kapanışımızdı...”⁶⁹¹

Ordu basının işlerine karışırken, sadece haberlerin içerikleriyle sınırlı kalmamıştır. Haberlerin yer aldıkları sayfalar ve hatta sayfa düzenleri de Sıkıyönetim Komutanlığının dikkatini çekmiştir. Cumhuriyet Gazetesinde yayımlanan “Türkiye Ekonomisi Nereye Gidiyor?” başlıklı yazı dizisi Sıkıyönetim Komutanlığınca birinci sayfadan, iç sayfaya alınmıştır.⁶⁹²

⁶⁸⁴ KÖKTENER, Aysun. 2002, Bir Gazetenin Tarihi Cumhuriyet, Yapı Kredi Yayınları-2119, Cogito-134, İstanbul ,s.209.

⁶⁸⁵ CEMAL, Hasan. 2004, Demokrasi Korkusu 12 Eylül Günlüğü, Doğan Kitap, İstanbul, s.42-43.

⁶⁸⁶ CEMAL, Hasan(2004b),.....a.g.e....., s.404.

⁶⁸⁷ CEMAL, Hasan(2004b),.....a.g.e....., s.409.

⁶⁸⁸ CEMAL, Hasan(2004b),.....a.g.e....., s.432.

⁶⁸⁹ BİRAND, Mehmet Ali. 1998, 12 Eylül Belgeseli, Gala Film ve Sanat Ürünleri ,s.217.

⁶⁹⁰ CEMAL, Hasan(2004b),.....a.g.e....., s.164-165.

⁶⁹¹ TEKİN, Akgün. (2006), .a.g.e.....,s.573.

⁶⁹² CEMAL, Hasan(2004b),.....a.g.e....., s.165-166.

Cumhuriyet, gazete sahibi ve başyazarı Nadir Nadi'nin yazısı yüzünden kapatılmış, Nadir Nadi ve sorumlu yazı işleri müdürü Okay Gönensin hakkında Askeri Mahkeme'de dava açılmıştır.⁶⁹³ Haberi yalnızca Günaydın gazetesi ana sayfasından ve fotoğraflı vermiş, Milliyet ve Hürriyet üçüncü sayfalarında, Güneş altıncı sayfasında değerlendirmeyi uygun görmüştür. Tercüman ise haberi yok saymıştır. Milliyet gazetesinin manşetinde Semra Özal'ın Amerika'da nasıl zayıfladığına dair bir Semra Özal'ın ve Turgut Özal'ın kondisyon bisikleti üzerinde çekilen fotoğraflarıyla haber yapılmıştır. Hürriyet gazetesinde ise aynı haber, Turgut Özal'ın terziyle çekilmiş bir fotoğrafıyla verilmiştir. Günaydın da zayıflamayla ilgili bu magazin haberini üç fotoğrafla basmıştır.⁶⁹⁴

Darbenin hemen ardından gelen baskıcı tutum takvimler şubat ayını gösterdiğinde de değişmemiştir. Hasan Cemal günlüğüne "Gazetecilik yapmak her geçen gün insanı daha da bunaltıyor" şeklinde not düşmüştür.⁶⁹⁵

9 Mayıs 1983 günü Kenan Evren gazetecilerle bir toplantı yapmış, bu toplantıda, basını ahıra bağlanmış ata benzetmiş, "Atı ahırda beslersin beslersin, dışarı çıkarmazsın, bir çıkardın mı da, bir daha onu tutamazsın. Basın sıkıldı, sıkıldı ve şimdi patladı sanki." demiştir.⁶⁹⁶

12 Eylül 1980 günü tank sesleriyle uyanan Türkiye, bu tarihten başlayarak uzun bir süre ara verilen demokrasinin büyük sancılarını çekti. Bu süre içinde basının haber verme ve insanların haber alma özgürlükleri de Millî Güvenlik Konseyi'nin koyduğu yasaklarla sınırlandı. Bu dönem gazetecilik yapanlar çoğu zaman, hangi haberin "sakıncasız", hangi haberin "sakıncalı" olduğu konusunda tereddüt içinde kaldılar. Böylece 1980'lerle birlikte basın literatürüne "sakıncalı haber" deyişi de girdi.⁶⁹⁷

Bu dönemin gazeteciler açısından ilginç olan bir başka yönü ise atlatma haber yazmak isteyen gazetecilerin rakip meslektaşlarını ordu mensubu gibi arayarak ya da nöbetçi sıkıyönetim savcısını "sakıncalı haber" hakkında bilgilendirerek sansüre katkı yapmış olmalarıdır.⁶⁹⁸

Tılıç'ın 'Utaniyorum Ama Gazeteciyim' isimli kitabı için görüşme yaptığı merkez soldaki bir gazete editörü, Özal döneminde medya sahipleri ile birlikte gazetecilerin de iktidara yakın durma çabalarından bahsetmektedir. Bu dönemde yapılan "Semra Hanım kahvesini şekersiz içti", "Özal rejim yaptığı için yemek yemedi." türünde haberlere dikkat çekmektedir.⁶⁹⁹ Kenan Evren'in Çankaya Köşkü'nde, at binmesine

⁶⁹³ CEMAL, Hasan(2004b),.a.g.e....., s.233.

⁶⁹⁴ CEMAL, Hasan(2004b),.a.g.e....., s.235-236.

⁶⁹⁵ CEMAL, Hasan(2004a),.a.g.e.....,s.241.

⁶⁹⁶ CEMAL, Hasan(2004b),.a.g.e....., s.317.

⁶⁹⁷ SUCU, M. ,(2005), 12 Eylül Yasakları, Günizi Yayıncılık, İstanbul ,s,37.

⁶⁹⁸ SUCU, M. ,(2005), ..a.g.e....., s,37.

⁶⁹⁹ TILIÇ, L. Doğan. 1998, Utaniyorum Ama Gazeteciyim, Türkiye Ve Yunanistan'da Gazetecilik, İletişim Yayınları, İstanbul, s.303.

ilişkin fotoğrafı, yüzerken, Kocatepe'deyken, tren penceresinde çekilmiş fotoğrafları gazetelerin birinci sayfalarında kendilerine yer bulmuştur.⁷⁰⁰

80 sonrası dönemde Türk basınında gazetelerin satışlarını arttırmak amacıyla sansasyon haberlerine ve tutundurma çabaları göze çarpmaktadır. Bu dönemde haberlere bakıldığında toplumun gündelik yaşamının öne çıktığı rahatlıkla görülmektedir. 1990 sonlarında gazetelerdeki köşe yazılarında ülke politikalarında stratejik ve siyasî konularda son sözü askerin söylemesi gerektiğine ilişkin görüşe gizli destek verildiği de görülebilir.⁷⁰¹

Kısaca, sıkıyönetimin uyguladığı sansür ile gazetelerin uyguladığı otosansür, medyayı magazine itmiştir. Dönemin Cumhuriyet gazetesinde magazin haberleri yapan gazeteci Yalçın Pekşen:

“Cumhuriyet gazetesi 12 Eylül 1980'den sonra uygulanan sıkı sansür nedeniyle haber sıkıntısı çekmeye başladığından, Hasan Cemal'in direktifiyle magazin haberlere yönelmek zorunda kaldık. Çünkü sıkıyönetimin sansür uygulamadığı tek haber türü magazin haberleriydi ” şeklinde ifade etmektedir.⁷⁰²

Darbeyle birlikte terör olayları son bulurken, gazeteciler, haberlerini yazarken titiz davranmak zorunda kalmışlardır. 12 Eylül yönetiminin her gün gazetelere uyarılar yapılmış ve çeşitli sınırlar getirilmiştir.⁷⁰³

Basın genellikle sıkıyönetim tarafından denetlenmekle birlikte, zaman zaman doğrudan beş general Özellikle konsey başkanı Kenan Evren tarafından denetimden geçiriliyordu. Hoşa gitmeyen yazılar için gazetelere Sıkıyönetimden uyarılar geliyor ve kapatma cezaları uygulanıyordu. Yazarların, yazı işleri müdürlerinin gözaltına alındığı, tutuklandığı mahkum edildiği de oluyordu. Sıkıyönetim hemen her gün yayın yasakları koyuyordu.

Yeni gazete ve dergi çıkartmak kolay değildi. Başvurular Sıkıyönetim'e aktarılıyor; izin çıkması için aylarca beklemek gerekiyor, çoğu kez de yeni gazete ve dergi çıkarma izni verilmiyordu. Bu nedenle "kitap" ve "ortak kitap" gibi adlarla yayımlanan dergiler çıkarıldı. Daha önce çıkarılmış dergilerin isim haklarını satın alanlar da oldu.

Devlet Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in, "1982 Anayasası'nı Devlet Adına Tanıtma Programı" ile ilgili yurt gezisi çerçevesinde 4 Kasım 1982'de İstanbul Taksim Meydanı'nda yaptığı konuşmada, gerekçelerini sunarak sansür ve basına yönelik tutumunu net biçimde ortaya koymuştur. Evren konuşmasında basın özgürlüğüyle ilgili şunları söylemiştir:

"Hepinizin takdir edeceği gibi, basın hürriyetinin kullanılmasında çeşitli şekilde etkilenecek olanların sayısı, diğer herhangi bir hürriyetin kullanılmasından etkileneceklerden daha geniştir ve bunun tesirleri daha da anidir. Kötü maksatlarla kullanılan basın hürriyetinin menfi etkilerinin, toplum üzerinden silinmesi ve bu hürriyetin kötü kullanılmasının önüne geçilmesi, basın mensuplarımızca da

⁷⁰⁰ CEMAL, Hasan(2004b),.a.g.e.....,s.352.

⁷⁰¹ TILIÇ, L. Doğan (1998)..a.g.e....., s.304.

⁷⁰² KÖKTENER, Aysun(2002)..a.g.e....., s.209.

⁷⁰³ DURSUN, Davut. 2000, Ertesi Gün Demokrasi Krizlerinde Basın Ve Aydınlar: 27 Mayıs-12 Mart-12 Eylül, İşaret Yayınları, Ankara ,s.244.

kabul edileceği gibi, son derece zordur. Hatta bazen imkânsızdır." Evren konuşmasında yeni Anayasanın, "Basın Hürriyetini titizlikle ve teferruatlı olarak düzenlemesinin, bizim seçkin basın organlarımızı rahatsız etmemesi gerektiğini" belirtmiş ve "...hele süreli yayınların bazı türlerinde anarşist ve bölücülerin basın hürriyetini ne derece kötüye kullanmaya muktedir olduklarını bizlerle beraber görmüşler ve yaşamışlardır." saptamasında bulunmuştur. Sansürle ilgili görüşlerini ise şöyle ifade etmiştir:

"Basın hürdür sansür edilemez. Basına yayın yasağı da konulamaz. Sadece yargılama görevinin yerine getirilebilmesi için, zaruri durumlarda, hakim tarafından yasak konulabilir. Bu zaruri hususları kanun belirleyecektir. Tedbir yoluyla dağıtım, hakim kararıyla, gecikmesinde sakınca bulunan hallerde de, kanunun açıkça yetkili kıldığı merciin emriyle önlenabilir. Dağıtımı önleyen bu yetkili mercii, bu kararını en geç 24 saat içinde yetkili hakime bildirecek. Yetkili hakim bu kararı en geç 48 saat içinde onaylamazsa, dağıtımı önleme kararı hükümsüz sayılacaktır. Bu suçlar neler olabilir? Şunlar olabilir: Devletin iç ve dış güvenliği ve ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü tehdit eden veya suç işlemeye ya da ayaklanma veya isyana teşvik eder nitelikte olan veya devlete ait gizli bilgilere ilişkin bulunan her türlü haber ve yazı olabilir. Bu gibi yazıları yazarlar veya bastırınlar ve aynı amaçla basanlar, başkasına verenler, bu suçlara ait kanun hükümleri uyarınca sorumlu olacaklardır. Gecikmesinde sakınca bulunan hallerde de dağıtımından önce toplatılabilecektir. Ve 24 saat içinde demin söylediğim gibi hakime bildirilecektir."

12 Eylül döneminde yaşanan sansürle, 12 Mart döneminde yaşanan sansür arasında en büyük fark şiddetidir. 80 Darbesi ile birlikte özgürlükler daha fazla kısıtlanmış ve buna bağlı olarak halkın siyasetten ve ülke gündeminden uzaklaşması hedeflenmiştir.⁷⁰⁴

12 Eylül 1980 darbesinden iki yıl sonra bile Sıkıyönetim Komutanlığından, gazetelere yasaklar gelmeye devam etmiştir. 25 Şubat 1982 günü tüm gazetelere gönderilen, yeni yasakları anlatan metin şöyledir:

1. Hükümetin icraatını etkileyecek düzeye çıkmış olan ve her gün yayımlanmakta olan, bakanlar hakkında 'aksıyor', 'yoruldular', 'değişecek gibi' yazı, fıkra, haber, makale, espri, şaka türü yazı ve karikatürlere son verilecek;
2. Bankerler konusunda ilgililer gerekli açıklamaları yaptıklarında panik ve tedirginlik yaratacak, bu konudaki her türlü yazı ve fotoğraflara son verilecektir;
3. İntihar ve öldürme olaylarında kanlı olay fotoğraflarını ve haberlerini yayımlamak yasaklanmıştır."⁷⁰⁵

Hazırlanmakta olan Anayasa'nın halkoyuna sunulacağı, beyaz oyun kabul mavi oyun "red" anlamına geleceği açıklandıktan sonra, Millî Güvenlik Konseyi'nin 70 numaralı kararı yayınlandı. Buna göre Anayasa konusunda "HAYIR" ve "EVET" propagandası hatta telkini bile yasaklandı. 71 numaralı kararla da Kenan Evren'in referandum Öncesi yapacağı konuşmalar hakkında eleştiri yasağı getirildi.

Sansür sadece yazılı veya resimli anlatımlarıyla sınırlı kalmamış, kullanılan renkleri dahi kapsamıştır. 7 Kasım 1982 günü yapılan Anayasa ile ilgili referandumda beyaz renkli oy pusulaları kabul, mavi renkliler ise red anlamına gelmektedir. Söz konusu referandumdan çok önce basında, mavi renge karşı ambargo uygulanmaya başlanmıştır. Sıkıyönetim referandumla ilgili "HAYIR" anlamına gelen telkini dahi yasaklamıştır. Ordu, yalnızca red propagandasını değil,

⁷⁰⁴ OKTAY, Ahmet. 1987, Toplumsal Değişme Ve Basın, Bilim/Felsefe/Sanat Yayınları, İstanbul,s.133-134.

⁷⁰⁵ CEMAL, Hasan(2004b),a.g.e....., s.25-26.

bir süre sonra, mavi rengin, deniz ya da gökyüzü tasvirlerinde dahi kullanılmasını engellemiştir.⁷⁰⁶

Hasan Cemal, Birinci Ordu Kurmay Başkanı Tümgeneral Ekrem Dinç'in 21 Ekim 1982'de telefonda söylediklerini şöyle aktarıyor:

"Anayasa konusunda en küçük bir ima, telkin, telmih yoluyla dahi olsa en ufak bir şey istemiyoruz. Her gazeteye de bunu söylüyoruz. Yoksa derhal kapatacağız ... Birde mavi konusu var. Sizde kimdi o, Gülgeç mi ne diye biri var, hep mavi mavi diye çiziyor. Bundan sonra mavi de olmayacak, anlaşıldı mı?"⁷⁰⁷

80 Darbesi sonrası basına getirilen düzenlemeler sansür ve kapatmayla sınırlı kalmamıştır. Haberlerin içeriği de müdahaleye uğramıştır. Sıkıyönetim Komutanlığı neyin haber, neyin haber olmadığı konusunda gazetecilerin yerine düşünmüş ve karar almıştır. Örneğin elli beş yüksek rütbeli subayın kamu kurumlarına genel müdür yetkileriyle atanmaları Sıkıyönetim Komutanlığına göre haber değeri taşımamaktadır.⁷⁰⁸

12 Eylül 1980 darbesinden sonra gazetelerde kapatılma riskinden kaynaklanan bir tedirginlik başlamıştır. Bu dönemde gazeteciler oto sansür uygulamaya başlamışlardır.⁷⁰⁹ Temmuz ayında, Bilecik'te yaşanan tren kazasıyla ilgili yazılan haberden son anda vagonları tamire götüren tanklarla ilgili bölüm Cumhuriyet gazetesi çalışanlarınca oto sansür uygulanarak çıkarılmış ancak yine de bu durum Sıkıyönetim Komutanlığını mutlu etmeye yetmemiştir. Tipo baskıdan kaynaklanan silik ve beyaz görüntü askerin dikkatini çekmiş, bunun 'sansür var' anlamına gelen bir mesaj olduğunu düşünmüşlerdir.⁷¹⁰

Hürriyet Gazetesinde gerek ana sayfada gerek iç sayfalarda iç politika yerine dış haber örnekleri görülmektedir. Bu haberler genellikle yüzü asık, çatışma, savaş ve gösteri haberleridir. Dış haberlerde mutlu, refah içinde olan ülkelerin iyi haberleri görülmemektedir. Okuyucuya bir bakıma bu haberlerle "Bakın dışarıda neler oluyor... Bunları yaşamadığınız için şanslısınız" mesajı verilmiştir. Özellikle İran ile çok sayıda haberin yer aldığı bu dönemde askeri yönetimin yegane alternatifinin terör ve kargaşa olduğunu ima eden ifadelerle rastlanır. Hemen her gün yurtdışından çatışma ve kargaşa haberlerine yer verilmiştir. Dış politikayla ilgili gazetelerin üst başlıklarında ve alt başlıklarında ise "İşte savaş budur: Ateş, kan ve ölüm" gibi provakatif bir söylem tercih edilmiştir. Dış politika haberlerinde komşu ülke İran'la ilgili olanlar dikkat çekmektedir. Hemen her gün gazete sayfalarında ve çoğunlukla da ana sayfada İran iç çatışmaları ve İran-İrak savaşı haberleri görülmektedir. Sıkıntının çok da uzakta yaşanmadığını hatırlatan bu haberler uzun süre devam etmiştir.

12 Eylül öncesinde açılmış davalar mahkumiyetle sonuçlandı. 12 Eylül günü kapatılan Demokrat, Aydınlık, Politika ve her gün gazeteleriyle, muhtelif dergilerin yazı işleri müdürleri, imzasız yayımlanan yazılarından dolayı, hapis cezalarına çarptırıldılar.

Harekattan beş gün sonra 17 Eylülde, Cumhuriyet yazı işleri müdürü Orhan Erinç'e İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı'nca uyarıda bulunulmuş ve Oktay Akbal ile İlhan Selçuk'un o günkü yazılarının beğenilmediği bildirilerek "gereği yapılır"

⁷⁰⁶ CEMAL, Hasan(2004b),.a.g.e....., s.11-13.

⁷⁰⁷ CEMAL, Hasan(2004b),.a.g.e....., s.102.

⁷⁰⁸ CEMAL, Hasan(2004a),.a.g.e....., s.251.

⁷⁰⁹ CEMAL, Hasan(2004a),.a.g.e....., s.68.

⁷¹⁰ CEMAL, Hasan(2004a),.a.g.e....., s.359.

denilmişti. Tercümandan Nazlı Ilıcak'ın dikkati çekilmiş: Hürriyet ile Milliyet bazı haberlerden dolayı uyarılmıştı.⁷¹¹

Birkaç gün sonra Birinci Ordu ve Sıkıyönetim Komutanı Orgeneral Necdet Üruğ, Orhan Erinc'i telefonla aramış; "Ankara'dakilerin Cumhuriyetin yayınından memnun olmadıklarını, gazetenin kapatılması için bir çok gerekçe bulunabileceğini" söylemişti.

Bir buçuk ay sonra Geçici Anayasa ilan edildi: TBMM'nin yetkilerini Millî Güvenlik Konseyi, Cumhurbaşkanının yetkilerini Konsey Başkanı kullanacak; MGK'nın karar, bildiri ve yasalarının Anayasaya aykırılığı ileri sürülemeyecekti.

Bundan bir ay Cumhuriyet 11 Kasım 1980'de süresiz kapatıldı. 9 Ocak günü Hürriyet, Cumhuriyet, Günaydın gazeteleri yazı işleri müdürleri İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı'na çağırılarak bir zam haberini aynı yerde aynı punto ile kendiliklerinden yalanlamaları istendi. Daha sonra isteği usulüne uygun yerine getirmedikleri gerekçesiyle Hürriyetten Seçkin Türesay, Tayfun Türe ve Erol Türegün gözaltına alındılar.

2 Haziran 1981 'de MGK'nın bir kararı daha yayınlandı. 12 Eylül öncesinde parlamentoda görev almış kişilerle siyasal parti yöneticilerini hedef almakla birlikte doğrudan doğruya basına yasak getirildi. Sıkıyönetim uygulamalarına ilişkin olarak, sıkıyönetim komutanlıklarının koyduğu yasakların ve aldığı kararların herhangi bir şekilde tartışılması, kamu davası açılincaya kadar haklarında soruşturma ve kovuşturma yapılan siyasî parti, işçi teşekkülleri, meslek kuruluşları, dernek ve siyasî kişilerle ilgili olarak kamuoyunu yanıltıcı, ilgilileri etkileyici yazı yazmak, sözlü veya yazılı beyanda bulunmak, yorumlar yapmak, açılan kamu davalarında verilecek mahkumiyet veya beraat kararları kesinleşinceye kadar, ilgilileri suçlayıcı veya savunucu herhangi bir yorum veya yayında bulunmak yasaklanmıştı. Bu yasaklara uymayan Sıkıyönetim Kanununun 16. Maddesine göre cezalandırılacaktı.

Çalışmaları durdurulan sonra da hepsi kapatılan siyasal partilerin liderlerinden Bülent Ecevit demeç ve yazılarından dolayı birkaç kez mahkum edildi ve ceza evine konuldu.

Emin Çölaşan'ın, Ocak 1982 basında Milliyette yayınlanan "Milyarlar Nasıl Kül Oldu?" başlıklı yazı dizisinde Süleyman Demirel'in cevabını yayınlayan Hayat Dergisi Sıkıyönetimce toplatıldı. Ecevit'in yönetiminde yayınlanan Arayış dergisi, işkence konusunu işleyen bir başyazıdan dolayı süresiz kapatıldı.

Sıkıyönetim Komutanlıklarından, içeriği pek kolay anlaşılamayacak yasaklama kararı geriordu. 16 Mart 1982 günü Bülent Ulusu hükümetinin Devlet Bakanı İlhan Öztrak şu açıklamayı yapıyordu: "Uluslararası Af Örgütü'nün 60 işkenceyle ölüm iddiasından 5' i doğru. "

Yasaklar, Anayasa'nın kabulünden, hatta 1983 genel seçimlerinden sonra da sürdü. Sıkıyönetim, Başbakana bile yasak koydu.

" 31.3.1984 günü saat 10'da Başbakanlık binası toplantı salonunda yapılan Başbakanın basın toplantısında Başbakana sorulan, Mamak'ta gözetim altında ve tutuklu bulunanların aileleriyle yapılan görüşmeler çekilen fotoğraflar ve işkence iddiaları ile ilgili olarak basında herhangi bir haberin yer alması konusu Sıkıyönetim Komutanlığı'nın şifahi emriyle Müdürlüğümüze bildirilmiştir. " ⁷¹²

Kapatılan Gazeteler söyledi: Cumhuriyet 10 Ocak 1981'de beş gün süreyle Adana, İçel, Kahramanmaraş, Gaziantep ve Hatay'da; 2 Nisan 1981 'de iki gün süreyle, Ankara, Kastamonu ve Çankırı'da yasaklandı. Ankara baskısı yapılamayınca yirmi ile gönderilemedi. Ankara'da yayınlanan düşün-sanat dergisi Sesimiz, Haziran 1981'de İzmir Sıkıyönetim Komutanlığı'na süresiz kapatıldı. 1981 Ekiminde Tercüman, Nazlı Ilıcak'ın Danışma Meclisini eleştiren iki yazısından dolayı süresiz

⁷¹¹ CEMAL, Hasan(2004a),,a.g.e....., s.55.

⁷¹² 31.3.1984 saat 14.40 Tebliğ eden Ayşe Ergun Komiser Basın Amir V

kapatıldı. Güneş Gazetesi, 9 Ağustos 1982 günü, Sıkıyönetimin yasakladığı bir haberi verdiği gerekçesiyle süresiz kapatıldı. Günaydın Gazetesi, 2 Aralık 1982'de süresiz kapatıldı.⁷¹³ Asıl kapatma nedeni ise manşette çıkan bir haberin Başbakan Bülent Ulusu'yu kızdırmış olmasıydı. "Devletten 115 milyar alan banka-banker ve şirketlerin hepsi de aile kuruluşları!" Bu asgari ücreti bir gün bile devam ettirmek zalimlik" deniyordu. Ancak kapatmaya şu yazı gerekçe gösterildi. "Fransa'ya anlayacağı dille cevap verdik. Türk tekstil ürünlerine ambargo koyan Fransa'dan Renault parçaları dışında bütün ithalatı durdurduk" 1981 Aralık ayında Hürriyet Gazetesinin dağıtım ve satışı altı ilde yasaklandı. Cumhuriyet 24 Ocak 1983 günü süresiz kapatıldı. Ve 25 gün kapalı kaldı. Aynı gün Millî Gazete süresiz kapatıldı.

Haziran 1983'te Yankı dergisi, kimi eski parlamenterlerin ve parti liderlerinin hiç bir hukuki gerekçe olmadan Zincirbozan'da zorunlu ikamet ettirilmesi olayını konu aldığı için toplatıldı.

Ağustos 1983'te Tercüman, Nazlı Ilıcak'ın diktatörlük ve özgürlükten söz eden "Her Gece İki Gündüz Arasındadır" başlıklı yazısından, Milliyet ise Metin Toker'in yazılarından dolayı süresiz kapatıldı. Ekim 1983'te Millî Gazete süresiz kapatıldı. Kasım 1983'de seçimlerine birkaç gün kala Günaydın ve Tan gazeteleri kapatıldı. Hasan Cemal konuyla ilgili şu görüşlere yer verdi:

"Kapatmanın nedeni, Günaydın'da geçen gün yayınlanan seçim anketidir herhalde. Ancak 29 ekim Cumhuriyet bayramının 60. yılında Günaydın ve Tan'ın hali bardağı taşıran son damla olmuş. Altmışıncı yıla fazla yer vermemiş, küçük göstermişlerdi. Evren köpürmüş; hatta 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı resepsiyonunda Günaydın muhabirini azarlamış. Devlet Konukevi olarak yeniden düzenlenen Ankara Palas'ta 29 ekim akşamı Evren gazete sahiplerine şunları söylemiş: 'Bunlar Atatürk düşmanları, insan 29 Ekimde bir Atatürk fotoğrafı koymaz mıydı? Benim bulunduğum yerde Günaydın muhabiri istemem.' Bu son cümle üzerine Günaydın muhabirini palas pandıras Ankara Palas'tan çıkarılmış."

Genel seçimlerden bir ay sonra, 3 Aralıkta Hürriyet kapatıldı. Gerekçe, Türkiye Komünist Partisi Başkanı'nın ölüm ilanını yayınlamaktı. 4 Eylül 1984'te Tercüman bir daha, yine Nazlı Ilıcak'ın yazısından dolayı kapandı. Ekim 1984'te ise 15 günlük Yeni Gündem dergisi süresiz kapatıldı.

12 Eylül 1980-12 Mart 1984 arasında sekiz gazetenin kapatılma sayısı ile kapalı kaldıkları gün sayısı şöyle:

Millî Gazete 4 kez 72 gün,

Cumhuriyet 4 kez 41 gün,

Tercüman 2 kez 29 gün,

Günaydın 2 kez 17 gün,

Güneş 1 kez 10 gün,

Milliyet 1 kez 9 gün,

Hürriyet 2 kez 7 gün,

Tutuklanan, Yargılanan Gazeteci ve Yazarlar:

12 Eylül 1980 gecesi gözaltılar ve tutuklamalar başladı. A. Kadir, Demirtaş Ceyhun gibi yazarlar ihtilâl gecesinde tutuklandılar. 70 yaşında bulunan Rafet Ilgaz

⁷¹³ GÜNAYDIN, 2 Aralık 1982 s. 1.

Cide'de göz altına alınarak Kastamonu götürüldü. Osman Şahin, Lütfü Oflaz ise 12 Eylül öncesinde gazetelerde çıkan yazılarından dolayı mahkum edildiler ve cezaevine konuldular.

Çok sayıda yazar kitaplarından dolayı yargılandı. Fikrimin İnce Gülü (Adalet Ağaoğlu), Duvar Yazıları ve Kente İndi İdris (Talip Apaydın), Makro Ekonomi Dersleri (Sadun Aren, 15 yıl hapis istemi). Tekin Sönmez daha önce yayınlanmış üç şiir kitabından dolayı tutuklandı 71 gün tutuklu kaldıktan sonra beraat etti. Aziz Nesin, ilk kez 22 yıl önce yayınlanmış ve birçok baskı yapan Az Gittik Uz Gittik adlı kitabında yer almış "Sosyalizm Ahlaktır" başlıklı yazısından dolayı 5. Ağır Ceza Mahkemesi'nde 10 yıla kadar hapis istemiyle yargılandı. Tercüman yazarı Nazlı Ilıcak, 52 numaralı karara aykırılık nedeniyle üç ay hapse mahkum edildi. Sağmacılar Cezaevinde kaldı (9 Ekim 1982) Ulusal Basın Ajansı'nın genel yayın müdürü Baki Özlhan, ajansın geçtiği, Sıkıyönetimin asılsız diyerek yasakladığı Alparslan Türkeş'le ilgili bir haberden dolayı 8 Temmuz 1984'de tutuklandı. Cumhuriyet Yazarı Mehmet Kemal 5 Haziran 1981 günü yazısında "paşa hikayesi" anlattığı için, gazetenin yazı işleri müdürü Okay Gönensin'le birlikte gözaltına alındı. Gönensin bir Mehmet Kemal 18 gün gözaltında kaldı. Gazetenin İzmir Temsilcisi Hikmet Çetinkaya İzmir'de 17 gün gözaltında tutuldu.

Cumhuriyet Başyazarı Nadir Nadi, Türk Dil Kurumu ile Türk Tarih Kurumu'nun kapatılmasına karşı çıkan, 1961 'de yayınlanmış "Tuhaf Bir Tasarı" başlıklı yazısında 23 Ocak 1983'de yeniden yayınlayınca, sıkıyönetim mahkemesince 2 ay 20 gün hapis cezasına çarptırıldı. Sıkıyönetim Mahkemelerince verilen hapis cezası 6 ayı geçmeyince temyiz edilemiyordu. Millî Savunma Bakanlığı Askeri Yargıtay'a başvurması üzerine karar bozuldu ve Nadir Nadi beraat etti.

15 Mayıs 1984'te Demokrasinin tüm kurallarıyla işlemlerini öngören 1260 imzalı dilekçe Cumhurbaşkanlığına, TBMM Başkanlığına verildi. Aynı gün yayın yasağı konulan dilekçede basınla ilgili şu paragraf dikkat çekiyordu:

"Özgür basın, demokratik düzeni bütünleyen temel öğelerden biridir. Bunun sağlanması için. bağımsız, denetimsiz ve çok yanlı olarak toplumun kendinden haberli olması, değişik düşüncelerin özgürce yansıtılması ve her türlü eleştirinin basında yer bulması zorunludur. Çok yönlü kamuoyu oluşması ve yönetimin demokratik denetimi ancak böyle bir basınla gerçekleştirilebilir."

Dilekçeye konulan yayın yasağı sonradan kaldırıldıysa, dilekçede imzası bulunan herkesin ifadesi alındı. Hazırlayan ve imza koyanların bir çoğu mahkemeye verildi. Bu kez de duruşmalara foto muhabirleri alınmadı, ses kayıt cihazı kullanılması yasaklandı. Yankı uyandıran aydınlar davası beraat ile sonuçlandı. Öte yandan yüzlerce kitaba Sıkıyönetim tarafından el konuldu. Mahkemelerce mahkum edilmeyen kitaplarda toplandı. Bir hesaba göre, 12 Eylül 1980 ile 12 Mart 1984 arasında soruşturma ve kovuşturmayla uğrayan, gözaltına alınan, dava açılan ve tutuklanan gazeteci, yayıncı ve yazar ve sanatçı sayısı 181'i mahkum edilenlerin sayısı 82'dir.⁷¹⁴

12 Eylül öncesinde yayınlanan günlük 4 gazete ve 20 derginin yazı işleri müdürlüğünü yazarlığını yapan 50'nin üzerinde kişi hakkında 404 dava açıldı. Haklarında dava açılan 50 kişinin 32'si hakkında onanan hapis cezaları toplamı 2 bin 500 yıldır. Bu cezaların üçte biri (750 yılı) Veli Yılmaz'ın onanan hapis cezaları oluşturuyordu. 600 yılı ise aynı dergide yazı işleri müdürlüğü yapan Osman Taş'a, 155 yılını ise gene aynı derginin yazı işleri müdürlerinden Mustafa Yıldırım'a aitti.

6.6.5. Siyasal Partili Hayata Güdümlü Dönüş ve 1983 Seçimleri

⁷¹⁴ CEMAL, Hasan. (2004a), ... a.g.e , s.197-230.

1982 Anayasası'nın kabulünden sonra 24 Nisan 1983 tarihinde, politik partilerin kuruluşuna izin verilmiştir. Bununla birlikte eski dönemin siyasî çıkmazlarının yenilenmemesi için büyük özen gösterildi. Bu amaçla daha önceki siyasal partilerin önderlerine kısıtlamalar kondular. Partilerin çoğalmasının önlemek için %10 lık bir baraj kabul edildi. Yani ülke çapında oyların yüzde 10'dan azını alan bir parti mecliste temsil edilmeyecekti.

Cumhurbaşkanı Kenan Evren 29 Nisan 1983 günü, 15 Mayıs'tan itibaren siyasî parti kurma başvurularını kabul edeceğini duyurmuştur.

Halkoylaması ertesinde bazı siyasal odalarda demokrasinin yeniden başladığı kanısı uyanmıştı. Bu yanlışlığı düzeltmek için Kenan Evren'in siyaset yasaklarının devam ettiğini hatırlatması gerekti (Artvin 28.11.1982).⁷¹⁵ Bunu aynı yöndeki 30 no'lu MGK bildirisi izledi Kenan Evren uyarı görevine devam ediyor, halka yeni temsilciler bulmalarını öğütlüyor (Malatya, 11.03.1983). yepyeni partilerin kurulmasını istiyordu (Denizli-Uşak, 10.04.1983).⁷¹⁶

Siyasî partiler kanununa göre bir siyasî partinin en az otuz kurucu üyesi olması gerekiyordu. Bir partinin yapılacak ilk genel seçimlere girebilmesi için otuz kurucu üyenin MGK tarafından onaylanması gerekiyordu.

On beş parti kuruldu, ancak 12'si, kurucular listesinde yapılan bazı değişikliklerden sonra bile ordu tarafından kabul edilemez bulunmuştu. Demirel'in AP'sinin, Erbakan'ın MSP'sinin ve de CHP'nin apaçık devamı olan partiler (Büyük Türkiye Partisi ile Doğru Yol Partisi, Yüce Görev Partisi, Refah Partisi ve Sosyal Demokrasi Partisi) yasaklananlar arasında bulunuyordu.⁷¹⁷ Sonunda, 6 Kasım 1983 seçimlerine katılmalarına izin verilmiş olan 3 parti şunlardı: Emekli Orgeneral Turgut Sunalp'ın liderliğindeki generaller ile yakından özdeşleştirilen ve onlar tarafından desteklenen Milliyetçi Demokrasi Partisi; Necdet Calp'ın liderliğindeki, CHP'nin geleneksel Kemalist kanadına yakın olan Halkçı Parti; 1979-1980'de başlatılan ekonomik reform programının arkasındaki adam olan, askeri yönetim zamanında mali skandalların sonucunda görevden atılana kadar ekonomiden sorumlu "tam yetkili bakan" olarak hizmet veren Turgut Özal'ın liderliğindeki Anavatan Partisi.⁷¹⁸

1983 milletvekili genel seçimlerine katılabilecek üç partinin liderlerinin konumlarındaki ortak nokta dikkat çekiciydi. Üç lider de askeri rejimin "mutemet" unsurlarıydı.⁷¹⁹ MGK ile değişik derecelerde işbirliği içinde olmuşlardı. T. Özal Başbakan Yardımcılığı, N. Calp Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü yapmıştı. T. Sunalp ise eski bir yüksek komutan olarak yeni rejimin müstakbel Başbakanı olarak tasarlanmıştı. Bu anlamda Sunalp, askeri rejimin de veliahdı olarak algılanıyordu.⁷²⁰ Partisi ise, devlet partisi anlayışının tipik temsilcisiydi. Anap'ın özelliği, eskiden süzülen dört siyasal eğilime kucak açmış olmasıydı. Parti ve lideri, sağın liberal,

⁷¹⁵ TANÖR, Bülent(1997).....a.g.e....., s.51.

⁷¹⁶ TANÖR, Bülent(1997).....a.g.e....., s.51.

⁷¹⁷ ZÜRCHER, E. Jan (1996), a.g.e s.411.

⁷¹⁸ ZÜRCHER, E. Jan (1996), a.g.e s.411.

⁷¹⁹ TANÖR, Bülent(1997), a.g.e s.56.

⁷²⁰ TANÖR, Bülent(1997), a.g.e s.56.

milliyetçi ve dinci kesimleri ile sosyal demokrasinin bazı uzantılarını kendi bağırılarında topladıklarını açıklamaktaydılar.⁷²¹

Seçimlere katılan Halkçı Parti, sol eğilimli söylemiyle Türk siyaset tarihinde daha önce de başvurulmuş bir taktik gereği seçimlere giriyor gibi görünmekteydi. Bu taktik de sol oyların devlet kontrolündeki bir partiyle elemine edilmesi yöntemi idi.

Üç partinin liderlerinin askeri rejimin muhtelif görevler edinmiş olması ve MGK ile bağlantılı ve partilerin seçime katılmasına fırsat verilmiş olmasının nedeni 12 Eylül Darbesi'ne karşı olmayan ve böylece askeri yönetimin sona ermesinden sonra darbeciler tavrı alacak bir hükümet oluşması engellenmiş oldu.

Askeri liderler, pek açıkça Milliyetçi Demokrasi Partisi'ni ve daha az ölçüde de Halkçı Parti'yi desteklediklerini gösteriyorlardı. Talihin bir cilvesi olarak bu durum Özal'ın ana kozlarından biri olmuş, onun kendini tek gerçek demokratmış gibi, göstermesine ve böylece ordunun üç yıldan sonra siyasetten çekilmesini isteyenlerin oyunu çekmesini sağlamıştı.⁷²²

Seçim kampanyası 16 Ekim'de başladı. Sunalp'ın hem de Calp'ın halkla yakınlık kuramayan liderlerdi. Seçmenler basitçe bir askerin ya da eski bir kıdemli bürokratin ülkeyi demokrasiye götürebileceğine inanmıyordu. Özal ise liberal ve devletçilik karşıtı bir imaj veren, demokrasiye hızlı bir dönüşüm vadeden tek aday olmuştur.

Seçimlerden iki gün önce Kenan Evren yaptığı TV konuşmasında, MGK'nın isabetli kararlar alarak ülkeye huzur getirme yönünde önemli adımlar attığını ve bu huzurun bozulmaması için halkın eski günleri yeniden yaşatacak kişileri görevlendirmemesi için çok önemli bir görev üstlendiğini belirtmiştir.⁷²³

Kontrollü ve vesayet altında demokrasiye geçisin Milletvekili Genel Seçimleri 6 Kasım 1983 günü yapıldı. Sonuçlar genelde bir sürpriz olarak karşılandı. Oy verme gününden hemen önce Kenan Evren TRT konuşmasında ANAP ve Genel Başkanı'na cephe almış, seçmeni bunlara oy vermemeye davet etmişti. Ama ANAP seçimlerden birinci parti olarak çıktı. İkinci sürpriz askeri rejimin kendine seçtiği halefle ilgiliydi. İktidara hazırlanan MDP ve Başbakanlık uman lideri için beklenmedik son tecelli etmiş, üçüncü sırada yer görünmüştü. Merkez sol oyları devşirmek için uygun görülen HP de beklenenin üstünde oy alarak ikinci parti konumunu almıştı.⁷²⁴ Ordu kontrollü bir sol görünümlü parti olmasına karşın HP'nin bu denli yüksek oy alması, solun Türk siyasetinde hala tüm tedbir ve baskılara karşın önemli bir potansiyeli olduğunu göstermekteydi.

Yüksek Seçim Kurulu kesin sonuçları açıkladı(14.11.1983). Buna göre oy ve sandalye dağılımları ile oranlar şöyledir:⁷²⁵

Kayıtlı Seçmen :	19.740.500
Oy Kullanan Sayısı :	18.214.104 katılma oranı : % 92.27
Geçerli Oy Sayısı :	17.328.735
Geçersiz Oy Sayısı :	885.369
ANAP :	7.823.827 Oy yüzdesi : % 45.15
Halkçı Parti :	5.277.698 Oy yüzdesi : % 30.46
MDP :	4.032.046 Oy yüzdesi : % 23.22

⁷²¹ TANÖR, Bülent(1997), a.g.e s.56.

⁷²² ZÜRCHER, E. Jan (1996), a.g.e s.411.

⁷²³ AKŞİN, Sina; Bülent TANÖR; Korkut BORATAV (2005),....a.g.e...., s. 60.

⁷²⁴ TANÖR, Bülent(1997), a.g.e s.57.

⁷²⁵ TANÖR, Bülent(1997), a.g.e s.57.

Bağımsızlar : 195.164 Oy yüzdesi : % 01.12

Böylece yuvarlak rakamlarla % 45 oy alan ANAP % 52'lik bir oranla meclise daha fazla temsil olanağı elde ederken, % 30 oy alan HP buna eş bir temsil oranı yakalıyor(% 29), MDP ise % 23 oyuna karşılık % 17'lik bir sandalye gücüne ulaşabiliyordu.⁷²⁶

Ülkenin siyasî geleceği açısından bu bir olumlu bir kazanımdı. Uzun yıllar ilk kez Türkiye parlamentoda açık çoğunluğa sahip seçilmiş bir yönetime sahipti. Daha önceki siyasî kaosun temel nedenlerinden biri olan güvenilir bir koalisyon ortağı gereği artık sona ermişti.⁷²⁷

1983 sonbaharından sonra Türk siyaseti askeri müdahale, geri çekilme siyasî kriz ve tekrar müdahale döngüsünde tekrara inişe geçti. Geride kalan soru bunun ikinci bir döngü olup olmadığı ya da Türkiye sağlam temellere dayalı demokrasi girecek şekilde bizzat döngünün kırılıp kırılmadığı sorusuydu.⁷²⁸

Turgut Özal, partisinin mecliste rahat bir çoğunluğa sahip olması ve dolayısıyla kabinesini kurmadan önce küçük partilerce haftalarca pazarlık yapmak zorunda kalmamamsı anlamında 1971' den bu yana gelip giden bütün başkanların yoksun kaldığı muazzam bir avantajla Aralık 1983'de başkanlık görevine başladı. Eski MSP'li ve MHP'li unsurları geniş bir sağ ittifak temelinde bir araya getirmekle ANAP'ın Türk siyasetinin sağ kanadında daha önce sistem karşıtı olan grupların ılımlaşmasına ve sistemle uyuşmalarına hizmet ettiği ileri sürülür.

Özal'ın seçim başarısının en belirgin nedenlerinden biri Türkiye'nin o günkü şartlarında seçmenlerin önündeki tek sivil alternatif olarak görünmesi idi. Liberal, anti-devletçi, anti-bürokratik, bir imajı olan ve bir an önce sivil yönetime dönüşüleceği vaat eden tek kişi Özal'dı.⁷²⁹

17. dönem TBMM 24 Kasım 1983 tarihinde en yaşlı üye Fahri Özdilek başkanlığında açılış toplantısını yaptı. Milletvekilleri and içtiler. Aynı gün askeri yönetimin hükümete olan B. Ulusu başkanlığındaki Bakanlar Kurulu Cumhurbaşkanına istifasını sundu. İstifa kabul edildi ve yeni seçimlere kadar hükümetin göreve devamı istendi.⁷³⁰

Necmettin Karaduman 2. turda 292 oyla TBMM başkanı seçildi(04.12.1983). Anap çoğunluğunun, bazılarının beklentisinin aksine askeri rejimin Başbakanı Bülent Ulusu'yu Meclis Başkanı seçmemesi, bir sivil bu makama getirmesi, rejimin sivilleşmesi açısından olumlu bir tavidir.⁷³¹

TBMM Başkanlık Divanı'nın olduğu gün aralık ayında Cumhurbaşkanı K. Evren, hükümet kurma görevini Özal'a verdi. Özal, Bakanlar Kurulu listesini Cumhurbaşkanı Evren'e sundu (12.12.1983). Evren listeyi aynen onayladı ve bakanlara atadı (13.12.1983).⁷³² Özal bu ilk döneminde başta cumhurbaşkanı Kenan Evren olmak üzere askeri çevrelerle uyum içerisinde çalışmayı en azından onları ürkütmemeye özen gösterdi.⁷³³

Hükümet programı mecliste okundu (19.12.1983). Görüşmeler başladı (22.12.1983). Turgut Özal hükümeti 115 olumsuz, 65 çekimser oya karşılık 213 oyla güvenoyu aldı (24.12.1983). Güvenoyunun sonucu hükümet programı resmen

⁷²⁶ TANÖR, Bülent(1997), a.g.e s.57.

⁷²⁷ HALE, William (1994), .. a.g.e, s.229.

⁷²⁸ HALE, William (1994), ..a.g.e, s.232.

⁷²⁹ ERDOĞAN, Mustafa (2003), a.g.e s.231.

⁷³⁰ TANÖR, Bülent(1997), a.g.e s.58.

⁷³¹ TANÖR, Bülent(1997), a.g.e s.58.

⁷³² TANÖR, Bülent(1997), a.g.e s.58.

⁷³³ ERDOĞAN, Mustafa (2003), ...a.g.e....., s.232.

yayımlandı. Hükümetin bundan sonraki ilk icraatı yeni vali atamaları oldu. Özal hükümeti bazı değişikliklerle 29 Kasım 1987 genel seçimlerine kadar görev yaptı.⁷³⁴

Yeni iktidar ve özellikle lideri yeni dönemde askeri güçle olan ilişkilerinde dikkatli adımlarla yola çıktı. Özal'ın seçim ertesinde Evren'e gösterdiği sıcaklık dikkat çekiciydi. Özellikle millî güvenlikle ilgili alanda askeri otorite söz sahipliğini sürdürdü. Bunun başlıca üç kanalı ve göstergesi olmuştur.⁷³⁵ Birincisi, askeri bir rejimden sivil bir rejime geçiş sürecinin yaşanmakta oluşudur. İkincisi, Millî Güvenlik Kurulu'nun da başkanı olan Evren'in bu alanda hükümete oranla daha aktif olmaya devam etmesidir. Üçüncü faktör, sıkıyönetim uygulamasının giderek daraltılmasına karşın 1987'ye kadar sürmüş olmasıdır. 12 Eylül 1980'de bütün yurda yayılan bu uygulama toplam 8 yıl, 6 ay, 22 gün sürdükten sonra, 4 il'de de sıkıyönetimin, yerini olağanüstü hale bırakmasıyla (Diyarbakır, Siirt, Mardin ve Hakkari) 19 Temmuz 1987 günü son bulacaktır.⁷³⁶

Turgut Özal'ın şahsiyeti parti için son derece önemliydi; iki kampta da ayağı bulunuyordu: 1970'lerde özel sektörde başarılı bir yöneticilik yapmıştı ve ekonomiyi liberalleştirmesini beğenen büyük sermaye çevreleriyle çok iyi ilişkiler içerisindeydi. Öte yandan, Nakşibendi tarikatıyla bağlantıları olduğu bilinmekteydi ve kardeşi Korkut, MSP'nin önde gelen bir üyesi idi.⁷³⁷ Hepsinden önemlisi O'da Demirel gibi, sıradan Türkün özdeşleşebileceği türden bir siyasetçiydi; geri kalmış bir bölgenin taşra kenti olan Malatya'dan geliyordu ve kendi çabalarıyla başarılı olmuş bir kişiydi. O'nun mesleki yükselişi köylülerin, gecekonduluların ve esnafın umut ve yükselme hırslarının somutlaşmış bir ifadesiydi. Parti yöneticisi olduğu sürece Özal maddi yarara yürütme yeteneğini sürekli vurguladı, "Onlar laf üretir, biz iş yaparız." sözü kendi ifadesidir. Geleneksel kültürel değerleri ekonomik rasyonellikle bütünleştiren genelde başarılı bir imaj yarattı.⁷³⁸

Özal'ın öncülüğünü yaptığı değişimler neticesinde Türkiye'yi dışa açarak adeta kabuğunu kırmasını sağlamıştır. Yapılan politikalar siyasal ve ekonomik alanda değişime bağlı iyileşmelere neden olmuşsa da var olan sıkıntıların çözme noktasında istenilen sonuçları doğurmamıştır. Örnek verecek olursak, gerçekleştirilmeye çalışılan özelleştirme hamleleri, ülkenin üretimini daralmış ve yolsuzlukların, nepotizmin, ihalelere fesat karıştırmanın ve ülkenin dışa bağımlılığı daha da arttırmıştır. ABD'nin yaptığı körfez savaşının maliyetini Türkiye'ye yüklemiştir. Liberalleşme yönünde kötü bir deneyim yaşayan Türkiye'de siyasal kurumlarda yozlaşmalar olduğu gibi yanlış ekonomik politikalar neticesinde 'devlet yapımı zengin'lerin sayısı oldukça arttı. Ahlaki yozlaşmanın ve bozulmanın önünü açarak zihniyet devrimine neden olmuş "Benim memurum işini bilir." Özal zihniyetini yansıtmaları açısından Türk siyasetinde akılda kalan sözlerinden biri olmuştur. İletişim teknolojilerinin de gelişmesi ile dışa açılan ülke, üretimin yetersizliği nedeniyle dış ticarete dengenin sağlanamaması sonucu enflasyonist bir ekonomiye doğru kaymıştır. Özal, devlet gücünün sınırlarının ne olması gerektiği gibi konuların tartışılmaya başlanmasına zemin hazırlamıştır.

Askeri rejim önce partileri feshetmiş, sonra da yenilerinin kurulmasına izin vermişti. Bu yüzden yeni partiler köksüz ağaçlar gibiydiler. Seçmen de partisini tanıyıp bulmakta zorlanıyordu.⁷³⁹ Partiler dünyasında meydana gelen çalkalanmalar

⁷³⁴ TANÖR, Bülent(1997), a.g.e s.59.

⁷³⁵ TANÖR, Bülent(1997), a.g.e s.60.

⁷³⁶ TANÖR, Bülent(1997), a.g.e s.60.

⁷³⁷ ZÜRCHER, E. Jan (1996), a.g.e s.412.

⁷³⁸ HALE, William (1994), a.g.e s.233-234.

⁷³⁹ TANÖR, Bülent(1997), a.g.e s.62.

bunun kanıtıdır. 1983 genel seçimlerinin hemen ertesinde eski AP çizgisindeki kişiler DYP’de toplanmaya başladılar. 21 eski bakan, 80 eski parlamenter ve MGK’nca kapatılan Büyük Türkiye Partisi’nin 21 kurucusu DYP’ye girdiler (10.12.1983).⁷⁴⁰ Seçimlere katılması engellenen SODEP’in başkanlığına da Erdal İnönü seçildi. Bunlar, merkez sağ ve solda yeni açılımların ilk habercileriydi.⁷⁴¹ Asıl büyük değiştirici etken ilk yerel seçimlerin sonuçları olacaktı. Çünkü, ANAP çoğunluğunun olumlulukları hanesine yazılabilecek bir yasa değişikliğiyle SODEP, DYP ve RP’nin de seçimlere katılabilmeleri mümkün kılınmıştı.

25 Mart 1984 yerel yönetim seçimlerinde ANAP 54 il’de belediye başkanlığı kazandı: İl Genel Meclisi seçimlerinde, yüzde 45 oy alarak 6 Kasım 1983 seçimlerindeki sonucu korudu.⁷⁴² Ülkede çoğunluk değişmemişti. Ama muhalefet safları değişmişti. Yerel seçimlerde HP yüzde 8’lik, MDP yüzde 6,5’lik oranlarıyla erimekte olduklarını gösterdiler. Buna karşılık SODEP % 22 oyla ikinci, DYP %13 oyla üçüncü parti durumuna yükseldiler.⁷⁴³ Seçimlerin ilginç bir yanıysa %22’lik ve %13’lük oy oranlarına rağmen SODEP ve DYP’nin mecliste halkı temsil hakkından mahrum kalmasıdır.

6 Kasım 1983 seçimleri yapay bir partileşmeye dayalıydı. Yerel seçimlerle doğallaşmaya başlandığını ortaya koymuştu. Ancak, parti değiştirmeyi TBMM üyeliğinin düşürülmesi yaptırımına bağlayan Anayasa’nın 84 md.si, normalleşmeyi engelliyordu. Turgut Özal bu maddeyi çok sevdiğini söylüyor, partisi de SODEP-HP birleşmesine karşı bir gözdağı olarak kullanıyordu.⁷⁴⁴

Yeni partiler eski başkanların yasaklı olmasından dolayı işleri bir süre için emanet usulüyle gördürmek durumunda kaldılar. DYP’de Y. Avcı’nın yerine H. Cindoruk 626 oyla başkanlığa getirilirken M. Yazar 262 oy alıyordu. MDP’de ise büyük çözülme yaşanıyordu. Çoğu parlamenter 25 kişi bu partiden istifa etmişti (07.03.1985). Partinin genel kongresinde T. Sunalp yerine Ü. Söylemezoğlu genel başkan seçildi (13.07.1985). Böylece yerel seçim başarısızlığı yapay partilerden ikisinde (HP, MDP) ilk sonuçlarını yaratırken, bunların genel sekreterleri de genel başkanlarının yerini almış oluyorlardı.⁷⁴⁵ HP kongresinde de Aydın Güven Gürkan genel başkan seçildi.

Partiler dünyasındaki bir başka büyük kaynaşma HP-SODEP birleşmesiyle yaşandı. Merkez solu büyüyen SODEP, küçülen ama mecliste temsil gücüne sahip olan ise HP idi. Bu durumda normal olan bu parti milletvekillerinin öbürüne katılmalarıydı. Ancak Anayasa’nın 84. md si buna engeldi ve ANAP tarafından da bir tehdit kılıcı gibi sallandırılmaktaydı.⁷⁴⁶ Çünkü parti değiştiren milletvekillerinin üyeliklerinin düşmesine TBMM salt çoğunluğuyla karar verilirdi. Bu tehlikenin içine düşmemek için üç aşamalı ve biraz dolambaçlı bir yoldan geçildi. İlk HP ve SODEP birleşme protokolü metnini imzaladılar (22.09.1985). Ardından HP Olağanüstü Kurultayı tüzük ve programın yanı sıra parti adında da değişiklik yaptı ve Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) ismini seçti (02.11.1985). Ertesi gün de SODEP üstüne düşeni yaptı, kendini feshederek SHP’ye katıldı (03.11.1985) ve meclise girmiş oldu.⁷⁴⁷ Ama aynı zamanda da, Demokratik Sol Parti’nin kurulmasıyla eski Cumhuriyet Halk Partisi’nin mirası için yeni bir rakip ortaya çıktı. Perde arkasından

⁷⁴⁰ TANÖR, Bülent(1997), a.g.e s.62.

⁷⁴¹ TANÖR, Bülent(1997), a.g.e s.62.

⁷⁴² TANÖR, Bülent(1997), a.g.e s.63.

⁷⁴³ TANÖR, Bülent(1997), a.g.e s.63.

⁷⁴⁴ TANÖR, Bülent(1997), a.g.e s.63.

⁷⁴⁵ TANÖR, Bülent(1997), a.g.e s.63.

⁷⁴⁶ TANÖR, Bülent(1997), a.g.e s.64.

⁷⁴⁷ TANÖR, Bülent(1997), a.g.e s.64.

Bülent Ecevit'in yönettiği bu partinin başkanlığını Ecevit'in eşi Rahşan Ecevit yapacaktır.⁷⁴⁸ Ecevitler SHP'yi seçkin ve modası geçmiş olarak tanımlıyor ve DSP'nin konumunu işçilerin tek gerçek partisi olarak belirtmeye çalışıyorlardı.⁷⁴⁹

Mayıs 1986'da Milliyetçi Demokrasi Partisi(MDP) Liderleri eldeki verilere göre kararlarını verip partiyi dağıttılar. Milletvekillerinden çoğu ANAP'a katıldı, bazılarıysa DYP'yi tercih etti. Aralık ayında İnönü'nün partisinden 18 üye DSP'ye katıldı, böylece SHP'nin ardından DSP ve DYP de parlamentoda temsil olanağına kavuştu.

1986 ilkbaharından sonra partiler dünyasındaki deprem durulmaya yüz tuttu. Aynı yılın sonbaharında yapılacak olan milletvekili ara seçimlerine kadar geçecek olan bu “ oturma dönemi”nin kayda değer gelişmeleri, S. Demirel'in yeniden meydanlara çıkması (Mayıs 1986), DSP'nin İkinci Kurucular Toplantısı'nda Bülent Ecevit'in bir konuşma yapması (18.05.1986), Erdal İnönü'nün SHP Kurultayı'nda Aydın Güven Gürkan'ın yerine genel başkan seçilmesi (01.06.1986) ve TBMM'nin tatile girmesidir. Partiler düzleminde yeni bir kaynaşma milletvekili ara seçimlerinden sonra kendini gösterecektir.⁷⁵⁰

6.6.6. Eski Siyasîlerin Siyaset Sahnesi Dönmesi ve 12 Eylül'ün Varisi Özal'la Çekişmeleri

Eski siyasîler tekrardan siyasete dönmek istiyorlardı, Özal ise Meclis'te yasal düzenlemeleri yapmaya yanaşmıyordu. Bu arada, eski siyasal liderler perde arkasından birtakım partileri yönetmekle kalmayıp bir de (hala resmen gayrimeşru olan) siyasal beyanatlar vererek siyasal yaşamın üstüne bir kabus gibi çöküyorlardı.⁷⁵¹ Özal eski siyasetçilerin halktan rağbet görmediğini eski siyasetçiler ise Özal'ı korkaklıkla suçluyorlardı. Özal onların mücadele davetini kabul etmeye karar verdi. Anayasa'da eski siyasetçilerin yeniden siyasete katılmalarına imkan verecek bir değişikliği halk oylamasına sundu. 6 Eylül 1987'deki halk oylamasını yüzde 49.76 HAYIR'a karşılık yüzde 50.24 EVET'le kıl payı Özal ve Anap kaybetmiş oluyordu.⁷⁵²

Darbe sonrası demokrasiye dönüş çabalarından biri gibi görünen bu halk oylamasıyla ANAP'ın (Özal'ın) siyasetçilerin yasağının devam edeceğini düşünüp bu sonucun kendileri için bir güvenoyu olarak addettirmek istedikleri de ihtimal dışı görünmemektedir. Nitekim 1984'teki yerel seçim sonuçları ANAP'ın hak ettiğinden fazla bir sayıda mecliste temsil öldüğü eleştirilerini doğurmuştu.

Başta Süleyman Demirel ve Bülent Ecevit olmak üzere eski liderlerin siyaset yasağı kaldırıldı. Görünüşe göre Demirel'in asıl hırsı vaktiyle kendisini devirip siyasetten yasaklayan cunta değil fakat fırsatçı davranarak AP'nin kapatılmasının yaratmış olduğu boşluktan istifade etmekte tereddüt etmemiş olan Özal'dı. Demirel temalar üzerine kurulu ve ANAP'a meydan okuyan yoğun bir propaganda hatta saldırı kampanyasını sürdürüyordu. Bu durumda Özal'a kendisini eski siyasetçiler ve partilerin karşısında da kanıtlama ihtiyacı duydu, böylece erken seçimlerin yolu açılmış oldu.⁷⁵³

Halkoylamlasının sonucu Özal'ı erken seçimleri Kasım 1987'de yapma siyasî kurnazlığına yöneltti. Bunu yaparken kendi açısından çok haklı bir gerekçesi vardı:

⁷⁴⁸ ZÜRCHER, E. Jan (1996), a.g.e s.413.

⁷⁴⁹ ZÜRCHER, E. Jan (1996), a.g.e s.414.

⁷⁵⁰ TANÖR, Bülent(1997), a.g.e s.65.

⁷⁵¹ ZÜRCHER, E. Jan (1996), a.g.e s.414.

⁷⁵² ZÜRCHER, E. Jan (1996), a.g.e s.414.

⁷⁵³ ERDOĞAN, Mustafa (2003), ...a.g.e....., s. 234-235.

1982’de Anayasa halk oylamasında oy kullanmamış iki milyonun üzerindeki insan 1988’e kadar oy kullanma hakkına sahip değildi. Bunların muhalefet için oy kullanması muhtemeldi.⁷⁵⁴

ANAP başkanı bir basın toplantısı yaptı ve partisinin erken seçim kararını açıkladı. Erken seçim kararı almasının ikinci bir nedeni halk oylamasının çok az bir farkla sonucunu vermiş olması eski liderlerin pek de prestijli olmadıklarını gösteriyor bu da ANAP’a yeni bir cesaret aşıliyordu.⁷⁵⁵

Hemen arkasından ANAP ikinci bir baskın girişimiyle seçim yasasında değişiklikler yapmaya koyuldu. Burada , çoğunluk partisini kayıran üst barajlar (kontenjan) ön görülmüş ayrıca ön seçim yasağı ve propaganda kısıtlamaları getirilmişti.⁷⁵⁶ Türk siyasetinde bir kez daha bal tutan parmağını yalıyor ; iktidar elindeki gücü kendi menfaatleri için kullanmayı meşru sayıyordu. Bunun üzerine muhalefetten seçimleri boykot eğilimi belirdi. Ancak seçimle ilgili bazı konularda değişiklik yapılması ve TBMM’nin 18. Dönem Milletvekilleri Genel Seçimleri Hakkında Kanunu ANAP adaylarıyla ve TBMM’ce kabul edildi. Cumhurbaşkanı Evren bunu hemen onayladı ve yasa değişikliği yayınlandı.⁷⁵⁷ Genel seçimlere 7 parti ve 72 bağımsız aday katıldı. Partiler şunlardır: ANAP, DSP, DYP, IDP, MÇP, RP, SHP.⁷⁵⁸ ANAP iktidarı, zaten büyük partileri kayıran bir seçim sistemi getirmiş olan 1983 tarihli siyasal parti kanununun bu özeliğini seçim sistemi barajlarını yükselten bir değişiklik yapmak suretiyle daha da yoğunlaştırdıktan sonra 29 Kasım 1987’de seçime gitti.⁷⁵⁹

29 kasım 1987 günü yapılan milletvekilleri genel seçimleri şu toplu sonuçları verdi.⁷⁶⁰

Kayıtlı seçmen : 26.376.926
Oy kullanan seçmen : 24.633.541
Oy kullanmayan seçmen : 1.773.385
Seçime katılma oranı : %93.3
Katılmayanlar oranı : %6.7
Geçerli oy : 23.971.629
Seçim çevresi : 104

Partilerin oy ve T.B.M.M ‘de temsil oranları ise şöyle gerçekleşti.⁷⁶¹

Partiler	Oy sayısı	Oy oranı	Milletvekili	Temsil oranı
ANAP	8.704.335	%36.31	292	%64.89
DSP	2.344.576	%8.53	-	-
DYP	4.587.062	%19.14	5	%13.11

⁷⁵⁴ ZÜRCHER, E. Jan (1996), a.g.e s.414.

⁷⁵⁵ TANÖR, Bülent(1997), a.g.e s.70.

⁷⁵⁶ TANÖR, Bülent(1997), a.g.e s.70.

⁷⁵⁷ TANÖR, Bülent(1997), a.g.e s.70.

⁷⁵⁸ TANÖR, Bülent(1997), a.g.e s.72.

⁷⁵⁹ ERDOĞAN, Mustafa (2003), ...a.g.e.....s. 235.

⁷⁶⁰ TANÖR, Bülent(1997), a.g.e s.72.

⁷⁶¹ TANÖR, Bülent(1997), a.g.e s.72-73.

IDP	196.272	%0.82	-	-
MÇP	701.538	%2.93	-	-
RP	1.717.425	%7.26	-	-
SHP	5.931.000	%24.74	99	%22.00
Bağımsızlar	89.421	%0.37	-	-

Dört parti ile bağımsızlar toplam 5 milyona yakın oy aldıkları halde ulusal barajı aşamadıklarından temsil hakkı elde edemediler. Buda toplam ayların %20 sine tekabül etmektedir. Yine solun bölücü oyları (SHP-DSP) toplandığında birinci parti olan ANAP'ın oylarına neredeyse eşit olmaktadır.

29 Kasım 1987'de yapılan erken genel seçimlerinde ANAP birinci parti olarak çıkmayı başarmıştı. Ancak ANAP 1983 seçimlerindeki % 45,5 olan oyunu koruyamamış ve oyların sadece %36'sını almıştır. Fakat seçim yasasındaki yeni düzenlemeler ile parlamentoda 292 milletvekili çıkarmıştı. Bu durumda Özal, Türkiye'de ilk defa %36 ile iktidar olmuş ve bu oy oranı ile parlamentodaki milletvekillerinin %65'ini almışlardır.⁷⁶²

Aslına bakılırsa 1987 seçim sonuçları ANAP açısından açık bir başarısızlık ve daha sonraki gelişmeler bunu gitgide artan bir eğilim olduğunu gösterecekti. Bu başarısızlıkta eski liderlerin geri dönmesinden başka dar gelirliilerin hayat şartlarının zorlaştıran enflasyonun bir türlü geriletilmemesinin ve Özal ailesi tarafından oluşmaya başlayan yolsuzluk söylentilerinin artmasının büyük etkisi vardı.

İkinci başbakanlığı döneminde Özal'ın ekonomik politikaları da büyük sorunlarla karşılaştı. 1987'de kamunun harcamalarını artırarak seçim öncesi canlanmayı pompalamıştı. Bu durum beklendiği gibi enflasyonun daha da yükselmesine neden oldu. Enflasyon 1988'de %74, ertesi yıl %63, aynı zamanda GSMH'de 1988'de %3.6, 1989'da %1.9 düştü. Bu başarısızlık hükümetin popülaritesine ciddi zararlar verdi.

Genel seçimlerden bir yıldan az bir zaman sonra ve tamamen açık olmayan nedenlerden dolayı Özal bu kez 1989 belediye seçimlerinin erkene alınması gibi oldukça önemsiz bir mesele için bir başka halk oylaması yapılmasına karar verildi.⁷⁶³ Fırsattan yararlanan muhalefet halk oylamasını Özal' a güven oylaması haline dönüştürdü. Kendi onayıyla tuşa gelebileceğini hisseden Özal'ın buna tepkisi yeni bir rest çekmek oldu. Başbakan halkoylaması sonuçlarına göre Başbakanlıktan ve politikadan çekilebileceğini açıkladı (18.09.1988).⁷⁶⁴ Ancak oy oranını açıklamayıp bu konudaki takdir hakkını elinde tuttu. Onun bu tutumu muhalefet çevrelerince bir restten çok bir blöf olarak değerlendirildi.⁷⁶⁵

25 Eylül 1988 tarihinde gerçekleştirilen bu halk oylamasında referandum konusu olan Anayasa değişikliği değil Özal iktidarı tartışıldı ve adeta bu onaylandı Ülkede ilk defa bir halk oylaması HAYIR'la(%65) sonuçlandı (Daha önceki halk oylamaları 1961 ve 1982 anayasaları ile 1987 deki Anayasa değişikliğinin siyasal

⁷⁶² İBA, Şaban (1988), "Ordu, Devlet, Siyaset", İstanbul: Çivi Yazıları yayınları, s.273.

⁷⁶³ ZÜRCHER, E. Jan (1996), a.g.e s.416.

⁷⁶⁴ TANÖR, Bülent(1997), a.g.e s. 76.

⁷⁶⁵ TANÖR, Bülent(1997), a.g.e s. 76.

yasaklara ilişkin bölümü için yapılmıştı.⁷⁶⁶ Buna rağmen Başbakan T.Özal %35 in EVET oyunu ANAP'ın son seçimlerde kazanmış olduğu % 36.3 ün sadece biraz altında olduğunu ve bu nedenle kendi iktidar tabanının halen tam ve değişmemiş olduğunu ilan ederek yerinde kalmaya devam etti.⁷⁶⁷

Yerel seçimler 26 Mart 1989 günü yapıldı. Bundan SHP birinci parti olarak çıktı. Onu DYP ve ANAP izledi. İktidar partisi üçüncü parti durumuna düşmüştü Bunlar yerel seçim sonuçlarıydı. Fakat yerel seçimin birde genel siyasal sonuçları olacaktı . Bu seçimde ANAP adayları SHP'nin %28, DYP'nin %25'lik oy oranı karşısında %22 oy aldılar. Sonuç olarak Özal'ın partisi bütün önemli belediyelerde denetimini yitirdi.⁷⁶⁸

Seçim başarısızlığına ve önceki demecine rağmen Özal gitmiyorum açıklamasını yaptı (23.03.1989). Muhalefet ise fırsat yakalamıştı ve üçüncü parti iktidarda kalamaz görüşünü işlemekteydi.⁷⁶⁹ Özal'ın Başbakanlık konumu yine tehlikedeydi ama o sonuca aldırılmayarak yerinde kalmaya devam etti, hatta muhalefeti kızdıracak şekilde, Cumhurbaşkanı Evren'in Kasım 1989 'da Cumhurbaşkanlığı süresi dolduğunda Cumhurbaşkanı olma niyetini açıkladı.⁷⁷⁰ Muhalefet üçüncü olan bir parti ve halktan kabul görmeyen birinin Cumhurbaşkanı seçilmesine ve bu meclisin seçmesine karşıydı. Halkın iradesini yansıtmadığını savunuyordu. Muhalefetin yeni Cumhurbaşkanının seçildiği meclis oturumunu boykot etmesine rağmen ANAP çoğunluğu Turgut Özal'ın (Bayar'dan sonra) bu makama çıkan ikinci sivil kişi olarak Türkiye Cumhuriyetinin sekizinci Cumhurbaşkanı seçilmesini sağladı.⁷⁷¹

Nitekim iki yıl sonra yapılacak genel seçimlerde partisinin alacağı oy oranı hakkında yerel seçimlerden hareketle çıkarımda bulunan Özal'ın hala meclis çoğunluğunu elinde bulundurmanın avantajını kullanması hiç de şaşırtıcı olmamıştır.

Cumhurbaşkanlığının sivil birinin eline geçmesiyle ve darbenin ve MGK'nın lideri K. Evren'in siyaset sahnesinden çekilmesiyle tam anlamıyla 12 Eylül 1980 İhtilal'inin siyasî yansımaları ve uzantıları çekilmiş sayılmasa bile etkisi azalmıştır. Halen 12 Eylül'ün ürünü bir siyasetçi olan T. Özal Cumhurbaşkanıdır ve 12 Eylül'ün Anayasa'sı hayattadır.

6.7. 12 EYLÜL 1980 İHTİLÂLİNİN TOPLUMSAL YANSIMALARI

Siyasal gerilimden, enflasyondan, yolsuzluk ve yokluktan yılmış olan kitleler darbeyi olumlu karşılar. Ancak, sağcı ve solcuların tutuklanması, üye oldukları partilerin ve sivil örgütlerin kapatılması, Türkiye'yi demokratikleşmeden uzaklaştıran yeni Anayasa ve üniversiteleri siyasetin dışına çıkaran YÖK yasası bir süre sonra, darbenin ülkeyi yeni bir karanlığa doğru ittiğini gösterir. 12 Eylül Askeri yönetimi süresince, kişi hakları alanında en çok zarar görenlerin başında yasama hakkı ve kişi dokunulmazlığı gelir. 1964'ten beri normal dönemlerde, 1971-1973 aralığı hariç, uygulamadan düşmüş olan idam cezaları yeniden uygulanır. Yargısız infazlar ve işkence iddiaları yaygınlaşır. Kişi güvenliği de, 90 güne kadar uzatılan gözaltı süreleri nedeniyle ortadan kaldırılır. Yargı yoluna başvuru hakları kısıldığından, hatta 3 yıldan az hapis cezaları için temyiz kaldırıldığından, hak arama

⁷⁶⁶ TANÖR, Bülent(1997), a.g.e s. 76.

⁷⁶⁷ ZÜRCHER, E. Jan (1996), a.g.e s.416.

⁷⁶⁸ HALE, William (1994), ...a.g.e.....s. 236-237.

⁷⁶⁹ TANÖR, Bülent(1997), a.g.e s. 77.

⁷⁷⁰ ZÜRCHER, E. Jan (1996), a.g.e s.417.

⁷⁷¹ ZÜRCHER, E. Jan (1996), a.g.e s.417.

özgürlüğü ile adil yargılanma ilkelerinden uzaklaşır, hak ihlalleri iyice yaptırımsız kalır. Ülkeden çıkışlar kısıtlanır. Siyasal partilerin, Türk Hava Kurumu ve Kızılay dışındaki bütün derneklerin, DİSK, MİSK gibi işçi konfederasyonlarının faaliyetleri durdurulur, mallarına el konur. Grev ve lokavtlar ertelenir. Basın organları zor koşullar altında çoğu zaman oto sansür uygulayarak çalışmak zorunda kalır.⁷⁷²

1980 askeri müdahalesi ile sivil toplum Türkiye’de gerileme dönemine girmiştir. 1980–1983 arasında sivil toplum örgütleri kapatılmıştır. 1980 müdahalesinden sonra sendika, dernek ve meslek kuruluşlarına önemli sınırlandırmalar getirilmiştir. 1983 yılından sonra sivil toplum örgütleri tekrar kurulmaya başlanmıştır. 1980 müdahalesinden sonra sivil toplum anlayışının getirilen kısıtlamalar ve yasaklamalardan dolayı gerilediği söylenebilir.

Sivil toplum, yakın tarihimizde sıkça karşımıza çıkan kavramlardan biridir. Toplum–devlet ilişkilerinde bağlantıyı sağlayan gören sivil toplum kuruluşlarıdır. Sivil toplum, devletin olmadığı alanlardaki boşluğu doldurarak devlet ve Toplum arası ilişkileri düzenler. Sivil toplum gelişmişliği aynı zamanda o ülkedeki demokrasinin gelişmiş olduğu konumu da ifade etme açısından önemli bir göstergedir. 1980 sonrası süreçte hızla yaygınlaşan sivil toplum, siyasal işlevlerine değinecek olursak bunların başında siyasal iktidarı etkilemek ve toplumu siyasal baskılara karşı korumak gelmektedir.⁷⁷³ Demokrasinin gelişmişliği ile doğru orantılı olarak işleve sahip olan sivil toplum kuruluşları, toplumun siyasal görevlerini siyasal katılmanın da ötesine taşımaktadırlar. Bu bağlamda siyasal sisteme yön veren sivil toplum kuruluşları, 1980 öncesi dönemden farklı olarak Türkiye’de büyük etki alanına sahiptir.

Darbe anarşi durumuna ve kan akıtılmasına son vermiştir. Fakat bunun insan bedeli yüksek olmuştur.

Cumhuriyet Gazetesi’nde yayınlanan sayılar darbenin topluma etkilerini daha açık bir şekilde ortaya koyuyor:

“650 bin kişi gözaltına alındı.

1 milyon 683 bin kişi fişlendi.

Açılan 210 bin davada 230 bin kişi yargılandı .

7 bin kişi için idam cezası istendi.

517 kişiye idam cezası verildi.

Haklarında idam cezası verilenlerden 50’si asıldı (18 sol görüşlü, 8 sağ görüşlü, 23 adi suçlu, 1’i Asala militanı).

İdamları istenen 259 kişinin dosyası Meclis’e gönderildi.

71 bin kişi TCK’nin 141, 142 ve 163. Maddelerinden yargılandı.

98 bin 404 kişi "örgüt üyesi olmak" suçundan yargılandı.

30 bin kişi "sakıncalı" olduğu için işten atıldı.

14 bin kişi yurttaşlıktan çıkarıldı.

30 bin kişi "siyasî mülteci" olarak yurtdışına gitti.

300 kişi kuşkulu bir şekilde öldü.

171 kişinin "işkenceden öldüğü" belgelendi.

937 film "sakıncalı" bulunduğu için yasaklandı.

23 bin 677 derneğin faaliyeti durduruldu. 3 bin 854 öğretmen, üniversitede görevli 120 öğretim üyesi ve 47 hakim işine son verildi.

400 gazeteci için toplam 4 bin yıl hapis cezası istendi.

Gazetecilere 3 bin 315 yıl 6 ay hapis cezası verildi.

31 gazeteci cezaevine girdi. 300 gazeteci saldırıya uğradı. 3 gazeteci silahla öldürüldü.

Gazeteler 300 gün yayın yapamadı.

13 büyük gazete için 303 dava açıldı.

⁷⁷² TANÖR, Bülent(1997), a.g.e s. 49.

⁷⁷³ YILDIRIM, İbrahim, (2004), “Demokrasi, Sivil Toplum Kuruluşları ve Yönetişim”, Ankara: Seçkin Kitabevi, s.75.

39 ton gazete ve dergi imha edildi.
 Cezaevlerinde toplam 299 kişi yaşamını yitirdi.
 144 kişi kuşkulı bir şekilde öldü.
 14 kişi açlık grevinde öldü.
 15 kişi "kaçarken" vuruldu.
 95 kişi "çatışmada" öldü.
 73 kişiye "doğal ölüm raporu" verildi.
 43 kişinin "intihar ettiği" bildirildi.”⁷⁷⁴

Yakalanan ve tutuklananlar saygın sendikacılar, meşru siyasetçiler üniversite öğretim üyeleri, öğretmenler, gazeteciler kısacası toplumun saygın insanları olmuştur. 1982 sonlarında kendi isteğiyle istifa edenlerle birlikte 300’ün üzerinde akademisyenin işine son verilmiş, bunu 1983 başlarında ikinci bir işten çıkarma dalgası işlemiştir.

İktidara geldikten sonra Evren ve komutan arkadaşları dört önemli hedefe ulaşmışlardı. Birincisi silahlı kuvvetler içinde rejime yönelik tehdidi önlemişlerdi. İktidarda kaldıkları sürece normal komuta hiyerarşisi oldukça etkili bir şekilde korunmuştu. İkincisi, darbenin temel nedenlerinden biri olan korkunç siyasî şiddet dalgası hızlı ve etkili şekilde bastırmışlardı. Üçüncüsü; yıllar süren kaos ve durgunluğun ekonomiyi yeniden rayına oturtmuşlardı. Dördüncüsü; ikisi de kimi avantajlara sahip yeni bir Anayasa ve seçim kanunu çıkarmış ve başlangıçta söz verdikleri gibi, iktidarı seçilmiş bir yönetime devretmişlerdi.⁷⁷⁵

Darbe sonrası toplumda huzur sağlanmış kaos, anarşi ortamı kalmamış haberlerde tutuklama ve tutuklamalar sırasında ki çatışmalara yer verilmiştir. 12 Eylül sonrası gazete haberleri, 12 Eylül öncekilerden farklılık gösterir. Artık, daha ziyade insanların birbirlerini öldürdüğü gazete haberleri değil güvenlik güçleriyle girdikleri çatışmada öldürülen teröristlerle ilgili haberler yazılmaktadır. Toplumsal ortamı ve yansıtmak için gazete haberlerinden bazıları şunlardır:

*Ordu’da görevlilere ateş açanlardan 2’si öldürüldü. (Cumhuriyet, 25 Eylül 1980)

*Havza’da bir bekçi öldürüldü. (Hürriyet, 2 Aralık 1980)

*Kumkapı’da saldırıya uğrayan polis memuru öldürüldü. (Milliyet, 1 Kasım 1980)

12 Eylül sonrasındaki 347 terör haberinden 68’inde örgüt ismi zikredilmektedir. Ancak burada zikredilen örgüt isimleri, eylem yaptıkları için değil daha çok yakalanan, yargılanan militanlarından dolayı gündeme gelmektedir. Bu konuya dair bazı haber örnekleri şöyledir:

*9. Kolordu bölgesinde 383 Dev-Yol militanı yakalandı. (Tercüman, 16 Ekim 1980)

*MLSPB Merkez Komite üyesi çatışmada ölü olarak ele geçirildi. (Milliyet, 9 Kasım 1980)

*Milas’ta 12 Dev-Sol militanı yakalandı. (Milliyet, 6 Kasım 1980)

*Türkiye Devrimci Komünist Partisi üyesi 25 kişi yakandı. (Hürriyet, 11 Aralık 1980)⁷⁷⁶

Gazete haberleri şu açıdan da önemlidir. Çok kısa zamanda şiddetin, anarşinin, terörün bitmesi 12 Eylül günü asayişin düzelmesi konusunda Demirel kuşklarının dile getirecek ve anlaşılan, o tarihten önceki kargaşalığın hiç değilse

⁷⁷⁴ CUMHURİYET Gazetesi, “Darbenin Bilançosu”, 11 Eylül 1994, s. 17.

⁷⁷⁵ HALE, William (1994), ...a.g.e....., s.230.

⁷⁷⁶ TEK, Hayati, (2006), ...a.g.e.....,s.174-175.

kısmen darbeyi yapmak için gerekçe oluşturmak üzere ayarlanmış olabileceğini ima edecektir.⁷⁷⁷

Bu dönemde yaşanan insan hakları ihlallerine değinmek gerekir. Anarşi ve siyasal şiddete son vermek amacıyla, yönetime el koyduğunu açıklayan Millî Güvenlik Konseyi, bu duruma uygun olarak ‘Sıkıyönetim Kanunu’nu değiştirmiştir. Bu kanuna göre; sıkıyönetim komutanlarına grevleri, toplantı ve gösterileri yasaklama, gazete ve diğer yayınların yayını durdurma, sakıncalı görülen kamu personelinin görevine son verme yetkileri tanınmıştır. Sıkıyönetim mahkemelerine “Ceza Kanunu’nun 141. ve 142. maddelerinde belirtilen ideolojik suçları yargılama” yetkisi tanınmıştır ve sıkıyönetim altında davaların hızla sonuçlanması için düzenlemeler yapılmıştır. Böylece; cumhuriyet tarihinin neredeyse üçte birine yakın bir süre olarak, 25 yıl 9 ay 18 gün sıkıyönetim altında geçmiştir.⁷⁷⁸ 12 Eylül rejiminin benimsediği güvenlik anlayışı, içinde bulunan şiddet, kaos ve siyasal yıkıntı nedeniyle özellikle devletin varlığını ve kurucu unsurlarını her ne pahasına olursa olsun toplumsal olanın önüne geçirerek yükseltmeyi esas kabul etmiştir. Ümit Cizre, 12 Eylül’ün ideolojisini “12 Eylül “fikri”, “devlete itaat” ideolojisinin en önemli payandası” olarak belirtmiştir.⁷⁷⁹

1980 sonrası tutuklamalar ve işkence iddiaları artmıştır. Uluslararası Af Örgütü ölümle biten sonuçlarına sürekli dikkat çekmekteydi ve Türk hükümetleri özellikle 1983 sonrasının sivil kabineleri, uluslararası baskı nedeniyle ülkenin bu konudaki sicilini iyileştirmeye çalıştılar. İşkence yaygındı, bilhassa da insanların resmi suçlama yapılana kadar gözaltına tutukları süre içerisinde yapıyordu.

Darbe sonrası çok sayıda silah ele geçirildi. Bugüne kadar zor alımla ele geçen hafif silahlı miktar sayısı 605 280 adet, halkın teslim ettiği silah miktarı ise 160.170 adet olmak üzere 765.450.adettir. Bu miktar TSK’nın üzerinde bir orduyu donatacak çaptadır.⁷⁸⁰

Müdahale sonrası, Siyasal partilerin, Türk Hava Kurumu ve Kızılay dışındaki bütün derneklerin bazı işçi konfederasyonlarının faaliyetleri durdurulmuş, mallarına el konulmuş; grev ve lokavtlar ertelenmiştir. Basın organları zor koşullar altında çalışmak zorunda kalmıştır. Bu baskılar ve IMF türü iktisat siyasetleri sonucu ücret ve maaşların satın alma gücü esaslı bir düşüşe geçti. Ancak 1980’lerin sonuna doğru toparlanmaya başladı.⁷⁸¹

27 Mayıs müdahalesi ile kurulan MGK’nun işlevi artırılmış, MGK, yalnızca bakanlar kurulu değil, kendilerine sıkıyönetim yasası gereği çok geniş yetkiler verilmiş bölgesel ve yerel komutanlar vasıtasıyla da iş görmüştür.

Askeri müdahalelerde her halde en çok dokunulan ve yeri geldi mi müdahaleyi meşrulaştırmak için ön plana atılan (27 Mayıs’ta olduğu gibi) kurumlardan bir tanesi üniversitelerdir. Müdahale sonrası ilk önce Anayasa ve YÖK kanuna ile getirilen düzen üniversitelerin uzun süredir yararlandığı yönetim özerkliğine hayli ağır bir darbe indiriyordu. Artık daha çok söz konusu olan bilimsel özerkliği. Kamu üniversiteleri YÖK tarafından yönetilecekti. Rektörlerin seçimi üniversitelerin seçimle belirleyecekleri 6 aday ve YÖK’ün saptayacağı 3 aday arasından cumhurbaşkanınca gerçekleştiriliyordu. Köyde köylüler muhtarlarını,

⁷⁷⁷ AKŞİN, Sina (2007), “Kısa Türkiye Tarihi”, 1.Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s.279.

⁷⁷⁸ ÜSKÜL, Zafer (1989), “Siyaset Ve Asker; Cumhuriyet Döneminde Sıkıyönetim Uygulamaları”, İstanbul: Afa Yayıncılık, s. 23.

⁷⁷⁹ CİZRE, Ümit, “12 Eylül’ün ‘Anti’ Gündeminde Toplum”, Toplumsal Tarih, Sayı. 141, Eylül 2005, s. 24-28.

⁷⁸⁰ SOYSAL, Mümtaz (1992), ...a.g.e....., s.133.

⁷⁸¹ AKŞİN, Sina (2007), ... a.g.e s.279.

apartmanlarda kat malikleri yöneticileri seçerken bu hak ülkenin en bilgili bilim sahibi insanlarından esirgeniyordu. Ayrıca YÖK düzeni mutlak bir saltanat getiriyor, böylece bölüm kurulları, fakülte kurulları, senatolar, yönetim kurulları, danışma kurulları düzeyine indiriliyor. Kararları bölüm başkanları, dekanlar, rektörler alıyordu.⁷⁸² Böylece üniversitelerin özerkliği sınırlandırılıyordu.

12 Eylül düzenini, ideolojik boyutunu incelediğimizde, daha önce 12 Mart'ta ordu içinde bir sağ-sol mücadelesi olduğunu, Soğuk savaşın etkisinden dolayı sağın ağır bastığını görmüştük. Bu sağa savrulmuş 1970'li yıllar boyunca devam etmiş, anlaşılan K. Evren ve yandaşları ABD' nin de özendirilmesiyle Komünizm'in en iyi ilacının devlet kontrolünde suni, seküler, liberal bir muhafazakarlaşma olduğunun düşünmüşlerdir. Böylece anti-emperyalist-amerikancı ideolojilerin bastırılması ve Soğuk Soğuk savaşın son kalesi olarak yeni bir resmi bir ideoloji az Türklük, az İslam ve çok liberal yaşayan ve düşünen bir sentez yaratma çabaları baş göstermiştir. Zorunlu din eğitimi uygulamaları bu çabalarının ürünüdür. Evren de kendisini Atatürkçülüğe çok bağlı insan olarak sunarken kamunun karşısında sık sık yaptığı konuşmalarda dinsel vurgular yapmaktan geri kalmıyordu. Bir yandan ülkücüler, solcular, islamcılar cezaevlerine atılıp hukuk dışı uygulamalarla her türlü baskıya, darpa ve sonu ölümlere bile varan işkencelere maruz kalırken K. Evren medya önünde vatanseverlikten, dini hassasiyetlerden, millî menfaatlerden bahsediyordu.

Bir yandan bu fikirler bastırılırken bir yandan da darbeciler millî menfaatlerden yana olan her türlü ideolojiye sahip çıkıyor ve ideolojilerin, doktrinlerin sınırlarını çiziyorlardı. Artık yeni bir dönüşüm yaşanıyordu, II. Dünya Savaşından bu yana jeo-politik, jeo-stratejik menfaatleri ve Rusya'nın tehditkar tutumları yüzünden iki büyük sömürgeci güçten ABD'nin yanında olan yaşama bir Türkiye ve yine ABD en büyük rakip olarak gördüğü emperyalist çıkarları için Afganistan'ı işgal eden Sovyet Rusya'nın karşısında durmak için Afganistan'daki mücahitleri destekliyor ve Türkiye'de de kontrollü bir İslamcılık fikrine müsamaha gösteriyordu. Ama çok zaman geçmeden Sovyet Rusya dağılınca ve Çin'le beraber kapitalistleşince ABD bu defa kültürel sömürgeleştirmek için hayata geçirdiği küreselleşme karşısında yaşayış, tüketim, düşünce, inanç olarak uymayan modern-liberal ekonominin dışında kalan İslam'ı ve İslamcılarını kendine hedef olarak seçiyor ve alternatif olarak ta kapitalizmle barışık ılımlı, cihadsız, protestanlaşan, Kayseri modeli ekonomik çıkarların diğer şeylerin üzerinde olduğu bir müslümanlığı model olarak gösteriyordu. Yani ABD küresel hakimiyetinin önünde kim durursa ona düşman olmaktan kaçınmıyor, içten ve dıştan vuruyor, tahrif ediyordu.

Gelişmeler, partiler arası pozitif muhalefet anlayışını pekiştirmiş ve yeni siyasal yapı daha uzlaşmacı bir eksene doğru kaymaya başlamıştır. Politik söyleme, 1980 sonrası döneme ilk olarak ekonomik çerçevede etki eden ve daha sonra minimal devlet anlayışına doğru kayan liberal politikaların etkilerini ekleyebiliriz. Politik söylemler Bağlamında siyasal sistemi değişime uğratmıştır.⁷⁸³

12 Eylül öncesi meydana gelen siyasal kutuplaşmaların askerin müdahalesi ile son bulması ve mevcut siyasal aktörlerin siyaset arenasına, aldıkları yasaklar sonrası veda etmesi yeni bir dönemin başlamasına neden olmuştur. Siyasal partileşme sürecinde Ara Rejim iktidarının etkisi ile kutuplaşmaların önüne geçilmesi ile sahneye çıkan yeni aktörlerin 1980 öncesi politik yaşamdan farklı olarak

⁷⁸² AKŞİN, Sina (2007),..... a.g.e s.277.

⁷⁸³ GÖLE, Nilüfer (2007), 80 Sonrası Politik Kültür, "Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme", İstanbul: Alfa Aktüel Yayınları, s.516.

“yumuşama, uzlaşma, hoşgörü” gibi kavramların kullanılmaya başlanması siyasal dönüşümü beraberinde getirmiştir.⁷⁸⁴

Ara rejim, 1982 Anayasası’nı kendinden önceki anayasalara nazaran daha kısıtlayıcı hale getirmesi, toplumu siyasetten uzak tutmaya yöneliktir. Anarşi ortamının darbe sonrası dönemde engellenmesi adına toplumsal ve siyasal alanlara sınırlamalar getirilmek istenmiştir. Terör ve anarşinin baş sorumlusu olarak kabul edilen toplumsal kurumlar, siyasî partiler, üniversiteler, sendikalar ve sivil toplum örgütlerinin kontrol altında tutma zorunluluğunu beraberinde getirmiştir. Bu doğrultuda daha sistematik yöntemler kullanılarak halk depolitize edilmeye çalışılmıştır. Önce siyasal kültür ve siyasal kurumların dönüşümü amaçlanmış, bu kavramların dönüşümü ise toplumsal dönüşümü de kaçınılmaz hale getirmiştir. 12 Eylül toplumun kimyasını bozarak yeni toplumsal dönüşüm, siyasal katkılı olarak topluma verilmeye çalışılmıştır.

Ülkeyi siyasal ve ekonomik açıdan yeniden yapılandırmayı amaçladığını açıklayan, ancak özgürlükleri kısıtlayarak, özellikle genç kuşağı baskı altında tutup apolitikleştirerek, siyasal katılımın kısıtlandığı bu depolitizasyon ve baskı süreci sonunda siyasal katılım salt belli dönemlerde oy verme eylemine indirgenmiştir.⁷⁸⁵

Siyaset üretme ve aktif olarak siyasete katılmanın ortadan kalkmasıyla siyaset büsbütün devlet merkezinde yoğunlaşmıştır. İnsanlar, siyasete merkezde biriken ranttan pay almak için girmişlerdir. Bu siyaset anlayışı toplumsal yozlaşmanın önünü açmıştır. 12 Eylül darbesi depolitizasyon konusunda, özellikle gençler üzerinde başarılı olurlar. Bu gençlik, bencil ve çıkarıcı, kolay yünden ‘köşeyi dönmeye’ çalışan, mafyalaşmayı olağan sayan, kişisel çıkarlarını toplumsal çıkarın önüne koyan bir kuşak oluşur. Bu gençlik, “Hiçbir şey bilmeye meraklı değildir, bilgiye yalnız kendi çıkarı için ilgi duyar. Bencil ve çıkarıcıdır.”⁷⁸⁶ Erdal Atabek, “kayıp kuşak” olarak nitelediği 12 Eylül sonrası gençliğinin özelliklerini şöyle sıralıyor:

- “1- Hiçbir değer yargısına sahip olmamak. Her şeye “olabilir ya da “olamaz” diyebilmek. “Fark etmez” sözcüğünün anahtar olması.
- 2- Hiçbir kişiye kurama kavrama, idareye karşı sorumluluk duymamak.
- 3- Her şeye sahip olma hakkını kendinde görmek.
- 4- Hiçbir şeye gerçekte sahip olmadığı için, her şeyi bir anda kaybetmeye hazır olmak.
- 5- Ne istediğini, ne istemediğini, neden istediğini, neden istemediğini bilmemek, düşünmemek, umursamamak.
- 6- Güdülerıyla ve dürtülerıyla yaşamak.
- 7- Uyuşturucuya ve bağımlılığa yatkın olmak.
- 8- Sınırsız bir tüketici ve kullanıcı özelliği sergilemek.
- 9- Birlikte yaşadıklarını kendine “mecbur” saymak, kendini ise kimseye karşı “mecbur” saymamak.
- 10- Hayatı intihar ve intikam çizgisinde yaşamak.
- 11- Günlük ve anlık yaşamak.”⁷⁸⁷

Bu arada ermeni terör örgütü asala saldırılarının artırmıştı. 1981’de Asala örgütünün son suikastı olan ORLY olayı gerçekleşti. Türklerden başkalarıda öldüğü için katiller yakalandı ve Asala etkinliği son buldu. Ne var ki ertesi yıl 1984’de Türkiye de başka bir saldırı kampanyası başladı. Orada eylemin son bulması burada yeni bir eylem dizisinin başlaması. Bunun rastlantı olmadığı düşünölmeye değer bir

⁷⁸⁴ YAYLA, Atilla (2001), “Demokrasiyi Koruma Kılavuzu”, Ankara: Liberte Yayınları, s.82.

⁷⁸⁵ ÖNCÜ, Ayşe (1991), “Sivil Toplum Ve Katılım”, İstanbul: Tuses Yayınları, s.41-48.

⁷⁸⁶ KONGAR, Emre (1999), ...a.g.e....., s. 332.

⁷⁸⁷ ATABEK, Erdal, “Kayıp Kuşak (Generation X)...”, Cumhuriyet Gazetesi, 21 Temmuz 1997, Aktaran: KONGAR, a.g.e., s. 333.

konudur. Yeni terör eylemleri PKK'dan kaynaklanıyordu. PKK Abdullah Öcalan önderliğinde küçük bir örgüt olarak ortaya çıktı, sonra Güneydoğu'da kimi Kürt aşiretlerini, sağ-sol aşiretlerini, cemaatleri ve başka örgütleri yıldırma işine girişti. Devlete saldırı söz konusuydu, fakat anlaşılan Özal hükümeti işi çok ciddiye almamak eğilimindeydi. Bu durum 30 bin kişinin ölümüne yol açtı. Ölümün bir yönüdür. Birde terör tehdidi altında yaşamının sefaleti, köylerin yıkılması, doğunun önemli gelir kaynağı hayvancılığın son bulması olağan üstü hal dolayısıyla kısıtlana özgürlükler, kalkınmaya ayrılacak kaynakların güvenliğe harcanması, kentlere büyük çapta göçler v.b. gibi olumsuzlukları unutmamak gerek.⁷⁸⁸ Olağanüstü hal ancak 1987'de ilan edebildi.

1980 sonrası siyaset kurumunun bastırılıp arka plana itilmesi ile ekonomik kurumlar ön plan çıkmıştır. Bu çerçevede toplumsal değişim ekonomik değişim çerçevesinde gerçekleşmiştir. Ekonomik gelişmelerin 1980 sonrası toplumsal değişimlere etkisi iki şekilde olmuştur. Birinci etki ekonomik olumsuzlukların toplumda göç yaşanmasına neden olmasıdır. Ekonomik gelişmelerin toplumsal değişime ikinci etkisi ise 1980 sonrası uygulanan ekonomik politikaları neticesinde toplumun belli kesiminde meydana gelen refah artışının getirdiği değişimlere bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Bu değişimlerde göçle kimlik-aidiyet sorunu ortaya çıkarmış, ekonomik refahı artan insanlarda ise kültürel yozlaşmalar meydana getirmiştir. Değişimle beraber kavramlara ve değerlere yüklenen anlamlar değişmeye başlamıştır.

Türkiye'nin toplumu ve ekonomisi Özal döneminde dönüşüme uğradı. Türkiye hükümetten istekte bulunup bu isteklerin gerçekleşmesini sağlayacak kentli nüfusun onda birine hizmet verecek bir tüketim toplumu oldu. Her ne kadar medya özellikle de TV – reklamları tüketim mallarını en fakirlere kadar getirirse de yeni şeyler için her şey mevcuttu. Otomobiller birer statü simgesi oldu. Yine de artan pahalılık yüzünden nüfusun maaş ve ücretle geçinen büyük çoğunluğu zar –zor geçinmeyi başarıyordu. İşe girme ölçütleri de değişiyordu. Üniversite mezunları düşük maaşlarla devlet kurumlarında çalışmak değil, maaşların yüksek olduğu ve gelecekte umut vadeden özel sektörde özellikle de yabancı firmalarda çalışmak istiyorlardı. Üniversiteler bu yeni müşteri kitlesine hizmet edip özel sektörün aralıksız olarak ihtiyaç duyduğu şirket müdürleri yetiştirmek üzere özelleştirildi.⁷⁸⁹

Nüfusun hızlı artışı kırsal kesimde yaşayan, genellikle tarım ve hayvancılıkla uğraşan toplumumuzda ekonomik sıkıntılara neden olmuştur. Ekonomideki gelişmelere paralel sanayileşme süreci ile büyük şehirlerin cazip hale gelmesi kentlere göçlerin artmasına neden olmuştur. Meydana gelen demografik yapıdaki ani değişim kültürel bağlamda toplumun değişim geçirmesine neden olmuştur. Köy nüfusunun toplam nüfustaki oranı giderek azalması kentlere göçün olduğunu açıkça göstermektedir. Kentlere göçün artmasıyla çarpık kentleşme meydana getirmiştir. Yaşadığı yere kıyasla daha iyi ortamlarda yaşamak adına ailesiyle beraber kente gelen insanlar ortaya çıkan barınma ihtiyaçlarını kolay ve ucuz şekilde giderme yolunu seçmişlerdir.⁷⁹⁰

Bu dönemden sonra artık bozulma, ahlaksızlaşma, siyasî ve toplumsal yozlaşma almış başını gitmiştir. Tamamen siyasî ve toplumsal talepleri unutturmak için insanlar magazin, eğlence, futbol gibi zamanlarını geçireceği hazırlarıyla,

⁷⁸⁸ AKŞİN, Sina (2007), ...a.g.e....., s.281-282.

⁷⁸⁹ AHMAD,Feroz, (2006), “Bir Kimlik Peşinde Türkiye”, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, s.198.

⁷⁹⁰ ERKAN, Rüstem (2002), “Kentleşme ve Sosyal Değişme”, Ankara: Bilim Adamı Yayınları, s.126.

arzularıyla yaşayacağı bir dönemin temelleri atılmıştır. Toplum artık daha az düşünen, daha bireysel, daha az hak ve taleplerde bulunan uyutulan bir toplum haline getirilmiştir. Aynı Latin ülkelerinde olduğu halkı uyutmak için daha az düşünen, sorgulayan apolitik halk yaratmak için “ 3F (fado,futbol,fiesta)” kavramının oturmasıyla aynı paralelliği göstermesi tamamen kurgusal belli bir planla olduğunu açıkça göstermiştir. Yine özel kanalların yayına başlaması eğlence, magazin, diziler, filmler, tüketen bir yaşam biçimi model olarak gösterilmiştir. İnsanlar artık kapitalist kültürün bir ögesi olmaya başlamış dürüst çalışmak yerine ‘köşeyi dönme,voleyı vurma, her yol mübah, az çalışma çok kazanma’ peşine düşmüştür. İş sahasında ‘çal ama yakalanma,çal ama büyük olsun’ gibi söylemler kullanılarak felsefe oluşturmuş, iş ahlakı ortadan kalkmış, yozlaşma had safhaya ulaşmıştır. İnsanlar hazlarıyla, arzularıyla yaşayan hayvanlara dönüştürme projesi uygulanmıştır. Dürüstlük, kanaat etme, çalışkanlık, onur gibi kavramlar utanılacak hale gelmiş enayi gözüyle bakılan bireyler olarak yayılmaya başlamıştır.

İnsanların gözünde siyaset tehlikeli, korkulacak bir şey gibi gösterilmeye çalışılmış ve uzaklaştırılmıştır. Halbuki siyaset içtikleri suda, aldıkları havada bile kaliteyi, fiyatı ilgilendiren bir yapıydı. Böylece cahil, bilgisiz, niteliksiz insanlar siyasetçiler, soyguncular, rantiyeci iş adamları tarafından daha rahat soyulmuş; soyulduklarının, kandırıldıklarının farkında olmayan bir halk daha çok hoşlarına gitmiş, istedikleri gibi at koşturmuşlardır. 12 Eylül sonrasında ise emekçi örgütlenmesi zayıflatılır; sendikalar işlevsizleştirilir, grev hakkı kullanılamaz duruma getirilir. Toplum bir yandan apolitize edilirken siyasî alanda ‘Adam çalışıyor ama çalışıyor, hizmet etsin ama çalsın, kötünün iyisi’ gibi deyimler üretilmiş ve her yolun mübah olduğu inançsız, nihilist, ahlaksız bir siyasetçi ve toplum modeli imrenilmeye başlamıştır. Kapitalizm, küreselleşmenin ve kitle iletişim etkisiyle bir tüketim kültürü olarak her eve girmiş ve dini hassasiyeti olan ve ahlak, dürüstlük gibi manevi yönleri ağır basan mazbut Türk halkının önüne Özal ve benzerleri modeller konulmuş hem kapitalist hem tüketici hem de Müslümanlık konuları işlenmeye başlanmış.’Bir daha mı geleceğim dünyaya, yemeyenin malını yerler, Müslüman her şeyin en iyisine layıktır.” gibi söylemlerle kapitalizmin tüketim, eğlenme, moda unsuruyla barışık tipler oluşturulmuştur.

Kar, rantçılık, menfaat kavramları artık toplumsal ilişkilerde belirleyici oluyor, insanlar kendini bunlara göre tanımlıyor ve sınıflandırıyor. Ama şu kesindir ki artık bozulma başladığı mı her alana sirayet eder tarihsel süreçte de gördüğümüz gibi o toplumun başına bir felaket gelene kadar, devlet yıkılana kadar, büyük bir savaşa ve acıya kadar devam eder. Romalı tarihçi Gaius Sallustius Crispus , Catilina Tertibi’nde Roma’nın yıkılışını, tarihten silinişi şöyle ifade ediyordu : “Servet onur sayılmaya başlanınca, peşinden de ün, buyurma ve yönetim yetkisi gelince, erdem körleşmiş, yoksulluk ayıp sayılmış ve dürüstlük, kötü yüreklilik diye alınmaya başlanmıştır. Böylece gençliği servetin yanı sıra kendini beğenmişlik, zevk düşkünlüğü ve açgözlülük sarmıştır.” Türkiye’de de 80 sonrası bu dönüşüm yaratılmaya çalışılmıştır.

Yine kitle iletişim ve medyanın etkisiyle köşe dönmek için dikey ve yatay göçler artmış, şehirleşme artmıştır. Plansız şehirleşme sonucu belediye-rantiye-oy-mafya ilişkisiyle beraber gecekondulaşma başlamıştır. Alt yapısız, ulaşımsız, sağlıksız toplumsallaşma almış başını gitmiştir. Çarpık kentleşmeyle birlikte insanlara vaad edilen refaha ulaşmak için her türlü yola başvurmuş, bu mücadelenin sonunda elde edemeyince kimlik, kişilik sorunları ortaya çıkmış bu defa siyasî şiddet yerini artarak günümüze kadar gelen adi şiddete bırakmıştır. Bunun yanında bir tarafta zenginlik, şatafat, lüks diğer tarafta umduğunu bulamayan, tutunamayan insanlar güç dengesini kuramamış ve aidiyet unsurunu kaybetmeye başlamış; şiddetle barışık, mafyalaşmaya özenen kayıp nesiller ortaya çıkmıştır. İktidarlar kendi

zenginlerini üretmiş gelir dağılımı arasında fark artmıştır. Toplumsal kesimler arasında ayrılıklar, sınıflaşmalar daha derinleşmiştir.

12 Eylül müdahalesi ile oluşturulan ortam cumhuriyetten sonra gerçekleştirilen en büyük dönüşüm projesi olduğu söylenebilir. Ancak, bu değişimin müdahale sonucu ve toplumun alt yapısı hazırlanmadan gerçekleştirmeye çalışılması toplumsal çözülmenin ve yozlaşmanın günümüze kadar sürmesine neden olmuştur.

Ülkeyi siyasal ve ekonomik açıdan yeniden yapılandırmayı amaçladığını açıklayan, ancak özgürlükleri kısıtlayarak, özellikle genç kuşağı baskı altında tutup apolitikleştirerek Türkiye'yi dışa karşı yalnızlaştıran, topluma yine bir travma dönemi yaşatan askeri yönetimin ülkeyi, 1983'de yeni partilerin kurulmasıyla yapılan seçimlere karşın, 80'li yılların sonuna kadar yönettiği söylenebilir. Ayşe Öncü'ye göre, siyasal katılımın kısıtlandığı bu apolitizasyon ve baskı süreci sonunda siyasal katılım salt belli dönemlerde oy verme eylemine indirgenmiştir. Siyaset arenasındaki bu boşluk, etnik ve dinsel temelli cemaatsel örgütlenmelerle doldurulmaya çalışılmıştır. Böylece toplumun önemli bir kesimi, sınıfsal veya ideolojik kimlik kodlarını bir kenara bırakarak, etnik veya dinsel kimlik kodlarıyla siyaset arenasında yer almaya başlamışlardır.⁷⁹¹ Hasan Bülent Kahraman'a göre ise siyaset üretme ve aktif olarak siyasete katılma olasılığının ortadan kaldırılmasıyla siyaset büsbütün devlet merkezinde yoğunlaşmıştır. Siyasete de insanlar, merkezde biriken ranttan pay almak için girmişlerdir. Dar çıkar ilişkilerine dayalı bu siyaset anlayışı toplumsal yozlaşmanın önünü açmıştır.⁷⁹²

Türkiye ekonomisi, 24 Ocak kararlarının uygulanmaya başlanmasıyla önemli değişimler geçirir; ekonomi, sanayi kesiminin değil, hizmet kesiminin büyümesiyle yön değiştirir. Servet dağılımında, iş adamları ve rantiyeler sanayicilerin önüne geçer, dış borçlanma büyür. Kırsal ve kentsel kesim farklılıkları açısından toplumun ekonomik yapısında da değişimler olur; kırsal kesim yoksullaşır, kentlerdeki ve taşradaki orta sınıf erir, toplumun refahına ilgi göstermeyen, parasal çıkarları kutsallaştıran, büyük bir bölümü dindar taşralılardan oluşan zenginler oluşmaya başlar. Serbest ihracat ve ithalat ekonomisi, kitlelerin ideolojik değerlerini yitirerek depolitikleşmesi ve uluslar arası tüketim ekonomisinin etkileriyle giderek ivme kazanan bir tüketim patlaması başlar. Lüks tüketim mallarının (villa, araba, antikalar, resimler) tüketiminde büyük bir artış görülür. Korkut Boratav, Türkiye'nin içinde yaşadığı sorunların temelinde, bu ekonomik uygulamaların bulunduğunu savunur. Boratav'a göre sorunlar yirmi yıla yaklaşan bir süre boyunca yerleşmekte olan ekonomi politikası anlayışının, Türk toplumunun yarım yüzyıldır oluşturmakta olduğu demokrasi kültürünü aşındırmasından kaynaklanır.⁷⁹³ Boratav, bu tespitin çerçevesini şöyle genişletir:

"Türkiye'de temsili demokrasinin destekleri iki ayaklıdır: aydınlar ve emekçi halk. Aydınlar, parlamenter demokrasi, hukuk devleti, çoğulculuk ve insan hakları getirdiği için; seçmen olarak ağırlık taşıyan halk ise sosyal devleti, istihdamı, yüksek taban fiyatlarını ve mütevazı boyutta kentsel rantlar sağladığı için desteklemişti.

(...) Örneğin, devletin ekonomik ve toplumsal işlevlerinin tasfiyeye uğradığı bu süreçte, Türkiye'de demokrasi kültürünün önemli dayanaklarından olan kır ve kent emekçileri, siyasal rejimden soyutlanmış olmayacaklar mı? Yine eşitsizliğin başat olduğu bir toplumsal ortamı, tüm toplumsal güvencelerden yoksun olarak, korumasız tek başına göğüslemeye çalışan insanlar siyasetle ilgilenmeyi niçin sürdürsünler."⁷⁹⁴

⁷⁹¹ ÖNCÜ, Ayşe (1991), ...a.g.e....., s.41-48.

⁷⁹² KAHRAMAN, Hasan Bülent, "STK'lar ve Merkezi-Yerel Yönetimler", Zeynel A. Kızılyaprak (Ed.), Sivil Toplum Kuruluşları ve Yasalar-Etik-Deprem içinden (329-335) , İstanbul: Tarih Vakfı Yayını, 2000, s. 331-332.

⁷⁹³ BORATAV, Korkut, Yeni Dünya Düzeni Nereye, Ankara: İmge Kitabevi, 2000, s. 23-28.

⁷⁹⁴ BORATAV, Korkut(2000),.....a.g.e..... s. 29-32.

12 Eylül darbesinin baskılarından basın ve sanat da payına düşeni alır. Kültür-Sanat alanında da durum pek farklı değildir. Ahmet Oktay, 12 Eylül askeri yönetimi sırasında ve sonrasında toplumun kültürel ve sanatsal tahayyül ufkunun ve bu ufkun ideolojik ve imgesel içeriğinin yeniden “dizayn” edildiği görüşündedir.⁷⁹⁵ Oktay’a göre, toplumsal bellek, kültürel alanın tecimselleştirilmesi sonucunda bütün anılarını yitir;

“Bu bellek yitiminin yanı sıra, Türk yazını, romanı ve şiiri de dahil olmak üzere, zamansal/uzamsal düzlemde de bütün gerçekçi/ toplumsal ilgilerini yitirdi, zaman ve uzam aşırılaştı. Yazarlar, aydınlar uğradıkları bozgunun ocunu sanki sanatın hümanistik değerlerinden çıkarmak istiyor gibi göründüler. Asosyalleştiler.”⁷⁹⁶

6.7.1. 12 Eylülün Toplumu Magazınlaştırması

Türkiye’nin 1950’lerde başlayan siyasal ve ekonomik dönüşüm süreci, 1980’lerde Özal yönetimindeki politikalarla birlikte iyice hızlanmıştır. Ekonomi büyümüş, ulusal servet artmış, ancak gelir dağılımındaki eşitsizlik keskinleşmiştir. Öte yandan küresel düzeydeki ekonomik ve teknolojik gelişmeler, ulusal ekonomilerin yanı sıra ulusal kültürel kimliği de farklılaşma sürecine sokmuştur. Gerek küresel etkileşim, gerekse ülke içinde geline nokta var olan egemenlik kavramının yeni bir çerçeve içinde değerlendirilmesi gereksinimini ve ulus-devletin ekonomik, siyasal ve kültürel olarak uluslararası arenaya uyum sancılarını ortaya çıkarmıştır.⁷⁹⁷

80 sonrası değişen ekonomi politikalarıyla birlikte özel televizyonların da yayına başlamasıyla gazeteler yalnızca gazetelerle değil, televizyonla da rekabet etmek durumunda kalmıştır. Bu bağlamda satışı etkileyen bir unsur olarak gazete sayfaları görsele daha fazla ağırlık vermiş ve renklenmiştir.⁷⁹⁸

Darbe sonrası yaşanan dönem, bireycilik kavramını hayata sokmuştur. Depolitizasyonla birlikte, bireylerde daha iyi yaşama isteği ortaya çıkmaya başlamıştır. Ancak bu iyi yaşama istekleri, toplumu, bireysel yırtma yolları aramaya sürüklemiştir.⁷⁹⁹

Darbeyi izleyen 80’li yıllarda ‘köşeyi dönmek’ en çok hayal edilen, ulaşmak için en çok çabalanan kavram olmuştur. Köşeyi dönebilmek içinse yeni yükselen değerlerin ortaya çıkmıştır. Ahıskalı’ya göre “Tüketerek yükselmek, anlık vurgunlar ve bireysel girişimler” en iyi örneklerdendir.⁸⁰⁰ Bu dönemde ‘çağ atlamak’, köşeyi dönmekle birlikte çokça kullanılan bir başka kavramdır. Çağ atlamak çağdaşlaşma ve ilerlemeye yönelik kullanılmıştır. 80’li yıllarda evler de çağ atlamaktan nasibini almıştır. Darbeyi izleyen yıllardan itibaren, Türkiye’de, kitle iletişim araçlarında, evlerde ve ev işlerinde kullanılan aletlerle ilgili haberlere, reklamlara rastlamak mümkündür. Özellikle kadınları hedefleyen bu yayınlarda yeni bir hayat tarzı ve

⁷⁹⁵ OKTAY, Ahmet, “Kültürel Kuşatılma”, Birgün Gazetesi Kitap Eki, Sayı. 19, 27 Haziran 2006, s. 4.

⁷⁹⁶ OKTAY, Ahmet, “12 Eylül”, Birgün Gazetesi Kitap Eki, Sayı. 24, 12 Eylül 2006, s. 7.

⁷⁹⁷ GÜRKAN, Nilgün. 2003, “Türkiye’de Gazetecilerin ‘Gözlükleri’/Medyanın Dönüşemeyen Kodları”, Medya ve Toplum, Der: Sevdâ Alankuş, IPS İletişim Vakfı Yayınları: 4, Habercinin El Kitabı Dizisi: 1, İstanbul,s.157.

⁷⁹⁸ DAĞTAŞ, Erdal(2006), Türkiye’de Magazin Basını, Ütopya Yayıncılık, Ankara , s.207.

⁷⁹⁹ KOZANOĞLU, Can. 2004, Cilalı İmaj Devri, İletişim Yayınları, İstanbul ,s.127.

⁸⁰⁰ AHISKA, Meltem. Yenal, Zafer. 2006, Aradığınız Kişiyi Şu An Ulaşılamıyor Türkiye’de Hayat Tarzı Temsilleri 1980-2005, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul ,s.160.

‘çağdaşlık’ kavramı pazarlanmakta ve toplum, bu yeni hayat tarzına özendirilmektedir.⁸⁰¹

Darbeden sonra yaşanan 80’li yıllarda, medyada gençlere, model almaları için sadece kısa sürede bol kazanmayı hedefleyen ve her konuda devamlı kazanan genç prototipi olmuştur. Kozanoğlu’na göre Türkiye’nin ipleri ‘Ben zenginleri severim’ diyen birinin elindedir. 80’li yıllarda yükselen değerlerin arasına ‘yabancı dil bilmek, işletme lisansı alıp, business administration masteri, borsaya yatırım yapmak’ girmeye başlamıştır.⁸⁰²

12 Eylül 1980 askeri müdahalesi, ihtilâlin liderinin deyişiyle, “Kendi kendini kontrol edemeyen demokrasinin kontrol edilmesi” için gerçekleştirilmişti. 80 Darbesinden önce yaşanan terör olayları ve ekonomik sıkıntılar rahatsızlık yaratmaktaydı. 12 Eylül 1980’de yapılan darbe böylesi bir ortamı yeniden şekillendirme iddiası taşımaktaydı. 80 Darbesi öncesinde ülkenin her yerinde ve her kurumunda yaşanan ‘aşırı politize’ olma durumu doğası gereği gazetelerde de görülmekteydi. Darbeden sonra yaşanan depolitizasyon süreci beraberinde siyasî haberlere sansürü de getirince, basın kaçış yönünü magazine çevirmiş, böylelikle her kurumda olduğu gibi gazetelerde de apolitizasyon dönemi başlamıştır.⁸⁰³

Depolitizasyon, siyasetten arındırılmışlıktır. Halkın çeşitli şekillerde politikadan uzak tutulmasıdır. Apolitizasyon politikalarının başarıları, halkı siyasetten ne kadar uzak tutabildiğiyle ilgilidir. 12 Eylülden sonra yaşanan depolitize dönemden şikayet eden iktidar çıkmamıştır. Özellikle televizyon yayınları olmak üzere basının eğlence ve magazin ağırlıklı yayın yapması, politikadan uzak durması siyasal partilerin ve hükümetlerin işine gelmiştir. Toplumun politikadan soyutlanması başarılı olduğunda iktidarda olan yönetimin çıkarları doğrultusunda bir iş başarılmış demektir.⁸⁰⁴ Halkı siyasetten uzaklaştırmanın yollarından birisi ise basının magazinselleşmesini sağlamaktır.

1978-1980 yıllarında tırmanan huzursuzluk ortamını, 12 Eylül 1980’de askeri müdahale izlemiştir. Öncelikle askeri yönetimle birlikte, basın özgürlüğü bir kez daha kısıtlanmış, birçok gazete ve dergi kapatılmış, yayınlar durdurulmuş, gazeteciler tutuklanmış ve de mahkum olmuştur. Ancak ülke adına, Kasım 1983 genel seçimleriyle birlikte iktidara gelen ANAP; siyasal, sosyal ve ekonomik boyutlarıyla yeni bir dönemin habercisi olmuştur. 24 Ocak 1980 tarihli ekonomik kararların uzantısı şeklindeki yeni liberal ekonomi politikalarıyla ANAP, bundan sonraki döneme ekonomik olduğu kadar siyasal, sosyal ve kültürel alanlarda da damgasını vurmuştur. 1980’li yılları yoğun bir şekilde siyasal ve ekonomik baskılarla geçiren basın, bu zorluklar karşısında toplumun diğer kesimleri gibi yeni yapılanmalara gereksinim duymuştur.⁸⁰⁵

Abacı, 1980 Darbesi sonrası dönüşümlerin gazete eklerine bile yansıdığını belirtmiştir. 80’lerden sonra başlayan gerek siyasal gerekse ekonomik değişim

⁸⁰¹ AHISKA, a.g.e s. 164.

⁸⁰² KOZANOĞLU,.....a.g.e s. 97.

⁸⁰³ ÖZGEN, Murat. 2004, “1980 Sonrası Türk Medyasında Gelişmeler ve Magazinleşme Olgusu”, <http://cim.anadolu.edu.tr/Archives/?year=2004&s=papers> , s.465.

⁸⁰⁴ CEMAL, Hasan(2004b).....a.g.e..... , s.603.

⁸⁰⁵ YÜKSEL, Erkan. 2005, Medya Güvenlik Kurulu “28 Şubat Sürecinde, Medya, MGK ve Siyaset Bağlantısı”, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir,s. 270-271.

yayımlanan gazete eklerinde kendini göstermiş, ortaya çıkan yeni ilgi alanlarının da etkisiyle eklerin de içeriği değişmiştir.⁸⁰⁶

80 sonrası dönemde ekonomide yaşanan gelişmelerle birlikte değişik sermaye grupları medyaya da yatırım yapmıştır. Bu gelişmenin sonucunda medya ile politikacılar arasındaki ilişki yoğunlaşmıştır.⁸⁰⁷ Gazete sahiplerinin gazeteci olma ve başyazarlık yapma geleneği yaşanan ekonomik gelişmelerle değişmiş, medya kuruluşları zaman içinde el değiştirmiş ve böylelikle ticari birer kurum olduklarının farkına varmışlardır.

Türkoğlu ise darbenin magazin basını ve magazinleşmeyi güçlendirdiğini belirtir ve şöyle devam eder:

“Toplum hayatın karmaşası içerisinde tutunacak bir dal olarak magazini buluyor. Çünkü seçim, siyaset, terör, savaş, 'bilinmez gelecekle' ilgili sorunlar. Toplum da kendini rahatlatan, kafa yormayan magazini izliyor. Bütün gün çalışmış, yorulmuş. Akşam eve geldiğinde rahatlamak istiyor. Magazin habercileri için de, halk için de magazin figürleri geçici dayanak. Magazin insanda hoş duygular oluşturan bir dildir”.⁸⁰⁸

12 Eylül Darbesinden hemen sonra gazetelerde neredeyse ülkede hiçbir şey olmuyor hissi yaratacak bir yayın politikası izlenmeye başlanmıştır. Bunun nedeni pek tabii ki sansürdür. Gürbilek:

“Hürriyet gazetesinin hemen hemen tamamı aile cinayetlerine ayrılmıştır. Karısını öldüren kocalar, çocuklarını öldüren anneler, kardeş cinayetleri...” şeklinde saptamıştır. Gürbilek’e göre bu haberlerde o sıralarda yaşanan baskının izlerini bulmak mümkün değildir. Bu olayların nedeni aile içi şiddet gibi algılanmaktadır.⁸⁰⁹

Donat’a göre de medyadaki magazinleşme darbenin eseridir:

“Basında zaman zaman sululuktan şikâyet ederiz ya, o zannediyorum 12 Eylül döneminde başladı. Çünkü tartışmaya kısır çekişme diye bakıldığı için, bütün tartışmalar yasak. O zaman ne yazılacak? Abuk subuk şeyler yazıldı. Çünkü adımızı atarken dikkatlisiniz, hemen gazete kapatılabilir.”⁸¹⁰

Darbeden sonra, ordu, basını ‘yola getirmek’ adına büyük bir sansür uygulamıştır. Öyle ki haberlerin, köşe yazılarının dışında, askerin en ufak ‘imalara’ dahi tahamülü bulunmamıştır. Sıkıyönetim Mahkemeleri için uyarılar, yayın durdurmadan gazete kapatmaya kadar gitmiştir. Gazeteciler ise bu cezalara çare olarak politika ve ekonomi haberlerinden uzak durmakta bulmuştur. Bu haberlerden boşalan yerleri ise üçüncü sayfa haberleri diye de adlandırdığımız polis-adliye haberleri ile magazin haberleri doldurmuştur. Bu dönemde gazeteciler siyaset ve ekonomi gibi konularda az haber yapabilmiş, bunlar da genellikle ordu tarafından

⁸⁰⁶ABACI,Tahir.18.12.2006,“EklerdekiDünya”,http://www.radikal.com.tr/ek_haber.php?ek=R2&Haber=25

⁸⁰⁷ TILIÇ, L. Doğan(1998),.....a.g.e....., s.92.

⁸⁰⁸ Türkoğlu, Nurçay. 20.10.2002, Magazin Ayağa mı Düştü?,
http://www.radikal.com.tr/veriler/2002/10/20/haber_53829.php110

⁸⁰⁹ GÜRBİLEK, Nurdan. 2001, Vitrinde Yaşamak 1980’lerin Kültürel İklimi, Metis Yayınları, İstanbul , s.53.

⁸¹⁰ BİRAND, Mehmet Ali, (1984), ...a.g.e ...,s.204.

istenen ya da izin verilen haberler olmuştur. Dolayısıyla magazin da hacimsel büyüme ve basının magazinleşmesi kaçınılmaz olmuştur.⁸¹¹

Askeri darbeye birlikte ülkedeki demokratik siyasal yapı geçici bir süre durduruldu. Basın da bu süre içerisinde “zararsız” yayınlarına devam etmişlerdir.⁸¹² Darbenin beraberinde getirdiği bu ortamda basın, ciddi haberler yapmaktan kaçınmış, sayfalarını magazin haberlerine ayırmaya başlamıştır. Bu süreçle birlikte ülkede bir depolitizasyon dönemi başlamıştır.⁸¹³

Darbeye birlikte bu dönemde basının hareket alanı kısıtlandığından dolayı magazin gazeteciliği keşfedilmiştir. Magazinle birlikte basın asparagas ve sansasyonel haberciliği de keşfetmiştir. Bunun en iyi örneği için yayın hayatına 1983 yılında başlayan Tan gazetesine bakmak yeterlidir. Tan gazetesi 1984 yılının Ekim ayında en çok satan gazetedir. Tan gazetesinin, gazete satışlarının toplamının yüzde 30’una ulaşan bir tirajı bulunuyordu.⁸¹⁴

Doğan Tılıç’ın araştırmasında kıdemli muhabir olarak tanımlanan bir gazeteci kendi haber anlayışı ile içinde bulunduğu basın camiasının hakim haber anlayışı arasında ciddi farklar olduğunu belirtiyor ve magazinleşmenin, yabancılaşmanın boyutlarını şöyle tanımlıyordu:

“1980 sonrasında Türkiye’de bir imaj toplumu yaratıldı. İmaj toplumlarında gerçeğin bir önemi yoktur. Makyajla, çok çirkin bir kadından çok güzel bir kadın yaratabilirsin. İmaj toplumlarında insanlar makyajı kaldırıp, altındaki gerçeğe bakmazlar, makyajı gerçek olarak görürler. Haberin durumu da bu. Haberin artık doğru olması, gerçeğe bir ilgisi olması gerekmiyor. Güneydoğu’da 48 asker öldürülüyor gazetelerde Mirkelam kadar yer almıyor. Mirkelam tam sayfa haber. Öldürülen 40 genç insanın haberiyle bu pop şarkıcısının yeni klibinin haberi arasında hiç değilse bir denge olsun. Ama yok. Her gün trafikte 20-30 insan ölüyor. Bu haber değil ama, kim olduğu belirsiz bir artistin silikon göğüslerine sayfalar ayırıyoruz. Yöneticiler çözme beceremedikleri sorunlar yüzünden, toplumun baskısıyla karşılaşmak istemiyorlar. Bize de toplumu aptallaştırmak düşüyor.”⁸¹⁵

Gazeteci Ahmet Tezcan Dördüncü Kuvvet Medya sitesinde Zafer Özcan’a 12 Eylül döneminde yapılan magazin haberciliğini şöyle anlatmıştır:

"Biz gazeteciliğe başladığımızda 12 Eylül’ün ağır sansür dönemi vardı. Bir nöbetçi onbaşı haberlere ambargo koyabiliyordu. Bu nedenle gazetelerde de ağır bir magazin tavrı söz konusuydu. O dönemde 3. sayfa güzelleri vardı. ABC ajansından Mustafa Küçük çantasında, Avrupa ülkelerinin otuzuncu , kırkinci sınıf fotomodelerin çıplak fotoğrafları ile dolaşır, bunları basın kurumlarına pazarlardı. Bu kızların fotoğraflarında isim dahi olmazdı. Biz fotoğrafları alır, kızın tenini rengine göre bir isim bulurduk. Esmerse İtalyan veya İspanyol, sarışınsa Alman veya İsveçli gibi değerlendirmeler yapardık. Hatta çok komik, dış haberler servisinden isim için yardım isterdik. Foto altlarını da arkadaşlar tamamen mizansen olarak, bilmem kim rahibeydi, fotomodel oldu türü şeyler yazardı. Ben ise bunun tersini yapardım. Yani fotomodelken rahibe oldu gibi. Kızlara gece rüyalarında Mozart’ı gördürüyor ve sonra da 'Mozart’tan etkilendi ve fotomodelliği bırakıp kendini müziğe adadı' diye yazıyordum. O dönem bab-ı ali de bu fotoğraf altı yazarlarına, 'Masalcı Dede' denirdi.”⁸¹⁶

Gazetelerde ana sayfalar vitrin görevi görürler. Kararsız okuyucuyu çekmede en önemli görev de vitrine düşmektedir. Gazetelerin katlama çizgilerinin

⁸¹¹ ADAKLI, Gülseren. 2006, Türkiye’de Medya Endüstrisi Neoliberalizm Çağında Mülkiyet ve Kontrol İlişkileri, Ütopya Yayınevi, Ankara ,s.146-147.

⁸¹² TOPÇUOĞLU, N. Nur. 1996, Basında Reklam Ve Tüketim Olgusu, Vadi Yayınları, Ankara ,s.37.

⁸¹³ ÖZGEN, Murat(2004),.....a.g.e..... , s.469.

⁸¹⁴ SOYGÜDER, Şebnem. 2003, Eyvah Paparazzi, Om Yayınevi, İstanbul, s.96.

⁸¹⁵ TILIÇ, L. Doğan. 1998, Utanıyorum Ama Gazeteciyim, Türkiye Ve Yunanistan’da Gazetecilik, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 168.

⁸¹⁶ www.dorduncukuvvetmedya.com, 28.04.2007.

üstünde kalan bölümler bu bakımdan özel öneme sahiptir. Manşet ve logonun üstünde yer alan sürmanşet kısımları bu yüzden önemli ve ilgi çekici haberlere ayrılmaktadır. Ancak 12 Eylül Darbesinin de etkisiyle 80’li yıllarla birlikte, magazinleşmenin artmasıyla özellikle sürmanşet olarak adlandırılan alanlar giderek önemliden ziyade ilgi çekici haberlere ev sahipliği yapmaktadır. Ana sayfalarda katlama çizgisinin üstünde ve sayfa göbeği olarak adlandırılan sayfanın orta bölümünde üçüncü sayfa haberleri olarak da adlandırılan polis-adliye haberlerine, sansasyonel haberlere, ünlülerin yaşamlarına ilişkin haberlere de rastlanmaktadır.

Medyada magazin haberlerinin artmasıyla birlikte yaşanan bir diğer gelişme ise haberlerin magazinselleşmesidir. Artık siyasî haberler bile magazinleşmiştir. Magazinleşme özelde kalmamış her yere sirayet etmiştir. 6 Eylül 1981 tarihli Hürriyet Gazetesinde ana sayfada, sayfanın göbeği olarak adlandırılan sayfa ortasında yayımlanmış haber, haberin magazinselleşmesi açısından iyi bir örnektir. Dönemin NATO Genel Sekreteri Josef Luns’un İzmir ziyareti sırasında yapılan görüşme “Luns: Kadın düğümdür çözmek zor” başlığıyla verilmiştir. 7 Eylül 1982 tarihli Hürriyet Gazetesinin dokuzuncu sayfasında ise “Ürdün elçisi Evren Paşa’yı dinledi ve...” başlığıyla elçinin “uzun boylu, koyu kumral, yanakları gamzeli” 22 yaşındaki bir Türk ile evlendiği duyurulmuştur.⁸¹⁷

Magazin haberleriyle birlikte karşımıza çıkan bir diğer kavram ise haberin magazinleşmesidir. Ekonomi ve siyasetle ilgili ya da toplumsal olaylarla ilgili yapılan haberlerde, kamuoyunu bilgilendirirken, olayların daha hafif olarak adlandırılabilircek yönlerinin ön plana çıkarılmasıyla haberler magazinleştirilmektedir. Sansasyonel başlıklarla ve fotoğraflarla desteklenen bu haberler gazetelerin birinci sayfalarında kendilerine yer bulmaya başlamıştır.

1980 darbesinden sonra magazin haberlerinde yaşanan artışla birlikte haberlerde de magazinleşme eğilimi görülmeye başlamıştır. Ciddi olarak adlandırılan politika ve ekonomi haberleri, içlerine renkli öğeler katılarak verilmeye çalışılmış, haberler ve sayfalar hafiflemiştir. Bayan Sunalp’ın seçim elbisesi dikmesi Hürriyet Gazetesi’ne ana sayfadan haber olurken, yaklaşan seçimler için hazırlanan parti listelerine yönelik yapılan haberlerde de magazin öğelere yer verilmiştir. Bu haberlerde de siyasîler eşleriyle fotoğraflanmış, MDP Genel Başkanı Turgut Sunalp’ın doğum gününü nasıl kutladığına ilişkin ayrıntılar ise atlanmamıştır.

Milliyetçi Demokrasi Partisinin İstanbul İl Teşkilatına yardım için düzenlediği balonun haberi gerek kullanılan renkli fotoğraflarlarında, gerekse haberin içinde verilen ayrıntılarda magazin öğeler ön plana çıkarılarak Hürriyet Gazetesinin ana sayfasında yukarıdaki gibi değerlendirilmiştir.

80 Darbesiyle birlikte yaşanan depolitizasyon süreci ve bağlantılı olarak magazinleşme eğilimi başlarda zorunlulukken, darbenin izlerinin silinmeye çalışıldığı yıllarda alışkanlık halini almıştır. Artık politika haberlerinin dahi magazinel yönleri bulunmakta ve ön plana çıkarılmaktadır. Gazetelerin vitrini olan ana sayfalar da bu politika-magazin karışımı haberlere en çok ev sahipliği yapan sayfalar olmuşlardır.

4 Eylül 1984 tarihli Hürriyet Gazetesinde Alman Ulaştırma Bakanının Türkiye ziyaretinde nasıl eğlendiği haber yapılmıştır. Konuk bakanın Emel Sayın ve Coşkun Sabah’la yaşadığı diyalog haberin ayrıntılarını oluşturmuş, ancak bakanın ziyaret sebebi haber unsurları arasında yer almamıştır. “Uçak satmaya geldi, saz çaldı”

⁸¹⁷ HÜRRİYET, 6 Eylül 1981, 7 Eylül 1982.

başlığundan bakanın aslında Türkiye'ye 'iş' için geldiği çıkarımı yapılsa da söz konusu ticari ilişki hakkında bilgiye bu haber kupüründen ulaşılamamaktadır.⁸¹⁸

Bu bağlamda, magazinleşme yalnızca haberlerde ve haber fotoğraflarında değil, gazetelerin sayfa tasarımlarında da görülmektedir. Etli ve büyük puntolu atılan başlıklar, kullanılan dişi yazılar, seçilen renkler, haber kutuları ve bu kutulara atılan çerçeveler, seçilen fotoğraflar kadar önem taşımaktadır ve dikkat çekmektedir.

Hürriyet Gazetesinin eki Kelebek 80'li yılların başlarında haftanın belirli günleri patron ekleri vermiş, güzel makyajın yollarını öğretmiş, evlerde bulunan saksıların konacakları yerler ile ilgili de fikirler vermiştir. Kadınlara kazak modellerinin öğretildiği bu Kelebek'lerde yemek tarifleri de bulunmaktadır. Yıldız falının ihmal edilmediği gazetede ayrıca okuyucuların mektupla ilettikleri sorunları için de bir sayfa ayrılmıştır. Yine bu eklerin vazgeçilmezi fotoromanlardır. Türk şarkıcıların ve yıldızların haberlerine yer verilen Kelebek'te de Hürriyet'te olduğu gibi televizyonun yayın akışı da görülmektedir.

Hürriyet Gazetesinde 80'lerle birlikte özellikle eklerde yazı dizisi şeklinde ünlülerin evleri konu edilmiştir. Evlerin fotoğraflarının da bulunduğu haberlerde her gün bir ünlü konuk edilmiş ve evi anlatılmıştır. Yıldızların nasıl mobilyalar kullandıkları, evlerinin manzarası fotoğraflanmış, böylelikle sahip oldukları hayat standardı belgelenmiştir. Okuyucular içinse hedef belirlenmiştir. Yıldızlar gibi olmak istiyorsanız işte onların mobilyaları, evleri... Moda olanı kullanırsanız, sizin de yıldızlarla ortak yanınız olur, hayat standardınız değişir. 80'lerden önce mahrem kabul edilen özel hayat, kapılarını en zahmetsizce evlerden başlayarak açmıştır.

Darbeyle başlayan ve Evren-Özal ittifakıyla uygulanan dönüştürme projesini Ahıska şöyle ifade etmiştir:

“1980'lerin 'çağ atlama' teması hiç durmaksızın yenilenmeyi çağırıyordu.”

80'li yıllarda, darbenin kötü izleri silinmeye ve yenilenilmeye çalışılmıştır. Alınan ekonomik kararlarla para piyasaları değişmiş, bu da modanın toplumdaki yerini arttırmıştır.⁸¹⁹

Magazin basınındaki büyüyen haberlerin magazinleşmesindeki en önemli etkenlerden biri de televizyonun günlük yaşama girmesidir. Televizyonun hem daha çok eve girmesi hem de yayın saatlerinin artması ve pek tabii ki yayın çeşitliliğinin oluşmasıyla birlikte boş zamanı en çok dolduran araç haline gelmiştir. Ökten'e göre;

“Para kazanan ve harcayan azınlığı seyrederek var olan bir izleyici kitlesi oluştu. Bu 'mutlu azınlık', 'mutsuz çoğunluğun' yerine yaşar gibi olduğundan, sevgi ve hayranlığın hınç ve kıskançlığa dönüşmesi arasındaki çizgi çok ince. Toplumsal ve siyasal katılımın sansürlendiği bir kültürde yaşayanlar için 'yorucu ve sakıncalı' olmayan magazin, şimdilerde kendi şiddetini ve boğucu atmosferini oluşturarak hem kahramanlarını hem izleyicilerini, hem de gazetecileri bunaltmaya başladı.”⁸²⁰

Dağtaş'a göre de: “İktidar kavramı genişletilerek düşünüldüğünde ve ekonomik çıkarlarla bütünleşen siyasal söylemler sorgulanmaya başlandığında reklam metinlerinden magazin dergilerine, pembe ve polisiye dizilerden güldürülere, yarışma programlarından Televolelere uzanan

⁸¹⁸ HÜRRİYET, 4 Eylül 1984.

⁸¹⁹ AHISKA, Meltem. Yenal, Zafer. 2006, Aradığınız Kişiye Şu An Ulaşılmıyor Türkiye'de Hayat Tarzı Temsilleri 1980-2005, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul, s.370.

⁸²⁰ ÖKTEN, Nazlı, 20.10.2002, Magazin Ayağa Mı Düştü?, http://www.radikal.com.tr/veriler/2002/10/20/haber_53829.php, s.149.

farklı içeriklerde toplumsal iktidarın yeniden kurulduğu ve egemen söylemlerin ön plana çıktığı gözlemlenmektedir.”⁸²¹

Magazin haberlerine yalnızca oyuncular ya da şarkıcılar konu olmamaktadır. Özal ailesi yaşamları, ihtirasları, çocuklarının sorunları ve Turgut Özal’ın kapitalist, gayri-ahlaki, oportünist söylemleri magazin en önemli öğeleri olmuşlardır. Örneğin dönemin başbakanı Turgut Özal’ın eşi Semra Özal’da sonbahar kreasyonu ile magazin haberlere konu olmuştur. Vizon dergisinin Bayan Özal’ı kapak da yaptığı moda haberi Hürriyet Gazetesinde ana sayfadan anons verilmiş, gazetenin son sayfasında ise haberi yapılmıştır. Böylelikle Bayan Özal 1 Eylül 1984 tarihli Hürriyet 82 gazetesine hem birinci sayfadan hem de son sayfadan kapak olmuştur. Son sayfadaki haberde sayfanın manşet haberidir. Söz konusu haber yarım sayfa verilmiş, Vizon dergisindeki fotoğraflar da haberde kullanılmıştır.⁸²²

Gazetenin kapağı olan baş sayfasında ve son sayfasında üçüncü sayfa haberleri yer almaktadır. Cinayetler, skandallar, kazalar gazetelerin en önemli haberleri olmaya başlamıştır. Haberler büyük fotoğraflarla görülmüş, hacimsel olarak da büyük alanlar da değerlendirilmiştir. Basın, sıkıyönetimle birlikte gelen yasaklara çözümü magazinde bulmuştur. Bu dönemde, siyaset, sosyal konular ya da ekonomi hakkında yazmak neredeyse bitmiştir. Gazeteler de daha önceki sıkıyönetim dönemlerinde buldukları çözümü uygulayarak hafifletmişlerdir.⁸²³

Tan gazetesini yayın hayatına sokan Rahmi Turan, Tan’ı yönetmeye başlamadan önce Günaydın gazetesinin yayın yönetmenidir. Ancak gazete patronu Günaydın’ın ciddi tiraj kaybindan Turan’ı sorumlu tutarak kızağa çekilmiştir. Tan gazetesinin başarılı tiraj raporlarıyla birlikte Turan, Tan gazetesi gibi bir gazete daha çıkarmak için, Yeni Asır’ı kurmak üzere transfer olmuştur. Yakın tarihimizde bu yaşananlardan sonra gazete patronları ve üst düzey yöneticileri, ciddi haber gazetecilerinden ziyade Tan tipi gazeteciliğe yönelmişlerdir.⁸²⁴ 80’li yıllarda Tan gazetesinden başka yayın hayatına başlayan Playboy ve Playmen gibi porno içerikli dergiler de göze çarpmaktadır.⁸²⁵

Yazılı basın 1980’den sonra cinsellikle tanışmış, çıplak kadın bedeni teşhiri için sağlık ya da tıp söylemine gerek duymamaya başlamıştır. Hürriyet Gazetesinin hem kendisinde hem de ekinde cinselliğin ön plana çıkarıldığı çokça habere rastlamak mümkün hale gelmiştir. Zaman zaman sayfaların manşetlerine dahi taşınan bu haberlerde renkli ve büyük fotoğraflar kullanıldığı gibi fotoğraf altı haberler de yapılmıştır.

31 Ağustos 1989 tarihli Kelebek’te karşımıza çıkan haberde “Kırkıdan sonra azdı.” başlığıyla birlikte kullanılan haberde Fransız şarkıcı Sheila’nın 40 yaşından sonra ‘açılıp saçılması’ eleştirilmiştir.⁸²⁶ Ama atılan başlık ve konunun haber edinmesi zaten açılmayı eleştirmeleri magazinleşmenin verdiği tecrübeli hakem sorumluluğundan başka bir şey değildir. 21 Eylül 1982 günü Hürriyet gazetesinde “Ahu Tuğba’yı giyinik görenler zor tanıdı” başlığıyla, oyuncunun çektiği filmdeki açık sahneler yüzünden soruşturma açılması haber yapılmıştır. Haber sansasyonel bir

⁸²¹ DAĞTAŞ, Erdal. 2006, Türkiye’de Magazin Basını, Ütopya Yayıncılık, Ankara, s.149.

⁸²² HÜRRİYET, 1 Eylül 1984.

⁸²³ BİRAND, Mehmet Ali, (1984),...a.g.e....., s.216.

⁸²⁴ ÇALIŞLAR, Oral. 2006, 12 Eylül ve Andıçlanan Gazetecilik, Güncel Yayıncılık, İstanbul, s. 31.

⁸²⁵ OKTAY, Ahmet(2002), Türkiye’de Popüler Kültür, Everest Yayınları, İstanbul, s.117.

⁸²⁶ KELEBEK, 31 Ağustos 1989.

başlıkla kutu içinde değerlendirilirken, savcılığın soruşturma açtığı sahnelerden bir görüntüyü yayımlamakta sakınca görmemiştir. Haberin başlığının toplum ahlakına gönderme yapan provakatif bir özellik taşıdığı görülmektedir. Bu tür haberler artık olağan, meşru hale gelmiştir.

80’li yıllarda gazetelerde dikkat çeken bir başka özellik ise heteroseksüel söylemdir. 80’li yılların başlarında yayımlanan Hürriyet Gazetesinin eki olan Kelebek’te yıldız falları “kadınlar için” ve “erkekler için” şeklinde ayrıştırılmıştır. Cinsel kimliklerin ön plana çıktığı haberler yavaş yavaş sayfalarda kendine yer bulmaktadır. Beden politikaları ve beden söylemlerinde dönüşüm yaşanmaktadır. 7 Eylül 1982 tarihli Hürriyet Gazetesinin son sayfasında “Mahkeme karar verdi: Bülent Ersoy kadın değil, homoseksüel” başlıklı haber dikkat çekmektedir. Kişinin kendi bedeniyle ilgili kararı mahkeme vermiş ve kişiye tebliğ etmiştir. 10 Eylül 1982 tarihli Hürriyet Gazetesinin ikinci sayfasında tam sayfa ve büyük fotoğrafları olan “Bu da eşcinseller olimpiyatı” haberi dikkat çekmektedir. Gazetenin ekinde ise aile söylemi yerini korumaktadır. Aileyle eşcinseller arasında bağ kurulması bir başka tuhaf yandır.

Darbeyle birlikte 80’li yıllarda ciddi konularda ve siyasetle ilgili yazmak yasaklanınca patlak veren magazin haberciliği, zaman içerisinde tüm medyada kullanılan bir tarz olmuştur. Tiraj rakamlarını yükseltmek isteyen gazeteler çizgilerini bu bağlamda değiştirmiştir.⁸²⁷ 1980’li yıllarla birlikte ciddi gazeteler de giderek televizyonun etkisi altında kalmış ve televizyona benzemeye başlamıştır.

Günaydın grubu erkekler okurları hedef- kitlesine alarak Tan gazetesini, ev kadınları ve aileler için de Posta gazetesini yayın hayatına kazandırmıştır.⁸²⁸ Magazinleşen basın bu örnekleri, cinselliği kışkırtmanın, pornografiyi artırmanın yanı sıra, özellikle yıldızların olmak üzere, özel hayata saygısız yayıncılık yolunu seçmişlerdir. Sorumsuz ve abartılı dedikodu haberciliği basın dünyasında bu şekilde kendine yer bulmuştur.⁸²⁹

12 Eylül darbesiyle birlikte ülke’de, depolitizasyon dönemlerine özgü bir kültürel doku oluşmuştur. Yeşilçam seks filmleriyle, müzik ise arabeskle bu dönemde anılmaya başlamıştır. Bireysel özlemlerinin ön plana çıkması yine bu döneme rastlamıştır.⁸³⁰ Kozanoğlu’na göre, insanlar “Biz birey olduk, eski kalıpları reddediyoruz artık” diyorlardı.⁸³¹ Aslında halktan yükselen bu söz artık dönüşüm sağlandığını gösteriyordu. Darbe amacına ulaşmış, darbenin ürünleri olan Cumhurbaşkanı Kenan Evren apolitikleşmenin; Başbakan Turgut Özal ise magazinleşmenin, modanın, tüketimin sembolü olmuştur.

Medyada, izlenme ve satış oranları tek başarı biçimi olarak görülmektedir. Bu bağlamda magazin ve eğlence haberleri artık özel sayfalarında ya da kendilerine

⁸²⁷ KÖKTENER, Aysun (2002), İstanbul , s. 202.

⁸²⁸ ÇALIŞLAR, Oral (2006),.....a.g.e..... , s. 33.

⁸²⁹ OKTAY, Ahmet(2002),.....a.g.e..... , s.104.

⁸³⁰ BİRAND, Mehmet Ali, (1984), ...a.g.e.....s.18.

⁸³¹ KOZANOĞLU, Can. 2004, Cilalı İmaj Devri, İletişim Yayınları, İstanbul,s.127.

ayrılmış özel zaman dilimlerinden başka ana haber bültenlerinde, ya da gazetelerin vitrini olarak da anılan ana sayfalarında kendilerine yer bulmaktadırlar.⁸³²

12 Eylül 1980 darbesiyle birlikte basın dünyasında da bazı değişiklikler yaşanmaya başlanmıştır. Bu dönemde bazı gazeteler yayın hayatından çekilirken, bazı yeni gazeteler basın dünyasına merhaba demiştir. Ancak yazılı basının bu dönemde önemli oranda okur kaybettiği görülmektedir. Darbeyle birlikte gelen sansür dönemiyle birlikte hem okur sayısında hem de etkinlik düzeylerinde ciddi kan kaybeden basın magazine yönelmiştir.⁸³³ Bu dönemde yayın hayatlarına başlayan, asparagas ve erotik haberlere yer veren gazetelerin tirajları milyonları bulmaktadır.⁸³⁴

12 Eylül hareketi ülkedeki tüm muhalif sesleri susturmuş, özellikle basın kuruluşları sıkıyönetim esasları çerçevesinde görev yapar hale gelmişti. Anılan dönemde yapılan baskılar nedeniyle, basının siyasî nitelikli haberlerden uzaklaşarak, tirajı belli bir seviyede tutmak ve ekonomik olarak ayakta durmak adına magazin habere ve ayrıca insanoğlunun en temel içgüdüğü olan cinsel ağırlıklı konulara yönelmesi söz konusu olmuştur.⁸³⁵

Nitekim 1980 yılından itibaren izlenen ekonomik politikaların etkisiyle geleneksel gazeteci ailelerin medya sahipliğini bırakmasının ardından, medya dışı sermayenin alana kanalize olması sonucunda, çıkarları ve asıl işleri farklı olan kişilerin medyayı amaçları doğrultusunda kullanma yoluna gittikleri gözlenmektedir. Sahiplik yapısında ortaya çıkan değişimlerin ardından araçların mülkiyetlerinin belirli kesimlerde toplanmasının da etkisiyle program içeriklerinde bir zenginleşme ve çeşitlenme olmadığı gibi, aksine kanallar aynı tür ve içerikteki programlarla izleyicilerin karşısına çıkmışlardır.⁸³⁶

Darbenin yanı sıra Özal ile birlikte ivme kazanan liberalleşme, ekonomik düzendeki değişim, basında magazinleşme sürecini hızlandırmıştır.⁸³⁷ 1980 dönemi sonrasında ise ülkede yeni değerleri ortaya çıkmıştır. Bu yeni değerlerle birlikte oluşan yeni fırsatlardan yararlananlar sınıf atlamışlardır.

Magazine yöneliş durumu tüm medya kurumlarında karşımıza çıkmaktadır. Basının magazinselleşmesi 80'li yıllarda başlamış olsa da 90'lı yıllarda iyice belirgin hale gelmiştir.⁸³⁸ Türkiye'de magazinleşme eğilimi 1980 sonrasında başlamış, 1990'larda ise hız kazanmıştır. Bu süreçte her şey magazinleşmiştir. Yazılı basınla başlayan bu süreç, görsel medyada "Televole" ve "Paparazzi" türü programlarla kendilerine yer bulmuşlardır. Magazinleşme sürecinden fikir gazeteleri ve televizyonlardaki ana haber bültenleri de etkilenmişlerdir.⁸³⁹

⁸³² KAYA, Raşit, 28.4.2007, Türkiye'de 1980 Sonrası Medyanın Gelişimi Ve İdeoloji Gereksinimi, <http://www.dorduncukuvvetmedya.com/arsiv/akaya.htm>

⁸³³ ÇALIŞLAR, Oral(2006),.....a.g.e....., s. 45.

⁸³⁴ BİRAND, Mehmet Ali, (1984), ...a.g.e....., s.217.

⁸³⁵ ÖZGEN, Murat. 2004, ...a.g.e....465.

⁸³⁶ IŞIK, Metin. 2005, "Medya ve Demokrasi Paradoksu: Medya Yoluyla Demokrasinin Tehdit Edilmesi", Selçuk İletişim Dergisi, Cilt:3, s.119.

⁸³⁷ TOPÇUOĞLU, N. Nur. 1996, Basında Reklam Ve Tüketim Olgusu, Vadi Yayınları, Ankara,s.38.

⁸³⁸ ÖZGEN, Murat. 2004, ...a.g.e....466.

⁸³⁹ DAĞTAŞ, Erdal. 2006, Türkiye'de Magazin Basını, Ütopya Yayıncılık, Ankara ,s.189.

Darbenin ve liberal ekonomiye geçişin yanı sıra 1989'da özel televizyon kanallarının açılmasıyla birlikte gazetelerin tasarımlarında ve içeriklerinde değişiklikler meydana gelmiştir. Bu dönemle birlikte gazeteler televizyonlarla yarışmak zorunda kalmışlar, reklam pastasından pay alabilmek için de rekabet kızıışmıştır. 1980 yılından sonra liberal ekonomi politikalarının uygulanmasıyla birlikte gazete kâğıdının fiyatı hızla artmıştır. Kâğıttaki sübvansiyonların da kaldırılmasıyla birlikte yazılı basın ilanlara, özellikle de özel ilanlara yönelmek durumunda kalmıştır. Gazeteler daha çok ilan alabilmek için promosyonlara yönelmiştir⁸⁴⁰

1980 yılı Türkiye için her konuda büyük bir dönüm noktasıdır. 80'li yıllarda, yaşamın birçok alanında olduğu gibi siyasal hayatta ve medyada da büyük değişimler yaşanmıştır. Darbeyle gelen iktidar, basına neredeyse, nefes aldırılmayacak kadar sansür uygulamışlardır. Dönemin tek kanalı olan Türkiye'nin ilk devlet televizyonu TRT ise bu dönemde yoğun bir propaganda aracı olarak kullanılmıştır.⁸⁴¹

80 sonrasında özel radyo ve televizyonlarla birlikte yazılı basında da bir çeşitlenme başlamıştır. Bu dönemde, gazetelerin baskı kaliteleriyle birlikte sayfalarında da değişim görülmektedir. 80 sonrasında, basın artık bir sanayi sektörüdür. 80 sonrası dönemle birlikte kitle iletişim araçları tüketimi teşvik edici bir işlev de yüklenmişlerdir. Bu işlevi yeni bir biçimle yerine getirmeye başlamışlardır. Haber diliyle yazılmış reklam yazıları ya da reklam amaçlı yazılan haberlerde yapılan ürün tanıtımları bu yeni biçimin en belirgin özelliğidir.

Bu yeni görünüm ana hatlarıyla ele alınarak incelenirse, 80'lerden günümüze değin yapılan yasal kısıtlamalara dayanarak çok sayıda gazete, radyo ve televizyonun kapatıldığı, bir çok gazetecinin adli soruşturmaya uğradığı görülecektir. Siyasal konjonktür meslek mensupları ve yöneticiler için kaçınılmaz oto sansür uygulamalarını beraberinde getirmiş, bu durum içselleştirilmiş ve yayıncılık anlayışı adeta geri dönülemez bir biçimde 'zararsız' yani eğlendirici içeriğe doğru kaymıştır. Depolitizasyon sürecinin gösterdiği istikamette yayın yapabilmek ve içeriği cazip bir biçimde doldurmak çabası, basında magazinleşme dönemini başlatan ve geliştiren önemli bir faktör olmuştur.

80'li yıllarda Türkiye Batı'daki neo-liberal yönelişlerin ve ülkede yaşanan ekonomik, siyasî ve toplumsal kaosun etkisiyle 24 Ocak Ekonomik Kararları ile başlayan, 80 askeri müdahalesi ile uygulanabilirliği sağlanan yeni bir ekonomik ve politik yapılanmanın yaşandığı bir döneme girmiştir. Bu dönemdeki kısıtlamalar ve büyük sermayenin medya sektöründeki egemenliğinin ileri boyutlara ulaşması medyanın yeni bir görünüm kazanmasına neden olmuştur.

⁸⁴⁰ KAVAKLI, Nurhan. 2005, Bir Gazetenin Tarihi Akşam, Yapı Kredi Yayınları-2219, Cogito-139, İstanbul, s.246.

⁸⁴¹ KAYA, Raşit, 28.4.2007, Türkiye'de 1980 Sonrası Medyanın Gelişimi Ve İdeoloji Gereksinimi, <http://www.dorduncukuvvetmedya.com/arsiv/akaya.htm>

Yine darbenin ekonomik ve iç nedenleri, dönemin Türk Dış Politikası başlığında ele aldığımız konularda depolitisasyon süreci devamında magazinleşmenin ortaya çıkması 24 Ocak Kararlarıyla yakından alakalıdır. Çünkü toplum siyasetten uzak kalarak düşünme yetisi elinden alınacak, beynini askıya aldığı için bedeniyle yaşamaya başlayacaktı. Beyin kontrolü, tasarrufu, idare etmeye yönlendirirken; beden her zaman arzulara, isteğe, tüketmeye yönlendirir. Beynini askıya alan uluslar küresel neo-liberal sistemin en beğendiği ve ortaya çıkarmaya çalıştığı insan tipidir. Böylece tüketme anlayışı içinde bedeninin isteklerini gerçekleştirmeye çalışan insanlar küresel kapitalist tröstlerin, şirketlerin en iyi müşterisi haline gelecek ve bu tröstler karlarını her geçen gün daha fazla arttıracaklardı.

Türkiye’de 1980 müdahalesiyle önce apolitik bir toplum yaratılmaya çalışılmış, başarılı da olunmuştur. Daha sonra siyasetten uzaklaşmış olan millet bu boşluğu doldurmak için magazinleşme sürecine itilmiş, yönlendirilmiştir. Devlet kurumları, siyasîleri, medyası ile kanalize edilen toplum her geçen gün özentisi olarak gördüğü şahsiyetleri model almış ve onlar gibi yaşamaya başlamıştır.

Birkaç siyasînin, zenginin ve aktör-aktris milletin önüne model olarak konulmuş ve medya aracılığıyla bu kişiliklerin hayatları yansıtılmıştır. Böylece lüks, marka, moda kavramıyla tanışan insanlar tüketimle daha barışık hale gelmiş bu da küresel ve bölgesel şirketlerin kar marjını her geçen gün daha arttırmıştır. Yani hem iç hem dış dinamiklerden dolayı toplumun önce depolitize edilmesi, sonra da kapitalizmin arz unsurunun yanında talep unsurunun sağlanması için magazinleştirilmesi gerekiyordu.

YEDİNCİ BÖLÜM

KARŞILAŞTIRMA VE DEĞERLENDİRME

7.1. SİVİL-ASKER İLİŞKİLERİNE YÖNELİK KURAMLAR

Dünyanın çeşitli yerlerinde çok sayıda ülkede askerlerin siyasal yasama sık sık müdahalesi söz konusu iken, diğerlerinde aynı kurumun siyasetten göreceli olarak daha uzak kalıp kendi profesyonellik sınırlarının dışına pek çıkmadığını görmekteyiz. Açıkça anlaşılmaktadır ki askerlerin potansiyel olarak sivil yönetimin müdahale eğiliminin varlığı genel olarak kabul edilmekle birlikte bu eğilimin eyleme dönüşmesi için belirli koşulların varlığını gerektirmektedir. Bu koşulların neler olabileceği konusunda farklı açıklamalar bulunmaktadır.

Bir grup siyaset bilimcisi, ordunun fiziksel gücü verilen eğitim ile aşıl原因an değerler ve amaçlar bakımından zaten her an siyasete hazır olduğunu ileriye sürmektedir. Bir başka grup ise çevresel faktörlerden ülkenin kültürel özelliklerinin askerleri müdahaleye sevk etmede en önemli etken olduğunu savunmaktadır.

Ayrıca diğer çevresel faktörler diyebileceğimiz sivil siyasal yönetimin idari etkisini yitirmesi meşruiyetinin aşınması sivil düzenin bozulup siyasal şiddet ve terörün yaygınlaşması, ekonomik gelişmenin durması ve ekonominin çökmesi, ülke içinde etnik ayrılıkların bulunması gibi değişkenlerde askeri müdahalelerin nedenleri arasında sıkça görülen faktörlerdir.

Konuyla ilgili literatürde eserleri olan tanınmış olan akademisyenlerin çalışmalarının temelinde sağlıklı bir sivil asker ilişkisinin nasıl sağlanabileceğine cevap aranmaktadır. Samuel Huntington sivil denetimi öznel ve nesnel olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Öznel denetim bir bakıma sivil gücün son derece güçlü duruma gelmesi demektir. Buradaki sivil güç kavramı hem hükümeti, hem de başta sivil toplum kuruluşları olmak üzere toplumdaki diğer güçleri içermektedir. Öznel sivil denetim modelinde kontrol sivil kurumlar aracılığıyla yapılmaktadır.

Huntington modelinin, temelini nesnel sivil denetim teşkil eder. Huntington'a göre sivil denetimi sağlayabilmenin yolu askerin profesyonelleşmesinden geçmektedir. Modele göre orduda profesyonelleşme arttıkça gönüllü itaat de artar. Askerlere tanınan özerklik profesyonelleşmeye, profesyonelleşme politik tarafsızlığa, o da gönüllü itaate yol açar. Ana strateji ve askeri politikanın temel çerçevesini siviller çizerken, operasyona ait taktik detaylar askerlere bırakılır. Siviller detaylara müdahale etmez. Askeri konularda askerlerin bilgisine ve yeterliliğine güvenilir. Askerler tamamen güvenlik konuları ile meşgul olurlar. Siviller özerk bir askeri profesyonelleşme ve bağımsız bir askeri hareket alanının varlığını kabul eder. Askeri işlere müdahale profesyonelleşmeyi zayıflatır ve sonuçta nesnel sivil denetim ilkesine zarar verir.

Askeri işleri uzmanlarına bırakmanın rahatlığı ve güvenliğiyle siviller enerjilerini ekonomik, sosyal ve politik işlere ayırır. Askerler bu sivil alanlara müdahale etmezler.⁸⁴² Profesyonel ordu askeri konular dışındaki yetersizliğini kabul eder ve hükümete itaat eder.⁸⁴³ Eğer askerler sivil konular hakkında göreceli olarak daha az bilgi sahibi olurlarsa sivillerden daha iyi yapamama korkusuyla müdahale etmekte isteksiz olacaktırlar. Nesnel sivil denetim, orduyu askeri anlamda güçlendirirken politik olarak zayıflatır. Yüksek derecede profesyonelleşmiş bir ordu meşru hükümetin emirlerini yerine getirmek için hazır bekler. Bu nedenle devlet bağımsız askeri alanı teşvik etmelidir. Askerin sivil gruplar tarafından politikanın içine çekilmesi bir yandan etkinliğini azaltır ve güvenliği tehlikeye düşürür, öte yandan askerleri politikaya müdahale etmeye teşvik eder.

Huntington'un modeli bugünkü durumu açıklamada yetersizdir. Askeri okullarda askeri eğitimin yanı sıra siyaset bilimi, hukuk, ekonomi ve işletme gibi alanlarda da dersler verilmektedir. Başka bir ifadeyle askerler kendi uzmanlıkları dışında sivillere ait birçok konularda da uzmanlaşmaktadır. Teorik olarak profesyonelleşmenin orduyu politikadan uzaklaştıracağı ve savunma konularında uzmanlaşmaya yönelteceği varsayılmıştır. Ancak burada iki temel sorun vardır. Birincisi Kohn'un ve Huntington'un formüllerinde yer alan ve paradoks olarak tanımlanan sorun, askerin özerkliği arttıkça gerçek anlamda sivil denetimin zayıflamasıdır. Nesnel sivil denetim askerin politikaya müdahalesini azaltabilir ancak öte yandan bu alanın tamamen askerlere bırakılması sivillerin askeri işler üzerindeki kontrolünü de zayıflatır. Sonunda askeri ve sivil sorumluluğun sınırlarının nerede ve nasıl başlayıp bittiği konusunda daima bir anlaşmazlık olacaktır.⁸⁴⁴ İkinci sorun ise iyi eğitim nedeniyle askerlerin askerlik dışı konularda öne çıkmalarıdır. Yani bir

⁸⁴² HUNTINGTON, S.P: "Democracy and Armed Forces: Reforming Civil-Military Relations" , Harvard University Press, 1961,s.380.

⁸⁴³ HUNTINGTON, S.P: "Civil-Military Relations" International Encyclopedia of the Social Sciences, ed. David. C. Sills, New York, 1972, s.493.

⁸⁴⁴ KALIN, R.H: "The Fargatteu Fundamentals of Civilian Control of the Military in Democratic Government, Project on U.S. Post Cold-War Civil-Military Relations Working Paper" No: 11, Cambridge: Harvard University, Fohn M. Olin Institute for Straregic Reseources, 1971,s.4.

yandan siviller savunma konusunu tamamen askerlere bırakarak bu konuya yabancılaşırken öte yandan askerler sivillerin uzmanlık alanlarına yakınlaşmaktadır.

Huntington'un modeli, demokratikleşme sürecindeki ülkelerdeki sivil asker ilişkilerini açıklamaktan uzaktır. Demokrasinin tamamen yerleşmemiş olduğu ülkelerde askerlerin profesyonelleşme ümidiyle denetimden uzak bırakılması telafisi güç veya imkansız sorunlara yol açabilmektedir. Örneğin Latin Amerika ülkelerinde profesyonelleşme, müdahaleleri önlemek yerine kişisellikten kurumsallığa dönüştürmüştür.⁸⁴⁵ Türkiye'de ordunun profesyonelleşmesi politikaya ilgisini azaltmayıp tam tersine arttırmıştır. Askerler güvenlik dışında birçok konuda kendilerine görev düştüğüne inanmaktadır. Kaldı ki güvenliğin tanımı konusunda da sivillerle askerler arasında görüş birliği olduğu söylenemez. Demokratik değerleri tamamen özümsemiş toplumlar için belki uygun olabilecek bu yaklaşım, Kohn'un dediği gibi yine de risklidir.

Samuel Finer'a göre; yalnız başına profesyonelleşme askerin siyasete müdahalesini önleyemez. Profesyonelleşmenin bazı özellikleri orduyu sivil idareyi devirmeye teşvik edebilir. Örneğin askerlerin kendine güveni artar ve rahatlıkla darbe yapabileceği duygusuna kapılabilirler. Ayrıca profesyonel ordularda kendilerini iktidardaki hükümetten çok devletin hizmetçisi görme ve böylece sivil önderlerin otoritesini zayıflatma eğilimi vardır.⁸⁴⁶ Bir ülkede askeri müdahalenin derecesi o toplumun siyasî kültürünün ve sivil örgütlerinin gelişmişlik düzeyine bağlıdır. Politik kültürün gelişmemiş olması daha çok askeri müdahaleye yol açabilir. O nedenle askerler gönüllü olarak sivil denetim ilkesine bağlı olmalıdırlar.

Apolitik ve tarafsız, toplumdan göreceli olarak ayrılmış bir askerlik mesleğini öngören Huntington'un aksine Janowitz, politikaya duyarlı ve toplumla bütünleşmiş bir ordu modelini savunmaktadır. Janowitz'e göre askerlik mesleği diğer mesleklerin ve kurumların da nüfuz ettiği ciddi bir dönüşüm süreci geçirmektedir. Dolayısıyla sivil denetim ancak sosyalleşme süreciyle sağlanabilir.⁸⁴⁷ Askeri işlerin her aşamasında sıkı bir sivil denetim gereklidir. Ordunun toplumun değerlerine sıcak bakması ve sempati duyması sivil-asker iletişimini kolaylaştırır. Janowitz karşılıklı anlaşmayı arttırmak için sivil toplum ile ordu arasındaki bağların arttırılmasının yararlı olacağını savunmaktadır.⁸⁴⁸ Janowitz'e göre ordunun temel sorumluluğu topluma karşıdır ve eğer toplum değişiyorsa, ordu da bu değişime ayak uydurmalıdır. Tartışılan şey askerlere bırakılacak mesleki özerkliğin sınırlarıdır. Bu da ulusal savunma politikalarından ziyade ordunun iç işleyişine yöneliktir.

Feaver'ın teorisini diğerlerinden ayıran özellik onun sivil denetimin nasıl sağlanabileceğinden ziyade demokratik bir ülkede sivil asker ilişkilerinin nasıl olması gerektiğine vurgu yapıyor olmasıdır.

Schiff'in uyum teorisi de Janowitz'e benzer şekilde sivillerle askerler arasında karşılıklı anlayışa vurgu yapmaktadır.⁸⁴⁹ Bu kuram sivillerin orduyu kontrolü yerine askeri ve siyasal elit ile toplum arasında diyalog ve uzlaşmayı ön plana çıkarmaktadır. Üç grubun ordunun sosyal kompozisyonu, siyasî karar süreci

⁸⁴⁵ WELCH, C.E., No Farewell to Arms, Military Disengagement From Politics In Africa and Latin America (Boulder: Westview, 1987) s. 35.

⁸⁴⁶ FİNER, S.E.: The Man On Horseback: The Role of Military in Politics. Middleses, Penguin Books ,1975, s.24-27.

⁸⁴⁷ JANOWITZ, M., "From Institutional to Geopatrian: The Need for Conceptual Clarity" Armed Forces & Society, vol.4, Issue, November 1977.

⁸⁴⁸ WILLIAMS, J.A., The Military and Modern Society; Civil-Military Relations in Post Cold War America, (September 1999), vol. 14, Issue 9, s. 2.

⁸⁴⁹ SCHIFF, R.L., Civil-Military Relations Reconsidered: A Theory of Concordance, Armed Forces & Society, Fall, 1951, s. 12-13.

askere alma metodu ve ordu tipi gibi konularda fikir birliği içinde olmaları müdahale ihtimalini azaltır. Uyum teorisi sivil ve askeri kurumlar arasındaki sınırın karışmasını tavsiye etmediği gibi kesin bir ayrımı da önermez.

Bland'a göre; sivil denetimin sağlanması sivil ve askeri liderler arasında sorumluluğun paylaşılması ile mümkündür.⁸⁵⁰ Teori iki temel varsayım üzerine kurulmuştur. Birincisi ordunun yönetimi ve faaliyetlerinin yegane meşru kaynağının askeri yapı dışındaki siviller olduğudur. Buna göre ordu istediği gibi davranma hakkına sahip değildir. İkinci varsayıma göre sivil denetim değişen fikirler, değerler, şartlar, olaylar, kişilikler, kriz ve savaş baskısından kolayca etkilenen dinamik bir süreçtir. Richard Betts'e göre askeri liderler bu süreçte karar mekanizmasında yer almalıdırlar. Sivil yöneticilerin askeri liderleri göz ardı etmeleri halinde askerler yönetime yabancılaşırlar. Bland'a göre hükümet görüşlerini dikkate almayacak olsa bile üst düzey askeri komutanlarla istişare etmelidir. İstikrarlı bir ilişki ancak sivillerle askerler arasında bir uzlaşma olması durumunda mümkündür.

Kurallar üzerindeki tek taraflı değişiklikler karşı tarafın buna direnmesine yol açacak ve belki şiddetli bir anlaşmazlık doğacaktır. İki taraftan sivil kanat en azından ulusal politikaları, savunma kaynaklarının dağıtım politikası ve nihayet güç kullanımı gibi konularda belirleyici olmalıdır. Askerler ise askeri doktrin, disiplin, iç işleyiş ve örgütlenme, general altı rütbelerin dağıtım ve operasyonlarda birliklerin taktik yönetimi konularında söz sahibi olmalıdır. Bu ortak sorumluluk alanları yasalar ve normlar tarafından açıkça belirlenmiş olmalıdır.

Sivil-asker ilişkisi konusundaki teorilerinin geliştirilemediğinden şikayet eden Feaver'a göre konu ile ilgili çok sayıda akademik çalışma yapılmış olmakla birlikte bunların neredeyse tamamı Huntington ve Janowitz tarafından otuz kırk yıl önce kurulan modeller hakkındadır. Oysa ne Huntington, ne de Janowitz sivil denetim sorununu tam olarak açıklayamamıştır. Dolayısıyla onların modelleri gelecek için rehberlik teşkil etmekten uzaktır.⁸⁵¹ Sadece darbeler üzerinde yoğunlaşan teoriler sivil-asker ilişkilerini yeterince açıklayamazlar. Bu nedenle yeni bir teorinin geliştirilmesi gerektiğine inanan Feaver kendi modelini kurmuştur. Feaver'ın modeli öncelikle Amerika Birleşik Devletlerindeki sivil-asker ilişkisini açıklamaya yöneliktir. Ancak Feaver, modelinin bütün demokratik ülkelere uygulanabileceğini söylemektedir. Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı gibi Huntington, Janowitz, Schiff, Bland ve burada yer verilmeyen birçok akademisyenin teorik çalışmalarının temelinde sağlıklı bir sivil-asker ilişkisinin nasıl kurulabileceği sorusuna aranan cevap yatmaktadır. Huntington 'un profesyonelleşme, Janowitz'in sosyalleşme ve Bland'in de sorumluluğun paylaşılması yaklaşımlarında sivil denetimin gerekliliği konusunda bir görüş ayrılığı yoktur. Yaklaşımların hepsi ordunun mutlak surette sivillerin kontrolünde olması gereğini savunmaktadır.

Feaver tarafından geliştirilen Aracılık teorisi (agency theory) sivil-asker ilişkilerini devam eden bir stratejik etkileşim süreci olarak değerlendirmektedir. Teoriye göre sivil-asker ilişkileri aracılığın dezavantajlarını uzmanlaşmanın avantajları ile dengelemek isteyen sivillerle başlar. En büyük avantaj, askeri görevin uzmanlar tarafından ifa edilmesi nedeniyle sivil yöneticilere diğer işler için boş zaman ve enerji sağlamasıdır. Dezavantaj ise sivillerin işlerin bir kısmını havale ettiği araçların, yani askerlerin konumlarını halkın değil de kendi çıkarları için kullanması ihtimalidir. Teoriye göre siviller özellikle güç kullanımı gibi alanlarda

⁸⁵⁰ BLAND,D. L., A United Theory of Civil-Military Relations Armed Forces & Society, vol. 26, Issue 1,Fall 1991, s.2.

⁸⁵¹ FEAVER,P.D. , "The Civil-Military Problem, Samuel Huntington, Morris Janowitz, and the Question of Civilian Control." Armed Forces & Society 2.3 (Winter 1996), s.2/20.

politika oluşturulmasında askerlere yetki devrederler. Sonra siviller devredilen yetkinin nasıl denetleneceğini belirlerler. Askerler de yetki devrini arttıracak, denetlemeyi azaltacak uyumlu politikalar izlerler.⁸⁵² Siviller askerlere güvenip yetki devrederken askerlerin sivil talepleri en iyi şekilde uygulayacaklarını kabul ederler. Siviller özellikle maliyetin yüksek olduğu, askeri uzmanlıkla yakından ilgili, kamuoyunca fazla önemsenmeyen konularda yakın geçmişte bir çatışma olmamışsa askerlere yetki devrederler.

Feaver, sivillerle askerler arasındaki ilişkiyi bir amir-memur, üst-ast ilişkisi olarak tanımlıyor ve bunu oyun teorisi ile açıklıyor. Oyun, zoraki denetlemenin birtakım maliyetlerinin olduğu bir ortamda sivillerin askerleri nasıl denetleyeceklerine karar vermeleri ile başlıyor.⁸⁵³ Siviller denetimin türüne karar verirlerken zoraki bir denetimin varlığı ve yokluğu durumunda askerlerin nasıl tepki vereceklerini dikkate alırlar. Zoraki denetlemede askerin hoşuna gitmeyecek bazı denetim mekanizmaları askere rağmen devreye sokulur. Sivillerin kararından sonra askerler o kararı kabul edip uymak veya kabul etmeyip bir şekilde uymama arasında tercih yaparlar. Askerler nasıl davranacaklarına karar verirken tavırlarının cezalandırılıp cezalandırılmayacağını dikkate alırlar. Modele göre sivillerde zoraki denetleme, askerlerde de bu denetime uymama eğilimi olunca sorun çıkar.

Siviller denetleme mekanizmasına karar verdikten sonra askerler denetime uyma ile denetimden kaçma, sivillerin istediğini tam olarak yapma ile sivil emirleri ihlal etmek arasında bir karar verir. Askerler sivillerin istediğini sivillerin istediği şekilde tam bir ustalık ve titizlikle ve karar verme sürecinde sivillerin üstün rolünü güçlendirecek tarzda tam olarak yaparlarsa emre uydukları kabul edilir. Tembellik, itaatsizlik veya önüne geçilebilir bir yetersizlik sebebiyle askerler sivillerin istediğini yapmazsa veya sivillerin istediği şekilde yapmazsa veya sivillerin gelecek kararları verebilme yeteneğini baltalar tarzda yaparsa kaytarmış, denetimden kaçmış oldukları kabul edilir.

Siviller eğer ısrarlı bir denetim yaparsa itaatsizlik veya kaytarma olup olmadığını tespit edebilirler. İtaatsizliğin tespit edilmesi halinde iki türlü davranış sergilenebilir: İtaatsizliği cezalandırmak veya cezalandırmamak. Burada esas nokta cezalandırmanın kaçınılmaz sonuç olmasıdır. Zaman zaman siviller cezalandırmaktan kaçınabilirler veya askerler de cezalandırılmayacaklarını düşünebilirler. Feaver'a göre cezalandırma ihtimali sivillerle askerlerin göreceli güçlerine bağlıdır. Zoraki müdahale sorun çıkartır. Çünkü bütün bürokratlar gibi askerler de işlerinde özerklikten yanadır. Aynı şekilde sivillerin emrine itaatsizlik de sorun çıkartır. Kaytarma cezalandırıldığında çatışma kaçınılmazdır. Kaytarma cezalandırılmasa bile böyle bir davranış demokrasi teorisinde idealize edilen mükemmel sivil-asker ilişkisinden sapma olarak kabul edileceği için sorun olmaya devam eder.

Feaver, modelinin demokratik ülkelere genelleştirilebileceğini söylerken ordunun kimi patron olarak gördüğü gibi önemli bir soruna işaret etmektedir. Model, askerlerin daima itaat ettiğini varsaymaz. Ancak modelde kesin olan bir şey varsa o da askerlerin kendilerini hükümetin hizmetinde görmeleri gerektiğidir. Bağlılık hükümetedir, devlete veya başka bir şeye değil. Sivil asker ilişkileri bir çeşit amir memur ilişkisidir ve askerler halk tarafından seçilmiş hükümetlerin kararlarına uymak zorundadırlar.

⁸⁵² FEAVER,P.D. (Winter 1996).....a.g.e....., s.3/55.

⁸⁵³ FEAVER P.D., "Crisis as Shirking: An Agency Theor Explanation of the Souring of American Civil-Military Relation,." Armed Forces & Society vol.24, Issue3, (Spring 1998), s.2/18.

7.2. SİVİL DENETİM

Sivillerle askerler arasındaki ilişkiler üç düzeyde gerçekleşir. Birincisi bir bütün olarak ordu ile toplum arasındaki ilişkilerdir. İkincisi ordunun üst düzey komutanları (elit kesim) ile toplumun elitleri arasındaki ilişkidir. Üçüncüsü de silahlı kuvvetlerin komutanları ile toplumun üst düzey siyasî liderleri arasındaki ilişkidir.⁸⁵⁴ Sivil asker ilişkilerinden kasıt bu üç düzeyde gerçekleştirilen ilişkilerin tamamıdır. Askeri müdahale deyince akla ilk olarak darbeler gelmektedir. Welch'e göre siyasî sisteme askeri müdahale genellikle zor/güç kullanılarak sivil hükümetlerin değiştirilmesi anlamında kullanılmaktadır.⁸⁵⁵ Oysa demokratik sistemlerde askeri müdahale, hükümetlerin zor kullanılarak yıkılmasından daha fazla bir anlam ifade etmektedir. Bir ülkede sağlıklı sivil-asker ilişkilerinden bahsedebilmek için askeri darbelerin olmaması yeterli değildir. Darbe sorununu çözmek askerin tarafsızlığı ve genel denetim sorununu çözmek anlamına gelmiyor. Feaver askerlerin istediğimiz şeyleri yapıp yapmayacaklarını soruyor. Bir ordu darbe yapmadan da sivil denetimi zayıflatabilir.⁸⁵⁶

Welch askeri müdahale ile sivil denetim arasında kalan bir "gri" alanın varlığına işaret etmekte ve bu alanı askerin politikaya katılımı olarak tanımlamaktadır. Bu yaklaşım günümüzdeki sivil-asker ilişkilerini anlamayı kolaylaştırmaktadır. Çünkü birçok ülkedeki politik durum ne tam bir askeri müdahale ne de tam bir sivil denetim koşullarına uymaktadır.⁸⁵⁷ Askeri müdahale olmamasına rağmen askerlerin politikada etkin rol oynamaları o ülkede politik yaşamın müdahale ile sivil denetim arasındaki gri alanda gerçekleşmesine yol açmaktadır. Welch'in gri alan olarak tanımladığı askerin politik katılımı Türkiye'de çoğu kez sivil hükümetlere rağmen olduğundan ve demokratik seçimlerle iş başına gelmiş hükümetlerin tavır, tutum ve politikalarını yeniden gözden geçirmelerine veya değiştirmelerine yol açtığından bu tür "katılımlar" müdahale olarak değerlendirilmiştir.

Otto Pick, Stefan Sarvas ve Stanislav Stach sivil-asker ilişkilerini ordu ile toplum arasında resmi ve gayri resmi ilişkiler ağı olarak tanımlamaktadır. Bu ilişki resmi düzeyde ordunun toplum içerisindeki pozisyonunu belirleyen kanunlar ile toplum tarafından uygulanan kontrol mekanizmalarını içermektedir. Gayri resmi düzeydeki ilişkilerden kasıt ordu ile politikacılar, siyasî partiler, iş dünyası, basın ve halk arasındaki resmi olmayan ilişkilerdir.⁸⁵⁸

Marina Caparini'ye göre ilişkileri askeri kurum ile hükümet, kamuoyu liderleri ve toplum arasındaki etkileşimler oluşturmaktadır.⁸⁵⁹ Sivil denetimden kasıt temel kararların sivillerin başında bulunduğu hükümet tarafından verilmesi ve askerlerin de bu kararlara uyup gereklerini etkin bir şekilde yerine getirmeleridir. Nihai güç hükümet başkanındadır.⁸⁶⁰ Teorik olarak ulusal güvenlik dahil hükümetin bütün kararları silahlı kuvvetler üyeleri dışındaki görevliler tarafından oluşturulmalıdır. Bu görevliler demokrasilerde halk tarafından seçilen temsilciler veya onların atadıkları kişilerdir. Demokrasinin gereği, idari yapıda aralarında

⁸⁵⁴ HUNTINGTON, S.P.(1972).....a.g.e....., s.487.

⁸⁵⁵ WELCH,C.E.(19 87).....a.g.e....., s. 12.

⁸⁵⁶ FEAVER,P.D.(Winter 1996).....a.g.e....., s.4/20.

⁸⁵⁷ WELCH,C.E.(19 87)....a.g.e....s.12-13.

⁸⁵⁸ PICK,O., SAYRAS,S. ve STACH,S "Democratie Control Over Security Policyand Armed Forees", Centre for Security Studies and Conhict Research website, (çevrimiçi), http://www.fsk.ethz.ch/pub/jzuercherjzu_41_ch3.htm, s.3/31.

⁸⁵⁹ CAPARİNİ,M, "The Challenge of Establishing Democratic Civilian Control Over the Armed Forces of Central and Eastern Europe", Canadacian Defense Quarterly, (Winter 1997), s.16.

⁸⁶⁰ WELCH,C.E.(19 87)....a.g.e....s.12.

askerlerin de bulunduğu seçilmemişlerin, başka bir ifade ile atanmışların seçilmişler tarafından yönetilmesidir.⁸⁶¹ Prensip olarak sivil denetim mutlak ve kuşatıcıdır. Sivil liderler tarafından görevlendirilmedikçe askerlerin hiçbir karar alma yetkileri ve sorumlulukları yoktur. Kohn'a göre askerlerin seçilmiş siviller tarafından kontrol edilmesi esastır. Ordu toplumu tanımlamak için değil, savunmak için vardır. Bir ülkede demokrasi olmadan sivil denetim sağlanmış olabilir ancak demokrasinin olabilmesi için sivil denetimin mutlaka olması gereklidir.⁸⁶² Caparini sivil denetimi halk egemenliğine dayalı sivil kurumların, askeri liderler dahil savunma ve güvenlik politikasını oluşturan süreçte üstün olması olarak tanımlamaktadır. Sadece demokratik yollardan seçilmiş veya atanmış siviller meşru olarak ve halk adına politika belirleyebilir ve uygulayabilirler. Seçilmişler sadece kendilerini seçenlere karşı sorumludurlar.⁸⁶³ Kenneth W. Kemp ve Charles Hudlin sivil denetimin iki temel prensibinden bahsetmektedir. Birincisi hükümet politikasının amaçlarının siviller tarafından belirlenmesidir. Askerler politika yapıcısı değil, uygulayıcısıdır. İkincisi amaçlarla araçlar arasındaki sınırın da siviller tarafından belirlenmesidir.⁸⁶⁴

Etkili bir sivil denetimin dört temel ayağı vardır. Başta anayasa olmak üzere kanunlarda sivil ve askeri yetkililerin sorumluluklarının açık olarak tanımlanması, savunma bütçesinin kontrolü aracılığıyla parlamentonun orduyu denetlemesi, sivil bir savunma bakanı tarafından genelkurmay ve askeri komutanların denetimi ve nihayet ordunun toplum nezdinde bozulan imajının düzeltilmesidir.⁸⁶⁵

Richard H. Kohn sivil denetim için iki temel kıstas belirlemiştir. Birincisi toplumdaki sivil gücün, yani hükümetin sivillerin elinde olmasıdır. İkincisi içerde ve dışarıda, barış veya savaş zamanında, temel strateji gibi önemli veya daha detay ve önemsiz konularda politikaların ve uygulamaların devlet başkanı, hükümet ve parlamento gibi sivil otoriteler tarafından belirlenmesidir. Kohn'a göre her türlü karar siviller tarafından alınmalıdır. Siviller daha az veya daha çok bilgili, daha az veya daha çok tecrübe sahibi, daha az veya daha çok dürüst ve samimi, daha az veya daha çok açık görüşlü olabilirler. Ancak sivil ve asker arasındaki sınırı siviller belirlemelidir. Sivil denetimdeki gerçek sorun askerlerin hükümetin sadece askeri politika ve savaş değil, dış politika, ekonomi, savunma ve sosyal politikalar gibi konulardaki kararlarında göreceli ağırlığı ve etkisidir.⁸⁶⁶

Kohn bir başka makalesinde sivil denetimin dört temel üzerine oturduğunu söylüyor. Bunlardan birincisi demokratik yönetimdir. Kohn'un demokratik yönetimden kastı hukukun üstünlüğü, sivil özgürlükler, hükümetin barışçı yollardan değişmesi için sağlam bir metot, hükümet ve görevlilerin seçimi için elitlerin ve halkın gözünde meşru olan çalışır pratiklerdir. Devlet, ordunun rolünü açıkça tanımlamalıdır. Ordu kendi görevlerini veya amacını kendisi belirleyemez. Ordunun dış güvenlikle sınırlı kalması için her türlü çaba sarf edilmelidir. Böylece içerde taraf olmaktan çıkartılıp tüm toplumun temsilcisi olur. Ordu kendisini halkın koruyucusu olarak görmelidir. Halk da orduyu böyle görmelidir.⁸⁶⁷ İkinci olarak ordu sadece başbakan veya devlet başkanına değil, hükümetin bütün kurumlarına karşı sorumlu

⁸⁶¹ MOMAYEZİ, "Civil-Military Relations in Turkey", International Journal of World Peace, (1998) s.10.

⁸⁶² KOHN, R H., "How Democracies Control the Military." Journal of Democracy, (8 October 1997), s.141- 142. 147.

⁸⁶³ CAPARINI, M., (Winter 1997), ...a.g.e....s.18.

⁸⁶⁴ Armed Forces & Society (Fall 1992), s.2.

⁸⁶⁵ PICK, O., SAYRAS, S. ve STACH, S., ...a.g.e..... s.4/31.

⁸⁶⁶ KOHN, R H., "Out of Control: The Crisis in Civil-Military Relations National Interest", (Spring 1994), No.25, s.12.

⁸⁶⁷ KOHN, R H., (October 1999), s.144 - 152 . KOHN, R H., a.g.e., s.145.

olmalıdır. Üçüncü olarak ordunun müdahalesini önleyebilmek için bir karşı güç olmalıdır. Bu toplum içerisinde oluşturulmuş polis veya milis gibi ayrı bir silahlı güç olabilir. Ayrıca yasadışı hareketlerin kişisel aşağılanma, emeklilik, ceza, tutuklanma, yargılanma, mahkum olma, cezaevine düşme gibi suçun karşılığı olan ceza ile mutlaka cezalandırılacağına bilinmesi de müdahaleciler için caydırıcı bir unsurdur. Aynı şekilde ayaklanma veya darbenin bir iç krize yol açacağı, silahlı halk tarafından askeri müdahaleye karşı konulacağı veya vatandaşların yasal olmayan emirlere itaat etmeyeceğinin bilinmesi sivillerin gücünün ve sivil denetimin etkisini arttırır.⁸⁶⁸ Nihayet siyasî tarafsızlığı benimsemiş bir ordu da sivil denetim için kaçınılmazdır.

Janowitz sivil denetimi devletin veya kurumların kontrolünden çok toplumsal bir denetim mekanizması olarak görüyor. Siyaset bilimcilere göre kurumsal sivil denetim sivil-asker ilişkilerinin özünü oluştururken sosyologlara göre sivil-asker ilişkileri sivil ve askeri kurumların entegrasyonu ile ilgilidir.⁸⁶⁹

Sivil-asker ilişkilerindeki açmaz bir yandan dış güvenlik için ordunun güçlendirilmesi, diğer yandan da sivillere bağlılığının sağlanmasıdır. Feaver'in tespitiyle dış düşmanlara karşı güçlü bir orduya sahip olmak gerekir. Ancak güçlü ordu, hükümet için bir tehlike oluşturabilir. Feaver sivil-asker ilişkilerindeki bu paradoksu şöyle açıklıyor:

"Başkalarından korktuğumuzdan dolayı bizi koruması için silahlı bir kurum oluşturuyoruz ancak sonra da bizi koruması için oluşturduğumuz bu kurumdan korkuyoruz."⁸⁷⁰

Desch'e göre bir ülkede sivil-asker ilişkilerinin ve sivil denetimin düzeyinin en iyi göstergesi iki grubun tercihleri arasında bir çatışma olması durumunda hangisinin baskın olduğudur.⁸⁷¹ Eğer siviller baskın çıkarsa sorun yok, askerler baskın çıkarsa sorun var demektir. Genellikle askeri tercihlerin galip çıktığı durumlarda siviller zayıf konumdadır. Eğer askerlerin tercihi sadece bazı zamanlar baskın çıkıyorsa yine tam bir sivil denetimden bahsedilemez ancak sorun daha az ciddidir. Eğer çoğu zaman sivil kararlar galip geliyorsa sivil bir kontrolden söz edilebilir.⁸⁷² Kohn bu noktaya biraz daha açıklık getirerek sivil denetimi anlamının, varlığını ölçmenin ve etkinliğini takdir etmenin en iyi yolunun savaş, iç güvenlik, dış savunma ve askeri politika gibi konularda karar verilirken siviller ile askerlerin göreceli etkinliğinde yattığını söylemektedir.⁸⁷³

Deborah Avant'a göre iyi sivil-asker ilişkileri konusunda değişik teorik yaklaşımlar farklı görüşler ileri sürmektedir. Bunlardan bazıları tutarsız olabilir. Bazılarında sorun olsa da hepsinde şu konulara ortak vurgu yapılmaktadır: Sivil ve askeri alanların ayrılması, askeri politikanın siviller tarafından belirlenmesi ve askerlerin bu politikayı uygulaması, sivillerle askerler arasında benzer sosyal ve politik geçmiş bulunması, sivil ve askeri değerler arasında anlamlı bir birleşme olması, sivillerle askerler arasındaki ilişki hakkında ortak beklentiler olmasıdır.

Yehuda Ben Meir'e göre ordu sivillere tavsiyelerde bulunabilir, hükümet içerisinde askerlerin çıkarlarını temsil edebilir ancak askeri çıkarları veya görüşleri sivil otoriteyi sarsacak şekilde alenen savunmamalıdır.⁸⁷⁴ Teorik olarak savaşta ve barışta kararlar halk tarafından seçilenler veya seçilenlerin atadığı siviller tarafından alınır veya onaylanır. Nihai sözü siviller söyler. Temel kartlar sivillerin elindedir. Ne

⁸⁶⁸ FEAVER,P.D., (Winter 1996), a.g.e., s.12/20.

⁸⁶⁹ FEAVER,P.D., (Winter 1996), a.g.e., s.12/20.

⁸⁷⁰ FEAVER,P.D., (Winter 1996), a.g.e., s.13/20.

⁸⁷¹ DESCH,M C , "Soldiers, States, and Structures: The End of the eoici War and Weakening U.S. Civilian Control" Armed Forees & Society, vol.24, Issue 3, Spring (1998).s.2/12.

⁸⁷² KOHN,R H.,(8 October 1997)...a.g.e....., s.143.

⁸⁷³ KOHN,R H, (1997), a.g.e., ..s.3-4.

⁸⁷⁴ KOHN,R H, (1997), a.g.e., ..s.3-4.

zaman, nerede ve nasıl oynayacaklarına onlar karar verirler. Ve istedikleri zaman kuralları değiştirebilirler. Ancak gerçek oldukça farklıdır. Çeşitli nedenlerden dolayı askeri kurumlar önemli bir güç elde etmiş ve uzun yıllar sivil denetimin olduğu demokrasilerde bile kayda değer bir özerklik kazanmıştır.⁸⁷⁵

Desch darbe ihtimalinin zayıf olmasını sivil-asker ilişkilerinin sağladığı anlamına gelmeyeceğini söylemektedir. Ayrıca gelişmiş endüstriyel ülkeler için darbe olması/olmaması ikilemi pek geçerli değildir. Desch başka bazı göstergeler üzerinde durmaktadır. Bunlar ordunun askeri alan dışındaki nüfuzu ve rolü, sivil hükümet ile ordu arasındaki anlaşmazlıkların ve çatışmaların ele alınışı, sivil politikacılar ile askeri liderlerin birbirlerine karşı tavırları ve karar mekanizmasının işleyişidir.

Robert E. Hunter'a göre sağlıklı asker-sivil ilişkilerinin belli gerekleri vardır. Bunlar; yasama ve yürütme organlarının sorumluluklarının net olarak belirlendiği düzgün bir anayasal ve yasal yapı, askeri kurumlar ve savunma bakanlığında sivillerin açık ve belirgin önceliği ve üstünlüğü güçlü bir parlamenter denetim parlamenterleri temel konular üzerinde bilgilendirecek daimi profesyonel uzmanların istihdam edilmesidir.

Huntington'a göre modern bir devlette ordudaki üst düzey askerlerin üç ana görevi vardır. Birincisi idari yapı içerisinde askerlerin ihtiyaçlarını temsil etmek ve gündeme getirmek, ikincisi politika üretiminde orduyu ilgilendiren alanlarda görüş bildirme ve tavsiyelerde bulunmak, üçüncüsü de siyasîlerin ordu ile ilgili kararlarını uygulamaya koymaktır. Eğer bir ülkede askerler hükümeti düşürmek için güç veya nüfuz kullanıyorsa veya hükümet politikasının özünü belirleyebiliyorsa orada sivil denetim yok veya çok zayıftır.⁸⁷⁶ Sivil denetimin birtakım şartları vardır. Bunlar, tepesinde hükümet başkanının olduğu net bir komuta zinciri, savaşın ne zaman başlayıp ne zaman biteceği hususunda seçilmiş sivillerin karar vermesi ve askeri politikanın seçilmişler tarafından yapılmasıdır.⁸⁷⁷

Finer sivillerle askerler arasındaki ilişkilerin iyi olmasındaki belirleyici faktörün askerlerin sivillerin üstünlüğü ilkesine saygı göstermesi olduğunu söylemektedir. Kemp ve Hudlin bu ilkeyi iki parçaya ayırıyor: Birincisi sivillerin politika amaçlarını belirlemeleri ve askerlerin araçlardan sorumlu olması, ikincisi ise amaçlarla araçlar arasındaki çizginin nerede başlayıp nerede bittiğinin siviller tarafından belirlenmesidir.⁸⁷⁸ Kohn da benzer şekilde eski ve yeni demokrasilerde sorunun sadece askerin hükümete müdahalesini önlemek olmadığını, askeri konularda sivillerin üstünlüğünün sağlanması gerektiğini savunmaktadır.⁸⁷⁹

Ancak işin pratiği oldukça farklıdır. Çeşitli nedenlerden dolayı askeri yapılar kayda değer bir güç kazanmış ve sivil denetimin uzun süre devam ettiği bazı demokrasilerde bile önemli bir özerkliğe sahip olmuşlardır.⁸⁸⁰ Birçok ülkede ordu politikadan çekildikten sonra bile etkinliğini devam ettirmektedir.

ABD'deki sivil-asker ilişkileri, demokratik bir ülkedeki durum bakımından incelemeye değerdir. Hemen belirtmek gerekir ki konu ile ilgili yoğun bir tartışma olmasına rağmen tartışmaların hiçbirisinde askerlerin sivillere itaatsizliğine veya

⁸⁷⁵ AVANT. D. , Conflicting Indicators of 'Crisis' in American Civil-Military Relations." Armed Forces & Society vol.24, Issue 3, Spring (1998), s.4/9.

⁸⁷⁶ KOHN,R H, (1997), a.g.e., ..s. 146.

⁸⁷⁷ KOHN,R H, (1997), a.g.e., ..s. 148.

⁸⁷⁸ AVANT. D. , Conflicting Indicators of 'Crisis' in American Civil-Military Relations." Armed Forces & Society vol.24, Issue 3, Spring (1998), s.2/9.

⁸⁷⁹ KOHN,R H,(8 October 1997).....a.g.e...., s. 2/14.

⁸⁸⁰ KOHN,R H,(8 October 1997).....a.g.e....., s. 14/14.

sivillerin üstünlüğü konusunda bir probleme atıfta bulunulmamaktadır.⁸⁸¹ Bu konuda gerek yasal yünden, gerekse sivillerin ve askerlerin sisteme bakışları açısından bir sorun yoktur. Başka bir ifadeyle ABD örneğinde sivil-asker ilişkilerinde sorun olarak görülen konuların hiçbirisinde askerlerin siviller üzerinde belirleyiciliği söz konusu değildir. Sorun daha iyi eğitim almış olmaları nedeniyle askerlerin dış politika ve savunma gibi alanlarda geçmiş dönemlerle karşılaştırıldığında göreceli olarak daha etkili hale gelmeleridir. Sivillerle askerler arasındaki görüş ayrılığı askeri kararlar ve politikalar üzerinedir ve sivillerin geçmiş yıllarla karşılaştırıldığında bu alanlardaki etkinliklerinin azalmış olmasının yol açacağı sorunlar tartışılmaktadır.

Sivillerle askerler arasındaki ilişkinin tanımı uluslararası politikanın seyrinden etkilenmektedir. Barış zamanının aksine ülke güvenliğinin önem arz ettiği dönemlerde askerler daha etkili olabilmektedir. Bundan dolayıdır ki Caparini, Soğuk Savaş döneminin sona ermesinin sivil-asker ilişkilerini yeniden tanımlamayı gerektirdiğini ileri sürmektedir. Soğuk Savaş döneminin sona ermesi savunma harcamalarının azaltılması, ulusal ve uluslararası rollerin yeniden tanımlanması, barış gücü gibi yeni görevlerin artması ve NATO'nun genişleme sürecinde Doğu ve Orta Avrupa üyesi ülkelerin üyeliklerinin gündeme gelmesi savunma ve güvenlik konularının eskisi kadar önem arz etmediğinin göstergesidir.

Eliot A. Cohen sorunu ordunun siyasileşmesi ve sivil toplum ile üniformalılar arasındaki bölünme olarak tanımlamaktadır.⁸⁸² Kohn'un ifadesiyle ordu Amerikan tarihinde ilk defa sivil liderlerine bu kadar yabancılaştı ve sesini yükseltti.⁸⁸³ Christopher P. Gibson ve Don M. Snider'a göre ulusal güvenlik karar mekanizmasında zaman içerisinde özellikle askerlerin deneyimlerindeki niteliksel değişim ve 1986 yılında kabul edilen Goldwater- Nichols Yasası ordunun etkisini artmıştır.⁸⁸⁴

7.3. SİVİL-ASKER İLİŞKİLERİ VE SİVİL DENETİM KONUSUNDA BİR KAÇ ÖRNEK

Sivil-asker ilişkileri ülkelerin tarihine, kültürüne ve yönetim biçimine göre farklılık göstermektedir. Genel bir sınıflandırma yapmak gerekirse Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Avrupa Birliği (AB) üyesi ülkelerde sivil-asker ilişkileri büyük ölçüde istikrarlı, demokratik rejime uygun ve diğerlerine model olacak tarzdadır. Doğu Avrupa ülkelerinin birçoğunda geçmişte askerlerin hükümet ve politika üzerinde etkinliği söz konusu iken bugün ilişkiler demokratikleşme yönünde büyük bir dönüşüm geçirmiş veya geçirmektedir. Asya ve Afrika ülkeleri genellikle sivil-asker ilişkilerinde sorunların devam ettiği ve çoğu kez askerlerin egemen olduğu grubu oluşturmaktadır. İsrail tüm bu ülkeler arasında farklı bir konuma sahiptir. Bu farklılık, sürekli bir savaş halinde olmasına rağmen sivil-asker ilişkilerini büyük ölçüde demokratik dengeye oturtmasından kaynaklanmaktadır. ABD, Doğu Avrupa ve İsrail örnekleri daha yakından incelendiğinde sivil denetimden neyin kastedildiği

⁸⁸¹ KINNARD, D: "Civil-Military Relations: The President and the General Parameters", Summer 1985, s. 19.

⁸⁸² BACEVICH, A. J. "Civilian Control: A Useful Fiction?" Joint Force Quarterly, no. 6 Autumn/Winter 1994-95), s.76.

⁸⁸³ GIBSON, C. P. and SNIDER, D. M. , Explaining Post-Cold War Civil-Military Relations: A New Institutional Approach. Project on U.S. Post Cold-War Civil-Military Relations Working Paper No. 8. (Cambridge, Harvard University, John M. Olin Institute for Strategic Studies, January 1997), s.3/29.

⁸⁸⁴ GIBSON, C. P. and SNIDER, D. M. , a.g.e., ..s. 10/29.

ve nasıl sağlandığı, ne tür uygulama ve eylemlerin itaatsizlik olarak algılandığı daha somut anlaşılacaktır.

7.3.1. ABD

ABD'de sivil-asker ilişkilerinin son 40 yıllık gelişimini kısaca özetlemek gerekirse 1966 yılında Robert Mc Namara'nın bakan olduğu dönemde Savunma Bakanlığında sivillerin bariz bir üstünlüğü vardı ve bakanlığı kimin yönettiği konusunda en ufak bir şüphe yoktu. 1980'lerde askerler mezun oldukları okullar ve bölümler bakımından, siyasî-askeri tecrübe bakımından sivil karşıtları ile kaba bir denge sağlamıştır.⁸⁸⁵ Gibson ve Snider, tezlerini test etmek için 1960'lardan bugüne üst düzey sivil yöneticiler ile askeri komutanların eğitimleri ve mesleki tecrübelerini karşılaştırdılar. 1960'lar ile karşılaştırıldığında 1993 yılında durum oldukça farklı idi. Askerler sivillerden hem daha iyi eğitim almış, hem de siyasî ve askeri konularda daha deneyimli idiler.⁸⁸⁶ Gibson ve Snider'a göre eğitimin kalitesi ve ulusal güvenlikle ilgili deneyim arttıkça, siyasî etkinlik de artmaktadır. ABD'de askerlerin ulusal güvenlikte etkinliklerinin artması zaman içerisinde deneyimlerinin ve niteliklerinin artmış olmasından kaynaklanmaktadır.⁸⁸⁷ Örneğin 1981 'den sonra askerler arasında özellikle sosyal bilimler ve işletme bölümlerinden mezun olanların sayılarında artış olmuştur. Askerler zaman içerisinde sürekli kendilerini yenilerken, sivillerin askeri konulara ilgisinin ve bu konulardaki uzmanlıklarının azalması doğal olarak dengeyi askerler lehine etkilemiştir.

Feaver'a göre ABD'deki tartışma üst düzey askeri yetkililerin Soğuk Savaş sonrası savunma tesislerinin büyüklüğü, şekli, asker kullanımı ve diğer stratejik konuları içeren askeri ve siyasî-askeri kararlarda fazla öne çıkıp çıkmadıkları sorusu etrafında yoğunlaşmaktadır.⁸⁸⁸ Örneğin bazı akademisyen ve yazarlar Körfez Savaşı sırasında Genelkurmay Başkanı Colin Powell'ın Saddam iktidarda bırakılarak savaşın bir an önce bitirilmesi tezini savunmasını Başkana tek bir çözüm tavsiye etmek ve seçme imkanı bırakmamak olarak eleştirmiştir.⁸⁸⁹ General Powell, Bosna Savaşında da sınırlı güç kullanımına karşı çıkmış ve bundan dolayı eleştirilmiştir. Desch'in ifadesi ile en azından Soğuk Savaş dönemi ile karşılaştırıldığında göreceli olarak sivillerin askerler üzerindeki kontrolü zayıflamıştır ve sivillerin askerlere istediklerini yaptırabilmeleri artık daha zor olacaktır.⁸⁹⁰

Stanley R. Arthur'a göre dünyadaki hiçbir ordu ABD ordusu kadar sivil denetimi desteklemez. Asıl sorun ordunun gitgide toplumdan yabancılaşması ve kendisini toplumun üzerinde görmesidir. Askerlerin aileleri kendi aralarında kaynaşırken aynı kaynaşmanın asker-sivil aileler arasında olduğu söylenemez. Ev, kreş, eğitim kurumları ve sağlık merkezlerinin sivillerden ayrı olması uygun gibi gözükse de ortada toplumdan ayrı bir topluluk yaratma tehlikesi vardır.⁸⁹¹

⁸⁸⁵ GIBSON, C. P. and SNIDER, D. M. , a.g.e., ..s. 19/29.

⁸⁸⁶ GIBSON, C. P. and SNIDER, D. M. , a.g.e., ..s. 3/29.

⁸⁸⁷ GIBSON, C. P. and SNIDER, D. M. , a.g.e., ..s. 3/29.

⁸⁸⁸ FEAVER, P.D., (Winter 1996), a.g.e., s.1/20.

⁸⁸⁹ POWELL, C. , (John Lehman, William Odam, Samuel Huntington and Richard H. Khon) An Exchange on Civil-Military Relations National Interest, no.36, (Sumitler 1994), s.24.

⁸⁹⁰ DESCH, M C , "Soldiers, States, and Structures: The End of the eoici War and Weakening U.S. Civilian Control" Armed Forces & Society, vol.24, Issue 3, Spring (1998).s.1/12.

⁸⁹¹ ARTHUR, S. R., "The American Military: Same Thoughts on Who Are We and What We Are", Civil-Military Relations and the Not-Quite Wars of the Present and Fature, ed. Vincent Davis, (October 30, 1996), Strategic Studies Institute website, (çevrimiçi) <<http://carlisle-www.army.mil/fusassif>>.

Arthur'a göre fiziki ayrılık askerleri içe dönmeye teşvik etmektedir. Bu durumda askerlerin kendilerini hizmet ettikleri toplumdan üstün görmeyeceklerinin garantisi yoktur. Çözüm askerleri üslerin dışına çıkartmak ve toplumla kaynaşmalarını sağlamaktır.⁸⁹²

Kohn'un sorun olarak işaret ettiği husus ABD ordusunun Cumhuriyetçi Parti'ye daha yakın durmasıdır. Örneğin Senatör Strom Thurmond'a Amerikan Ordusu Derneği tarafından ödül verildiği törende sunucunun, Thurmond'un 1964 yılında Demokrat Parti'den Cumhuriyetçi Parti'ye geçtiğini açıkladığında senatörünü alkışlanması ordunun son yıllarda nasıl politikleştiğinin göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Bir başka örnek Hava Kuvvetlerine mensup bir subayın Ulusal Savaş Okulunda darbeye yol açabilecek koşullar üzerine yazdığı teze ödül verilmesi ve ordunun önde gelen dergisinde yayınlanmasıdır.⁸⁹³

Avant ordunun asker alımında ülkenin muhafazakar bölgelerine ağırlık verdiğini, sonuçta ordunun gittikçe muhafazakar ve Cumhuriyetçi bir yapıya oturduğunu söylüyor.⁸⁹⁴

7.3.2. Doğu Avrupa

Eski Doğu Bloku ülkelerinde ordu Komünist Parti'nin kontrolünde idi. Caparini'ye göre bu dönemde silahlı kuvvetler bir yandan dış güvenliğın, öte yandan iç denetimin sağlanması şeklinde ikili bir görev üstlenmiştir. Komünist partilerin orduya derinden nüfuz etmeleri sonucu ordu rejime muhalefetin bastırılması gibi daha çok siyasî amaçlara hizmet etmiştir. Komünizmin yıkılmasından sonraki sekiz yılda bu ülkeler silahlı kuvvetlerin demokratik yollarla seçilmiş sivillere bağlılığı konusunda gerekli altyapıyı hazırlamıştır.⁸⁹⁵

Doğu Avrupa ülkelerindeki demokratikleşme sürecinde sivil-asker ilişkilerinin sağlıklı bir zemine oturtulmasının önünde dört temel engel mevcuttu. Bunlar ordunun politikaya müdahalesi, ordunun önceden gelen ayrıcalıkları, rollerin ve görevlerin tanımı ve yeni askeri teknolojinin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılmasıdır.⁸⁹⁶ Sivil-asker ilişkilerinin demokratik zemine oturtulması ve sivil denetimin sağlanması konusunda bugün artık birçok Doğu Avrupa ülkesi önemli bir başarı sağlamıştır. Sarvas'a göre eski Doğu Bloku ülkelerinin bir çoğunda demokratikleşme konusundaki ilk savaş kazanılmıştır ve artık Orta ve Doğu Avrupa'da askeri darbe ihtimali yoktur. Bu ülkeler dönüm noktasını geçmiştir. Askeri darbe ihtimalinin düşük olmasının nedeni böyle bir darbenin iç destek bulamayacağı ve dolayısıyla meşru olamayacağı gerçeğidir.⁸⁹⁷

Anton Bebler, Doğu Avrupa'daki dönüşümün göstergelerini şöyle açıklıyor:

“Savunma politikalarında artan şeffaflık ve parlamentolar ile kamuoyunun daha fazla denetleyiciliği, savunma bakanlarının sivilleştirilmesi, silahlı kuvvetlerin üst kademelerinde radikal personel değişiklikleri, Moskova'nın etkisinden kurtulma ve ulusal savunma politikalarının belirlenmesi, silahlı kuvvetlerin yerlerinin kısmen değiştirilmesi ve yenilenmiş bir profil, askeri

⁸⁹² ARTHUR, S. R., "The American Military: Same Thoughts on Who Are We and What We Are", Civil-Military Relations and the Not-Quite Wars of the Present and Future, ed. Vincent Davis, (October 30, 1996), Strategic Studies Institute website, (çevrimiçi) <<http://carlisle-www.army.mil/fusassif>>.

⁸⁹³ KOHN, R. H. (8 October 1997). ...a.g.e....., s. 12/14.

⁸⁹⁴ AVANT, D., "Conflicting Indicators of 'Crisis' in American Civil-Military Relations." Armed Forces & Society vol.24, Issue 3, Spring (1998), s.3/9.

⁸⁹⁵ CAPARINI, M. (Winter 1997), ...a.g.e....s.17.

⁸⁹⁶ HUNTINGTON, S. P. "Democracy and Armed Forces: Reforming Civil-Military Relations", Harvard University Press, 1961, s.4-6.

⁸⁹⁷ SARVAS, S., "Professional Soldiers and Politics: A Case of Central and Eastern European, Armed Forces & Society, vol. 26, Issue 1 (Fall 1999) s.2.

yapılarda katılımcı yönetim sistemi için artan baskı, silahlı kuvvetlerin göreceli olarak siyasî tarafsızlığının sağlanması, ordunun iç güvenlik rolünün eskisi gibi devam etmemesi, ideolojik çeşitlilik dini inançlara karşı zoraki ayrımcılığın kaldırılması, zorunlu askerliğe karşı çıkmanın suç olmaktan çıkartılması.⁸⁹⁸

Bebler'in sıraladığı kriterlere sivil toplumun militarizm karşıtı tutumunu da eklemek gerekir. Doğu Avrupa örneğinde özellikle Çek Cumhuriyeti'ndeki dönüşüm incelemeye değerdir. Komünizmin yıkılmasından sonra 1990 yazındaki ilk serbest seçimlerle iktidara gelen Vaclav Havel çeşitli nedenlerden dolayı ilk etapta genelkurmay eski başkanı olan Savunma Bakanı'nı değiştirmede. Ancak birkaç ay sonra ilk sivil savunma bakanını atadı. Değişim sürecinde özellikle sivil toplum örgütlerinin sivil savunma bakanı çağrıları yeni atamayı kolaylaştırmıştır. 1992 yazında kabul edilen 361 numaralı kanunla askerlerin siyasî partilere üye olması ve siyasî faaliyetlere karışması yasaklandı. 1990 -1992 döneminde parlamentodaki asker kökenli milletvekili sayısı her ikisi de Komünist Parti üyesi olmak üzere sadece iki idi. Çekoslovakya'nın bölünmesinden önceki 1992 seçimlerinde 23 eski asker aday oldu ve bunlardan 6 tanesi milletvekili seçildi. Sarvas'a göre bu artış Slovak Milliyetçiliğinin canlanmasından kaynaklanmıştır.⁸⁹⁹ Ardından askeri okullardaki müfredat tamamen değiştirildi. Akademisyenler büyük ölçüde yenilendi ve teknik konulara daha çok yer verildi.

Türkiye'deki MGK'nın karşılığı gibi Devlet Savunma Konseyi'ne devlet başkanı başkanlık ediyor. Konseyde Başbakan, Savunma Bakanı, Dışişleri Bakanı, Ekonomi Bakanı, İçişleri Bakanı ve Devlet Başkanının ofisinden bir görevli ile Savunma Bakanlığı ve Genelkurmay Başkanlığından askeri yetkililer vardır. Çek Cumhuriyeti 1994 yılının ikinci yarısında askeri yargıyı feshetti. Orduda işlenen suçların tamamına sivil mahkemelerde bakılmaktadır. Savunma Bakanlığındaki sivil görevlilerin sayısı hızla arttırıldı.⁹⁰⁰ Bugün yeni bazı partiler ordunun tamamen ortadan kaldırılması dahil orduya karşı farklı yaklaşımlar sergilemektedirler.⁹⁰¹

Ordunun denetimi için iki ayrı organ oluşturulmuştur. Bunlardan birincisi Parlamento Savunma ve Güvenlik Komisyonu, diğeri de Silahlı Kuvvetler Denetçisi'dir. Parlamento Komisyonu'nun ordu üzerinde yeterince etkinliği vardır. Silahlı Kuvvetler Denetçisi Savunma Bakanına bağlıdır. Askeri harcamalar hükümetin sıkı denetimi altındadır. Yüksek Denetleme Kurulu tüm mali harcamaları denetler. Zaman içerisinde profesyonel askerlerin politikaya karışmalarının önü büyük ölçüde kesildi. Ancak bu Huntington'un teorisindeki profesyonelleşmenin doğal sonucu olarak değil, siyasî partiler ve basının yoğun baskısı sonucu gerçekleşmiştir.⁹⁰²

7.3.3. İsrail

İsrail'deki sivil-asker ilişkileri diğer örneklere nazaran biraz farklılık arz etmektedir. Vri Ben-Elizer, İsrail toplumunun kısmen askeri bir toplum ve kısmen de sivilleşmiş bir ordudan oluştuğunu söylemektedir. Etzioni Halevy'ye göre İsrail'de askerlerin sivil otoriteye bağlılıkları konusunda bir sorun yoktur. Sorun siyasî elite

⁸⁹⁸ BEBLER,A. , "The Evolution of Civil-Military Relations in Central and Eastern Europe." NATO Review, Web Edition, No.4, August 1994, vol. 42, s.28-32.

⁸⁹⁹ PICK,O., SAYRAS,S. ve STACH,S. , a.g.e....s.3/31.

⁹⁰⁰ PICK,O., SAYRAS,S. ve STACH,S. , a.g.e.... s.19/31.

⁹⁰¹ PICK,O., SAYRAS,S. ve STACH,S. , a.g.e.... s.14/31.

⁹⁰² PICK,O., SAYRAS,S. ve STACH,S. , a.g.e.... s.15/31.

askerler arasındaki yakın ilişkidir.⁹⁰³ Halevy'ye göre sorunlardan bir tanesi askerlerin gerek siyasî görüşmeler sırasında, gerek kamuoyuna yaptıkları açıklamalarda hükümet politikalarını övmeleri ve desteklemeleridir. Örneğin 1993 yılı sonbaharında zamanın Genelkurmay Başkanı Ehud Barak, Başbakan'ın başka bir parti (Yahadut Hatora) ile yaptığı görüşmelere katılmış ve bu partiyi koalisyon hükümetine katılmaya ikna etmeye çalışmıştır. Başka bir örnek Barak'ın savunma politikaları ve Suriye ile yapılan barış görüşmeleri ardından Golan Tepelerinden çekilme yönündeki açıklamalarıdır. Yüksek rütbeli askerler hükümetin Gazze ve Batı Şeria'dan çekilme konusunda Filistin Kurtuluş Örgütü ile yaptığı anlaşmayı da açıkça övmüştür. Halevy'nin müdahale olarak değerlendirdiği diğer bir nokta ise politika oluşturulması sürecinde askerlerin rol almasıdır. 1967 savaşıdan beri İsrail'de Genelkurmay Başkanı ve bazen de yardımcısı ile üst düzey bazı komutanların kabine toplantılarına katılması bir gelenek haline geldi. Resmen oy hakkına sahip olmasalar da bu yolla hükümetin kararları üzerinde etkili olmaktadır. Üçüncü sorun özellikle Genelkurmay Başkanlığı olmak üzere üst düzey komutanların atanmasında parti tercihlerinin etkili olmasıdır. Örneğin dönemin Genelkurmay Başkanı Amnon Shaked, İşçi Partisi'ni açıkça desteklemiştir.⁹⁰⁴

İsrail'de sivil-asker ilişkilerine yön veren bir başka gelişme de askerlerin bir piramidin tepesinden bir başka piramidin tepesine geçmeleri, yani üst düzey komutanlar iken, daha sonra hükümette üst düzey yöneticiler haline gelmeleridir. Parlamantonun yüzde 8-10'unu eski üst düzey askerler oluşturmaktadır. Son dönemde politikaya atılan 46 üst düzey askerden 30'u parlamento üyesi olurken 16 tanesi belediye başkanı seçilmiştir. Parlamenta seçilenlerden 16 tanesi hükümetlerde başbakan veya bakan olarak görev almıştır. Daniel Horowitz, Moshe Lissak ve Schiff'e göre askeri ve sivil yöneticilerin yakın olmaları çatışmayı önleyen bir unsurdur ve darbe ihtimalini azaltarak demokratik rejimi korur. Ancak Halevy bu birlikteliğin demokrasiyi tehlikeye düşürebileceğinden endişe etmektedir.⁹⁰⁵

7.3.4. Türkiye

Türk ordusu geleneksel olarak başka ülkelerin silahlı kuvvetleri için kullanılması olanaksız bir deyim ile özellik arz eden bir ordudur. Tarihi boyunca Türk toplumu içinde askerler birlik ve beraberlik halinde oldukları ya da Türk toplumunun diğer kısımları adına hareket ettiklerinde güçleri ve örgütleri daima kesin sonuç getirici olmuştur. Osmanlı İmparatorluğunun son dönemlerinde askerlik hizmeti zaman zaman 10–20 yıl gibi uzun sürelerle çıktığı hallerde bile halkın hala orduya karşı saygılı oluşu ordunun toplumsal yaşam üzerinde ne denli etkili olduğunun kanıtıdır. Türkiye'de ordu devletin bir dalı değil bizzat yaşamın bir bölümüdür. Birleştirici bir anlamda uygarlaştırıcı güçtür. Ordu bir toplumsal sınıf değildir ama Türk tarihinde bir sınıf rolü oynamıştır. Bu rolde daima yapıcı, onarıcı ve ileriye dönük olmuştur.⁹⁰⁶

Osmanlı toplumunda askerler uzun süre yüksek bir prestije sahip olagelmışlerdir. Bütün reformist hareketler ordudan kaynaklanmışlardır. Devleti Avrupa stili bir devlete dönüştürmek suretiyle olası bir çöküntüden kurtarmak için

⁹⁰³ HALEVY, E. Etzioni, "Civil-Military Relations and Democracy: The Case of the Military-political Elites Connection in Israel." Armed Forces & Society vol.22 Issue 3, (Spring 1996), s.4/12.

⁹⁰⁴ HALEVY, a.g.e.... s.6/12.

⁹⁰⁵ HALEVY, a.g.e.... s.12/12.

⁹⁰⁶ GÜRKAN, Celil (1985), 1919-1923 Döneminde Ordu Faktörü Ve Askeri ve Siyasî Faaliyetler Arasında Karşılıklı Etkileşim, "İkinci Askeri Tarih Semineri Bildiriler Kitabı", Ankara: Genelkurmay Basımevi, s.169.

1908’de İkinci Meşrutiyeti Genç Türkler devriminde İstiklal Savaşında ve Cumhuriyet’in kurulmasında liderlik rolünü oynayanlar kesinlikle askerler olmuşlardır. Askerin Türk toplumunda oynadığı rol imparatorluğun ilk kuruluşuna kadar gider. Gazilik geleneği ve hem asker hem de politik lider durumunda olan sultanlar bunun nedeni ve kanıtıdır. İstiklal savaşı sırasında ve sonrasında cumhuriyetin kurucuları olarak başlıca politik liderlerin büyük bir kısmının meslekten yetişme subaylar olmaları Türk toplum hayatında ordunun yönetim üzerindeki etkili ve tayin edici yerini oynadığı rolü gösteren bir başka kanıttır.⁹⁰⁷

Askerlik mesleğini seçenlerin önemli bir kısmı orta gelirli kentliler ile orta ve düşük gelirli köylülerle kasabalılardır. Kendilerini toplumun geri kalanından farklı hatta üstünde ve devlet seçkinlerinin bir parçası olarak görmektedir. Eğitim sistemi tüm devlet ve özel öğretim kurumlarıyla kıyaslanmayacak ölçüde mükemmel ve pahalıdır. Eğitimin çarpıcı bir özelliği Türk subaylarına verilen fikir ve moral desteğidir. Bunların başında Atatürkçülük gelmektedir. Atatürkçülüğü kabul edilebilir tek ideoloji olarak benimsetilmektedir. Verilen eğitimin kalitesinin yüksekliği ve kendilerine yüklenen misyonun yüceliğinin subaylarda toplumun geri kalanından farklı hatta üstün oldukları inancını geliştirebilmesidir. Birlikte yaşama ve ortak eğitimin Türk subaylarına kazandırdığı bir diğer özellik kurum içi dayanışmadır. Kısacası Türk ordusu toplumun en iyi örgütlenmiş kurumudur. Bütün bunlara toplumda hiçbir sosyal grubun elinde bulunmayan savaş gücü eklendiğinde Türkiye’de ordunun müdahale şansının neden yüksek olduğunu anlamak oldukça kolaydır. Ancak sırf bu özellikleri nedeniyle Türk ordusu aklına estikçe hükümeti devirdiği söylenemez. Öncelikle müdahaleyi gerektirecek en azından askerler için geçerli bir takım koşulların bulunması gerekmektedir. İkinci ve daha önemli olarak darbe sonrası meşruiyet kazanıp kazanmayacaklarını iyi hesaplamaları gerekmektedir.⁹⁰⁸

Tarihsel süreçte devlet kademelerinde ordu kurumunun etkisi ve ordunun etkisini artırma çabası tartışılmaz bir gerçektir. Özellikle yeniçerilerin kaldırılıp, modern bir ordunun kurulması aşamasından itibaren eğitilmiş ve ideolojik olarak asker kendini yenilemiş, çökmekte olan bir imparatorlukta tek ayak ta kalan bir kurum haline gelmiştir.

Güçlenen ordu II. Abdülhamid döneminden bu yana giderek artan özerk olma isteği; kökenleri ne olursa olsun siyasîleri rahatsız etmekte ve asker üzerindeki kontrolü ve yetkilerini kaybetmemek için onları tedbir almaya itmektedir. Asker ise yeni bir eğitim anlayışıyla yetiştirilmiş dünyayı ve özellikle Batı’yı bilen, eski askeri anlayışların terk edilmesi gerektiğini düşünen, devletin nasıl olması ve nasıl yönetilmesi gerektiği konusunda fikirleri olan yeni bir sınıf olarak siyaseti de yönlendirmek istemekteydi.⁹⁰⁹ Osmanlı devletinde İttihat ve Terakki’nin iktidar olduğu dönemde tüm çabalara rağmen siyasal iktidar ve iktidar arasında ilişkiler karmaşık bir hal almış ve giderek yozlaşmaya başlamıştı. Aslında devlet ordunun sadece kendi alanında kalabilmesi temin için çok daha önceden tedbirler almaya çalışmış, böylece askerın sivil hayata karışmaması için kanunlar yoluyla düzenlemeler yapmıştır. Tüm bu yasaklamalara rağmen Meşrutiyeti ilan ettirmiş bir güç olan askeri siyasallaşma akımından uzak kalabilmesi zordur. Osmanlı devletinde

⁹⁰⁷ GÜRKAN, Celil (1985), a.g.e.... s.170-171.

⁹⁰⁸ ÖZEL EK,(1993) Türkiye’de Askeri Darbeler, 27 Mayıs,12 Mart Ve 12 Eylül, Türk Ordu Geleneği kökü, Kim Bu Askerler? Ordunu Ayak Sesleri, , “Türkiye’de Asker Sivil İlişkileri- Darbeleri Seviyoruz, EP Politika Milliyet Gazetesi Özel Eki, s.7.

⁹⁰⁹ ÇELİK, Seydi (2008), “Osmanlı’dan Günümüze Devlet Ve Asker”, İstanbul: Salyangoz Yayınları,s.135.

1843 tarihli yasanın çıkmasıyla başlayan süreç TBMM kurulmasının ardından da devam etmiştir.⁹¹⁰

İmparatorluğun yıkılma süreci içerisinde, askeri bürokratlar, imparatorluğu ayakta tutabilmenin ve yeniden güçlü kalabilmenin arayışı içinde kendilerini modernleşmenin ve aydınlanmanın öncüleri gibi görmeye başlamışlardır. Böylece ideolojik olarak Batı tipi bir toplum yaratma aracı askerler için siyasete karışmanın bir gerekçesini oluşturmuştur. Cumhuriyete kadar devam eden tarihsel süreç içerisinde asker bürokratların siyasal eylemlerinde hep bu misyon egemen olmuştur. Bu misyon ve gelenek Cumhuriyet tarihi boyunca devam etmiştir. Çok partili siyasî hayata geçişe kadar ki dönem içerisinde iktidarı elinde bulunduran cumhuriyet seçkinleri resmi ideoloji doğrultusunda modernleşme projesini hayata geçirmeye çalışmışlardır.⁹¹¹

Cumhuriyetle birlikte ordunun Mustafa Kemal ve ekibinin denetimine girmesinin ardından devlet, hükümet ve ordu arasındaki ilişkiler uyum içinde yürümeye başladı, rejimi tehdit eden birçok iç olayda silahlı kuvvetler kullanıldı. Rejim oturtulması amacıyla, çok parti hayata geçilmesi yolunda da ordu siyasal alana doğrudan müdahalelere başladı. Bu dönemde askerler siyasal alana ve toplumsal yaşama müdahale bilincini geliştirirken ordunun eylemlerini meşru gören bir anlayış da toplum içinde egemenlik kurdu. Ordu devletin bir ideolojik bir aygıtı olarak sivil hayatta çalışmalara başladı.

Kurtuluş savaşını veren kadrolar ve Mustafa Kemal’le birlikte devleti yönetenler Abdülhamit’in sivil ya da askeri okullarında yetiştiler. Abdülhamit’in elinden iktidarı alan İttihatçılar orduyu gençleştirmek, emperyalist ordularla başa çıkabilecek bir hale getirmek için ellerinden geleni yaptılar. Mustafa Kemal, işte bu gelişim çizgisinde bir geriye dönüş noktası oldu. İttihatçılar orduyu önce alaylı subaylardan sonra da yaşlı kuşaktan arındırıp genç, dinamik gelişime açık bir hale getirmek için yaman bir mücadele vermişler ve başarmışlardı. Mustafa Kemal ise Osmanlıdan kalma paşalara, bunlar içinde atak ve direnişçi özden yoksun olanlarına sarıldı. Mustafa Kemal, ordu içinde genç ve savaş sırasında radikalleşmiş kuşağın önünü açacağı yerde kesti. İttihatçıların 1908 devrimine karşı tavırları nedeniyle rütbesini düşürerek cezalandırdıkları Fevzi Çakmak’ı Mustafa Kemal ordunun başına getirerek ölene dek orada tuttu.⁹¹²

Cumhuriyet döneminde orduya olan ihtiyaç Mustafa Kemal tarafından orduyu kendine bağlamaya çalışırken uzun vadede ordu siyasî müdahalelerden sakınabilmekte ise de siyasî alanda özerkliğini genişletebilmekte ve adeta siyasî alanın üzerinde bir şemsiye oluşturmaya başlamıştır. Millî mücadele döneminde askeri ve sivil otorite ilişkilerini tanımlayan koruyucu modelin iki ayağı olduğunu ortaya koymaktadır. Bunlardan ilki silahlı kuvvetlerin devlet mekanizması için de özerkleşme hali ikincisi ise ordunun kendi içindeki merkezileşme halidir. Özerk alan hem askeri otoritenin askeri politika iç ve dış siyaset konusunda belirleyici rolünden hem bu rolü aracı bir siyasî kurum olmadan doğrudan anlayabilmesinden beslenir. Merkezileşme hali yetkilerin dağıtılmadığı tersine tek elde toplulaştığı askeri yapı ve

⁹¹⁰ ÇELİK, Seydi (2008), a.g.e.... s.81.

⁹¹¹ ERDEM, Fazıl Hüsnü (2005), Türkiye’nin AB’ye Üyelik Sürecinde Sivil-Asker İlişkilerinin Genel Görünümü, “21. yy’ın Eşiğinde Türkiye’de Siyasal Hayat”, 2. Cilt, Edit: A.Küçük, S. Bakan, A.Karadağ, İstanbul: Aktüel Yayınları, s.755.

⁹¹² TİFTİKÇİ, Osman (2006), “Osmanlıdan Günümüze Ordunun Evrimi”, İstanbul: Sorun Yayınları, s.60.

politikaya işaret eder.⁹¹³ Yani kendi içinde aşırı merkezi yapı oluşturulur. Bu durum orduyu rahat siyasal ve toplumsal alanda rahat hareketlere sebep olmakta kendince gerekli gördüğü durumlarda sivil kanattan bağımsız olarak müdahalelere kadar yol açabilmektedir. böyle müdahaleci durum Tek partili otoriter yönetim boyunca, ülke doğrudan dolayı sivil-asker bürokratlardan oluşan devletçi seçkinler tarafından yönetildiğinden görülmemiştir. Bu dönem içerisinde askerler yönetime el koyma ihtiyacı hissetmemişlerdir.⁹¹⁴

1927–1944 yılları arasında asker sivil ilişkilerinde bir istikrar dönemi yaşanmış ve bu durum Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'ın emekliye sevk edildiği 1944 yılına kadar sürmüştür.⁹¹⁵ Ancak ne zaman ki çok partili siyasî hayata dolayısıyla kısmen de olsa demokrasiye geçilmiş o zaman sorunlar ortaya çıkmıştır. Sivil otoriteyle askeri otorite arasında gerilimler su yüzüne çıkmaya başlamıştır. Nitekim ordu vazifesinin bir gereği olarak modernleşme noktasından saptığı iddiasıyla DP iktidarını alaşağı etmiş ve fiilen yönetime el koymuştur. O günden bugüne bu gelenek kesintisiz biçimde devam etmiştir. Türk anayasa tarihinde ilk kez 1961 Anayasası'yla TSK'ya devlet düzeni içerisinde ayrıcalıklı bir yer verilmiş, TSK sivil otorite karşısında özerk bir konuma oturtulmuştur. Askeri müdahalenin yansıması olan 1961 anayasası ile asker-sivil ilişkilerinde asker egemenliğini pekiştirici ve sağlamlaştırıcı hukuki garantiler ve düzenlemeler ele alınmıştır. 1961 anayasasının 1971 değişiklikleriyle TSK'nın sivil otorite karşısındaki, özerk konumu güçlendirilmiştir. 1982 Anayasası'yla askerlerin üstün konumları daha da pekiştirilmiştir.⁹¹⁶

27 Mayıs 1960 ihtilâli ile onu takip eden 1961 anayasasında askeri otorite-sivil otorite ilişkiler açısından önemli gelişmeler olmuş, gelişmeler merkezileşme sürecini yasal açıdan olmasa bile fiili açıdan sekteye uğratmıştır. İhtilal ile bozulmuş rütbe piramidi düzeltilmiş, emir komuta mekanizmaları kontrol altına tutulmuş, askeri otoritenin başbakana bağlanmış, MGK oluşturulmuş ve bir anayasal organ haline gelmiştir. Bu tür düzenlemelerle askerin merkezileşme süreci artmıştır. 12 Mart darbesinin askeri ve sivil otorite arasındaki ilişkileri muhtıraya endeksli anayasa değişiklikleriyle gelen kalıcı ve önemli üç sonuç çıkarır:

- Askeri yargı, sivil yargı alanına genişlemiştir.
- Bir anayasa değişikliğiyle Millî Güvenlik Kurulu'nun işlevi ve temsil ağırlığı artırılmıştır.
- Silahlı Kuvvetlerin elinde bulunan devlet mallarının aleni şekilde denetlenmesi sona erdirilmiş ve bu denetlemenin usullerinin millî savunma hizmetlerinin gerektirdiği gizlilik esaslarına uyum olarak kanunla düzenlenmiştir.⁹¹⁷

12 Mart düzenlemeleriyle başlayan daha sonra devam edecek bu eğilim silahlı kuvvetleri sadece denetim dışına itmekle kalmamış sorumsuz konumu kuvvetlendirilmiş bu oranda da merkezileşme ve özerkleşme sürecini beslemiştir.⁹¹⁸

12 Eylül 1980 askeri müdahalesi gelindiğinde ise, yasal sonuçlar itibarıyla hem devletin işleyişini her yönüyle militerleşmesini hem askeri otoritenin etkileri hem askeri özerkliğin adeta mutlaklaşmasını ifade eden bir aşamadır. Bu dönem silahlı kuvvetlerin anayasa yapmanın yani kurucu iktidar olmanın ötesine geçip

⁹¹³ BAYRAMOĞLU, Ali (2004), Asker Ve Siyaset, “Bir Zümre Bir Parti Türkiye’de Ordu”, Der: A.İnsel Ve A. Bayramoğlu, İstanbul: Birikim Yayınları, s.63-64.

⁹¹⁴ ERDEM, Fazıl Hüsnü (2005), a.g.e.... s.756.

⁹¹⁵ ÇELİK, Seydi (2008), a.g.e.... s.128.

⁹¹⁶ ERDEM, Fazıl Hüsnü (2005), a.g.e.... s.756-757.

⁹¹⁷ BAYRAMOĞLU, Ali (2004), a.g.e.... s.79.

⁹¹⁸ BAYRAMOĞLU, Ali (2004), a.g.e.... s.81.

kurumlaştırıcı yani yasa koyucu iktidar haline dönüştüğü bir dönemdir.⁹¹⁹ Özgürlükler ve siyaset alanının daralması ve devletleştirilmesi bir yandan sivil otorite –askeri otorite ilişkilerine açık bir şekilde yansımış diğer yandan bu daralma ve devletleşme askeri vesait modeliyle pekiştirilmiştir.⁹²⁰ 1982 anayasası döneminde askeri otoritenin alanı genişlemiş ve özerkliği artmıştır. Sıkıyönetim uygulamaları bu durumu pekiştirmiş, MGK ile iç ve dış siyasete yön veren ve müdahale eden bir konum halini almıştır.

Ordunun hükümet darbesi ya da ihtilâl yolu ile politikaya müdahalesi hiçbir zaman ani ve münferit bir olay şeklinde tecelli etmemiştir. Bu hareket genel olarak bir iç huzursuzluk devresini izler. Bu gibi zamanlarda sivil yetkililerin kendileri de silahlı kuvvetlere bel bağlar hale gelir.⁹²¹ Daha geniş bir perspektif içinde mütalaa edildiğinde görülüyor ki askeri bir ihtilâl sivil hükümet ile asker sınıfı arasında sosyal bünye kültür özellikleri ve siyasî amaç bakımından gittikçe artan bir ayrılığın neticesidir. Çok dikkate değer ki Türk tarihini incelemekte olduğumuz devresi zarfında ihtilaf askerlerden ziyade sivillerin siyasî tutumlarındaki değişiklik yüzünden meydana gelmiş ya da şiddetlenmiştir. Ve nihayet politikaya askerin müdahalesi sivillerin siyasî değişiklik yollarını tıkamakla büsbütün süratlenmiş olur.⁹²²

Askerlerin politikadaki icraatı ve sonra bu sahneden çekilmeleri büyük ölçüde sivil gruplarla kurdukları münasebetlere bağlıdır. 1908 ve 1919'da bu münasebetler başlangıçtan itibaren samimi bir esas üzerine kurulmuştu. İttihat Ve Terakki Cemiyeti sivil-asker ittifakından doğmuş bir hareketti. Kemalist hareketi de daha ziyade İttihat ve Terakkinin mirası olan Müdafai-i Hukuk Cemiyetlerinin geniş sivil tabakasından çıkmış ve askerde bunun zirvesini teşkil etmişti. 1960'ın Millî Birlik Komitesi ise bunun tersine tamamıyla askeri bir grup idi. Aydın sınıfı arasında Menderes'e karşı yaygın bir hoşnutsuzluk ihtilâl için ilk heyecan verici desteği teşkil etmişti. 1908 ve 1960 hükümet darbelerinin her ikisi de tek kurşunla askeri müdahale nazariyesi diyebileceğimiz yolda uygulanmıştı. Her ikisinde de askerler daimi olarak iktidar sandalyesine oturmak niyeti beslemeden sınırlı ve belirli siyasî amaçlar takibi suretiyle işe başlamışlardır. 1960 ihtilâlcileri ise daha başlangıçtan itibaren yeni bir anayasa gereği üzerinde ısrarla durmuşlar ve hukuk bilgilerinin böyle bir vesikayı masalarının gözünden derhal çıkarmamaları ya da bir ay içinde düzenleyememeleri hayretle karşılaşmışlardır. 1960 ve 1961'de Millî Birlik Komitesinde üye bulunan binbaşı ve yarbayların siyasî nitelikleri ile yüksek rütbeli subaylara emir vermeleri gibi anormal durumlar çok gerginlik yaratmıştır. 1923'ten 1960 kadar olduğu gibi askerlerin merkezi siyaset sahnesinde çekilmiş oldukları çağda dahi baştanbaşa politika sistemi içinde gizli bir askeri nüfus ve tesir hissedilmekteydi.⁹²³

Özellikle 1950 yılında Demokrat Parti'nin iktidara gelmesinden sonra askerlerin ağırlığı daha belirgin hale gelmiş ve 1960 darbesinin ardından da askeri müdahaleler Türk demokrasi tarihinin ayrılmaz bir parçası olmuştur. Hikmet Özdemir'in ifadesiyle askerler rejimi sürekli olarak gözetlemekte ve gerektiğinde müdahale etmektedir.⁹²⁴ Demokratik rejimlerde sivil-asker ilişkilerindeki sorunlu alanlardan birisi de askerlerin kendilerini toplumdan ve toplumun değerlerinden soyutlamalarıdır. Bu çerçevede Erkanlı'nın ifadesiyle "Türkiye'de işçi, köylü sınıfı gibi bir

⁹¹⁹ BAYRAMOĞLU, Ali (2004), a.g.e.... s.82.

⁹²⁰ BAYRAMOĞLU, Ali (2004), a.g.e.... s.84-85.

⁹²¹ DANKWART, A.Rustow (1970), "Türkiye'de Ordu", İstanbul: Harp Akademileri Basımevi, s.25.

⁹²² DANKWART, A.Rustow (1970), a.g.e.... s.27-28.

⁹²³ DANKWART, A.Rustow (1970), a.g.e.... s.33-34.

⁹²⁴ ÖZDEMİR, H: Rejim ve Asker, İstanbul: Afa Yayınları, 1989, s.319.

de asker sınıfı vardır ve bu sınıfın bel kemiğini subaylar teşkil eder” .⁹²⁵ Eğitimin bir parçası olarak subaylara her şeyin ve herkesin üstünde bir insan oldukları, çünkü ordu da üstün bilgili ve üstün nitelikli yetiştirildikleri, hem dışarıdaki arkadaşlarından, hem de dünyanın diğer subaylarından farklı oldukları mesajı verilmektedir.⁹²⁶ Hale'e göre gençlik yaşında orduya girip çalışma hayatının tamamını orada geçiren subayların karşı karşıya oldukları ömür boyu toplumsallaşma süreci dikkate alındığında kendilerini ayrı ve elit bir toplumsal grup gibi görmeleri şaşırtıcı değildir.⁹²⁷ Askerler kendilerini rejimin koruyucusu olarak görmekte ve sivil politikacıların rejim üzerinde yaptıkları tahribatın onarılmasının kendilerinin görevi olduğuna inanmaktadır.

Türk Silahlı Kuvvetleri Türkiye’de rejimin koruyucusu, resmi ideolojinin yani Kemalizm’in asli taşıyıcısı olarak kabul edile gelmiştir. TSK, politikaya ilişkin söylemiyle ve politik faaliyeti tasarlama biçimiyle belirleyici bir işleve sahiptir. TSK’nın kurucu ideolojisiyle bağlantı sorunu bu bakımdan önem taşır. TSK’nın iktidarını çeşitli biçimlerde ifade eden siyaset üstülük tarafsızlık geleneği ve bekçilik rolü gibi tanımlayıcı sıfatlarla iç içe geçmiştir. TSK resmi ideolojiyi sistemin, kurumların, aktörlerin, bireylerin kalbine, bilincine ve dokusuna yedirerek üretmektedir. Askeri bürokrasi resmi modeli askerlik yoluyla toplumun tüm erkeklerine benimsetme kolaylığına sahip olmakla kalmayıp, cumhuriyet modernleşmesinin ve batılılaşmanın kurucu taşıyıcı ve kollayıcı ajanı sıfatıyla toplumun tüm girinti ve çıkıntılarına yaşlı, genç, kadın tüm nüfusa toplumsallaşma yoluyla ulaştırmaktadır. Rejimin koruyucu ideolojisini yeniden üretme misyonunu mümkün kılan en önemli etken TSK’nın resmi ideoloji adına ülkenin kim tarafından ve nasıl yönetileceğine ilişkin son söz söyleme elinde tutabileceğine stratejik bir konumdan siyasette şu ya da bu yolla müdahale etme yeteneğini sürdürmesidir.⁹²⁸

TSK Kemalizm’in kurucusu, taşıyıcısı ve yayıcı bir ajanı olarak laiklik, modernlik ve çağdaş bir medeniyete ayak uydurma şeklinde algıladığı rejimin temel payandalarının muhafızlığı rolünü tarihsel olarak özümsemiş ve içselleştirmiştir. Bu payandaların tehlikeye girdiğini gördüğü anda biçimi ne olursa olsun müdahale eder. TSK’nın kendisine içtiği bekçilik misyonu sivil-asker ilişkileri modellerinde zaman içinde olan değişimleri yani tarihselliği reddeden, sürekliliğe öncelik veren bir şablon içerisinde sunulmakta dolayısıyla bu ülkede her hangi bir anda var olan sivil-asker ilişkisinin niteliğini açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Askeri bürokrasinin özerkliğinin en değerli meşruluk kaynağı Kemalizm’in türevi olan bir muhafızlık anlayışıdır.⁹²⁹

Bütün sivil siyaset yapıları, tutum, strateji ve ideolojilerini değerinden etkileyen bir ordu faktörünü yaşamları boyunca kaile almak zorundadır. Hiçbir siyasal grup TSK’nın devlet bekasını koruma gerekçesiyle hakim ideolojiyi yeniden tanımlayarak iktidara müdahale yeteneğini bertaraf edebilmiş değil, askeri bürokrasi her müdahaleden sonra demokrasiye geçiş koşullarını ve yapılarını sonuna kadar denetlemekte ve sivil rejimlerin geleceğini ipotek altına almaktadır.⁹³⁰

Kayalı'ya göre Türkiye’de örgütlü veya örgütsüz müdahale amaçlı oluşumların "Birleştikleri temel nokta, tarihsel gelişim içinde Türk halkının direnç gösterdiği Atatürk ilkeleri, ideolojisi de dillerinden hiç düşürmedikleri, belki de dünyanın en sağlam ideolojisi

⁹²⁵ ERKANLI, O: Anılar, Sorunlar, Sorumlular, İstanbul, Baha Matbaası, 1973, s.376.

⁹²⁶ BİRAND, M.A, Emret Komutanım, İstanbul :Milliyet Yayınları ,1986, s.509-511.

⁹²⁷ HALE, William (1994), ...a.g.e.....s.270.

⁹²⁸ CİZRE, Ümit (2004), Egemen İdeoloji ve Türk Silahlı Kuvvetleri, Kavramsal ve İlişkisel Bir Analiz, “Bir Zümre Bir Parti Türkiye’de Ordu”, Der: A.İnsel-A. Bayramoğlu, İstanbul: Birikim Yayınları, s.135-136.

⁹²⁹ CİZRE, Ümit (2004), a.g.e.... s.140-141.

⁹³⁰ CİZRE, Ümit (2004), a.g.e.... s.145-146.

olan Atatürkçülüktür."⁹³¹ Müdahalelerin yasal dayanağını ise Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu oluşturmaktadır. Örneğin 27 Mayıs darbesine gerekçe olarak 10 Haziran 1935 tarih ve 2771 sayılı Ordu Dahili Hizmet Kanunu gösterilmiştir. Bu kanunun 37. maddesine göre "Ordunun vazifesi, Türk yurdunu ve Teşkilatı Esasiye Kanunu ile tayin edilmiş olan Türk Cumhuriyeti'ni korumak ve kollamaktır.". Kanun darbeden sonra 4 Ocak 1961 günü Kurucu Meclis'in oluşturulmasından 2 gün önce Millî Birlik Komitesi tarafından çıkarılan 211 sayılı Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu ile değiştirilmiştir. Yeni bunun 35. maddesi, eski kanunun 34. maddesi gibidir: "Silahlı Kuvvetlerin vazifesi, Türk yurdunu ve Anayasa ile tayin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyeti'ni korumak ve kollamaktır". Sonraki darbe ve muhtıralara değişmez gerekçe oluşturan 211 sayılı kanun, 'parlamento tarafından değil, hatta Kurucu Meclis tarafından da değil, fakat ihtilâl idaresi tarafından çıkarılmış bir kanundur.' Özdemir'e göre 35. maddeyi ordunun iç politikaya müdahale etmeye hakkı olduğu şeklinde yorumlamak mümkün değildir. Ancak buna rağmen madde birçok tanınmış yazar tarafından darbelerin yasal dayanağı olarak değerlendirilmiştir.

7.4. SİYASETE MÜDAHALE BİÇİMLERİ, AMAÇLARI VE SİYASET SAHNESİNDE KALIŞ SÜRELERİNE GÖRE PRETORYENİZMİN SINIFLANDIRILMASI

Eric Nordlinger, pretoryen askerleri, arabulucular (moderators) muhafızlar (guardians) ve yöneticiler (rulers) olarak üç ayrı grupta toplamaktadır. Arabulucular gruba giren pretoryen askerlerin hükmetme gücü veto gücü ile sınırlı olup mevcut siyasal ve ekonomik statüyü koruma eğilimindedirler. Yöneticiler ise , hükmetme gücü en fazla olana gruptur. Bunlar siyasî hakimiyeti kesin olarak ele almış durumdadırlar. Bu sınıflandırmaya göre pretoryen askerlerin siyasal ve ekonomik amaçları gerek niceliksel gerek niteliksel olarak ne kadar fazla ise ellerinde bulundurdıkları hükmetme gücü de o kadar fazla olmaktadır. Dolayısıyla siyasete askeri müdahale düzeyi o kadar yüksek olmaktadır.⁹³² Bu sınıflandırmaya göre pretoryen askerlerin siyasal ve ekonomik amaçları gerek niteliksel gerek niceliksel olarak ne kadar fazla ise ellerinde bulundurdıkları hükmetme gücü de o kadar fazla olmaktadır. Dolayısıyla siyasete ve askeri müdahale düzeyi o kadar yüksek olmaktadır.

Diğer bir sosyal bilimci A. Perlmutter de pretoryen orduları profesyonellik düzeyleri, örgütsel yapıları ideolojik tutumları ve amaçları bakımından hakem (arbitrator) ve yönetici (ruler) olmak üzere iki gruba ayırmaktadır. Hakem tip ordu her şeyden önce profesyonel bir ordudur. Ordunun önemli bir kısmı siyasete karışmaya muhaliftir. Bunun nedeni, siyasete katılmanın orduyu bozabileceği şüphesidir. Grup bilinci anlamından profesyonel olan bu ordunun subayları kendi mesleklerini diğer mesleklerden çok farklı görürler. Bir rejim değişimi askerlerin konumunu tehdit edeceğinden siyasal değişime karşı hassastırlar. Bu nedenle mevcut siyasal sistemi kabul edip koruma eğilimi ortaya çıkar. Bu tip ordular genellikle bir baskı grubu olarak sahne arkasından eylemde bulunurlar. Siyasete açıkça karışmaktan çekindikleri için hükümetleri etkilemeye çalışarak açık askeri müdahaleleri gereksiz hale getirip sorumluluk üstlenme zorunluluğundan kaçınırlar. Siyasal örgütleri yoktur.

⁹³¹ KAYALI, K., Ordu ve Siyaset, İstanbul, İletişim Yay, 1994, s.114.

⁹³² NORGLINGER, Eric , "A, Soldiers in Mufti, The Impact of Military Rule upon Economic and Social Change in teh Nonwestern States.". American Politcal Scien Review Vol. 64, 1970.

Yönetici tip ordu ise mevcut düzene karşıdır. Düzeni meşru görmemektedir. Bu nedenle onu değiştirme amacındadır. Siyasete müdahalesinin temelinde de bu amaç yatmaktadır. Mevcut siyasal düzende radikal değişim arzusunda olan yönetici tip ordu mevcut kurumları prosedürleri ve ideolojileri tamamen bırakmak veya değiştirmek amacıyla yeni kurumlar oluşturmayı isterler. İdeoloji olarak ise reddettikleri ideolojinin niteliğine bağlıdır. Yönetici tip orduların bir özelliği de siyasal düzensizliğin tek alternatifinin ordu olduğuna inanmış olmalarıdır. Hakem tip pretoryen ordudan farklı olarak yönetici tip ordunun siyasal örgütü vardır. Bunu örgütsüz güçleri manipüle etmek amacıyla ortak amaçlara sahip bilinçli bir siyasal grup oluşturarak yapar. Kendi siyasal statüsünü desteklemek için bir ideoloji yaratmak zorundadır. Anayasanın ve rejimin tek koruyucusu olarak gösterilmesi ve bunun böyle kabul edilmesi ordunun varlığını hatta zaman zaman sivil siyasete müdahalesini meşrulaştırabilmektedir.

Pretoryenizmin tarihi süreci S.P Hungtinton, oligarşik pretoryenizminden, radikal pretoryenizme ve oradan da kitle pretoryenizmine geçişi proteryenizmin değişik biçimlerini ele alarak açıklamıştır. Oligarşik pretoryenizm de hakim sınıf toprak sahipleri, önde gelen din adamları sınıfı ve savaşçılardır. Sınıf üyeleri genellikle siyasal, askeri, dini, sosyal ve ekonomik liderlik rollerini aynı anda kullananlardır. Bu yüzden müdahaleler günümüzde de ordu darbe yaparak siyasal, askeri, dini, sosyal ve ekonomik liderlik rollerini üstleniyor. Aynen olmasa bile bu durum radikal proteryenliktir.

Radikal pretoryen sistemlerin bazıları merkezi geleneksel monarşilerden dönüşmüşlerdir. Bu tür siyasal sistemlerde siyasete katılma sınırlı olduğu sürece meşruiyet ve yönetsel etki yüksek düzeydedir. Siyaset orta sınıfların ortaya çıkışına henüz hazır değildir. Bu nedenle bu sınıfın ortaya çıkması halinde geleneksel monarşik yönetim yıkılarak pretoryen bir siyasal yapıya doğru gidilmeye başlanmaktadır. Siyasal katılmanın artmasıyla kurumsal bozulma ve sivil düzensizlik ortaya çıkar, monarşik ve oligarşik siyasal düzenlerin dışında radikal proteryonizmin bir diğer kaynağı Batı kolonyonizmidir. Bu devletler bir yandan sömürgeci devletlere karşı bağımsızlık savaşı verirken diğer yandan siyasal örgütlenmeyi sağlamaya çalışmışlardır. Genellikle siyasal bağımsızlık kazanımı bu örgütlenmeden önemli olmuştur. Bu bağımsızlık sonrası küçük modern bir entellektüel bir seçkinler grubunun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bağımsızlık mücadelesi bu yerli seçkinler tarafından kurulan yeni siyasal düzen genellikle radikal proteryen bir biçim almıştır. Ordu mensupları, toplumdaki diğer hiçbir sosyal grubun sahip olamayacağı ülke içi ve dışı eğitim fırsatlarından yararlanır. İdari ve teknik becerilerini geliştirmeye başlar. Öğretmenler ve sivil hizmetliler gibi toplumun daha ilerici grupları ittifak içine giren subaylar oligarşinin bozulmasından, yetersizliğinden rahatsız olurlar. Rahatsızlığın artmasıyla yönetimi devirmek için gizli cemiyetlerle ilişkiler kurarak devrimi gerçekleştirirler. Bu darbe oligarşi döneminde yapılan hükümet darbelerinden farklıdır. Amaç bir subayın kişisel hırsları değil sosyal ve ekonomik reformların gerçekleştirilmesidir. 1923 'de Kurtuluş Savaşını yürüterek daha sonra Türkiye' de bir devrim yapan Mustafa Kemal Atatürk daha sonra orta sınıfların siyasete giriş yolunu açmıştır. Ancak bu dönem yaklaşık 22 yıl sürmüştür. İki çok partili hayata geçiş denemesi yapılmıştır.

Ordu siyasete siyasal yolla müdahale eder. Bu yüzden müdahale genellikle mevcut siyasal kurumların etkilerinin ve meşruiyetlerinin azalması veya tamamen yitirilmesi ve çeşitli grup ve partilerin çatışmalarının artmasına tepki olarak meydana gelmektedir. Askeri müdahale çoğu kez siyasette şiddetin sona ermesini sağlamaktadır.

Hungtinton'a göre; "Oligarşi dünyasında asker bir radikaldır. Orta sınıf dünyasında katılımcı üretkendir. Kitle toplumunu ufukta görünce mevcut düzenin tutucu gardiyanı haline gelir. Bu nedenle toplum ne kadar geri ise ordunun rolü o kadar ilerici olur. Toplum ne kadar gelişirse ordunun rolü de o kadar reaksiyonel olur." ⁹³³

Az karmaşık ve homojen bir toplumdan disiplinli ve uyumlu bir topluluk olarak ordu etkili bir biçimde siyasal liderlik rolünü oynayabilmekte ancak toplum daha karmaşık ve heterojen bir hale geldikçe sisteme müdahale güçleşir. Siyasal katılım yaygınlaştıkça darbenin kullanılma sıklığı da azalır. Darbeyi yapan grupları bir araya getiren şey sadece mevcut düzen için yıkıcı gördükleri eğilimleri durdurma arzusu olduğundan iktidara geldikten sonra her birinin kendi amaçları ön plana çıkar, bir çok klik ortaya çıkabilir. Hungtinton, kitlesel pretoryen toplumlarda askerlerin siyasete müdahalesinde iki temel varsayım öne sürer. Bunlardan birincisi ordunun siyasetin üzerinde yer alması. ikincisi ise ordunun siyasal sistemde değişimi engellemek için siyasete müdahale etmesidir. İkinci varsayıma göre siyasete müdahale askerler, siyasal istemdeki tıkanıklığı gösterebilir de aslında bütün bunlar siyasal sisteme özgü sebeplerdir. Ve toplumun modernleşmesinin önlenemez sonucudur. ⁹³⁴

7.5. MÜDAHALEYİ KOLAYLAŞTIRAN ETMENLER

Finer, öncelikle dört askeri müdahale düzeyi belirlemiştir. İlki nüfuz düzeyindedir. Bu düzeyde askerler sivillerin gerek mantıklarına gerek duygularına başvurarak belirli konularda istediklerini almak için çalışırlar. İkinci düzey baskı ve tehdittir. Bu düzeyde ordu yaptırım tehdidi ile sivilleri ikna etmeye çalışır. Üçüncü düzey bir kabinenin veya siyasal yöneticinin ordu tarafından değiştirilmesidir. Bu şiddet veya darbe tehdidi ile yapılır. Dördüncü düzeyde sivil rejim ortadan kaldırılarak onun yerine ordu yerleşir. ⁹³⁵

Yazar siyasal kültür düzeylerini dört grupta toplar:

1-İktidarın el değiştirme prosedürleri konusunda halk arasında yaygın bir onay ve bu prosedürlerin yokluğunda iktidar kullanımının olamayacağı yolunda bir inanç var mı ?

2- Hakim otoritenin yıkımını ve neyin oluşturduğu konusunda yaygın bir kabul veya başka hiçbir kişinin veya iktidar merkezinin meşru ve göreve layık olmayacağı yolunda bir inanç var mı ?

3- Vatandaşların oluşturduğu sivil toplumları oransal olarak geniş midir? İyi Örgütlenmiş midir?

4-Uyumlu dini kurumlar, sınıai dernekler ve firmalar, işçi sendikaları ve siyasal partiler var mıdır ?

Bütün bu sorulara olumlu cevap verebildiğimiz bir toplumun siyasal kültür düzeyinin yüksek olduğunu söyleyebiliriz.

7.5.1. Siyasal Yönetimin Başarısızlığı ve Ekonomik Bozulma

Nordlinger'e göre askerlerin müdahale de bulunmasının sebebi sivil hükümetlerin başarısızlıkları ve bunun sonucunda meşruiyetlerini koruyamama üzerine inşa edilmiştir. Yazara göre kamu düzenini koruyamama siyasal çatışmaların artışı önleyememe, aşırı kutuplaşma, siyasal şiddet ve terörün tırmanması gibi başarısızlıklar askerlerin müdahale dürtülerini harekete geçirmektedir. Daha da

⁹³³ Political Order and Political Decay, World Politics, 1965, s.17.

⁹³⁴ Political Order in Changing Societies, New Haven; Yale University Press, 1969.

⁹³⁵ FİNER, S.E: The Man On Horseback: The Role of Military in Politics. Middleses, Penguin Books ,1975, s.34-36.

önemlisi bu başarısızlıklar sivil nüfusun gözü önünde siyasal meşruiyetin azalmasına neden olmaktadır.

Askerlerin sivillere karşı giriştikleri eylemlerde en başta gelen üç neden, sivil yöneticilerin anayasaya ve yasalara aykırı eylemleri, ekonomik çöküş ve enflasyon, siyasal muhalefetin şiddetlenmesi, yaygın şiddet ve terör eylemleri ile sivil otoritenin baş edememesidir. E. Perlmutter de pretoryenizme yardımcı siyasal koşulları; merkez ve çevre arasında kopukluk, siyasal kurumsallaşma düzeyinin düşüklüğü, zayıf ve etkisiz siyasal partilerin varlığı, sivil yöneticilerin kamuoyunun kabullerinin aksine sık sık müdahalesi şeklinde sıralamaktadır. Konuyla ilgili olarak Fidel ve Smith de askeri müdahaleleri etkileyen çevresel faktörleri ekonomik durumun bozulması ve özellikle hükümetin durumdan sorumlu olduğu inancının yaygın olması, barışçıl siyasal değişim konusunda üzerinde anlaşılan prosedürlerin yokluğu veya zayıflığı ile rekabet eden sivil grupların siyasal güç kazanmak amacıyla silahlı kuvvetlerden destek istemeleridir.⁹³⁶

7.5.2. Meşruiyetin Kaybedilmesi

L. Pye'in tanımıyla meşruiyetin yitirilmesi veya meşruiyet krizi otoritenin meşru niteliği ve yönetimin sorumluluklarının uygunluğu konusunda anlama problemidir.⁹³⁷ Birçok devlette meşruiyet sorunu doğrudan doğruya anayasadan kaynaklanır. Özellikle geçiş toplumlarında derin bir otorite krizi bulunmaktadır. Hiç bir lider tam bir meşru otorite hakimiyetine sahip olabilecek durumda değildir.

Askeri bir darbeyi askerler tek başlarına yapmazlar. Hemen hemen tüm darbe planları sivil siyasetçiler ile temas halindedir ve onların görüşlerini alırlar. Böylece darbeyi haklı göstermede sivillerin yardımını garantilemiş olurlar. Silahlı kuvvetlerin yönetimi sırasında hem teknik ihtiyaçlar hem de başarmakta güçlük çekeceği temsil işlevleri bakımından sivil gruplardan destek alması gerekmektedir. Askerlerin bir takım yetenekleri olmakla beraber bunlar her zaman yeni dönemin gerektirdiği yetenekle dönüşmeyebilir. Bu nedenle askeri darbeyi sadece askerler tarafından gerçekleştirilmiş bir eylem olarak görmemek gerekmektedir. Darbenin gerçekleştirilmesinde olduğu kadar yönetimde bulundukları sürede de sürekli sivil gruplardan destek almak durumundadırlar. Finer'in siyasal kültür sınıflandırmasında siyasal kültür düzeyi ile sivil siyasal otoritelere halktan destek ve bağlılık kastedilmektedir.

7.6. İHTİLALLERİN KARŞILAŞTIRILMASI

Cumhuriyetten itibaren mevcut siyasal ve toplumsal yapı, siyasî aktörlerin çekişme alanı olmuştur. Toplum, siyasî ideolojiler etrafında yönlendirilmeye çalışılmıştır. DP, temsil ettiği toplumsal tabanın büyüklüğüne rağmen ülkenin seçkinci grupları ile karşı karşıya gelmiştir. Bu çatışan siyasal anlayış farkı 1980'li yıllara kadar devam etmiştir. Siyasîler, oluşan karmaşayı izlemekten ve körüklemekten başka bir şey yapmamışlardır. Siyasal çekişmede diğer toplumsal kurumlara yansımış; sosyal, ekonomik ve kültürel yansımaları sonucu toplum çözölmeye, kutuplaşmaya ve çatışmaya yöneltmiştir. Bu da 27 Mayıs 1960'la

⁹³⁶ KENNETH, Fidel, "Military Organization and Conspiracy in Turkey" (der; KennethVFidel), New Brunswick. N.J Transaction Books, 1975.

⁹³⁷ PYE, Lucien W., "Armies in the Process of Political Modernization" Princeton N.J Princeton University Press, 1962.

başlayan 12 Eylül 1980’le devam eden askeri müdahalenin en önemli nedenlerinden biri sayılmıştır. Müdahalesiz olması gereken toplumsal dönüşüm, askeri müdahalelerle sekteye uğramış, 27 Mayısla başlayan balans ayarı; 12 Eylül 1980 ile doruk noktaya çıkmış ve toplumsal ve siyasal yapı yeniden derinlemesine düzenlenmiştir. Değişim komple bir bütün kurumlarıyla gerçekleştirilememiş, dengeli bir dönüşümün olmaması sonucu olarak, bununda maliyeti tabi ki topluma çıkartılmıştır.

Değişim tarihsel olarak olduğu gibi tepeden inme şeklinde gerçekleştirerek, doğal olmayan bir değişim çizgisine oturtmuştur. Bocalamalardan sonra “Su yine dere yatağını bulur misali” toplumsal dönüşümler zamanla rayına oturtulmaya çalışılmıştır. Ancak yaşanan sıkıntı, kargaşa, zaman ve emek kaybı olarak görülmüştür. Müdahaleler sonrası ise yapılan ilk iş bütün siyasal ve toplumsal kurumları kapatmak ya da bireyleri kontrol altına almak olmuş, daha sonra yeni yapılanmanın altyapısı hazırlanmıştır.

27 Mayıs 1960 darbesini gerçekleştiren subaylar arasında başından itibaren düşünce birliği yoktur.⁹³⁸ Darbenin hemen ardından askeri komite içinde anlaşmazlıklar başlamış üç farklı eğilim ortaya çıkmıştır. Kendilerini “gerçek ihtilâlciler” diye adlandıran⁹³⁹ birinci grup, uzun süreden beri bir darbe hazırlığı içinde bulunan kişilerden oluşur. Bu grup, güçleri sınırlı olduğu için, Silahlı Kuvvetlerin ortak eylemine katılmışlardır. Amaçları, darbe başarıyla sonuçlandıktan sonra “devrimci amaçlarını” gerçekleştirmek için ülkeyi kendi yöntemlerine uygun biçimde baskıcı bir yaklaşımla yönetmektir. İkinci grup, “müdahaleci demokratlar”dır. Amaçları hukuki ve siyasal düzenlemeler yapıldıktan sonra hemen seçimlere gidilmesi ve parlamentoya iktidarın teslim edilmesidir. Üçüncü grup ise, her iki grup içinde yer almayan “kararsızlar”dır.⁹⁴⁰

Darbenin en önemli sorunlarından biri de, bir önder bulmaktır. 27 Mayıs’tan önce bir mektup yazarak Demokrat Parti iktidarını demokratik olmayan tutumlarından dolayı uyaran eski Kara Kuvvetleri Komutanı Cemal Gürsel harekate etkin olarak katılmamasına karşın önderliğe getirilir. Darbeyi gerçekleştiren subayların isimleri uzun süre açıklanmaz. Çünkü Ankara’da bulunan subayların hemen hepsi eyleme katılmışlardır. En sonunda 38 subayın ismi “Millî Birlik Komitesi” üyeleri olarak saptanır. Bu subaylardan kalıcı askeri rejim yanlısı 14’ü daha sonra tasfiye edilir.

12 Eylül 1980 darbesi emir ve komuta zinciri içinde, yukardan aşağı yani hiyerarşik bir düzen içinde gerçekleştirilmiştir. Bu yönüyle orta rütbeli subay çoğunluğuna dayalı ve hiyerarşi dışı hatta ona karşı bir nitelik taşıyan 27 Mayıs 1960 müdahalesinden farklıdır. Darbeyle birlikte Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren, Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Nurettin Ersin, Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Tahsin Şahinkaya, Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Nejat Tümer ve Jandarma Genel Komutanı Orgeneral Sedat Celasun’dan oluşan 5 kişilik bir Millî Güvenlik Konseyi kurulur. Devlet başkanlığı ve Millî Güvenlik Konseyi

⁹³⁸ ÖZDEMİR Hikmet(2002), a.g.e.... s.232.

⁹³⁹ ERKANLI, O.(1973).....a.g.e....., s.143.

⁹⁴⁰ ÖZDEMİR Hikmet(2002), a.g.e.... s.232.

görev ve yetkileri Genelkurmay Başkanı Org. Kenan Evren'e devredilir. Darbenin ardından yürütülen faaliyetler de tamamen hiyerarşik düzen içinde gerçekleştirilir.⁹⁴¹

Genel olarak 27 Mayıs ve 12 Eylül askeri müdahalelerinin yapılışında ki ayrıntıları değerlendirdiğimizde; 12 Eylül 1980 askeri müdahalesi daha önceki müdahaleye göre çok daha iyi planlanmıştı. Öncelikle ordu içinde müdahale konusunda birlik sağlanmıştı, 1960 müdahalesinde ders alıp ordu içindeki farklı seslerin oluşturduğu karmaşaya izin vermemiştir. Kuvvet komutanları tek bir ses şeklinde uygulamaları gerçekleştirmiştir. Otoritenin, Silahlı Kuvvetlerin en üstünde yer alan beş komutan da toplanması gücün dağılmasını önlemiş böylece hem askeri yönetimin gücü artırılmış hem de alınan kararların uygulanması kolaylaştırmıştı.

1980 müdahalesini 1960 müdahalesinden ayıran bir özelliği, amacının ne olduğu ve bu amaca nasıl ulaşılacağına önceden belirlenmesiydi. 1960 müdahalesini gerçekleştiren Millî Birlik Komitesinin müdahale eyleminde bulunmadan önce spesifik bir planı yoktu. 1980 müdahalesi öncesinde ordu dört amaç belirlemişti. Bunlardan birincisi şiddet ve terörü bastırmak, ikincisi ekonomik büyüme ve istikrarı sağlamak, üçüncüsü yeni bir anayasa ve yasal düzenlemeler yapmak ve sonuncusu hem eski hem de yeni sivil siyasetçilerle anlaşmalar yapmaktır.⁹⁴² Bu çerçevede askeri cunta içinde birliğin sağlanması ve koyulan hedefler ulaşma bakımından, 12 Eylül daha başarılıdır.

27 Mayıs 1960 müdahalesi sırasında yayınlanan bildiride, müdahalenin amacı, "Demokrasiyi yeniden kurmak ve serbest seçimlere gitmek." olarak açıklanmıştır. Müdahalenin hiçbir kişi ya da grubun hedef alınmadığı öne sürülse de darbe, Demokrat Parti'ye karşı düzenlenmiştir.⁹⁴³

12 Eylül darbesi sırasında yayınlanan bildiriye göre ise; darbenin amacı, "Ülkenin bütünlüğünü, devletin otoritesini yeniden sağlamak, demokratik düzenin işlemesine engel olan nedenleri ortadan kaldırmak"tır. Müdahalenin nedenleri, Org. Kenan Evren tarafından TRT'de yapılan konuşmada ise, "Anarşi, terör ve bölücülük karşısında partiler ve milletvekillerinin seyirci kalması; TSK tarafından yapılan uyarılara rağmen siyasî çıkarları, hesapları yüzünden Cumhurbaşkanlığı seçiminin 8 ay geçmesine rağmen yapılamaması ve bu nedenlerle ortaya çıkan kanun ve nizam hakimiyeti boşluğunu gidermek"⁹⁴⁴ olarak özetlenebilecek nedenlerle açıklanmıştır. Ancak, 12 Eylül uygulamaları darbenin asıl hedefinin 27 Mayıs ve 1961 Anayasası'nın "kazanımları" olduğunu ortaya koyar. 1961 Anayasa'sı daha önce de ülkedeki karışıklığın sorumlusu sayılmış, 1971 ve 1973'te Anayasa'da önemli değişikliklere gidilmiştir. Ancak değişikliklere rağmen artarak süren şiddet olayları 1961 Anayasası'nı bir kez daha hedef haline getirmiştir. Bu anlamda 12 Eylül, 12 Mart'ın devamı niteliğindedir.⁹⁴⁵

27 Mayıs ve 12 Eylül sürecinde gerçekleşen toplumsal karmaşa ve kutuplaşma sonucunda toplu olarak gözaltı, tutuklama, hapis, söz konusudur. 27 Mayıs Darbesi'nin ardından hükümet üyeleri, Demokrat Parti milletvekilleri ile hükümet ile yakın işbirliği içinde olan yüksek düzeydeki bazı sivil ve askeri kişiler tutuklanırlar. Davaların sonunda Demokrat Parti önderlerinden on beşi için ölüm cezası verilir. Bu kişilerden Adnan Menderes, Hasan Polatkan ve Fatin Rüştü Zorlu idam edilirler.

12 Eylül 1980 müdahalesi ile anarşi ortamına ve teröre son verilmiştir. Fakat bunun insan bedeli yüksek olmuştur. 12 Eylül'de idamların, işkencenin ve

⁹⁴¹ TANÖR, Bülent, (2007), a.g.e s.26.

⁹⁴² ÖRS, Birsan (1996), "Türkiye'de Askeri Müdahaleler(Bir Açıklamalı Örnek)", İstanbul: Der Yayınları, s.172-173.

⁹⁴³ KONGAR, Emre(1999).....a.g.e....., s.155.

⁹⁴⁴ KONGAR, Emre(1999), ...a.g.e s.191-196.

⁹⁴⁵ KONGAR, Emre(1999),.... a.g.e s.653.

diğer antidemokratik uygulamaların boyutları çok daha büyüktür. Tüm siyasî partiler kapatılır, parti genel başkanları ve yöneticileri de tutuklanır. Açılan 210 bin davada 230 bin kişi yargılanır. 7 bin kişi için idam cezası istenir. 517 kişiye idam cezası verilir. Haklarında idam cezası verilenlerden 50'si asılır. 71 bin kişi TCK'nin 141, 142 ve 163. maddelerinden yargılanır. 98 bin 404 kişi "örgüt üyesi olmak" suçundan yargılanır. 14 bin kişi vatandaşlıktan çıkarılır. 30 bin kişi " siyasî mültecî" olarak yurtdışına gider. 300 kişi kuşkuyla bir şekilde ölür. 171 kişinin "işkenceden öldüğü" belgelenir.⁹⁴⁶

27 Mayıs ve 12 Eylül Darbeleri ekonomik ve sosyal hayata bakışları açısından da farklıdır. 1961 Anayasası, "kapitalizme donuk liberal devlet anlayışı" yerine, "sosyal refah devleti" yaklaşımını benimser.⁹⁴⁷ Bu anlayışla, toplumsal adalet ilkelerine dayalı yeni bir toplumsal ve ekonomik düzen, her vatandaş için toplumsal ve ekonomik fırsat eşitliğinin sağlandığı bir yapı amaçlanır. 12 Eylül'de ise; 12 Mart'ta açığa çıkan büyük sermaye grupları ile işbirliği yapısal bir nitelik kazanır. Darbeyi izleyen dönemde ekonomik politika bütünüyle büyük sermaye gruplarının çıkarlarına uygun olarak belirlenir. Turgut Özal'ın başbakanlığı döneminde yerleştirilen bu anlayış, dışarıya göreli olarak kapalı ithal ikameci bir ekonomiden, dışarıya açık, uluslar arası rekabete dönük bir ekonomiye geçiş; gelir dağılımının çok adaletsiz olduğu ve sürekli olarak düşük gelirli aleyhine bozulmaya devam ettiği, yüksek enflasyonun egemen olduğu bir piyasa yapısı olarak görülebilir.⁹⁴⁸

27 Mayıs'ın ardından işçi sınıfı, sendikalar, sivil toplum örgütleri, kültür-sanat kuruluşları devlet eliyle desteklenir.⁹⁴⁹ 12 Eylül sonrasında ise emekçi örgütlenmesi zayıflatılır; sendikalar işlevsizleştirilir, grev hakkı kullanılamaz duruma getirilir. Toplum, "depolitize" edilmeye çalışılır. Bu konuda, özellikle gençler üzerinde başarılı olunur.⁹⁵⁰

27 Mayıs 1960 ve 12 Eylül 1980 askeri müdahalesi ile toplumsal kurumlar olduğu kadar kilit konumdaki akademisyenlerde bundan nasibini almıştır. 27 Ekim 1960 günü öğretim üyeleri ve asistanlar üniversitelerdeki görevlerinden uzaklaşmışlardır. Öğretim üyeleri kanuna göre de bir daha üniversitelerde görev alamayacaktır.⁹⁵¹ 12 Eylül yönetiminin amacı, o dönemde anarşinin kaynağı olarak görülen üniversiteleri hiyerarşik bir düzene bağlamaktır. YÖK kanunu parlamentodan geçmeden 1982 Anayasası'yla güvenceye alındı ve uygulamaya konuldu. Üniversiteler bütün dekan ve rektörleri doğrudan atayan YÖK kurulunun oluşturulmasıyla sıkı merkezi denetim altına alınmıştı. Bütün yetkiler YÖK'te ve başkanında toplandı. Üniversitelerde akademik kurulların etkisi azaltılırken rektörler aşırı yetkiyle donatıldı. Yöneticilerin göreve gelmesinde seçim yöntemi terk edildi, atamaya geçildi. 1982 sonlarında 300'ün üzerinde akademisyenin işine son verilmiş, bunu 1983 başlarında ikinci bir işten çıkarma dalgası işlemişti. Diğer birçoğu kendi isteğiyle istifa etmişti. 1982 Anayasanın çıkardığı YÖK kanunuyla üniversiteler baskı altına alınmış, tamamen ideolojik bir çerçevede üniversitelerde kontrol sağlanmıştır.

Her iki askeri müdahalede sıkıyönetim uygulamaları altında yapılmıştır. Ancak bu durum hedeflere ulaşmada bir yöntem olarak görülse de haklı-haksız

⁹⁴⁶ CUMHURİYET Gazetesi, "Darbenin Bilançosu", 11 Eylül 1994, s. 17.

⁹⁴⁷ KONGAR, Emre(1999), ...a.g.e s.161-162.

⁹⁴⁸ KONGAR, Emre(1999), a.g.e s.332.

⁹⁴⁹ KONGAR, Emre(1999), a.g.e s.165.

⁹⁵⁰ KONGAR, Emre(1999), a.g.e s.332.

⁹⁵¹ GÜNGÖR, Celalettin (1992),...a.g.e....., s. 45.

ayrımı tam uygulanamayabileceği için insan hakları ihlalleri yaygın olarak görülmektedir. Amaç anarşi ve teröre dur denilmek olsa da her iki müdahalede de toplumsal ve siyasal alanda eziyet ve sıkıntılar yaşandığı canlı tanıklarla sabit olduğu düşünülmektedir. Türk siyasal ve toplumsal sistemi toplumsal değişmeye tabi tutulurken toplum tarihsel olarak farklı bir yöne kanalize edilirken, bu müdahaleler bir araç kullanılmıştır.

Türk toplumu, 27 Mayıs 1960 müdahalesi ile getirilen Anayasanın getirdiği sosyal ve siyasal özgürlükleri 1980 müdahalesine kadar kullanmış ancak özgürlükleri iyi değerlendirilememesi sonucu, toplumsal çatışma ve çözülme yaşanmıştır. 1982 müdahalesi ile demokratik ve sosyal haklar geri alınmış sorumluluklar ve ödevler getirilmiştir. En temel haklarla biride siyaset yapma hakkıdır. Halkın bu hakkı halktan soğutulmuştur. Halk depolitize edilmiştir.

27 Mayıs ve 12 Eylül müdahalesi oluşturdukları sonuçlar itibariye gelecek dönemlerin belirleyicisi durumunda olmuştur. Sosyal ve ekonomik değişimle beraber 27 Mayıs 1960 müdahalesinin getirdiği Anayasa, sosyal devlet anlayışında bazı grupları ön plana çıkarmış, 1980 müdahalesiyle bu ön plana çıkan gruplar yerlerine yeni gruplar almıştır. 1960 müdahalesi ile ön plana çıkanlar gençlik ve işçilerken, 12 Eylül 1980 müdahalesi ile sermaye sınıfı ya da burjuva sınıfı ön plandadır.

27 Mayıs 1960 müdahalesi ile başlayan politik farklılaşma ve özgür düşünce ortamı konjonktöründe etkisiyle toplumukutuplaşmalara itmiş, süreçteki toplumsal meselelere farklı çözüm yolları bulunulmaya çalışılmış, ancak bu sürece şiddet ve terörde eklenince 1980 müdahalesine ortam hazırlamıştır.

1950-1960'lı yıllara kadar toplumda keskin ideolojik ayrımlar belirgin değildi. İlerici-gerici diye toplum sınıflandırılırdı. Ancak 27 Mayıs'ın getirdiği Anayasadaki sosyal ve siyasal haklarla, toplum parçalara ayrılmaya, kutuplaşmaya yöneltilmiştir. Bu da ülkede sağ ve sol kavramlarını, düşünce tarzını oluşturmuştur. 12 Eylül Müdahalesi'nin nedenlerinden en önemlisi sayılabilecek olan toplumsal çatışma ve kargaşa bu sürecin ürünüdür. 12 Eylül sonrası artık sağ ve sol ideolojiler değil de demokrasi, hoşgörü, kavramları ortaya çıkmıştır. Sosyal değerlerde değişme, ideolojiler değil menfaatler ön plana çıkmıştır.

27 Mayıs Askeri müdahalesi sonucundaki oluşturulan özgür düşünce ve fikir ortamı farklı fikir akımlarının doğmasına neden olmuştur. Özellikle bu durum 1965'den sonra daha da belirginleşmiştir. Toplumda sağ-sol kutuplaşma kavramları yerleşmeye başlamıştır. Özgür düşünce ortamı fikirlere saygıyı değil, çatışmayı getirmiş, bu ortamın oluşmasında duyarsız siyasîlerin katkısı büyük olduğu düşünülebilir. 27 Mayıs'la "ön plana çıkarılan sol, 12 Mart Muhtırası ile 12 Eylül'le beraber sağın ağır bastığı ya da bastırıldığı" düşünülmektedir. Kısacası iki müdahalenin ortak noktası sağ-sol karşı karşıya getirilip siyasal ve sosyal dönüşümlerin ilerlemesi için ortam yaratıldığı düşünülebilir.

27 Mayıs müdahalesi sonucu politik hayatla tanışan ve politikayı fazlasıyla seven toplum kesimlerine 12 Eylül'le "Dur" denilmiş, özgürlükler kısıtlanmış, genç kuşaklar depolitikleştirilmiştir. Siyasal katılım kısıtlanmış, oy vermek yeterli görülmüştür. Artık siyaset; devlet merkezinde ranttan pay almak için yapılmıştır. Bu durum siyasî yozlaşmanın ve popülizmin önünü açmıştır. Köseyi dönme siyaseti yapılmış kişisel çıkarların toplumsal çıkarların önüne geçmiştir.

1980 sonrası ekonomik ve toplumsal gelişmeler 1960 yıllardan daha farklı yaşanmıştır. Gelişmelerin 1980 sonrası toplumsal değişmelere etkisi iki şekilde olmuştur. Birincisi etki ekonomik olumsuzlukların toplumda göç yaşanmasına neden olmasıdır. İkinci etkisi ise 1980 sonrası uygulanan ekonomik politikaları neticesinde toplumun belli kesiminde meydana gelen refah artışının getirdiği değişmelere bağlı

olarak ortaya çıkmıştır. Meydana gelen her iki değişim kendi içerisinde olumlu ya da olumsuz sonuçlar getirmiştir. Göçle kimlik sorunu, ekonomik refahı artan insanlarda ise kültürel yozlaşmalar meydana getirmiştir. Değişimle beraber kavramlara ve değerlere yüklenen anlamlar da değişmeye başlamıştır.

Türkiye’de gerçekleştiremeye çalışılan değişim bir sürecin ürünü olarak görülse de tepeden inme ve zorlayıcı nitelikte olduğu toplumsal tabanın tepkisinden de anlaşılmıştır. Toplum bu sürecin sancısını yaşamış; altyapısız ve hazırlıksız değişimi hazırlayan seçkin kesimin ise amaçlarına tam olarak ulaşamadığı süreç içerisinde anlaşılmıştır.

12 Eylül 1980 ve 27 Mayıs 1960 askeri müdahalelerin dayanak noktası, ülkenin siyasal karmaşaya uğradığı, artık siyasî ortamın tıkanmış ve bu siyasal ortamın toplumsal kargaşanın ana tetikleyicisi olduğu düşüncesidir. 27 Mayıs 1960 Müdahalesinde DP’nin politikaları, siyasal kargaşanın ve toplumsal çözülmenin nedeni olarak düşünülmüştür. 12 Eylül 1980 müdahalesinde ise hükümetlerin, iç güvenliği sağlayacak gerekli tedbirleri almadığını, siyasî çıkar çatışmaları, parti hesapları, siyasî kaygıları ön plana çıkardıklarını belirterek yine siyasî yapıyı hedef göstermiştir. Anlaşıldığı üzere her iki müdahalede siyasîlere kızgınlık temel noktadır.

Askeri müdahalelerle siyasî otorite belirli gerekçelerle değiştirilmiş ve bu gerekçeler sürekli olarak gündemde tutmak ve gerekçelerin devamlılığının sağlamak oldukça önemli olmuştur. Üstelik yönetimi darbeye ele almanın kısa süreli oluşu halk zihninde meşrulaştırabilse dahi uzun sürenin aynı gerekçelerle meşrulaştırılması mümkün değildi. Bir süre sonra askeri idareye karşı hoşnutsuzluklar belirtmeye başlaması kuvvetle muhtemeldir. Bu nedenlerle halka sürekli verilen mesaj askeri idarenin geçici olduğu biçimindedir.⁹⁵² Bu durum değişik şekillerde 27 Mayıs ve 12 Eylül’de gerçekleştirilmiştir.

27 Mayıs ve 12 Eylül askeri müdahalelerinde mevcut siyasal yapıya son verilmiş ve partiler kapatılmıştır. 1960 ve 1980 Askeri Müdahaleleri’nin politikaya öncelikli etkisi, mevcut politik iktidara son vermeleri biçiminde gerçekleşmiştir. Gerek 1959’da tek başına iktidar olan DP hükümeti, gerekse 1979’da azınlık koalisyon AP hükümeti parlamentodan yetki almış seçilmiş iktidarlardır.

1960 ve 1980 Askeri Müdahaleleri’nin diğer bir politik etkisi de mevcut partilere karşı olmaktadır. 1960 müdahalesi dönemin tek başına politik iktidarı olan DP’yi kapatmıştır. 1960 Müdahalesini gerçekleştiren askeri yönetim müdahalenin gerekçelerinden biri olarak, politik iktidarın yapmış olduğu yanlış uygulamaları hedef göstermektedir. Bu nedenle DP’nin faaliyetlerine ve lideri dahil yöneticilerinin politika yapmasına izin verilmemiştir.⁹⁵³

12 Eylül sonrası siyasî partileşme süreci ise MGK’nın tutumu ile 6 Kasım seçimlerine sadece üç siyasal parti katılmıştır. Geçmişten ders olarak olası bir koalisyon hükümetinin engellenmesi için seçime giren parti sayısı sınırlı tutulmuştur. Askerlerin, 27 Mayıs 1961 müdahalesinde ise partilerin seçime katılmasında direk bir etkisi olunmamış, daha demokratik, uzlaşmacı ve koalisyon kurmaya yönelik bir ortam oluşturulmuştur. 12 Eylül sonrası ise koalisyon iktidarlara yerine güçlü, tek başına iktidarlara için ortam hazırlanmıştır. Siyasî partiler açısından, 12 Eylül müdahalesi daha kararlı ve geriye dönüşü olmayan uygulamalar içermektedir.

⁹⁵² ERTUNÇ, Ahmet Cemil (2004), “Cumhuriyetin Tarihi: Yaşadıklarımızın Dünü Bugünü”, İstanbul: Pınar Yayınları, s. 421.

⁹⁵³ BAHÇIVAN, Fatih (2005), “27 Mayıs 1960 Ve 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalelerinin Türk Politik Hayatına Etkisi”, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s.134.

Müdahaleci grup daha ileri giderek siyasal temizliğe yönelmiş ve kendi ideolojileri doğrultusunda siyasî yapı şekillendirilmiştir.

27 Mayıs 1960 ve 12 Eylül 1982 müdahalelerinde, müdahale grubu askeri yapılanma siyasal iktidarı görevden uzaklaştırdıkları için yeni bir hükümet oluşturmak gerekmektedir. 1960 ve 1980 müdahalelerinden sonra bunun görevini görececek öncelikle Kurucu Meclis oluşturmuştur.

MBK tarafından teşekkül edilen Kurucu Meclis; MBK ile birlikte daha geniş bir tabana dayalı ve kamu oyununun çeşitli kesimlerinin görüş ve isteklerini daha iyi bir şekilde dikkate alınmasını sağlayacak bir mekanizma oluşturulmuş bulunmaktadır. Bu amaçla 1960 Müdahalesinden sonra Millî Birlik Komitesi'nden ve Temsilciler Meclisi'nden oluşan bir Kurucu Meclis oluşturulmuştur. Kurucu Meclis'in askeri kanadını son karar mercii olan Millî Birlik Komitesi oluştururken, sivil kanadını ise DP dışındaki politik partilerin ve çeşitli meslek kuruluşlarının temsilcilerinden oluşan Temsilciler Meclisi oluşturmuştur. Fakat son karar yetkisi MBK'ye aittir.⁹⁵⁴ Temsilciler Meclisi oluşturulurken DP'lilerin dışlanıp CHP'lilerin çoğunlukta olduğu bir topluluk yaratılırken 1961 Anayasası'nın ve siyasal yapılanmanın baştan yara almasına sebep olmuştur.

12 Eylül'den sonra oluşturulan Kurucu Meclis, 1960 Kurucu Meclisi gibi asker ve sivil olmak üzere iki kanattan oluşmuştur. Askeri kanadı Millî Güvenlik Konseyi sivil kanadı ise Danışma Meclisi teşkil etmiştir. 1960'dan farklı olarak sivil kanadı oluşturan Danışma Meclisi'nde hiçbir politik parti temsilcisi bulunmamaktadır. MGK, son karar mercii konumundadır. 1980 Danışma Meclisi'nde hiçbir siyasal yapılanmaya yer vermeyerek halkın iradesi yansımamıştır. Ayrıca 12 Eylül müdahalesinin 27 Mayıs'tan farklı olarak, siyasal sistemi alt üst edecek kadar önceki müdahaleden farklı olduğu söylenilebilir.⁹⁵⁵ Sonuç olarak her ikisinde despot ve anti-demokratiktir. Her ikisinde de meydana getirilen Danışma Meclisi ve Temsilciler Meclisi hiçbir etkisi yoktur, sadece sivil kalkan, süsleme rolü yapmıştır. Son kararı darbeciler vermiştir.

27 Mayıs 1960 Askeri müdahalesi ile orduda yapılan ilk şey subay tavsiyesidir. Burada amaç emir komutayı sağlamak muhalif kesimleri bastırmaktır. Ancak bu noktada başarılı oldukları söylenemez. 27 Mayıs 1960 müdahalesinde darbe tam planlanmadığı için daha sonra iç anlaşmazlıklar çıkmış ve marjinal grubu tavsiye etmişlerdir. 12 Eylül Müdahalesi ise, daha planlı, programlı ve geçmişten ders aldıkları için, hedefler ve amaçlar daha nettir. Müdahalede ise orduda bir tavsiyeye gidilmemiş, emir komutada ve rütbeli subaylarda bir temizlik yapılmamıştır, rütbeler korunmuştur.

1961 Kurucu Meclisi demokrasiye geçişi sağlayacak temel yasalar, siyasal parti ve seçim yasalarını kanunlaştırırken, 1981 meclisi devletin temel yapılanmasını ve sosyo-ekonomik yaşamı düzenleyici önemli değişiklikler yapmıştır. Anayasanın reddi halinde Kurucu Meclis'in durumu belirlenmiş olsa da 1981 Danışma Meclisi'nin durumu belirlenmemiştir. Bu durum oylamada bir baskı durumu olarak düşünülmüştür. 1980 Müdahalesi sonrası politik örgütlenme açısından getirilen sınırlamalar sonucunda askeri yönetim, özellikle 1977 – 1980 yılları arasında yaşanan politik şiddet ve terör olaylarını 1961 Anayasası'nın sağladığı demokratik haklara ve özgürlüklere bağlamış ve tedbiri önlemler alınmıştır.

27 Mayıs'la politik örgütlenme üzerine ilk etki DP'ye olmuştur. Kapatma yanında, merkezden en uzak bütün örgütlerine kadar kapatılmıştır. 12 Eylül'e bu durum derneklere kadar uzanmıştır. Sendika ve diğer meslek kuruluşu yöneticilerinin

⁹⁵⁴ BAHÇIVAN, Fatih (2005),...a.g.e.....s.135.

⁹⁵⁵ BAHÇIVAN, Fatih (2005),...a.g.e.....s.136.

milletvekili olmaları engellenir. Öğretim elemanlarının, üniversite öğrencilerinin, yargı organı mensuplarının siyasî partilere girmesi, kapatılan partilerin yönetici kadrolarının, meclis eski üyelerinin yeni bir partinin kurucusu ve yöneticisi olmaları yasaklanır. Ayrıca siyasal partilerin yurt dışında örgütlenmeleri, etkinlikte bulunmaları, kadın kolu, gençlik kolu gibi kuruluşlar oluşturmaları yasaklanmıştır.⁹⁵⁶ Böylece 1982 Müdahalesi ile siyaseti siyasal partiler dışında kimse yapamayacağı net olarak ortaya konulmuştur.

Kabul edilen 1961 Anayasası ile demokratik haklar geliştirilmiş, özgürlükler arttırılmıştır. Bu bakımından 1960 darbesi, diğer askeri müdahalelerden ayrıcalıklı bir yerdedir. 1980 müdahalesi ile özgürlükler ve sosyal haklar geri alınmış, demokratikleşme yönündeki çalışmalar budanmıştır. 1961 Anayasası'nın kabulü ile Türkiye'ye siyasî olarak özgürlükçü ortam hakim olmuş, farklı siyasî düşünce yapısına sahip insanlar önünü açılmasıyla toplum demokratikleştirilmiştir. 12 Eylül 1980 müdahalesi bu siyasî ve toplumsal örgütlenmeleri ortadan kaldırmıştır.⁹⁵⁷

1961 Anayasası daha özgürlükçü bir anlayış getirmiştir. Bu özgürlükçü anlayışla birlikte partilerin kuruluşu ve üye kabulü kolaylaşmış, sivil toplum kuruluşlarının sayısı ve faaliyetleri de artmıştır. Toplumda politikleşme giderek artmış bu da kutuplaşmalara ve hizipleşmelere yol açmıştır. Toplumda hoşgörüsüzlüğün sonucu olarak politik şiddet olayları meydana gelmiştir. Bu süreç yeni bir müdahalenin yapılmasına kadar devam etmiştir. 12 Eylül müdahalesi ile bireylerin ve sivil toplum örgütlerinin siyasetle uğraşmasını zorlaştıracı kararlar alınmıştır. Dar alanda ve kontrollü bir siyaset uygulanmaya çalışılmış ve daha az katılımcı demokrasi modeli benimsenmiştir.

Bireysel olarak siyasal katılım sürecinde siyasal katılmaya yönelik düzenleme 12 Eylül 1980 müdahalesinde görülmüştür. Seçimlerde oy kullanamayanlara uygulanan para cezası ve seçmenin bir sonraki seçimlerde oy kullanma hakkını yitirmesi biçimindedir.⁹⁵⁸ Böylece siyasal katılım adına demokratik sisteme ters düşecek bir olumsuz durum oluşturmaktadır.

Askeri otorite hakim olduğu dönemin sorumluluğunu almamak için müdahalenin dayanaklarını bildirilerle ve yasalarla sağlamaya çalışmış sorumluluğu üzerinden atmaya çalışmıştır. Bu duruma iki müdahaleden de örnek verilebilir. Millî Güvenlik Konseyince kabul edilerek yayınlanan bildiri ve karar hükümleri ile yayınlanan ve yayınlanacak olan yasaların 1961 anayasasına aykırılığı iddiasının ileri sürülemeyeceği Millî Güvenlik Konseyinin bildiri ve kararlarında yer alan ve alacak olan hükümlerle 12 Eylül 1980 tarihinden sonra çıkan ve çıkarılacak olan Bakanlar Kurulu kararnamelerinin yürütülmesinin durdurulması ve iptal istemi ileri sürülemeyeceği hükme bağlanmıştır.⁹⁵⁹

Her iki askeri müdahalede askerler siyasete kontrol etmek için MGK adı altında yapılanmaya gitmiştir. 1961 anayasasında belirtilen Millî Güvenlik Kurulu'nun kurulması yoluyla orduya ilk kez anayasal bir rol verilmiştir.⁹⁶⁰ MGK, askerlerin sivil otoriteyi kontrol edebilmeleri için donatılmış bir aygıttır. MGK asker ve sivil seçkinlerin en yüksek planlama ve denetim organıdır.⁹⁶¹ 12 Eylül'le statüsünde ve rolünde değişiklikler olmuştur. Kurulda 27 Mayıs sonrası sivillerin sayısı

⁹⁵⁶ ERTUNÇ, Ahmet Cemil (2004), a.g.e.....s.430.

⁹⁵⁷ ÖZÇELİK, Ayfer(2006), ...a.g.e....., s.154.

⁹⁵⁸ ERTUNÇ, Ahmet Cemil (2004), a.g.e.....s.431.

⁹⁵⁹ ERTUNÇ, Ahmet Cemil (2004), a.g.e.....s.428.

⁹⁶⁰ ZÜRCHER, E. Jan (1996), a.g.e s.357.

⁹⁶¹ ÖZDEMİR, Hikmet (1993), "Rejim Ve Asker", İstanbul: İz Yayıncılık, s.261.

askerlerin sayısından fazladıysa da ancak 12 Eylül sonrası askeri sistem yerini sağlamlaştırdığının bir göstergesi olarak, çoğunluk askerin lehine dönmüştür. Türk siyasetinde iki başlı iktidar anlayışı 12 Eylül’le yerini sağlamlaştırmıştır. Bu durum tarihten gelen bir misyonun da bir sonucudur.

1982 askeri müdahalesi yasal sonuçları itibariyle, devletin işleyişinin her yönüyle militerleşmesini hem askeri otoritenin etkileri, hem askeri özerkliğin adeta mutlaklaşmasını ifadeden bir aşamayı oluşturur.⁹⁶² Askerler, daha sonraki yıllarda da çeşitli yasa ve yönetmeliklerle yerini sağlamlaştırmıştır.

Türkiye’de 1960 askeri müdahalesine kadar savaş yıllarının ekonomik alt yapısının eksikliği ve sermaye eksikliği olduğundan Devletçilik politikaları izlenmek zorunda kalmıştır. II. dünya savaşının etkisiyle İthal İkameci Sanayileşme Modeli ile kalkınmaya çalışmış ancak istenilen sanayileşme yakalanılamamıştır. Bu politikaların takipçisi olarak 1960 askeri müdahalesini gerçekleştiren ordu, daha kontrollü olarak kalkınma planları çerçevesinde uygulamaları desteklemiştir ancak gerekli hamleler yapılsa da tam başarılı olamamıştır.

1980 Müdahalesiyle, sistemin içindeki 1979 sonunda ağırlaşan krizin yansıması sonucu önceki uygulanan İthal İkameci Sanayileşme politikalarından vazgeçilmiş, küresel sermaye yeni bir yaklaşımla İhracata Yönelik Sanayileşme politikasına geçmiştir. Bu politikalar küresel ölçekli politiklardır. Sermaye yanlısı tavır gerçekleşmektedir. 12 Eylül 1980 sonrası konjonktüre uyum sağlanmıştır. Bunun yansıması olarak halk siyasal, toplumsal olduğu kadar ekonomik alanda da sınıflara ayrılmıştır.

Bu dönemde gerçekleştirmeye çalışılan yeni politikalara geçişte siyasal ve askeri düzenin büyük katkısı olmuştur. 1980 askeri müdahalesinin ekonomik sebepleri olduğu kadar sonuçları Türkiye’nin rotasının değiştirmiş, Türkiye küresel bir oyunca haline getirmiştir. Dışa açılma ve bağımlılık artmış, kapitalist sistemle bütünleşme sağlanmıştır. Devlet destekli politikaları yerine serbest piyasa koşulları oluşturulmuştur. Askeri düzenin müdahalesi ve desteğiyle yeni düzen olan liberal ideoloji yerleşmiştir. Yeni sistemle ideolojik, sınıflar, insan değeri bağlamında köklü sonuçlar ortaya çıkmıştır.

Askeri müdahaleler öncesinde ve sonrasında ekonomik göstergeler ekonominin bozulduğunu göstermektedir. Bu da sermaye ile karşıtlarının bir savaşının askeri düzen destekli olarak bir grubun lehine ya da aleyhine sonuçlandırabileceğini göstermektedir. Yani 1960 ve 1980 askeri düzeninin farklı yaklaşımının sosyo-ekonomik olarak farklı değişmelere ve dönüşümlere götürebileceği, bununda başka kurumları etkileyebileceği, böylece toplumun ahengini bozabileceği görülmüştür.

Askeri müdahaleler sonrası emek-sermaye ilişkileri bozulmuştur. 27 Mayıs 1960 müdahalesi ile emek yanlısı bir çizgi gerçekleşirken, 12 Eylül 1980 müdahalesi ile emek yerine sermaye kolanmaya başlamıştır. Sermaye yanlısı tavırlar, sanayi zenginlerinin, zenginliklerine zenginlik katmıştır. Buda sosyal politikaların olmamasına, kaynakların dengesiz kullanılmasına neden olmuştur. Her şey daha fazla kapital uğruna feda edilmiştir.

Cumhuriyetin ilk on yılında yabancı sermayenin ülkeyi terk ettiği bir ortamda önlemlerle, sermaye birikimi sağlanmaya çalışılmıştır. Bu çabaların yetersiz kalmasıyla 1930 yıllarda dünya kapitalist düzenin bunalım yıllarında ekonomik

⁹⁶² BAYRAMOĞLU, Ali (2004), . a.g.e.... s.82.

gelişme sorunu somut tartışmalara neden olmuş, kamusal çözüm yolları aranmış devletçi sanayileşme politikaları bu dönemde alınan politikaların ürünüdür.⁹⁶³

Türkiye, 1940-1950 yıllara kadar devletçi politikalarla devlet desteğiyle ayakta durmaya çalışılmış ancak özellikle dış dünyada ki gelişmeler ekonomiyi etkilemiştir. Türkiye’de Devletçilik dönemi olarak isimlendirilen 1930 yılların ekonomi anlayışı daha sonra planlı bir biçimde uygulanacak olan İthal İkameci Politikası’nın habercisi durumundadır.⁹⁶⁴ 1950’li yıllara önceki yıllarda ki dışa kapalı ve korumacı politikaların gevşediği ithalat serbestisi yaşanmaya başladığı ve dış yardımlarla ayakta durmaya çalışan bir yapı görünümü arz etmektedir.

DP kurulması ile dışa açılma yolunda önemli adımlar atılmış ve bunun sonucu olarak, DP parti programında iktisadi devletçiliğe yer vermemiştir. Dış konjonktüründe etkisiyle sanayileşmede Marshall yardımları ile destekli bir dışa bağımlı bir gelişme izlenmeye başlanmıştır. Özellikle bu tarihten itibaren ülke dış küresel güçler Türk sosyo-ekonomik yaşamın yönlendiricisi olmaya başlamış ve yüksek kazanç elde edebileceği konumla, menfaatleri ölçüsünde askeri müdahalelerin belirleyicisi ve destekçisi olmuştur. Özellikle küresel sermaye 12 Eylül 1980 Müdahalesinden sonra müdahale ortamında çok iyi bir şekilde yararlanmış ve müdahale grubu da bu durumu desteklemiştir.

1950 yılında göreve gelen DP’yi iktidara taşıyan kesim tarım burjuvazisi olmuştur. Bu nedenle de DP’nin görevde kaldığı süre boyunca uyguladığı ekonomi politikalarının, tarım sektörü lehine uygulanan yarı popülist nitelikte politikalar olduğu söylenebilir.⁹⁶⁵

Çok partili sistemin iktidara getirdiği DP, uluslararası sistemle bütünleşmek için yola çıkarken, sonuçta iç piyasada bir rahatlama sağlarken dış piyasada biriken borçla kriz oluşmuştur. Türkiye yoğun şekilde mal darlıkları ve kriz yaşamıştır. İleri ki süreçte 1970 yılların ortasına kadar Türkiye uluslararası ekonomiye geçerek serbest piyasa ekonomisine katılmayı gündemine getirmiştir.⁹⁶⁶ Sermaye kesimide bu duruma çok istekliyd. 1982 askeri müdahale ortamından yararlanarak isteklerini almıştır.

1960 darbesi de iktisadi politikaları uygulayabilecek yeni bir idari mekanizma kurdu. Bu politikada yararlanacak iki grup sanayiciler ve örgütlü işçiler olacaktır. 1960 darbesini yapanlar ve onların aydın ve bürokrasi içindeki danışmanları siyasî dengeleri ve idari mekanizmaları ile birlikte yeni bir birikim modelinin temelini attılar.⁹⁶⁷ Bu model ithal ikameci modeldir. Bu şekilde dış dünyaya kısmi açılma ve yerli ekonomiyi korumaya yönelik önlem amaçlanmıştır. Bu model 1980 askeri müdahalesi dönemine kadar sürdürülmüş daha sonra sermaye merkezli, dışa bağımlı ihracata yönelik neo- liberal politikalara yönelinmiştir.

Bu arada, 27 Mayıs 1960 askeri darbesinin ardından yapılan yasal düzenlemelerin yanı sıra 1961 Anayasası’nda yer alan düzenlemeler sonucu Türkiye’de planlı döneme geçilmiştir. Bu planlar, daha önce devletçilik döneminde uygulanmış olan planlardan farklı olarak büyüme hedeflerini gerçekleştirecek şekilde

⁹⁶³ KEPENEK, Yakup (1987), “12 Eylül’ün Ekonomik Politikası ve Sosyal Demokrasi”, Ankara: V Yayınları, s.43-44.

⁹⁶⁴ AYDIN, M. Kemal (2007), Türk Ekonomisinin Dönüşümü, İthal İkameciliğin Dışa Açık Birikim Modeline Savruluşu, “Dönüşüm Sürecinde Türkiye”, Edit: Davut Dursun, Burhanettin Duran Ve Hamza Al İstanbul: Alfa Basım Yayın, s.309.

⁹⁶⁵ AKALIN(2002)..a.g.e....., s.44.

⁹⁶⁶ KAZGAN, Gülten (1999), “Tanzimat’tan 21.Yüzyıla Türkiye Ekonomisi”, İstanbul: Akdeniz Yayıncılık,s.109.

⁹⁶⁷ KEYDER, Çağlar (2003), “Türkiye’de Devlet ve Sınırlar” , 9.Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, s.198.

ayarlamayı amaçlamıştır. 12 Eylül askeri müdahalesi sürecinde ve sonucunda uygulana politikalarla planlama yerine daha çok serbest piyasa koşulları ve ihracata dönük uygulamalarla büyüme gerçekleştirilmeye çalışılmış, döviz borçla değil mal satarak kazanılmaya çalışılmıştır.

İthal ikameci model 1960'lara kadar sürmüş 1965 'lerde düzeltmelerle bu politikalar devam edilmiş, 1970'ler de bu politikaların etkisiyle döviz rezervi artmış ve dış ödemeler dengesi düzelmeye başlasa da 1974 küresel petrol krizi ve onun tetikleyici faktörleri ile ithal ikameci birikim modeli sürdürülemez hale gelmiştir. Bu durumdan sonra sosyal ve siyasal toplumsal çözümler ve toplumsal dengeler değişmeye başlamıştır.

1970 yılların sonuna gelindiğinde ithal ikameci modelle sermaye birikiminin sürdürmenin koşulları iyice daralmış, hızlanan enflasyon stokçuluğu, karaborsayı çekici hale getirirken ekonomideki tasarruf-yatırım dengelerini de altüst edip iyice açmaza sokmuştur. İthal İkameci Sanayileşme Stratejisi için artık deniz bitmiştir.⁹⁶⁸ 1979'un sonuna doğru ekonomik bunalım geniş halk kitlelerini ve sermaye sınıfını derinden etkileyen bir boyut kazanmıştı. Geniş halk kitleleri özellikle kentli emekçiler, temel tüketim mallarında etkili olmayan fiyat denetimleri kuyruk ve karaborsalar gibi olgular içinde bulunurken örgütlü işçi sınıfı en azından reel sendika yoluyla reel gelir düzeylerini koruyabilmenin savaşının vermekte idi.⁹⁶⁹ Büyük sermaye çevreleri, bu başı boş gidişi dur denilmesinin sendikaların disiplin altına alınmasının sermaye için gerekli güven ortamının yeniden yaratılmasının çağrılarının 1979'dan itibaren açıkça yapmaya başlamıştır. Büyük sermaye çevreleri, 12 Eylül askeri müdahalesi ile isteklerini aldılar ücretliler ve sendikalar pasifize edilmiştir. 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesi ve bunun getirdiği ayrıcalıklarla, desteklerle sendikalar ve örgütlenmeleri güçlenirken 12 Eylül 1980 müdahalesi ile darbe almış, toplumsal aktörlükten geri plana itilmiştir. Burada devlet yönetiminde bürokratik kanatın memnuniyeti de gözden kaçırmamak gerekir. Çünkü rakip bir aktör pasifize olmuştur.

1960 ve 1980 müdahalesinin bulunduğu yıllarda müdahale sonrası açıklamalarda, dış kredi ve yardıma bağlı bulunulduğu için antlaşmalara bağlı kalınacağı açıklanmıştır. Bu durum müdahalelerde küresel sermayenin isteklerinin, askeri müdahalede faktör olarak göz ardı edilemeyeceğinin bir göstergesi olarak düşünülmüştür.

1960 askeri müdahalesi sınıfsal boyutta sanayi burjuvazisini kollamış ancak 1965-1970 yılları döneminde sınıfsal çatlaklar yaşanmış, 1970'lerle beraber 1960 yıllarda yükselen işçi sınıfı ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bu durum rejim dışı bir müdahaleyle çözülmeye çalışılmıştır. Sonuç itibariyle yapılan askeri darbeye birlikte hem siyasî krizden çıkış yolu aranmış ve hem de sanayi burjuvazisinin diğer sınıfların ekonomik artığına tek başına el koyma imkânını sağlama yolu açılmıştır.⁹⁷⁰

İşçiler ise 1961 Anayasası'nın da verdiği hakların desteğiyle örgütlenmeye çalışırken, 1960'lar boyunca burjuva sınıfı hem sayıca hem de kendine güven açısından gelişmişti. TÜSİAD adında bir baskı grubu oluşturmuştur. 12 Eylül müdahalesi ile büyük sermaye tam olarak sisteme hakim olmuş, büyük sermaye sahipleri daha önce alamadıklarının askeri müdahale ortamında almıştır.

⁹⁶⁸ SÖNMEZ, Mustafa (1986), "Türkiye Ekonomisinde Bunalım; 12 Eylül Ve Sonrasının Ekonomik Politikası," 2.Basım İstanbul: Belge Yayınları, s.81.

⁹⁶⁹ BORATAV, Korkut (1988), "Türkiye İktisat Tarihi(1908-1985)", İstanbul: Gerçek Yayın Evi, s.119-120.

⁹⁷⁰ DUYGU (2007)..a.g.e...59-60.

Türkiye, 27 Mayıs 1960 ve 12 Mart 1971 askeri muhtırası ile TSK'nin ülke idaresi üzerindeki ağırlığının hissedildiği dönemde 12 Eylül 1980 tarihinde yine bir askeri darbeye karşı karşıya kalmıştır. Bu darbenin gerek ekonomik gerekse toplumsal ve siyasal sonuçları diğer askeri müdahalelere oranla çok daha derin olmuş ve ülke yeni bir döneme girmiştir. 12 Eylül'ün her alanda yarattığı yıkıcılığa paralel olarak rahatlıkla uygulama imkânı bulan 24 Ocak 1980 Kararları sonrasında Türkiye Ekonomisinde köklü değişiklikler yaşanmaya başlamıştır.

1980'de çok önemli iki olay damgasını vurmuştur. Bunlardan biri 24 Ocak Kararları diğeri ise Türkiye'nin yaşadığı ve sonuçları itibarı ile en ağır askeri müdahalesi olarak anılan 12 Eylül darbesidir. Bu ikisi zaten iç içedir, biri diğerinin destekçisi, sonucudur. 1977 yılı beraber ekonomik kriz, IMF'li yılları beraberinde getirmiş, küresel ölçekli döngünün içine girilmiştir. Uygulanan politikalar kötü gidişatı durduramamış ve Süleyman Demirel Turgut Özal'dan planlama müsteşarlığı görevine gelmesini istemiş ve Özal da bunu kabul etmiştir.

1960 yıllar planlı ve kontrollü bir dönem içerirken 1980'li yıllar, 12 Eylül askeri müdahalesinin oluşturduğu rahat ortamında etkisiyle serbest piyasanın koşulları sağlanmaya çalışılmıştır. Türkiye artık uluslararası sermayenin kontrolüne girmiştir. İthal ikameci model sona ermiştir. bu yıllardan itibaren ekonomiye neo-liberal ideoloji hakim olaya başlamıştır. Neo-liberal ideoloji, devletin ekonomik ve siyasal alandan uzaklaştırılmasını savunmakta, piyasa ekonomisinin dünya ölçeğinde yerleşmesini istemektedir. Neo-liberal ideolojinin hakim olduğu 1980'li yılların özellikle ekonomik sonuçlarını ve bedellerini azgelişmiş ve gelişmekte ülkelerin halkları ağır bir biçimde ödemiştir.⁹⁷¹

Ülkemizde 80 sonrası benimsenen piyasa ekonomisi modelinin temel amacı; piyasa ekonomisi sisteminin etkin bir şekilde işlemesini sağlamak dolayısıyla kamu sektörünün ekonomideki etkinliğini azaltmaktır.⁹⁷²

1980'li yıllar, iktisadi konularda liberal bir görüntü taşıyan söylemlerin Türkiye'nin siyasî tarihinde en baskıcı dönemlerinden birinde yerleşmiştir. 12 Eylül rejimi Devletçiliğin kararlı bir şekilde reddetmiştir. 1960 müdahalesi ile oluşan iktisadi ortamı ve aktörleri ikinci plana itmiştir.

1980'li yıllarda toplum, üretim iç piyasalarından dış piyasalara doğru kaydırılabilmiş, iç talebin kısılmasında da gelir dağılımının emek gelirleri aleyhine bozulması temel araç olarak kullanılmış, gelir dağılımı değişimleri iç talebin yapısında da temel tüketim mallarından lüks mallara doğru bir kayma meydana getirilmiştir. Artık zenginleşme artmakla beraber, taleplerde değişmektedir.⁹⁷³ Parası olan her şeye sahip olabilmekte buda toplumsal uçurumu ya da sınıf farkının artırmaktadır.

1982 Anayasası ve onu izleyen bir dizi yasanın, iş gücü piyasasının işleyişinin sıkıyönetim rejiminin askeri önlemlerine bağlı olmaktan kurtardığının bu piyasayı sistemli ve kalıcı bir biçimde emek aleyhine düzenlediği önemle belirtmek gerekir.⁹⁷⁴

Türkiye'nin serbestleşme sürecinde başlangıçta, iç ve dış ekonomi politikaları yanında yasalardan ve yasa-dışı olabilecek işlemlere, toplumsal felsefeye, siyasal düzene kadar neredeyse her türlü dönüşüm bu amaca dönük olarak ayarlandı.⁹⁷⁵ Yani toplumsal değişim, 27 Mayıs 1960 müdahalesinin getirdiği

⁹⁷¹ DUYGU (2007),...a.g.e...81-82.

⁹⁷² TECER, Meral,(2005), "Türkiye Ekonomisi", 2. Baskı, Ankara: TODAIE Yayınları, s.93.

⁹⁷³ BORATAV, Korkut (1988), ...a.g.e.....s.129.

⁹⁷⁴ BORATAV, Korkut (1988),... ..a.g.e.....s.123.

⁹⁷⁵ KAZGAN, Gülten (1999),...a.g.e....., s.139-140.

düzenlemeden daha derin ve kalıcıydı. Değişim müdahale yoluyla gerçekleştirilerek politikaların kalıcılığı artmıştır. Ancak, değişim isteği tabandan gelmediği için gelişme ve ilerleme sindirilerek özümsemediği için toplumsal uyum gerçekleştirmekte zorlanılmış ve toplumsal çözülme gerçekleşmiştir.

12 Eylül 1980'den Anayasasının yürürlüğe girmesini izleyen ve yeniden genel seçimlerin yapıldığı Ekim 1983 tarihine kadar geçen askeri müdahale döneminde ekonomik alanda 24 Ocak 1980 kararlarına devam edilmiştir. Bu dönemde ek olarak üretimin aksamalarına engel olmak ve ihracat desteklenmesi için grevler ertelenmiş ve bu durumu askeri yapı, hazırladıkları anayasa ile de yeni ekonomik sistem desteklenmiştir. 1960 sonrası ile oluşturulan işçi merkezli sanayileşme politikaları sermaye merkezli hale getirilmiş ve desteklenmiştir. Ayrıca ekonomi, 1980 sonrasında dış ekonomik ilişkilere bağımlı sürecine girmiştir. Bu dönemde küreselleşme ve liberalizmin tam işlemesi için dış odaklı sermayenin iyice yerleşmesi desteklenmiştir.

24 Ocak 1980 ekonomik kararlarıyla, Özal'ın sermaye çevrelerinin istekleri doğrultusunda yeni bir sistem getirmiştir. Sistemin belirleyici özelliği genel olarak sermaye ile genel olarak emek yani geniş anlamda burjuvazi ile emekçi sınıflar arası temel çelişkiyi sistemli olarak emek aleyhinde denetlemeye ve düzenlemeye kalkışması olmuştur.⁹⁷⁶ 24 Ocak Kararları'nın temelini neo-liberal yaklaşımın oluşturmuştur. Sistem dünya bankası ve IMF kanalıyla sunduğu ekonomik paketlerle kapitalist sisteme uyumu öngörmektedir. Türkiye açısından 24 Ocak kararları ekonomi yanında diğer sosyal kurumlar açısından da bir dönüm noktasının teşkil etmektedir.

Türkiye'de 12 Eylül 1980 ihtilâli öncesinde ve sonrasında bu ortamdan etkilenmiş ve darbe sonrası yapılan ekonomik uygulamalarda iç faktörlerin olduğu kadar dış faktörlerinde etkisi altına kalmıştır. 1980 sonrası ekonominin rotasını 24 Ocak kararları belirlemiştir.

24 Ocak kararlarının ekonomik yansımaları olduğu kadar toplumsal yapıyı bozucu yansımaları da olmuştur. Ekonomik yapı toplumsal yapıyı etkilemiş, toplumsal değişimi belirlemiştir. 24 Ocak politikaları ile yozlaşma, magazinleşme artmış, orta direk zayıflamış, toplumsal bölüşümde dengesizlikler oluşmuştur. Kısacası sosyal ve ekonomik tahribat yaşanmıştır.

27 Mayıs ve 12 Eylül müdahalelerinin en önemli hukuksal sonucu olan iki Anayasanın karşılaştırılmalı bir değerlendirmesine gelince, buna ek olarak 1961 ve 1982 Anayasalarının siyasal ve toplumsal hayattaki bazı yansımalarından detaylı bir şekilde bahsetmiştik.

İlk önce 1961 Anayasasının niçin değiştirilmeyi düşünüldüğü ve dolayısıyla niçin yeni bir anayasa yapılması gerekliliği düşündüğümüzde bunun gerekçeleri olarak; bu anayasanın uygulandığı dönemde kuvvetler ayrılığının, kuvvetler çatışmasına dönüştüğü, 1961 Anayasası ile getirilen hürriyetlerin çok fazla olduğu, devlet otoritesinin sarsıldığı ve yetersiz bırakıldığı gibi sebeplerin sayıldığını görmekteyiz.⁹⁷⁷ Bu durumu da düzeltmek 12 Eylül anayasasına düşmüş ve bunun için gerekeni yapmışlardır.

1980 müdahalesine neden olduğu düşünülen 1961 anayasası da 12 Eylül sonrası kendine düşen payı almıştır. MGK başkanı. Kenan Evren ve yaptığı çeşitli konuşmalarda sürekli bu vurguları yapmaya devam etmekten geri kalmamıştır. Birçok sosyal, siyasal ve ekonomik sorunların kaynağı olarak 1961 anayasası görülmüştür. Bunun için yeni bir anayasa, yapılması gerektiği açıklanmıştır. Bütün

⁹⁷⁶ BORATAV, Korkut (1988),... a.g.e....s.123.

⁹⁷⁷ ATAR, Yavuz (2002), "Türk Anayasası Hukuku", 2. Baskı, Konya: Mimoza Yayınları, s.37-38.

toplumsal hayatı etkileyen bu anayasa toplumu, daha kontrole tabii, özgürlüklerden uzak, korku toplumuna doğru yönlendirmiştir. Askeri ortamda düzenlenmesine rağmen getirdiği değişim toplumda hale derin izleri gözlenmektedir.

Her iki anayasa ile yapılmak istenen ve oluşturulmaya çalışılan sistem ya da toplumsal değişim 12 Eylül'de 27 Mayıs'dan çok daha derin ve sonuçları bakımından ağır olmuştur. Değişim ideolojik bağlamda ve yukarıdan, kanunlar ve kurallar belirleyerek (anayasalarla) toplumun o kuralları sorgulamadan özümsemesini istemiştir ancak bu durum toplumsal tabandan destek tam destek görmeyince, toplumsal çözülmenin nedenini teşkil etmiştir.

Türkiye'de değişim tepeden daha çok seçkin kesimlerin batılılaşma isteklerinden doğmuştur. Tarihsel olarak toplumsal sistemimizde liberal ve burjuvazi sistemini oluşturacak bir yapı oluşturmamaktadır. Özellikle 1980 askeri müdahalesi sonucu oluşan anayasada liberal sistemi kalıcılaştırıcı ve işini kolaylaştırıcı uygulamalar oluşturulmuştur.

27 Mayıs 1960 müdahalesini yapma nedenlerinden biri de; siyasette uyumun olmadığını, demokratik hayatın gereklerinin tam uygulanmadığıdır. 27 Mayıs öncesi bunalımını göz önünde tutularak bir partinin iktidarda her istediğini yapamayacağı bir anayasa yapılması düşünülmüştür. Ayrıca, Anayasanın yürüyebilmesi için antlaşmalar ve uzlaşmaları gerekli kılmaktadır.⁹⁷⁸ 27 Anayasası ile oluşturulan siyasal sistem işlemez hale gelince siyasal iktidarı kuvvetlendirici kararlarla özellikle tek başına iktidarı kolaylaştırıcı ve iktidarın elini kolunu uygulamalarla yürütme kuvvetlendirilmiştir.

1961 Anayasa'sı ile bireye özgürlük ve ayrıcalıklar tanınmış, topluma önem verilmiştir. 12 Eylül Anayasası ile ise geçmişten ders çıkartılacak, birey ve topluma karşı devleti korumak ve güçlendirmek amaçlanmıştır. Anayasanın resmi bir ideolojiyi kabul etmesi ve devlete bu resmi ideoloji doğrultusunda toplumu yönlendirme misyonunu yüklemesinin mantıksal sonucu, birey-devlet ilişkisinde "devlet"e öncelik tanımak olmuştur. 1980 öncesi yaşanan olayların 1961 Anayasası'nın görece özgürlükçü yapısına fatura edilmesi de bu tercihin yapılmasında önemli bir etken olduğu kabul edilmektedir.⁹⁷⁹ 1982 Anayasası'nın değiştirilmez hükümlerin fazla oluşu anayasanın devlete koruyuculuğunun özgürlüklere tercih ettiğinin bir göstergesi sayılabilir.

Her iki anayasa bulundukları ortama tepki olarak hazırlanmıştır. 1961 Anayasası DP'nin uygulamalarına karşı hazırlanırken, 1982 Anayasası'nı hazırlayanlar da 1961'e duydukları tepkiden hareket etmişlerdir. Gerçi dünyadaki pek çok anayasa aynı özelliği taşımaktadır. Zira anayasalar, yürürlüğe girmelerinden önceki dönemde yaşanan olay ve gelişmelere duyulan tepkinin izlerini taşırlar. Bu tepki, esas itibarıyla, toplumsal yapıdaki bir kırılmadan beslenmektedir.⁹⁸⁰

İki anayasa; askeri müdahaleler sonucu yapılmaları, "Kurucu Meclis"çe hazırlanarak halk oyuna sunulmak suretiyle kesinleşmeleri ve bir kanadı askeri hareketin liderliğini yapan kuruldan, diğer kanadı ise sivillerden oluşan Kurucu Meclisler tarafından hazırlanmış olmaları bakımından benzerlik taşırlar.⁹⁸¹ Her iki anayasa da tepki anayasalarıdır. Her anayasanın kendinden önceki döneme tepki niteliği taşıması da doğaldır.⁹⁸² 1961 Anayasası, kendinden önceki 1921 ve 1924 Anayasa'larının "Türkiye Büyük Millet Meclisi, ulus egemenliğinin yegane ve

⁹⁷⁸ GÜNEŞ, Turan (1996), "Türk Demokrasinin Analizi", Ankara: Ümit Yayıncılık, s.219.

⁹⁷⁹ www.tohav.org/?bolum=dosya&no, 29,(12.09.2009).

⁹⁸⁰ www.tohav.org/?bolum=dosya&no, 29,(12.09.2009).

⁹⁸¹ ÖZDEMİR, Hikmet(2002), a.g.e.... s.30-31.

⁹⁸² SOYSAL Mümtaz(1997).....a.g.e....., s.91.

hakiki temsilcisidir” anlayışını, meclis çoğunluğuna dayanarak kullanan Demokrat Parti yönetiminin uygulamalarına karşı hazırlanmış bir Anayasadır. 1982 Anayasası ise 1961 Anayasası’na tepkidir.⁹⁸³ Bu benzerliklerin yanında, iki Anayasanın hazırlanma süreçleri ve içerikleri bakımından farklılıkları oldukça fazladır: 1961 Anayasası hem çağdaş – batılı anlamda özgürlük anlayışını benimser, hem de güvenceli özgürlük anlayışını getirir. Çağdaş, klasik özgürlüklerle birlikte, iktisadi ve sosyal haklara da yer verilir. 1961 Anayasası, haklar ve ödevler bakımından, özgürlüğü temel, sınırlamayı ise istisna olarak alan bir Anayasa’dır. Hakların sınırlandırılmasında da ana ilke, sınırlamanın Anayasa’nın özüne ve ruhuna uygun olarak ve ancak yasa ile olabilmesidir. Böylece, Türk Anayasa hukuk sistemine yeni bir kavram getirilmekteydi: Haklar sınırlamalar sırasında hiç dokunulmaması, mutlaka korunması gereken bir “öz” ve buna dokunulduğu zaman, temel hak ve özgürlükte ortadan kalkmış olacaktı. Öze dokunan sınırlama, sınırlama olmaktan çıkmakta, yok etme olmaktadır.⁹⁸⁴

1982 Anayasası, düşünce özgürlüğü yönünden sınırlayıcı, kimi konularda yasaklayıcı düzenlemeler getirir. Esas itibarıyla 1982 Anayasası temel hak ve özgürlükleri doğrudan doğruya sınırlamamış, daha çok siyasî iktidarlara bunları sınırlama konusunda geniş imkanlar getirmiştir. Yürütmenin güçlendirilmesinde asıl dikkat çeken ve belki de 1982 Anayasası’nın en ilginç düzenlemesi sayılabilecek olan nokta, Cumhurbaşkanlığını güçlendirilmesidir.⁹⁸⁵

1961 ve 1982 Anayasaları’nın hürriyetlerin sınırlandırılması konusunda en önemli farkı; 1982 Anayasası’nda kanunla sınırlama sebeplerinin artırılmış olması, ‘hakkın özü’ kriterinin yerine ‘demokratik toplum düzeninin gerekleri’ kriterinin getirilmesi ve bunların yanında en önemlisi, doğrudan doğruya anayasadan kaynaklanan bu tür sınırlamaların 1982 Anayasası’nda, 1961 Anayasası ile kıyaslanamayacak kadar çok olmasıdır.⁹⁸⁶

1961 Anayasası, gerek temel haklara ve sosyal haklara ilişkin hükümleri, gerek sendika hakkı ile doğrudan ilgili hükümleri dolayısıyla bir çok bakımdan olduğu gibi sendikacılık alanında da yeni bir dönemin başlangıcını simgeler. Anayasa’nın 46. maddesinde çalışanlara sendika hakkını, 47. maddesinde ise işçilere grev ve toplu sözleşme hakkını tanıır. 46. maddede “çalışanlar” sözünün kullanılmış olması, özellikle memurların da sendika hakkı kapsamında olduklarını ifade etmesi bakımından önem taşır.⁹⁸⁷ 1961 Anayasası’nın yeniliklerinden biri de “sosyal ve iktisadi haklar ve ödevler” başlığı altında toplanabilecek, yeni ekonomik modelin dayandığı sosyal ve iktisadi temeli ortaya koyan bir kısım maddeyi içermesidir. Ayrıca, toplumsal adalet ilkelerin dayalı yeni bir toplumsal ve ekonomik düzen, her vatandaş için toplumsal ve ekonomik fırsat eşitliğinin sağlandığı bir yapı amaçlanmıştır. Anayasa bu amacı gerçekleştirmek için devlete doğrudan sorumluluk vermiştir. 1982 Anayasası’nda ise emekçi örgütlenmesi zayıflatılır; sendikalar işlevsizleştirilir, grev hakkı kullanılamaz duruma getirilir. 1982 Anayasası’nda sosyal devletten 1961 Anayasası’ndaki kadar söz edilmez, 5. maddede “sosyal devlet” yerine “sosyal hukuk devleti” kavramı konulur. 1961 Anayasası, demokrasiyi korumak için yeni kurumlar getirir: Yasama meclisi üzerinde Anayasa’nın

⁹⁸³ SOYSAL(1997).....a.g.e....., s. 110-111.

⁹⁸⁴ SOYSAL(1997).....a.g.e....., s. 68.

⁹⁸⁵ KONGAR, Emre(1999).....a.g.e....., s.198.

⁹⁸⁶ GÖZLER Kemal, "Anayasa Değişikliğinin Temel Hak ve Hürriyetlerin Sınırlandırılması Bakımından Getirdikleri ve Götürdükleri: Anayasanın 13'üncü Maddesinin Yeni Şekli Hakkında Bir İnceleme", Ankara Barosu Dergisi, Yıl 59, Sayı 2001/4.

⁹⁸⁷ IŞIKLI ,Alparslan (1983)....a.g.e....., s. 1831.

egemenliğini sürdürmek için bir Anayasa Mahkemesi kurulur. Türkiye Büyük Millet Meclisi, meclis ve senato olarak iki organa ayrılır.⁹⁸⁸ Bu düzenlemeyle Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin, sistem içindeki ağırlığı azaltılmış olur. Bu, Meclis üstünlüğüne dayalı bir demokrasi anlayışı yerine, Meclis'teki çoğunluk iradesinin Meclis dışındaki başka organlarla dengelendirildiği değişik bir demokrasi anlayışıdır.⁹⁸⁹

1982 Anayasası, 1961 Anayasası'nın, demokrasiyi korumak için getirdiği kurumlardan senatoyu kaldırır. 1961 Anayasası ile kurulan Anayasa Mahkemesi ise; varlığını yeni Anayasa'da sürdürür. 1961 Anayasası; üniversitelere, radyo ve basına özerklik getirir. Yargı organı da özel güvencelere kavuşturulur. Kısacası, yeni Anayasa, hükümetin, çoğunluğun baskısına kaymasını önleyecek hemen hemen bütün önlemleri getirir. Seçim yasası da çoğunluk sisteminden nispi temsil sistemine geçişi sağlayacak biçimde değiştirilir.⁹⁹⁰ 1982 Anayasası'nın üniversiteler, TRT ve basına yönelik yaklaşımı, genellikle, 12 Mart değişiklikleri doğrultusunda ve bunları daha da pekiştirici niteliktedir. 1982 Anayasası'na göre, üniversitelerin genel yönetimi, üniversitelerin değil, "Yüksek Öğretim Kurulu" adıyla kurulan bir merkezi kuruluşun elindedir.⁹⁹¹ Her iki Anayasa'nın halkoylamasına sunulunda da olağanüstü koşullar ağır basmaktadır, ancak 1982 Anayasası'nın oylamasında siyasî partilerin hepsi feshedilmiş olduğu için oylama önce Anayasa karşıtı görüşlerin açıklanabilmesi açısından ortam 1961'e göre daha sınırlıdır. Bir diğer fark ise 1961'deki oylamada yaptırıma bağlı bir katılma zorunluluğu bulunmamasına karşılık, 1982'de halkoylamasına katılmama sonraki beş yıl içinde genel ve yerel seçimlerde seçmenlik ve adaylık hakkından yoksun bırakılmak sonucunu doğurmaktadır.⁹⁹²

1982 Anayasası, devletin temel kuruluşunu ve temel hakları ana hatlarıyla belirleyen bir "çerçeve anayasa" değil, her şeyi her ayrıntısına kadar düzenlemek isteyen bir "düzenleyici anayasa" dır.

1982 Anayasası, devletin kuruluş temellerini, hak ve özgürlüklerini en ayrıntısına kadar düzenlemeye çalışan düzenleyici bir anayasasıdır. Diğer bir ifade ile anayasa kazuistik yöntemle hazırlanmıştır. 1982 Anayasası, 1961 Anayasasına göre daha ayrıntılı daha düzenleyici ve demokrasinin gerekleri içinde değerlendirilebilecek olan siyasî partiler ve seçim kanunu gibi kanunları anayasa seviyesinde saymamakla birlikte bu ve benzer konularda detaylı düzenlemeler getiren bir anayasadır.⁹⁹³ Anayasa kanun maddesi bakımından uzun, ayrıntılı ve madde sayısı bakımından fazladır.

1982 Anayasası'nın, hukuku ilgilendirmeyen hükümleri ile getirmiş olması nedeniyle sosyal ve siyasî alanda esneklik sahası daralmakta yeni tikanıklıklar ve sıkıntılar doğurmaya elverişli olabilmektedir.⁹⁹⁴ Genel ilkelerle yetinmeyerek ayrıntılara inen bir anayasa, hazırlanışından kısa bir süre sonra siyasî gelişmenin gerisinde kalabilir. Değişen ihtiyaçlar yeni anayasal düzenlemeleri gerektirebilir.

⁹⁸⁸ KONGAR, Emre(1999).....a.g.e....., s.160.

⁹⁸⁹ SOYSAL(1997), a.g.e....., s. 61.

⁹⁹⁰ KONGAR, Emre(1999).....a.g.e....., s.160.

⁹⁹¹ KONGAR, Emre(1999).....a.g.e....., s.539.

⁹⁹² SOYSAL(1997), a.g.e....., s. 102.

⁹⁹³ DERDİMAN, Ramazan Cengiz (2006), "Anayasa Hukukunun Genel Esasları Ve Türk Anayasa Düzeni", İstanbul: Aktüel Yayınları, s.281.

⁹⁹⁴ KUZU, Burhan (1990), "1982 Anayasası'nın Temel Nitelikleri Ve getirdiği Yenilikler", İstanbul: Filiz Kitabevi, s.32.

1982 Anayasasının kauistik niteliğini, onun eskimesini hızlandıran özelliklerden biridir.⁹⁹⁵

1961 Anayasası özgürlük–otorite dengesinde özgürlükten yana kullanmıştır. Özellikle sosyal ve siyasî özgürlüklerini alabildiğince genişletmiştir. 1982 Anayasası ile ise özgürlükler kısılmış otorite güçlendirilmiş, 1982 Anayasası haklar ve özgürlükler konusunda sınırlama ve yasaklamalara ağırlık vermiştir. 1982 Anayasası hak ve hürriyetler konusunda 1961 Anayasasından daha geniş ve ayrıntılı hükümler getirmiştir. Bu genişlik ve ayrıntıya iniş hak ve özgürlüklerin her türlü ihtimale karşı güvence altına alınması yönünde değil hak ve özgürlüklerin sınırlanması yönünde bir çaba olarak değerlendirilmiştir.⁹⁹⁶

1982 Anayasasının sınırladığı ve yasakladığı hak ve özgürlükler konusunda söylenebilecek olan; sınırlama ve yasaklaması gereken hak ve özgürlüklerin sayısının çokluğu ve yasaklama ya da sınırlama için gerekli sebeplerin bolluğu dikkat çekicidir. 1982 Anayasasını kaleme alanlar son olarak Cumhurbaşkanlığı seçiminde gerçekleşen yürütme organının güçsüzlüğü sorununu anayasal düzenlemelerle halletmeye çalışmıştır. 1982 Anayasası 1961 Anayasasının benimsediği yasama organının güçlendirdiği klasik parlamenter sisteme karşılık toplumsal sorunların kaynağını bu gibi anayasal düzenlemelerde görerek, yürütmeyi güçlendirmiştir.⁹⁹⁷ 1982 Anayasası, Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu’ndan oluşan yürütme organının güçlendirilmesinde tercihinin Cumhurbaşkanı’nın güçlendirilmesi doğrultusunda yapmıştır. Ayrıca Başbakan’ın Bakanlar Kurulu içindeki konumunu da belirgin hale gelmiştir. 1982 Anayasasının bir özelliği de 1961 Anayasasına nazaran daha az katılımcı bir demokrasi modelini benimsemiştir. Yani belli ölçüde depolitizasyonu, siyasetten uzaklaşmayı tercih etmiştir.⁹⁹⁸ Bu karar alınmasında politize olmuş kurumların payı büyüktür, bunlara tepki için ortaya konulmuştur.

1982 Anayasası ilk düzenlemeleriyle siyasal partiler, dernekler, vakıflar, sendikalar ve siyasî katılım bakımından getirdiği sınırlayıcı hükümlerle 1961 Anayasasına oranla daha az katılımcı bir demokrasi modeli öngörmüş ve belli ölçüde depolitizasyonu amaçlamıştır.⁹⁹⁹ 1961 Anayasası her ne kadar demokratik haklar konusunda büyük değişimler sağlasa da kuvvetler ayrılığı ilkesi konusunda yasamaya büyük yetkiler vermiş, ancak yürütmeye ise yeteri kadar olağanüstü hallerde ve siyasetin tıkanığı noktalarda gerekli çözüm yollarını vermemiştir. 1982 Anayasasıyla tıkanıkları giderici çözümler olarak, tek meclis sisteminin kabulü ile senatonun kaldırılmış olmasıdır. Öte yandan 1982 anayasası meclislerin toplantı ve çalışmalarına işlerlik kazandırmak için nisapları değiştirmiştir. Ayrıca tıkanıkları giderici başka bir değişiklik de meclis başkanlığı seçiminde yapılmıştır.¹⁰⁰⁰ Ayrıca Cumhurbaşkanına seçimleri yenileme yetkisi için kolaylaştırıcı hükümlere yer vermiştir.

1961 ve 1982 Anayasalarında askeri bürokrasiye sivil otoriteye karşı belli bir özerklik verilmekle kalınmamış, bazı bakımlardan temel siyasal kararlarda sivil otoriteye görüş dikte edebileceği bir konum sağlanmıştır.¹⁰⁰¹ 1982 Anayasası asker-sivil ilişkilerinde ve askerin otoritesinin sağlanması konusunda sağlam yer vermiştir. Bu konumu MGK ile sağlamaya çalışmıştır. Özellikle 1982 Anayasası ile devletin

⁹⁹⁵ KARATEPE, Şükrü (1997), ...a.g.e....., s.255.

⁹⁹⁶ KUZU, Burhan (1990), ...a.g.e....., s.303-304.

⁹⁹⁷ DERDİMAN, Ramazan Cengiz (2006), ...a.g.e....., s.285.

⁹⁹⁸ KUZU, Burhan (1990), ...a.g.e....., s.37-41.

⁹⁹⁹ ATAR, Yavuz (2002), ...a.g.e....., s.41.

¹⁰⁰⁰ KUZU, Burhan (1990), ...a.g.e....., s.42-43.

¹⁰⁰¹ PARLA, Taha (1991), “Türkiye’de Anayasalar”, İstanbul: İletişim Yayınları, s.79-80.

nerdeyse bütün sorunlarını hatta kurumların kendi içinde çözebileceği konuları da kurulun gündemine almıştır. Böyle bir durumun amacı siyaseti gözlem altına tutmak ve gözetlemek olarak düşünülebilir.

SONUÇ

Millî Mücadele Dönemi'nin cephe safhası Türk Milleti'nin Zaferi ile noktalandıktan sonra, Osmanlı Devleti'nin Anadolu'da kalan topraklarında Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurulmuştur. Bundan sonra ülke genelinde, her alanda çağının modern yapısına uygun olan Batılı reformların gerçekleştirilmeye çalışıldığı yeni bir dönem başlamıştır. Son bin yıldır Batılı Devletler ile çatışmış ve Batılı Devletlerin her türlü kirli yüzünü yakından görmüş ve Millî Mücadele'de yine bu Devletlere karşı varoluş savaşını vermiş Türk Halkı, Batılı yenilikler ve inkılapları inancına, kültürel değerlerine, kimliğine, genlerine uymadığı için tam olarak benimsenememiş, beraberinde toplumsal kimlik bunalıma neden olarak toplumsal, siyasal sınıf ayrımlarını doğurup, çatışmaları getirmiştir.

Yıllarca kendi medeniyet değerleriyle yaşayan, Batı'ya karşı kendi medeniyet değerleriyle meydan okuyan, her gittiği yerde inancını, kültürünü, kimliğini, amacını anlatarak ve yaşayarak Allah'ın dinine hizmet eden ve bu medeniyet değerleriyle kabul görmüş az sayıda ki milletten biri olan Müslüman Türk Milletinin kendi iddialarını, medeniyet değerlerini bırakıp ta yıllarca varoluşunu, aydınlanmasını, kimliğini Müslüman ve Türk düşmanlığı üzerine kuran Batılı değerleri benimsemesi zaten olanaksızdır.

Atatürk önderliğindeki reformist kadro, ülke çapında eğitim, kültür, ekonomi, sosyal hayat ve siyaset gibi alanlarda modernleşme hareketlerine başladı. Ülkenin rejimi de Cumhuriyet olarak belirlendikten sonra Cumhuriyet Rejimi'nin gereği olan çok partili parlamenter sistemin meclis çatısı altında uygulanmasına çalışılmıştır. Bu amaç için Atatürk Dönemi'nde Terakkiperver Halk Fırkası ile

Serbest Fırka siyaset sahnesine çıkarılmıştır. Fakat bu siyasî partiler, rejim aleyhtarlarının etrafında toplanması ve ülkenin çok partili hayata hazır olmaması nedeniyle kapatılmak zorunda kalınmıştır.

Demokratik kurum ve yöntemler yeteri kadar pekişmemiş ve toplumda takdir ve tasvip kazanmamışsa kriz dönemlerinde geriye dönüşler yaşanır. Türk siyasetinde ortalama onar yıllık periyotlarla demokratik sistemden geriye dönüşlerin yaşanması demokrasinin yeteri kadar kurumsallaşmadığını, demokratik kurum ve yöntemlerin toplum kesimlerince yeterli derecede onaylanmadığını ortaya koymaktadır.

Türkiye’de ilk olarak 27 Mayıs 1960, daha sonra 12 Mart 1971 ve 12 Eylül 1980’ de demokrasi kesintiye uğramış ve Türk ordusu yönetime el oymuştur. 27 Mayıs 1960 Darbesi, diğer iki darbeden farklılık gösteren bir yapıya sahiptir. Hiyerarşik bir darbe olmamış, ordu içinde çeşitli alt kademede ki 38 subayın gerçekleştirdiği bir müdahaledir. Ordu içinde hiyerarşi bozulmuş ve bu bozukluk daha sonra düzeltme çabaları içinde diğer müdahalelere önayak olmuştur. Zamanla siyasetin sıkıştığı, parlamentonun sorunlara çözüm bulamadığı veya iktidarın toplumun bazı kesimleri tarafından benimsenmediği dönemlerde alternatif olarak ordu partileri denetleyen bir üst kurul olarak görülmüştür. 27 Mayıs daha çok Türkiye’nin siyasî çok partili hayata yeni geçmiş olmasının etkisinin ve tecrübesizliğinin yapı büyüktür. Bu dönemde ilk başlarda Demokrat Parti önemli işler yapmış olmakla birlikte, döneminin sonuna doğru bazı suistimaller, lakayt tavırlar, ekonomin bozulması ve enflasyonun artması ülke içinde huzursuzluğa sebep olmuştur. Menderes Hükümeti iktidarın ilk yıllarında demokratik bir yol izlemiş ancak zaman geçtikçe halktan da aldığı güçle tek parti döneminde olduğu gibi kendisini ülkenin tek gücü gibi görmeye başlamış, muhalefeti bastırma yoluna gitmiş ve anti demokratik tutumlarını yasalarla güvence altına gitme yolunu seçince bu ordu içindeki huzursuzluğu artırmış muhalefet partisi olan CHP iktidarı ele geçirmek için ordu içindeki bazı subaylarla dirsek temasına geçmiştir. Biraz muhalefetin çabası biraz DP’nin tutumu ordu içindeki cuntalaşmaları ve darbe söylentilerini arttırmış, ordu içersinden 38 kişilik bir kadronun müdahalesiyle 27 Mayıs 1960’da Cumhuriyet tarihimizin ilk demokrasi ayıbı yaşanmıştır.

ABD’yi iktidarı boyunca üzmeyen, isteklerinin dışına çıkmayan Menderes 1959 yılında ABD’ye bir gezi yaparak ilave maddi kaynaklar istemiş fakat Menderes’e, artık Marshall Yardımı fonlarının bitmek üzere olduğu hatırlatılıp ve istekleri reddedince ABD-Türkiye ilişkilerde ki güvensizliğinin ve zayıflamanın en büyük nedenlerinden birisi olmuş ve Menderes Hükümet’i yeni arayışlar içine girmiştir.

Diğer yandan Irak’ta Menderes’in büyük dostu Kral II. Faysal ile Başbakan Nuri Sait’in General Kasım önderliğindeki darbeye indirilmesi Menderes’i tedirgin etmiş ve yalnızlaştırmıştır. Böylece Menderes, ABD’nin olağan üstü durumlarda kayıtsız kaldığını görmüş ve ABD’ye güvenilmeyeceğini anlayarak şartlarında müsait olması (Nato ülkelerinin Varşova Paktı üyesi devletlerle ilişkilere başlaması ve gerilimin yumuşamasıyla) yeni arayışlar içine girmiş. Bağlantısızların lideri konumunda ki Cavaharlal Nehru’yla karşılıklı ziyaretlerde bulunmuş ve ilişkileri geliştirmeye çalışılmıştır.

Daralan ekonomi ve enflasyon Menderes hükümetini zor durumda bırakmış ve son 1957 seçimlerinde ciddi yaralar almış ve oy kaybına uğramıştır. ABD’den kredi isteyen ve red cevabı alan Menderes 1961 seçimleri öncesinde İskenderun Demir Çelik, Seydişehir Alüminyum, Keban Barajı ve İstanbul Boğaziçi Köprüsü gibi tesislerin temellerini atmak isteyen Menderes, yakın arkadaşı ve bakanı Dr. Lütfi Kırdar’ı nabız yoklamak için Sovyetler Birliği’ne gönderdi. Daha sonra Dış

İşleri Bakan'ı Fatin Rüştü Zorlu'nun diplomatik ziyaretleriyle Sovyetler Birliği'nin konuya olumlu yaklaşması üzerine, Menderes'te 15 Temmuz 1960'da Moskova'ya giderek, orada kredi anlaşmalarını imzalamaya karar verdi. Bu durumdan rahatsız olan ABD her zaman yaptığını yaptı ve Menderes'i al aşağı etmek için düğmeye bastı. Yıllar sonra Başbakan'ın danışmanın dediği gibi "Kullan ve deliğe süpür." ABD'nin değişmeyen politikalarından biri olmuştur.

Adnan Menderes'in ülke içindeki anti demokratik yanlış tavırları müdahaleye neden iken dış politikada ki arayışları ve Sovyet Rusya ile yakınlaşması sonucu hızlandırmıştır. Müdahale sonrası Millî Birlik Komitesi'nin NATO ve CENTO'ya bağlılığını bildirmesi, ekonomik darlık olmasına rağmen S. Rusya'nın yardım teklifini reddetmesi, Kore'ye asker göndermeden dolayı yargılanmaması (ABD'yi karıştırmamak ve dış sorun haline getirmemek için) çok açık bir şekilde ABD'nin müdahale üzerinde ki etkisini göstermektedir.

27 Mayıs'la birlikte 1961 Anayasa'sı ortaya çıkmış sendikal, çalışma, refahı ön planda tutarak işçi sınıfı, sivil toplum kuruluşları, sendikalar ve kültür kuruluşları devlet eliyle desteklenir. Özgürlükçü, toplumun önünü açan, düşünen insanı seven ve eylem, grev yapma hakkı veren bir anayasadır.

Toplum 27 Mayıs'la birlikte ideolojileşmiş ve bu ideolojileşme ailelere, kurumlara, sendikalara kadar sirayet etmiştir. Bu da toplumsal çözülme, ayrılık ve çatışmayı doğurmuştur. Gençlik ve işçi sınıfı ön plandadır. 27 Mayıs'tan önce toplum ilerici-gerici diye gruplara ayrılırdı. 27 Mayıs'ın toplumu ideolojileştirdikten sonra sağ-sol kavramları ve ideolojik yaftalama daha öne çıkmıştır. Özgür düşünce ortamı fikirlere saygıyı değil, çatışmayı getirmiştir. Toplumun önünü açan 1961 Anayasa'sında siyasîlere güvensizlik olarak Anayasa Mahkemesini kurulmuş, siyasîler ve parlamento denetlenme ihtiyacı hissedilmiştir. Yani topluma güvenen siyasîlere güvenmeyen bir Anayasa'dır. Yine halkın iradesinin yanında senato kurulmuş, çift başlı bir yapı meydana gelmiş ve parlamentonun yetkileri azaltılmıştır.

27 Mayıs'a toplumun bir kesimi darbe derken diğer kesimi devrim demeyi tercih etmiş, üç seçim A. Menderes'e yönetim yetkisini veren halk darbeyle köşesine çekilmiştir. Bunun nedeni halkın eskiden beri orduya önem vermesi ve askerle karşı karşıya gelmek istememesi hem de yönetimi başkalarının iktidar savaşı olarak görmesinden dolayı sessiz kalmıştır. Demokrasiyi kendini ilgilendirmeyen sanki yukarıda birilerinin koltuk savaşı olarak gören halk, demokrasinin halkın yaşayışında ve devletin güçlenmesinde bir unsur olarak görmemişlerdir. Devlet saygısı ve kutsaliyeti toplumda yanlış algılanmış, bu saygı ve kutsaliyet devlet işlerine karışmamak ve eleştirmemek gerekir şeklinde yansımıştır. Bu nedenle ne siyasetçileri nede müdahalecileri sorgulamış, devlet-iktidar kademesinde ki olayları soyut, suni, kendini ilgilendirmeyen ikincil bir mekanizma olarak benimsemiştir.

12 Mart Muhtırası Türk siyasî hayatında, demokrasi krizlerinden önemli birine işaret etmektedir. Bu dönemde ilk olarak sağ-sol çatışmalarını gözlemlemekteyiz. 1960 İhtilali'nden sonra yürürlüğe giren 1961 Anayasası'nın getirmiş olduğu aşırı özgürlükçü ortam üniversitelerde ve ülkenin tamamında adeta bir sol-sağ kutuplaşmasına sürüklemiştir. Bu dünya konjonktürünün getirdiği bir durumdur ve Türkiye'ye de yansımaları olmuştur. Bu dönemde yaşanan siyasal krizler 12 Mart İhtilali'nin habercisi olmuştur. 12 Mart Muhtırası'nda da ordu yönetimi devralmıştır. Amaç siyasî ve toplumsal asayışı sağlamaktır. 12 Mart Muhtırası ile başlayan olağanüstü dönem 14 Ekim 1973 tarihinde yapılan genel

seçime kadar devam etmiştir. Gerçi 12 Mart Muhtırası gerekli asayışı sağladıktan sonra, takibinde gelen yönetimler hem siyasî hem de ekonomik yönden başarılı olamamış, bu da 12 Eylül 1980 Darbesi'nin yaşanmasına sebep olmuştur.

12 Eylül'e varan sürece bakıldığında 70'li yıllardaki Türk siyasetinin en belirgin özelliğinin bölünmüşlük olduğu, siyasî partiler arasında işlevsel bir işbirliği ve diyalogun kurulamadığı, uygulanan seçim sistemi nedeniyle oyların bölündüğü ve hiçbir partinin parlamentoda tek başına hükümet kurabilecek büyüklükte bir sandalye sayısı elde edemediği gözlenmiştir. Toplumun sosyo - ekonomik yapısında yaşanan hızlı değişimin sistem üzerinde yarattığı baskılar ve yeni taleplere sistemin cevap veremediği, dünya sistemine yol veren hegemonyal güçlerin bölgesel güvenlikle ilgili kaygılarının arttığı ve Türkiye'deki siyasî kurumların sorun çözme noktasında yetersizliği darbeyi gündeme getirmiştir. En ufak bir meclis görüşmelerinde, yasa çıkarmada bölünmeler yaşanmış ve sorunlar olduğu gibi bırakılmış, yasama görevini elinde tutanlar yasa yapamaz hale gelmiştir. Cumhurbaşkanı partilerin uzlaşmaz tavırları yüzünden 8 ay seçilememiş vekil başkanla darbe ve 82 Anayasa'sına kadar gidilmiştir. Özellikle toplumun günlük hayatını çekilmez hale getiren güvenlik ve ekonomik sorunların çözümü için bakışlar Silahlı Kuvvetler'e çevrilmiştir. 12 Eylül hem bir sonuç, hem de bir başlangıçtır. 12 Eylül Darbesi Türkiye'nin yeni bir döneme girmesinde başlangıç noktasını oluşturmuştur.

Yine 12 Eylül'de ülke için de Keynes'in benzetmesi olan 'gizli bir el' olayları proveke etmekte, toplumsal çatışmaları körüklemektedir. Devletin tüm gruplarına ve kurumlarına kadar yansıyan siyasîleşme sen-ben, siz-biz, ondan-bundan şeklinde toplumu kamplara bölmüş, bu kamplaşma beraberinde bölünmeyi ve çatışmayı doğurmuştur. Anarşi ve terör siyasîler tarafından önlenemez hale gelmiş, Çorum, Kahramanmaraş, Tokat, Amasya' da sağ-sol çatışması dini bir hüviyete dönüşerek alevi-sünni şeklinde daha ağır hasarlar oluşmasına neden olmuştur. Artık toplumsal- siyasî-mezhepsel şiddet toplumu iyice bunaltmış ve darbe dört gözle beklenir hale gelmişti.

Dünya ekonomisine neo-liberal akım hakim olmakta devletleri teker teker ele geçirerek güç sahipleri sömürsünü böyle yürütmekteydi. Türkiye ekonomisi serbest piyasa ekonomisine tam anlamıyla entegre olması için olağan üstü bir duruma ihtiyacı vardı. Anti-Amerikancı akımlar ve kadrolar kırılması gerekiyordu bu normal şartlar altında yapılamazdı. Neo-liberal sömürü sisteminin hayata geçmesi için karşısında duran kadrolar bir birine düşürülecek daha sonra da hukukun, demokrasinin, insan haklarının askıya alındığı bir devlet yönetiminde geriye kalan neo-liberal ekonominin, sömürü kültürünün önünde duran ne varsa kırılacaktı. Böylece hem bu anti-Amerikancı kadrodan kurtulunmuş olacak hem müttefik olan Türkiye'ye istikrar gelecek(İran'da Pehlevi indirilince Sovyet Rusya'ya karşı ABD Türkiye'yi de kaybetmeyi göze alamazdı.) hem de neo-liberal ekonominin Türkiye'deki uygulaması 24 Ocak kararları hayata geçecekti.(Diğer ülkelerde de IMF-DB aracılığıyla benzer anlaşmalar yapılmıştır.)

Hava Kuvvetleri komutanı Orgeneral Tahsin Şahinkaya'nın darbeden bir gün önce ABD'den dönmesi ve ABD Genel Kurmay Başkanı ile kahvaltı yapması yine darbe sonrası 'Our boys'(Bizim çocuklar) ABD gizli yapılanmasında ortaya çıkmış, içerdeki Our boys'larla birlikte müdahalede dış faktörlerin etkisi açıkça görülmüştür. Darbeye AB ve ABD memnuniyetle karşılamış ve darbecilerle karşılıklı selamlaşmalar, bir birine bağlılıklar(NATO, Batı Bloku) bildirilmiştir. AB diğer darbe olan ülkelerde üyelik müzakerelerini askıya alırken Türkiye üyeliğini askıya alma ihtiyacı hissetmemiştir.

Zaten darbe sonrası 24 Ocak Kararları hayata geçmiş ve 24 Ocak Kararlarının mimarı Turgut Özal önce darbe hükümetinde ekonomiden sorumlu olmuş daha sonra da seçimlerden birinci parti çıkarak Başbakan olmuş ve ekonomik, kültürel, zihinsel, ideolojik dönüşümü sağlayarak neo-liberal sisteme uyumlu, düşünmez, mankurtlaşmış, tüketici bir toplum ortaya çıkarmasına hizmet etmiştir. Türkiye’de zihniyet dönüşümü yaşanmış artık namuslu olmaktansa zengin olmak daha saygı görür daha zeki görünür hale gelmiş, ahlak yozlaşması yaşanmıştır. Eskiden “parayı nerden buldun” diye çocuğuna soran anne ” git orayı tekrar ara” demeye başlamıştır. Dışa bağımlı, ithalata açık, özelleştirmelerin arttığı bir dönem sonucunda yağma, talan kültürü alıp başını giderek zenginin daha zengin yoksulun ise her geçen gün daha fakirleştiği bir ekonomiye geçilmiştir.

12 Eylül 1980 müdahalesiyle küresel oyuncuların istekleri tek tek gerçekleşmiş; anarşi ve terör bitmiş, anti-emperyalist(ülkücülük, solculuk, İslamcılık) akımların yerini merkez, ılımlı, liberal ideolojiler almış ve rağbet görmüştür. Yine bu kadrolar Mamak, Metris ve Diyarbakır cezaevinde kırılmış ve bir daha ayağa kalkamayacak hale gelmiştir. İdeallerin, davanın, ülkünün yerini çıkarıcılık, oportünizm, popülizm almaya başlayıp değiştim, dönüştüm, başkalaştım diyen siyasetçiler artmıştır. Bu dönemden sonra yatay ve dikey göçler artmış bu gecekondulaşmayı arttırmış ve beraberinde bu defa toplumsal adi suçlar artmıştır. Artık ideolojik şiddetin yerini ’tecavüz, soygun, zimmet, kalpazanlık, alacak verecek cinayetleri, mafya, çıkar’ gibi adi suçlar almıştır. Toplum adileştirilince adi suçların simetrik olarak artması da kaçınılmazdır. Ülkücü gençlik ‘devleti Komünistlerden kurtarmak adına’ mücadele ettiğini öne sürerdi. 12 Eylül’de devlet kurumları tarafından kırılması ve kurtarmak için mücadele ettiği kurumlardan her türlü işkenceyi görmesi , tutsaklığa maruz kalmasıyla ülkücü kadrolarda hayal kırıklığına neden oldu ve psikolojik bir varoluş savaşı verdi. Şehirleşmeyle ve kontrolsüz göç ile ülkücü gençliğin bir kısmı çek-senet-emlak mafyasına karıştı, sol görüşlüler ise bazıları liberalleşti, bazıları sosyal demokrat oldu, bir kısmı ise içeriksiz yaşamaya başladı. İslamcılar muhafazakar-demokrat olarak kapitalizmle uyumlu bir hale geldi. Paranın inançtan önde tutulduğu, cemaat çıkarlarının alıp başını gittiği için Protestan kültürü camiayı sardı.

İhtilal sonrası yeni 1982 Anayasa’sı ortaya çıkmış, Kenan Evren Cumhurbaşkanı, Turgut Özal ise Başbakan olmuştur. Yeni Anayasa özgürlüğe değil güvenliğe önem vermiş ve anarşi ve terörün sorumlusu olarak siyaseti ve siyasî kurumları gördüğü için toplumu apolitikleştirme yoluna gitmiş ve daha sonra ortaya çıkacak tüketen, düşünmeyen, bilinçsiz kuşağın önünü açmıştır. Yeni Anayasa çift başlı yapıyı kaldırmış ama siyasîlere ve parlamentoya güvenmediği için yasamanın görevlerini Cumhurbaşkanı’na vermiş ve yetkilerini arttırmıştır. 1980 öncesi koalisyon pazarlıkları ve partilerin uzlaşmaz tavırları yüzünden daha güçlü hükümet kurmak ve istikrarın sağlanması için çift barajlı d’hont sistemi 82 Anayasa’sına konulmuş ve tek başına iktidarların önü açılırken bu defa da temsil sorunu yaşanmış her seçimde yüz binlerce oy seçim barajı yüzünden temsilsiz kalmıştır.

12 Eylül 1980 Darbesi de diğer darbeler gibi iç ve dış mecburiyetlerden doğmuştur. Bilindiği üzere 12 Eylül 1980 öncesinde siyasî ve ekonomik bunalımlar had safhaya ulaşmıştır. Bu dönemde hemen hemen her yıl bir yönetim değişikliği yaşanmıştır. Yönetimlerin sık sık değişmesinin Türk siyasal ve ekonomik sistemine faydalı olamayacağı görülmüştür. Bu dönemde sağ-sol çatışmaları oldukça fazla artmış, Alevi-Sünni kamplaşmaları görülmüş, binlerce insan terör olaylarından ölmüştür. Ekonomik alanda da temel ihtiyaçların bile karne ile satıldığı dönemler yaşanmıştır. Bütün bu sıkıntıların üstesinden gelebilecek yönetimler çıkmamış,

aksine partiler hep kendilerini düşünen siyasî kararlar çıkarmışlar ve ordunun ve halkın istediği sağ-sol ittifakı hiçbir zaman gerçekleşmemiştir. Sonuç olarak 12 Eylül 1980 Darbesi gerçekleşmek zorunda kalmıştır. Darbenin gerçekleşmesi için iç ve dış unsurlar elinden geleni yapmıştır.

Türkiye’de yapılan ihtilâller sonucunda yönetimi ele alan Türk Silahlı Kuvvetleri, belirli bir dönemden sonra yani asayiş sağladıktan sonra tekrar yönetimi halkına vermektedir. Oysa Latin Amerika ülkelerindeki ihtilâller sonrasında cuntalar yönetimleri uzun süre ellerinde bulundurmakta ve ancak bir başka bir cuntanın müdahalesiyle yönetimler değişmektedir.

Türkiye’de gerçekleştirilmeye çalışılan sosyal değişme anlayışı, tek boyutlu, ideolojik çerçevede, tabandan değil tavandan gerçekleşmekte, bu da esas uygulanma alanı olan toplumu, altyapısı hazırlanmadığı için, bunalımlara ve çözümlere itmiştir. Toplumsal aktörler bu değişim sürecini kendi inisiyatifinde gerçekleştirmek için mücadele halinde olmuştur. Bu mücadele sürecinde tarihten ve toplumdan gelen güç ve prestijle değişimin gücü elinde bulunduran taraf askerler olmuştur.

Türk Silahlı Kuvvetleri, kendine özgü yapısıyla, müdahale yoluyla kısa yoldan toplumu şekillendirmeye çalışmış, ancak bu durumda toplumsal yapıda bozulma, gerginlik ve çatışma ortaya çıkarmıştır. İhtilaller sürecinde TSK tüm enerjisini ideolojik ve zihniyet temelinde değişime ya da değiştirmeye ağırlık vermiş, bu yaklaşım toplumsal yapının işleyişini bozmuş; toplumu sosyal, siyasal ve ekonomik çatışmaların merkezi haline getirmiştir. Bu dönemde sosyal, siyasal, ekonomik ve hukuki kurumlarda zarar görmüştür.

Askeri ihtilâllerin Türk toplumunu yönlendirmede ve değiştirmede önemli rol oynadığı bir gerçektir. Toplumların kendi kaderlerini kendiliğinden ya da doğal yollar yerine müdahale yoluyla şekillendirmeye çalışılması toplumsal yapının bozulmasına, kurumların işlevinin aksamasına ve toplumda kimliksizleşme, çözüme, yabancılaşma meydana getirmektedir. Bu durum toplum fertlerini edilgen duruma düşürmekte, toplumda çatışma ve kutuplaşmaya neden olmaktadır. Türk toplumuna seçkin aktörlerin yukarıdan dikte etmeye çalıştıkları hızlı ve ani değişim anlayışı toplumda onarılması güç yaralar açmakta, bu da toplumsal yapıyı bozabilmektedir.

Askeri müdahalelerle oluşturulmaya çalışan değişim, daha çok toplumsal kurumlar boyutunda gerçekleşmekte, değişim kurumları farklı şekilde etkilemekte ve bir kurumda gerçekleşen değişim başka bir kurumda olan değişimi tetiklemekte bu da kurumlar arası uyumsuzluk ve toplumda patolojik durumlar yaratabilmektedir. Askeri müdahale ile siyasî, ekonomik, hukuk v.b.kurumlarda değişimi beraberinde getirmiş, toplumsal sancılar yaşanmıştır. Ancak unutmamak gerekir ki, toplumda kurumlar birbiriyle uyum göstermediği zaman değişimlerin başarıya ulaşma şansı zor görünmektedir.

Türkiye’deki toplumsal değişim askeri müdahalelerle ve ülkenin tarihinden gelen ülkenin gerçek sahibi olduğunu düşündüğü seçkin kesimin yönlendirmesiyle yapılmaya çalışılmış, bu arada toplumsal tabandan gelen aktörlerle de bu mücadelenin içinde yer almıştır. Tarihsel süreç olarak Türk toplumunda toplumsal değişim bütün kurumlarıyla değil de, özellikle askeri kurumda batılılaşma şeklinde gerçekleştirilmiş, ancak diğer toplumsal kurumlarda bu değişimin gerisinde kalmış bu durum topluma da yansımış; kutuplaşmaların, çatışmaların, ideolojik ayrımların nedenlerini ortaya çıkarmıştır.

Asker toplumsal değiştirme gücünü halktan ve tarihten aldığını düşünse de, sonuçta, toplumsal değişimin tabansız ve halk desteğinin o kadar da güçlü olmadığı düşünülmektedir. Çünkü müdahale sonucunda gerçekleşen olay ve değişim sürecinde en büyük zararı halk görmekte ve gerçekleştirilmeye çalışılan değişimler toplumsal

yapıya zarar vermiştir. Bu duruma yapılmak istenen değişimlerin halktan kopuk ve tabansız oluşunun da etkisi olduğu düşünülmektedir.¹⁰⁰²

12 Eylül müdahalesi sosyal, siyasal, ekonomik ve hukuki açılardan değerlendirildiğinde sonuçları itibariyle Türkiye’de ki toplumsal dönüşümün kırılma noktasında bulunduğunu ve toplumda ağır ve uzun dönemli tahribatlar meydana getirmiştir. Günümüzde de bu durumun etkilerinin devam ettiği bir gerçektir.

Cumhuriyetten itibaren mevcut siyasal ve toplumsal yapı, siyasî aktörlerin çekişme alanı olmuştur. Toplum siyasî ideolojiler etrafında yönlendirilmeye çalışılmıştır. DP temsil ettiği toplumsal tabanın büyüklüğüne rağmen, ülkenin tarihten gelen seçkin grupları ile karşı karşıya gelmiş, oluşan siyasal çekişme diğer kurumlara yansımış; oluşturulmaya çalışılan sosyal, ekonomik ve kültürel değişim süreci toplumu, kutuplaşma ve çatışmaya sürüklemiştir.

Ülke’nin seçkin aktörleri, ülkedeki gerçekleştirmeye çalıştıkları değişimi tepeden inme ve altyapısız şeklinde gerçekleştirerek doğal olmayan bir gelişim çizgisine oturtmuştur. Ancak bu toplumsal gelişim çizgisine uygun olmayan yöntem, ileriki dönemlerde bütün kurumlarda bocalamalara ve sıkıntılara neden olduğu görülmüştür. Burada en çok tahribatın sosyal boyutta olduğu gerçektir. 27 Mayıs 1960 ve 12 Eylül 1980 müdahale sürecinde ve sonucunda gözaltı, tutuklama, hapis ve insan hakları ihlalleri söz konusudur. Özellikle 27 Mayıs 1960 müdahalesinden sonra, günümüzde de ki siyasal ve toplumsal kutuplaşmada etkisi olan idam cezaları söz konusudur.¹⁰⁰³

Türk toplumu, 27 Mayıs 1960 müdahalesi ile getirilen anayasanın getirdiği sosyal ve siyasal özgürlükler, 12 Eylül 1980 müdahalesine kadar kullanmış ancak özgürlüklerden rahatsız olan grupların çabaları ile bu özgürlüklerin iyi kullanılamaması sonucu toplumda toplumsal çatışma ve çözülme yaşanmasına ortam hazırlamıştır. 1980 müdahalesi ile demokratik ve sosyal haklar geri alınmış, bunların yerine sorumluluklar ve ödevler getirilmiştir. Geri alınmaya çalışılan en temel haklardan biride siyaset yapma hakkı olmuştur. Bununla, geçmiş siyaset anlayışına bir tepki gösterilmiş ayrıca halk da depolitize edilmeye çalışılmıştır. 1961 anayasası ile oluşturulan özgür ortamında, sivil toplum örgütleri ön plana çıkmış; sendika, dernek ve meslek kuruluşlarına önemli özgürlükler tanınmış, örgütlenmeleri ve toplumsal tabana yayılmaları sağlanmıştır. 1982 Anayasası ile bu ayrıcalıklar geri alınmıştır. 1982 Anayasası dernek, sendika, kooperatif, vakıf, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları gibi tüzel kişilere politik faaliyet ve işbirliği yasağı getirmiştir.

Türkiye’de askeri müdahalelerle, Atatürkçü ve laik sistemin yerleşmesi ve yerinin sağlamlaştırılması adına her türlü katkıyı, topluma, anayasa ve kanunlara yerleştirmiştir. Özellikle 27 Mayıs 1960 müdahalesinde sistemin tehdit algılaması sonucu DP’ye laik aktörlerin bir tepkisi söz konusu olmuştur.

12 Eylül 1980 müdahalesi sürecinde ve müdahale sonrası büyük sermaye çevreleri sendikaların disiplin altına alınmasını ve sermaye için gerekli güven ortamının yeniden yaratılmasının çağrılarının 1979’dan itibaren açıkça yapmaya başlamıştır. 12 Eylül 1980 askeri müdahalesi ile sermaye sınıfı istediklerini almış, ücretliler ve sendikalar pasifize edilmiştir. 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesinin getirdiği hak ve özgürlüklerle desteklenen sendika ve örgütlenmeleri, 12 Eylül 1980 müdahalesi ile darbe almıştır.

¹⁰⁰² AKÖZ, Mustafa, Sosyal Değişme Bağlamında Askeri İhtilallerin Toplumsal Sebep ve Sonuçlarının Değerlendirilmesi, Kırıkkale, 2010, s.208.

¹⁰⁰³ AKÖZ, Mustafa(2010),...a.g.e s.209.

Tarihsel olarak toplumsal sistemimizde liberal ve burjuvazi sistemini oluşturacak bir yapı oluşturulmamıştır. Ancak, özellikle 1980 askeri müdahalesi sonucu oluşan anayasada liberal sistemi kalıcılaştırıcı ve işini kolaylaştırıcı uygulamalar oluşturulmuştur. 1960 askeri müdahalesi sonucunda sınıfsal boyutta sanayi burjuvazisini kollanmış ancak 1965-1970 yılları döneminde sınıfsal çatlaklar yaşanmış, 1970'lerle beraber sanayi burjuvazisi, 1960 yıllarda yükselen işçi sınıfı ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. 1960 yıllar planlı ve kontrollü bir dönem içerirken, 1980'li yıllar 12 Eylül askeri müdahalesinin oluşturduğu rahat ortamında etkisiyle serbest piyasanın koşulları sağlanmaya çalışılmıştır. Ülke artık uluslararası sermayenin kontrolüne girmiştir. İthal ikameci model son bulmaya başlamış, 1980 yıllar itibarıyla ekonomiye neo-liberal ideoloji hakim olmaya başlamıştır.¹⁰⁰⁴ Askeri müdahaleler sonrası, emek-sermaye ilişkisini bozmuş, 27 Mayıs 1960 müdahalesi ile emek yanlısı bir çizgi gerçekleşirken, 12 Eylül 1980 müdahalesi ile emek yerine sermaye kollanmaya başlanmıştır. Sermaye yanlısı tavırlar, sanayi zenginlerinin daha da zenginleşmesi, bu da sosyal politikaların olmamasına, kaynakların dengesiz kullanılmasına neden olmuştur. Yani her şey daha fazla kapital için olmuştur. Özellikle küresel sermaye, 12 Eylül 1980 müdahalesinden sonra müdahale ortamından iyi bir şekilde yararlanmış ve bu durumu askeri yönetim de desteklemiştir.

12 Eylül sonrası medyaya siyasî yasak getirilmesi ve tiraj kaygısıyla magazin haberleri dışındaki haberler sansüre uğrayınca toplum magazinle yüz yüze gelmiştir. Toplumun önüne magazinle yönü ağır basan bir Başbakan çıkmıştır. Kelebek kültürü aileleri zehirlemiştir. Toplum magazinleşmiş artık ekonomi veya siyasî programlar yerine magazini takip etmeye başlayınca yozlaşma, zengin, ünlü olma hayalleri aileleri dağıtmış, aile de roller karışıp saygısızlık başlamıştır. Bunun yanında da plansız göçün başlamasıyla gecekondulaşma artmış bu asimetrik olarak şiddeti, toplumsal savrulmaları ortaya çıkarmıştır. Gelir dağılımında ki uçurum artmasıyla bir yanda zenginlik, lüks, şatafatı gören varoşlar aidiyet-kabul sorunu yaşamaya başlamış, güç dengesini kuramayan insanlar toplumsal şiddetin, yozlaşmanın ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Darbeler küresel egemen güçler tarafından yeri geldiğinde kullanılmış, tez kırmakta bir anti-tez görevi görmüşlerdir. Parlamantonun ve siyasetin üzerinde her zaman bir balyoz gibi durmuş ve dış güçler tarafından siyasîler darbe tehdidiyle kontrol altına alınmıştır. Bu nedenle siyasîlerin büyük bir çoğunlu ABD'den icazet alma yoluna gitmişlerdir.

Aslında darbe sonuçlarına bakınca Cumhuriyet'in hem kurumlarda hem toplumda tam olarak benimsenmediğini görüyoruz. Halk nazarında sadece sıradan bir oy verme işlemi gibi görülmüş ve iradesinin arkasında sağlam bir şekilde durmamıştır. Senin darbecin benim darbecim; sağcı darbe solcu darbe ayrımı yapılmış, darbeyi toplumun bir kesimi savunurken diğer kesimi reddetmiştir. Yapılan darbeler halkın büyük bir çoğunluğunda kabul görmüş ve desteklenmiştir.

Darbeler sonucuna ve hangi ideolojiye yapıldığına göre desteklenirken toplumun diğer kesimi darbeden yaralanan, mazlum görünenleri ilk seçimde ödüllendirme yoluna gitmiştir. 27 Mayıs sonrası DP'nin devamı niteliğinde ve mirasına sahip çıkan AP'yi ilk seçimde ödüllendirmiş. 12 Mart'ta karşı dik duran ve CHP Genel Sekreterliği'nden istifa eden Bülent Ecevit 1973 seçimlerinde rağbet

¹⁰⁰⁴ AKÖZ, Mustafa(2010),...a.g.e s.214.

görmüş ve en son 12 Eylül sonun da demokrasinin tek temsilcisi gibi duran ANAP'a halk rağbet göstermiş ve tek başına iktidara taşımıştır. Orduya yakın HP ve MDP'yi ise cezalandırmıştır.

Bu nedenle darbeler istenen sonuçları sandıkta vermemiş toplumsal ve ekonomik alanda ise büyük bir oran da başarıya ulaşmıştır. Halk, Batı toplumlarında olduğu gibi ekonomik, sendikal haklarını, refahını veya programına bakarak değil mazlum gördüğünü, popüler davranan siyasetçileri seçmiştir. Kendi refahını ve ekonomisini düşünerek değil refleksif, sağlıksız düşünerek iradesini sandığa yansıtmıştır. Bu da aslında darbelerin halk için yaptığını söyleyen ordunun güçlü bir toplumsal tabanı olmadığını gösteriyor. Darbeleri desteklerken halk seçim sandıklarında müdahalecilere destek vermemiştir. Aslın da darbelerden daha çok siyasetin içinde ve siyasetle içli dışlı olanlar etkilenmiştir. Apolitik olan kesim anarşi ve terörün son bulduğu için darbeleri desteklemiştir. Yine darbe değil darbe öncesinde ki anarşi,terör ve darbelerin sonrasında yaşanan idamlar, işkenceler, tutsaklıklar, hukuksuz-haksız yargılamalar toplumun canını yakmıştır.

Üzerinde namuslu, onurlu, hür insanların yaşadığı ve düşüncelerini özgürce ifade edebildiği güçlü bir Türkiye dileğiyle...

KAYNAKLAR

KİTAPLAR:

ADAKLI, Gülseren. 2006, Türkiye'de Medya Endüstrisi Neoliberalizm Çağında Mülkiyet ve Kontrol İlişkileri, Ütopya Yayınevi, Ankara.

AFYONCU Erhan; DEMİR Uğur; ÖNAL Ahmet, 'Osmanlı'da İsyanlar ve Darbeler, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2010.

AĞAOĞLU Ahmet, Serbest Fırka Hatıraları, 1994, İletişim Yayınları.

AHMAD, Feroz, (2006), “Bir Kimlik Peşinde Türkiye”, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, s.198.

AHMAD, Feroz, (1994), Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945–1980) Türkçesi, Feti NACİ, Hil Yayınları, İstanbul.

AHMAD, Feroz ve AHMAD, Bedia Turgay, Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi, 1976, Ankara, Bilgi Yayınevi 1945-1971.

AKALIN, Uğur Selçuk, Üç Dönem Üç Ekonomi, İstanbul: Set Yayınları, 2004.

AKALIN, Uğur Selçuk, Türkiye’de Devlet-Sermaye İşbirliğinin Ekonomi Politikası, İstanbul: Set Yayınları, 2002.

AKSOY, Hüsnü. ‘Uygarlığın Paradoksları ve Marksizm’ Doz Yayınları, İstanbul, 1997.

AKŞİN, Sina (2007), “Kısa Türkiye Tarihi”, 1.Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

AKŞİN, Sina; Bülent TANÖR; Korkut BORATAV (2005), “Yakınçağ Türkiye Tarihi” 2. Cilt: İstanbul: Milliyet Yayınları.

AKYÜZ, Yahya (1989), “Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi”, Yayın No: 6, Ankara: YÖK Yayınları.

ALBAYRAK, Mustafa, Türk Siyasi tarihinde Demokrat Parti (1946-1960), Ankara: Phoenix, 2004.

ALTAN, Mehmet, (2006), Darbelerin Ekonomisi, Sis Yayıncılık, İstanbul.

ARCAYÜREK, Cüneyt(1986), Müdahalenin Ayak Sesleri, Bilgi Yayınları, Ankara.

ARMAĞAN, Sibel; ARMAĞAN, İbrahim (1988), “Toplumbilim”, İzmir: Fakülteler Yayınevi.

ASLAN, Cahit (2000), “Sosyolojiye Giriş”, İstanbul: Karahan Kitabevi.

ASLANTÜRK, Zeki; Tayfun AMMAN (2000), “Sosyoloji”, İstanbul: Kaknüs Yayınları.

ATAR, Yavuz (2002), “Türk Anayasası Hukuku”, 2. Baskı, Konya: Mimoza Yayınları.

ATAY, Agâh Sabri (1998), Çok Partili Dönemde Türkiye’de Ordunun Siyasal Rolü ve Devlet Yapısı İçindeki Yeri, İstanbul: Anadolu Üniversitesi Yayınları No:1029.

ATEŞ, Toktamış, 68’li Olmak, 1995, Ankara, Ümit Yayıncılık.

AVCIOĞLU, Doğan, Türkiye’nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın) Cilt 2, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1979.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, İkinci Adam, 2000, Ankara, Remzi Kitapevi, C. 3.

AYDEMİR, Ş.S.(1993), Menderes’in Dramı, Remzi Kitapevi, 5. Basım, İstanbul.

AYDIN, M. Kemal (2007), Türk Ekonomisinin Dönüşümü, İthal İkameciliğin Dışa Açık Birikim Modeline Savruluşu, “Dönüşüm Sürecinde Türkiye”, Edit: Davut Dursun, Burhanettin Duran Ve Hamza Al İstanbul: Alfa Basım Yayın.

AYDINOĞLU, Ergun(1992).Türk Solu(1960-71): Eleştirel Bir Tarih denemesi, Belge Yayınları, Kasım 1992.

BAĞCI, Hüseyin, Türk Dış Politikasında 1950’li Yıllar, A n k a r a : M E T U Pres, 2001.

BAYKAM, Bedri, 27 Mayıs İlk Aşkımız, 1994, Ankara, Ümit Yayıncılık.

BAYRAMOĞLU, Ali (2004), Asker Ve Siyaset, “Bir Zümre Bir Parti Türkiye’de Ordu”, Der: A.İnsel Ve A. Bayramoğlu, İstanbul: Birikim Yayınları.

BİRAND, M.A, Emret Komutanım, İstanbul :Milliyet Yayınları ,1986.

BELGE, Murat, (1992), 12 Yıl Sonra 12 Eylül, Birikim Yayınları, İstanbul.

BİRAND, Mehmet Ali. 1998, 12 Eylül Belgeseli, Gala Film ve Sanat Ürünleri.

BİRAND, Mehmet Ali, (1984), 12 Eylül Saat 04:00, Karaca Yayınları, İstanbul.

BİRAND Mehmet Ali , ÇAPLI Bülent, DÜNDAR Can, Demirkırat Bir Demokrasinin Doğuşu, 2005, İstanbul, Doğan Kitapçılık.

BORATAV, Korkut (1988), “Türkiye İktisat Tarihi(1908-1985)”, İstanbul: Gerçek Yayın Evi.

BORATAV, Korkut, Yeni Dünya Düzeni Nereye, Ankara: İmge Kitabevi, 2000.

BOTTOMORE, Tom (1984), “Toplumbilim”, Çev: Ü.Oskay, İstanbul: Beta Basım Yayıncılık.

BOZBAĞI, Sabiha, İhtilaller ve Darbeler Tarihi, 1974, İstanbul, Cem Yayınevi.

BURÇAK, Rıfki Salim, (1979), Türkiye’de Demokrasiye Geçiş, Olgaç Yayınevi, Ankara.

CEMAL, Hasan. 2004, Demokrasi Korkusu 12 Eylül Günlüğü, Doğan Kitap, İstanbul.

CEMAL, Hasan. 2004, Tank Sesiyle Uyanmak 12 Eylül Günlüğü, Doğan Kitap, İstanbul.

CHOSSUDOVSKY, Michael. Yoksulluğun Küreselleşmesi; IMF ve Dünya Bankası Reformlarının İçyüzü., Neşenur Domaniç (çev.). İstanbul: Çiviyazıları Yayınevi, 1999.

CİZRE, Ümit (2004), Egemen İdeoloji ve Türk Silahlı Kuvvetleri, Kavramsal ve İlişkisel Bir Analiz, “Bir Zümre Bir Parti Türkiye’de Ordu”, Der: A.İnsel-A. Bayramoğlu, İstanbul: Birikim Yayınları.

ÇALIŞLAR, Oral. 2006, 12 Eylül ve Andiçlanan Gazetecilik, Güncel Yayıncılık, İstanbul.

ÇANDAR, Tevfik , Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950-1995), Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 1996.

ÇAVDAR, Tevfik, “*Serbest Fırka*” Cumhuriyet Dönemi Türk Ansiklopedisi, C.8.

ÇAVDAR, Tevfik, Türkiye'nin Demokrasi Tarihi, 2000, Ankara, İmge Kitabevi, 2. baskı.

ÇELİK, Nur Betül (2005), “İdeolojinin Soy Kütüğü”, Ankara: Bilim Sanat.

ÇELİK, Seydi (2008), “Osmanlı'dan Günümüze Devlet Ve Asker”, İstanbul: Salyangoz Yayınları.

DAĞTAŞ, Erdal. 2006, Türkiye'de Magazin Basını, Ütopya Yayıncılık, Ankara.

DALDAL, Aslı, 1960 Darbesi ve Türk Sineması'nda Toplumsal Gerçekçilik, İstanbul: Homer Kitabevi, 2005.

DANKWART, A.Rustow (1970), “Türkiye'de Ordu”, İstanbul: Harp Akademileri Basımevi.

DEMİREL, Süleyman, 1973'e Bakarken, 1995, Ankara, Atak Matbaası.

DEREN, Seçil ve Van Het Hof (2006), Kapsam Ve Yöntem Açısından Türk Modernleşmesi, “Dünden Bugüne Türkiye'nin Toplumsal Yapısı”, Edit: M. Zencirkıran, İstanbul: Nova Basım Yayın.

DERDİMAN, Ramazan Cengiz (2006), “Anayasa Hukukunun Genel Esasları Ve Türk Anayasa Düzeni”, İstanbul: Aktüel Yayınları.

DOĞAN, İsmail (2007), “Sosyoloji, Kavramları ve Soruları”, Ankara: Pegem Yayınları.

DÖNMEZER, Sulhi (1982), “Sosyoloji”, Ankara: Savaş Yayınevi.

DURSUN, Davut, (2000), Ertesi Gün Demokrasi Krizlerinde Basın Ve Aydınlar: 27 Mayıs-12 Mart-12 Eylül, İşaret Yayınları, Ankara.

DURSUN, Davut, (2001), 27 Mayıs Darbesi, (Hatıralar/Gözlemler/ Düşünceler), Şehir Yayıncılık, İstanbul.

DURSUN, Davut, (2002), Siyaset Bilimi, Beta Yayınları, İstanbul.

DURSUN, Davut, (2003), 12 Mart Darbesi, (Hatıralar/Gözlemler/Düşünceler), Şehir Yayıncılık, İstanbul.

DURSUN, Davut, (2005), 12 Eylül Darbesi, (Hatıralar/Gözlemler/ Düşünceler), Şehir Yayıncılık, İstanbul.

DUVERGER, Maurice.. ‘Siyasal Rejimler’ (Çev. Teoman Tunçdoğan), Sosyal Yayınları, İstanbul.

EAGLATON, Terry (1996) , “İdeoloji”, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

EMİROĞLU, Akif (2006), “Toplumbilimsel Siyasal”, Bursa: Ekin Kitabevi.

ERDEM, Fazıl Hüsnü (2005), Türkiye’nin AB’ye Üyelik Sürecinde Sivil-Asker İlişkilerinin Genel Görünümü, “21. yy’ın Eşiğinde Türkiye’de Siyasal Hayat”, 2. Cilt, Edit: A.Küçük, S. Bakan, A.Karadağ, İstanbul: Aktüel Yayınları.

ERDOĞAN Mustafa. (1991). “ Türkiye’de Demokrasiye Geçiş Deneyimi .” Liberal Düşünce Topluluğu, 3:265-284, <http://www.liberal-dt.org.tr> (24. 04. 2006).

ERDOĞAN, Mustafa (2003), “Türkiye’de Anayasalar Ve Siyaset”, 4. Baskı, Ankara: Liberte Yayınları.

ERDOST, Muzaffer, “Demokrasi Çıkmazı”, Marksizm ve Gelecek, Sayı. 1, Eylül 1989.

ERKAN, Rüstem (2002), “Kentleşme ve Sosyal Değişme”, Ankara: Bilim Adamı Yayınları.

ERKANLI, O: Anılar, Sorunlar, Sorumlular, İstanbul, Baha Matbaası, 1973.

EROĞUL, Prof. Dr, Cem, Anatüzeeye Giriş (“Anayasa Hukuku”na Giriş), Gözden Geçirilmiş 8.bası, İmaj Yayınevi, Kalkan Matbaacılık, Ankara, Mart 2005.

EROĞUL, Cem, (1987), Çok Partili Düzenin Kuruluşu, (GeçişSürecindeki Türkiye), Derleyen: İrvın Cemil, Schick-E, Ahmet Tonak, BelgeYayınları, Bilişim Dizisi, İstanbul.

EROĞUL, Cem, (2003),Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi, İmge Kitapevi, 4. Baskı, Ankara.

ERTUNÇ, Ahmet Cemil (2004), “Cumhuriyetin Tarihi: Yaşadıklarımızın Dünü Bugünü”, İstanbul: Pınar Yayınları.

EVREN, Kenan(1994), Zorlu Yıllarım–1, Milliyet Yayınları, Yaşantı Dizisi İstanbul.

GENCER, İsmet, Hürriyet Yolunda, Ankara: Doğuş LTD Şirketi Matbaası, 1960.

GÖKTEPE, Cihat, “Demokrat Parti Dönemi İç ve Dış Siyasi Gelişmeler (1950-1960)”, Adem Çaylak, Cihat Götepe vd. (eds.), Osmanlı’dan 2000’li Yıllara Türkiye’nin Politik Tarihi, Ankara: Savaş Yayınevi, 2009.

GÖLE, Nilüfer (2007), 80 Sonrası Politik Kültür, “Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme”, İstanbul: Alfa Aktüel Yayınları.

GÖZLER, Kemal (2004), Anayasa Hukuku’na Giriş, Ekin Kitabevi, Bursa.

GÖZÜBÜYÜK, Şeref, Anayasa Hukuku, 10.Baskı, Turhan Kitapevi.

GÜNEŞ, Turan (1996), “Türk Demokrasinin Analizi”, Ankara: Ümit Yayıncılık.
www.tohav.org/?bolum=dosya&no, 29,(12.09.2009).

GÜNGÖR, Celalettin (1992),“27 Mayıs Ve Partileşme Sorunu”, Ankara: Nurol Matbaası.

GÜNGÖR, Erol (2007), “Türk Kültürü Ve Milliyetçilik”, İstanbul: Ötüken Yayınları.

GÜNVER, Semih, Fatin Rüştü Zorlu’nun Öyküsü, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1985.

GÜRBİLEK, Nurdan. 2001, Vitrinde Yaşamak 1980’lerin Kültürel İklimi, Metis Yayınları, İstanbul.

GÜRKAN, Celil (1985), 1919-1923 Döneminde Ordu Faktörü Ve Askeri ve Siyasi Faaliyetler Arasında Karşılıklı Etkileşim, “İkinci Askeri Tarih Semineri Bildiler Kitabı”, Ankara: Genelkurmay Basımevi.

GÜRKAN, Nilgün. 2003, “Türkiye’de Gazetecilerin ‘Gözlükleri’/Medyanın Dönüşemeyen Kodları”, Medya ve Toplum, Der: Sevdâ Alankuş, IPS İletişim Vakfı Yayınları: 4, Habercinin El Kitabı Dizisi: 1, İstanbul.

GÜRÜŞEN, Kadri, ‘1980 Sonrası Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde Siyasal Tercihler Ve Sivil Toplum Örgütlerinin Siyasete Bakışı’Diyarbakır Örneklemini ‘Diyarbakır,2006 Yüksek Lisans Tezi .

GÜVEN, Sami (1991), “Sosyolojiye Giriş”, Bursa: Ezgi Kitabevi.

HALE, William, 1789’dan Günümüze Türkiye’de Ordu ve Siyaset, İstanbul: Hil Yayın, 1996.

HALL, John A& İKENBERRY, G. John. ‘Devlet’ (Çev. Yeşeren Olgu Alibeyligil, A. Murat Sıpal), Doruk Yayınları, Ankara, 2000.

HEYWORD, Andrew (2007), “Siyasi İdeolojiler”, Ankara: Adres Yayınları.

İŞİK Metin. 2005, “Medya ve Demokrasi Paradoksu: Medya Yoluyla Demokrasinin Tehdit Edilmesi, Selçuk İletişim, Cilt:3.

İŞIKLI, Alparslan , “Cumhuriyet Döneminde Türk Sendikacılığı”, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C.7, İstanbul: İletişim Yayınları, 1983.

İŞIKLI, Alparslan(1996). İş Hukuku, İmaj yayınevi, 2. Baskı Ankara 1996.

İBA, Şaban (1988), “Ordu, Devlet, Siyaset”, İstanbul: Çivi Yazıları yayınları.

İNSEL, Ahmet, Demokrasinin Sancılı Yılları, 2002, İstanbul, Cumhuriyet Ansiklopedisi, Yapı Kredi Yayınları, C.3.

İNSEL, Ahmet, Neoliberalizm: Hegemonyanın Yeni Dili. İstanbul: Birikim Yayınları, 2004.

KABACALI, Alpay. 1994, Türk Basınında Demokrasi, Kültür Bakanlığı Yayınları/1638, Ankara.

KAHRAMAN, Hasan Bülent, “STK’lar ve Merkezi-Yerel Yönetimler”, Zeynel A. Kızılyaprak (Ed.), Sivil Toplum Kuruluşları ve Yasalar-Etik-Deprem içinden (329-335) , İstanbul: Tarih Vakfı Yayını, 2000.

KALAYCIOĞLU, Sibel (2006) Toplumsal Yapı: Toplumsal Kurumlar, Gruplar ve Toplumsal Değişme, “Dünden Bugüne Türkiye’nin Toplumsal Yapısı”, Edit: M. Zencirkıran, İstanbul: Nova Basın Yayın.

KALELİ, A.Dursun. ‘Siyasetin Temel Unsurları’, Kamer Matbaacılık; Ankara, 1995.

KARATEPE, Şükrü, Darbeler, Anayasalar ve Modernleşme, 1993, İstanbul, İz Yayıncılık.

KARDAŞ, Ümit (2004). Askeri Gücün Anayasal Bir Yargı Alanı Yaratması ve Yürütme Erkinini Etkin Bir Şekilde Kullanması, Bir Zümre, Bir Parti: Türkiye’de Ordu, Der: Ahmet İnsel-Ali Bayramoğlu, Birikim yayınları, 2004.

KARPAT, Kemal (2007), “Türkiye’de Sistemin Evrimi” (1876-1980), Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

KAVAKLI, Nurhan. 2005, Bir Gazetenin Tarihi Akşam, Yapı Kredi Yayınları–2219, Cogito-139, İstanbul.

KAYALI, K., Ordu ve Siyaset, İstanbul, İletişim Yay, 1994.

KAYNAK Mahir, Darbeli Demokrasi, ‘Olaylar ve Çözümlemeler’ 2006, İstanbul, Timaş Yayınları.

KAZGAN, Gülten (1999), “Tanzimat’tan 21.Yüzyıla Türkiye Ekonomisi”, İstanbul: Akdeniz Yayıncılık.

KEPENEK, Yakup (1987), “12 Eylül’ün Ekonomik Politikası ve Sosyal Demokrasi”, Ankara: V Yayınları.

KEYDER, Çağlar (2003), “Türkiye’de Devlet ve Sınırlar” , 9.Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.

KILIÇ, Derya. ‘Türkiye’de Hizbullah Terör Örgütü’ (Eylemleri ve Teşkilatlanma Sekli), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van, 2004.

KİLİ, Suna , 1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler: Siyaset Bilimi Açısından Bir İnceleme, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1976.

KOCABAŞ, Süleyman (2004), “ Bir Kuşağın Dramı (1960-1980)” İstanbul: Vatan Yayınları.

KOÇ, Vehbi(1987), Hayat Hikayem, Hürriyet Ofset A.Ş, 1987.

KOÇAK, Cemil(2010), 27 Mayıs Bakanlar Kurulu Tutanakları, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları

KONGAR, Emre (2008), “Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği”, İstanbul: Remzi Kitabevi.

KONGAR, Emre. '21. Yüzyılda Türkiye' , Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999.

KONGAR, Emre 12 Eylül Kültürü ‘ Remzi Kitabevi 2.Baskı, İstanbul, 1993.

KOTİK, Ahmet, Dünyada ve Türkiye’de Siyasal Partiler,1982, *Cumhuriyet Dönemi Türk Ansiklopedisi*, C.8.

KOZANOĞLU, Can. 2004, Cilalı İmaj Devri, İletişim Yayınları, İstanbul.

KÖKTENER, Aysun. 2002, Bir Gazetenin Tarihi Cumhuriyet, Yapı Kredi Yayınları-2119, Cogito-134, İstanbul.

KUNERALP, Zeki, Sadece Diplomat, İstanbul: İsis 1999.

KUZU, Burhan (1990), “1982 Anayasası’nın Temel Nitelikleri Ve getirdiği Yenilikler”, İstanbul: Filiz Kitabevi.

LANDEU, Jacob M., Türkiye’de Aşırı Akımlar, Ankara: Turhan Kitapevi, 1978.

LEWİS, Bernard, (1984), Modern Türkiye’nin Doğuşu, (çev. Metin Kırıatlı), TTK Yayınevi, 2. Baskı, Ankara.

MARDİN, Şerif (1992), “İdeoloji”, İstanbul: İletişim Yayınları.

MÜTERCİMLER, Erol ve ÖKE, Mim Kemal, Düşler ve Entrikalar: Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası, İstanbul: ALFA, 2004.

OKTAY, Ahmet. 1987, Toplumsal Değişme Ve Basın, Bilim/Felsefe/Sanat Yayınları, İstanbul.

OKTAY, Ahmet. 2002, Türkiye’de Popüler Kültür, Everest Yayınları, İstanbul.

ORAN, Baskın, ‘1945-1965: Batı Bloku Ekseninde Türkiye -1’, Baskın Oran (ed.), Türk Dış Politikası, Cilt: I, 1919-1980, İstanbul: İletişim, 2002.

ORAN, Baskın. Türk Dış Politikası Cilt 2: 1980-2001. İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.

OZANKAYA, Özer (1976), “Toplumbilim”, İstanbul: Cem Yayınevi.

- ÖNCÜ, Ayşe (1991), “Sivil Toplum Ve Katılım”, İstanbul: Tuses Yayınları.
- ÖRS, Birsen (1996), “Türkiye’de Askeri Müdahaleler(Bir Açıklamalı Örnek)”, İstanbul: Der Yayınları.
- ÖZBUDUN, Ergun, Türk Anayasa Hukuku, 3. basım, Ankara: Yetkin Yayınları, 1993.
- ÖZÇELİK, Ayfer(2006), 1960’dan Günümüze Türk Siyasal Hayatı, “Yakın Dönem Türk Politik Tarihi”, Edit: Süleyman İnan ve Ercan Haytoğlu, Ankara: Anı Yayıncılık.
- ÖZDAĞ Ümit, Ordu-Siyaset İlişkisi, 1991, Ankara, Gündoğan Yayınları.
- ÖZDEMİR Hikmet, “Siyasal Tarih”, Türkiye Tarihi, Çağdaş Türkiye 1908-1980, C. 4, 7. Basım, Sina Akşin (drl.), İstanbul: Cem Yayınevi, 2002.
- ÖZDEMİR, Hikmet (2000),Siyasal Tarih(1960-1980) “Türkiye Tarihi”, Yayın Yönetmeni: Şina Akşin, Cem Yayınevi, İstanbul.
- ÖZDEMİR, H: Rejim ve Asker, İstanbul: Afa Yayınları, 1989.
- ÖZER, İnan (2002), Toplumsal Değişme / Gelişme, “Sosyolojiye Giriş”, Edit: İ.Sezal, Ankara: Martı Kitabevi ve Yayınevi.
- ÖZGEN, Murat. 2004, “1980 Sonrası Türk Medyasında Gelişmeler ve Magazinleşme Olgusu”, <http://cim.anadolu.edu.tr/Archives/?year=2004&s=papers>
- ÖZKAN Abdullah (2007), Siyasal İletişim Stratejileri, TASAM Yay. İstanbul.
- ÖZKALP, Enver (2002), “Sosyolojiye Giriş”, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- ÖZTEKİN, Ali (Tarihsiz) ‘Siyaset Bilimine Giriş’ Malatya;Malatya Gazetesi Ofset Tesisleri Basımı.
- ÖZTUNA, Yılmaz, GÖKDEMİR Ayvaz (1987),“Türkiye’de Askeri Müdahaleler”, Tercüman, İstanbul.
- ÖZTÜRK,O. Metin, Ordu ve Politika, 1993, Ankara, Gündoğan Yayınları.
- PARLA, Taha (1991), “Türkiye’de Anayasalar”, İstanbul: İletişim Yayınları.
- SARIBAY, Ali Yaşar (2001), “Türkiye’de Demokrasi ve Politik Partiler”, İstanbul: Alfa Yayınları.
- SARIBAY, Ali Yaşar, Türkiye’de Modernleşme Din ve Parti Politikası “MSP Örnek Olayı”, İstanbul, Alam Yayıncılık, 1985.

SARICA, Murat (1995), “100 Soruda Fransız İhtilali”, 3. baskı, İstanbul: Gerçek Yayınları.

SEVER, Ayşegül, Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Ortadoğu 1945-1958, İstanbul: 1991.

SEYDİ, Süleyman Turkish-American Relations and the Cuban Missile Crisis, 1957-1963, Middle Eastern Studies, vol. 46, No.3, May 2010.

SLATTERY, Martin (2007), “Sosyolojide Temel Fikirler”, Der: Ümit Tatlıcan, Bursa: Sentez Yayıncılık.

SOYGÜDER, Şebnem. 2003, Eyvah Paparazzi, Om Yayınevi, İstanbul.

SOYSAL, Mümtaz (1992), “100 Soruda Anayasanın Anlamı”, 9. Baskı, İstanbul: Gerçek Yayınevi.

SÖNMEZ, Mustafa (1986), “Türkiye Ekonomisinde Bunalım; 12 Eylül Ve Sonrasının Ekonomik Politikası,” 2.Basım İstanbul: Belge Yayınları.

SUCU, M. ,(2005), 12 Eylül Yasakları, Günizi Yayıncılık, İstanbul.

ŞAHHÜSEYİNOĞLU, H. N. 2005, Dünden Bugüne Düşünceye Ve Basına Sansür, Paragraf Yayınları, Ankara.

TANİLLİ, Server, ‘Nasıl Bir Demokrasi İstiyoruz’, Adam Yayınları, İstanbul, 2003.

TANÖR, Bülent (1986), “İki Anayasa: 1961-1982”, İstanbul: Beta Basım.

TANÖR, Bülent. ‘Türkiye Tarihi’ Cilt 4, Cem Yayınları, İstanbul, 1997.

TANÖR, Bülent, (2007), 12 Eylül Rejimi (1980-1983), (Yakınçağ Türkiye Tarihi), C.2, İstanbul.

TANÖR Bülent, BORATAV Korkut , AKŞİN Sina ”, “Türkiye tarihi 5, Bugünkü Türkiye 1980-1995”, Cem/Tarih Yay., 1995.

TAŞDELEN, Musa. ‘Siyaset Sosyolojisi’ Koçav Yayınları, İstanbul, 1997.

TECER, Meral,(2005), “Türkiye Ekonomisi”,2.Baskı, Ankara: TODAİE Yayınları.

TEK, Hayati, (2006), Darbeler ve Türk Basını, Divit Basımevi, İstanbul.

TEKİN, Akgün. 2006, Türk Basınında Kayan Yıldız Haldun Simavi’nin Günaydın’ı, Doğan Kitap, İstanbul .

TILIÇ, L. Doğan. 1998, Utanıyorum Ama Gazeteciyim, Türkiye Ve Yunanistan’da Gazetecilik, İletişim Yayınları, İstanbul.

TİFTİKÇİ, Osman (2006), “Osmanlıdan Günümüze Ordunun Evrimi”, İstanbul: Sorun Yayınları.

TOLAN, Barlas (2005), “Sosyoloji”, Ankara: Gazi Kitabevi.

TOPÇUOĞLU, N. Nur. 1996, Basında Reklam Ve Tüketim Olgusu, Vadi Yayınları, Ankara.

TOUSSAIND, Eric. Ya Paranı Ya Canını: Dünya Bankası ve IMF’nin Üçüncü Dünya Politikaları, Maral Berberyan (çev.). İstanbul: Yazın Yayıncılık, 1999.

TUNA, Korkut (2002) “Yeniden Sosyoloji” ,İstanbul: Kara kutu Yayınları.

TUNÇAY, Mete. ‘Türkiye Tarihi’ Cilt4, Cem Yayınları, İstanbul, 1997.

TUTAR, Hilmi (2006) “Türk Siyasetinde Sancılı Yıllar”, İstanbul: Bizim Kitaplar.

TÜRKDOĞAN, Orhan (1988), “Değişme, Kültür ve Sosyal çözülme”, İstanbul: Birleşik Yayınevi.

ÜMİT, Cizre, “12 Eylül’ün ‘Anti’ Gündeminde Toplum”, Toplumsal Tarih, Sayı. 141, Eylül 2005.

ÜSKÜL, Zafer (1989), “Siyaset Ve Asker; Cumhuriyet Döneminde Sıkıyönetim Uygulamaları”, İstanbul: Afa Yayıncılık.

VATANDAŞ, Celalettin (2006), Kapsam Ve Yöntem Açısından Türk Modernleşmesi, “Dünden Bugüne Türkiye’nin Toplumsal Yapısı”, Edit: M. Zincirkıran , İstanbul: Nova Basın Yayın.

YAVAŞGEL Emine (2004), Temsilde Adalet ve Yönetimde İstikrar Açısından seçim Sistemleri ve Türkiye’deki Durum, Nobel Yayınları.

YAVİ, Ersal (2005), “İhtilâlcı Subaylar”, 3. Kitap, s. İzmir: Yazıcı Yayınevi.

YAYLA, Atilla (2001), “Demokrasiyi Koruma Kılavuzu”, Ankara: Liberte Yayınları.

YENİDOĞAN, Uğur (2005), Vatandaşlık Bilgisi.

YERASİMOS, Stefanos (1980), Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye: Bizans’tan 1971’e, Gözlem yayınları, Nisan 1980.

YETKİN, Çetin (1995), “Türkiye’de Askeri Darbeler Ve Amerika”, Ankara: Ümit Yayıncılık.

YILDIRIM, İbrahim, (2004), “Demokrasi, Sivil Toplum Kuruluşları ve Yönetişim”, Ankara: Seçkin Kitabevi.

YILMAZ, Hakan, (2008), Tarih Boyunca İhtilaller ve Darbeler, Timaş Yayınları, İstanbul.

YILMAZ, Levend, Barışın Büyükelçisi Mahmut Dikerdem, Ankara: Bileşim Yayınevi, 2004.

YÜKSEL, Erkan. 2005, Medya Güvenlik Kurulu “28 Şubat Sürecinde, Medya, MGK ve Siyaset Bağlantısı”, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.

ZÜRCHER, E. Jan (1996), “Modernleşen Türkiye’nin Tarihi”, İstanbul: İletişim Yayınları.

WEİKER, Walter F.(1967), 1960 Türk İhtilali, çev.Mete Ergin, Cem Yayınevi, İstanbul 1967.

WENT, Robert, Küreselleşme: Neoliberal İddialar, Radikal Yanıtlar. Emrah Dinç (çev.). İstanbul: Yazın Yayıncılık, 2001.

ARŞİVLER, RESMİ BELGELER

Amerikan Milli Arşivi , 611.82/1-1360 Microfilm.: Summary of a statement made by the Prime Minister during the interview ge granted to the US Ambassador on 13 january 1960, National Archives. Ayrıca bkz. Kunalalp, a.g.e., s. 77.

Amerikan Milli Arşivi , 611.82/1-1360 Microfilm.: Summary of a statement made by the Prime Minister during the interview ge granted to the US Ambassador on 13 january 1960, National Archives.

Amerikan Milli Arşivi, James S. Lay to the National Security Council, Policy papers, No. 6015-6109, 5 October 1963, folder RG 273, Records, the National Security Council, Box 53, National Archives.

Amerikan Milli Arşivi, Telegram, Raymond R. Hare to Secreteray of State, 4 May 1961, No. 1194, 611.82/4-561, Microfilm Publication M 1855, Records of Department of State Relating the Political Relations between the United States and Other States, 1960-1963, Political Relations between US and Turkey, National Archives.

Amerikan Milli Arşivi, Bureau of Near Eastern and South Asian Affairs, Record of the Turkish Affairs Desk, File: Menderes-Khrushchev Exchange Visits, 1958-63, RG 59, General Records of Department of State, Box 3, National Archives.

Armed Forces & Society (Fall 1992), s.2.

CUMHURİYET HALK PARTİSİ, *Ak Günlere: Cumhuriyet Halk Partisi 1973 Seçim Bildirgesi*, 1973.

DİE, Türkiye İstatistik Yıllığı 1996, 1997.

Political Order and Political Decay, World Politics, 1965, s.17.

Political Order in Changing Societies, New Haven; Yale University Press, 1969.

TOBB, İktisadi Rapor 1978, 1978, s.10.

TÜRKİYE GAZETECİLER SENDİKASI, Danışma Kurulu Çalışma Raporu, İst. 1972, s 117- 118.

Uluslararası Hukukçular Birliği Türkiye Raporu: 1971-73, çev: İnce Pehlivan, İst s.56.

31.03.1984 saat 14.40 Tebliğ eden Ayşe Ergun Komiser Basın Amir V..

MAKALELER VE TEZLER

AHİSKA, Meltem. Yenal, Zafer. 2006, Aradığınız Kişiyi Şu An Ulaşılamıyor Türkiye’de Hayat Tarzı Temsilleri 1980-2005, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul.

AKÇAY, Ümit(2004), Türkiye’nin Kalkınma Sürecinde Bir Aktör Olarak DPT, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2004.

AKÖZ, Mustafa, Sosyal Değişme Bağlamında Askeri İhtilallerin Toplumsal Sebep ve Sonuçlarının Değerlendirilmesi, Kırıkkale,2010.

ARTHUR,S. R., "The American Military: Same Thoughts on Who Are We and What We Are", Civil-Military Relations and the Not-Quite Wars of the Present and Future, ed. Vincent

AYABAKAN, Levent, Fatin Rüştü Zorlu’nun Hayatı ve Kıbrıs Meselesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.

Davis, (October 30, 1996), Strategic Studies Institute website, (çevrimiçi) <<http://carlisle-www.army.mil/fusassif>> ,

ATABEK, Necdet. Dağtaş, Erdal. 1998, Kamuoyu ve İletişim, Anadolu Üniversitesi Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı Yayın No:139, Eskişehir.

ATEŞ,Safiye (2006), Demokratik Seçim Sistemleri, <http://www.universite-toplum.org/pdf/pdf.php?id=290> .

AVANT. D. , Conflicting Indicators of 'Crisis' in American Civil-Military Relations." Armed Forces & Society vol.24, Issue 3, Spring (1998).

BACEVICH, A. J. "Civilian Control: A Useful Fiction?" Joint Force Quarterly, no. 6 Autumn/ Winter 1994-95).

BAHCIVAN, Fatih (2005), "27 Mayıs 1960 Ve 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalelerinin Türk Politik Hayatına Etkisi ", Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

BEBLER, A. , "The Evolution of Civil-Military Relations in Central and Eastern Europe." NATO Review, Web Edition, No.4, August 1994, vol. 42.

BLAND, D. L., A United Theory of Civil-Military Relations Armed Forces & Society, vol. 26, Issue 1, Fall 1991.

CAPARINI, M, "The Challenge of Establishing Democratic Civilian Control Over the Armed Forces of Central and Eastern Europe", Canadian Defense Quarterly, (Winter 1997).

CHOMSKY, N. (1999). Profit over People: neoliberalism and global order, New York: Seven Stories Press. [http://tr.wikipedia.org/wiki/12 Eyl%C3%BCl Darbesi](http://tr.wikipedia.org/wiki/12_Eyl%C3%BCl_Darbesi)

DESCH, M. C. , "Soldiers, States, and Structures: The End of the eoici War and Weakening U.S. Civilian Control" Armed Forces & Society, vol.24, Issue 3, Spring (1998).

FEAVER, P.D. , "The Civil-Military Problem, Samuel Huntington, Morris Janowitz, and the Question of Civilian Control." Armed Forces & Society 2.3 (Winter 1996).

FEAVER P.D., "Crisis as Shirking: An Agency Theor Explanation of the Souring of American Civil-Military Relation,." Armed Forces & Society vol.24, Issue3, (Spring 1998).

FİNER, S.E: The Man On Horseback: The Role of Military in Politics. Middleses, Penguin Books ,1975.

GIBSON, C. P. and SNIDER, D. M. , Explaining Post-Cold War Civil-Military Relations: A New Institutional Approach. Project on U.S. Post Cold-War Civil-Military Relations Working Paper No. 8. (Cambridge, Harvard University, John M. Olin Institute for Strategic Studies, January 1997.

HALEVY, E. Etzioni, "Civil-Military Relations and Democracy: The Case of the Military-political Elites Connection in Israel." Armed Forces & Society vol.22 Issue 3, (Spring 1996).

HUNTINGTON, S.P: "Democracy and Armed Forces: Reforming Civil-Military Relations" , Harvard University Press, 1961.

HUNTINGTON, S.P: "Civil-Military Relations" International Encyclopedia of the Social Sciences, ed. David. C. Sills, New York, 1972.

JANOWITZ, M., "From Institutional to Geoplatana: The Need for Conceptual Clarity" *Armed Forces & Society*, vol.4, Issue, November 1977.

KALIN, R.H.: "The Fargatteu Fundamentals of Civilian Control of the Military in Democratic Government, Project on U.S. Post Cold-War Civil-Military Relations Working Paper" No: 11, Cambridge: Harvard University, Fohn M. Olin Institute for Strategic Resources, 1971.

KENNETH, Fidel., "Military Organization and Conspiracy in Turkey" (der; Kenneth V Fidel), New Brunswick. N.J Transaction Books, 1975.

KINNARD, D: "Civil-Military Relations: The President and the General Parameters", Summer 1985.

KOHN, R H., "How Democracies Control the Military." *Journal of Democracy*, (8 October 1997).

KOHN, R H., "Out of Control: The Crisis in Civil-Military Relations National Interest", (Spring 1994), No.25.

LIJPHART, Arend (1994), *Electoral Systems and Party Systems*. Oxford University Press, Oxford.

MOMAYEZİ, "Civil-Military Relations in Turkey", *International Journal of World Peace*, (1998).

NORGLİNGER, Eric , "A, Soldiers in Mufti, The Impact of Military Rule upon Economic and Social Change in the Nonwestern States.". *American Political Science Review* Vol. 64, 1970.

PİCK, O., SAYRAS, S. ve STACH, S "Democratic Control Over Security Policy and Armed Forces", Centre for Security Studies and Conflict Research website, (çevrimiçi), http://www.fsk.ethz.ch/pub/jzuercher/jzu_41_ch3.htm, s.4/31.

POWELL, C. , (John Lehman, William Odam, Samuel Huntington and Richard H. Khon) *An Exchange on Civil-Military Relations National Interest*, no.36, (Summer 1994).

PYE, Lucien W., "Armies in the Process of Political Modernization" Princeton N.J Princeton University Press, 1962.

SARVAS, S., "Professional Soldiers and Politics: A Case of Central and Eastern European, *Armed Forces & Society*, vol. 26, Issue 1 (Fall 1999).

SCHIFF, R.L., *Civil-Military Relations Reconsidered: A Theory of Coercion*, *Armed Forces & Society*, Fall, 1951.

WELCH, C.E., *No Farewell to Arms, Military Disengagement From Politics In Africa and Latin America* (Boulder: Westview, 1987) .

WILLIAMS,J.A., The Military and Modern Society; Civil-Military Relations in Post Cold War America, (September 1999), vol. 14, 15sue 9, s. 2.

GAZETELER, DERGİLER, SÜRELİ YAYINLAR VE DİĞERLERİ

ABACI, Tahir. 18.12.2006, “Eklerdeki Dünya”,
http://www.radikal.com.tr/ek_haber.php?ek=R2&Haberno=25

ATABEK, Erdal, “Kayıp Kuşak (Genaration X)...”, Cumhuriyet Gazetesi, 21 Temmuz 1997, Aktaran: KONGAR.

BİRGÜN Gazetesi Kitap Eki, OKTAY, Ahmet, “Kültürel Kuşatılma”, Sayı. 19, 27 Haziran 2006, s. 4.

BİRGÜN Gazetesi Kitap Eki, OKTAY, Ahmet, “12 Eylül”, Sayı. 24, 12 Eylül 2006, s. 7.

CUMHURİYET, 25 Nisan 1947.

CUMHURİYET 3 Mart 1971 s.7,AKBAL, Oktay; “Ayak sesleri”,.

CUMHURİYET, 14 Mart 1971, s. 1.

CUMHURİYET, 22 Temmuz 1977.

CUMHURİYET,AKBAL, Oktay, “Otuz Günlük Hükümetmiş” , 4 Ocak 1980

CUMHURİYET, 31 Ağustos 1980,MUMCU, Uğur.

CUMHURİYET, 12 Eylül 1980.

CUMHURİYET Gazetesi, 12 Eylül 2000.

DEVRİM, AVCIOĞLU, Doğan,18 Kasım 1969 Sayı 5 s.1,

DEVRİM, 8 Eylül 1970, s.1.

DEVRİM, CEMAL, Hasan, 8 Eylül 1970, s.5.

DEVRİM, SELÇUK, İlhan , Erdelhunizm, 2 Mart 1971

DEVRİM, AVCIOĞLU, Doğan, “Bekleyis”, 2 Mart 1971,

DEVRİM, CEMAL, Hasan, 8 Eylül 1970, s.5.

FORUM DERGİSİ, Eisenhower'ın Gezisi ve Dünya Politikası', s. 12.

FORUM DERGİSİ, SOYSAL, Mümtaz, 'ABD'nin Dış Siyasetindeki Yeni Gelişmeler ve Türkiye', 15 Aralık 1959, cilt 12, Sayı 138, ss. 6-9.

GÖZLER Kemal, "Anayasa Değişikliğinin Temel Hak ve Hürriyetlerin Sınırlandırılması Bakımından Getirdikleri ve Götürdükleri: Anayasanın 13'uncu Maddesinin Yeni Şekli Hakkında Bir İnceleme", Ankara Barosu Dergisi, Yıl 2001, Sayı 59/4.

GÜNAYDIN, "En Büyük Tehlike, 3 Ocak 1980.

GÜNAYDIN, PULAK, Can, "Perşembenin Gelişi" ,3 Ocak 1980.

GÜNAYDIN, 2 Aralık 1982 s. 1.

HÜRRİYET, 17 Haziran 1970.

HÜRRİYET, "Birliğe çağrı" , 3 Ocak 1980.

HÜRRİYET, EKŞİ, Oktay, 'Muhatap', 4 Ocak 1980.

HÜRRİYET, Neredesiniz, 15 Şubat 1980.

HÜRRİYET, 'Gün Birlik Günüdür', 21 Temmuz 1980.

HÜRRİYET, 21 Temmuz 1980.

HÜRRİYET, 24 Temmuz 1980.

HÜRRİYET, 11 Eylül 1980.

HÜRRİYET, 13 Eylül 1980.

HÜRRİYET, 6 Eylül 1981, 7 Eylül 1982.

HÜRRİYET, 1 Eylül 1984.

HÜRRİYET, 4 Eylül 1984.

KAYA, Raşit, 28.4.2007, Türkiye'de 1980 Sonrası Medyanın Gelişimi Ve İdeoloji Gereksinimi, <http://www.dorduncukuvvetmedya.com/arsiv/akaya.htm>

KELEBEK, 31 Ağustos 1989.

MİLLİYET, 4 Mart 1971.

MİLLİYYET, 14 Mart 1971.

MİLLİYET, 20 Temmuz 1980.

MİLLİYET, 20 Temmuz 1980.

MİLLİYET, 30 Temmuz 1980.

MİLLİYET, 12 Eylül 1980.

MİLLİYET, 12 Eylül'ün Başarısı Şarttır' 14 Eylül 1980.

ÖZEL EK,(1993) Türkiye'de Askeri Darbeler, 27 Mayıs,12 Mart Ve 12 Eylül, Türk Ordu Geleneği kökü, Kim Bu Askerler? Ordunu Ayak Sesleri, , "Türkiye'de Asker Sivil İlişkileri- Darbeleri Seviyoruz, EP Politika Milliyet Gazetesi Özel Eki, s.7.

RADİKAL, TÜRKOĞLU, Nurçay. 20.10.2002, Magazin Ayağa mı Düştü?, http://www.radikal.com.tr/veriler/2002/10/20/haber_53829.php110

SON HAVADİS, 7 Mart 1971, s. 1.

TERCÜMAN, ILICAK, Nazlı, Tercüman, 3 Ocak 1980.

TERCÜMAN, KABAKLI, Ahmet, 4 Ocak 1980.

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

http://ansiklopedi.turkcebilgi.com/Vatan_cephesi.

<http://cim.anadolu.edu.tr/Archives/?year=2004&s=papers>

<http://www.bugun.com.tr/haber-detay/158015-tahsin-sahinkaya-nin-ifadesi-alindi-haberi.aspx>, 11 Haziran 2011.

www.dorduncukuvvetmedya.com, 28.04.2007.

http://www.ggcd.net/Maddison/Historical_Statistics/horizontal-file_03-2007.xls.

<http://www.haberhakki.com/genel/darbe-tatile-cikti.html>, 11 Haziran 2011.

<http://www.msxlabs.org/forum/soru-cevap/217198-turk-ordusunun-ozellikleri-nelerdir.html#ixzz1kOuGxZVe>.

<http://nealsak.kitapyurdu.com/kitap/120059/kurtarilanbirulkenasilbatirilir.htm>

<http://www.tcmb.gov.tr/yeni/egm/b001000.html>.

<http://www.rand.org/publications/randreview.html>.

<http://www.stratfor.com/>

[www.tdk.gov.tr.](http://www.tdk.gov.tr/) / tdk / sozbul. asp. (02.11.2009)

<http://www.universite-toplum.org/pdf/pdf.php?id=290> .

<http://tr.wikipedia.org/wiki/Monar%C5%9Fi>.

<http://tr.wikipedia.org/wiki/Teokrasi>.

http://tr.wikipedia.org/wiki/24_Ocak_Kararlari

http://tr.wikipedia.org/wiki/12_Eyl%C3%BCl_Darbesi

http://tr.wikipedia.org/wiki/1_May%C4%B1s_%C4%B0%C5%9F%C3%A7i_Bayram%C4%B1

http://tr.wikipedia.org/wiki/12_Eyl%C3%BCl_Darbesi naklen 14 Haziran 2003 tarihli Zaman gazetesi Birand'dan Paul Henze'ye sesli-görüntülü yalanlama URL erişim:6 Temmuz 2008

http://tr.wikiquote.org/wiki/Osman_B%C3%B6l%C3%BCkba%C5%9F%C4%B1.

